Acc 32640

KERKELIJKE GESCHIEDENIS

VAN

HET BISDOM VAN BREDA;

DAT IS

van het Noord-Brabandsch deel

VAN HET VOORMALIG

BISDOM VAN ANTWERPEN

(met inbegrip van dat Bisdom en der Stad als verblijfplaats der toenmalige Bisschoppen); mitsgaders van de Vierde en Vijfde Distrikten van Zeeland, welke een bestanddeel van het huidig Bisdom van Breda vormen,

DOOR

JOANNES BAPTISTA KRÜGER,
R. K. Pastoor te Hoogerheiden.

L'Histoire de la Contrée, de la Province de la Ville natale, est la seule, ou l'âme s'attache par un intérêt particulier.
A. THIERRY, *lett. sur l'histoire de France.*

Vierde Deel.

BERGEN-OP-ZOOM,
JAN A. G. JUTEN.

Digitized by Google

LEPELSTRAAT.

Bevolking.

In 1835 telde *Lepelstraat* 1330 Zielen.
" 1855 " " 1418 "
" 1865 " " 1167 Communicanten.

Lepelstraat, een aanhangsel van *Halsteren*, waarmede het ééne burgerlijke gemeente uitmaakt, is een dorp, liggende 1¼ uur Noord van *Bergen-op-Zoom*, en ½ uur N. ten Oosten van *Halsteren*. Het maakt met die van de gehuchten *Koevering* en de *Kladt* (van welke het eerste geheel en het tweede gedeeltelijk onder de burg. gemeente van *Steenbergen* en *Kruisland* behooren) en eenige wijd verspreid liggende woningen, eene kerkelijke parochie uit, die door eenen Pastoor en eenen kapellaan bediend wordt. Dit *Lepelstraat*, hoe klein in aanzien, is echter groot in gebeurtenissen. Dààr is als het ware het Roomsch katholijk geloof bewaard voor een gedeelte van Zeeland en deze gewesten tijdens het opkomen der Reformatie.

Onmiddelijk na de Reformatie, in 1629, hebben de katholijken te *Lepelstraat* een schuurkerk gebouwd, zegt het *"handboekje voor de zaken der R. K. eeredienst"* (1858); dit laat ik echter voor zijne rekening; dan dit is zeker, dat hier de godsdienst al vroeg, schoon misschien in het geheim, is uitgeoefend. In 1647 zijn de Eerw. Paters Minderbroeders uit Zeeland verjaagd: — zij, die vandaar vlugtende, naar *Lepelstraat* kwamen afzakken, schijnen hun kloosster te *Kruiningen* gehad te hebben (*a.*) en vonden gastvrijheid op het landgoed van zekeren Heer De Ram alhier; zij hebben daar in de bijstaande schuur, thans nog de *kerkschuur* genaamd,

(*a.*) Mijne *Potamo-chor.* d. 1, bl. 216, en d. 2, bl. 247.

Digitized by Google

van dat zij daar kwamen, gedurende meer dan honderd jaren (en zeker een tijd lang ter sluik) dienst gedaan. (*a.*) Van af het jaar 1647 tot 1749 is door de Paters *Franciscanen* de H. godsdienst verrigt in gemelde schuur, alwaar zij allen, naar men zegt, begraven zijn. Eerst na de Publicatie van het Staatsbestuur van 21 Maart 1760, is, na herhaalde requesten, door H. Ed. Mog. de Staten-Generaal permissie gegeven, om aldaar in de *Celtsche Bosschen* (zóó luidt het besluit van 1 April 1760) eene *schuurkerk* voor de R. Katholijken te bouwen op eigene kosten, naast de bovenbedoelde schuur, — welke kerk de eenigste in den omtrek zijnde, ook moest dienen niet alleen voor die van *Lepelstraat* en *Halsteren*, maar ook voor de katholijken van het *Oud-land* onder Steenbergen, *Nieuw-* en *Oud-Vosmeer*, *St. Philipsland*, *Tholen* en het gansche Eiland, als: *Schakerloo*, *Poortvliet*, *Scherpenisse*, *St. Maartensdijk*, *Stavenisse* en *St. Anne-land*. (*b.*)

Al deze plaatsen zijn voor het geestelijke bediend geweest door éénen Pastoor en een' of twee kapellanen, hun verblijf houdende te *Lepelstraat*.

Zoo dan — met regt gezegd — is *Lepelstraat*, sedert de zoogenaamde hervorming, te beschouwen als de *Moederkerk* van een gedeelte van *Zeeland* en *Noord-Braband*, te zamen 12 dorpen en buurten, en dat wel van 1647 tot 1769.

Het oude kerkje van *Lepelstraat*, dat in 1763 was gebouwd. (*c.*)

(*a.*) In deze schuur zijn 8 of meer Paters-priesters begraven.

(*b.*) De stad *Tholen* heeft eene eigene kerk gekregen in het jaar 1795. *Nieuw-Vosmeer's* katholijken hebben eene nieuwe kerk gebouwd voor zich en voor die van *Oud-Vosmeer* in 1796, onder het Aartspriesterschap van *Holland* en *Zeeland*.

Oud-Vosmeer heeft ook, met bijdrage uit 's lands kas, maar met moeite en hulp van Lepelstraat, in 1841 eene kerk en Pastorij getimmerd, en wel, wat daar vooral merkwaardig is, op grond, die eertijds aan een klooster heeft toebehoord; welke kerk reeds in December van dat jaar is ingezegend: zoodat deze schoone landstreek meer en meer in het godsdienstige bloeit en met der tijd eene katholijke gemeente kan worden.

(*c.*) De *kerk* met de pastorij staat 350 ellen oostwaarts van het dorp verwijderd, en de rede van deze afzondering is, zegt VAN DER AA, *Woord.* d. 7, bl. 196,

Digitized by Google

te klein en bouwvallig zijnde, is geheel vernieuwd en vergroot in den jare 1834, waartoe het Gouvernement goedgunstig eene subsidie heeft verleend van 3,000 gulden.

Deze kerk prijkt met een fraai torentje, van klok en uurwerk voorzien, en — met deze jaarschriften, in arduinsteen gekapt:

A CathoLICIs proprIo ære fUNDatUM.
P. Ad. D.

EX pIa LargItate regIs et popULI De noVo ConstrUCtUM.
P. Ad. v. R.

Deze kerk is van ouds toegewijd aan den *H. Antonius à Padua* als Patroon, die daar van heinde en verre met groote godsvrucht gedurig aan bezocht en aangeroepen wordt. Ook zijn daar nog al merkwaardige kerksieraden, uit Zeeland vroeger mede gebracht en in orde bewaard en opgeluisterd, onder anderen: gewaden en beelden van den *H. Franciscus*, — van den *H. Antonius* en van *O. L. Vrouw*, alsmede een *Zilveren Crucifix*. (*a.*)

Vóór de reformatie was *Lepelstraat* ook kerkelijk onder *Halsteren* en moet deze kerk derhalve als moederkerk erkennen; dan na de reformatie was de parochie van *Halsteren* met die van de *Lepelstraat* vereenigd; zelfs, ofschoon die van *Halsteren* in 1801 of liever in 1799, de oude R. kath. kerk herkregen, zijn zij evenwel onder den Pastoor van *Lepelstraat* gebleven tot het jaar 1830, zoo nogtans, dat in deze kerk ook de dienst werd verrigt door een der Heeren geestelijken van de *Lepelstraat*. Eerst in het laatstgenoemde jaar werden zij van elkander gescheiden, —

omdat de R. Kath. ten tijde van de Reformatie hunne bijeenkomsten hielden in het aldaar toen aanwezige *mastbosch*, totdat zij de vergunning kregen, om een *Schuurkerk* te bouwen, bepaaldelijk daar ter plaatse, — in de *Celtsche bossehen*, zooals het besluit meldde.

(*a.*) Daar is nog een *houten bord* van dien tijd met het *Ave Maria*, mitsgaders eene toeslaande schilderij op paneel, verbeeldende van binnen een *Bisschop met nonnen*, van buiten de inneming van *Jerusalem* in den kruistogt van LODEWIJK.

Digitized by Google

de kerkgemeente werd in twee zelfstandige parochiën verdeeld, met gelijke regten, terwijl van nu af elk een eigen pastoor had.

In de *Lepelstraat* is zeer nabij het dorp eene geheel nieuwe prachtige kerk gebouwd. In den jare 1873 heeft men een begin gemaakt met den opbouw, en in 1875 was die gansch voltrokken. De kerk is gebouwd in Romaanschen stijl (tot hiertoe aan velen onbekend), voorzien van een statigen toren met een koepelvormige spits. De uiterlijke aanblik streelt het oog, doordien kerk en toren netjes verdeelt en afgewerkt zijn, en die prachtige lijnen van daarbuiten vertoonen zich ook in het inwendige; hoe vreemd alles voorkomt, maakt de zamenhang evenwel een buitengewoon fraaij en prachtig geheel uit.

Deze nieuwe tempel is den 13 September 1875 plegtig ingewijd door zijne Doorl. Hoogw. den Bisschop van *Breda*, Mgr. H. VAN BEEK en even als de vorige schuurkerk aan den *H. Antonius* als patroon toegeheiligd.

Op dezen dag der kerkwijding las men boven de deur van het oude kerkje het volgend opschrift:

Ik mogt een eeuw en twaalftal jaren.
De christenen in mij vergaren,
Ja, 'k mogt de woonsteê zijn van mijnen God.
Ik dank den Heer voor dit bevoorregt lot,
En ben verheugd en blij voor Hem een tempel
Te zien van d'overheerlijkste stempel.

Nog een ouder gebouw staat aan de andere zijde, nabij de pastorie, een boerenschuur, nog steeds de *kerkschuur* geheeten, waarvan ik reeds gewaagd heb, en boven hare breede deur vond men het volgend veelbeteekenend opschrift:

Ik was honderd en nog zestien jaren
Het toevluchtsoord der christen scharen,
Van *Halsteren*, van *hier*, van *Steenbergsche Oudeland*,
Van *Heen*, van *Vossemeer* en *Sint Philippus-land*,
Van *Tholen*, *Stavenisse*, *Poortvliet*, en *St. Anneland*,

Digitized by Google

Sint Maartensdijk, — ik weet haast niet van welke *Sinten* meer.
Zag ik verheugd in betre tijden
Dat kerkje daar aan God toewijden,
Wat vreugd, — denk eens — is thans voor mij,
Die pracht van *kerk* aan de andre zij!

Pastoors *van* Lepelstraat.

1647. Arnoldus van Seller of Zeller, pater uit het klooster van *Kruiningen* in Zuidbeveland (twaalf achtereen volgende pastoors waren monniken uit dit klooster), werd in dit jaar pastoor en stierf in ⁄95.

1695. Joannes van Hove of van den Hove, die in 1709 overleed. Hij was bijgestaan door twee kloosterbroeders Pr. Joannes de Leeuw en Pr. Petrus Claessens. Was deze Pater van den Hove niet van 1676 of ⁄79 Pastoor of Deservitor, zooals ik elders vind, dan toch was hij van dien tijd waarnemend Priester.

1709. Vincentius de Hoogelaar, hij stierf in 1714.

1714. Matthæus van Cotthem, overleden den 29 Nov. 1729.

1729. Petrus Claessens.

Michaël van Lanschot.

Jacobus Moons. (Deze heeft eenige maanden Pastoor in *Nieuw-Vossemeer* geweest.)

Adrianus Leemans.

Franciscus Daemen. Van deze vijf is het jaar van aanstelling en overlijden onbekend.

Petrus Kruijk, die in 1743 overleden is.

1743. Franciscus de Smet.

Guilielmus Schaken, die in 1749 stierf. Deze was de laatste pater, nu volgen wereldlijke priesters op.

1749. Adrianus Dekkers, geboren te *Ginneken* in 1720, werd den 28 Augustus van dit jaar benoemd als pastoor.

Deze zeer godvruchtige, eenvoudige, goede herder, heeft meest op eigene kosten, ten jare 1763, de kerk en — ten jare 1765, de pastorij gebouwd en na 30 jaren met veel moeite, maar ook

Digitized by Google

met eer en vrucht het herderlijk ambt te hebben waargenomen, is hij den 5 April 1779 overleden.

1779. Petrus Jacobs, insgelijks van *Ginneken*, geboren den 24 Sept. 1741, was tevoren 10 jaren hier kapellaan, van den 20 Augustus 1769. Deze ijvervolle priester, die zijnen Heeroom in 1779 opvolgde als pastoor, heeft gedurende ruim 25 jaren, dat hij als herder over deze uitgestrekte landen heeft gestaan, vele moeijelijkheden ontmoet en uit den weg geruimd, — vele verbeteringen en veel zielenheil gesticht, altoos even onvermoeid tot zijn sterfdag toe, die den 16 Maart 1805 voorviel.

1805. Joannes Molenschot, geboren te Rosendaal den 30 April 1754, werd den 2 Mei 1805 opvolgend pastoor, gelijk hij ook opvolgend kapell. was geweest. Hij was slechts 5 jaren pastoor toen hij in den Heere ontsliep, nalatende eene gedachtenis van zonderlinge goedigheid en opgeruimdheid, van ijver en godsvrucht.

1810. Gerardus Joannes Praats, van *Groot-Zundert* geboren den 26 Dec. 1768, werd in dit jaar pastoor en stierf den 11 Januarij 1830.

1830. Adrianus van Rosmalen, van *Helvoirt* bij 's Bosch, onder wien bestuur de kerk herbouwd en vergroot is, was opvolger; om zijne hooge jaren deed hij afstand van zijne bediening in het jaar 1868, terwijl hij de vergunning verkreeg van op de pastorij te mogen blijven wonen, tegen betaling van kostgeld aan den tegenwoordigen pastoor.

1868. Cornelius Doggen, van *Wouw*, te voren kapellaan te *Dongen*, werd opvolgend pastoor, en bij de splitsing van het Dekenaat Bergen-op-Zoom, deken van hetzelve.

In de eerste tijden na de reformatie zijn al de bovengenoemde plaatsen bediend geweest door de geestelijken van de *Lepelstraat*; er waren steeds één of twee kapellanen; men kent de volgende.

Kapellanen *van* Lepelstraat.

Joannes Arion, die van hier naar het *Ginneken* is verplaatst en daar pastoor werd.

Digitized by Google

Cornelius Timmermans, die naar *Teteringen* is overgeplaatst.

1769. Petrus Jacobs van *Ginneken*, die 10 jaren later hier pastoor werd.

1779. Paulus van der Schriek, van *Bergen-op-Zoom*, die den 4 Maart 1782 overleden is.

1782. Joannes Molenschot, die in 1805 hier pastoor benoemd is.

1802. Henricus van der Heyden van *Terheiden*, was in dit jaar intusschen tweede kapellaan benoemd; — en later pastoor te *Wagenberg*.

1803 of 4. In dit jaar volgde als kapellaan Adrianus Mangelaars van *Gastel*, later pastoor te *Terheiden*.

1805. Petrus Rombouts van den *Hout* den 2 Mei, daarna den 1 Junij 1809 pastoor te *Prinsland*.

1809. Hubertus Loonen van *Breda* kapellaan den 26 Jan. 1809, en den 19 Oct. „12 kapellaan te *Wouw*.

1809. Wilhelmus Oomen van *Teteringen* kapellaan den 7 Junij 1809, werd kapellaan te *Etten* den 26 Maart „10.

1810. Franciscus van Welij, van *Bergen-op-Zoom*, den 26 Maart „10; hij kreeg zijn ontslag in 1812.

1812. Jacobus Praats van *Groot-Zundert*, geboren den 24 Augustus 1787, kapellaan den 19 Oct. „12.

1826. Florentius C. van den Kieboom, van *Breda*, geboren den 14 Dec. 1794, werd kapellaan te *Oosterhout* den 30 Maart „26.

Kapellanen *van* Lepelstraat *na de scheiding.*

1842. Joannes Baptista Marée van den *Oudenbosch* was de eerste kapellaan, benoemd den 3 Sept. „42; hij werd naar *Gilze* verplaatst den 21 Maart „45.

1845. Joannes Felix van Mierlo van *Breda*, werd kapellaan den 21 Maart „45, en van hier te *Kruisland* den 29 December „46.

1846. Adrianus Krijnen, geboren te *Oosterhout* den 13 Aug. „21, werd kapellaan benoemd den 29 Dec. „46, en verplaatst naar *Alphen* den 29 Maart „52.

Digitized by Google

1852. JOANNES AELEN, geboren te *Oosterhout* den 27 Sept. *a*23, kapellaan te *Lepelstraat* den 29 Maart *a*52, pastoor te *Sluis* den 19 Dec. 57.

1857. THEODORUS PAULUS HESSELS, geboren te *Breda* den 28 Dec. *a*32, was opvolger den 29 Dec. *a*57, en werd derde kapellaan te *Bergen-op-Zoom*, den 18 Maart *a*58.

1858. MARINUS DEKKERS, van *Etten*, geboren den 7 Oct. *a*32, werd kapellaan den 22 Maart *a*58, en eerste kapellaan te *Steenbergen* den 31 December *a*67.

1867. WILHELMUS FRANCISCUS SCHETS, geboren te *Oosterhout* den 10 Julij *a*39, kapellaan den 31 Dec. *a*67 en werd 2e kapellaan te *Prinsenhage* den 30 Sept. *a*71.

1871. JOANNES IGNATIUS FRANSSEN van *Oosterhout*, geboren den 31 Julij *a*43, werd hier kapellaan in *a*71 en Rector te *Oudenbosch* den 14 Nov. *a*75.

1875. ADRIANUS VAN DER SANDEN, geboren te *Hoeven*, kapellaan benoemd te *Lepelstraat* den 14 Nov. *a*75.

ASSISTENTEN.

1863. CORNELIUS LOOS, geboren te *Nispen* den 15 April *a*35, werd assistent bij pastoor A. VAN ROSMALEN den 29 Julij *a*63 en den 21 December *a*63 kapellaan te *Beek*.

1863. JOANNES PETRUS JONGENEELEN, geboren te *Zegge* den 28 Jan. *a*38, werd assistent te *Lepelstraat* den 21 Dec. *a*63 en assistent te *Prinsland* den 31 Dec. *a*67.

Digitized by Google

LEUR.

Bevolking.

In	1825	had de	*Leur*	1220	Zielen.
"	1535	"	"	1511	"
"	1855	"	"	1647	"
"	1865	"	"	1292	Communicanten.

Het dorp *Leur*, (*a.*) meestal *de Leur* genaamd, ligt $^1/_2$ uur Noordoost van *Etten*, 2 uren West van *Breda*, 2 uren Zuidoost van *Zevenbergen*, aan eene vaart, die er eene haven maakt en de Leursche-vaart genoemd wordt. Dit watertje is waarschijnlijk hetzelfde als de *Moervaart*, waarvan bij de oude schrijvers gewag wordt gemaakt, die achter *Sprundel*, in de heide bij *Vorenseinde* ontspringt en langs den *Hil* naar *de Leur* en naar de Mark stroomt. Kerkelijk heeft *de Leur* de volgende gehuchten: *Baai* en *Attelaken* en een gedeelte van den *Vaartkant* en *Bremberg*.

Het is buiten twijfel, dat *de Leur* zeer oud moet zijn; dan van zijn eerste begin vindt men geene aanteekening. In 1461 was het reeds tot een' hoogen trap van welvaart, want alsdan had men reeds het plan, om eenen steenweg te leggen, wat toen slechts in voorname plaatsen gebeurde, en dit plan werd in 1470 ten uitvoer gebragt. *Leur*, betrekkelijk klein in omvang, schoon eene dochter van *Etten*, is bijna de moeder te boven ge-

(*a.*) In vroegere eeuwen, volgens overlevering en zooals uit de gemeente archieven blijkt, werd deze plaats *de Loer* genoemd, — afkomstig van *loeren* of zien, omdat zoo men wil, vroeger hier slechts één huis bestond, hetwelk tot wachthuis diende, vanwaar men in Zee kon zien of *loeren*. Dit *Loer* zou later, bij de opkomst der plaats in *Leur* veranderd zijn; doch wanneer, — dit kan met geene zekerheid opgegeven worden.

Digitized by Google

wassen, — en wordt door de Haven verdeeld, ten Oosten in *Lange-Leur* en ten Westen in *Korte-Leur*.

De oude kerk was voor de reformatie slechts eene kapel, door de ingezetenen, in 1284 ter eere van de *H. Maagd* MARIA en van het *H. Kruis* gesticht. Zij behoorde vroeger onder de parochie van *Etten*, en werd toen door een afgezondenen priester van den pastoor bediend. In 1584 is deze kapel door het krijgsvolk in brand gestoken, en ten jare 1614 op 's Lands kosten herbouwd, tot eene kerk voor de Hervormden ingerigt, en later in 1647 nog vergroot. Zij is alzoo aan deze overgegaan, die dezelve sedert en thans nog in bezit hebben. (*a.*)

Dat VAN GOOR (bl. 311) zegt: „In 't jaar 1714 is dezelve zeer sierlijk herbouwd, en voorzien met een fraai torentje en orgel" dit is relatief tot eene vernieuwing in dat jaar, dus eene eeuw later.

In den jare 1787 is de huidige R. K. Kerk gebouwd; in December is de *Leur* eene parochie geworden, eene succursale-kerk van de kerk van *Etten*, van welke deze is afgescheiden.

(*a.*) P. NUIJTS, *beschr. van Etten en Leur*, Ms. bl. 6 verso. De hervorming had hier reeds vroeg bijval gevonden; immers den 8 Mei 1614 is de eerste Predikant beroepen en den 10 Junij bevestigd, nadat bevorens daar eenigen tijd, de nieuwe leer gepredikt was door HENRICUS BOXHORN (afvallig priester) en andere predikanten van *Breda*. Hij citeert een „*Gedigteel aangaande de kerk van de Leur*," getrokken uit het oudste „*Kerkenboek*" aldaar; het luidt aldus:

A°. 1284 ben ik van de inwoners geset na mijn verkonden,
A°. 1584 in den krijg door 't vier verplet, om d'afgodische sonden,
A°. 1614 weder herbouwt door mildadigheid der gereüneerde landen,
. . . . . .
In mij is eerst Gods reine woort, hoort na mijn dight,
Pinxteren Ao 1614 aangehoort en seer suiverlijk verkondight.
D'eerste reformateurs zijn geweest Ds. BOXHORN, Dr. MUSENHOL en Dr. DIAMANTIUS,
Die ons hebben gewezen de regte deur, welke is Jesus Christus,
POMERANUS is hen gesuccedeert, om Gods kudde te hoeden,
Met Gods H. woord, 't welk reformeert onze lighamen en onze gemoeden.
(geteekent) *G. P. Pomeranus* eerste predikant.

Digitized by Google

Zij werd eerst bediend door eenen rector, die tevoren kapellaan te *Etten* was, met naam CORNELIUS DE BRUIJN, die later in 1797 pastoor van de *Leur* is geworden, wanneer tevens de omschrijving van de nieuwe parochie is geschied, welke omschrijving echter nog hetzelfde jaar is veranderd ten nadeele der nieuwe kerkelijke gemeente, die daarom misnoegd daartegen geprotesteerd heef. De Vicarissen-generaal, die bij openstaanden zetel het Bisdom bestuurden, verklaarden deze verandering gemaakt te hebben, op den 22 Sept. 1797, *omdat eenige gemeentenaren van Etten zich beklaagden, dat de moederkerk van Etten te veel benadeeld was.* Van de 30 boerderijen moest de *Leur* er 10 afstaan, en dit is de oorzaak geweest van eenen voortdurende wrevel.

De 2e ordonnantie, bevattende deze verandering was door geene Vicarissen onderteekend, maar alleen door F. J. DE GRUIJTTERS, *Secret.*

Bij de eerste omschrijving had de *Leur* 600 zielen, met den *Bremberg* en *Vaartkant* er onder gerekend, welke twee gehuchten later, en wel reeds in 1791, daarvan afgenomen zijn: thans telt de parochie *Leur* meer dan 1600 zielen bijna 1300 communicanten, met een gedeelte der twee voornoemde gehuchten.

De R. K. Kerk heeft nog eenigermate de gedaante van eene schuurkerk, en is een weinig buiten de kom van het dorp of achteraf moeten gebouwd worden, de plaats daartoe door den schout aangewezen zijnde. Toen zij, bij den aanvankelijken opbouw een weinig hooger was opgetrokken dan de ordonnantie van de Staten toeliet, is zij daarom, volgens overlevering zes weken moeten gesloten blijven. Zij erkent den H. FRANCISCUS DE SALES als beschermheilige, aan wien zij is toegewijd.

In deze kerk zijn van den beginne af drie altaren geweest.

Het hoofdaltaar is van wit marmer, afkomstig uit eene kapel van Antwerpen, omtrent het jaar 1800. Op deszelfs tombe is de offerande van Isaäc kunstig uitgebeiteld, terwijl het geheel altaar, ofschoon maar klein, met veel smaak en kunst bewerkt is.

Het pastoreel huis was eertijds aan de kerk vast. Kerk en pastorij zijn beide in 1842 vergroot en merkelijk verbeterd en

Digitized by Google

in 18— is een nieuwe pastorij van de kerk af, in de straat gebouwd. De begraafplaats ligt onmiddelijk voor de kerk, gewijd door Z. Hoogw. ADRIANUS VAN DONGEN, Vicaris Apostoliek van Breda.

In de kerk van de *Leur* bestaan de volgende Broederschappen; 1°. van den *H. Rozenkrans*, dat van eerst af hier is opgerigt, waarvoor de geloovigen altijd eene bijzondere devotie getoond hebben; — 2°. van het *Allerheiligste Sacrament*, in 1815, door den voorn. Vicaris Apostoliek opgerigt; — 3°. van den H. FRANCISCUS XAVERIUS, den 27 Oct. 1833, en 4°. van het *Geestelijk verbond*, in 1836, beide laatste vergund door den toenmaligen Vicaris J. VAN HOOYDONK, later Bisschop.

In de oude kapel was een altaar van de *H. Maagd* en van het *H. Kruis* of liever een beneficie met den last van 2 Missen in de week, gevende 5 mudden tarwe. In 1630 den 19 December werd als Rector benoemd AUGUSTINUS NIJS, en den 10 Febr. 1670 MARTINUS VERBEEK (*a.*)

In ver verleden tijd heeft omtrent de *Leur* een klooster gestaan, ter plaatse aldaar nog heden zoo genaamd. Dan of het een mannen- of vrouwen-klooster is geweest, kan men bij gebrek van aanteekeningen niet zeggen. (*b.*)

Eertijds waren er ook twee gilden; — het eene genaamd *van het H. Kruis*, waarvan in den jare 1573 nog gewag wordt gemaakt, en — het andere *Onze-Lieve-Vrouwe-broederschap* of *gild*, welks laatste keuren den 20 Julij 1516 vernieuwd zijn, aan hetwelk ook, den 10 Januarij 1555, eene rente is bezet van één sester rogge, en dat nog in 1557 genoemd wordt: dan beide zijn thans en sedert lang te niet.

De laatste eigendom van een voormalig gild, op *padlek*, onder de *Leur* gelegen, is aan den armen overgegaan.

(*a.*) Reg. A. in het Archief des Bisdoms van Antwerpen.
(*b.*) P. NUIJT, alsvoren, bl. 7 v.

Digitized by Google

Op het gehucht den *Hil*, aan de *Brembergsche vaart*, had men voorheen eene *Lazarij* of ziekenhuis, dat, even als de talrijke buurt, die dààr vroeger bestond, in 1625 en de volgende oorlogen is te niet gegaan.

Op het gehucht *Attelaken*, op den *Liesenberg*, ter plaatse, waar nu de dreef van het Liesbosch ligt, omtrent ééne roede van de gracht, tegenover de stede van de voormalige erven Corn. Adr. Oomen, heeft van ouds gestaan eene *Kapel* aan *St. Antonius* toegewijd, waarvan de grondvesten nog, door Schout en Schepenen, den 11 October 1651 zijn opgegraven en bezigtigd; terwijl eene oude vrouw van 70 jaren heeft verklaard, de muuraadje en ruïnen van deze kapel, omplant met drie eiken en twee lindeboomen, verscheidene malen te hebben gezien; doch thans is daarvan geen enkel spoor overig. (*a.*) Men vindt deze *kapel* ook aangestipt op de kaart der diocese van *Antwerpen*, door den Bisschop Joannes Malderus vervaardigd.

Pastoors *van de* Leur.

1787. De eerste die de nieuwe parochie bediend heeft, was Cornelius Joannes de Bruijn, geboren te *Oudenbosch*, tevoren kapellaan te *Etten*, vervolgens in genoemd jaar eerst Rector en in 1797 Pastoor op de *Leur*, hij overleed in het jaar 1808 den 31 December.

1809. Egidius Franciscus Simons, van *Breda*, volgde hem op als pastoor, den 26 Januarij 1809, en stierf den 12 Maart 1836. Hij was tevoren kapellaan te *Prinsenhage*.

1836. Joannes Maessen, geboren te *Ginneken*, den 7 Jan. 1797, tevoren kapellaan te *Teteringen* en te *Nispen*, werd in dit jaar pastoor te *Leur*; hij deed afstand van deze betrekking den

(*a.*) Nuijts, bl. 8 en 9.

Digitized by Google

21 Jan. 1838, en omhelsde de orde der Augustijnen in het klooster te *Gent*.

1838. ANTONIUS VAN AKEN, geboren te *Oudenbosch* den 21 Junij 1794, tevoren assistent te *Riel* en kapellaan te *Sprundel*, volgde in 1838 op in hoedanigheid van pastoor op de *Leur*; hij overleed den 6 October 1868.

1868. CORNELIUS ANTONIUS HEMBROECK, van den *Oudenbosch* geboren den 15 Mei 1819, verzocht en verkreeg het herdersambt op de *Leur*, nadat hij van 1842 tot 1852 kapellaan aldaar en daarna pastoor te *Aardenburg* in Zeeland was geweest. Hij is nog in bediening.

KAPELLANEN *van de* LEUR.

In 1803 is op de *Leur* eene kapellanij opgerigt door den Vicaris ADRIANUS VAN DONGEN, terwijl tot eersten kapellaan werd benoemd MARINUS MEURS, die den 8 Aug. '08 verplaatst is naar Kruisland als assistent, waar hij in '15 pastoor werd.

1808. De tweede kapellaan was FRANCISCUS VAN KAKERKEN den 8 Aug. '08, die later Pastoor te *Reijen* is geweest.

1819. Op dezen is den 2 Maart '19 als kapellaan gevolgd JOANNES VAN LEIJSEN, geboren te *Hout* den 3 Sept. 1791 (?) daarna Pastoor te *Teteringen*.

1832. JOANNES JONGENEELEN geboren te *Zegge*, Assistent den 2 Maart '32, kapellaan den 17 Maart '36, en stierf in '41.

1841. Den 25 September FLORENTIUS CORNELIUS HENRICUS INGEN-HOUSZ van Breda, die later professor in het Seminarie en daarna Secretaris van Mgr. VAN HOOIJDONK is geweest.

1842. CORNELIUS PETRUS HEMBROECK, die na verloop van 10 jaren pastoor te *Aardenburg* is benoemd, als hereids gezegd is.

1853. LUDOVICUS JOSEPH. CYPRIANUS LAURENT, van *Oosterhout*, geboren den 1 Aug. '24, die vier jaren later kapellaan te *Teteringen* is geworden.

1857. CORNELIUS ANTONIUS VERHEIJEN, geboren te *Rozendaal*

Digitized by Google

den 17 Oct. *'26* vroeger te *Hoeven* en te *Hulst* en later te *Wouw*, eerste kapellaan in *'57* en eindelijk in *'69* pastoor te *Rucphen*.

1857. Cornelius van der Zande geboortig van *Sprundel* den 6 Aug. *'33*, die in *'60* als zoodanig verplaatst is naar het *Ginneken* en nog in het zelfde jaar naar den *Oudenbosch*, in *'68* naar *Oosterhout*, in *'67* wederom naar den *Oudenbosch*, in *'68* naar *Wouw* en in 69 naar *Haogerheiden*.

1860. Joannes B. Vinken geboren te *Teteringen* den 27 Nov. *'25*, die in *'68* naar *Nispen* is overgeplaatst, en het volgende jaar Rector der Nonnen te *Esschen*. (België)

1868. Joannes Baptista Leauthaud, van *Steenbergen* geboren den 14 Nov. *'42*, werd hier kapellaan den 10 Nov. *'68*, en is verplaatst naar *Halsteren* den 18 Nov. *'74*.

1874. Godefridus van Dijk, geboren te *Dongen* den 14 Mei *'42*, werd kapellaan den 18 Nov. *'74*.

NIEUW-VOSSEMEER.

Bevolking.

In	1825	telde *Nieuw-Vosmeer*	
"	1835	" "	
"	1855	" "	884 Zielen.
"	1865	" "	753 Communicanten.

Men vindt de benaming van deze Heerlijkheid in de oude en latere schriften en documenten verschillend gespeld, als: *Vossmair*, *Vossemaer*, *Vosmaer*, *Vosmar*, *Vosmeer* en *Vossemeer*, welker benaming mij in geene oudere schriften is voorgekomen dan in den brief van uitgift ten jare 1410. Het is onzeker, waarvan die naam is afgeleid, ten ware de naam van *Vos-Vliet* — een water of stroom, ten Noorden van deze Heerlijkheid, in den jare 1071

Digitized by Google

reeds bekend — aanleiding gegeven hebbe, om deze streek, die voor hare bedijking, vooral des winters niet ongelijk aan een *meer* zal zijn geweest, *Vos-* of *Vossemeer* te noemen. In verscheidene Diplooms of Charters vindt men *Nieuw-Vosmeer „Vriezendijke"* geheeten, als in die van 1256, 1271 enz. (Ermerins, *Beschrijv. van Vosmeer* 143-144 enz.) Zij wordt door de *Eendragt* doorsneden, die haar in twee deelen scheidt, wordende het gedeelte ten westen van de rivier *Oud-Vossemeer* en dat ten oosten *Nieuw-Vossemeer* genoemd: het eerste ligt in de prov. *Zeeland*, het tweede in *Noord-Brabant*.

In het jaar 1414 of „10 heeft graaf Willem *van Beijeren* dit oord tot eene Heerlijkheid verheven, en sedert dien tijd heeft het vele bedroevende lotgevallen onderstaan door zware overstroomingen, verwoestingen en brandschattingen bij oorlogen, brand, duren tijd en afgunst. (*a.*)

De R. K. Godsdienst was in dit oord en ook bij de opkomst dezer Heerlijkheid de heerschende en de eenige; de Heerschappen waren *ijverig Catholieck*, en stelde er hunne eer in de geestelijken in hun gebied te beschermen. Waarom zij in het jaar 1500 geboden, „dat *kuurdere van uijtgorzen, haer Sacramenten moeten halen en dooden begraven in Vosmair en nergens anders*". De Heerlijkheid was in het Geestelijke onder het Bisdom van *Luik*, Dekenaat *Hilvarenbeek*, (*b.*) totdat bij de oprigting der nieuwe Bisdommen in de Nederlanden, *Vossemeer* met Tholen aan het Bisdom van *Middelburg* werd toegevoegd.

De Heeren dezer Heerlijkheidgedachtig de overvloedige gees-

(*a.*) Men vindt ook gewag gemaakt van een *Slot* met een torentje, in de wandeling het *Hof te Vosmeer* genoemd, en als Heer daarvan Frans van Leidekker. — Ook lees ik van een *Slot Abbenbroek*, op *Volgersdijk* onder *Vosmaer*. (Smalleg. *chron. v. Zeel.* bl. 749.)

Zie mijne „*Potamo-chor.* d. 2, bl. 278-285, en V. D. Aa, *Woord.* Art. *Vossemeer*.

(*b.*) Zie Ermerins, *Vosmeer* bl. 45 en 65 en Ch. Berthels, *Not. sur les limites de l'ancien Diocèse de Liège* pag. 40.

Digitized by Google

telijke verdiensten, door de liefdadigheid en aalmoezen te bekomen, volgens de uitdrukkelijke belofte Gods, om hun eeuwig heil te verzekeren, — hebben den 12 Junij 1500, *met den Deken en het Capittel van Tholen*, een verdrag aangegaan, *nopens de Tienden die nu vallende zijn en...., komen zullen....*, en zulks voor eene eeuwige rente, die lang daarna, aan het Kantoor der geestelijke goederen te Tholen nog betaald is geworden. Zij gaven ook aan het kapittel voornoemd het *jus patronatus* der kerk.

Item hebben zij geaccordeerd met het kapittel van *St. Geertrui* te *Bergen-op-Zoom*, en met JAN LACHAERT, priester en Pastoor te *Halsteren*, den 27 Junij 1502, wegens de *„Tienden van den polder geheeten Kijckuijt over Eendrecht an Braband, daervoor sij eeuwiglijk ende erffelick hebben souden jaarlijks* 17 *Rinsche guldens te* 40 *grooten*". Welke last mede later aan het geestelijk kantoor te *B. O. Zoom* werd voldaan. — Item *„met den Deken en Capittel van ons, (L) Vrouwen Collegiale kerk van Tholen, nopende 't honderdste gemet, het Capittel competerende in den polder de Hicke, in 't jaar* 1562 *gecontracteerd*". (*a.*)

Wanneer de leer der hervormers hier een' aanvang heeft genomen, is niet zeker te bepalen. Dit is zeker, dat in 1568 de R. K. godsdienst nog in vollen bloei was; ja, in 1574 vindt men nog als Pastoor dezer Heerlijkheid vermeld de Heer JOANNES PASCHASIS, die tot assistent had ASSUERUS JACOBSZ VAN DER HEIJST en tot kapellaan TRUDO LUIJTEN VAN MEERHOUTH; — zelfs in het jaar 1578 had het Roomsch kerkbestuur hier nog geen einde; want toen was er nog twist met het kapittel van *Tholen* over *het onderhoud van den Pastoor*. Doch van dan af of kort daarna, is de hervormde leer ingevoerd; straks werd het Predikambt bediend door Ds. EPHRAHIM DIERKIUS... en eerst in 1648 of „49 kwam te *Nieuw-Vossemeer* de eerste Predikant. (*b.*)

(*a.*) *Zeeuwsche oudheden* d. 2, bl. 46-48 en verder in de *bijlagen* van dit werk.
(*b.*) ERMERINS d. 2, bl. 45-52.

Digitized by Google

Het dorp *Oud-Vossemeer*, een deel der Heerlijkheid, ligt in den *Kerke-polder*, $^3/_4$ uur van *Tholen* en bewesten de *Eendragt*. De oude kerk, in het midden van het dorp staande, is zeer oud, reeds in 1452 was eene kapel bekend, gesticht door EGIDIUS VAN WISSEKERKE, Leeraar in de regten, zoon van ANTONIUS v. W., Heer van *Kouwerve* en *Ollsende*, welke kapel later in eene parochiekerk veranderd, en met het kapittel van Tholen vereenigd, naderhand gesloopt en weder opgetimmerd is. (*a.*) Ik vind, dat in 1513 CORNELIS MATHEUSZOON, bij vonnis daartoe verwezen, een *glasvenster in de kerk van Vossemeer heeft gemaakt*; ook — dat in 1516 tot opbouwing van dezelve, door het kapittel en de Heeren is gegeven 2 grooten vl. op elk gemet voor drie jaren. In 1517 werd bepaald, wat Pastoors, Diaken en Subdiaken zouden genieten van de *Missen van Requiem*, voor de zielen der afgestorvenen Heeren. Eenigen tijd daarna heeft de Heer PIETER HENDRIKSZ BLOK, — onderdeken van het gem. kapittel van Tholen, aldaar overleden den 26 Mei 1565, en begraven in de L. V. Kerk — een eeuwigdurende *jaargetijde* in de kerk van *Vossemeer* gesticht, hetwelk door de voogden van het testament rijkelijk begiftigd is. (*b.*) In den brief der stichting dezes staat ook: *aanmerckende de raseringe ende plunderinghe van de Prochiekerke der Heerlijcheijt van Vossemaer*", waaruit afteleiden is, dat die door de woeste drift der Beeldstormers, in het jaar 1566, vooral van binnen, zal gehavend zijn geweest, ofschoon men nergens anders vindt, dat de beeldstormerij in de stad of het land van *Tholen* heeft plaats gehad; echter moet men denken dat dit hier gebeurd is, omdat de brand, die het dorp in 1576, en waarschijnlijk ook de kerk, geheel verteerde, eerst den 7 October van dat jaar voorviel, terwijl de voorn. stichting reeds den 4 Sept.

(*a.*) *Oudhed. en gesticht* v. zeel. d. 2, bl. 203.

(*b.*) Den brief dezer stichting vindt men, in de *Oudheden* voornoemd, d. 2, bl. 204-207.

Digitized by Google

dagteekent en derhalve die *raseringe en plunderinghe* op eene vroegere gebeurtenis ziet. (*a.*)

Deze kerk, voor de Reformatie aan den *H. Joannes Baptista* toegewijd, is een oud kruisgebouw, waarvan thans een zijpand tot woning dient, zij heeft eenen korten vierkanten toren, welks spits alléén boven het dak uitrijst.

Met den uittogt der Geestelijkheid werd hier zoowel als elders alle *Zilver, Goud, misgewaden en andere meubelen* der kerk, ten behoeve van het gemeene Land aangeslagen en verkocht: Zoo deed men ook met hare vaste goederen. De Heeren hebben tegen dezen aanslag in 1581 protest laten doen, en in 1582 nogmaals vruchtelooze pogingen aangewend, om eenen inventaris dier meubelen te bekomen.

In alle geval de *kerk* is aan de Gereformeerden overgegaan, en is er tot heden aangebleven. Bij het invoeren der reformatie zijn vele inwoners, voor het Hoog-Altaar betrokken, afvallig geworden en hebben de nieuwe leer omhelsd, terwijl eenigen toen het eiland verlieten, omdat zij hier geene godsdienstoefeningen konden bijwonen. Lang, zeer lang waren de Roomsche inwoners verpligt te *Lepelstraat* ter kerk te gaan en te parochiëren (waar eerst in eene schuur en ter sluik en later met toestemming de godsdienst is verrigt) totdat er te *Nieuw-Vossemeer* eene parochie is opgerigt, waaronder die van *Oud-Vossemeer* toen behoorden; sedert dien waren de katholijken van laatstgem. plaats nog altijd genoodzaakt, op eene ongehoorde, dikwijls gevaarlijke en kostbare wijze de godsdienstoefeningen aan de overzijde der rivier de Eendragt te zoeken. Intusschen waren zij lang — en niet zonder reden — er op bedacht, om naar eene kerk en eigenen Pastoor uit te zien, en dit is eindelijk in het jaar 1841 gelukt. (*b.*)

(*a.*) *Van der Aa, woord,* d. 11, bl. 884, zegt ook, dat de kerk in 1566 een prooi der beeldstormers werd en in 1576 door brand vernield, door staatsch krijgsvolk.

(*b*) Bij *kon. besluit* van 9 Mei 1841, n. 80 is hun vergund eene *kerk* en *Pastorij* te mogen bouwen; en — reeds in December werd de nieuwe kerk ingezegend. Daar was vroeger eene *St. Antonius-kapel,* staande op den dijk tusschen den *Hikke*

Digitized by Google

Het dorp *Nieuw-Vossemeer* ligt aan de Oostzijde van de *Eendragt*, 2½ uur Noord n. w. van *B. o. Zoom*, ruim 1 uur West van *Steenbergen* en een klein half uur Noordoost van *Oud-Vossmeer* aan een binnenwater of *kreek*; het heeft twee straten, — de *Voorstraat* loopt op de Herv. kerk aan, die eerst na den Munsterschen vrede gebouwd en van een torentje voorzien is. — De stichting van dit dorp, heeft, zoo men vindt, eerst in 1567 een aanvang genomen, wanneer de Heeren 17 gemeten lands in erfcijns uitgaven, om daarop een nieuw dorp te stichten.

Nieuw-Vossemeer is vóór de hervorming nimmer van eene kapel of kerk voorzien geweest. Daar was geen dorp en weinig bevolking. De kerk van Oud-Vossemeer diende voor de geheele Heerlijkheid.

Na de stichting van het dorp, zullen de daaropvolgende Nederlandsche beroerten belet hebben, aan het bouwen van eene kerk te denken, te meer, daar zij gewis, was er eene gebouwd geweest, aan de verwoestingen van den Oorlog zou zijn blootgesteld geweest.

Aan den katholijken is kort daarna alle openbare uitoefening der godsdienst verboden, en de aldaar wonende hebben, even als die van Oud-Vossemeer en meer andere plaatsen, onder *Lepelstraat* in Noord-Braband geparochiëerd tot in het jaar 1795, wanneer te *Nieuw-Vossemeer* eene *schuurkerk* en pastorij opgerigt zijn, mede voor die van *Oud-Vossemeer*, die tezamen toen eene Parochie vormden, onder het Aartspriesterschap van Holland en Zeeland. In 1809 zijn kerk en pastorij verbeterd, (*a*.) en — in het jaar 1841 is

en den *Broekpolder*; men gist, dat ANTONIUS VAN WISSEKERKE, vader van EGIDIUS. deze gesticht heeft voor 1452; er zijn nog grondslagen van te zien. Men vond er ook een gild der schutters van den handboog of van *St. Sebastiaan*, daarvan wordt gewaagd in 1525 en in 1658 werden de gildebroeders bedankt en is een nieuw gild opgerigt; dan dit is ook van voor het midden der vorige eeuw geheel te niet gegaan. Eindelijk was er eertijds eene *Rederijkerskamer*, waarvan ik echter noch begin, noch verval noch einde ver meld vind. (*Ermer*. bl. 58.)

(*a*.) Den 4 Mei 1809 is Z. M. LODEWIJK NAPOLEON, destijds koning van *Holland* in de armoedige schuurkerk geweest, hij beloofde subsidie aan den Pastoor en in 1812 is de som van *f* 1200 ontvangen tot verbetering der kerk.

Digitized by Google

te *Nieuw-Vossemeer*, in de plaats der oude, bouwvallige schuurkerk, eene geheel nieuwe, doelmatige en fraaije *kerk* gesticht, met een vierkant torentje, waarop eene spits.

Deze nieuwe kerk is den 16 Julij 1842 door den Aartspriester van *Holland*, *Zeeland* en *Westvriesland*, den HoogEerw. P. A. KERVEL ingezegend. Uithoofde deze kerk te klein is geworden en te zwak om vergroot te worden, zoo is zij weder in 1873 vervangen door eene schoone gothische kerk met een grooten toren.

In 1841 is *Oud-Vossemeer* van deze kerk afgescheiden en tot eene zelfstandige parochie verheven als bereids gezegd is. (*a.*) Met wederzijdsch goedvinden der Hoogw. Bisschoppen van *Haarlem* en *Breda* en met nadere goedkeuring van Z. H. den Paus PIUS IX, is *Nieuw-Vossemeer* van het Bisdom van *Haarlem*, waaronder het sedert de herstelde Hierarchie behoorde, overgegaan en toegevoegd aan het Bisdom van *Breda*, — in verwisseling met *Vlissingen*.— De R. K. kerk staat aan den *Achterweg*, en is aan den H. JOANNES *den Dooper* toegewijd; zij is aan het voorplein met een fraai ijzeren hek van de straat gescheiden.

In 1659 werd die van *Nieuw-Vossemeer* toegestaan een *„gild van Bussen"* op te rigten, waarvan nog in 1718 gewag wordt gemaakt; doch hetwelk sedert lang schijnt verloopen en te niet te zijn gegaan.

Hier bestaat het Broederschap van de *Gedurige aanbidding*, den 30 April 1848 vergund door Z. H. PIUS IX met de gewone aflaten, door bemiddeling van den Nuntius Apost. van de Hollandsche Missie CAROLUS BELGRADO.

De parochie bevat de gehuchten — *Heensche-Molen*, — *Rolaf*, *Pelsendijk*, en voor 1841 ook *Oud-Vossemeer*; in het jaar 1864 is hier eene kapellanij opgerigt door Mgr. J. VAN HOOIJDONK.

(*a.*) Opmerkelijk is het, dat de nieuwe R. kerk en pastorij juist gebouwd zijn op den grond, die eertijds aan een klooster toebehoord heeft.

Digitized by Google

Sedert de verheffing van Nieuw-Vossemeer tot eene parochie in 1795 vindt men hier de volgende Pastoors:

1795. Gerardus Mens, te voren kapellaan te *Poeldijk*, is den 11 October van dit jaar Pastoor benoemd door den Nuntius Apost. Cæsar Brancadero, Aartsbisschop, Vicesuperior der Hollandsche Missie, en door den Aartspriester Franciscus ten Hulcher. Hij stierf den 5 April 1815.

1815. Franciscus van Hemert, te voren kapellaan te *Langeraar*, werd den 5 April *n*15 pastoor benoemd; hij bouwde in *n*41 eene nieuwe kerk; hij nam zijn ontslag en hij overleed den 25 Aug. *n*48, in den ouderdom van 74 jaren en 7 maanden.

1848. Joannes Barnulij, die zijne theologische studie gedeeltelijk bij den pastoor van *Puiflik* en gedeeltelijk te *Uden* heeft gedaan, is eerst in het Aartsbisdom van Mechelen eenige jaren in dienst geweest; hij werd Rector van de nonnen te *Brouchem* in het jaar *n*33; deservitor bij den HoogEerw. Van Kessel, Deken te *Herenthals* in *n*35, weer rector van de religieusen te *Arendonk* in *n*36, kapellaan te *Burgerhout* in *n*38, kapellaan te *Schilde* in *n*42, terug geroepen in *n*47, is hij in dit jaar Coadjutor en in *n*48 Pastoor te *Nieuw-Vossemeer* benoemd door den Aartsbisschop, Bisschop van *s' Hertogenbosch*.

De Kapellanen zijn de volgende:

1864. Petrus Hubertus Loonen, geboren te *Breda*, werd den 12 Augustus *n*64 eerste kapellaan, en den 30 Junij *n*66 kapellaan te *Graauw* en *Langendam* geworden.

1866. Gerardus Lievens, geboren te *Terheiden* den 28 Aug. *n*28, is van de *Graauw en Langendam* den 30 Junij *n*66 als kap. overgeplaatst naar *Vossemeer*, en den 30 Sept. *n*69 naar *Heerle*.

1869. Jacobus C. E. van Mens, van *Groot-Zundert* geboren den 22 Junij *n*41, werd den 30 September kapellaan van *Vossemeer* benoemd, en den 27 December *n*73 naar *Prinsland* verplaatst.

1873. Alphonsus Maria Ger. de Weért, geboren te *Sprundel* den 27 April *n*48, werd den 27 Dec. *n*73 kapellaan te *Vossemeer*.

Digitized by Google

NISPEN.

Bevolking.

In	1620	had *Nispen*	750	Communicanten.
"	1825	" "	800	Zielen.
"	1835	" "	879	"
"	1855	" "	1028	"
"	1865	" "	754	Communicanten.

Het dorp *Nispen* ligt één uur Zuidoost van *Rosendaal* en slechts ruim $^1/_4$ uur van de Belgische grenzen of het dorp *Esschen*. In eene geschrevene kronijk van den Tongerlooschen kloosterling WILLIBRORDUS BOSSCHARTS en in de Archiven van *Tongerloo* vindt men het volgende van deze plaats opgeteekend: *Nispen* of zoo als men oudtijds schreef, *Nisipa*, is een zeer groot en uitgestrekt dorp in de Baronie van *Breda*, hetwelk eertijds van meer uitgebreidheid was, doordien het *Calmpthout* en *Rosendaal* onder zich had, om welke behoorlijk te bedienen, de Abt van *Tongerloo* aan den pastoor van *Nispen* 2 of 3 zijner kanoniken toevoegde tot onderstand in zijne herderlijke bediening, zonder presentatie, goedkeuring of aanstelling van den Aartsdiaken van *Luik*, als ordinaris der plaats of van het Kempenland, waaronder het toen behoorde. (*a*.) Thans met *Rosendaal* vereenigd, maakt het de burgerlijke gemeente van *Rosendaal en Nispen* uit; terwijl

(*a*.) Dit is omtrent het jaar 1368, in de tegenwoordigheid van den zeer Eerw. REINALDUS, kardinaal-diaken van den H. ADRIANUS en Aartsdiaken van kemperland in de diocese van *Luik*, van den kant des Abts wettiglijk en regtelijk bewezen, en van den anderen kant bevestigd. (LE ROIJ, *Not.* pag. 472, VAN GOOR alsvoren, bl. 385.)

Digitized by Google

het met de daartoe kerkelijk behoorende gehuchten *Borteldonk* en *Rietgoor* eene zelfstandige parochie is. Deze plaats verloor echter haren luister, zoodra men begon te bouwen waar nu *Rosendaal* ligt, en inzonderheid omtrent het midden der 16e eeuw, toen de woeste krijgsbenden van MAARTEN *van Rossem* deze geplunderd, verwoest en verbrand hebben, waarna zij nimmer geheel is opgebouwd. Vooral is deze plaats in het jaar 1604 zeer ontvolkt, doordien zij aan de wreede geesel der pestziekte onderworpen was, waardoor de Herder DIONISIUS HUYGENOORT en velen zijner schapen het leven verloren. (*a.*)

Nispen was eertijds eene afzonderlijke Heerlijkheid; want RAZO VAN GAVEREN Heer van *Breda*, heeft in den jare 1300, aan zijne tweede vrouw ADEWINE dochter van WILLEM VAN STRIJEN, en hare nakomelingen, de middel en lage heerschappij van *Nispen* en nog eenige plaatsen geschonken. Toen GERARDUS VAN RASSEGEM, Heer *van Breda* krachtens het regt zijner vrouw ADELIZE, dochter van FILIPS, derden Heer van *Breda*, — de stad en het Land van *Breda* verkocht had in het jaar 1326, aan JAN III, Hertog van *Braband*, heeft zijne opvolgster Hertogin JOANNA, deze plaats *Nispen*, met nog 4 andere in 1387, wederom in pandschap afgestaan aan JAN VAN POLANEN, Heer van *de Lek en Breda* voor eene som van 1000 Fransche guldens (ruim 1165 guld.), onder voorwaarde van die dorpen voor gelijke som weêr te mogen lossen; toen echter KAREL II, koning van *Spanje*, in 1664, aan den toenmaligen bezitter dezer dorpen, deze som deed aanbieden, weigerde men te *'s Hage* die aantenemen, op grond dat de Algemeene staten van Holland, ten gevolge van den Munsterschen vrede, sedert 1648, de Oppermagt over dit gedeelte van *Braband* gehad hadden en derhalve alléén het regt van lossing bezaten, hetwelk vroeger den Hertogen van *Braband* toegekomen had. (Zie *Prinsenhage*, *Sprundel* en *Zundert*.) Hierna is *Nispen* aan het Huis of de Heeren van *Breda* gebleven.

(*a.*) HEIJLEN, *Hist. verh. over de Kempen*, bl. 127 en 128.

Digitized by Google

Middelerwijl schijnt de Heerlijkheid van *Nispeu*, met *Rozendaal* en *Wouw*, aan den Huize van *Reimers-* of *Rommerswale* gekomen te zijn; want in den jare 1501 den 1 April, heeft „Heer KLAAS „VAN REIMMERSWALE, Ridder, Heer tot *Lodijck* ende *NieuwStrij-„en*, verkocht aan Graaf ENGELBERT *van Nassau*, sijn Heerlijck-„heden van *Rosendaal*, van *Nispen* en van *Wouwe*, onder het „landgerichte van *Rosendaal*... welke alle sijn voorsaeten te leen „gehouden hebben van den huijse ende hove van Breda", enz. (*a.*)

Men leest, dat ALBERT VAN VOORNE, gehuwd met MACHTILD, vrouwe van *Bergen-op-Zoom*, oudste zoon van GERAARD, Heer *van Voorn*, Burggraaf van *Zeeland*, — mede genoemd werd ALBERT VAN NISPEN volgens de uitgave van het leen, gelegen „tusschen de *Wolbraecke* en *Hotmeer*, bij *Rosendaal*", aan KLAAS VAN NISPEN, hunnen knape. „AELBRECHT *van Nispen*", (zoo zijn de woorden in het Leenboek, geintituleerd *Wouw*, fol. 19, te *Bergen.*) „Heer van Bergen op „den Zoom, ende *Machtilt* ons wettigh wijf, vrouwe van den „selven lande, maecken kondt alle luijden, dat wij' CLAES *van „Nispen*, onsen.... knape.... onse man gemaeckt hebben, enz. ghe-„daen tot Wouwe, anno 1329, op St. Lucas dach, Evangelist". (*b.*)

(*a.*) In het Archief van *Breda*, in een boek, in het begin der 16e eeuw geschreven. LE ROIJ, ib. pag. 474. — Zekere KLAAS VAN REIMERSWALE is, naar alle waarschijnlijkheid getrouwd geweest met GEERTRUI (dochter van RAZO VAN GAVEREN en ALEWINE zijne gemalin, Heer en Vrouw van *Breda*) en alzoo door erfenis van zijne vrouw, in het bezit van *Rosendaal* en *Nispen* gekomen; trouwens VAN GOOR, in zijne *Beschrijv. van Breda*, zegt bl. 382, „dat gemeld huwelijk ten jare 1290 werd beschonken met *„de erfelijkheid en het inkomen van Rosendaal en Nispen, met de midden en lage heerlijkheid van dien*". Een andere KLAAS, zijn latere opvolger en erfgenaam, is de hier bedoelde verkooper.

(*b.*) DE ROUCK, *Ned. Her.* bl. 292.

Van de Heerlijkheid *Nispen* ontleende het beroemde geslacht VAN NISPEN zijnen naam, welk geslacht zoovele aanzienlijke mannen te *Breda* en elders heeft voortgebragt. —

Het gehucht Borteldonk, tusschen *Nispen* en *Rosendaal*, was vroeger een *achterleen.* (VAN DER AA, *Woordenb.* 254.)

Digitized by Google

Nispen of de kerk van *Nispen*, aan de H. Maagd MARIA toegewijd, was voorheen de moederkerk van *Rozendaal*, *Calmpthout* *Nieuwmoer* en, in zeker opzigt, van *Esschen*. (*a.*) Zij was door

(*a.*) Van *Rozendaal* zal nader worden gehandeld. Wat *Calmpthout* aangaat, dit is thans den Aartsbisschop van *Mechelen* onderhoorig, en stond weleer onder het geestelijk regtsgebied van *Antwerpen*. Reeds in of vóór 1150, onder den 1e Abt van *Tongerloo*, (deze stierf in dat jaar den vierden der kalenden van October) was de helft dezer plaats door zekeren edelman ARNULPHUS, bijgenaamd *de Brabander*, der Abdij van *Tongerloo* overgegeven, terwijl zijn zoon, mede ARNULPHUS geheeten, erfgenaam van zijns vaders godsvrucht, haar het regt van Patronaat en de bestiering der kerken van *Nispen* en *Klein-Zundert* heeft afgestaan, daarbij voegende een gedeelte der tienden. Hiermede nog niet tevreden, heeft hij zichzelven geheel gegeven aan God en *O. L. V.* van *Tongerloo*, onder den tweeden Abt. HUBERTUS, het kloosterleven aannemende. Deze laatste gift is door HENRICUS, Bisschop van *Luik*, waaronder alsdan *Nispen* en *Zundert* stonden, in 1157 goedgekeurd en bij diploom bekrachtigd, (WICHMANS, *Brab. Mar.* pag. 535); terwijl de wederhelft van het regtsgebied van *Calmpthout*, teweten in *Esschen*, door eenen anderen edelman, BERNER VAN RIJSBERGEN (anders BERNERUS DE RISEBERGEN) in 1159, der genoemde Abdij werd toegevoegd; welke gift weder door den Hertog van Braband GODEFRIDUS III, en door den voormelden Bisschop van *Luik*, met vele anderen, in zijn open Geregtshof is bevestigd (MIRÆUS t. 2, pag. 828, — WICHMANS, *Brab. Mar.* bl. 534-535.) De kerk van *Calmpthout*, die de H. Maagd MARIA als patrones erkent, was oudtijds eene kapel der parochie *Nispen*, van welke zij in 1551 is afgescheiden. Bij de oprigting der nieuwe bisdommem in de Nederlanden bezat zij twee beneficien, die ter eere van *O. L. Vrouw* en van den H. SEBASTIANUS waren gesticht.

Ook had de kerk toen 2 kapellen onder zich: de eene, den H. CHRISTOPHORUS toegewijd, stond in het dorp; de andere, welker beschermheilige *O. L. Vr.* was in het gehucht *Achterbroek* gebouwd en bestaat nog (COEVERINCX *Mis.* 1, pag. 85.)

Tijdens het bestuur van den Abt AUG. WICHMANS kocht de Abdij van *Tongerloo* de hooge heerlijkheid en het regtsgebied van *Calmpthout*, *Esschen* en *Huijbergen*, voor de som van 8000 gulden, van den koning van *Spanje* PHILIPPUS IV, den 12 Junij 1651. (LE ROIJ alsvoren pag. 136-137.)

Wat *Nieuwmoer* betreft, dit is eene parochie, die de kerk van *Nispen* als moederkerk beschouwt. Er was oudtijds te *Nieuwmoer* eene kapel ter eere van *O. L. Vrouw* en van den H. NICOLAAS gesticht. (Coeverincx P. 1, 86), die in 1673 van *Nispen* is gescheiden. Daar is vóór weinige jaren eene fraaije nieuwe kerk gebouwd: Zij behoort thans onder het Aartsbisdom van *Mechelen*.

Digitized by Google

ARNULFUS den jongeren, zoon van ARNULFUS BRABANT, der Abdij van *Tongerloo* opgedragen met eenige tienden, namelijk twee deelen der tienden, terwijl de laatstgenoemde reeds tevoren een bouwhoef (curtile) aan die Abdij vrij en wettig had afgestaan. Ter bevestiging dezer giften waren in 1157 onderscheidene aldaar gelegene goederen, met de begeving der kerk, door HENRICUS Bisschop van *Luik*, aan het gemelde Convent toegewezen. (*a.*) Eindelijk heeft ARNOLDUS VAN LEUVEN met zijne vrouwe ELIZABETH, Heer en Vrouw van *Breda*, in het jaar 1269, al de novale tienden van *Nispen*, als eene zuivere aalmoes aan hetzelfde Convent van *Tongerloo* geschonken. (*b.*)

De parochiekerk is een oud gebouw, met eenen stevigen toren, zij is door de Hervormden in het jaar 1648 ingenomen, wanneer tot eersten predikant werd aangesteld ANGELUS VAN AKEN, die in het jaar 1653 naar *Nieuwe-Tonge* vertrok en nadat de vierde predikant in 1742 overleden is, is de Hervormde gemeente met *Rozendaal* gecombineerd: thans is er niet een lidmaat meer.

Na den Munsterschen vrede werd de katholijke godsdienst alhier uitgeoefend in eene, ter plaatse *Esschen*, op Brabandschen bodem even over de grenzen, gelegen kapel, aldaar ten gerijve der Nispenaren gebouwd. (*c.*)

(*a.*) Zie het diploom bij LE ROIJ alsvoren, pag. 473, en MIRÆUS t 2, p. 828. Hij zegt daarin, dat deze twee deelen der tienden en het bestuur der kerken van *Nispen* en *Kl. Zundert* aan ARNULFUS toebehoorden door erfelijk regt, als zijnde van zijn patrimoniël goed door de hand van den vrijen man GODEVAART *van Breda*.

(*b.*) MIRÆUS *Dipl.* t. 2, pag. 864. In het jaar 1186 den 8 Sept. bevestigde Paus URBANUS III de bezittingen aan de Abdij van *Tongerloo* geschonken, waaronder in *Noord-Braband*, onder anderen, de kerkpatronaatschappen van *Nispen* c. s., *Zundert* en *Alphen*. (*Oudh. en gestichten van 's Bosch.* bl. 415. MIRÆUS *Don. Belg.* c. 62. Paus BANIFACIUS IX erkende den 8 Febr. 1396 het patronaatschap van 28 kerken aan de Abdij van *Tongerloo* te hooren, en wilde, dat zij alleen de prebenden zou vergeven: onder ons Bisdom, — van *Nispen, Rozendaal, Klein-Zundert* en *Alphen* (SANDERUS *Chor. Brab.* t, pag. 353. *Hist. Epic. Sylv.* 217.)

(*c.*) De parochie *Nispen* had voorheen die kapel onder zich; dan deze is, bij de

Digitized by Google

De zaken bleven op dien voet tot het jaar 1797, wanneer de Katholijken het schip der kerk terugkregen, terwijl het andere gedeelte, door een dubbel met turfmul gevuld beschot, daarvan afgescheiden, nog ten gebruike der Hervormden bleef: eerst in 1828 is door de katholijken het koor, tegen betaling van *f* 500, van de Hervormden gekocht, wanneer het schot weggeruimd en het koor met het schip vereenigd is.

De Abdij van *Tongerloo* bezat sedert de 12e eeuw het patronaatregt van *Nispen*, en de Parochiaan (Pastoor) van *Nispen* had eertijds de begeving der kerken van *Rosendaal* en *Calmpthout*, die in het geestelijke van de kerk dezer plaats afhingen, als boven bereids gezegd is.

In het jaar 1421 den 1 September is een gerezen geschil beslegt over de pastoorsregten te *Nispen*, tusschen den Pastoor en de parochianen, met opgave dezer regten. Men schijnt dit geschil ingediend te hebben aan ENGELBRECHT, Heer *van Breda*; trouwens deze had last gegeven aan den Deken van *Breda* en anderen, om dit te vereffenen.

„Wij JAN VAN DEN VENNE "zoo luidt dit document„ Deken der „kerke van *Breda*, WILLEM HAGEN, cureijt (Pastoor) der zelver „kerken, DIRC VAN OESTERZEELE, Rentmeester des lands van *Breda*, „doen kont alle luiden; dat een geschil is geweest over vele jaren „toe dezen daghe toe in *Nispen*, tusschen Heeren WILLEM VAN „NIJSPEN persoen (Pastoor)... van *Nispen* ende ingeseten.... Beide „die pertijen gekomen zijn in de teghenwoordigheid des edelen „ENGELBRECHT.... Ende onse lieve ghenadige Joncker... ons JAN „VAN DEN VENNE... Willem... en Dirc... voerseijt, daertoe gezet en... „belast heeft... die partiën... te verlicken ende te vereijnighen." (*a*.)

uitvoering van het door NAPOLEON met PIUS VII gesloten concordaat, van dezelve gescheiden en is thans eene kerk onder het kanton *Brecht*, in het Aartsbisdom van *Mechelen*, terwijl Nispen onder het Vicariaat van *Breda* bleef. COPPENS, N. *Besch.* van... *'s Bosch.* d. 4, bl. 287.

(*a*.) Getrokken uit de *Analecta inedita* van wijlen den Eerw. Heer A. HEIJ-

Digitized by Google

Ten jare 1641 den 27 Augustus is in de vergadering der Dekens te Antwerpen, besloten: „in 't vervolg zal de parochie „van *Nispen* onder het Dekenaat van *Bergen-op-Zoom* en *Rucphen* „onder dat van *Breda* zijn". (*a*.)

De kerk van *Nispen* had reeds vroeg den rang van *Ecclesia major*, d. i, een groote kerk van de eerste klas; zij bezat weleer de volgende geestelijke beneficiën:

1. Het altaar ter eere van de *H. Maagd* MARIA, met den last van 1 Mis in de week, gevende jaarlijks 11 Rijnguldens. Het werd vergeven: in 1628 aan CHRISTIANUS JACOBÆUS; — in 16.. aan JACOBUS MAES, die afstand deed; — den 13 December 1686

LEN, — een handschrift, behoorende aan Mgr. DE RAM, Rector magnificus der Universiteit van *Leuven*. medegedeeld door WILLEMS, *Belg. Museum* II. bl. 162. Zie hier, om de aardigheid, eenige der bij deze overeenkomst den Pastoor toegekende regten. „In den iersten sal die persoen (pastoor) van *Nispen* hebben van „eenen kijnde kersten te doen (*voor het doopen van een kind*) aan een kersse „(kaars) eenen ouden engelschen of sijn werden; — item van den konteldaghen „(*voor de roepen van een aanstaande huwelijk*) eenen halven ouden groten; — „item van bruijdegom ende bruijt te trouwen, een paer hantschoen, ende die bruijt „sal den Persoen brengen, als hi se inleijdt, een bruijt kersse ende daer aen eenen „ouden engelschen, ende ter rechter offertorien sullen bruijdegom en bruijt elc offeren eenen zilveren penninc, ende na der misse zal die bruijt leggen opt evangelie eenen ouden engelschen, ende sal die bruijdegom gheven den Persoen voer sijn „maeltijt eenen ouden groten, of die Persoen mag metten bruijdegom gaen eten, oft „den Persoen genuegt (*als het den Pastoor belieft*); — item van letbrieven, als „bruijdegom of bruijt willen trouwen buijten der prochien van Nispen, drije oude „groten, ende gheen handscoen; — item zal die vrouw, die haren kerkgant doet „van kijnde, brengen eenen halven ouden eng., — item mag die Persoen eenwerf „gaen eten in elken kraem, of hem genuegt; — item van den sieken beregten eenen „ouden eng., ende van den heijlighen Olijsel twee oude engelschen; — item elc „mensch, die ten H. Sacramenten heeft geweest (*elk Communicant*) sal schuldich „sijn tot elken van de 4 hoogtiden, eenen ouden zwarten tournoijsen; — item elc „die volle ploegwinninge helt, teweten, die een half bunder lands zeijt, (*zaait*) of „daarboven, sal geven een brood te kersmisse ende een brood te Paesschen, „alsoe groot als hi dachlijcs bact in sinen huse; en die, die minder zeijt, „sal gheven te kersmisse een brood, enz. item sijn tiende als te voren".

(*a*) *Register A. der verrigtingen bl.* 13. *Sijn. Belg.* t, 3 bl. 250.

Digitized by Google

De zaken bleven op dien voet tot het jaar 1797, wanneer de Katholijken het schip der kerk terugkregen, terwijl het andere gedeelte, door een dubbel met turfmul gevuld beschot, daarvan afgescheiden, nog ten gebruike der Hervormden bleef: eerst in 1828 is door de katholijken het koor, tegen betaling van *f* 500, van de Hervormden gekocht, wanneer het schot weggeruimd en het koor met het schip vereenigd is.

De Abdij van *Tongerloo* bezat sedert de 12e eeuw het patronaatregt van *Nispen*, en de Parochiaan (Pastoor) van *Nispen* had eertijds de begeving der kerken van *Rosendaal* en *Calmpthout*, die in het geestelijke van de kerk dezer plaats afhingen, als boven bereids gezegd is.

In het jaar 1421 den 1 September is een gerezen geschil beslegt over de pastoorsregten te *Nispen*, tusschen den Pastoor en de parochianen, met opgave dezer regten. Men schijnt dit geschil ingediend te hebben aan ENGELBRECHT, Heer *van Breda*; trouwens deze had last gegeven aan den Deken van *Breda* en anderen, om dit te vereffenen.

„Wij JAN VAN DEN VENNE "zoo luidt dit document„ Deken der „kerke van *Breda*, WILLEM HAGEN, cureijt (Pastoor) der zelver „kerken, DIRC VAN OESTERZEELE, Rentmeester des lands van *Breda*, „doen kont alle luiden; dat een geschil is geweest over vele jaren „toe dezen daghe toe in *Nispen*, tusschen Heeren WILLEM VAN „NIJSPEN persoen (Pastoor)... van *Nispen* ende ingeseten.... Beide „die pertijen gekomen zijn in de teghenwoordigheid des edelen „ENGELBRECHT.... Ende onse lieve ghenadige Joncker... ons JAN „VAN DEN VENNE... Willem... en Dirc... voerseijt, daertoe gezet en... „belast heeft... die partiën... te verlicken ende te vereijnighen." (*a*.)

uitvoering van het door NAPOLEON met PIUS VII gesloten concordaat, van dezelve gescheiden en is thans eene kerk onder het kanton *Brecht*, in het Aartsbisdom van *Mechelen*, terwijl Nispen onder het Vicariaat van *Breda* bleef. COPPENS, N. *Besch.* van... *'s Bosch.* d. 4, bl. 287.

(*a*.) Getrokken uit de *Analecta inedita* van wijlen den Eerw. Heer A. HEIJ-

Digitized by Google

Ten jare 1641 den 27 Augustus is in de vergadering der Dekens te Antwerpen, besloten: „in 't vervolg zal de parochie „van *Nispen* onder het Dekenaat van *Bergen-op-Zoom* en *Rucphen* „onder dat van *Breda* zijn". (*a.*)

De kerk van *Nispen* had reeds vroeg den rang van *Ecclesia major*, d. i, een groote kerk van de eerste klas; zij bezat weleer de volgende geestelijke beneficiën:

1. Het altaar ter eere van de *H. Maagd* MARIA, met den last van 1 Mis in de week, gevende jaarlijks 11 Rijnguldens. Het werd vergeven: in 1628 aan CHRISTIANUS JACOBÆUS; — in 16.. aan JACOBUS MAES, die afstand deed; — den 13 December 1686

LEN, — een handschrift, behoorende aan Mgr. DE RAM, Rector magnificus der Universiteit van *Leuven*. medegedeeld door WILLEMS, *Belg. Museum* II. bl. 162. Zie hier, om de aardigheid, eenige der bij deze overeenkomst den Pastoor toegekende regten. „In den iersten sal die persoen (pastoor) van *Nispen* hebben van „eenen kijnde kersten te doen (*voor het doopen van een kind*) aan een kersse „(kaars) eenen ouden engelschen of sijn werden; — item van den konteldaghen „(*voor de roepen van een aanstaande huwelijk*) eenen halven ouden groten; — „item van bruijdegom ende bruijt te trouwen, een paer hantschoen, ende die bruijt „sal den Persoen brengen, als hi se inleijdt, een bruijt kersse ende daer aen eenen „ouden engelschen, ende ter rechter offertorien sullen bruijdegom en bruijt elc of„feren eenen zilveren penninc, ende na der misse zal die bruijt leggen opt evan„gelie eenen ouden engelschen, ende sal die bruijdegom gheven den Persoen voer sijn „maeltijt eenen ouden groten, of die Persoen mag metten bruijdegom gaen eten, oft „den Persoen genuegt (*als het den Pastoor belieft*); — item van letbrieven, als „bruijdegom of bruijt willen trouwen buijten der prochien van Nispen, drije oude „groten, ende gheen handscoen; — item zal die vrouw, die haren kerkgant doet „van kijnde, brengen eenen halven ouden eng., — item mag die Persoen eenwerf „gaen eten in elken kraem, of hem genuegt; — item van den sieken beregten eenen „ouden eng., ende van den heijlighen Olijsel twee oude engelschen; — item elc „mensch, die ten H. Sacramenten heeft geweest (*elk Communicant*) sal schuldich „sijn tot elken van de 4 hoogtiden, eenen ouden zwarten tournoijsen; — item elc „die volle ploegwinninge helt, teweten, die een half bunder lands zeijt, (*zaait*) of „daarboven, sal geven een brood te kersmisse ende een brood te Paesschen, „alsoe groot als hi dachlijcs bact in sinen huse; en die, die minder zeijt, „sal gheven te kersmisse een brood, enz. item sijn tiende als te voren".

(*a*) *Register A. der verrigtingen bl.* 13. *Sijn. Belg.* t, 3 bl. 250.

Digitized by Google

aan LAMBERTUS BOGAERTS; den 4 Maart 1693 aan CAROLUS HOEYENS.

2. Het altaar van den *H. Geest*, met 1 Mis, gaf 11 Rijnguldens, en werd vergeven: den 20 Augustus 1625 aan SEGERUS VAN HOUTZUM, en den 4 Maart 1693 mede aan CAR. HOEYENS.

3. Het altaar van de *HH. Nicolaus* en *Antonius*, met 1 Mis, gevende insgelijks 11 Rijng. tot Rector van dit beneficie is benoemd, den 13 Maart 1631 ARNOLDUS VAN HEEMBEKE, die in 1680 stierf, en in dit jaar den 9 Maart GUILIELMUS HEIJMBEKE. (*a.*)

4. Het pastoreele beneficie gaf 100 Rijng. voor den last van eene Mis op Zon- en Feestdagen.

Eindelijk was er een kosterschap.

Zie hier de PASTOORS van *Nispen*, die ik heb ontmoet.

1421. WILLEM VAN NYSPEN, Pastoor te Nispen. (Zie boven bl. 28.

1437. JOANNES WIJTVLIET, pastoor (Zie COPPENS d, 4, bl. 199.)

1438. NICOLAUS VAN HALEN in dit jaar of daaromtrent pastoor te *Nispen*. (COPPENS d. 3, 1ste Afd. bl. 274.)

1440. THEODORUS TULDENUS (VAN TULDEN) was geboren te *Hilvarenbeek*, licentiaat in de regtsgeleerdheid, was vóór 1440 pastoor te *Nispen*, daarna te *Waalwijk*; hij reisde in hoedanigheid van algemeen procurator zijner orde en zaakgelastigde naar *Rome*. Hij was in groot aanzien bij den prelaat der Abdij van *Park*. TULDENUS werd in 1462 tot 23ste abt van *Park* verheven, en verkreeg van PIUS II voor zich en voor zijne opvolgers het regt van den Mijter en het Bisschoppelijk gewaad te gebruiken, alsmede de magt om de mindere orde te kunnen toedienen en kelken te wijden. Hij stierf na veel gedane dienst in Park den 9 Oct. 1494. (HUGO *Annal Præm.* II, 179-182.)

(*a.*) Eene kapel in de *Nieuwmoer*, onder *Nispen*, had den last van eene Mis op de zondagen, gaf 8 Rijng. (Reg. der Beneficien van het Bisdom van Ant.)

Digitized by Google

1530. In dit jaar of wat later werd WERNERUS VAN DER WERVE pastoor te *Nispen*. Hij was te voren pastoor te *Hoogeloon* en te *Oevel* en daarna rector van de nonnen te *Herenthals*. Hij overleed te *Nispen* den 14 Oct. *'40*. (COPPENS d. 4, bl. 195, noot 2.)

1540. HENRICUS BOSCH, geboren te *Rosendaal*, werd in 1532 pastoor te *Alphen* en in *'40* pastoor te Nispen, waar hij den 23 Augustus 1557 wreedaardig vermoord is en in den geur van heiligheid stierf. (Zie Art. *Alphen* bl. 37.)

1557. WALTERUS GIELEMANS van *Eersel* volgde op als pastoor, nadat hij van *'48* pastoor van *Westerloo* was geweest.

1600. DIONYSIUS BERSIUS van *Tongerloo* werd pastoor en stierf aan de pest in 1604.

1604. DIONYSIUS HUIJGENOOT was pastoor in dit jaar *'04* en overleed insgelijks aan de heerschende pest. (HEIJLEN, *hist. verh.* bl. 128.)

1604. WALTERUS JANSSENS (JOANNIS), ook *Walt. van Tilburg* of *Walt. van den Bosch* genoemd, geboren te *'s Bosch* (volgens anderen te *Tilburg*.) Volgens 's Rijks archief te *Brussel* was *Walt. van Tilburg* of *Jansens* in 1627 Pastoor, en nog later; trouwens hij is den 9 April 1638, in den ouderdom van 63 jaren overleden.

1638. NORBERTUS NELSTIUS van *Rosendaal*, is waarschijnlijk als dan opgevolgd, en werd in *'45* pastoor te *Moergestel* (Zie de roemwaardige persoonen van *Rosendaal*.)

1642. JUDOCUS MUTSAERTS is omtrent dien tijd pastoor te *Nispen* benoemd, oud 52 jaren. (Archief van het Aartsbisdom van *Mechelen*.) volgens Reg. A van *Antw.* den 3 Januarij *'41*.

1651. HENRICUS MOLENMANS werd den 26 Junij *'51* pastoor en bleef 17 jaren te *Nispen*. (*a*.)

(*a*.) GUILIELMUS PLUIJMS, geboren te *Nispen* was omtrent dien tijd (volgens COPPENS alsvoren d. 3, 1ste afl. 399, in 1663 pastoor te Mierlo, en stierf den 19 Junij 1676.

MARCELLUS MOUWEN, insgelijks geboren te *Nispen*, was in 1743 of vroeger pastoor te *Haren* en overleed den 14 Jan. 1764.

Digitized by Google

1668. Jacobus Maes, van *Merkplas* werd den 22 Oct. „68 pastoor te *Nispen*, keerde in „98 naar *Tongerloo* terug, na 30 jarigen getrouwen en ijverigen dienst, en stierf den 6 Mei 1705 oud 88 jaren.

1698. Folcoldus Knobbaert was in „98 den 11 Nov. pastoor geworden en overleed in 1725.

1725. Remigius Daens werd den 18 Aug. „25 pastoor benoemd en stierf in „28.

1728. Cyperianus de Berthois was van den 2 Aug. „28 pastoor totdat hij „34 overleed.

1734. Gerlacus de Vries werd den 4 Aug. „34 pastoor.

17... Antonius van den Broek, pastoor te *Nispen*, stierf den 13 Sept. 1777.

1777. Carolus Huveners, geboren te *Beek*, onder *Luijk*, den 19 Nov. „31, werd pastoor in „77 en overleed in „88.

1788. Arnoldus van den Bolck of Adrianus geboren te *Gr.-Zundert*, was pastoor te Nispen benoemd in „83; hij bleef alleen, nadat *Nispen* van *Esschen* was afgescheiden, en stierf den 27 Januarij 1809.

1809. Petrus Joannes Segers, geboren den 22 April 1753, werd pastoor den 30 Januarij „09 en — eervol ontslagen den 18 Julij „22.

1822. Martinus Luijkx, geboren te *Bergen-op-Zoom* den 19 Maart 1780, was de eerste wereldlijke priester, die pastoor van *Nispen* is benoemd den 9 Sept. „22, en den 3 Januarij „44 overleden is.

1844. Petrus Benedictus van Antwerpen, geboren te *Breda* den 16 Julij 1799 werd den 27 Januarij „44 pastoor, en stierf den 21 Jan. „62.

1862. Joannes Baptista Mareé, geboren te Oudenbosch den 14 Julij „14; is den 25 Januarij „62 pastoor benoemd en is nog in leven.

Digitized by Google

KAPELLANEN *van* NISPEN.

1822. CORNELIUS DE BIE, van *Halsteren*, geboren 9 Nov. 1791 was de eerste kapellaan den 9 Sept. 22 nadat *Nispen* van *Esschen* is gescheiden; hij was tevoren van 18 Jan. '21 assistent bij pastoor P. J. SEGERS. (*a.*)

1825. ADRIANUS ALBERTUS MOLENSCHOT, geboren te *Beryen-op-Zoom*, werd kapellaan den 28 Maart '25, later pastoor van *St. Jan-steen*.

1832. JOANNES HENRICUS MAASSEN van *Ginneken*, geboren den 7 Jan. 1797, werd kapellaan te *Nispen* den 25 Mei '32, pastoor te *Leur* den 17 Maart '36.

1836. JOANNES FRANC. VAN AART, geboren te *Leur* den 10 Julij 1802, werd kapellaan den 10 Maart '36, verplaatst naar *Oostburg* als Coadjutor den 8 Nov. '41.

1841. HENRICUS VAN DER HOOFT, geboren te *Breda* den 21 Nov. '14, kapellaan te *Nispen* den 2 December '41.

1842. JOANNES FELIX VAN MIERLO, geboren te *Breda* den 24 Aug. '14, werd kapellaan den 30 Nov. '42, van hier kapellaan te *Lepelstraat* den 21 Maart '45.

1845. JOANNES VERDAASDONK van *Teteringen*, geboren den 22 April '08, kapellaan den 21 Maart '45 (Zie Art. *Br. Begijnhof.*)

1849. JACOBUS MASTBOOM, geboren te *Gastel* den 21 Aug. '24, werd kapellaan den 30 Sept. '49. (Zie Art. *Gilze.*)

1854. JOANNES BAPTISTA MARÉE kapellaan den 11 Dec. '54. (Zie boven.)

(*a.*) Ik vind nog eenige Tongerloosche priesters, die hier kapellaan zijn geweest:

1666. GERLACUS DE BISSCHOP, daarna pastoor te *Alphen* (Zie Alphen.)

1774. MARCELLINUS HEIJLEN, geboren te *Tongerloo* den 8 Oct. 1744, kapellaan in '74.

1780. LUDOLPHUS LAMAL, kapellaan benoemd in Aug. 1780.

1785. STEPHANUS TILLEMANS, geboren te *Tongerloo* den 8 Oct. '52 werd kapellaan in Febr. '85.

1797. PIUS PEETERS assistent in '97.

Digitized by Google

1862. Constantinus Henricus Vermeulen, geboren te *Ginneken* den 17 Julij „36, werd kapellaan den 26 Febr., „62, — den 21 Dec. „63 kapellaan te *Gilze*.

1863. Adrianus Roels, geboren te *Etten* den 25 Maart „27, kapellaan te *Nispen* den 21 Dec. „63, naar *Gilze* verplaatst den 10 Nov. „68.

1868. Joannes Baptista Vinken van *Teteringen*, geboren den 27 Nov. „25, kapellaan te *Nispen* den 10 Maart „68, Rector bij de Religieusen te *Esschen* den 31 Maart „69.

1869. Adrianus Martinus Canters, geboren te *Breda* den 11 Nov. 45, kapellaan den 30 Maart „69, eervol ontslagen den 30 Sept. „73.

1873. Augustus Hubertus Burm, geboren te *Hulst* den 21 Sept. „47, werd kapellaan den 30 Sept. „73.

OOSTEIND.

Bevolking.

In 1855 telde *Oosteind* 1030 Zielen.
„ 1865 „ „ 805 Communicanten.

Oosteind heeft zijnen naam van deszelfs ligging ten opzigte van *Oosterhout*, als zeide men het *eind* van *Oosterhout* ten *Oosten*. Het maakt een deel uit van de burgerlijke gemeente dier plaats en het werd in 1852 tot den rang van zelfstandige parochie verheven, afgescheiden van de parochie Oosterhout, waaronder het tot dantoe had behoord. (*a*.) In hetzelfde jaar is de kerk, met de

(*a*.) In het jaar 1845 is er reeds eene commissie benoemd ter verzorging van al het noodige, om eene kerk en pastorij te stichten, ten einde er eene zelfstandige parochie zou opgerigt worden. — Onder de parochie behooren de *Groenendijk*

Digitized by Google

pastorij volgens het plan en onder het opzigt van meergemelden P. Soffers van Ginneken gebouwd; terwijl zij den 6 December van genoemd jaar werd ingezegend door C. Oomen, deken van *Breda* en Pastoor van *Prinsenhage*, en in het volgende jaar 1853 den 28 September gewijd door Mgr. J. van Genk, Bisschop van *Adras in part. inf.* Kerk en plaats vereeren den H. Joannes Baptista als haren Beschermheilige, aan wien de kerk is toegeheiligd. In deze kerk zijn verscheidene Broederschappen, namelijk: van den *H. Rozenkrans*, opgerigt den 24 December ⁄52,— van het *geestelijk-verbond*, idem, — van den *H. Franciscus-Xaverius*, den 27 Mei ⁄53, — van de *Gedurige aanbidding van het H. Sacrament*, den 3 Julij van dit jaar, — van *O. L. Vrouw van Bijstand*, in ⁄55, — van de *H. Kindschheid van* Jesus, den 17 Februarij ⁄55 en — van de *Vereeniging van den H. Vincentius à Paulo*, in ⁄54 alle door Mgr. Joannes van Hooijdonk.

De begraafplaats, Oostwaarts aan de kerk, is ingewijd door den voornoemden Deken C. Oomen.

De eerste Pastoor dezer parochie, benoemd den 30 November ⁄52, is Cornelius Luijkx, geboren te *Etten*, den 6 Feb. ⁄10.

Oosteind grenst aan *Dongen* en *'s Gravenmoer*. Van het eerste wordt afzonderlijk gehandeld; van het tweede wil ik met een enkel woordje gewagen ter voldoening der nieuwsgierigheid van velen. —

's Gravenmoer, dat in het register van het Aartsdiakenaat van *Kempenland*, over het jaar 1520 en anderen, voorkomt onder den naam van *Morum-Comitis*, ligt aan de rivier *de Donge*, welke langs *Geertruidenberg* in den *Biesbosch* valt. Dit Dorp is van oudsher als eene vrije Heerlijkheid bekend geweest, welke uit het geslacht

tot aan *'s Gravenmoer*, de *Groenstraat* aan eene zijde, den *Horst*, *Uijlendonk*. [1.]

[1.] Zie wegens dit gehucht Art. *Oosterhout*.

Digitized by Google

van VAN ASSENDELFT in dat van VAN DER DUIJN is overgegaan. (*a.*) Wat het kerkelijke betreft, is dit slechts bekend, dat er eertijds vóór de hervorming eene kerk was en nog wel van den tweeden rang; trouwens er staat in het Register voornoemd *Ecclesia*, — en daar volgt op: *Altare omnium sanctorum*, (*b.*) welk laatste ons leert, dat de kerk van een Altaar, met een kerkelijk beneficie, was voorzien, welk ter eere (*van O. L. Vrouw* en) van *Alle Heiligen* was gesticht geweest. Deze vroegere R. K. parochie is vermoedelijk of geheel of grootendeels afvallig geworden van de voorvaderlijke religie; tot in het begin dezer eeuw waren er schier geene *Katholijken*; trouwens in 1815 waren er slechts 37 op eene bevolking van 701 zielen, — in *n*40 waren er op 846 inwoners 60 katholijken; thans zijn er eenige meer. Reeds in 1610, was er een gereformeerde predikant gevestigd. De weinige katholijken zijn sedert door den pastoor van *Waspik* verzorgd geweest, onder welke parochie zij behooren.

KAPELLANEN *van* OOSTEIND.

In 1867 is hier door den Doorl. kerkvoogd eene kapellanij opgerigt.

1867. FERDINANDUS ADRIANUS VAN GENK, geboren te *Leur* den 21 Febr. *n*42, werd eerste kapellaan den 7 Maart *n*67; hij is den 30 Sept. *n*69 kapellaan te Yzendijke benoemd.

1869. JOANNES CORNELIUS STAPS, geboren te *Breda* den 8 Maart *n*36, werd kapellaan den 30 Sept. *n*69, en tweede kapellaan te Oosterhout den 5 Mei 1871.

1871. ANTONIUS ADRIANUS MEIJSEN van *Ossendrecht*, geboren den 22 Nov. *n*42, is kapellaan benoemd den 11 Mei *n*71.

(*a.*) KOK *Vaderl. Woord.* d. 13, bl. 32—35. d. 21, bl. 134, enz.

(*b.*) Zie "*Les Dioceses de Belgique avant* 1559... *par* C. B. DE RIDDER. *Louvain* 1866".

Digitized by Google

OOSTERHOUT.

Bevolking.

In het begin der beroerte had *Oosterhout* 4000 Communicanten.
In 1620 telde Oosterhout 2040 Cath. Com. en 82 Protest.
" 1825 " " 5798 Zielen.
" 1835 " " 5417 "
" 1855 " " 5045 "
" 1865 " " 3844 Communicanten.

Deze gemeente grenst Noord aan de gemeenten *Made* en *Drimmelen*, *Geertruidenberg* en *Raamsdonk*, Oost aan *'s Gravenmoer* of het *Oosteind* en *Dongen*, Zuidoost aan *Gilze* en *Rijen*, Zuid aan *Ginneken en Bavel*, West aan *Teteringen* en *Terheijden*. Zij bevat, behalve de stad van dien naam, ook nog de dorpen *Dorst* en *den Hout*, benevens de gehuchten: *Eind-van-den-Hout*, *Groenendijk*, *Groenstraat*, *Heikant*, *Heistraat*, *Hespelaar*, *den Horst*, *het Oosteind*, *Lijsen*, *Klein-Oosterhout* (anders *de Voorhei*), *Seters* of *Soeters*, *Steelhoven* en *Brieltjens*, *Stuivezand* en *Hoogerheiden*, *Ter Aalst* en *Vracheelen*, en — onderscheidene polders. (*a*.)

Oosterhout zou volgens sommigen dien naam hebben, omdat het *Oostwaarts* van de overoude plaats *den Hout* lag, alswanneer het eigenlijk *Oost ten hout* zoude heeten; anderen meenen, dat het zijnen naam ontleent heeft van een bosch, dat hier gestaan

(*a*.) LE ROIJ (*Not.* pag. 460) en DE RAM alsvoren (pag. 294) spreken van een gehucht *Uijlendonck* onder *Oosterhout*. Op eene kaart van het land en de baanderij van Breda bij VAN GOOR bl. 253, wordt het *Holendonck* gespeld en aangednid achter het Nonnenklooster, in de rigting vandaar op 's Gravenmoer, — en op de kaart van den Bisschop MALDERUS, bij DE RAM, voor zijn werk staat *Wolendonck* in die rigting. Sommigen zijn van gevoelen, dat er een *kapel* heeft bestaan.

Digitized by Google

heeft, welk bosch niet meer in wezen is, zijnde de grond met steenbakkerijen en huizen bebouwd en ten deele in zaailand veranderd, welke plaats heden nog het *Bosch* genoemd wordt; volgens anderen zou dit bosch, later het *Rutserbosch* geheeten zijn.(*a.*)

Oosterhout was weleer eene vrije Heerlijkheid. In het jaar 1199 gaf BEATRIX, vrouw van *Strijen*, den Ridderen Tempelieren binnen *Breda*, de tienden in hare Heerlijkheid van *Oosterhout*. — ARNOLDUS VAN LEUVEN, Heer van *Breda* verkocht in het jaar 1277 aan WILLEM ZAS achttien, en — aan de Abdis en het klooster van *Cortenberg* 153 bunderen woestenijen in de Heerlijkheid *Oosterhout*. (*b.*) In 1300 gaf RAZO VAN GAVEREN, de eerste Heer

(*a.*) Welligt komt de naam ook wel van het "*Huis te Strijen*", welk huis *Oosterhout* werd genoemd, als blijkt uit oude oorkonden: in eenen brief van 26 Oct. 1300, wegens de grensscheidiag komt voor, "*de Borgh van strien, dat nu Oosterhout heet*", — en in een' anderen van 1388: "*den Huijse tot Strien, dat Oosterhout heet*".

(*b.*) In een oud handschrift, dat ik voor mij heb, lees ik: "Verpachtcedel van de Abdis en het konvent van *Cortenberg*, over een hof, huising, met alle goederen, gelegen binnen de parochie van *Oosterhout*, in beemden, cijnsen en renten, ten behoeve van WILLEM VAN DUVENVOORDE en zijne erfgenamen, voor den tijd van 30 jaren, tegen 45 Schellingen oude konings groote Tournoisen 's jaars". Bij brieve, gegeven te *Mechelen*, dingsdags na *Bonifacius* 1328.

2°. Pachtbrief van MARIA VAN HEREDALE, abdis en het geheel konvent van *Cortenberg*, over al de konventsgoederen, gelegen te *Oosterhout*.... voor den termijn van 100 jaren, ten behoeve van WILLEM VAN DUVENVOORDE Wz., en zijne nakomelingen, voor 45 Schell. gr. Tournoisen; den 14 Maart 1346.

3°. Bekentenis van voornoemde Abdis en 't konvent, vergenoegd te zijn, van bij (door) WILLEM v. D., over de 45 schell. Cijns, haar toekomende van de verpachting van goederen te *Oosterhout*, mits bewijs van 40 Schell. elders, nog 5 Sch. te betalen. Gegeven op *St. Cathelijne* avond, 1347. En hiermede schellen wij kwijt voor ons en onze nonnen in 't konvent, de voorz. 45 Schell. en al het regt, dat wij op de voorz. goederen te *Oosterhout* hadden of hebben mogten, ten behoeve van WILLEM VAN DUVENVOORDE en zijne nakomelingen.

4°. Verkoopcedel van Priorin en 't geheel konvent van *Oudregem*, over 18 bunderen weiden of woestijnen, gelegen te *Oosterhout*, ten behoeve van WILLEM VAN DUVENVOORDE, voor 110 Schell. oude groote tournoisen. In dato dingsdags na *H. Sacramentsdag* 1328. (Alles uit de originele oorkonden.)

Digitized by Google

van *Breda* voor de tweedemaal getrouwd zijnde met vrouw ADEWYNE of Adewinis dochter van Heer WILLEM VAN STRIJEN, aan haar en hare nakomelingen de nederheerlijkheid en inkomsten van *Oosterhout*, met toestemming van zijnen voorzoon RAZO, Heer van Boelaer. ALEIDA of ALEIDIS, vrouw *van Liedekerke van Breda*, verkocht die, in het jaar 1325, met toestemming van haren gemaal GERARD VAN RASSEGHEM, aan WILLEM VAN DUVENVOORDE, uit eenen jongeren broeder van het Huis van *Wassenaar* voortgesproten. Na zijn overlijden, hetwelk in 1353 voorviel, belastte JAN III, Hertog van *Braband*, aan de dorpen en burgt van *Oosterhout*, aan Heer JAN VAN POLANEN, zijnen lieven neef, Raad en man te gehoorzamen als hunnen geregten Heer, waarom den 14 Junij 1354 een verdrag gesloten is tusschen JAN VAN POLANEN en WILLEM VAN DUVENVOORDE, die zich schreef: *Heer van Oosterhout en Dongen*, en — op zekere voorwaarden die van Heer JAN ter leen ontving. Na zijnen dood, in 1400 is deze Heerlijkheid geheel aan *Breda* gekomen, behalve de nederheerlijkheid, door Heer RAZO in 1300 uitgegeven, welke, in het jaar 1483, door Heer JAN DICKBIER nog verheven is en in het volgende jaar aan ENGELBERT, Graaf *van Nassau*, verkocht is, waardoor *Oosterhout* alzoo geheel aan *Breda* is geraakt.

Een gedeelte van *Oosterhout*, hetwelk den *Oudenhoven* genoemd word, behoorde eertijds aan de Abdis van *Thoor* toe, die er een soort van regtsgebied had, waardoor zij er eene zekere Regtbank instelde, onderscheiden van die des Barons, bestaande uit twee schepenen en eene Secretaris, voor welke de goederen, onder den *Oudenhoven* liggende, moesten overgedragen worden; doch de pleitgedingen moest men voor de gewone Regtbank te *Oosterhout* brengen. (*a*.)

In het jaar 1272 den derden der Calenden van Julij heeft

(*a*.) *Tegenw. staat van Staats Brab.* d. 12, bl. 281. Die regtbank van de Abdis maakte een gedeelte uit van haar *Laathof* te *Gilze*.

Digitized by Google

ARNOLDUS VAN LEUVEN, Heer *van Breda*, te *Rozendaal* zijnde, die van *Oosterhout* tolvrij verklaard door geheel *Braband*, en hun tevens eene weekmarkt en eene vrije jaarmarkt verleend, gelijk de andere goede steden hadden. (*a.*)

In 1349 verleende keizerin MARGARETA aan WILLEM VAN DUVENVOORDE, dien zij haren lieven en getrouwen kamerling noemt, dat allen die binnen *Oosterhout* woonden, tolvrij varen mogten voorbij al hare tollen. Ook waren die van *Oosterhout* buiten hare vrijheid geene hoofddiensten schuldig. (*b.*)

Het gehucht *Lijsen* of *Lijsenhoek*, in de wandeling de *Lijënhoek*, eigenlijk *Tollosenhoek*, bij verbastering *Tollijsenhoek* en bij verkorting *Lijsen*, is eigenlijk een gedeelte van de kom der gemeente, west aan de kerk, aldus genaamd, omdat aldaar een Tolhuis heeft gestaan, hetwelk thans eene boederij is, nog *Tollose* geheeten, welk huis, met zijnen boomgaard en werf geheel door water omgeven is geweest.

Het gehucht *Seters*, *Soeters* of misschien beter *Ceters*, 1 uur Zuid van *Oosterhout*, eigenlijk onder *Dorst*, ontleent misschien zijnen naam van de eerste inwoners van de streek, waarin het gelegen is, aangezien er te *Breda* een geslacht van dien naam bestaan heeft. (*c.*)

De stad *Oosterhout* was vroeger een vlek doch werd later een vermaard dorp, dat in het jaar 1809 tot eene stad verheven werd. Zij ligt bijna 2 uren Noordoost van *Breda*, $1^1/_2$ uur Zuid van *Geertruidenberg*, 7 uren west van *'s Bosch*, 4 uren Noordwest van *Tilburg*.

Oosterhout heeft veel geleden door den watervloed van 1421; insgelijks vóór 40 jaren (wanneer?) zegt GRAMAIJE pag. 31, in 1708 afgebrand door den overste SPRENCHUIJSE, zoodat niets

(*a.*) J. LE ROIJ, *Not. March. S. R. J. Antv.* 457.
(*b.*) VAN DER AA, *Beschr. van Breda*, bl. 141.
(*c.*) VAN DER AA, alsvoren, bl. 157,

Digitized by Google

dan asch overig was: door de pest in 1604 en 1605, waarbij 2700 menschen stierven, ontvolkt. (Oosterhout had in het begin der beroerten in Nederland 4000 Communicanten. Eene aanteekening van den toenmaligen Griffier van *Breda* HAVERMANS.)

In het jaar 1402 heeft vrouwe JOANNA VAN POLANEN, dochter van Heer JAN II, erfvrouw van *Breda* te *Oosterhout* eene kapel gesticht, welke de eerste kapel is geweest, waarvan gemeld wordt; het is echter te vermoeden, dat *Oosterhout* toen reeds zoo aanzienlijk geworden zijnde, niet zonder kapel of kerk zal geweest zijn, tenware de inwoners der gemeente, gelijk sommigen willen, bij de *Ridders van Maltha* en daarna op het *Huis te Strijen* of *ten Houte* hunne godsdienst zouden geoefend hebben. De bovenbedoelde kapel heeft waarschijnlijk gestaan zuidwest van den Kerktoren, alwaar in de 17e eeuw eene kapel stond, die, na het laatste overgaan van Breda aan de Staten tot aan den Vrede van Munster in 1648, tot kerk gediend heeft aan de Hervormden, aan wien echter in het laatstgenoemde jaar de *groote-kerk* is ingeruimd, — vervolgens is deze kapel vervallen, gesloopt, en de grond in eene weide veranderd, welke daarom nog bij de gemeente het Geuzen-kerkhof genoemd wordt, en waarop in 1729, tegen de straat een huisje met hof gebouwd is. (*a.*)

Uit de woorden van het Diploom der stichting van bovenbedoelde kapel gegeven den 22 Junij 1402, blijkt mijnes erachtens, dat hier, vóór gemelde jaar 1402, eene parochiekerk aanwezig was; trouwens in dat Diploom wordt gezegd, dat WILLEM VAN DUVENVOORDE, tijdelijke Heer van *Oosterhout*, *van overlang* (*dudum*) een altaar van de *H. Maria* en van de *Heilige Driekoningen*, in de *parochiekerk van Oosterhout* heeft begiftigd; en

(*a.*) De Hervormden hebben in 1806, toen de R. Katholijken de groote kerk bij accoord terug kregen, voor zich eene nieuwe kerk gebouwd, zijnde een net kruisgebouw met een houten torentje. De eerste predikant ARNOLDUS MARTINI kwam er in 1625. (VAN DER AA, *Besch. v. Breda*, bl. 142,)

Digitized by Google

dat hij, voor dat de begiftiging van dit altaar was bekrachtigd, overleden is. JOANNA VAN POLANEN voornoemd was hem in de Heerlijkheid van *Oosterhout* opgevolgd, en daar deze nog onmondig was, heeft HENRICUS *van de Lek*, Ridder, als voogd van de Jonkvrouwe JOANNA *van Polanen*, tijdelijke vrouwe der heerlijkheden de *Leck*, *Breda* en *Oosterhout*, dienaangaande geschreven aan den Eerw. Aartsdiaken van Kempenland in de Diocese van Luik, ten einde de godvruchtiglijk begonnen beschikking van zijnen overledenen bloedverwant (Willem) ten uitvoer te brengen. Deze brief was geteekend: bij het kasteel van Breda 1402 den 22 Junij. (*a*.)

Wanneer Oosterhout bepaaldelijk eene parochie is geworden, blijft voor als nog onzeker. Van de tegenwoordige kerk vindt men aangeteekend, dat zij, met den toren, zou gebouwd zijn in den jare 1313; doch is dit waar van de kerk, zoo vermeent men evenwel, dat de toren van eene latere eeuw is, te rekenen naar de wijze van bouwen. Vroeger wist men niet beter; doch hiertegen pleit het opschrift: „1319", in het jaar 1869 ontdekt boven den ingang van den toren. Zulk een gevaarte toch, als die toren is, veronderstelt den gelijktijdigen aanbouw van de kerk. Dit maakt het zeer waarschijnlijk, dat beide in het begin der 14e eeuw gebouwd zijn.

Het is een zeer dikke, zware, stompe toren die, naar men denkt, nooit voltrokken is geweest; dan uit de zwaarte der grondvesten en van het verder getimmerte, kan men genoegzaam opmaken, dat, ware deze tot volkomenheid gebragt, zijne hoogte zeer aanmerkelijk zou zijn geweest. Men wil, dat de Heer *van Breda* tot den opbouw van dezen toren de leem uit zijne heide heeft gegeven, om daarvan de noodige steenen te bakken. (*b*.) Als

(*a*.) MIRÆUS t. 1, *Not. Eccl. Belg.* c. 221, pag. 785. JOANNA trouwde later met ENGELBERT *van Nassau*.

(*b*.) Op die plaats zouden toen of daarna eenige huizen gebouwd en alzoo een

Digitized by Google

Spinola in 1625 Breda uithongerde, geraakten de toren en de kerk in brand, waardoor de geheele kerk, behalve het koor, haar dak en verwulfsel, en de toren zijnen hoogen top heeft verloren. (*a.*)

De kerk is een groot en deftig kruisgebouw, voorheen misschien ter eere van den *H. Oelbertus* gesticht, (*b.*) die omtrent

gehucht ontstaan zijn, hetwelk vroeger *Steenhoven* en nog heden *Steelhoven* genoemd wordt, liggende onder de parochie van *den Hout*.

(*a.*) Volgens overlevering zouden, bij het aannaderen, van het krijgsvolk der Staten, onderscheidene menschen, met de Spaansche soldaten op den toren gevlugt zijn. Als nu de toren van onderen in brand geraakte, kon niemand beneden komen, zoodat eenigen naar beneden afsprongen, waarom elk zijn best deed, om bossen stroo onder den toren te werpen, waar zij opsprongen, doch dat geraakte mede in brand. Eenigen werden echter nog uit de vlam getrokken en behouden. Een bruidegom sprong met zijne bruid naar beneden, doch hij viel dood. (V. D. Aa, *Besch. van Breda*, bl. 143.)

(*b.*) Oelbertus wordt ook Odelbertus (S. Oelbert) gespeld, was volgens eenen ouden Bredaschen Almanak, in vorigen tijd Patroon van *Oosterhout*; zijn feestdag staat daar op den 2 Februarij, en nog eens den 22 October. J. Molanus (*Natales SS. Belgie*, pag. 236) stelt hem ook op den 22 Oct, en deelt wegens dezen H. het volgende verhaal mede gedaan door Daniël van Doirne, van den Bosch, Pastoor te Oosterhout: — "Te *Oosterhout*, de geboorteplaats van den H. Oelber"tus, martelaar. Eenige baanstroopers of roovers, hunne rooverij ontdekt zijnde, "namen de vlugt langs het veld, waarin de H. Oelbertus, van het ploegen ver"moeid, in slaap gevallen was en legden hunnen moordpriem, met bloed bevlekt, "bij den slapende neer. Die hen vervolgden, stieten op den H. Oelbertus en ont"halsden hem als ware hij een' roover. Het onthoofde lichaam heeft het hoofd, "met een groot mirakel, naar de niet ver vandaar gelegene kapel overgebragt, "en, naar men zegt, hebben de beesten, welke hij voor de ploeg gebruikt "had, zonder voerman, de materialen aangevoerd voor den bouw van eene nieuwe "en grootere kerk. Hij heeft eenigen tijd te *Oosterhout* berust, waar hij de tweede "of Secundaire Patroon de kerk was; doch men denkt, dat de *Franschen* dit stof"felijk overblijfsel naar *Toulose* mede gevoerd hebben.

Of deze plaats *Tolosa* is, en in wat tijdvak hij te *Oosterhout* heeft uitgeschenen, "of van hier is weggeroofd, is aan alle inwoners onbekend. Op zijn' geboorte dag "wordt het Officie gelezen van eenen martelaar (*de communi martirjis*)". Meer heb ik, zegt Molanus, van den Pastoor dier kerk, een geleerd en welsprekend man, niet te weten kunnen komen, daar deze om de vervolging en de woede der ketters naar *Leuven* de wijk had genomen. Ik denk dat de geschiedenis verloren is geraakt

Digitized by Google

deze plaats om het leven zou zijn gebragt. Dit is zeker, dat die H. weleer hier bijzonder godsdienstig werd vereerd, volgens GRAMAIJE, *Ant. Bred.* pag. 23, en LE ROIJ, *Not. March. S.R.I.* pag. 460. Hoe het zij, thans is de *H. Joannes de Dooper* de Patroon van kerk en plaats. De kerk steunt op twee rijen pilaren, en prijkt met een goed orgel en eenen kunstig bewerkten predikstoel, welke op vier levensgroote beelden rust. Men vindt er drie altaren; — het hoog altaar stelt den *Calvarienberg* voor, wel gebeeldhouwd, waarop vele beelden gerangschikt zijn; — de kleine altaren zijn aan de *H. Maagd* en aan den *H. Joannes den Dooper* toegewijd.

Deze kerk schijnt vroeger eene kollegiale kerk te zijn geweest; immers weleer bestonden daarin banken zoodanig geplaatst en ingerigt, als of zij voor kanoniken moesten dienen: andere waarschijnlijkheid vindt men daar niet van.

Dit is zeker, dat eertijds hier vele priesters dienst deden of eenig beneficie bekleedden; het blijkt trouwens uit oude Registers, (*a.*) dat in deze kerk onderscheidene altaren bestonden. (*b.*) welke door zoovele priesters bediend werden; ik vind aangeteekend, dat daar waren:

bij de menigvuldige invallen der barbaren en roovers. — Het schijnt dat deze martelaar of een andere van dien naam eenmaal in de *St. Bartholomeus*-kerk te *Luik* berust heeft: men leest in eene kronijk van *Luik*, (Cap, 50): *«men zegt, dat de* H. ULBERTUS, *martelaar daar berust"*.

DANIËL VAN DOIRNE voornoemd zegt: «men denkt dat de Franschen het stoffelijk overblijfsel van ST. ORLBERT naar *Thoulose* medegevoerd hebben", maar als dit overblijfsel ook te *Luik* berust heeft, zou het dan misschien niet door de inwoners zelven eerst gevlugt en geborgen zijn op het omwaterd huis *Tolose*, bij het dorp *Oosterhout* eertijds gelegen, waarvan boven gewaagd is? Ik houd dit voor niet onwaarschijnlijk, en meer met mij.

(*a.*) Uit 2 originele Registers A. en B. der kerken van de voormalige Dekenaten *Breda* en *Bergen-op-Zoom*, in het Archief des Bisdoms van *Antwerpen*.

(*b.*) Een *altaar* beteekent vaak een beneficie, doorgaans met den naam van *kapellanij* bestempeld: er waren derhalve vele *kapellanijen*.

Digitized by Google

1. Een altaar van den *H. Geest*, met den last van 1 Mis in de week, gevende 40 Rijngulden. — In 1630 den 30 Junij werd Rector of beneficiant er van ARNOLDUS RIJSBORG of RIJSBORCH, die den 30 Junij 1634 Pastoor was.

2. Een altaar van het *H. Kruis*, met 2 Missen per week, gevende 4 mudden tarwe, deszelfs vergever was de kommandeur der Orde van *Malta*. De Rectors: den 15 Junij 1628 JOANNES SMIDT; — den 31 Jan. 1654 HIERONIMUS.... (VAN CRUIJCE?)

3. Een altaar van de *H. Maria*, eerste fundatie, met 3 Missen elke week, (de kommandeur vergaf het); gaf 4 mudden tarwe. Deszelfs Rector werd den 20 Febr. 1572 BAVO VERDULE.

4. Een altaar van de *HH. drie Koningen* in het slot (Castrale), met 3 Missen per week, gaf 12 goudguldens of 10 mudden tarw.

5. Een altaar van den *H. Antonius*, *Rochus* en *Sebastianus*, met 3 vroeg missen, gevende 8 Rijngulden. — Rector was den 20 Junij 1617 CAROLUS BLOMMAERT.

6. Een altaar der *H. Maagd Maria*, tweede fundatie, met 4 Missen elke week; dit gaf 3 mudden tarwe en 8 Rijngulden: de Kommandeur vergaf het. — Rector 22 Junij 1573 HENRICUS ANTONISZ. COELS.

7. Een altaar van de *H. Barbara*, met 3 Missen in de week, gaf 15 Rijngulden, deszelfs Rector werd den 21 December 1626 NICOLAUS ZERGERS.

8. Een altaar van de *HH. Petrus en Paulus*, met 2 Missen, gevende $2^1/_2$ mud tarwe en 5 Rijngulden. Den 20 Dec. 1618 was Rector BERNARDUS RUIJS.

9. Een altaar van den *H. Lambertus*, anders van den *Allerh. naam* JESUS en van den *H. Bernardus*, met 1 Mis per week, gaf $4^1/_2$ mud tarwe. Stond open: de inkomsten waren onbekend.

10. Een altaar van de *HH. Gregorius en Hubertus*; insgelijks open. De Pastoor DANULEUS vond 2 loopen op *Adr. Math. Schuer.*

11. Een altaar van de *H. Catharina* en den *H. Georgius*, met 3 Missen per week, gevende 10 Rijngulden en 10 stuivers. — Rector den 27 Mei 1638 JOANNES BOGAERT.

Digitized by Google

12. Een altaar der *HH. Anna, Joachim* en *Josephus*, met 3 Missen, gaf 12 Rijngulden. — Rector..... THEODORUS CREMERS.

13. De Kosterij (*Matricularia*), insgelijks een beneficie, gaf 10 mudden tarwe.

Tot hier uit de voorbedoelde Registers.

Ik vind in VAN MIERIS, *charterb.* d. II, bl. 390—391, dat WILLEM VAN DUVENVOORDE, den 25 Mei 1326, eene kapellanij stichtte in zijn *Slot* te *Oosterhout*, over te geven na zijnen dood aan de kerk van *Geertruidenberg*.

Het benificie van den Pastoor gaf 20 mudden tarwe, met den last van eene Mis op Zon- en feestdagen.

In den jare 1652 den 31 Augustus werden de Officiaal en Zegelbewaarder des Bisdoms gelast, om te handelen met den Pastoor van *St. Joris* te *Antwerpen*, wegens de teruggave van den inboel der kerk van *Oosterhout*. (*a.*) Toen de katholijken in 1648 de groote kerk aan de protestanten moesten inruimen, hebben zij geborgen wat zij bergen konden.

Het schijnt, zegt GRAMAIJE, en DE RAM (*b.*) zegt bepaaldelijk, dat de vergeving der Cuur of Pastorij eerst aan den *Kommandeur* der Orde van *St. Jan van Jerusalem* of van *Maltha* toekwam, die hier eertijds de tienden had, enz. Doch deze stond dit regt daarna af aan de Prinsen *van Nassau*, Heeren *van Breda*, en later kwam het vergevingsregt aan den Bisschop.

(*a.*) ARNOLDUS RIJSBORCH, destijds Pastoor in *St. Joris*, doch tevoren Pastoor te *Oosterhout*: hij had waarschijnlijk de ornamenten medegenomen, om die te bewaren. — Hij was in 1648 bij plakaat gedwongen het land te verlaten op zware straf, en hij week naar *Antwerpen*.

(*b.*) Deze kerk heeft rondom zich een groot kerkhof, met eenen muur omgeven; terwijl een deel van hetzelve de markplaats uitmaakt, langs de straat en rond de vischmarkt met lindenboomen fraai beplant.

GRAM. *Ant. Bred.* pag. 24 en DE RAM, *Sijn. act. Ep.* pag. 294. Deze Prelaat zegt mede aldaar, dat de parochiekerk is onder de aanroeping van den H. JOANNES BAPTISTA, de H. *Maagd* MARIA en den H. OELBERTUS.

Digitized by Google

De helft van *Dongen* moest in vroeger tijd hier zijne kinderen ten Doop brengen en van den Pastoor van *Oosterhout* de Heilige Sacramenten ontvangen, alleen, omdat de Kommandeur der Orde van Maltha daar ook de helft der tienden bezat. (GRAMAIJE ibid.)

De geestelijken van *Oosterhout* hebben eenigen tijd lang de zieken van *Geertruidenberg* verzorgd, toen bij het indringen der Hervorming, de stad in handen der Staten zijnde, de priesters daar vermoord of gevlugt waren, en de godsdienstoefening lange niet mogelijk maar ook volgens de plakkaten verboden was; terwijl de katholijke inwoners, die niet mede gevlugt waren, een geruimen tijd de godsdienstoefening te *Oosterhout* (de naaste kerk, welke van priesters voorzien was) bijgewoond hebben.

Waarschijnlijk is de godsdienstoefening hier in den beginne ook belet geweest. Er bestaat nog eene kast, zoodanig ingerigt, dat zij gesloten zijnde, uiterlijk slechts de gedaante van eene kast heeft, doch geopend zijnde, als altaar kan gebruikt worden; de plaats is er nog in, waar de gewijde steen gelegen heeft.

Reeds vroeg hebben hier eenige geestelijken in het geheim, als hieruit af te leiden is, Mis gelezen en de Katholijken in het godsdienstige bijgestaan. Toen de geloovigen van *Geertruidenberg* te *Oosterhout* te kerk kwamen, zoo als ik boven gezegd heb, was de kerk van laatstgemelde plaats reeds van priesters voorzien; is dit zoo, dan zou hier vóór 1645 alreeds de godsdienst geoefend zijn; trouwens in gemeld jaar heeft een vastverblijvende zendeling, uit de orde der Jesuiten, zich te *Geertruidenberg* kunnen vestigen, en zullen bij gevolg de geloovigen sedert dien niet meer naar elders gegaan zijn ter bijwoning der godsdienstoefeningen.

Uit een oud schrift, in het Archief der kerk berustende, blijkt dat vóór 1694, hier dienst gedaan werd door paters (waarschijnlijk *Minderbroeders*), denkelijk omdat de wereldlijke geestelijkheid of gedood of verdreven was. Later is zeker de dienst, bij conniventie, gedaan op eene vaste plaats; want in eene Rekening van gemeld jaar 1694, wordt verantwoording gedaan van werk-

Digitized by Google

zaamheden, verrigt aan de *Kerkschuur*, en — uit eene kwitantie van 1698 blijkt, dat tot dat einde gebruikt werd de *schuur* van *Berselaars-Slotje*, van ouds genaamd *Van- of ter-Aalst.* (*a.*) Waar dit slotje lag, is niet zeker

Gelijk in de meeste parochiën der generaliteitslanden, moest ook de bevolking van *Oosterhout*, steeds in overgroote meerderheid roomschgezind, voor lief aannemen, jaren achtereen geen vast bedehuis te bezitten en de H. Diensten bij te wonen in schuren of huizen der burgers, doorgaans met gevaar van zware boeten en andere kwellingen voor zich en meer nog voor den priester. Toen de hatelijke recognitiegelden den vervolginglust der beambten eenigermate mogten verkoelen, is het oprigten eener schuurkerk onder oogluiking toegelaten. Wie had het kunnen verwachten? In 1737 deed de schout nog eene *„Calange tegens de kerkmeesterz wegens 't vernieuwen van de kerkschuur"*, en kort daarna berigt hij aan den Raad van State, *„om te doen amoveren, hetgeen nieuwlijk aan 't kerkhuis is geschied"*.

De *Schuurkerk* stond eertijds, van de markt komende, ten einde het *kerkpad*, aan de overzijde van de straat.

De kerk is ten jare 1625 door de Hervormden ingenomen en in 1809 aan de katholijken teruggegeven, met twee derden der goederen tegen betaling van *f* 7000 aan de Hervormden. Deze laatsten hebben de goederen terug gehouden tot het jaar 1818, wanneer ze zijn verkocht geworden.

De parochie heeft een eigen Roomsch K. kerkhof, liggende oostwaarts van het dorp op de *Lijsakkers.*

Men vindt hier verscheidene broederschappen, als: het Broederschap van de *H. Drievuldigheid;* den 4 Junij 1703 is de Bul der instelling van hetzelve goedgekeurd, en voor de vier voor-

(*a.*) Waar dit Slotje eigenlijk lag schijnt men niet met zekerheid te weten. V. D. Aa, (*beschr. van Br.* bl. 159) zegt, dat het ligt 30 min. van *Oosterhout*, aan den weg van *Breda* naar *Geertruidenberg.*

Digitized by Google

naamste feesten zijn opgegeven het feest van de *H. Catharina*,— van de *H. Agnes*. — *Assche-woensdag* en *Witte-donderdag*. (*Archief van het Aartsbisdom van Mechelen*.)

Men treft te *Oosterhout* een Nonnenklooster aan, *St. Catharinendal* genaamd, — een der weinige kloosters, die gedurende de onderscheidene in ons land plaats gehad hebbende omwentelingen, staande zijn gebleven — waarin zich zusters Norbertinnessen bevinden en waarvan straks afzonderlijk zal gehandeld worden.

Men vindt er ook een *Gasthuis*, dat omtrent het jaar 1838 opgerigt, wel is waar aan de R. Katholijken toebehoort, doch waarin zieken van alle gezindten kunnen opgenomen en verpleegd worden. Dit huis wordt door religieusen bediend, uit het Moeder of Gasthuis van *Breda* derwaarts gezonden, onder welke Overste of Moeder zij aanvankelijk stonden en aan wie zij onderworpen waren; dan in het jaar 1845 den 26 December is dit *Gasthuis* van dat van *Breda* afgescheiden en eene zelfstandige geestelijke gemeente en instelling geworden, waarvan eene overeenkomst is gesloten tusschen de Moeder-overste van het Gasthuis van *Breda* en het kerkbestuur van *Oosterhout*.

Er is nog een ander liefdegesticht, waarin Religieusen aan meisjes en aan onvermogende gratis in de godsdienst, vrouwelijke handwerken, in 't hollandsch en fransch, als mede in 't rekenen onderwijs geven.

Eindelijk bewonen de Jesuiten er een huis, die in 1858 hier gekomen zijn met vergunning van de Bisschop van *Breda*, onder voorwaarde, dat zij geen kollegie zullen hebben en geen *Oratorium publicum* mogen openen.

In het jaar 1795 is te *Oosterhout* opgerigt een *Kollegie* of *Latijnsche-school*; deze school heeft eenige jaren zeer bloeijend geweest, doch zij is den 14 Aug. 1855 gesupprimeerd. Het onderwijs werd er gegeven door eenen *Rector*, eenen *Conrector* en eenen *Præceptor*, die even als de studenten, bij de inwoners de kost kochten.

Geen wonder, dat de kommandeur der orde van *Maltha* het vergevingsregt had; trouwens Beatrix, vrouwe van *Strijen*, had

Digitized by Google

in 1199 de tienden van *Oosterhout* aan de *Tempeliers* gegeven, als bereids gezegd is, en van deze is het vergevingsregt dat zij hadden, overgegaan aan de Ridders van *Maltha.* De geestelijken, die te *Oosterhout* tot het einde der 16e eeuw of tot den aanvang der 17e eeuw de herderlijke bediening uitgeoefend hebben, waren meestal leden der *Johannieten-Orde*, doordien de vergeving der pastorij hun toekwam.

Ziehier de Pastoors van *Oosterhout*, die ons bekend zijn:

Daniël van Doirne was in vorigen tijd (wanneer?) Pastoor te *Oosterhout.*

1599. In dit jaar vind ik als pastoor van *Oosterhout* Christiaan Laurens Daniëls; hij was het nog in 1609 of later.

1611. Den 17 Februarij was pastoor Gaspar de Witte, die Bacelier formeel in de H. Godgeleerdheid was geworden en later tot den graad van Licentiaat werd verheven. Hij werd Landdeken van Breda den 26 December 1628 (Archief van *België* te *Brussel — papiers d' Etat et de l'audience.*) (*a.*) Hij stierf den 28 Aug. 1634.

1634. De opvolger als pastoor was Arnoldus Rijsborgh: deze beleefde den droevigen retorsietijd, (1636-1639) wanneer hij, met schier al de R. K. priesters, uit zijne standplaats verdreven werd, en moest het eindelijk aanzien, dat de oude parochiekerk, den 20 Junij 1649, den hervormden werd ingeruimd. Bevorens waren op last van den Bredaschen schout de Altaren reeds afgebroken en al het meubelair, dat de pastoor niet had weten te bergen, publiek verkocht. Arn. Rijsborch vertrok in 1650 naar *Antwerpen*, waar hij als pastoor van *St. Joriskerk* den 7 Febr. 1653 overleden is.

(*a.*) Hij is beroemd om zijnen buiten gewonen ijver en niet minder om zijne bemoeijingen bij 's Lands overheid voor de vrijheid der katholijken in de Baronie van Breda.

Digitized by Google

Van 1650 tot 1676 zijn de katholijken van *Oosterhout* door de Franciscanen verzorgd geweest.

1650. Hoogst waarschijnlijk was in dit jaar hier als Missionaris en kort daarna als Deservitor GUILIELMUS NOPPE, van de orde der Minnebroêrs; vervolgens ANTONIUS CASTER; — DOMINICANUS NES, — en FRANCISCUS VAN EIJNATTEN.

Volgens de opgave uit het Archief van Oosterhout zijn de 4 genoemde paters hier voor het heil der zielen werkzaam geweest: doch volgens het verslag der Franciscaner Missien in de Nederlanden, is GUIL. NOPPE met FRANC. VAN EIJNATTEN eerst te *Oosterhout* in geestelijke bediening geweest voor meer dan 4000 katholieken, inwoners en naburigen. — G. NOPPE is op den 1 dag van 1652, toen hij dienst deed, door den schout betrapt; al de H. Ornamenten en vaten zijn geconfiskeerd geworden, en hij en de plaats, waar hij de H. Mis gecelebreerd heeft, zijn met een zware boete vrij gekocht moeten worden. Deze pater was van het einde van Maart 1668 tot half September 1672 Vikaris over de Missionarissen zijner klooster provincie (in partibus Bredanis) en bleef te *Oosterhout* tot zijn overlijden, dat na 8 Sept. 1675 of waarschijnlijk in de eerste helft van 1676 plaats had.

FRANC. VAN EIJNATTEN was vermoedelijk sedert de laatste helft van 1652 te *Oosterhout* en is in 1653 verplaatst en aldaar opgevolgd door den zeer verdienstelijken Pr. DOMIN. VAN NES, sedert 1648 Missionaris te *Amsterdam*; hij verhaald zelf dat hij Missionaris te *Oosterhout* was, (*a.*) toen zijne overheid hem naar *Woerden* riep, wat ook nog in 1653 schijnt geschied te zijn. (*b.*)

Na hem kwam te *Oosterhout* Pr. JACOBUS GERBRANTS, die te

(*a.*) F. VAN EYNATTEN eindigde zijn levensdagen te *Geldorp* bij Eynthoven, den 10 Sept. 1670, in welke gemeente die vrome man als deservitor ijverig en met veel vrucht eenige jaren gearbeid heeft.

(*b*) Deze Franciscaner heeft te Woerden, waar de vervolging, tegen de kerk woedde, zeer veel te verduren gehad en is daar den 5 Maart 1674 overleden.

Digitized by Google

Antwerpen geboren was in 1626, en bleef er tot de opheffing der Missie in Nov. of Dec. 1676. (*a.*)

Zij hebben in genoemd jaar 1676 plaats gemaakt voor de wereldlijke geestelijkheid, als volgt:

1676. In dat jaar was pastoor of deservitor te *Oosterhout* PETRUS VERHAREN. In het Archief van Oosterhout staat ADRIANUS VERHAREN, in het jaar 1717 overleden. Hij staat in het *Archief van het Aartsb. van Mechelen* in 1710 als Pastoor te *Oosterhout* en Deken van het distrikt *Breda*.

1717. In dit jaar is BARTHOLOMÆUS BIESTRATEN opgevolgd als Pastoor; hij stierf in 1741.

1741. De opvolger in de pastorele bediening was in gemeld jaar WIJNANDUS ALEWIJNS, die in 1765 overleden is.

1765. JOANNES ARBON werd alsdan pastoor en stierf reeds in 1769.

1769. ADRIANUS CRUL, geboren te *Oosterhout*, werd in gemeld jaar Pastoor en in het jaar 1781 Deken van het distrikt *Breda*. In 1792 was hij tegenwoordig in de *Congregatie* der Dekens, te *Meersel*, om de benarde omstandigheden, door den Bisschop van *Antwerpen* belegd. Hij was ook een der voornaame geestelijken, die genoodigd zijn geweest in 1801 tot eene vergadering, om een Adres aan Z. H. den Paus op te zenden, ten einde een afzonderlijken Bisschop of een Apostelijken Vicaris voor het *Bataafsche deel* der voormalige Diocese van *Antwerpen* te verzoeken. Hij was mede een der drie Canditaten, die aan Z. H. zijn voorgesteld ter benoeming van een Apostelijken Vicaris. In Novem. 1806 deed hij afstand van Pastoor- en Dekenschap en overleed in 1810.

(*a.*) In 1678 werd hij Pater van de Clarissen te *Hoogstraten*: anderhalf jaar later vertrok hij naar *Antwerpen*, waar hij rijk aan verdiensten tusschen 27 Aug. 1684 en 31 Aug. 1687 stierf. Men meldt van hem allen lof.

Hoe komt ANT. CASTER of DE CASTERE in het Archief van *Oosterhout*, als hij daar nooit in bediening is geweest?

Digitized by Google

1806. Gerardus Smits, werd in dit jaar opvolger in het Pastoorsambt, hij was mede van *Oosterhout* en stierf ook den 11 October in hetzelfde jaar 1810.

1810. Henricus Rubbens, geboren te *Gilze*, was den 29 October in gemeld jaar pastoor te *Oosterhout* benoemd; hij bediende de plaats in die hoedanigheid tot het jaar 1823, wanneer hij den 11 November overleed in den ouderdom van 52 jaren, 2 maanden en 25 dagen.

1823. Jacobus Looyens, geboortig van *Bergen-op-Zoom*, is als Pastoor opgevolgd den 27 Nov. *n*23, en stierf in jeugdigen leeftijd den 28 Maart 1830, slechts 41 jar. 4 maand. 17 dag. oud.

1830. Jacobus Th. Praats, geboren te *Groot-Zundert*, den 24 Augustus 1787, was eerst kapellaan te *Lepelstraat* in 1812, later Pastoor te *Rucphen* in 1826 en daarna in 1830 Pastoor te *Oosterhout*, waar hij overleden is den 22 Februarij 1845.

1845. Adrianus Willems, geboren te *Prinsenhage* den 29 Aug. 1801. tevoren kapellaan te *Bergen-op-Zoom*, werd pastoor den 21 Maart *n*45 en overleed den 26 Oct. *n*72.

1872. Gerardus de Nijs, geboren te *Oudenbosch* den 30 Oct. *n*18 is pastoor en Deken benoemd den 13 Nov. *n*72. Hij werd in *n*39 professor in het *klein Seminarie* te *Oudenbosch*, pastoor te *Koewacht* in Staats-Vlaanderen, — terug geroepen, werd hij Regent van het *Klein Seminarie* in *n*62, — in *n*70 tot kanonik aangesteld, en vervolgens pastoor.

Kapellanen *van* Oosterhout.

1719. J. J. Door was kapellaan van 1719 tot *n*22.

1722. P. In der Spraak van *n*22 tot *n*24.

1724. Adrianus Bekmans van *n*24 tot *n*25.

1725. C. Senssen van *n*25 tot *n*31.

1731. G. van de Laar van *n*31 kapellaan, werd in *n*43 pastoor te *Ginneken*, en in *n*46 pastoor te *Bergen-op-Zoom*, een goede herder, die een uitmuntend voorbeeld was van vele deug-

Digitized by Google

den. Hij stierf den 27 Sept. 1748. (Zie Art. *Bergen-op-Zoom.*)

1743. Leonardus Leenaerts kapellaan van *n*43 tot *n*46.

1746. Joannes Bernardus Buijsen van *n*46 tot *n*53.

1753. Joannes Arbon van *n*53 tot *n*65; hij stierf in *n*69 (Zie boven.)

1765. Joannes Fran. Jos. Montens kapellaan, werd in *n*68 pastoor te *Etten* en stierf in 1800.

1768. Cornelius Laurentius Smits, geboren te *Oosterhout*, werd den 13 Maart *n*80 pastoor te *Breda*. (Zie *Breda*.)

1772. Petrus Kornraedt, tweede kapellaan in *n*72 en overleed den 6 Aug. 1804.

1782. Bernardus van Gils kapellaan in *n*82, ontslagen in 1803 en overleden in 1804.

1796. Joannes Oomen kapellaan van *n*96 tot 1800.

1800. Martinus Dongenaars kapellaan in 1800, stierf in 1802.

1804. Henricus Rubbens, geboren te *Gilze*, werd eerst assistent den 23 Sept. 1803, daarna kapellaan den 9 Febr. 1804 en den 29 Oct. *n*10 pastoor. (Zie boven.)

1804. Henricus Joannes van der Heijden werd assistent den 9 Febr. 1804 en kapellaan den 6 Aug. daaraanvolgende, later kapellaan in de *Waterstraat* te *Breda* den 8 Aug. 1808 en pastoor te *Wagenberg*.

1804. Mathæus van Aghtmaal werd assistent den 7 Aug. 1804, en als zoodanig verplaatst naar *Kruisland* den 7 Oct. 1806.

1808. Wilhelmus van Zon, geboren te *Oosterhout* kapellaan den 8 Aug. 1808, benoemd Vikaris van het Catharinendal den 18 Junij *n*14, en later pastoor in het Begijnhof te *Breda*.

1810. Joannes Otten van *Oosterhout*, was kapellaan benoemd den 29 Oct. *n*10 en stierf den 17 Jan. *n*11.

1811. Jacobus Looijens, geboren te *Bergen-op-Zoom* kapellaan den 17 Jan. *n*11 en den 27 Nov. *n*23 Pastoor. (Zie boven.)

1814. Gijsbertus Goverde, geboortig van *Oosterhout*, werd kapellaan den 18 Junij *n*14, later pastoor te *Halsteren*.

Digitized by Google

1823. Petrus van der Heijden, geboren te *Nieuw-Vosmeer* den 14 Mei 1790, werd kapellaan den 27 Nov. „23, en pastoor te *Chaam* den 18 Maart „34.

1830. Florentius Cornelius van den Kieboom van Breda geboren den 14 Dec. 1794, werd kapellaan den 28 Febr. „30 en pastoor te *Etten*, mitsgaders Deken en kanonik (Zie *Etten.*)

1834. Joannes Corn. van Aken van den *Oudenbosch*, werd kapellaan den 18 Maart „34. (Zie Art. Breda.)

1838. Wilhelmus Gerardus van Merm, geboren te *Breda* den 21 Jan. „10, werd kapellaan den 17 Mei „38, benoemd professor in het Seminarie te *Hoeven* den 2 Oct. „40, later Secretaris van Mgr. den Bisschop.

1840. Marinus Joannes Verkaar insgelijks te *Breda*, geboren den 28 Sept. „09, kapellaan den 2 October „40 en pastoor te *Neuzen* den 28 Sept. „44.

1842. Henricus van der Hooft, geboren te *Breda* den 21 Nov. „14, was de eerste derde kapellaan benoemd den 30 Nov. 42, en tweede kapellaan den 28 Sept. 44, daarna 1e kapellaan te *Prinsenhage* den 27 Sept. „46.

1844. Henricus Hugo van Elk, geboren te *Leeuwen* den 1 April „21, derde kapellaan den 28 Sept. „44 en tweede kapellaan te *Bergen-op-Zoom* den 25 Maart „45.

1846. Jacobus van Iersel, geboren te *Ginneken* den 18 Sept. „17, werd 2e kapellaan den 28 Sept. „46, om ziekte vertrokken den 18 Maart „47.

1847. Cornelius Smits van *Oosterhout*, geboren den 14 Aug. 1809, 1e kapellaan den 8 Maart „47 en pastoor op den *Hout* den 11 Dec. „54.

1847. Wilhelmus Arnoldus Boerkamp, geboren te *Grave* den 1 Mei „20, werd hier 2e kapellaan den 18 Maart „47, benoemd kapellaan te *Hontenisse* den 27 Sept. „56.

1851. Joannes Bernardus Gouverneur, geboren te *Oude Tonge* den 22 Febr. „26, werd 3e kapellaan den 22 Maart „51 en 1e kap. den 11 Dec. „54; hij vertrok als 1e kapellaan naar *Steenbergen* den 30 Junij „60.

Digitized by Google

1856. JACOBUS UITTEWILLIGEN, geboren te *Rosendaal* den 21 Mei *'26*, werd 2e kapellaan den 29 Sept. *'56*, — 1e kap. den 30 Junij *'60*, — Deservitor te *Gastel*, den 30 Sept. *'66* en in *'67* den 4 Nov. wederom 1e kap. te *Oosterhout*.

1860. FRANCISCUS THEODORUS VAN DER BOM, geboren te *Oudenbosch*, den 12 Febr. *'35*, 2e kapellaan den 30 Junij *'60*, eervol ontslagen den 15 Sept. *'63*, om als missionaris naar *America* te vertrekken.

1863. CORNELIUS VAN DER ZANDE, geboren te *Sprundel* den 6 Aug. *'33*, werd kapellaan den 15 Sept. *'63*, — 1e kap. den 30 Dec. 66, en 1e kap. te *Oudenbosch* den 4 Nov. *'67*.

1866. GERARDUS SCHRAUWEN, te *Prinsenhage* geb. den 2 Nov. *'39*, was 2e kapellaan den 30 Dec. *'66*, eervol ontslagen den 7 Sept. *'68* om Redemptorist te worden.

1868. ADRIANUS ANT. VAN AERT, van de *Leur*, werd 2e kapellaan den 7 Sept. *'68* en den 1 Junij *'70* pastoor te *Neuzen*.

1870. MARINUS DEKKERS, geboren te *Etten*, den 7 Oct. *'32*, 2e kapellaan den 20 Junij *'70*, en 1e kapellaan den 5 Mei *'71*, werd pastoor te *Fijnaart* den 31 Dec. *'72*.

1871. JOANNES CORN. STAPS, geboren te *Breda*, den 8 Maart *'36*, werd 2e kapellaan den 5 Mei *'71*.

Idem. GODEFRIDUS VAN DIJK, te *Dongen* geboren den 14 *'42*, 3e kapellaan den 12 Junij *'71*, naar de *Leur* verplaatst den 18 Nov. *'72*.

1872. PETRUS JOS. JAC. DE WIT, geboren te *Breda*, den 30 Sept. *'39*, 1e kapellaan den 31 Dec. *'72*.

1874. WILHELMUS HENRICUS HERMANUS TEYCHINÉ, te *Breda* geb. den 12 Maart *'41*, 3e kapellaan den 18 Nov. *'74*.

Men verzekert, dat binnen deze vrijheid zich voorheen vele ridderlijke geslachten zouden opgehouden hebben, hetwelk nog eenigzins af te leiden is van de omwaterde Kasteeltjes en Sloten, die voormaals hier gebouwd en — van welke heden nog eenige in wezen zijn: het Slotje *Borstellè*, *Beverensslot*, het Slot *Limburg*, het Slot *Brakenstein*, het Slot *Spijtenburg* en *Ter-Aalts*.

Digitized by Google

Het slotje *Borstellè* is vroeger een huis der Tempelieren en Maltheserridders geweest, behoord hebbende aan de Kommanderij *de Braak*, onder *Alphen*; doch naderhand aan partikulieren verkocht. Het huis, dat voortijds grooter moet geweest zijn, aangezien men op den werf nog fondamenten gevonden heeft, is laag van gebouw en ligt met zijnen hof en werf rondom in het water.

Van Beverensslotje, dus genaamd omdat het bij het geslacht VAN BEVEREN gebouwd was, was vroeger een oud gebouw, met zijne werf in het water gelegen. Het is echter in later tijd geheel herbouwd en tot een aanzienlijk huis opgetrokken: het heeft vele jaren tot pastorie voor de R. Katholijken gediend, waartoe het gebezigd is tot het jaar 1859, wanneer het verkocht is aan den Heer Specht, die er eene brouwerij getimmerd heeft.

Van het Slot *Limburg* weet men den naamsoorsprong niet op te geven; doch volgens nog bestaande vestbrieven blijkt, dat CORNELIUS BUIJSEN, bij koop, dit huis verkregen hebbende van Jonkvrouw ADRIANNA VAN DUVENVOORDE en Sinjeur ARTEUS PELS, Rentmeester te *Oosterhout*, het den 18 Januarij 1612 verkocht heeft aan Jonkheer JOCHEM VAN LIER en HENDRIK CORNELISSE SNELLENS, door wie het veel vergroot is.

Het Slot *Brakenstein*, dat voortijds ook een huis der ridders van *Maltha* was, ligt een weinig buiten de plaats en is zeer oud van bouw en dik van muren, hoog opgebouwd. Het schijnt zijnen naam ontleend te hebben van de akkers, die er voor liggen, welke, met den grond van de huizen tot aan den heuvel, nog de *Braak* genoemd worden. (*a.*)

(*a.*) Voor de poort van dit slot vindt men eene dubbele laan, welke, volgens oude schriften, aan de gemeente behoord heeft en de Doelen genoemd is, omdat deze plaats den ouden schutters van den handboog door de Regering gegeven was. Dit gild te niet geraakt zijnde, is die laan aan het huis van *Brakenstein* gekomen, bij overgaaf van de Regering, om die te beplanten en te gebruiken. Nadat het Busschietersgild hersteld was, heeft de eigenaar van *Brakenstein* het, bij verdrag

Digitized by Google

Het Slot *Spijtenburg*, van welk den stichter schijnt te zijn geweest JAN HENDRIK ADRIAAN HEIJNOOMEN. Het is zeker dat hij het bezeten heeft en dat het vroeger gemeenlijk *Jan-Oomsslotje* genaamd werd, terwijl het door den stichter *Spijtenburg* werd geheeten. Dit slot is gesloopt. (*a.*)

Het slot *Ter-Aalst*, aldus geheeten, omdat het aan een aanzienlijk geslacht van dien naam heeft toebehoord, heeft later den naam van *Berselaar* verkregen, naar het geslacht, dat het destijds bezeten heeft. Het was een zeer oud gebouw, met eenen hoogen spitsen gevel.... Aan de noordzijde heeft eene schuur gestaan, die door de Roomsch-Katholijken tot eene kerk gebruikt is, voor dat zij eene eigene kerk gebouwd hadden, nadat hun de Torenkerk door de nieuwsgezinden was ontnomen. Dit slot is mede gesloopt.

Niet ver van *Oosterhout*, een groot kwartier uurs, zijn nog te zien de overblijfsels van het *Huis van Strijen*, anders ook wel de *Burgt van Oosterhout* of het *Kasteel* genaamd, welk gebouw gesticht is door WILLEM, heer *van Strijen*, een jaar na den slag van Woeringen, dat is in het jaar 1289. Het schijnt een zeer sterk gebouw geweest te zijn, met muren en torens hoog opgebouwd, zijnde de muren 1 el 4 palm 7 duim dik, — de toren 12 ellen 5 palmen 5 duimen breed. Het gebouw was omsingeld met wallen en grachten, en voerde den titel van hooge Heerlijkheid. Onderscheidene goederen onder *Dongen*, *Dorst*, *Ulven-*

tot weder opzeggens toe, vergund, om in deze laan den doel te plaatsen, om naar de schijf te schieten. Onder andere voorwaarden werd bepaald, dat de eigenaar in dertijd altijd hoofdman van het gild zoude zijn. Thans is de Baron VAN OLDENEEL tot OLDENZEEL, die het bewoont, eigenaar. (V. D. AA, alsvoren, bl. 150.)

(*a.*) Dit slot is daarna gekocht door MATTHIJS VAN CLOOTWIJK, Rentmeester te *Oosterhout*, wiens weduwe het verkocht heeft, den 10 Febr. 1626, aan JAN VERHOEVEN *Pietersoon*, waarna het bij versterving en deeling is gekomen aan het geslacht van SNELLEN, daarna aan de familie UIJLMAN en vervolgens aan HALUNGIUS, die het heeft gesloopt.

Digitized by Google

hout, *Wernhout*, *Steelhoven*, *Oosterhout* en *Zundert* waren er aan onderhoorig. De heerlijkheid is in het geslacht der Heeren van *Strijen* gebleven tot in het jaar 1324, wanneer GUIJ VAN VLAANDEREN, Heer van *Bijckenborg*, als in huwelijk hebbende BEATRIX, Vrouw *van Putten en Strijen*, dezelve in erfpacht gaf aan Heer WILLEM VAN DUVENVOORDE, wiens zoon, insgelijks WILLEM genaamd, deze heerlijkheid, met die van *Oosterhout*, naliet aan JAN VAN POLANEN, Heer *van de Lek en Breda*, waarna het in de Baronie ingelijfd en steeds daarin gebleven is. In de plaats van de schoone diergaarde, door gezegden WILLEM aangelegd en sedert lang spoorloos verdwenen, vindt men thans een schoon bosch, dat van tijd tot tijd aanmerkelijk vergroot en verbeterd is, en dat men onderscheidt in het *Slotbosch*, het *Rutselbosch*, het *Scholvaren* of *Schotverenbosch* en het *Schapenbosch*. Het bosch behoort thans nog aan het domein.

In de Hoeksche en Kabeljaauwsche onlusten, moet dit bovenbedoelde Kasteel belegerd en, na dat de belegerden de Heer en zijn huisgezin in het holste van den nacht het heimelijk ontkomen waren, ingenomen, uitgeplunderd en verbrand zijn. In 1714 bleven er nog slechts gedeelten van twee hooge torens over, waarvan eene door den domeinraad is afgebroken, terwijl de grootste toren, waarvan nog een hoek of twee zijmuren aanwezig zijn, zoude blijven staan. (*a*.) Dit gedeelte ziet men nog heden als een bouwval, maar ook als een gedenkstuk der oudheid, boven het hooge geboomte uitsteeken.

De grensscheiding van het graafschap *Holland* en het hertogdom *Braband* moet voorheen door dit kasteel geloopen hebben;

(*a*.) De Regering van *Oosterhout*, ziende dat de overblijfsels, de eene voor en de andere na, verkocht werden (den 8 Maart 1710 en den 20 April 1711 zijn eenige steenen van de bouwvallen en fondamenten verkocht) en vreezende, dat dit gedenkstuk der oudheid geheel weggeruimd zoude worden, heeft in het jaar 1714 den 27 Junij, aan den domeinraad verzocht, de 2 nog bestaande torens te mogen behouden; waarop besloten werd den grootsten te laten staan.

Digitized by Google

want blijkens de verklaring deswege geregtelijk afgelegd, las de kapellaan in *Holland* mis, terwijl WILLEM VAN DUVENVOORDE, Heer dezer burg, dezelve in *Braband* hoorde.

Er was derhalve een kapel en deze was aan de *H. Maagd* MARIA en aan de *H. Drie Koningen* toegewijd, als straks zal gezegd worden.

VAN LEEUWEN zegt: in 1300 den 26 Oct. is onder eede verklaard dat de toren van het *Huis* van Oosterhout ligt op Brabands en de kapel op Hollands grondgebied. (*a.*)

Niet verre van het *Huis te Strijen*, aan de Oostzijde van de rivier de *Donge*, onder het gebied van *Raamsdonk*, heeft WILLEM VAN DUVENVOORDE, Heer van *Geertruidenberg* en *Oosterhout* in 1331 of 1333 ter eere van den *H. Bartholomeus* gesticht een *Karthuizers-klooster*, genaamd het *Huis des Bergs van St. Geertrui* of anders het *Hollandsch-Huis*. Het lag op eenen heuvel aan de voorn. rivier, schuins over de stad *Geertruidenberg*. De kloosterlingen werden, bij de eerste inneming der gemelde stad door het protestantsche krijgsvolk in 1573 genoodzaakt hetzelve te verlaten, en derzelver goederen werden, bij een besluit van het Hof te *'s Hage*, den 26 Julij 1581 verklaard aan het Land vervallen te zijn. (*b.*) Dit klooster is op last van den Prins van *Oranje*, WILLEM I, afgebroken. De gevlugte *Karthuizers* hadden de wijk naar *Breda* genomen, om daar gezamenlijk volgens de regels hunner orde te leven; doch dit duurde niet lang. Zij verspreidden zich vervolgens naar onderscheidene plaatsen, terwijl hun

(*a.*) *Batavia* Illust. bl. 1236. Hij voegde er bij, dat men in 1292 de grenzen tusschen *Oosterhout* en *Geertruidenberg* bepaalde van de kerk van *Waalwijk* op *Oosterhout* tot in de *Mark*; en in 1388 verklaarde men, dat die grensscheiding liep van uit het „*Huizen van Oosterhout*", van daar op *Wagenberg* en *Amkerk* in de *Mark*. (*Mieris Charterboek* 3, bl. 490. VAN LEEUWEN, *Bat. Illust.* pag. 1237. VAN OUDENHOVEN, *Zuidholl.* bl. 10.)

(*b.*) OUDENHOVEN *Out-Hollandt*, etc. bl. 415, — J. RIEMER, *beschr. van 's Hage* d. 1, bl. 817, uitg. van 1730.

Digitized by Google

laatste Overste pater VROMER, de pastorij van *Etten* bij *Breda* waarnam, welke hij eenige jaren bediend heeft. (*a*)

WILLEM VAN DUVENVOORDE verkocht, zaturdags voor *O. L. Vr. Lichtmis*, 1335, voor 200 pond Tournoisen het *Rijsbroek*, aan Hertog Willem van *Beijeren* en verleende vrijdom, om daar te stichten het karthuizers-klooster. (Ms.)

Hertog Willem van *Beijeren* geeft interpretatie van de Hijpotheek op het *Rijsbroek* in het jaar 1336.

Op *St. Lambertus* 1358, is eene gift gedaan van 12 loopen rogge door ARNOUT HOGEN, wonende te *Stelle*, aan de karthuizers, voor de schepenen van Oosterhout. (Copie.)

Ik vind een brief van zondag na *St. Servaas* 1371, van Hertog ALBERT dat men die van het voorn. klooster regt zal doen over hunne schuld en renten, gelijk men doet als Heer. (Ms.)

Conditiën, waarop die van voorn. klooster het *Rijsbroek* in erfpacht uitgegeven hebben in 1390. (Copiën.)

Verbod van ALBERT VAN BEIJEREN, dat niemand mag visschen noch schade doen in de *Donge* en *Verlaten*. Donderdag na *Pontianus* 1393.

(*a*.) Deze VROMER, anders ERASMUS DE VROOM geheeten, was een *Rozendaalsr*. Zie wegens hem breeder op het Art. *Rozendaal*. — De laatste kloosterling CORNELIUS JANSON heeft onder het genot van een jaarlijksch pensioen, welk hem door de Staten van *Holland* toegekend was, tot het jaar 1623, in zijne ballingschap geleefd (*Hist. Ep. Sijlr. C.* XXVI.) — In het weggeruimd klooster der karthuizers, was de verkozene Bisschop van *Utrecht*, GIJSBERTUS VAN BREDERODE, die in 1475 overleed, ter aarde besteld (*Hist. Episc. Ultraj.* 26.) In hetzelve hebben vele mannen geleefd, die zich door heiligheid van hun leven en door hunne geleerdheid hebben vermaard gemaakt, als zekere ADRIANUS, de *karthuizer* bijgenaamd, van wien FOPPENS, *Bibl. Belg.* Art. ADRIANUS *N. Cart.*, — HENRICUS VAN COESFELDT, — GERARDUS VAN SCHIEDAM, — WILHELMUS BIBAUT, van welke PAQUOT, *Mem.* breeder spreekt.

Toen Geertruidenberg weêr aan *Spanje* was, kregen de verspreide karthuizers in die stad eene woonplaats op een gedeelte van den grond van het voormalig Nonnenklooster; doch na de tweede inneming der stad, door het protestantsche leger, moesten zij ook van hier vertrekken.

Digitized by Google

Vidimus der brieven van Hertog ALBERT voorn. aan den Rentmeester van Zuid-Holland, ten einde de Karthuizers het land en *Broek* vrij en rustig zullen gebruiken. na St. Geis 1406. (Ms park.)

HET KLOOSTER SINT CATHARINADAL.

Ook heeft men te *Oosterhout* een klooster van Norbertijner-Nonnen, op 5 minuten afstand, zuidoost van de kerk. Dit klooster was oorspronkelijk gesticht in 1269 te *Vroenhout*, onder de parochie van *Wouw*, gemeente *Rozendaal*, door SERVATIUS VAN LIEDEKERKE (*a.*) met zijne huisvrouw YMMEZOETE en hunnen zoon VICTOR; en dezen hebben de arme Nonnen op eigene kosten begiftigd. De kerk werd ingewijd ten jare 1270, op Zaturdag na *Driekoninyen*, ter eere en glorie der *H. Drievuldiyheid* en der *H. Catharina*, maagd en martelares en hiervan bekwam het klooster den naam van *St. Catharienendal*. De Abt van Premonstreit, generaal der geheele Orde, heeft deze plaats, in de algemeene vergadering der orde, op verzoek van SERVATIUS VAN LIEDEKERKE aan de paters in deze vergadering gedaan, geheel met de maagden bij de orde van Premonstreit ingelijfd ten jare 1271 en besloten, dat er eene Proostdij zou ingesteld worden, terwijl mede op verzoek van voornoemden SERVATIUS, de abt van Premonstreit tot pater Abt van dit klooster werd aangenomen, die in zijne plaats eenen proost of overste zou aanstellen, aan wien de be-

(*a.*) AUG. WICHMANS *Brab. Mariana*, pag. 791, noemt dezen SERVATIUS Heer van *Breda*, en zegt, dat ARNOLDUS VAN LEUVEN, door zijn huwelijk met ELIZABETH, vrouwe van *Breda*, zijn opvolger was, die een edelmoedig weldoener was van vele kloosters. Of dit zoo zij, laat ik voor zijne rekening.

Volgens F. X. DE RAM (*Sijn. act. Dioce. Antv.* pag. 239 in notis) moet men dezen SERVATIUS liever RAZO VAN LIEDERKERKE noemen. IJMMEZOETE of ALEIJDIS was eene dochter van ARNOLDUS VAN GAESBEKE, wiens vrouw eene dochter was van GODEFRIDUS of GODEVAART IV, Heer van *Breda*. — De Proostdij van *Wouw* (later van *Oosterhout*) stond onder den Abt van *Park* bij *Leuven*.

Digitized by Google

stiering van alle tijdelijke goederen, na den dood van SERVATIUS zou toevertrouwd worden. De instelling van dit klooster werd niet slechts door ARNOUT VAN LEUVEN en zijne huisvrouw ELIZABETH Heer en Vrouw van *Breda* met hun goedvinden bekrachtigd, maar bovendien werden de goederen van de Overste en Zusters van *St. Catharinadal*, bij gezegelde brieven van 1271 in hunne bescherming genomen, terwijl zij haar daarenboven met vele goederen en gronden van erven onder *Sonseel*, *Vlasselt*, *Oosterhout*, *Mertensheim* (*Prinsenhage*) enz., begiftigden. (*a.*)

Deze geestelijke dochters hebben dit klooster in stille rust bezeten tot in het jaar 1288, wanneer op *St. Aaytendag* de dijken bij *Lillo* en vervolgens verder, door een' schrikkelijken stormwind en hoogen watervloed zijn doorgebroken, waardoor het geheele omliggende land verwoest en in eene zee veranderd is, en ook dit klooster onder water stond en bleef, ten tijde van omtrent 44 jaren, (*b.*) zoo dat de Nonnen zich genoodzaakt zagen elders

(*a.*) Andere schrijvers zeggen: «ook in *Wouw*, *Gastel*, *Rozendaal* en elders". In het jaar 1279 gaven ARNOUT VAN LEUVEN en zijne huisvrouw aan den Proost en het konvent van *St. Catharina-dal*, bij *Wouw* 40 bunderen wildert en beemden, tusschen *Steelo* en *Hongertsberg*, naar *Oosterhout* opaan, tegen eenen jaarlijkschen cijns van twee penningen vlaamsch oude munt; — item in de parochie van *Oosterhout* 24 bunderen bouwland en wildert, liggende omtrent de plaats *Nonnen-Roete* genaamd, insgelijks tegen twee penningen 's jaars; — voorts 15 bunderen wildert, achter het bosch van *Oosterhout*, aan de Oostzijde strekkende naar de *Donge*; verder 14 bunderen bouwland en beemden in de parochie van *Mertersche* (*Prinsenhage*) ter plaats *Lies* genaamd, alles tegen den jaarlijkschen cijns van twee penningen, met een' eeuwigdurenden vrijdom van schattingen en lasten. (MIRÆUS t. 2. pag. 869.)

(*b.*) VAN DER AA, (*Besch. van Breda* bl. 254—255) zegt, dat het land 56 jaren onder water heeft gestaan (misschien was de grond van het klooster minder laag, trouwens deze was het hoogste gedeelte.) Nadat het weder beverscht was, zegt hij was er niets van het klooster over dan een stuk van den toren der kerk, en een eind verder eene Zuil van blaauwe steen met twee graauwe steenen bankjes, om te kunnen knielen voor het beeld of kruis, dat daar naar allen schijn gestaan had; en hiervan was in het begin dezer eeuw nog iets te zien.

Digitized by Google

eene schuilplaats te zoeken, waarom RAZO VAN GAVEREN, Heer *van Liedekerke en Breda*, haar in 1295 opnam of overplaatste bij de stad *Breda*, waar zij op Allerheiligen-dag met het gasthuis vereenigd werden en bleven tot in 1308, 's maandags na beloken-Paschen, wanneer zij ten algemeene nutte daarvan gescheiden zijn, terwijl haar vergund werd, even buiten de stad een klooster te bouwen, waarvan de voornaamste gebouwen nu nog — ten gevolge van de vergrooting der stad *Breda*, in de jaren 1531-1536, binnen hare muren — aanwezig, en onder den naam van het klooster bekend, thans tot Kazerne dienen.

Gedurenden den tijd, dat dit klooster zoo digt bij- en later binnen de stad stond, werd het door de Heeren van *Breda*, voornamenlijk door die uit het doorluchtig geslacht *van Nassau*, met vele regten en voordeelen begunstigd; — onder anderen genoot het vele weldaden van ENGELBRECHT, graaf *van Nassau* Heer *van Breda* en zijne gemalin JOANNA VAN POLANEN, wier beide moeijen ELIZABETH VAN DE LEK en MACHTELT VAN POLANEN, de eerste als priorin en de andere als geestelijke zuster in het klooster waren, waarin zich destijds nog vele andere Jonkvrouwen van edele geslachten bevonden. ENGELBRECHTS zoon en opvolger JAN Graaf *van Nassau*, behartigde zoodanig de belangen van het klooster, dat hij het gedurende eenige jaren op eigene kosten onderhield, en jaarlijks zelf de rekening nazag, om te weten of de geestelijke zusters ook aan iets gebrek hadden.

Men is van gevoelen, dat zij zonder behoorlijk en geheel volmaakt Slot, zooals aan andere kloosters eigen is, geleefd hebben tot het jaar 1463, wanneer JAN *van Nassau* van Paus PIUS II, den 20 Junij verkreeg, dat het in onderscheidene opzigten hervormd werd, zoodat de Nonnen gehouden waren zich aan de altijddurende opsluiting (het Slot) te onderwerpen, niets in eigendom mogten bezitten, voor zichzelven geene dienstmaagden hebben, en in de plaats van den Proost alleen, eenen anderen biechtvader kiezen, hetwelk ook daarna geschied is tot in het begin der 16e eeuw, als straks zal gezegd worden.

Digitized by Google

Deze hervorming des kloosters hebben mede bewerkt MARGARETA VAN IJRSICK priorin en overste, overleden op de nonen van Augustus 1475, en de Proost LAURENTIUS OSKENS, den derden der iden van September 1479 overleden. (GRAMAIJE *Ant. Bred.* pag. 18.)

Hij deed onderscheidene straten en stegen verleggen, ten einde alle stratengerucht daarvan te weren. Zelfs ontbood hij zijne dochter ODILIA uit het Konvent van *Bethanië* bij *Mechelen*, en deed haar in het klooster *St. Catharienendal* den sluijer aan nemen. HENDRIK, graaf *van Nassau*, Heer van *Breda*, noemde zich Monboor (voogd) van het klooster en deed het nader hervormen, hetwelk ten gevolge had, dat de Priorin alleen den sleutel zou hebben van het binnenklooster en geene manspersonen daarin mogten worden toegelaten. Hij schonk, met zijne gemalin CLAUDE DE CHALONS, princes *van Oranje*, het fraaije gestoelte op het koor in de ten jare 1501 gebouwde en in 1504 gewijde kerk. Ook gebood hij de regering van *Breda* het klooster behoorlijk schadevergoeding te geven, voor de vele erven, die het, bij het graven der nieuwe wallen om de buitenstad, verloren had. De zware brand, die in het jaar 1534 het grootste en beste gedeelte der stad in kolen legde, heeft al de gebouwen des kloosters, behalve alleen de kerk en de slaapplaatsen, verwoest. Naderhand werden die echter weder in den vorigen stand hersteld. Door de beeldstormerij, welke den 23 Augustus 1566 te *Breda* gewoed heeft, leed het klooster mede veel schade. WILLEM I, prins *van Oranje*, wien deze handelwijze zeer mishaagde, nam hierop het klooster in zijne bijzondere hoede, beveiligde de Nonnen voor verderen overlast, en beval zijnen rentmeester dat hij de goederen des kloosters zoude beschermen en gadeslaan. Dit had ten gevolge, dat het klooster sedert altijd genoemd werd het klooster *van Nassau* en dat CLAUDIUS VAN BERLAIJMONT, Heer *van Haultepenne*, toen hij Breda den 29 Junij 1581 had ingenomen, het vijandig deed aantasten en door zijn krijgsvolk uitplunderen.

Digitized by Google

Tusschen de gedurige beroerten der 16e eeuw waren de Religieusen tot een zoo klein getal verminderd, dat dit door nonnen van een vreemd klooster is aangevuld geworden, terwijl in het jaar 1627 door den algemeenen overste der orde van Premonstreit, weder volgens de eerste instelling, een Proost over het klooster werd aangesteld, zooals zulks tot nu toe is in stand gebleven.

Verder is het der vermelding niet onwaardig, dat de Nonnen van dit klooster, gedurende de 35 jaren, dat zij onder het wreede juk der hervormden in deze stad gewoond hebben, haar religieus kleed nooit verwisseld hebben, hoewel het klooster-slot niet in alles zoo prompt is kunnen in acht genomen worden; hetwelk echter door herneming in 1627 (1625) op Paaschdag, na de teruggave der stad aan haren wettigen Heer, den Koning van *Spanje*, weder hersteld is, terwijl daartoe nieuwe Nonnen uit het klooster van *Herenthals*, het *gesloten Hof* genoemd, overgebragt zijn, die de, in deze booze tijden eenigzings verslapte regeltucht weêr hersteld hebben, wanneer ook op nieuw een Proost is aangesteld. (A. WICHMANS alsvoren dl. 3, pag. 792) Deze nieuwe Proost was DIONIJSIUS MUTSAERTS, geboren te *Tilburg*, kanonik der Abdij van *Tongerloo*, die in 1626 uit *Italie* wedergekeerd was en toen als Proost van dit klooster werd verkozen. Door hem is het, zoo wat de geestelijke levenswijs, als de middelen van bestaan betrof, in eenen bloeijende toestand hersteld. Hij werd hierin door den wijzen raad van den toenmaligen Bisschop van *'s Bosch* OPHOVIUS veel geholpen; men vindt onder anderen vermeld, dat zij, van den 14 tot den 18 November 1630, in de Abtdij van *Postel*, deswegens met elkander hebben geraadpleegd. MUTSAERTS is den 19 November 1635, in *St. Catharienendal* overleden en in de kloosterkerk voor het hooge altaar begraven. (*a*.)

(*a*.) Voordat hij naar *Rome* vertrok, waar hij een groot deel nam aan de oprigting van het Norbertijnsch kollegie, uit welk zeer veel nut voor de kerk in de Nederlanden is gesproten, was hij Pastoor van *Calmpthout* van het jaar 1616 tot

Digitized by Google

Nadat FREDERIK HENDRIK, prins *van Oranje*, in het jaar 1637, de stad Breda veroverd had, nam hij, als Heer *van Breda* bij eenen bijzonderen brief, het klooster, met al zijne bewoners, onder zijne bijzondere bescherming, en, ten einde de Nonnen te beter van de wereld zouden afgescheiden zijn, ontlastte hij het klooster van de inkwartiering der soldaten. Toen hij echter voorgenomen had, binnen *Breda* eene *Illustre school* en *Kollegie* op te rigten, en daartoe geschikte gebouwen noodig had, kwam hij den 20 April 1646, met den toenmaligen Proost BALTHAZAR CRUIJT overeen, dat deze het klooster met den bijvang en de kerk aan den prins zoude overgeven op de volgende voorwaarden. 1e. Dat de Proost, de Vicaris en verdere geestelijke personen het klooster zouden overbrengen naar *Oosterhout*, (*a.*) aldaar zonder iemands

1625. In die jaren schreef hij eene kerkelijke geschiedenis van het begin der wereld, welk hij tot het jaar 1624 heeft gebragt: ook vervaardigde hij toen eene geschiedenis der kerk in de *Nederlanden*, eenige jaren voor dat ROSWEIJDUS de zijne uitgaf. Proost te *Breda* zijnde, beschreef hij het leven van den H. NORBERTUS, en de plegtige overvoering van dezen Heilige uit *Maagdenburg* naar *Praag*. Ook heeft hij de levensberigten van de heiligen van *Premonstreit* in handschrift nagelaten, welk werk men denkt hetzelfde te zijn, dat later door JOANNES LUD. VAN KRAEIJWINCKEL, kanonik van *Tongerloo*, in druk is uitgegeven. — Hij had nog een ander werk over de Heiligen van genoemde Orde opgesteld, dat niet uitgegeven werd. Wijders heeft hij eenen *Litanie van den* H. AUGUSTINUS laten drukken, die door den H. Stoel was goedgekeurd, en dien men gewoon was in de Abdij van *Tongerloo* te bidden. (Necrol. Tongerl. Ms.)

(*a.*) Volgens DE RAM, alsvoren, pag. 240, zijn de Religieusen, toen de stad wederom door de Bataven was ingenomen, in 1637, naar de naburige plaats *Oosterhout* vertrokken; en — de schrijver van de *Hist. Episc Antv.* (pag. 197.) voegt er bij, dat zij zich alsdan uit eigene beweging of ongedwongen naar *Oosterhout* hebben begeven; en zoo is het te verklaren, dat zij vandaar in 1644 zijn weggevlugt en voor een gedeelte te *Antwerpen* aankwamen. DIERCXSENS en J. LE ROUX stellen hare verplaatsing ook op het jaar 1637 en hare vlugt op 1644. Trouwens DIERCXSENS (*Antv. C. et Nasc... t. 7 pag. 282 en volg.*) meldt, dat den 19 April 1644 (?) eenige religieusen, Norbertinessen van het klooster te *Oosterhout*, het *Catharinadal* geheeten, naar *Antwerpen* zijn komen vlugten, onder welke was CATHARINA SNIJDERS, geboortig van *Antwerpen*, met nog drie nonnen.

Digitized by Google

tegenzeggen, naar hunnen regel leven zouden, en vervolgens nieuwe Nonnen innemen. 2e. Dat zij zoo vele goederen zullen mogen aanwinnen, als zij te *Breda* verlaten en voormaals bij de nieuwe uitlegging der stad verloren hadden. 3e. Dat het klooster

De andere waren naar elders gevlugt en deze zijn later tot het klooster van *Oosterhout* terug gekeerd, zegt die schrijver.

SANDERUS in zijne *Chor. S. Brab.* pag. 131, zegt, dat BALTHAZAR CRUIJT, Proost te *Oosterhout*, — met toestemming van JOANNES CHRIJS. VAN DER STERRE, Abt van *St. Michiel* en vicaris der Brabandsche Circarie, en van GASPAR NEMIUS, Bisschop van *Antwerpen*, — uit de vrijheid *Oosterhout* naar Antwerpen heeft overgebragt drie nonnen, onder welke de Priorin zelve, CATHARINA SNIJDERS, met eene werkzuster, om aldaar eene nieuwe Refugie op te rigten in het jaar 1644 den 19 April. Doch, aangezien de Bisschop en meer anderen dit alsdan als gevaarlijk beschouwden, werd geraadzaamer geoordeeld, een nieuw klooster te stichten.

De Norbertinessen voornoemd, CATH. SNIJDERS met hare gezellinen, bleven te *Antwerpen* als in eene *Refugie* gedurende 12 jaren.

Gemelde CATHARINA, die aan het hoofd stond, had middelerwijl, in korten tijd verscheidene andere dochters tot de professie en den regel aangenomen, gedurig ijverende om in die stad een nieuw klooster harer orde te mogen oprigten; dan dit werd haar bijzonder betwist door den pastoor en kerkmeesters der parochie van *St. Andries*, op welkers verzoek dit in 1651 door den Senaat en in 1653 door het Vicariaat (sede vacante) verboden is geworden. Intusschen hadden zij in 1649 ter woon gekregen het huis naast de "*Ysere-waeghe*" op de *Duivenmarkt*, (waarin men de huwelijks bruiloften plagt te vieren,) waar zij later haar klooster en kerk hebben gehad. Zij hadden ook reeds de toelating van den Bisschop GASPAR NEMIUS, zoo veel hem aanging, om eene kerk te openen en de goddelijke diensten publiek te verrigten, gelijk zij die in 1655 van zijnen opvolger AMBROSIUS CAPELLO verwierven, behoudens de regten van de kathedrale en de *St. Andries*-kerk. AMBROSIUS, Bisschop zegt in zijn diploom, dat er toen reeds 9 nonnen, 3 werkzusters en eenige novieen waren (SANDERUS ibid. pad. 133.)

Zoodra zij de hoop konden voeden van alle vereischte toestemming ter oprigting van een klooster, enz., in de stad *Antwerpen*, te zullen verkrijgen, hebben zij beginnen te handelen wegens eene geheele afscheiding van het klooster en de Nonnen van *Oosterhout*, zoo in 't geestelijke als in 't tijdelijke, en desaangaande is eene overeenkomst getroffen tusschen den Abt van *St. Michiel* en den Proost van *Oosterhout*, welke, den 22 Augustus 1653, te *Brussel* is geratificeerd door den Abt van *Park*. — De Proost voornoemd geeft daarbij de jurisdictie en superioriteit over de Norbertinessen van *Antwerpen* aan den Abt van *St. Michiel*, die deze overeen-

Digitized by Google

in zijne oude vrijheid zal gehandhaafd worden, en altijd blijven in de bijzondere bescherming van het Doorluchtig Huis van *Nassau*. 4e. Dat zij in den dringenden nood hunne verblijfplaats zullen mogen nemen in de Proostdij, die te dien einde aan hun

komst in 1654 ter goedkeuring en bekrachtiging opzond aan den Abt van Premonstreit, generaal der orde, door wien dezelve den 10 Julij 1655 is bekrachtigd; waarna de Senaat en het kapittel den 22 December 1656, door een koncordaat hunne toestemming hebben verleend, tot stichting van een klooster, en daarbij aan die Religieusen vele voorregten geschonken hebben. (Zie deswegens DIERCXSENS alsvoren, t. 7, pag. 315, 330—336, 335, 345—349.) Deze akte was onder andcren geteekend "Sr. CATH. SNIJDERS, *priorinne*", CHRISTINA CRILLE, *suppriorinne*, ANNA BIESTRATEN, *circatersse*, ELIZABETH DE LICHT, BARBARA HEUBENS, MARIA MAGD. CRUIJT.

HENSCHENIUS zegt, echter dat de Nonnen van *Oosterhout* aan de nieuwe Colonie van *Antwerpen* gezonden hebben M. CHRISTINA CRILLS tot Priorin, met CATH. SNIJDERS tot onderpriorin. (*Act. SS. t.* I, *Apr. pag.* 722, n. 34.) De laatste priorin van dit klooster is eerst den 15 Maart 1830 te *Antwerpen* overleden.

Intusschen had den Abt van *St. Michiel*, NORBERTUS VAN COUWERVEN, in 1655 eene bijzondere zorg voor die Religieusen Norbertinessen van *Oosterhout* op zich genomen, zegt PAQUOT (*Mem. pour servir* etc. in fol. t. 2, pag. 610); krachtens voormelde overeenkomst nam hij het onmiddelijk vaderschap over dezelve aan, en stond hij haar te hulp in het bouwen van het klooster van het *H. Sacrament*, waarin zij later haar verblijf hadden tot aan de uitrocijing. [1.]

Hij gaf haar voor *Priorin* de Moeder CATHARINA SNIJDERS en voor Rector Pater MACARIUS SIMEOMO. [2.]

Die naar *Antwerpen* gevlugte Nonnen hebben alzoo, in die stad, een nieuw zelfstandig klooster opgerigt, dat in 1784 gesupprimeerd is. [3.]

[1.] Het was eertijds een ruim *Hof*, — het Magazijn der *Fuggers*, in de wandeling het *Bruiloftshuis* genoemd.

[2.] BALTHAZAR CRUIJT, die te voren Proost te *Oosterhout* was, heeft haar in het stichten en bouwen ter zijde gestaan en is te *Antwerpen* eerst haar geestelijke Rector geweest. (*Archief van Antwerpen.*)

[3.] De oversten, *Mevrouwen* of *Priorinnen* van dit klooster zijn de volgende:
Mevrouw Catharina Snijders, die den 30 Januarij 1662 overleden is.
M. Christina Crille of Crills. Deze twee waren met Anna Biestraten van Oosterhout herwaarts gekomen.
M. Godefrida van Coppenbergh, overleden den 12 November 1701.

Digitized by Google

vergund werd met den hof daaraan gelegen, of wel in eene andere bekwame plaats, daartoe nader te verkiezen. 5e. Dat de Nonnen zullen genieten allen achterstal harer goederen tot het jaar 1549 ingesloten. 6e. Dat het aan haar zal vrijstaan, om al

Deze Nonnen pretendeerden, dat zij oorspronkelijk uit het vrouwengesticht der *zusters* van de *St. Magdalena-kerk* herkomstig waren; ja, dat zij van de *St. Michielsabdij* nog deel uitmaakten, en bij gevolg door haar moesten ondersteund worden. Die bewering moet wel min of meer gegrond zijn geweest; want hare oude herkomst is door de wethouders en de genoemde Abdij bij akten en daden gereedelijk erkend. (Zie deswegens verder de *Gesch. van Antwerpen*, door Mertens en Torfs, d. 6. bl. 66-75.

PAPENBROEK (in de *Acta SS.*, t. 1, *Junii* pag. 938, n. 22) vermeent ook, dat de Nonnen van *Oosterhout*, bij opvolging, dezelfde zijn, die in of omtrent het jaar 1135, nabij de kerk van de *H. Maria Magdalena*, bij het klooster van *St. Michiel*, te *Antwerpen* waren gesticht en genoemd werden *„de zusters der H. Maria Magdalena-kerk"*. Dit klooster had den naam van *Gracht* (*Fossatum*) mogelijk daarom, zoo als LE ROIJ zegt, wijl het op het Kerkhof van het St. Michiels-klooster gesticht, met *grachten* omgeven en van het mannenklooster afgescheiden was. Later moesten zij van die Abtdij geheel afgescheiden worden volgens besluit van den H. HUGO, opvolger van den H. NORBERTUS in het bestuur van die van *Premonstreit*, in 1137 in het algemeen kapittel aangenomen; dan werwaarts zij zich verwijderd hebben, is niet bekend. Waarschijnlijk zijn zij naar eene der voorsteden geweken, die, volgens PAPEBROCHIUS, doch volgens anderen ten onregte daarom het *„nonne-veld"* is genoemd geweest; zoodat zij in de stad niet lang haar verblijf hebben gehouden.

F. G. C. DE MEIJER, zegt in zijne *„Beschrijving van Berentrecht"*, bl. 51 dat EMELINUS, tweede Abt van St. Michiels-klooster op het grondgebied, toen onder *Santvliet*, maar later onder *Berentrecht* een klooster gesticht heeft, naar hetwelk

---

M. Isabella Peeters, die den 16 Maart 1706 stierf.

M. Cœcilia van Lint, overleden den 23 Julij 1719.

M. Casperina Goubeau, overleden den 4 December 1719.

M. Barbara van Neurdingen, overleden den 13 September 1745.

M. Anna Maria de Winter, overleden den 13 Aug. 1755.

M. Catharina Theresia Peeters, overl. in 17..

M. Hermanna Dieltjens, overl. in 17..

M. Antonia Joanna Theresia van der Wee, in 1784 uitgejaagd, is den 15 Maart 1830 te *Antwerpen* overleden.

Digitized by Google

het huisraad en de sieraden der kerk en des kloosters mede te voeren. 7e. Dat zij in tijd van oorlog zullen mogen vertrekken buiten de Baanderij, en echter de vruchten hunner goederen genieten, mits weder terug keerende zoodra de nood zal ophouden. In hetzelfde jaar werd nog een nader verdrag gesloten, waarbij tevoren besproken is, dat de Proost en de Nonnen op den 16 van Herfstmaand de kerk zouden inruimen, ter inwijding der Illustre school en des Kollegie's; — dat zij, tot vergoeding van een zoo haastig vertrek, zouden genieten het volle inkomen der Prove *„Ten Hout"*; (*a.*) dat van wege den Prins aan hen zoude gegeven worden een Erf, achter de stallingen van den Heer, uitkomende in de Katerstraat, om daarop eene *Refugie* te bouwen;

hij de religieuze zusters *Norbertinessen* genaamd, van Antwerpen overgebragt heeft. De grond, waarop dit klooster gebouwd werd, was aan vermelden Abt vergund en de bezitting bevestigd door GOVERT, Hertog van Lotharingen en Markgraaf in het jaar 1155, op voorwaarde, dat zekere dochter BEATRIX in dit klooster als religieuse zou aanvaard worden. In de 16e eeuw is dit klooster te niet geraakt door de oorlogsrampen. Men duidt de plaats nog aan, waar het eenmaal stond. (*Chorogr. s. Brab. St. Mich. cap. 4, pag.* 112.)

Wat de kerk van de *H. Maria-Magdalena* betreft, deze is, met toestemming van PETRUS, kardinaal Legaat van ALEKANDER IV, in den jare 1246 (of gelijk LE ROIJ (*Not.* alsvoren bl. 53) zegt, in 1254) naar *Santvliet* overgevoerd [1.]; en dit geschiedde ten gunste van die Nonnen, die alsdan met gezegde kerk of kapel, die de hare was, uit de voorstad, naar *Santvliet* overgeplaatst, en — die later na verloop van 23 jaren, dat is 1269, te *Wouw* op nieuw gesticht zijn. De oorspronkelijke stichting dezer Norbertinissen van *Oosterhout* zou derhalve te *Antwerpen* hebben plaats gehad onder de zorg en het bestuur der Abtdij van *St. Machiel*, waaronder zij zeker nog waren in het jaar 1155, niet tegenstaande zij alsdan reeds 18 jaren uit de stad vertrokken waren, als blijkt uit een Diploom van GODEFRIDUS III, hertog van *Braband*, bij SANDERUS, *chor. s. Brab.* t. 1, pag. 112. Men moet dan veronderstellen, dat de nonnen van *Santvliet* naar *Wouw* geroepen zijn, om het nieuwe klooster in te rigten.

[1.] Toen deze kerk door de oorlogs-woede vernield was, heeft JOANNES VAN DER STERREN, abt van *St. Machiel*, dezelve hersteld in het jaar 1648 onder de parochie van *Berentrecht*. (DIERIKSENS, ib. t. 1, pag. 162.)

(*a.*) Het levenslange onderhoud uit de geestelijke stichting.

Digitized by Google

dat zij gehouden zullen blijven het *Slot* zeer naauwkeurig te onderhouden; — en dat, bijaldien zij genoodzaakt worden, binnen de stad te vlugten, zij alsdan zullen vrij wezen van den honderdsten penning en alle burgerlijke wachten of wacht-contributiën. (*a.*)

Dien ten gevolge togen de geestelijke dochters van *Breda* naar *Oosterhout*, alwaar zij het slot, van ouds genaamd de *Blaauwe-Kamer*, kochten en dit tot een klooster inrigtten, hetwelk zij den naam van *Catharienendal* gaven, en dat tegenwoordig nog in wezen is. Ook Willem II, prins *van Oranje*, deed de door zijnen vader gedane belofte van bescherming getrouw gestand, want niet alleen bekrachtigde hij bij eenen bezegelden brief, al de voordeelen, regten en geregtigheden, door zijne voorouders van tijd tot tijd aan het klooster gunstig verleend; maar toen, na den Munsterschen Vrede, in het jaar 1648, volgens het besluit der Algemeene Staten, den 16 Junij deszelfden jaars, alle geestelijke geordende personen, de Republiek der Vereenigde Nederlanden moesten verlaten, verklaarde hij, dat de Proost en de Vicaris van *St. Catharienendal* daaronder niet begrepen waren, waardoor deze dan ook ongemoeid in het klooster verbleven.

De Proost en de geestelijke dochters, die zich alzoo te *Oosterhout* in hun nieuw gebouwd klooster hadden nedergezet, zijn aldaar, in rust en stilte gebleven tot in het jaar 1672, toen zij, na het uitbarsten van den oorlog tusschen dezen staat en den koning van *Frankrijk*, uit vrees van vijandelijken overval, plundering en verwoesting, wedergekeerd zijn naar de oude kloostergebouwen te *Breda*, welke wegens de vernietiging der Illustre school en kollegie, ledig stonden en zeer vervallen waren. Zij

(*a.*) Het Ms van Broekhuijzen, *Beschr. van Breda*, zegt, dat de Nonnen van *St. Catharina-dal*, in gemeld jaar, voorloopig zijn getrokken in het huis van Lodewijk van Renesse; doch voor een' korten tijd, omdat haar nieuw klooster te *Oosterhout* nog niet in gereedheid was, en zij intusschen haar huizing te *Breda* reeds hadden verlaten en ingeruimd ten behoeve van den Prins, om eenen aanvang te kunnen maken met zijne *Illustre-School*.

Digitized by Google

deden dadelijk de kerk, waarin eenigen tijd een bende krijgsknechten gehuisvest was geweest, met groote kosten weder herstellen, en de overige gebouwen opnieuw bewoonbaar maken; doch, na het eindigen van dien oorlog, in het jaar 1679, vond prins WILLEM III raadzaam dat zij weer naar *Oosterhout* zouden keeren, terwijl hij haar uitdrukkelijk beloofde, haar aldaar in zijne bescherming te houden. (*a.*) In het begin van het jaar 1680 vertrokken zij alzoo weder naar haar klooster te *Oosterhout*, waar zij tot den huidigen dag altijd verbleven zijn, alhoewel niet zonder vrees van, eerst in het jaar 1795, bij het inrukken der Franschen, en vervolgens in het jaar 1810, bij den afstand van het zuidelijk gedeelte van het koningrijk *Holland* aan den Keizer der Franschen, het lot van alle in Frankrijk bestaan hebbende kloosters te zullen moeten ondergaan.

De donderwolken, die in 1795 zich boven *St. Catharinadal* hadden opeen gepakt, en dreigden verwoestend los te barsten, dreven gelukkiglijk over, en mogten de kloosterlingen weder zich aldaar ophouden in rust en vrede. — In 1810, toen wij onvoorziens door eenen trouwloozen Bondgenoot NAPOLEON werden overvallen, toen..., ach! toen scheen het ook gedaan met het klooster van *Nassau*: trouwens reeds in September van laatstgemeld jaar had, op hoog bevel, de boedelbeschrijving plaats.

Dan er waakte eene voorzienigheid voor dat eerwaardig overblijfsel uit den tijd van ons godvreezend voorgeslacht. — Op het goddelijk bestel raakte de aanzienlijkste Staatsbeambte (de auditeur bij den Staatsraad, Secretaris-generaal van het Ministerie der Eeredienſten, JANZÉ) welke ter inrigting der kerkelijke aangelegenheden, naar de alvast ingenomene Noord-Nederlandsche gewesten was afgevaardigd, te *Breda* in kennis met een huis (de

(*a.*) Na het vertrek der Nonnen, zijn de gebouwen van het klooster in vier bijzondere woningen verdeeld, welke eerst of door gunst bewoond, of ten voordeele van den Heer verhuurd zijn. In het jaar 1740 zijn deze met de kapel, op uitdrukkelijk bevel des Prinsen *van Oranje*, verkocht (van Goor... bl. 95.)

Digitized by Google

familie HOPPENBROUWERS), hetwelk te allen tijde, waar slechts kon of mogt, dat Godgewijd gesticht ten dienste stond. Zonder verwijl werd een der vertrekken des kloosters tot eene *Arm-school* ingerigt, een groot aantal kinderen van *behoeftigen* opgenomen en *kosteloos* onderwijs gegeven, met het gevolg, dat op het verslag van den Minister der Eerediensten, de Norbertinissen van *Oosterhout*, onder de benaming van *zusters van liefdadigheid* werden erkend en geduld.

Aan het gevaar ontkomen, door eene legale erkenning bij keizerlijk Dekreet van 12 November 1811, konden de Geestelijke zusters, thans ten getale van 29, zich onder anderen ook bezig houden met het kosteloos onderwijs geven aan kinderen van behoeftigen.

Het koninklijk besluit van den 12 Junij 1824, n°. 84 bepalende het getal der leden van de vereeniging der Norbertinen, gevestigd te *Oosterhout*, op 29 (meer mogten zij er niet aannemen), is gewijzigd bij koninklijke beschikking van den 2 December 1841, n°. 46 houdende dat het aan die geestelijke vereeniging, zonder beperking vrijstaat, nieuwe leden in hare zamenleving aan te nèmen, overeenkomstig de voor die instelling bestaande statuten en behoudens de geestelijke regtsmagt van den kerkvoogd van het betrokken district.

De Oranjeboom, onder welken dit Godsgesticht lang eene allerveiligste schuilplaats had mogen vinden, herrees op Neêrlands grond, en onder deszelfs lommer vond *Oosterhouts-klooster*, blijkens zijner Majesteits besluit van Junij 1817, zooals weleer, handhaving en regt: de Geestelijke zusters leven in heure vreedzame woning rustig voort; terwijl zij bij hare gebeden steeds dankbaar gedachtig zijn aan de weldaden, welke het Gesticht van het *Nassausche* geslacht mogt ontvangen, en deswege 's Hemels dierbaarsten zegen voor het koninklijk Huis afsmeeken.

De gebouwen hebben van tijd tot tijd eenige verbetering ondergaan, zooals onder anderen in het jaar 1818, wanneer een zeer doelmatig kerkgebouw, voorzien van eenen toren en inwendig

Digitized by Google

fraai versierd, door de bemoeijing en opofferingen van den algemeen zeer geachten GUILIELMUS VAN GENNIP uit de Abtdij van Park, den toenmaligen Proost, opgetrokken werd, hetwelk, den 2 Maart 1818, door den Hoogwaardigen Heer ADRIANUS VAN DONGEN Apostolischen Vicaris van *Breda*, is ingezegend geworden.

Tot dien tijd toe, hadden de zusters in een gedeelte van den kloostergang of het pand godsdienstoefening gehouden. In deze nieuwe kerk werd den 5 October 1841, NICOLAUS FRANCISCUS VAN DEN BRAAK, door zijne Doorl. Hoogw. CORNELIUS LUDOVICUS, baron *van Wijkersloot*, Heer *van Schalkwijk*, Bisschop van *Curium*, *in part. infid.*, gemijterd, als prelaat der Abtdij *Berne*, terwijl, bij mangel van twee hulpprelaten, twee gemagtigde kanoniken van *Berne*, (de proost van het klooster *St. Catharienendal*, waarin die plegtigheid plaats had, FRANCISCUS BROUWERS, en de prior der Abtdij LAMBERTUS ANTONIUS THEONVILLE) den Bisschop bijstonden. (*a.*)

In dit klooster *St. Catharienendal* werd eertijds (en wordt wellig nog) een wit zijden *kleed* of *doek* (*brandeum*) bewaard, waarin de H. Reliquiën van den H. NORBERTUS eenigen tijd gewikkeld zijn geweest, en welke doek door deszelfs aanraking geheiligd is: althans men houdt het er voor, — even als men zulks van den *halven-gordel* en de *zweetdoeken* van den H. PAULUS vertrouwde, dat deze door aanraking geheiligd waren en de kracht hadden, om zieken en bezetenen te genezen. (*Act. Apost. C.* 19, *v.* 12.) Die reliquie was door den Abt van *St. Michiel* te *Ant.*

(*a.*) N. F. VAN DEN BRAAK was den 25 October 1784 te *'s Bosch* geboren en, werd den 5 September 1837, onder het voorzitterschap van den zeer eerwaardigen Heer H. J. BEUGELS, Kanonik van *Postel* en pastoor van *Helmond*, als daartoe door den vice-generaal der Abtdij Z. D. H. ANTONUCCI gemagtigd, tot prelaat verkozen, en den 29 September daaraanvolgende, in de kerk van de *Haarsteeg*, door genoemden gevolmagtigde als dusdanig bevestigd. v. d. BRAAK is den 23 Augustus 1843 overleden: hij was de 56e prelaat dezer Abtdij. J. A. COPPENS *Beschrijving van het Bisdom van 's Bosch*, d. 3, Afd. 2, bl. 41.)

Digitized by Google

werpen, MATTHÆUS IERSSELIUS, aan deze religieusen ten geschenke gezonden. (WICHMANS ib. pag. 793.)

Dit klooster heeft van oudsher zijnen overste, die den naam van *Proost* draagt en die geestelijke moet zijn uit de orde van den *H. Norbertus*: deze wordt met meerderheid van stemmen door de nonnen gekozen en door den Generaal der Orde of bij afwezigheid door zijnen plaatsbekleeder, van welken hij alleen afhangt, en met zijne aanstelling, buiten den Band gesteld wordt (dat zij voor Exempt namen); hij heeft het regt van *Kruis* en *ring* te dragen; hij is ook de rentmeester der goederen van dit klooster.

De Religieusen hebben in het klooster ook eene *Priorin*, door het kapittel gekozen en door den Proost aangesteld in den Band, met den eernaam van *Mevrouw*: deze heeft het dagelijksche toezigt over de Religieusen, novicen en werkzusters, en onder haar is eene Procuraters, die het overzigt over de huishouding heeft, en eene Novicen-meesteres. Het getal der religieusen was vroeger steeds omtrent de dertig, omdat zij niet wel plaats voor een grooter tal hadden. Daar is ook een zeker tal werkzusters die gratis worden aangenomen, om den arbeid of de werkzaamheden te verrigten.

Zie hier de naamlijst der *Proosten* van *St. Catharinendal.*

1270. JOANNES DE ROTSELAAR, uit de Abdij van *St. Michiel.*

1323. MICHIEL VAN LIEDEKERKE, uit de Abdij van *Nieuwen.*

1360. HENRICUS THOMAS VAN METERSCHE, uit de Abdij van *Premonstreit.*

1369. LAMBERTUS RANGHS, idem.

1403. PETRUS DIJN, idem.

1420. JOANNES VAN BRANT, idem.

1434. EGIDIUS VAN EDAM, idem.

1439. MARTINUS VAN DER HULST, uit de Abdij van *St. Michiel.*

1446. THEODORUS VAN DER STREPEN, uit de Abdij van *Berne.*

Digitized by Google

1460. Petrus van dun, (*a.*) uit de Abdij van *Tongerloo.*

1461. Laurentius Oskens, uit de Abdij van *Premonstreit.*

1463. In dit jaar hebben de nonnen het slot moeten beloven, en eenen Biechtvader in de plaats van eenen Proost gehad, tot het jaar 1625, wanneer zij wederom, volgens de oorspronkelijke instelling, eenen Proost hebben mogen kiezen. (*b.*)

1625. Leonardus Lemmens, uit de Abdij van *Parck.*

1626. Dionisius Mutsaerts, uit de Abdij van *Tongerloo.* (*c.*)

1635. Balthazar Cruijt, uit de Abdij van *St. Michiel*, die, volgens Sanderus en anderen, eenige nonnen van *Oosterhout* naar *Antwerpen* heeft overgebragt. (Zie boven bl. 68.) Hij was te voren Pastoor te *Meere*, en stierf den 15 December 1655.

1655. Henricus Assels, uit de Abdij van *Parck*, tevoren pastoor te Werchter; hij overleed den 5 December 1676. Door den Hertog was van dezen, om zijne waardigheid, de Akte tot benoeming van Prelaat van *Park* reeds opgemaakt, doch omdat hij in 't heimelijk beschuldigd werd over verkeerde gevoelens in de godsdienst, werd zijn naam uitgeschrapt, en *de Pape*, president van den geheimen Raad verkreeg, dat zijns broeders naam, zoo men zegt, in de plaats gesteld werd.

1676. Josephus van der Malen, een monnik van *Parck*, lector en licentiaat in de H. godgeleerdheid, stierf den 29 Junij 1701. Deze heeft, om de Proosten te vereeuwigen en het klooster te versieren, in *Braband* schilderijen aangekocht en deze met een Proostekleed laten overschilderen, met den naam en het jaar er onder, — omdat de oude afbeeldingen in den brand als anders

(*a.*) Men verwarre dezen niet met Petrus van Dunne, die in 1629 pastoor van *Moergestel*, en tevoren ook te *Breda* bestuurder der nonnen was. (Zie Art. *Breda.*)

(*b.*) Omtrent het midden der 16e eeuw is dit klooster door Wilhelmus Fransen, van *Tongerlre* bij Eindhoven, kanonik van *Berne*, bestuurd geworden, die den 27 Mei 1559 overleden is: misschien was hij dáár in betrekking van Biechtvader.

(*c.*) Zie boven breedvoerig zijne verrigtingen.

Digitized by Google

weggeraakt waren. Men denkt, dat onder de afbeeldingen die van Joannes de Rotselaar, keizer Karel is.

1701. Rolandus de la Haije, uit de Abdij van *Parck*, stierf den 27 Maart 1727.

1727. Hermanus Josephus de Goede, uit de Abdij van *Parck*, aangesteld den 22 April van dit jaar, overleed den 21 Oct. 1728.

1729. Alexander Slootmans, monnik van *Parck*, Bacelier in de H. godgeleerdheid, den 9 Mei 1729 aangesteld is in April 1730 door den Aartshertog tot Abt *van Parck* benoemd en in bediening getreden; hij is dientegevolge Aartskapellaan des Hertogs.

1730. Thomas Danis, insgelijks van *Parck*, den 22 Junij geïnstalleerd, was mede Bacelier in de godgeleerdheid.

1760. Gommarus van Amersfort, idem van *Parck*.

1770. Joannes Baptista van Simphoven, idem.

1779. Egidius Reijnders, idem.

1801. Guilielmus van Gennip, uit de Abdij van *Parck* geboren te *Lieshout* bouwde in 1815 eene nieuwe kerk, aan het klooster vast, en stierf den 25 Februarij 1837.

1837. Franciscus Brouwers, uit de Abdij van *Berne*, is om zijne excentriciteit en te groote gestrengheid den 17 Junij #62 ontslagen en weggezonden; hij is naar *Rome* vertrokken en aldaar overleden.

1862. Augustinus Martens, geboren te *Baarle-Nassau* den 23 Mei 1818, uit de Abdij van *Tongerloo*, waar hij te voren Cellier was, — nog in leven.

Vikarissen van het klooster.

1804. Godefridus Mutsaerts was in het jaar 1804 Vikaris.

1814. Wilhelmus van Zon, werd den 11 Junij #14 Vikaris, en den 5 Aug. #23 assistent op het Begijnhof van *Breda* benoemd (Zie Art. *Breda*.)

1824. Christianus Woestenberg, geboren te *Alphen*, werd den 7 Sept. #24 vikaris, ontslagen den 16 Julij #29.

Digitized by Google

1829. Antonius Robs, geboren te *Teteringen* den 8 Julij 1802, werd vikaris den 16 Julij „29, en ontslagen den 14 Febr. „32.

1832. Antonius Bierwagen, geboren te *Oosterhout* den 12 Junij 1794, werd vikaris den 12 Mei „32, — pastoor te *Zegge* den 4 Maart „45, thans emeritus.

Naamlijst der *Priorinnen* van *St. Catharinadal.*

1270. Ave Soete de Bortendonck.
1301. Elizabeth de Risloe.
1319. Catharina de Bergis.
1349. Catharina van der Kameren.
1373. Lutgardis van Gorrle.
1406. Elizabeth, dochter van *Jan van Polanen*, Heer van de *Leck* en *Breda.*
1435. Jutta van der Sterren.
1447. Elizabeth van Oosterzeel.
1459. Margaretha van Yrsick.
1476. Gerarda van Zallant.
1504. Adriana van der Veken.
1535. Lutgardis van Zallant.
1555. Magdalena Masschereel.
1590. Walburgis Spierinx.
1623. Joanna van der Stegen.
1627. Barbara Ortinx.
1646. Catharina Snijders. (*a.*)
1651. Maria Nelst.
1676. Petronilla van den Kieboom.
1710. Anastacia van Hooijdonk.
1728. Dorothea Pullen.
1763. Petronilla Brouwers.

(*a.*) Deze Priorin is, met nog drie andere naar *Antwerpen* gevlugt, en — heeft daar een nieuw klooster gesticht.

Digitized by Google

1777. Norberta van der Loght.
1809. Joanna de Haes.
1818. Josepha Luijkx, van Turnhout.
1843. Theresia Lommelaars, van Luijk-Gestel.
1856. Antonia Bink, van Waspik, — nog in leven.

In het jaar 1858 is er eene afdeeling van het klooster *St. Catharinadal* naar *Neerpelt* gezonden; in drie afzendingen te zamen 13 koornonnen en drie donatinnen. Het huis of klooster te *Neerpelt* wordt genoemd *Maria van toevlugt, Onbevlekte Ontvangen* Men geeft er onderwijs aan de dorpskinderen.

De eerste Rector was de Eerw. Heer VAN UDEN, uit de Abdij van *Berne.*

" 2e. MARTENS uit *Tongerloo.* De 3e. GOOSSENS uit *Berne.*
" 4e. BURMANJE uit *Berne.* " 5e. BIDDELOO uit *Tongerloo.*
" 1e. Priorin is E. BROUWERS, nog in leven, uit het *St. Catharinadal*, geboren te *Gilze.*
" Suppriorin is E. BEEKMANS, geboren op den *Hout.*

DUITSCHE NONNEN.

Eindelijk zijn eenige Duitsche Nonnen, die uit hun klooster waren gejaagd en hun land moesten verlaten, te *Oosterhout* aangekomen, en hebben zich hier neêrgezet; zij waren 23 in getal en kwamen uit het klooster van *Czarnowang*, in Silezië, in het Bisdom van *Breslau*, bij de stad Oppeln (afgestamd uit het Moederklooster van *Lauban*, van de orde der zusters van de H. MARIA MAGDALENA.) Zij hebben te *Oosterhout* het *Slot-Limburg* (*a.*) van den Heer OOMEN gekocht, naar men zegt, voor de som van ƒ 10,000 met de onkosten ongeveer 12,000 welk *Slot* zij thans rustig bewonen.

(*a.*) In mijne jeugd behoorde dit *Slot* aan den Heer *Heiligers*, daarna aan den Notaris *Brouwers*, van hem kwam het aan zijne dochter, gehuwd met den Heer *J. Lips*, medec.-doctor, die het aan genoemden Heer *Oomen* heeft verkocht.

Digitized by Google

OSSENDRECHT, D. B.

Bevolking.

In 1725 had *Ossendrecht* 742 zielen met *Hoogerheiden* en *Woens-*
" 1825 " " 1600 " " " " [*drecht.*
" 1835 " " 900 " zonder *Hoogerheiden.*
" 1855 " " 1399 "
" 1865 " " 1200 " Communicanten.

Het is hoogstwaarschijnlijk, dat de benaming van *Ossendrecht* aan eene herberg of tolhuis, waarvóór een uithangbord „de *Os* of *Ossen*" geplaatst is geweest, en van het woord *Drecht*, *Trecht* of *Tricht*, dat eene overzetplaats, een overvaart of veer beteekent, afkomstig is; en alzoo, gelijk de algemeene uitdrukking *Drecht* in de benaming van *Ossendrecht* ons aanduidt dat het Dorp zijn begin genomen heeft aan of nabij eene overzetplaats, zoo geeft ook de bijzondere uitdrukking *Ossen* in de benaming te kennen een aldaar met de overzetplaats in verband staand voorwerp, de *Os* of *Ossen* genaamd. Welk echter dit voorwerp zou zijn geweest, eene hoef of herberg of tolhuis, enz. is gansch onzeker; het is in de duisternis der diepe oudheid verborgen. Dat hier een *Veer* is geweest, is zeker, (*a.*) en geen wonder; want ongetwijfeld heeft *Ossendrecht* eertijds meer nabij de Schelde gelegen, en slechts ruim ééne eeuw geleden, was de zuidzijde nog onder water.

Het dorp ligt op eene hoogte, ruim een half uur van Sant-

(*a.*) GRAMAIJE *antiq. Bred.* c. 2 zegt: trajectum fluminis.... apud *Ossendrecht*, *Woensdrecht*, et *Berendrecht* fuisse scimus. Even min is het wonder, dat aan dat *veer* een *tolhuis* was, dat mogelijk tegelijker tijd kan zijn geweest eene herberg en eene hoef.

Digitized by Google

vliet en twee en een half uur van Bergen-op-Zoom. Dit dorp kan op eene buitengewone oudheid roemen, doordien GODEFRIDUS *van Schooten* in het jaar 1212 van den Hertog van Braband ter leen ontvangen heeft de helft van den tol op de *»Strena* en *Schalda*, met *Schakerloo* en *Ossendrecht*", gelijk degenen, die het Leen tevoren van Hem hadden bezeten, op zoodanige conditie, dat hij en zijne erfgenaam als Heer van *Breda*, dit Leen van *Schakerloo* (bij *Tholen*) en *Ossendrecht* altijd zou behouden en aan niemand kunnen overmaken. (*a*.)

In 1270 hebben ARNOLDUS VAN GAESBEKE, als wettige Voogd en Heer van *Breda*, en ELIZABETH zijne vrouw, al hun goed te *Ossendrecht* opgedragen aan den beminden en getrouwen Heer NICOLAAS DE CATS, Ridder, en aan zijne erfgenamen. — *Ossendrecht* was derhalve toen reeds lang eene Heerlijkheid op zichzelve geweest. (*b*.)

Deze heerlijkheid kwam vroeger voor de helft den Markgraaf van Bergen-op-Zoom en voor de andere helft den Heer van Hoogerheiden toe, welke laatste zijne helft van den Markgraaf

(*a*.) Men vindt het geheel Diploom bij MIRÆUS, *in Don Belg.* l. 2, cap. 90. BUTKENS *trophi.* fol. 61. — In eenen brief van HENDRIK VAN SCHOOTEN, in het jaar 1187, komt als getuige voor »ALARDUS, heer *van Ossendrecht* (MIRÆUS t. 4, pag. 523.) In een charter van ARNOLDUS VAN LEUVEN, den 12 Mei 1176 staat als getuige ARNOLDUS *van Ossendrecht* (MIRÆUS t. 2, pag. 866. BUTKENS t. 1. pag. 218.)

(*b*.) In het jaar 1581 behoorde *Ossendrecht* aan Jufvrouw ANNA VAN DER NOOT, dochter van Heer ADRIANUS... Ridder; dus krachtens erfregt: want zij, uitwijzens schepene brieven van de stad Antwerpen, van den 6 Junij 1481, aan THOMAS BETTEN (Berten) met toestemming van haren zoon BALTHAZAR LAURETTEN, een *vierde* der Heerlijkheid *Ossendrecht* opgedragen heeft. Derhalve bezat zij een vierde. — Dezelfde THOMAS BETTEN, Heer van *Hoogerheiden*, heeft nog een *vierde* van *Ossendrecht* verkregen van CHARLES VAN BRECHT, uitwijzens schepene brieven van de stad Brussel den 24 Julij 1581, en de Akte van Transport voor het Leenhof van *Bergen-op-Zoom* den 28 Mei 1582 (Ms. van het Huis van *Bergen*.) Na dezen kwam het aan zijne dochter, en na haar aan PIETER HACK, vervolgens aan MARIA HACK, gehuwd met JACQUES VAN AERSSEN enz. (Zie *Hoogerheiden*.)

Digitized by Google

ter leen hield. Dit gedeelte werd een tijd lang bezeten door den tak van het adellijk geslacht VAN AERSSEN, welke vaak VAN AERSSEN *van Hoogerheiden* genoemd werd; doch de Keurvorst van den *Paltz* heeft als Markgraaf van *Beryen-op-Zoom*, in 1761, dit leen weder in het Markgraafschap ingelijfd en de halve Heerlijkheid van *Ossendrecht*, benevens hare tienden en al de daaraan verknochte regalia van het geslacht *van Aerssen* gekocht, voor 72,250 gulden.

De torenkerk is zeker zeer oud; de juiste tijd van hare stichting is niet bekend; het schijnt echter, dat zij op het einde der 15e eeuw gebouwd is of daaromtrent: trouwens in het jaar 1497 (stijl van Kamerijk) den 2 Jan., is eene Resolutie genomen, „op „ter begeerte bij die van *Ossendrecht* gegeven, om te hebben „geconsenteerd op elk vat bier, dat men daar halen zal, eene „stuver te hebbene tot ter tijmerasie der kercke aldaar behoef.... „is bij Mijnheere geconsenteert ende accordeert, navolgende hoer„der begeerte, ende dat in eene termijne van 7 jaren lang": derhalve is de kerk omtrent dien tijd getimmerd. (*a.*)

Deze kerk had den rang van *Ecclesia media*, van den tweeden rang, toegewijd aan de *H. Gertrudis* als beschermheilige: het pastoreel beneficie gaf 27 kroonen voor de Mis op Zon- en feestdagen.

Zij is tijdens den oorlog met de Spanjaarden, in 1581, door het krijgsvolk afgebrand; zij is echter gedeeltelijk opgebouwd in 1612 en alzoo door de Protestanten gebruikt; terwijl een ander deel tot eene woning voor den predikant verstrekte. — Deze kerk in verval zijnde, is in 1752, uit ontvangene liefdegaven, in eenen voor de godsdienstoefeningen bruikbaren staat hersteld. In 1798 den 3 Junij hebben de katholijke ingezetenen van *Ossendrecht* eene commissie benoemd van 7 leden, ter verzorging der

(*a.*) Koninklijk archief te *'s Hage*. Resolutien (van het huis van Bergen) van 1494 tot 1498.

Digitized by Google

R. Katholijke gemeente, om tot gemak en welzijn van dezelve de kerk en pastorij, te reclameren. Zij hebben ook werkelijk die kerk en pastorij opgeëischt, op grond van de toenmalige Staatsregeling der Bataafsche Republiek, en bij eene minnelijke overeenkomst hebben de Hervormden deze aan de Katholijken afgestaan voor de som van 1375 gulden. (*a*.)

De katholijken zijn evenwel nog gedurende drie jaren van godsdienstoefening in hunne kerk verstoken gebleven, uithoofde er geen Pastoor was, die om wettige reden door de geestelijke overheid voor als nog niet kon gezonden worden. In de maand December van laatstgemeld jaar 1798 hebben zij, wat zij tevoren reeds te vergeefs gedaan hadden, nu met meerder aandrang een' eigen Pastoor gevraagd met afscheiding van de parochiekerk van *Hoogerheiden*, waaronder zij sedert vele jaren behoord hadden; edoch de Vicarissen-generaal, die te *Breda* hun verblijf hadden, hebben na ingewonnen raad en advies van den Landdeken, dat noch voor den Pastoor van *Hoogerheiden*, noch voor den Pastoor van *Ossendrecht*, om het klein getal der inwoners en hunne geringe fortuin, in de middelen van bestaan kon voorzien worden, geoordeeld thans in geene verdeeling te kunnen toestemmen, totdat, bij eenen algemeenen vrede zou blijken, wat voor het welzijn der zielen in elke gemeente zou behooren vast gesteld te worden. (*b*.)

De katholijken van *Ossendrecht* wrevelig en ontevreden over dit besluit, hebben zich, door eenen stouten drift en op aanraad van eenige wijzen dezer eeuw, tot den Uitvoerenden staat der Bat. Republiek gewend, en de Vicarissen aangeklaagd, om alzoo door het tijdelijk gezag de kerkelijke magt te dwingen hun ver-

(*a*.) De Hervormden hebben voor zich, in 1798, een klein eenvoudig kerkje gebouwd, waarvan de eerste steen is gelegd den 27 Sept., zoals een arduinsteen in den gevel aangeeft.

(*b*.) *Reg. A.* van ons Bisdom, fol. 18. Opmerkelijk is het, dat in het jaar 1799 het getal katholijke zielen was 725, waaronder 460 communicanten, en thans zijn er bijna 1600 zielen en 1150 comm.; het tal Protestanten was in gemeld jaar 184 en thans 60 zielen.

Digitized by Google

zoek toetestaan; dan hun rekest werd afgewezen, uithoofde de de zaak niet van hunne competentie werd beschouwd om dit principe, *„dat de kerk van den Staat is afgescheiden"*. (*a.*)

Opdat evenwel diezelfde katholijken gebruik zouden kunnen maken van hunne aangekochte kerk, verzochten zij, in het jaar 1801 van de Vicarissen des Bisdoms, en verkregen zij van deze den 21 December van dat jaar het noodig verlof, om de goddelijke diensten in de groote kerk uit te oefenen, echter nog onder zekere voorwaarden, welke zij stiptelijk wilden nageleefd hebben; waaronder de eerste is, „dat daarom nimmer eenige verdeeling „van de parochie van *Hoogerheiden* zal plaats hebben; maar de „kerk en de K. gemeente van *Ossendrecht* voortdurend zal blijven „onder den Pastoor en de parochie van *Hoogerheiden*", enz. (zie Art. *Hoogerheiden.*)

Op denzelfden dag werd aan den Pastoor Ant. Jos. Hoffen de noodige magt verleend, om de oude kerk van Ossendrecht te reconcilieren, die zich spoedig van zijnen last gekweten heeft: vervolgens is er „of door den Pastoor of door den kapellaan, in gevolge zoo even bedoelde voorwaarden", op alle Zon- en Feestdagen dienst gedaan, terwijl zoo in de vroege- als late Mis voor het volk gepredikt werd en na den middag Catechismus en lof werd gedaan. Behalve de uitvaartdiensten en die der gilden, moest er mede op elke woensdag en vrijdag door het jaar eene Mis gelezen worden; zoo nogtans, dat de Pastoor een betamelijk uur kon bepalen, en aan hem met de kerkmeesters dier plaats het beheer en de administratie verbleef". (*b.*)

Te gelijker tijd zijn door de Hoogw. Vicarissen-generaal goedgekeurd twee kontrakten, — het een tusschen den Pastoor en de kerkmeesters van *Hoogerheiden* en het ander tusschen den Pas-

(*a.*) ibid. fol. 21.

(*b.*) Den 26 December is de eerste dienst in de kerk gedaan. *Reg. A.* fol. 33—34. In 1801 kreeg de kath. gemeente van het Gouvernement eene subsidie van *f* 7000.

Digitized by Google

toor en de gelasten der K. gemeente van *Ossendrecht*, — in welke vele punten werden vastgesteld wegens de competentie des Pastoors, de administratie der kerken, der armen, enz.

Een gedeelte der kerk is eerst in een betamelijken staat gebragt, en in het jaar 1819 is het verbrande deel, van het kruis tot den toren, hersteld en met denzelven vereenigd; zoodat het thans een oud, vrij goed en ruim kerkgebouw is met eenen hoogen vierkanten toren er aan, voorzien van een orgel en drie Altaren, het hoog-altaar, — dat van de *H. Maagd* MARIA en dat van *St. Joseph*. (*a.*) Deze kerk bleef eene bijkerk of een aanhangsel der kerk van *Hoogerheiden* tot het jaar 1834, wanneer *Ossendrecht* weder tot eene zelfstandige parochie is verheven met een' afzonderlijken Pastoor; terwijl een huis is aangekocht en ingerigt voor eene pastorij.

In deze kerk bestaan onderscheidene Broederschappen, als: dat van *het geestelijk verbond* sedert 1837, — dat van *Franciscus Xaverius* sedert 1842, — van den *H. Rozenkrans* sedert 1849, — van *de gedurige aanbidding*, — van het 40 uren gebed, van den *St. Pieters-penning* sedert 1861, alle door Mgr. J. VAN HOOIJDONK Bisschop van *Breda*, opgerigt; benevens het broed. *van de H. Familie* voor mannen en vrouwen, in 1868 opgerigt, en — *van het H. Hart*, mitsgaders vele Reliquiën, van welke elken dag der week eene vereerd wordt, namelijk van het *H. Kruis* van *O.L.Vr.*, van de *H. Gertrudis*, patrones der kerk, van de *H. Lucia*, van de *H. Philomena*, van den *H. Bernardus* en van de *H. Apollonia*, die op haren feestdag, den 9 Febr., en onder het octaaf hier en van elders tamelijk druk bezocht wordt.

In den kerktoren was tot het jaar 1848 slechts eene klok, afkomstig van *Huijbergen*, waarschijnlijk ten tijde der Reformatie gevlugt en eindelijk naar hier overgebragt: dan, toen deze ter

(*a.*) In het *Reg. der Beneficien*, (Archief van het voorm. Bisdom van *Ant.*) vind ik slechts één Altaar, teweten van *O. L. Vrouw*, waarvan als Rector werd benoemd, den 19 Julij 1619, PETRUS HOEKX.

Digitized by Google

gelegenheid der overkomst van Mgr. den Bisschop, om hier te Vormen, door onvoorzichtigheid geborsten was, zijn in derzelver plaats twee anderen gekocht; — eene groote, toegewijd aan de *H. Maria* en eene kleine aan de *H. Gertrudis*, welke beide in 1852, door Mgr. J. VAN GENK, coadjutor Bisschop van *Adras in part. inf.* gewijd zijn. — De groote behoort aan de burgerlijke gemeente, maar is staag dienstbaar voor de katholijken; de kleine klok is uitsluidend het eigendom van R. Katholijke gemeente.

Het kerkhof was van ouds rondom de kerk gelegen en tot begraafplaats gebezigd zonder onderscheid van godsdienst tot in het jaar 1829, wanneer het katholijke deel, van dat der Hervormden eenigzins afgescheiden, gewijd is door den Z. Eerw. Heer C. J. VAN AKEN, Pastoor en Landdeken te Bergen-op-Zoom. Tot het jaar 1842 kwam het kerkhof aan beide gemeenten toe; doch alsdan is het door de katholijken gekocht voor de som van *f* 192, wanneer zij nogmaals een rekwest hebben ingediend, om op het oude kerkhof, rondom de kerk in de kom van het dorp te mogen begraven, hetwelk weigerend is beantwoord.

Tot de parochie behooren eenige polders, de gehuchten *den Aanwas*, *Calfven*, *Leegstraat*, *Hageland*, *Molencind*, *Hondseinde*, *Middelstraat* en *Platluis*; en om de merkelijke toeneming der bevolking heeft de Kerkvoogd in 1858 hier eene kapellanij opgerigt. —

Van onheugelijken tijd zijn er twee gilden geweest, met name: het gild van den *H. Ambrosius*; doch dit is vernietigd, en het gild van den *H. Sebastianus*, hetwelk nog bestaat.

De overlevering wil, dat hier in ververleden tijd een *mannenklooster* zou hebben gestaan en dat dit klooster zou geweest zijn ter plaatse, waar men thans eene boerenhofstede en eene brouwerij aantreft, de „*Steenehoeve*" genaamd, die om haren vreemden bouwtrant iets dergelijks aanduidt: in oude cohiers der gemeente wordt van een *klooster* gewaagd. — Ten noorden van de kerk stond vroeger het *Kasteel van Ossendrecht*, waarvan men de plaats, waar het gestaan heeft, niet juist kan aanwijzen: alleen weet men, dat

Digitized by Google

er een aanzienlijk gebouw moet gestaan hebben ter plaatse, waar men thans de herberg *«de Prins"* aantreft, en waar men in 1845 nog zware fondamenten en onderaardsche gangen gevonden heeft. Mogelijk was dit het *Kasteel* der Heeren.

Eene processie, volgens overlevering reeds in 1746 opgerigt, bij gelegenheid eener besmettelijke ziekte onder het vee, vertrekt uit de kerk jaarlijks, den 8 September, den feestdag van *O.L.Vr. geboorte*, naar *Berentrecht*.

Eenige jaren had zij, om de Belgische revolutie van 1830 opgehouden uit te trekken, waarna zij wederom wilde hare oude gewoonte volgen; dan dit duurde niet lang; het werd haar belet, en na eenige jaren met moeijelijkheden gekampt te hebben, eindelijk weer toegestaan, zoodat zij voor de eerste maal op nieuw in plegtige optogt, in 1858 den 8 September, heeft mogen uit trekken.

Hier bestaat ook een Geestelijk liefdadig gesticht, gelegen op den zoogenaamden *berg*, aanbelend aan eene boerenhoef. Dit gesticht is opgerigt den 22 Mei 1847, met toestemming van Mgr. J. VAN HOOIJDONK, toen Vicaris, later Bisschop van *Breda*, door de Hoog-edele-geboren Vrouwe MARIA JOANNA de Baronesse OSIJ, geboren DE KNIJFF, sedert overleden en begraven te *Deurne* in 1851. Het doel der inrigting is: *Christelijke onderrigting, wetenschappelijk* of *lager onderwijs* en *Vrouwelijke handwerken*: dit alles geschiedt gratis voor arme kinderen, terwijl de gegoeden voor het onderwijs een matig loon geven. Bij de jaarlijksche prijsuitdeeling worden ten koste van de Edele stichster, boeken aan de meisjes van de burgerklas en kleedingstukken aan de arme meisjes uitgedeeld. In dit huis bestaat ook eene Zondagsschool voor jongere- en eene voor volwassene meisjes, die daar eenig christelijk onderrigt ontvangen en leeren lezen en schrijven; mitsgaders eene wekelijksche vereeniging van getrouwde vrouwen, inzonderheid van den minderen stand, welke gezamelijk eenige gebeden storten en eenig christelijk onderwijs genieten; terwijl mede elke vrouw, des verkiezende een stuiver ontvangt,

Digitized by Google

wederom op koste van die Edele weldoenster of hare erfgenamen, die na haar overlijden, even milddadig blijven voortgaan en volhouden te doen, wat Mama begonnen heeft.

Dit gesticht wordt bestuurd, en het onderwijs wordt gegeven door drie Religieuse zusters, gezonden door- en behoorende aan het moederhuis te *Oudenbosch*: deze zusters worden almede door die menschlievende Edele familie onderhouden.

In het jaar 1613 klaagde de Bisschop van *Antwerpen*, dat de nieuwsgezinden er predikten en andere zaken verrigten, die hunne Secte in de religie voorschreef: „Zoo doen zij te *Ossendrecht*.... en elders": Te *Ossendrecht*, zegt hij, (*a.*) hebben zij de R. Kerk reeds in 1612 ingenomen en eene plaats voor het houden van preken ingerigt. Derwaarts komen de nieuwsgezinden van *Lillo*, van *Santvliet* en — van *Stabroek* is een Notaris naar *Ossendrecht* gekomen met een kind, om dit van den predikant te laten doopen; waarover de pastoor van *Stabroek* geklaagd heeft. (*b.*)

Tijdens het bestand, in weerwil der schoonste beloften van de Staatszijde, heeft de schout van *Bergen-op-Zoom* belet, dat de nieuw benoemde pastoor van *Ossendrecht* in zijne bediening zou treden. In het jaar 1609 den 6 Mei is tot rector of pastoor benoemd F. Fredericus Coebergen, religieus van *Huijbergen*, bij presentatie van Siardus Bogaerts, prior van het klooster aldaar. In hetzelfde jaar den 31 October is Antonius Lauterbeens pastoor benoemd. Welligt is met een tweede beproefd, of hij in dienst zou kunnen treden; dan dit schijnt belet te zijn.

In 1489 den 29 Maart verhief de Bisschop Joannes de Horne het, door Joannes Beijerssen der Voxdale, tijdelijken Heer van *Ossendrecht*, en de ingezetenen opgerigte Altaar tot een beneficie, onder den naam van den *Almogenden God*, der *H. Maagd*

(*a.*) Zie den brief van den Bisscho p van Antwerpen aan den Aartsbisschop wegens den staat van zijne diocese. *Sijnod. Belg.* t. 3, pag. 370 en vlg.

(*b.*) De gemeente *Ossendrecht* schijnt voor een groot gedeelte afvallig te zijn geworden van het voorvaderlijk geloof.

Digitized by Google

en van de *H. Catharina*. Op denzelfden datum en in hetzelfde jaar werd rector of Pastoor van *Ossendrecht* benoemd EGIDIUS BRUIJNSEELS. (*a*.)

PASTOORS *van* OSSENDRECHT.

1834. Na de reformatie en wel nadat deze gemeente in 1834 opnieuw eene zelfstandige parochie is geworden, is de eerste pastoor NICOLAUS VAN EEKELEN, geboren te *Hoeven* den 13 Jan. 1796, vroeger assistent te *Etten* den 23 April 1823, daarna kapellaan te *Hoogerheiden* den 7 Aug. *'27*, van waar hij ook deze kerk meê bediende. In het jaar 1857 is hij van hier vertrokken naar het Latrappen-klooster te *Westmalle* den 27 Maart *'57*, en naar *Achel* den 11 Mei van dat jaar, waar hij nog in een gezegenden welstand heeft geleefd, totdat hij den 22 Oct. *'73* schielijk overleden is.

1857. GODEFRIDUS A. BIESTRATEN, geboren te *Wagenberg* den 21 Sept. 1823, werd den 9 Maart *'57* pastoor te *Ossendrecht*, nadat hij te *Prinsland* en te *Oudenbosch* den geestelijken dienst had verrigt.

KAPELLANEN *van* OSSENDRECHT.

1857. In dit jaar is hier een kapellanij opgerigt en de eerste kapellaan was ANTONIUS SMITS, die aan de tering lijdende, in 1858 naar zijne familie te *Halsteren*, zijne geboorte-plaats vertrokken is en daar in hetzelfde jaar den 9 Aug. overleden is.

1858. ADRIANUS VAN AART, van de *Leur*, den 31 Oct. *'58* die naar *Rucphen* verplaatst is den 17 Sept. *'62*.

1862. DESIDERIUS JOANNES LUD. FASSAERT, geboren te *Hulst* den 9 Julij *'34*, werd hier kapellaan den 17 Sept. *'62*, en als 2e kapellaan naar *Dongen* overgeplaatst den 3 Febr. *'64*.

(*a*.) *Archief van het Aartsb. van Mechelen.*

Digitized by Google

1864. Arnoldus Mart. Ant. de Kort, te *Breda* geboren den 26 Oct. *'38*, werd kapellaan benoemd den 3 Febr. *'64* en daarna te *Koewacht* den 30 Sept. *'68*.

1868. Cornelius Broeders van *Dongen*, geboren den 26 Aug. *'41*, werd kapellaan den 30 Sept. *'68*; hij werd professor in het klein seminarie benoemd den 1 Febr. *'69*.

1869. Joannes van den Noort, geboren te *Oosteind* den 24 Dec. *'42*, werd kapellaan den 1 Febr. *'69*, en eervol ontslagen den 7 Aug. *'72*, om als Missionaris naar *America* te vertrekken.

1872. Adrianus van der Sanden, te *Hoeven* geboren den 13 April *'44*, werd kapellaan benoemd den 7 Aug. *'72*.

1875. Petrus van Leijsen, van den *Hout*, werd kapellaan in *'75*.

OUDENBOSCH, D. E.

Bevolking.

In	1620	telde *Oudenbosch*	455	Comm. en 60 Protestanten.
"	1725	" "	1585	Zielen.
"	1825	" "	2042	"
"	1835	" "	2336	"
"	1855	" "	3014	"
"	1865	" "	2588	Communicanten.

Oudenbosch in 't Latijn *Vetus-Buscum*, vroeger *Barlebosch* of *Baarle-bosch* of *Ouden Baarle-bosch*, (*a.*) en in de omstreken

(*a.*) *Oudenbosch* werd eertijds *Barlebosch* genoemd omdat het aan de rivier *Barlake* gelegen was.

De *Barlake*, *Baerlake*, bij Gramaije *barela* (ke), van *bar*, vroeger *baar*, *open*; *bloot*, *vlak*, gevolgelijk *eenzaam*, *koud*, *woest*; en *lac*, (lacus) een *meer*, *moeras*,

Digitized by Google

veelal *den Bosch* geheeten, ligt 4 uren West van *Breda*, en ook 4 uren O. N. Oost van *Bergen-op-Zoom*; de gemeente paalt Noord aan de *Mark* naast *Standdaarbuiten*, Oost aan *Hoeven*, Zuid aan *Rucphen*, en mede Zuid en West aan *Gastel*; zij bevat het dorp, met de buurten *Kalishoek* en *Moleneind*, benevens de gehuchten: het *Oudland*, *Kapelstraat*, *Galgstraat*, *Boschendijk*, en een gedeelte van het *Bosscke-Hoofd*, en wat het kerkelijke betreft, *St. Maartens-polder* er bij.

Gelijk in de beschrijving van Gastel (*a.*) gezegd is, schonken de Heeren van Breda en Bergen-op-Zoom het *Baerlebosch*, met de aangrenzende gronden en *Halderberge* (thans *Hoeven*) aan de Abdij van *St. Bernard*. „Als wij alle deze gronden, (zoo leest men „in de Archieven), heiden, moeren en wildernissen bijeen hadden „zoo hebben wij dezelve begonnen af te graven, en met hekkens „vekens en kanten te separéren van andere gronden, en dezelve „onder de ploeg en tot bouwland te brengen, zoo het best kon... „Daar zijn wij toen door onze leekebroeders en knechten, die „alstoen zich daar ophielden en woonden op *Bovendonk*, begonnen „met een bewaterd huis te bouwen, gelegen in de *Hoeven*, en „begonnen te zaaijen en onder de ploeg te brengen eenige wil„dernissen en heiden, en huurders en pachters gezocht; doch dit „is niet wel gelukt; daar was te luttel volk in 't land, en de „partijen waren te groot". In *Baerlebosch* begon men eerst de lage streken bij de Mark te bouwen; en zoo vormde zich daar het dorp *Nieuwenbosch*, dat als *dorp* van lateren oorsprong is dan het bosch, *Oudenbosch* geheeten.

Aan de Mark ligt de zoogenaamde *Schans*, waar men in 1793 of „94 vele en zware fondamenten van oude gebouwen, op 3 en

water, wordt nog teruggevonden in de hedendaagsche *Blaak*, een gedeelte der rivier *de Mark*, van af het veer (thans de brug) van Standdaarbuiten, tot aan de *Keen*, het zoogenaamde *poortje*.

(*a.*) Derde Deel. bl. 378 enz.

Digitized by Google

3½ el, onder de tegenwoordige buitengronden aangetroffen heeft, men vermoedt, dat hier, in vroeger tijd het dorp of stadje de *Nieuwen-Bosch* zal hebben gestaan, waarvan in oude stukken zoo menigwerf melding wordt gemaakt. (*a.*)

In het jaar 1310 hadden de inwoners van *Baerlebosch* en *Halderberge* (Hoeven) eene kapel, volgens de overlevering gestaan hebbende aan den *Bosschen-dijk*, op den hoek van de *kapel-straat*, waarin een priester van Gastel, door den pastoor derwaarts gezonden, zijne geestelijke bediening uitoefende. Dooh deze bediening was zeer ongeregeld, zoodat de inwoners, vooral ter vervulling hunner parochieele pligten, zich steeds naar *Gastel* moesten begeven, waarin zij door den verren afstand en de overstroomingen dikwijls belet werden. Zij verzochten dan in het jaar 1310, met toestemming van *Wilhelmus van Moelven* pastoor van Gastel, elk eene kapel of kerk met eenen aldaar inwonenden Rector. Die van Hoeven maakten onmiddelijk gebruik van de hun verleende magtiging; maar de inwoners van *Nieuwenbosch* verkregen eerst in het jaar 1358 een eigen Rector, *behoudens de regten van den pastoor van Gastel*; gelijk blijkt uit het antwoord van Engelbertus Bisschop van Luik, gegeven den 20 Junij 1358 *aan den Schout en Schepenen en de geheeele gemeente van het dorp* (*villa*) (*b.*) *van Nieuwenbosch* (*Novo-Busco.*); zoodra de vergunning verleend was, en de voorwaarden met den pastoor van

(*a.*) Door den geduchten watervloed van 1421 is alles, wat thans, in deze streken, polder of laag land naar den Noorden of daaromtrent is, ingeloopen, en waarschijnlijk deze plaats ook verdronken en vernietigd. Sedert gemeld jaar was het *veer* of de gewone overvaart tusschen Holland en Brabant van *hier* op *Dordrecht*; doch door het aanslibbben en het bedijken van *Standdaarbuiten*, is dit veer in 1500 naar eene andere plaats verlegd. (V. D. Aa, *woord.* d. 8, bl. 669.)

(*b.*) Eene *villa* telde 500 tot 1000 inwoners of meer. Zij bestond uit *mansus* hoeven doorgaans 12 bunders groot. Ook *Gastel* was eene *villa* van Arnoldus van Leuven; doch het was geen *feudaal* leenroerig, — maar *allodiaal* vrij erfgoed: reden waarom hij *Oudenbosch* en *Hoeven* destijds onder Gastel behoorende, aan de Abdij van *St. Bernard* kon schenken of verkoopen.

Digitized by Google

Gastel, de gemeente en den Bisschop van *Luik* geregeld waren, werd in het dorp *Nieuwenbosch* bij de Mark, eene kerk gebouwd met eigen kerkhof en *Rector*. Eerst in het jaar 1428 schijnt de parochie een *pastoor* gekregen te hebben, en in 1446 werden *Oudenbosch* en *Hoeven* door Paus Eugenius IV, bij de Abdij van *St. Bernard* uitdrukkelijk ingelijfd.

Vreeselijk woedde ook in deze streken de *St. Elisabeth's-vloed* van 19 November 1421. Geheel het dorp *Nieuwenbosch* werd met den stroom weggevoerd, de rivier de Mark, welke tegenover Stand-daar-buiten slechts een slootje vormde, waarover men een plank legde, werd aanmerkelijk verbreed; en thans blijft er van het dorp niets over dan eenige weinige ruïnen, van tijd tot tijd opgedolven. De plaats, waar de kerk met het kerkhof gestaan heeft is nog duidelijk zigtbaar. (*a.*) Gave God dat die geheiligde grond, tot aan de Fransche omwenteling eigendom der Abdij, eenmaal aan de regtmatige bezitters terugkeerde, om daar een gedenkteeken op te rigten, waar sedert een aantal jaren het Gode behagelijke offer werd opgedragen, en de ligchamen aan den schoot der gewijde aarde werden toevertrouwd!

Na de verwoesting van het dorp *Nieuwenbosch*, vestigden zich de inwoners hooger op, en werd *Baerlebosch* in een dorp herschapen, *Oudenbosch* geheeten. «In het jaar 1425 (zeggen de «archieven), heeft de Hoogwaardige Abt, zijnde PETRUS GORCHEM, op cijns uitgegeven aan *Michiel van Montenair* het land «tusschen den *Nieuwen-* en *Oudenbosch*, met dat gedeelte der «wintersche heijninghe, dat nog onvercijnst lag, makende te zamen «224 bunders op eene jaarlijksche rente van 100 gouden Fransche «Kroonen, of derzelver waarde, met last van indijking van *Nieu-*

(*a.*) Uit dit alles blijkt dat de geleerde navorschers over de 72 dorpen bij den St. Elisabeth's vloed vergaan, alles behalve met zekerheid het getal der dorpen en derzelver benamingen hebben vastgesteld. Heeft er dan geen *Nieuwenbosch* aan de Mark bestaan? Of moet hun *Strijmonde* deze plaats beteekenen?

Digitized by Google

nwenbosch of *Nieuwe-landen*, het bouwen eener kerk *van Nieuwenbosch*, alsook van fundatie eener wekelijksche Mis". Niet *in* Nieuwenbosch, maar *van* Nieuwenbosch, waar zij thans nog staat, en in 1428 reeds stond. (*a.*) Hieraan zijn verval en verlating van *Nieuwenbosch* en de opkomst en aangroei van *Oudenbosch* te danken.

Volgens de archieven van het Bisdom Luik en van Antwerpen had *Oudenbosch* (vetus Buscum) eertijds de volgende altaren:

Altaar van *O. L. Vrouw* en den *H. Joannes Evangelist*, met den last van 1 Mis in de week, — gaf 20 Rhijnguld.

Altaar van den *H. Geest.* (last en revenu mij onbekend.)

Altaar van de *H. Maria* en den *H. Joannes Baptista* en de *H. Catharina*, met den last van 2 Missen, — gaf 25 Rhijngld. Den 20 Nov. 1619 werd Rector Joannes Larius.

Altaar van de *H. Barbera* (en den *H. Nicolaus*, voegt er het Register der Beneficiën van het Bisdom van Antwerpen bij), met den last van 2 Missen, — gaf 13 Rijngl.

Altaar van den *H. Jacobus*, met 3 Missen elke week, — gaf 18 Rhijngl.

Altaar van de *H. Georgius* met 3 Missen, — gaf 21 vertelen tarwe. In 16.. was Rector Joannes Sijlvius (van den Bosch.)

Altaar of kapellanie van het *H. Kruis* met 2 Missen, — gaf 18 Rhijngl.

Altaar van *O. L. Vrouw*, in 1443 nieuw.

Eindelijk was er eene Matricularia, — een geestelijk kosterschap, gevende 23 Rhijngl.

In het jaar 1483 heeft Martinus van Blijleven, eerste gemijterde Abt van *St. Bernard*, den polder, naar zijn naam *St.*

(*a.*) A. van Lommel s. j. zegt in zijne brochuur: De bouwtrant van de oude St. Agatha'skerk doet ons denken, dat haar opbouwing op het laatst der XVe of in het begin der XVI eeuw heeft plaats gehad. Ik laat dit voor zijne rekening; ik houd mij aan het Archief van Oudenbosch.

Digitized by Google

Maartens-polder geheeten, laten indijken en op cijns uitgegeven.

»En toen (zoo luiden de archieven) is aan deszelfs inwoners »de vrije keus gelaten, om of *Oudenbosch* of *Hoeven* tot hunne »parochie te kiezen, doch eenmaal een keus gedaan hebbende »mogen zij niet meer veranderen; en alzoo zij den *Oudenbosch* »gekozen hebben, moeten zij nu daar blijven, ten ware zij met toe»stemming van den Abt, eene nieuwe kerk in denzelfden polder »wilden stichten, waartoe zij zouden behooren, en waarvan de »Prelaat der Abdij van *St. Bernard* de collateur zijn zou". Ziedaar waarom *St. Maartens-polder* schoon burgerlijk onder de Hoeven, toch kerkelijk onder *Oudenbosch* behoort.

Toen in het jaar 1566 de beeldstormers aan kerken en beelden hunne razernij koelden, werd ook *Oudenbosch* niet gespaard. Nog toonen vier misvormde en geschondene groepen, uit zandsteen vervaardigd, buiten in den muur der kerk gemetseld, hoe de zoo genaamde hervormers aan God en zijne Heiligen de eer misgunden, welke zij dagelijks aan menschen bewijzen.

In het jaar 1581 waren de Calvinisten hoogst verbitterd over de inneming van Breda, en staken de omliggende dorpen, waaronder *Oudenbosch*, uit wederwraak in brand. Het schijnt evenwel dat het voorste gedeelte der kerk met den toren gespaard is gebleven, zoodat de ingezetenen, door eenen muur in de kerk op te trekken, voortgingen daarin de godsdienst oefeningen bij te wonen.

Na lang onderhandeld te hebben, kwam de Prelaat der Abdij met de gemeente *Oudenbosch* den 13 Julij 1615 overeen, hoe de kerk gedeeltelijk hersteld, gedeeltelijk herbouwd, en eene groote klok in den toren zou geplaatst worden.

Geheel het dorp was in 1581 nagenoeg afgebrand, het volk was verarmd en verloopen; geen wonder, dat de Abdij bijna al de onkosten op hare rekening kreeg. Zoo ging het ook met de pastorij, welke in 1625 op kosten der Abdij geheel nieuw werd opgebouwd. Tien jaren later in 1635 werd de groote klok aanbesteed en te *Wouw* gegoten. Deze klok is later gebarsten, en

Digitized by Google

in 1690 op kosten der Abdij hergoten. Zij woog 2352 pond, en was minder in dikte en zwaarte dan de vorige, waarover de Protestanten niet weinig gebelgd waren. In hetzelfde jaar 1625 is ook de thans nog in gebruik zijnde kleine klok in den toren gehangen.

In het jaar 1639, is het broederschap van *O. L. Vrouwe* van den H. Rozekrans ingesteld, in 1664 vernieuwd en in 1666 door den zeer Eerw. Pater Prior der Predikheeren bekrachtigd.

In het jaar 1645 gaf Jonkheer ANT. VAN STEMBOR, gewezen drossaard, twee zilveren ampullen met een zilveren schenkblad aan de kerk, welke geschenken nog aanwezig zijn.

De Muntersche vrede, in 1648 met Spanje gesloten, werd in Noord-Brabant ingewijd door de Katholijken van hunne kerken, Priesters, kerkelijke goederen, kloosters en hunne eigendommen te berooven, en hun alle godsdienstige vrijheid te ontnemen. De menigte *Plakkaten*, tegen de belijders van het voorvaderlijk geloof uitgevaardigd, weerspreken luide de voorgewende vaderlandsliefde der helden, die zich alleen van de *Spaansche tirannie* wilden losmaken. *Vrijheid!* schreeuwde men, zoowel op het politiek als godsdienstig gebied. Helaas *dierbare Vrijheid*! hoe heeft men uwen heiligen naam misbruikt! Dan genoeg hiervan... Door besluit van den 3 Maart 1649 ontnamen de Hoogmogende staten aan de Katholieken hunne kerken met al wat zij bezaten, de pastorijen werden den Predikanten toegekend, alle openbare, ja geheime godsdienstoefening werd op zware straffen den Katholieken verboden

Niet alleen werden in *Oudenbosch* kerk en pastorij aan de Protestanten ingeruimd, maar moest nog de Abdij van *St. Bernard* eene jaarwedde van 600 gulden aan den predikant uitkeeren, met inkorting van 60 gulden voor inwoning, waarvoor zij de pastorij moest onderhouden. Daarenboven moest de Abdij als tiendheffer grootendeels voorzien in het onderhoud der kerk, welke door de Protestanten in bezit was genomen. Zoo was den *Oudenbosch* voor de derde maal zonder kerk, — van pastorij, priesters en goddelijke diensten beroofd.

Digitized by Google

Van af het jaar 1649 konden de priesters niet anders als in het geheim de goddelijke diensten verrigten. Met angst en vrees moesten de geloovigen op zolders en in schuren, dan binnen dan buiten het dorp, de heilige Mis bijwonen. Nog worden hier en daar Stallen, Huizen en Schuren aangewezen, waar de godsdienst-oefeningen verrigt werden. Onder anderen toont men het huis aan, de *waraude* genaamd, thans eene herberg, omdat het door zijne ligging achter een heuvel, buiten het dorp, langs heimelijke wegen, daartoe bijzonder geschikt was.

Toen de vervolgings-woede eenigzins begon te bedaren, „heeft „de gemeente van *Oudenbosch* eindelijk in het jaar 1684 de ver-„gunning verkregen, om, niet eene kerk, maar eene schuur of „schuurkerk te mogen bouwen, die in eenen achterhoek van de „gemeente, (zoo dat ze op straat niet kon gezien worden) als „eene schuur zonder eenige versiering moest gebouwd worden. „Die vergunning werd door middel van den drossaard YSBRANT „SCHENK bekomen, wien voor een favorabel antwoord 250 gulden „moest betaald worden." (Archieven der Abdij.) Deze schuurkerk heeft gestaan op den kerk-akker, achter de herberg *Oost-Indie*.

In het jaar 1698 den 16 Mei ontving de pastoor en deken EUGENIUS RUBENS de reliquie van de *H. Barbara*, overgezonden door den Bisschop JOANNES FERDINANDUS met dit bijvoegsel: „Om welke devotie te vermeerderen, verleenen wij eenen aflaat „van 40 dagen aan allen, die op het feest van de *H. Barbara* en „op al de dagen van de octaaf, de kerk bezoeken, en in de „Hoogmis tegenwoordig zijn" enz. Welligt dateert van dit jaar de tijd, waarop men begonnen is de *H. Barbara* als *titularis* en *patrona Secundaria* van kerk en gemeente te vereeren, terwijl de *H. Agatha* als *primaria* beschouwd wordt.

Den 15 October 1742 werd ANTONIUS DE BOOIJ van *Breda* pastoor te Oudenbosch. „Heden (zoo schrijft hij in het doopboek) „den 30 Junij 1744, zijn wij in de nieuwe pastorij gaan wonen, „die door den Provisor van de Abdij gekocht is van ANDREAS „MATTEMBURG, ontvanger van het doorluchtig huis van Bergen-

Digitized by Google

„op-Zoom voor 6000 gulden, nadat wij het naastgelegen oude „pastorij-huis (aan den hoek van de Rolle-straat) met tuin en „den grooten akker verkocht hadden voor 1100 gulden. Doch „daar dit huis juist voor den ingang van de (toen) gereformeerde „kerk gelegen en een van de modernste huizen van Ouden-„bosch was, heeft de drossaard ABRAHAM BANIER het plakkaat van „KAREL V gebruikt, om tegen allen arbeid, die door de abdij „werd aangewend, dien koop te vernietigen, en heeft hen bij „schrifte belast en gedwongen, het huis te verlaten. Des avonds, „omtrent zes ure, zijn wij door de politie uit ons pastoreel huis „gejaagd, om te verhuizen; waarom ik dadelijk met de *H. Vaten* „gevlugt ben, en eenigen tijd bij de burgers heb ingewoond"... „Middelerwijl heeft de Provisor der Abdij, VAN DIJK, na veel „moeite, gedwarsboomd door den drossaard BANIER en den pre-„dikant STOPPELAAR, bij octrooi verlof gekregen, om het huis „van den overleden heer SAGERS, gelegen in de *Venkel-Straat*, „tot een pastoreel huis te koopen, hetwelk geschied is den 20 „October 1750"... Den 5 Augustus 1751 ben ik voor goed ver-„huisd naar de nieuw gekochte en door de Abdij gerestaureerde „pastorij in de *Venkelstraat*, in welke ik hoop, dat ook mijne „opvolgers zullen mogen wonen tot Gods glorie en hunner on-„derdanen zaligheid, en tot bloei en bevordering van onzen hei-„ligen Godsdienst, door hunne predikatien en bijzonder door „Catechismussen, die hier altijd gebloeid hebben",

Deze laatste wensch is tot hiertoe vervuld; de eerste (de blijvende inwoning) mogt alweer door de *verdraagzaamheid* der Protestanten niet volbragt worden, gelijk wij verder zullen verhalen.

In het jaar 1747 werd de gemeente *Oudenbosch* tot de waardigheid van *Stad* verheven. „Omtrent het einde der maand Julij „heeft men hier het hoofdkwartier van het leger gelegd, en men „beeft onze stad zoo vol generalen en hooge officieren gebragt, „dat wij in ons pastoreel huis elken nacht omtrent 100 man „logeerden..... Op het einde van Augustus is men begonnen ron-

Digitized by Google

„dom onze *vrijheid* (*a.*) wallen op te werpen, en zo tot de waar-„digheid van *Stad* te verheffen; en helaas! om dit werk uit te „voeren, is men op onze beste bosschen gevallen, en heeft men „de beste weilanden en vruchtbaarste velden doorgraven.... Het „jaar 1748 is niet minder rampzalig geweest dan het voorgaande, „de plagerijen, het rooven der goederen, de dreigementen en andere „vervolgingen zijn met geene tong uit te spreken, en dat wel „van de soldaten van ons eigen leger". (*Getrokken uit het doop-register.*) Deze troepen stonden onder bevel van Generaal van SCHWARTZENBERG, bij welke gelegenheid WILLEM IV eenige dagen binnen *Oudenbosch* zijn hoofdkwartier hield. Dat zulk zamenraapsel van huurtroepen Waldenzen, Bethlemieten, ens. bekwamer zijn om de weerlooze bevolking te plagen, dan den vijand onder de oogen te zien, blijkt voldoende uit den aanslag welken zij tegen eene afdeeling Franschen, die Bergen-op-Zoom belegerden, beproefden. De Franschen van hunne aankomst verwittigd, ontvingen hen zoo vriendelijk dat de helden hals over kop het hazenpad kozen.

„Omtrent de maand Julij, brak er eene doodelijke ziekte uit „onder de militairen en burgers, die zoo erg toenam dat er „van de 1200 parochianen ten minste 1000 de laatste heilige „Sacramenten ontvangen hebben in den tijd van vijf maanden, en „kinderen en bejaarden omtrent 200 overleden zijn....

„In de maand November is men begonnen met de wallen onzer „stad wederom te slechten, en alle verdedigings werken omver „te werpen, zoodat Oudenbosch weer tot zijnen vroegeren toestand „terugkeerde". (Getrokken uit het doop-register.)

Nauwelijks waren deze onwelkome gasten vertrokken, of aan al de pastoors van het district Bergen-op-Zoom, werd op *instantie* van deze classis in 1751 opgelegd: „dat geen Roomsch-katholijken

(*a.*) Oudenbosch, Hoeven en St. Maartenspolder waren reeds vóór 1298 *vrijheerlijkheden*, hoezeer dan ook in beperkten zin. Zie art. *Oud-Gastel*, dl. 3 bl. 380.

Digitized by Google

„iets mogen genieten uit de fondatie van den grooten armen"
„(die hier zeer rijk was) maar moeten onderhouden worden uit
„de gelden, die op Zon- en feestdagen met het arme-bord gecol-
„lecteerd worden, van welke collecte en uitgave, jaarlijks aan den
„drossaard en twee schepenen rekening zal moeten gedaan worden".

Waarlijk die voorstanders der *vrijheid* verschillen geen haar breed van de vrijheid-predikers onzer dagen.

In het jaar 1752 was de Schuurkerk van Oudenbosch bouwvallig geworden, en te klein voor het steeds toenemende getal Katholieken: de Hoogmogende staten stonden den 20 Maart 1752 toe, eene nieuwe Schuurkerk te bouwen, ter lengte van 94 voeten, en 45 breedte, zonder uiterlijken vorm van godsdienstig gebouw, met uitdrukkelijke bepaling, de oude dadelijk af te breken, zoodra de nieuwe Schuurkerk zou voltrokken zijn. Dit nederig bedehuis, naast het oude, is grootendeels uit de vrijwillige bijdragen der katholieken opgetrokken. In 1773 plaatsten de Protestanten in de oude kerk het orgel, den Katholieken in 1649 geweldadig ontnomen, doch door dezen later wederom aangekocht.

Sedert 1794 werd het gewone *recognitie-geld van* 40 gulden voor een pastoor, en 20 gulden voor een kapellaan niet meer door de Katholieken betaald; noch kon de Abdij kerk of pastorij meer onderhouden, omdat de Fransche revolutie hare bezittingen in beslag had genomen. Maar hoeveel jammeren die omwenteling ook over Europa heeft uitgestort, voor de Katholieken der Vereenigde provinciën was zij de dageraad van eene betere toekomst.

Krachtens de Staatsregeling van 1798, en het besluit van het Vertegenwoordigend Ligchaam van Jul. 1799, werd tusschen de commissie der Roomsche en Hervormde gemeente van Oudenbosch, den 20 October 1799 eene overeenkomst gesloten, betrekkelijk den afstand van kerk, pastorij en goederen aan de Roomsch Katholieke meerderheid in der voege: „dat de hervormde Com-
„missie de sleutels van de kerk aan de Roomsche Commissie af-
„gegeven, en het gebruik van hun orgel, in de kerk staande,
„toegelaten heeft, mits zij de pastorij op de Markt of Kerkstraat,

Digitized by Google

„voor het uitoefenen van hunnen godsdienst mogen gebruiken, het„welk hun uit vriendschaps-bevordering is toegestaan, voor den tijd „van de zes eerstkomende maanden, en dat zij in dien tijd naar „een lokaal zouden uitzien en in bezit hebben." (*Archieven der pastorij.*) Den 1 Sept. 1801 werd het orgel voor de som van 1350 gl. aan de Roomsch Katholieken afgestaan, en nog menig geschil rees er, menig proces werd nog gevoerd, omtrent het wegruimen der grafkelders van de Protestanten uit de Roomsche kerk, voordat de Katholieken op eene rustige wijze in het bezit der kerk waren.

„Na lang geroepen te hebben tot God (leest men in *het „doopboek*) om onze oude Katholieken kerk weder te mogen „krijgen, hebben wij eindelijk het geluk bekomen, met toestem„ming van het vicariaat van Antwerpen, van daag den 1 Oct. „1801 de kerk zonder wijding te gebruiken, met eene Solemneele „Mis met zangers en orgel gecelebreerd door mij JUDOCUS BAKX, „Pastoor van *Oudenbosch*, en door den heer GODEFRIDUS RONGÉ „en den heer JOSEPHUS HELLEMANS, met toeloop van menig „volk van zes mijlen in de ronde". Van af den Munsterschen vrede tot 1799 had de kerk ontzaggelijk veel geleden, zoodat de eerste herstelling blijkens de kerkrekening van 1802 de som van ruim 15000 gulden bedroeg.

Thans was de beurt aan de pastorij, waaromtrent men in de archieven leest. „Op den 9 Augustus 1804 is de Inspecteur „W. E. van Dompselér, voorzien van militairen, met een officier „aan het hoofd en een tamboer, uitgerust met wapenen, kruid en „lood, des morgens ten 10 ure in den Oudenbosch gekomen, en „heeft niet tegenstaande het gedane protest, den R. K. Pastoor „en kapellaans met geweld doen delogéeren en op straat gezet". Tegen geweld is geen regt bestand; den 11 Augustus werden de sleutels in handen van den Inspecteur Dompseler gesteld, die dezelve den Hervormden bezorgden.

Ik laat daar de hatelijke aantijgingen der Protestanten, alsof de Katholieken bij de ontruiming de Pastorij beschadigd hadden;

Digitized by Google

die ontruiming toch had plaats onder de oogen der gewapende magt; ik wil niet stil staan bij de bespotting, door de geëmploijeerden van de Commissie der hervormde gemeente tegen de Katholieken gedaan, hoe zij namelijk een kruis, dat zij nog op de pastorij gevonden hadden, op een mesthoop tot spot en schande stelden; ik ga voorbij al de vruchtelooze pogingen der Katholieken, om regt te erlangen, en in het bezit van hun eigendom hersteld te worden: — genoeg zij het hier gezegd, dat Koning Lodewijk bij besluit van 19 Februarij 1807 de Protestanten in het bezit van de pastorij liet, en den 10 Maart van hetzelfde jaar 2000 gulden in contanten, en 2000 gulden nationale schuldbrieven toestond, om de vervallen Pastorij op de *markt* voor de Katholieken te herstellen en te onderhouden. (*a.*)

Karige bijdrage voor het gepleegde onregt! want men was genoodzaakt de pastorij op nieuw te doen opbouwen, hetgeen de som van 16248 gulden bedroeg. Eindelijk werd nog den 7 Maart 1818 besloten, den Hervormden de som van 650 gulden voor hun aandeel in de kerke-goederen te geven, waarbij men overeenkwam, aan alle geschillen voor goed een einde te maken.

„In het jaar 1819 den 4 December heeft de kerke-raad van „Oudenbosch, met goedkeuring van zijne Hoogw. Adr. van „Dongen Vicaris Apostoliek van *Breda*, met het bestuur van „het Domein, dat zich in eens van alle verpligting als tiend„heffer wilde afmaken, eene transactie aangegaan, en daarvoor „aangenomen de geringe som van 6500 gulden, welke gelden „volgens last van Z. Hoogw. dadelijk zouden besteed worden tot „het doen van de hoogst noodzakelijke reparatie aan de groote „Parochiale kerk en toren,... en hiermede is het domein voor goed „en geheel van allen last en verpligting als tiendheffer ontheven

(*a.*) In het jaar 1809 kende genoemden Koning aan de Hervormden ook eene som toe, genoegzaam tot bouwing eener kerk, en in 1819 hebben zij eerst eene kerk getimmerd in de *Venkelstraat*, met een koepeltorentje op het stomptoeloopend dak.

Digitized by Google

(Archief der pastorij.)" Uit nood alleen, en vrees voor erger maakte de kerke-raad dit accoord met het domein: waarvan het eerste gevolg was, dat de toren aan de Katholieken overging.

In het jaar 1842 werd het orgel bijna geheel vernieuwd, en een aanvang gemaakt met het plaatsen van het groote Altaar; terwijl in 1844 den 31 Julij Mgr. VAN HOOIJDONK het vergroote kerkhof consacreerde.

Intusschen gevoelde men al meer en meer de behoefte aan een grootere en der godsdienst waardigere kerk in *Oudenbosch*. De alom bekende en bekwame architect P. J. H. CUIJPERS deed opzettelijk eene reis naar Rome, om de grootste en prachtigste kerk der Christenheid, *den Sint-Pieter* met zijn majestueuschen Koepel, en de kunst en smaakvolle facade van *Sint Jan van Lateranen*, tot model van eene nieuwe kerk in *Oudenbosch* te nemen. Den 2 Julij 1867 werd de eerste steen door Mgr. VAN GENK Bisschop van *Breda*, plegtig ingezegend, en sedert is dit monument van godsdienst en kunst merkelijk gevorderd, en nadert zijne voltooijing.

Tijdens den laatsten kruistogt der XIX^de^ eeuw was *Oudenbosch* de verzamelplaats en het uitgangspunt van duizenden edelmoedige jongelingen van Nederland, die de wapenen gingen aangorden, om in het Regiment Pauselijke Zouaven voor de onafhankelijkheid van den H. Stoel hun bloed en leven op te offeren.

Hier werden zij vaderlijk verzorgd en wijselijk vermaand, om zich hunner roeping waardig te toonen: *Albano*, *Bagnorea*, *Monte-Libretti*, *Nerola*, *Mentana*, enz. zijn blijvende monumenten van Christelijken heldenmoed der Nederlandsche jongelingschap.

Sedert jaren heeft de waardige en onvermoeide pastoor W. HELLEMONS zijne beste krachten besteed in het opleiden der jeugd, waarbij hij het christelijk onderwijs tot grondslag en rigtsnoer gebruikt. Geene moeite, geene kosten worden daarvoor gespaard; evenmin als voor de uitoefening van de heilige godsdienst, welke steeds met den meest mogelijken luister geschiedt. Er bestaan in Oudenbosch Congregatiën voor de jeugd van beiderlei ge-

Digitized by Google

slacht: van 7 jaren tot de eerste heilige communie, van de eerste heilige communie tot de 16 jaren, en van de 16 tot de 30 jaren. Voor de jonge dochters, welke de Congregatiën niet kunnen bijwonen, wordt daarenboven elken Zon- en feestdag gedurende een uur Christelijk onderwijs gegeven. En dit alles, behalve het dagelijksch onderrigt dat elken winter-avond aan de jongelingen van verschillende afdeelingen uren lang gegeven wordt. Overgroot zijn de verdiensten van Mijnheer en Mevrouw VAN DEN DRIES, door hunne medewerking en milddadige bijdragen in al het goede, dat in *Oudenbosch* is tot stand gebragt.

In Oudenbosch staat tot heden het klein Seminarie van het Bisdom van Breda. De zeer Eerw. heer P. L. van Kessel stichtte hier in het jaar 1830 een collegie en pensionnaat voor het onderwijs in de Grieksche, Latijnsche en de voornaamste levende talen. Voorloopig werd dit onderwijs gegeven in een daartoe gehuurd huis op den *Wagenhoek*, van waar het in 1838 in eene woning op de markt, vroeger eene herberg, *Parijs* geneeten, verplaatst werd. In 1839 nam Mgr. van Hooijdonk dit collegie van den Heer Van Kessel over, om hetzelve tot een *klein Seminarie* in te rigten. (*a.*)

In het jaar 1838 heeft het gesticht der geestelijke zusters van den derden Regel van den *H. Franciscus* een aanvang genomen, en wel in hetzelfde huis aan den *Wagenhoek*, waarin het klein Seminarie zijn oorsprong gehad heeft. Na twee jaren zijn de Geestelijke zusters verhuisd naar eene andere woning, ook eene herberg, *generaal Zoutman* genaamd. Het voorname doel van dit gesticht is aanvankelijk de kinderen in de Christelijke leering te onderwijzen, en de arme meisjes in de vrouwelijke handwerken, in lezen, schrijven en cijferen gratis te onderrigten. Later werd er eene afzonderlijke school voor de meisjes van den burgerstand bijgevoegd, en de heilzame inrigting met een pensionnaat voor

(*a.*) Zie verder *Tweede deel*, bl. 419 enz.

Digitized by Google

jonge jufvrouwen vermeerderd. Het gesticht telt thans 60 religieusen, en heeft als moederhuis afdeelingen te *Gouda*, *Alphen*, *Soetermeer*, *Poeldijk*, *Koewacht*, *Ossendrecht* en *Hoeven*. De eerste Rector is geweest P. H. van Loon van 1839 — 1846, — de volgende zijn C. van der Veeken van 1846 — 1848; — C. de Nijs van 1848 — 1858; — C. de Vliegher van 1858—1866; Midderlerwijl nam de Z. E. heer C. de Croes het bestuur waar tot de benoeming van C. van Raak van 1868 tot 1873; — J. Jongenelen van 1874 tot 1875, — J. Fransen van 1875. De eerste overste is geweest Moeder Antonia van 1838-1860; de tweede Moeder Rosalia van 1860 tot 1874. De laatste Moeder, Humiliana, is sedert 1874 tot overste aangesteld.

Door de ijverige bemoeijingen van den Z. E. heer W. Hellemons pastoor van *Oudenbosch* is den 1 Maart 1840 alhier eene inrigting in het leven geroepen, welke zijns gelijke in Nederland nog niet gevonden heeft, het *Instituut* St. Louis (Vereeniging van Christelijke Broeders.) Nederig en onbeduiden waren de beginselen, maar rijk zijn de vruchten, welke dit bloeijende gesticht heeft afgeworpen.

Niet alleen worden daar de jongelingen der gemeente van allerlei stand, maar ook de leden der Congregatie van *O. L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen* grondig in de Christelijke leering onderwezen. Weldra vormde zich daar tevens een Pensionnaat voor jonge heeren, hetwelk zoo buitengewoon toenam, dat de 60 broeders onder hunnen eersten overste Vader Vincentius Huijbrechts nauwelijks toereikend zijn, om de 418 kweekelingen, pensionairen uit alle oorden van Nederland te besturen en te onderwijzen. Aan dit Instituut behoort ook het buitengoed *Albano*, even buiten het dorp, waar de Broeders met hunne kweekelingen, en de Congreganisten eene nuttige en aangename uitspanning kunnen genieten. In 1872 werd er eene ruime zaal bijgebouwd, *Casino Benemerenti*, ter herinnering aan den heldenmoed der Nederlandsche Pauselijke zouaven, die in 1867 de Cholera-zieken te *Albano* in de Pauselijke Staten verzorgd hebben, en waarvan drie

Digitized by Google

de martel-kroon der liefde verworven hebben. Aan dit zelfde *Instituut* St. Louis zijn als aan het Moeder-huis nog twee afdeelingen verbonden, eene te *Rosendaal*, en eene te *Soerabaija* op het eiland *Java*.

Stippen wij hier nog in het kort de verschillende broederschappen aan in Oudenbosch bestaande: van den *H. Rozenkrans*, van de *Gedurige aanbidding*, van den *Zoeten Naam Jesus*, van *O. L. V. Bijstand*, van den *H. Franciscus Xaverius*, van het *Geestelijk Verbond*, van den *St. Pieters Penning*, van het *H. Hart van Jesus* met de *vereeniging van het Apostolaat des gebeds*; en eindigen wij met het *Gasthuis van St. Elisabeth*, door de milddadigheid van Jufvr. Maria Jacoba Boogaerts, weduwe van wijlen den Heer Joannes Hopstaken in 1872 opgerigt, waarin de geestelijke Zusters van den derden Regel van den H. Franciscus, afdeeling van *Steenbergen*, voorloopig vijf in getal, onder de leiding van hare eerste overste de E. Moeder Humiliana Moors van *Steenbergen*, oude mannen en vrouwen, en zieken verzorgen.

Men vindt twee uitmuntende geestelijken der vermelding waardig: 1e Adrianus *van den Oudenbosch* (*de veteri Busco*); hij was hier geboren, werd Benedictijner monnik en cantor der vermaarde Abdij van den H. Laurentius te *Luik*. Hij schreef in de 15e eeuw *een deel der kronijk* van Luik van 1449 tot 1483. (chronicum Leodicense ab anno MCCCCXLIX (quo Joes Stabularius, ejusdem monasterii monachus desiit) ad annum MCCCLXXXIII). Volgens Martene en Durandus was hij een oplettend en nauwkeurig schrijver. Hij schreef ook de: *korte beschrijving der kolleyiale kerk van den H. Petrus*; — *Vervolg der geschiedenis van het klooster van den H. Laurentius.* (Zie *Bibliotheque général des Ecrivains de l'ordre de S. Benoit.* — F. Foppens, *Bibliotheca Belgica*, t. 1, — *Athenæ Belgicæ* pag. 103—104, enz.)

Ik voeg hier bij: Michiel *van den Oudenbosch*, Provinciaal der orde van *Citeaux*, die als zoodanig met een gewigtige boodschap werd belast den 27 April 1686. (Paquot, t. 3, pag. 586.)

2e Mr. Godevaerde van Overhesselinge was een vermaard

Digitized by Google

priester van zijnen tijd, pastoor vóór 1482, want in dit jaar wordt hij als dood vermeld. (*Archief van België.*)

Pastoors *van* Oudenbosch.

1468. Rumoldus Moors, elders Morts, pastoor benoemd in 1468.

In het *Archief van Belgie* te *Brussel*, vindt men op het jaartal 1482, dat „Meester Godevaerde van Overhesselinge in zijn leven Pastoor te *Oudenbosch* was".

1495. Nicolaus van Hoffstadt, past. benoemd in 1495.

1527. Gregorius Nepotis, (Neefs) benoemd in 1527, overl. in 1527.

1562. Thomas van Thielt, past. in 1562. is van het geloof afgevallen, en gestorven te Delft in 1590.

1566. Henricus Breugelmans, benoemd in 1566, Toen de monniken der Abdij van *St. Bernard* na de troebels weer eenigerwijze vereenigd waren, hebben de Heeren Vikarissen (sede vacante) den 19 December 1585 Henricus Breugelmans, pastoor te *Oudenbosch*, tot Prior van het voornoemd klooster benoemd, (*Registr. actorum Vicariatus*) Hij stierf aldaar in 1588.

1608. In het jaar 1608 den 6 Junij werd Martinus Bellens, deservitor in *Oudenbosch*, volgens *Register A.* van het Bisdom van *Antwerpen.*

1615. Joannes Baptista van der Steen, benoemd in 1615, wanneer van der Steen gestorven is blijkt niet. Vóór dat Petrus Lokemans (in 1622) pastoor te *Rosmalen* werd, had hij de herderlijke bediening te *Oudenbosch* waargenomen, toen de herder dezer plaats, die daarna pastoor te *Gastel* werd, door de nieuwsgezinden was vastgegrepen en weggevoerd. Dit getuigt hij in een verzoekschrift, den 23 Maart, aan den Bisschop van *'s Bosch* voorgesteld. (J. A. Coppens, *nieuwe Beschr...* d. 3, 2e afl. bl. 303.) wie de gevangen pastoor is geweest, wordt niet gemeld.

1630. Paulus Vasseur, ben. in 1630, Hij is het die de tegenwoordige pastorij opbouwde, overl. 12 April 1635.

Digitized by Google

Den 6 Maart 1627 kreeg de pastoor verlof, om niet meer als *f* 800 te ligten; tot opbouwing der pastorij, en den 7 Aug. nog eens, om *f* 300 te ligten; dit zegt ons *Register A* van het bisdom van *Antw.*

1635. Cornelius Frutius, ben. in 1639, overl. in 1652.

1654. Livinus Cornelii, (*Cornelissen* of *Timmermans*) ben. 28 Maart 1654, tijdens zijne herderlijke bediening is de kerkelijke en politieke reformatie van staatswege opgedrongen. Hij stierf den 19 Dec. *a*60.

1661. Joannes van Berckel werd ben. den 24 Februarij 1661; hij had de onvoorzigtigheid zich in te laten met de werving van soldaten voor den Bisschop van Munster, Bernard van Galen, toen ter tijd in oorlog met de algemeene staten der Nederlanden; uit dien hoofde werd hij gebannen en tevens veel leeds berokkend aan de naburige R. K. pastoors. Later week hij naar Spanje, werd er pastoor en Abt, en stierf den 30 Maart *a*72.

1666. Wilhelmus de Haller, werd pastoor benoemd den 2 Maart 1666 en overleed den 3 Oct. 1679.

1679. Eugenius Rubens, werd benoemd den 29 Dec. 1679, deken van Bergen-op-Zoom, overl. 21 Maart 1704. Volgens het *Archief* van het Aartsbisdom van *Mechelen* was E. Rubens den 22 December *a*79 voorloopig als deservitor aangesteld.

1704. Malachias Wambach, van *Eesche*n volgde op. De cuur der zielen van *Oudenbosch* werd hem voorloopig verleend (den 31 Maart, zegt hetzelfde Archief van het Aartsbisdom); later werd hij pastoor en overleed den 2 Mei 1721.

1721. Arsenius van Borckum, van *Oudenbosch* is benoemd den 10 Mei 1721, overl. den 22 Febr. 1724.

1724. Gosuinus van Nuvel, van *Mechelen*, pastoor den 26 Febr. of den 2 Maart 1724; ook later pastoor van *Gastel*, en deken van *Bergen-op-Zoom*, overleed den 8 Mei 1740.

1726. Candidus Gijsels, van *Antwerpen*, benoemd den 5 Maart 1726, stierf den 17 Jan. 1731.

Den 18 Jan. 1731 werd Antonius de Booij tot deservitor ben.

Digitized by Google

1731. Egidius Kenis van *Wernhout* benoemd den 15 Maart 1731 bedankt en stierf den 4 April 1745.

1742. Antonius de Booij, van *Breda*, werd benoemd den 15 Oct. 1742, en overleed den 17 April 1752.

1752. Joannes Bal, van *Antwerpen*, ben. 1752, overl. den 16 Maart 1769.

1769. Franciscus Maas, van *Hoeven*, ben. den 29 Maart 1769, overl. den 26 Nov. 1785.

1785. Judocus Backx, van *Lokeren*, ben. den 15 Nov. 1785, overl. den 10 Julij 1806.

1806. Godefridus Rongé, van *Reeth*, ben. den 21 Julij 1806, deken van Bergen-op-Zoom, overl. den 16 Junij 1812.

1812. Benedictus Stapels, van *Oosterhout*, geboren den 9 Oct. 1758, ben. den 7 Julij 1812, overl. den 18 Oct. 1825.

1852. Josephus Hellemans van *Contich*, geboren den 11 April 1764, ben. den 27 Oct. 1825, stierf den 23 Febr. 1842.

1842. Wilhelmus Hellemons van *Rozendaal*, geboren den 17 April 1810, werd pastoor den 8 Maart *n*42.

Kapellanen *van* Oudenbosch.

Gummarus de Clerck is de eerste dien ik ontmoet; hij stierf den 18 Oct. 1650.

Arsenius van Borckom, van *Oudenbosch*, was in 1712 reeds kapellaan, werd in *n*21 pastoor. (Zie boven.)

Eugenius Rubens, kapellaan, later pastoor,

Joannes Mehanden kapellaan stierf den 30 Mei 1725.

Marcus Peeters, van *Morchoven* kapellaan den 4 Oct. *n*42, overleed den 2 Nov. *n*46.

Antonius de Booij van *Breda*, daarna pastoor.

Stephanus Egidii (Gilles) van *Westerloo*, later pastoor te *Gastel*. (Zie Art. Gastel. (*a*.)

(*a*.) Van al de tot hier toe genoemde kapellaans kan ik de juiste jaren der aanstelling of benoeming niet opgeven.

Digitized by Google

Bernardus Timmermans, van *Hoeven*, overleden den 17 Junij 1756.

Cornelius de Wit van *Itegem*, stierf den 7 Julij 1767.

Joannes Bal, van *Antwerpen*, later pastoor.

Edmundus de Vijlder, van *Lokeren*, kapellaan, vervolgens Prelaat der Abdij 1 Jan. 1741, overleden den 9 Jan. 1770.

Maurus de Kock, van *Themsche*, overleden den 2 April 1771.

Robertus van Stevens, van *Lier*, stierf den 6 April 1794.

Theodorus Emberts, van *Bergen-op-Zoom*, geboren den 23 Nov. 1733, overleden den 21 Mei 1806.

1806. Josephus Hellemans werd den 6 December 1806 1e. kapellaan en den 17 Oct. „25 pastoor te *Oudenbosch*.

1806. Ignatius Vervliet van *Reeht* werd 2e kapellaan den 17 Jan. 1807, en stierf den 10 Jan. „11.

In het Archief van *Oudenbosch*, volgen op Vervliet 1e Godefridus Rongé en 2e. Ludovicus Delmé; dan in het promotieboek van ons Bisdom volgt H. van Hasendonk, L. Delmé was vóór van Stevens en G. Rongé vóór J. Hellemans kapellaan.

1811. Henricus van Hasendonck, van *Hal*, die den 8 Mei „15 overleed.

1815. Jacobus Joannes Mol, geboren te *Gilze*, werd 2e kap. den 18 Nov. „15 en stierf den 14 April „18.

1819. Martinus van Kakerken, geboren te *Breda* den 9 Dec. 1789, werd 2e kapellaan den 5 Febr. „19, daarna kap. te *Gilze* den 26 Oct. „24.

1824. Lambertus Schrauwen, geboren te *Groot-Zundert* den 19 Junij 1796, werd eerst assistent den 21 Dec. „21 en tweede kapellaan den 28 Oct. „24, 1e. kap. den 27 Oct. „25; later pastoor te *Fijnaart*.

1825. Cornelius Martens van *Prinsenhage*, werd assistent den 30 Oct. „24 en 2e. kapellaan den 27 Oct. „25; daarna pastoor te *Prinsland*.

1834. Wilhelmus Hellemons, geboren te Rosendaal den 17

Digitized by Google

April »10, werd assistent den 3 Oct. »34, en 1e. kapellaan den 9 Dec. »36.

1834. JOANNES SCHOORMANS, te *Oosterhout* geboren den 12 December 1798, werd 2e. kapellaan den 15 Dec. »34.

1842. JACOBUS ANDREAS JUTTEN, geboren te *Wouw* werd assistent den 9 Dec. »36 en 1e. kap. den 8 Maart »42. Hij is eervol ontslagen den 1 Sept. »42, om Redemptorist te worden.

1842. CORNELIUS VERSCHUUREN, geboren te *Groot-Zundert* werd 1e. kapellaan den 1 Sept. »42, eervol ontslagen om naar het klooster terug te keeren, den 22 Nov. »43.

1843. JACOBUS HELLEMONS, van *Rosendaal*, geboren den 16 Nov. 1807, werd 2e. kap. den 20 Maart en 1e. kap. den 22 Nov. »43, later pastoor te *Wouw*.

1847. JACOBUS MICH. HUB. AERSSEN, geboren te *Etten* den 3 Nov. »13, werd 2e kapellaan den 30 Mei »44, en 1e. kap. den 10 Julij »47; hij werd ontslagen den 22 Maart »52

1847. JACOBUS PEETERS, geboren te *Gr. Zundert* 3 Dec. »15, is 2e. kapellaan benoemd den 10 Julij »47 en eervol ontslagen den 1 Febr. »49.

1849. ANTONIUS VAN MECHELEN, geboren te *Gastel* den 15 April »25, werd 2e. kapellaan den 1 Febr. »49, en kap. te *Stoppeldijk* den 4 Maart »50.

1850. CORNELIUS VAN DER VEEKEN, geboren te *Beek*, den 11 Nov. »19, werd kapellaan den 4 Maart »50, en professor in het Seminarie te *Hoeven* den 22 Maart »51.

1851. GODEFRIDUS BIESTRATEN, geboren te *Wagenberg* den 21 Sept. »23, werd 2e. kapellaan den 2 Junij »51, en 1e. kap. den 4 Febr. »53, daarna pastoor te *Oosendrecht*.

1852. JOANNES HENR. BEKKERS, geboren te *Druten* den 22 April »21, werd 1e. kapellaan den 22 Maart »52; hij is ontslagen en als missionaris naar *America* vertrokken den 19 April »53.

1853. PETRUS HENDRIKS, geboren te *Alphen* den 1 Aug. »28, werd 2e. kapellaan den 4 Febr. »53, en 2e. kap. te *Dongen* den 22 Nov. »60.

Digitized by Google

1857. Norbertus Corn. Jo. van Mens, van *Breda*, geboren den 3 Oct. *a*26, 1e. kapellaan den 9 Maart *a*57, en Rector in het Liefdegesticht te *Breda* den 4 Nov. 67.

1860. Cornelius van de Zande, van *Sprundel*, werd 2e. kap. den 22 Nov. *a*60, en kapellaan te Oosterhout den 15 Sept. *a*63.

1863. Bartholomeus Franken, geboren te *Gr. Zundert* den 24 Nov, *a*32, werd 2e. kapellaan den 15 Sept. *a*63 en 1e. kap. den 7 Sept. *a*68, daarna pastoor te *Hoofdplaat*.

1867. Corn. van de Zande werd 1e. kapellaan den 4 Nov. *a*67, en 1e. kap. te *Wouw* den 7 Sept. 68.

1868. Norbertus Petrus van Hal, geboren te *Breda* den 6 April *a*39, werd 2e. kapellaan den 7 Sept. *a*68, en assistent Rector te *Rosendaal* den 1 Febr. *a*69.

1869. Antonius Gerardus Blankers, geboren te *Prinsenhage* den 31 Mei *a*43, werd 1e. kapellaan den 1 Febr. *a*69, en 2e. kap. te *Breda* (Brugstraat) den 25 Oct. *a*71.

1871. Jacobus van Leijsen, te *Hout* geboren den 17 Aug. *a*39, 2e. kapellaan benoemd den 25 Oct· *a*71, en kap. te *Ginneken* den 31 Dec. *a*74.

1874. Rumoldus van Aalst, geboren te *Prinsland* den 16 Junij *a*29, werd 1e. kap. den 31. Dec. *a*74.

1874. Martinus (anders Hugo) Rovers, geboren te *Gemert* den 5 Dec. *a*36, werd assistent den 7 Mei *a*73 en 2e. kap. den 31 Dec. *a*74.

Digitized by Google

PRINSELAND-DINTELOORD, D. S.

Bevolking.

In 1825	had	*Prinseland*	350	Zielen.	
" 1835	"	"	505	"	in "45, 490 Com.
" 1855	"	"	868	"	
" 1865	"	"	660	Communicanten.	

Prinseland, eene oude Heerlijkheid, maakt thans de gemeente *Dinteloord en Prinseland* uit, en heeft dezelfde grenzen, grootte en bevolking als de gemeente. (*a.*) *Prinseland* is een naam, onder welken het dorp *Dinteloord*, in de wandeling meest bekend is. Het dorp ligt 2 uren W. N. West van *Oudenbosch*, in den polder *Oud-Prinseland*, aan de Rivier de Dintel. Het bestaat voornamelijk uit twee rijen huizen, door een ruim marktveld van een gescheiden, aan welks uiteinde de Hervormde kerk staat, die een schoon gebouw is, dat met eenen glazen lantaarn op het midden prijkt. — De klokkentoren, een fraai gebouw, dat merkelijk overhelde, stond weleer, geheel van de kerk afgezonderd, op den dijk, aan de haven; hij prijkte met een koepel er op, en had het jaargetal 1696 in den gevel; doch is in 1844 voor afbraak verkocht.

"Nauwelijks was Prinsland in de jaren 1605 en 1606 ingedijkt, of eene menigte menschen (*multae hominum quisquiliae*, zegt de pastoor van *Gastel* en deken HESSELIUS in zijn doopboek) stroomde derwaarts; dikwijls waren de namen der ouders,

(*a.*) Zij behoorde aan de nalatenschap van WILLEM III, koning van *Groot-Brittanje* en is, in het jaar 1732, den Prins *van Oranje* ten deel gevallen, waardoor zij thans aan het Domein behoort.

Digitized by Google

die hunne kinderen lieten doopen, niet eens bekend". — En dewijl zij geen eigen herder hebben, worden de kinderen hier (in Gastel) gebragt, om gedoopt te worden.

Den 15 Februarij 1616 teekent hij aan, dat er een minister in Prinsland gekomen, en met veel bedrog ingeleid is.

„De Katholieken van *Prinsland* en andere plaatsen, zegt hij in zijn verslag aan MALDERUS, Bisschop van Antwerpen, (*a.*) zijn zoo vreesachtig, dat zij naauwelijks de kerk durven binnen treden, of hunne kinderen naar de doopvont brengen". In het jaar 1620 waren er in Prinsland 28 Katholieke huisgezinnen, en 60 zonder vaste woonplaats. Schoon deze plaats door den pastoor van *Gastel* bezocht en bediend werd, hebben de Protestanten er met geweld bezit van genomen, en een Consistorie gevormd. (*b.*)

In het Archief van het Aartsbisdom van Mechelen leest men: „in het jaar 1679 den 16 Mei is voorloopig *bepaald*, dat de Deservituur van *Prinseland* alleen aan *Gastel* wordt overgelaten."

Uit de trouw- en doop-registers van *Gastel*, door den deken HESSELIUS aangelegd, blijkt ook overvloedig, dat de Katholieken van *Prinseland* van het begin af tot de parochie *Gastel* behoord hebben: slechts zelden en in tijd van nood werd in *Prinseland* een huwelijk ingezegend of het heilig doopsel toegediend, gelijk het den 19 Februarij 1631 gebeurde, dat GODEFRIDUS RODOLPHI, kapellaan van HESSELIUS, een huwelijk in *Prinseland* inzegende.

„Aan den stadhouder van Princenlandt omme redenen volgens „ouder gewoonte de som van 40 gl." leest men in een *notitie-boek* van Gastel 1697; doelende op het *recognitie* geld, dat door de katholieken moest betaald worden, om in *Prinseland* ongluikend de noodige bedieningen te kunnen doen. Ook teekenen de pastoors van *Gastel*, zooals GREGORIUS DOORLAEGHE den 27

(*a.*) Analecten tom. IV. 1867.

(*b.*) Verslag van den Aartsdiaken CORNELIUS DE WITTE, uitgegeven door A. v. LOMMEL, S. J. 1870.

Digitized by Google

Sept. 1739, en later AMBROSIUS VAN BOSTRAETEN als *pastoors* van Gastel en *Prinseland*. Zoo werden den 27 Maart 1738 WILHELMUS LE PAIGE en GERARDUS HOFMANS, den 18 Februarij 1782 JACOBUS VAN DIJCK, alle kapellaans van *Gastel*, door de Hoogm. Staten ook als kapellaans van *Prinseland* toegelaten. Welke toelating evenwel dikwijls geweigerd werd, en altijd groote moeite en onkosten vereischte.

In 1699 vroegen de Prinslanders te vergeefs een eigen herder, hetgeen zij tot 1795 meermalen herhaalden, en in laatst genoemd jaar eindelijk verkregen.

Het is dus een *feit* dat *Prinseland* voor 1795 steeds tot de parochie *Gastel* behoord heeft, en daarom is de aanteekening van A. VAN LOMMEL S. J. op het verslag van den Aartsdiaken C. DE WITTE niet zeer juist. — „De katholieken verloren hier, tijdens „de Reformatie al spoedig hunne kerk en een inwonend priester „en moesten te *Gastel* hunne godsdienstpligten verrigten. Ten „jare 1795 is Prinseland *weder* een zelfstandig kerkdorp geworden". — Prinseland kon niet *weder* een *zelfstandig* kerkdorp worden, dat het vroeger nooit was geweest. De katholieken van *Prinseland* zijn in 1795 met die van *Dinteloord* tot ééne parochie vereenigd.

Men leest in het Archief van *Prinseland* het volgende: „Door „*Hendrik Vermunt* is den 30 Junij 1795 aangekocht een huis „en schuur, dienende tot kerk en pastorij, voor de som van „*f* 8,500. — In hetzelfde jaar „95 den 21 October is hier aan„gekomen de Z. Eerw. Heer PETRUS VAN ETTEN als eerste Pastoor „dezer gemeente, en deze heeft den eersten Zondag daaraanvol„genden, op de twee bovenkamers der pastorij, den eersten god„delijken dienst verrigt. — In het volgende jaar, in de maand „September, op zondag na den feestdag van *O. L. Vrouw-Geboorte*; „is de kerk ingewijd en de eerste solemnele goddelijke dienst in „dezelve gecelebreerd". Volgens het berigt van menschen van dien tijd telde de R. Kath. gemeente alsdan slechts 86 communicanten te zamen 175 zielen.

Digitized by Google

„Het kerkje, van planken gebouwd op de plaats, waar heden „ten dage een steenen stalletje staat ten noorden der pastorij, „had tot toegang de kleine ruimte tusschen den dijk en de pas„torij aan de Oostzijde".

Aangaande de tegenwoordige kerk bevat het Archief het volgende: „De eerste paal is ingeheid den 28 Junij 1833, en de „eerste steen is gelegd den 1 Augustus in hetzelfde jaar: kerk „en toren waren onder dak den 25 Januarij 1835. — Den 21 „Mei 1835 werd de nieuwe kerk van *Dinteloord* en *Prinseland*, „ingezegend door den WelEerw. en zeer geleerden Heer ANTONIUS „VAN DIJK, President en professor van het seminarie van Breda, „geassisteerd door de Heeren L. COENEN, pastoor te *Castel*, „P. MORGEN, professor in het seminarie en L. SCHRAUWEN, pas„toor te Fijnaart, met nog 5 Theologanten. Na deze plegtigheid „celebreerde de pastoor P. ROMBOUTS de solemnele Mis, terwijl 6 „priesters hem daarbij assisteerden".

In het jaar 1861, tijdens het bestuur van J. H. F. VAN DAM is deze kerk vergroot en een toren er aangebouwd. Deze toren is in den nacht van den 15 September van laatsgemeld jaar ingestort, doch door de vrijwillige giften der parochianen wederom opgebouwd.

Het volgende jaarschrift, in arduin gebeiteld, aan den voet van den toren vereeuwigt deze ramp en deszelfs herbouwing:

NasCens CaDo, — CUM GLorIa resUrgo.

Deze herbouwde of vergroote kerk is plegtig geconsacreerd den 2 Augustus 1862, door zijne Doorl. Hoogw. JOANNES VAN GENK, Bisschop van *Adras in part. inf.*, coadjutor van Mgr. JOANNES VAN HOOIJDONK, Bisschop van Breda.

PASTOORS *van* PRINSELAND.

1795. PETRUS VAN ETTEN, geboren te *Oosterhout*, werd de eerste pastoor benoemd in 1795 en stierf den 11 Mei 1809.

Digitized by Google

1809. Petrus Rombouts, geboren te *Hout* den 31 Aug. 1775, pastoor den 1 Junij 1809, overleed den 21 Oct. *a*36.

1836. Cornelius Martens, geboren te *Prinsenhage*, werd past. den 28 Nov. *a*36, en na lang kwijnen stierf hij den 1 Oct. *a*50.

1850. Jacobus Henricus Franc. van Dam van *Oudenbosch*, geboren den 18 Febr. 1808 werd eerst assistent den 29 Jan. *a*38, kapellaan te *Sprundel* den 12 Mei *a*38 en pastoor te *Prinseland* den 19 Oct. *a*50, waar hij stierf den 24 April *a*71.

1871. Adrianus Krijnen, geboren te *Oosterhout* den 13 Aug. *a*21, die te *Putte* sedert *a*59 pastoor was, werd als pastoor naar *Prinseland* verplaatst den 13 Mei *a*71.

Kapellanen *en* Assistenten.

1836. Jacobus Andreas Jutten, geboren te *Wouw*, werd assistent den 9 Aug. *a*36 en assistent te *Oudenbosch* den 9 Dec. *a*36.

1838. Jacobus Henr. Franc. van Dam, werd assistent den 9 Jan. *a*38 (Zie boven.)

1847. Godefridus Biestraten werd assistent den 24 Sept. *a*47. (Zie Art. *Oudenbosch*.)

1850. Adrianus Ant. de Wit werd assistent den 23 Nov. *a*61 en assistent te *Fijnaart* den 24 Mei *a*65. (Zie Art. *Putte*.)

1865. Godefridus Corn. van Son, geboren te *Dongen* den 16 Maart *a*41, werd assistent den 24 Mei *a*65, van daar kapellaan te Kruisland den 15 Mei *a*67.

1867. Wilhelmus Franc. Schets, geboren te *Oosterhout* den 10 Julij *a*39 werd assistent den 15 Mei *a*67 en kapellaan te *Lepelstraat* den 31 Dec. *a*67. (*a*.)

1867. Joannes Petrus Jongeneelen, geboren te *Zegge* den 28 Jan. *a*38, is kapellaan benoemd den 31 Dec. *a*67, en kap. te *Bavel* den 31 Maart *a*69.

(*a*.) De *kapellanij* van *Prinsland* is erkend bij koninklijk Besluit van 23 Jan. 1868, integaan 1o. Januarij 1868.

Digitized by Google

1869. ANTONIUS PETRUS VERHEIJEN, van *Rosendaal*, geboren den 29 Dec. *n*43, werd kapellaan den 31 Maart *n*69, en kap. te *Ulvenhout* den 30 Sept. *n*71.

1871. JOANNES FRANC. VAN AERT, werd kapellaan den 30 Sept. *n*71, en kap. te Heerle den 27 Dec. *n*73, daarna Rector in het *Weeshuis* te *Steenbergen*.

1873. JACOBUS CORN. EDM. VAN MENS, geboren te *Gr. Zundert* den 22 Junij *n*41 werd kapellaan den 27 Dec. *n*73.

PRINSENHAGE D. BR.

Bevolking.

In	1620	telde *Prinsenhage*,	2400	met eenige comm. uit
n	1825	*n* *n*	3078	Zielen. (*Breda* en 3 Pr.
n	1835	*n* *n*	2648	*n*
n	1855	*n* *n*	3255	*n*
n	1865	*n* *n*	2607	Communicanten.

De gemeente *Princen- of Prinsenhage* grenst Noord aan de Mark, welke haar van *Terheijden* scheidt, Oost weder aan de Mark tegen *Teteringen*, voorts aan *Breda* en de gemeente *Ginneken en Bavel*, Zuid aan *Rijsbergen*, West aan *Etten en Leur*: het dorp de *Beek* behoort tot deze gemeente.

Het dorp *Prinsenhage*, meestal in de wandeling *Hage* of het *Haayje* genoemd, is een zeer schoon vermakelijk dorp, dat eertijds *Mertersen* of *Mertesheim* geheeten was, waarschijnlijk naar zijnen beschermheilige *St. Merten*, *Maarten*, of *Martinus*. (*a*.) — Het

(*a*.) Het wordt ook *Hage* genoemd, nog dagelijks (*Prinsen*) *hage*, van hagen of heggen, omdat deze streek voorheen met veel hout of hagen bezet was.

Digitized by Google

ligt een half uur Zuidwest van *Breda*, 1½ uur Oost van *Etten* en even ver Noord van *Rijsbergen* en ½ uur West van *Ginneken*, aan de straatwegen van Breda naar Antwerpen en Bergen-op-Zoom, welke elkander in het midden van het dorp verlaten. Men vindt er vele fraai aangelegde Buitenplaatsen en de volgende gehuchten: *Steenweg*, *Heuvel*, *Eindhoven*, *Vloed*, *Over-Aa*, *Boeimeer*, *Hout*, *Effen*, *Rith*, *Bayben*, *Lies*, *Vuchtschoot*, *Heilaar*, *Moleneind*, *Westrik*, *Overveld*, *Overbroek*, *Gageldonk*, *Emer*, de zuidelijke zijden van *Varend* en *Buurstede-Heidje*, benevens het *Lust* of *Jagthuis* van Prins FREDERIK der Nederlanden in het *Liesbosch*, en — eenige polders in de *Haagsche Beemden* en nog andere.

Het dorp *Prinsenhage* was vroeger eene Heerlijkheid, welke voor een gedeelte door den Hertog van Braband en voor een gedeelte door den Heer van *Breda* bezeten werd, — totdat het eerste gedeelte, op den 9 April 1387, benevens *GrootZundert*, *Klein-Zundert*, *Sprundel* en *Nispen*, door JOANNA Hertogin van Braband, in pandschap werd afgestaan aan JAN VAN POLANEN Heer *van de Lek en Breda*, voor eene som van 1000 Fransche guldens (465 guld.), die zij hem schuldig was, onder voorwaarde, dat deze dorpen voor gelijke som weder zouden kunnen gelost worden. Diensvolgens deed KAREL II, koning van *Spanje*, die zich, als Heer van het grootste gedeelte van Braband, daartoe geregtigd achtte, deze som in het jaar 1664, aan den toenmaligen bezitter dezer dorpen, den Prins van *Oranje*, aanbieden; maar in *'s Hage* weigerde men die som aan te nemen, op grond dat de Algemeene Staten, die sedert het jaar 1648, ten gevolge van den Munsterschen vrede, de oppermagt over dit gedeelte van *Braband* bezeten hadden, ook alléén het regt van lossing hadden, hetwelk den Hertogen van *Braband* vroeger toegekomen had.

Van de gehuchten valt weinig te zeggen, behalve van de gehuchten *Steenweg* en *Boeimeer*, als straks zal blijken. In het gehucht *de Rith*, ½ uur zuidwest ligt het oud adellijk Huis-*Hazard*, hetwelk vroeger ruim 40 bunders bevatte; doch later in drieën verdeeld is. — Een gedeelte van *Bagben* ¼ uur west, wordt de

Digitized by Google

Magerstraat genoemd; ook liggen onder dit gehucht de buitenplaats *Groot-Lindenberg*, en de hofstede *Borgvliet*, aan het R. Katholijk Weeshuis te Breda toebehoorende.

In het gehucht *Heilaar* ½ uur Noord van het *Haagje* had men vroeger een kasteel, het Huis-*Heïlaar* genoemd, gesticht door een oud geslacht van dien naam, dat in later tijd naar *Thienen* in Braband geweken is. Het kasteel is reeds voor jaren afgebroken: thans ziet men er een fraai Heeren-huis van denzelfden naam. — Op het gehucht *Varend* ½ uur Noordwest vindt men het kasteeltje de *Drie schouwen*, oorspronkelijk *Vinkenburg* geheeten. (*a.*)

In het gehucht *Vuchtschoot*, 1 uur Zuidwest aan den weg van *Prinsenhage* naar *Sprundel*, liggen de buitenplaatsen *den Echo* en *Bouwlust*. De *Echo*; groot 42 bund. 12 v. r. 9 v. ell., is thans eigendom van den heer Mr. Willem van Gils, oud Burgemeester van *Prinsenhage*; het ander buiten is een eigendom van den Heer Jan Francus Montens, te *Lier* in België.

Het *Liesbosch*, aan den steenweg naar *Etten*, is een eigendom geweest van het kapittel der oude kerk van *Breda* door koop van den Heer Razo van *Breda* in 1308; doch in 1458 wederom aan de Heeren van Breda overgegaan. (Ms. voor mij.)

In het gehucht *Steenweg*, ¼ uur van het dorp op den weg van *Breda*, anders ook *Zuilen* genoemd, bestond eertijds de Abdij *Zuilen*. Thans is de grond waarop dit gesticht gestaan heeft, in twee deelen gescheiden, waarvan het eene, *Groot-Zuilen* geheeten, tot twee kerkhoven, het eene voor de Hervormden en het andere voor de Roomsch Katholieken is ingerigt.

(*a.*) Waarschijnlijk alzoo genoemd, omdat op het daarbij liggende *Weversheike*, vele vinken gevangen worden. Het was vroeger een jagthuis der Prinsen van *Oranje*, dat door Prins Maurits, aan den kloeken turfschipper Adriaan Jansz. van Bergen ter belooning van zijn koen bestaan tijdens de verrassing van *Breda* door middel van zijn schip, ten geschenke gegeven is. Door koop ging dit kasteeltje aan zekeren Heer Cuijpers over, en weder later aan den Heer van Brakel, advokaat en daarna aan zijne eenige overgeblevene dochter.

Digitized by Google

Op het overige gedeelte van den grond van *Zuilen*, vindt men eene boerenhoeve, *Klein-* of *Noord-Zuilen* genoemd. Het erf dezer hoeve, ongeveer één bunder groot, wordt door eene gracht omgeven, en is vermoedelijk de standplaats van het gebouw der Abdij geweest, zooals uit de van tijd tot tijd opgegravene fondamenten schijnt te blijken.

Te *Boeimeer*, aan den linker oever der Rivier de *Mark*, tusschen *Prinsenhage* en het *Ginneken*, heeft eertijds een besloten klooster van jonkvrouwen bestaan, dat van *Woestenberg* onder *Bavel* naar hier is overgebragt geworden, en bleef bestaan, tot in 1577, wanneer het, tijdens het beleg van Breda, geplunderd en verbrand is. Zie Artikel *Bavel*.

De *toren* is in de laatste helft der 12e eeuw gebouwd, in Romaanschen stijl, zoo ook de oude kerk, die in stijl met den toren overeenkwam. De kerk, die vóór den brand bestond, is volgens sommigen in de laatste helft der 15 eeuw gebouwd (en stijle flamboijant) of volgens anderen op het laatst der 12e of in het begin der 13e eeuw tot stand gebragt. De kerk is in allen gevalle zeer oud en bestond ongetwijfeld reeds in de 13e eeuw (misschien in de 15e eeuw herbouwd.) Zie noot (*a*.) uit het Archief van *Luik*. — Eerst was deze kerk slecht eene

(*a*.) Hare bouwing is, naar den spitsbogenstijl te rekenen, op het laatst der 13e of in het begin der 14e eeuw, tot stand gebragt. Het Vandalismus heeft de laatste hand gelegd aan deze kerk.... In haren oorspronkelijken toestand had zij veel overeenkomst met goede voortbrengselen uit het Duitsche rijk, en bepaaldelijk met die welke in de 13e eeuw zijn uitgevoerd, terwijl zij onder onze plattelands-kerken van dien tijd den eersten rang kon innemen.

Voorheen vertoonden de beide lage zijden nog een, uit de zamenstelling volgende zigtbaar dakwerk (charpente apparente); zeer vermoedelijk heeft dit ook vroeger bij het middenschip plaats gehad. Het kruis en het koor waren toen nog bijna in den zelfden bouwtrant, als haar voorste gedeelte, zoodat wij overtuigd zijn, dat men haar gemakkelijk onder de leiding van eenen bekwamen Architect, weer tot haren voormaligen toestand had kunnen terugbrengen. Thans zijn de bovenlichten digtgemetseld..; eene kroonlijst en een boogvormig plafond bedekt de groote vlakten boven

Digitized by Google

vierde kapel (quarta capella,) welke van de kerk van *Gilze* afhing; in het jaar 1261 door den pastoor van Gilze verheven, tot een halve kerk (media ecclesia), die een aanhangsel van de Moederkerk van Gilze uitmaakte, van welke zij in het jaar 1316 geheel afgescheiden en tot een zelfstandige parochie verklaard is. De *H. Martinus* wordt hier als beschermheilige gevierd en vereerd.

De toren, in den jare 1666 voorzien van eene naald van bijna 38 meters, verkreeg daardoor eene hoogte van 64 meters en werd om hare aanmerkelijke hoogte en fraaije bouworde zeer geroemd. Den 9 November 1800 door een vreesselijke orkaan van een gedeelte der spits (ruim 23 meters) beroofd, is alzoo ontroofd blijven staan tot het jaar 1819, in welk jaar een smakeloos klokkoepeltje of hooge kap op het overgebleven gedeelte der spits geplaatst is, welke later in 1862 in denzelfden vorm hernieuwd werd. Na den brand van 1873 bleef van den toren niets dan het primitive over.

Hoewel de aanleg van den toren plomp en smakeloos was, heeft toch de kundige ontwerper, de Architect CUIJPERS denzelven een sierlijken vorm gegeven: vier kleine spitsen omringen de grootere naald; — hij heeft eene hoogte van 70 meters. — Een net electriek uurwerk uit de fabriek van MACHIELS van *Mechelen*, het eerste in geheel Noord-Braband, voldoet uitstekend om zijne juistheid en eenvoud van regeling, terwijl drie klokken uit de fabriek van FRITSE van *Aarle-Rixel*, (de grootste ter zwaarte van 3400 halve Ned. ponden) om hun prachtig accoord in *es* een uitnement schoon effect maken.

de spitsbogen... en de gotische vormen van het kruis der kerk hebben moeten ruimen voor Jonische pilasters, kapiteelen, kroon- en tantlijst. Doch hoe weinig rijmt het Romaansche met het Gotische! Jammer dat de binnenmuur in het wit is gehuld, en dat in zeker opzigt het gebouw voor de kunst is verloren.

Na de afscheiding van de kerk van *Gilze* is deze kerk met vele kapellen en gebouwen voorzien, met eenige autaren, in 1408 gewijd, volgens een oud Register van *Luik*. Vele adellijke persoonen hielden zich hier eertijds op. (GRAMAIJE *Antiq. Bred.* p. 20.)

Digitized by Google

De muur des torens is blijven staan, en daartegen is deze nieuwe kerk gebouwd. Aan den toren waren na den brand nog zigtbaar de teekens van de plaats, waaraan die kleine oude kerk (zij had slechts eene beuk) was verbonden: ook waren de galmgaten aan de Oostzijde verborgen in de kap der herbouwde kerk: hierdoor wordt het verklaarbaar, dat het vuur uit den, door den bliksem in brand gestoken toren zich zoo spoedig mededeelde aan de kerk.

De stijl der huidige kerk is zuiver Gotisch en na den brand, die in den nacht van den 1 op den 2 Augustus 1873 het geheele gebouw vernielde, is dezelve door de kundige hand van den nooit volprezen Architect CUIJPERS, gesteund door de zorgvolle hulp van den, destijds fungerenden pastoor G. VAN SPAANDONCK, onder de leiding van den knappen bouwmeester J. VAN LANGELAAR, schooner dan voorheen in dezelfde orde weer opgetrokken.

Eenige dagen na den brand werd aan de opruiming van het puin en al spoedig aan de herbouwing der kerk begonnen; intusschen werd de nieuw gebouwde zustersschool eenige weken tot kerk gebruikt, terwijl eene opgeslagen planken noodkerk, van den 16 September '73 tot den 11 November van het volgende jaar, in de behoefte moest voorzien.

Op den feestdag van den *H. Martinus*, patroon der kerk en plaats, in hetzelfde jaar '73, prijkte reeds de nationale vlag op den Angelus-toren, terwijl in het volgende jaar, op denzelfden feestdag, de nieuwe kerk plegtig werd ingewijd door zijne Doorl. Hoogw. HENRICUS VAN BEEK, derden Bisschop van *Breda*. (*a*.)

(*a*.) Bij het afdrukken van het tweede deel van mijn werk, was Mgr. nog geen Bisschop benoemd en kon ik derhalve zijner Hoogwaardigheids biographie niet onmiddelijk op die van zijne Doorl. voorzaten laten volgen: ik wachtte slechts tot het pas zou geven, en bij gelegenheid der kerkwijding te *Prinsenhage*, de eerste, zoo ik meen, door Mgr. verrigt, besloot ik de op mij eenigermate rustende taak te vervullen door de loopbaan van Mgr. in eene korte schets wereldkundig te maken.

Digitized by Google

LEVENSSCHETS
van
Mgr. HENRICUS VAN BEEK.

HENRICUS VAN BEEK werd te Amsterdam, den 24 Maart 1816, uit regtgodsdienstige ouders geboren; onder een zorgvolle deugdelijke opvoeding groeide hij op, en begon reeds zijne voorbereidende studiën op de Latijnsche school te *Amsterdam* en voltrok die later in het klein seminarie te *Hageveld*; hij maakte groote vorderingen, en onder anderen had hij, en heeft hij nog een bijzonder zwak voor de Grieksche taal. God riep den student HENR. v. B. tot den priesterlijken staat; aan dien roep gehoor gevende, volbragt hij zijne theologische studiën in het groot seminarie te *Warmond*; hij muntte uit en werd den 16 October 1842 te *Oegstgeest*, priester gewijd door Mgr. CORNELIUS LUDOVICUS, Baron van *Wijkersloot* en Heer van *Schalkwijk*, Bisschop van *Curium* i. p. inf.

Weinige dagen daarna, den 27 October '42, werd hij kapellaan benoemd te *'s Hage* in de kerk van den *H. Willibrordus*, waar hij grooten zielenijver aan den dag legde gedurende 6 jaren, wanneer Mgr. WILMER hem tot grootere promotiën bekwaam oordeelde, en daarom in September '48 als professoor aanstelde, welke betrekking hij met roem heeft waargenomen; — vervolgens klom hij op en werd in het jaar '51 tot Regent van dit klein seminarie verkoren, en hier wist hij zoo zacht (leniter) en vriendelijk met de kwekelingen om te gaan, dat hij door zijne gewone innemendheid, gepaard met gepaste strengheid, de harten van alle studenten won.

Zijne bekwaamheid deed hem nog hooger opklimmen; hij werd *Plebaan* der kathedrale kerk en *Deken* van het Dekenaat *Haarlem* den 10 September '61, en den 25 daaraanvolgende *kanonik* van het kathedraal kapittel; daarna den 22 April '62 *Vikaris-Generaal* van het Bisdom. Niet alleen bij den Bisschop, was hij om zijne begaafdheid en zijnen ijver hoog aangeteekend, maar ook bij Z. H. PIUS IX, die hem den 9 Julij 1870, *kamerheer surnumerair* benoemde, en tevens bij Z. M. den Koning, die hem den 12 Mei '74 tot *Ridder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw* heeft verheven.

Het hoogste toppunt, dat hij bereikte, was de bisschoppelijke waardigheid; trouwens den 19 Junij '74, werd hij door PIUS IX derde *Bisschop* van *Breda* benoemd. Den 2 Augustus daaraanvolgende is hij plegtig Bisschop gewijd, in de kapel van het seminarie te *Warmond* door Zijne Doorl. Hoogw. Mgr. G. P. WILMER, Bisschop van *Haarlem*, terwijl deze geassisteerd werd door Z. D. H. Mgr. A. J. SCHAAPMAN, Aartsbisschop van *Utrecht* en Mgr. F. A. KISTENMAKER, Bisschop van *Uranopolis* in p. inf.

De Voorzienigheid zond Mgr. H. VAN BEEK herwaarts eer hij Bisschop was, en van het eerste oogenblik dat Mgr. zich gewaardigd heeft in ons midden te verschijnen, heeft hij de achting en de liefde van alle aanwezige geestelijken en leeken op zich getrokken, allen waren voor hem ingenomen.

Deze achting en liefde werden nog grooter en inniger, toen hij onze kerkvoogd was geworden; zijne zinspreuk: *leniter fluit*, - de *Beuk kabbelt Zoetjes* draagt hiertoe bij. De plegtige intrede en inhuldiging van Mgr. te *Breda* strekken gewis ten blijke. God moge zijn nuttig en dierbaar leven nog vele jaren rekken!

Digitized by Google

Onder alle opzigten wordt dit kunstwerk geroemd, en hoewel algemeen door de immer afbrekende *renaissance-stijl* de kunstsmaak, zoo wat bouworde als wat schildering en versiering betreft, geheel bedorven is, wordt zij door alle kunstkenners geroemd als een model, der navolging waardig.

De kerk is eenvoudig gepolijchromeerd: boven de 12 kolommen vindt men de 12 Apostelen, — in den triomfboog den lijdenden *Christus* met *Maria* en *Joannes* gebeeldhouwd, — boven denzelven den zegenpralenden *Christus* met *Maria* ter eener en *Joannes den Dooper* ter regter zijde, terwijl er de HH. *Martinus* en *Lucia* in biddende houding zijn neergeknield.

De kapel van *O. L. Vrouw* is keurig; in eene nis prijkt het beeld van *O. L. Vrouw* van het *H. Hart*, gebeeldhouwd naar de teekening van den genialen ontwerper, goedgekeurd door zijne Heiligheid Pius IX.

Het ameublement eenvoudig en sprekend, doch niet drukkend, (zoo als men in vele, overigens prachtige kerken aantreft, waar het sierlijke der constructie met hare bogen en lijnen, door theatrale en bedriegelijke versieringen verborgen wordt,) beantwoord onder alle opzigten aan de bouworde: de altaren, rijk gebeeldhouwd of kunstig gepolijchromeerd, zijn meest alle van vleugelen voorzien, evenzoo het rijk orgel, — een prachtige doopvond, — de kruisweg met zijne levendige kleuren, — sierlijke Godslampen en lichtkroonen, — de predikstoel, waarop men vier kerkleeraren ziet, — eenvoudige doch doelmatige biechtstoelen, — communiebank, in één woord: alles noemt ons den genialen ontwerper, en doet duizenden vreemdelingen derwaarts stroomen. Vooral staat een ieder verbaasd en wordt als betooverd bij de intrede in het kerkgebouw, als hij in het keurig geschilderd priesterkoor zijne oogen werpt op de negen groote vensters, voorzien met rijk uitgevoerde gebrande glazen van den bekenden *Nicola* van Roermond.

Deze kerk is in 1648 aan de katholijken ontnomen en door de Protestanten gebruikt tot het jaar 1800 of 1802 wanneer zij den 5 December aan de R. Katholijken werd teruggegeven. Na

Digitized by Google

dezen afstand hebben de Hervormden eerst in een huis hunne godsdienst geoefend en in 1819 eene nieuwe kerk met een net torentje gebouwd.

In 1755 op zondag den 5 November, is JOANNES GEIJSELS, destijds predikant der Hervormde gemeente aldaar, door de hand des Heeren stom en lam geslagen op zijnen predikstoel, wanneer hij voor vier afgevallen Roomschen een godlasterend sermoon deed tegen de Roomsch-k.-kerk, tegen de H. Sacramenten en tegen de H. Moeder Gods (een *gedrukt stuk* voor mij.)

In de kerk van *»den Hage"* werden de *beelden* stuk geslagen in den jare 1573, daags na *Onze Lieve Vrouw Hemelvaart* en stond zonder dienst tot in Dec. 1574. Dezelve is wederom andermaal verwoest den 21 Junij 1581. (Ms voor mij.)

Den 2 Januarij 1721, terwijl er een storm uit het Westen woei, geraakte de R. kath. kerk te *Prinsenhage*, toen in de *Heilaarstraat* staande, in brand, zonder dat men regt wist waardoor, en brandde tot den grond toe af. De wind sloeg de vlam in het hoekhuis, waar *de Zwaan* uithing, dat ook met zijne stalling en nog drie nevenstaande schuren, benevens drie huizen in de daarlangs loopende straat in asch legde, terwijl het tegenoverstaande hoekhuis aan de overzijde van de straat mede vuur vatte; doch hier werd de vlam, welke het geheele dorp dreigde te verteren, gestuit door de brandspuiten van Breda, die ijlings toegesneld waren: nog drie huizen op verren afstand werden een prooi der verspreide vonken.

Dezelfde schuurkerk is wederom opgebouwd en door de Katholijken voor hunne godsdienstoefeningen gebruikt, totdat zij in het bezit waren gesteld van hunne parochiekerk, als gezegd is. Alsdan is de noodkerk afgebroken.

Vóór dat toegestaan werd onder oogluiking eene schuurkerk op den grond der gemeente te stichten, gingen de katholieken. (*a.*)

(*a.*) In het begin der troubels had het *Haagje* 3000 Communicanten, volgens opteekening van den Griffier HAVERMANS.

Digitized by Google

van *'t Haagje* ter godsdienstoefening naar *Meersel* (België,) waar hunne geestelijken alsdan hun verblijf hadden: terwijl ook de Capucijnen, aldaar gevestigd niet weinig hulp verstrekten. — als ook PHILIPPUS MEIJNAARTS, pastoor te *Wouw*, die vandaar voortvlugtig, zich in *'t Haagje* lang schuil hield en den geloovigen hier en elders bijstond en bediende waar hij kon.

De parochie van *Prinsenhage* strekte zich in vorige tijden wijd en zijd uit: onder dezelve was begrepen *de Beek*, die daarvan afgescheiden is in den jare 1790, alsmede al datgene, wat binnen de stad *Breda* tot aan de rivier de Mark gelegen was. Doch daar de *Haagdijk* naderhand met de St. Maartens-poort gesloten werd, is er op de zamenvloeijing van de Mark en de Aa, in het jaar 1362, eene kapel, ter eere van de Maagd *Maria* en *Catharina* gesticht, die deswegens de *Markendaal-* of de *Mark-en de Aa-kerk* geheeten is. Deze kapel, aan de Westzijde der haven binnen *Breda* staande, werd eertijds door eenen afgezondenen priester van den Parochiaan (Pastoor) van *Prinsenhage* bediend, welken de Pastoor sedert menschen-geheugen altijd verpligt was uit de middelen zijner pastorij te onderhouden, om daar te wonen, en alle kerkelijke en pastorele diensten te verrigten... benevens wien men echter in tijd van nood nog den pastoor der stad mogt gebruiken. (*a.*) Op den *Fellenoort*, die ook onder *Prinsenhage* behoorde, werd mede eene kapel, in het jaar 1382 opgerigt en aan den *H. Antonius* toegewijd, welke insgelijks ter begeving stond van den gemelden Parochiaan.

In 1508 vind ik melding gemaakt van eene fundatie en dotatie van eenen autaar in *St. Antonius-kapel* op den *Fellenoort*, met ééne mis ter weke, ter eere van de *HH. Antonius, Sebastianus* en *Rochus*. (Zie *Breda*.)

(*a.*) In een »Extrackt uit eenen brief van de Magistraat, aan het Vicariaat des Bisdoms van *Antwerpen*, tusschen de jaren 1625 en 1637".

Digitized by Google

Het kapittel van Thoor had eertijds het vergevingsregt van *Prinsenhage*: het pastoreel beneficie had den last van 3 Missen in de week, en gaf 200 Rijngulden; het is door den Paus, bij de oprigting der Bisdommen in de 16e eeuw ingelijfd bij de gegraduëerde kanoniken van *'s Bosch.*

Vroeger waren er in de kerk vele Altaren of beneficiën, als:

1. Het Altaar van de *H. Maagd Maria* der eerste fundatie, met den last van 1 Mis in de week, gevende 10 Rijnguldens. Den 16 Mei 1636 werd PHILIPPUS NAULAERTS als Rector van hetzelve benoemd.

2. Het Altaar van de *H. Maria* der tweede fundatie, met 1 Mis in de 14 dagen, gaf 5 Rijngulden; den 30 Mei 1625 werd JOANNES VAN DER BORCHT als beneficiant aangesteld.

3. Het Altaar van den *H. Nicolaus*, met 2 Missen in de week, gaf jaarlijks 16 Rijngulden. Tot Rectors van hetzelve werden benoemd, den 22 Junij 1602 PETRUS HENRICUS STRIJBOSCH; — den . . . . 1604 JOANNES DIRVEN; — den 4 Oct. 1659 JOANNES LEENAERD.

4. Het Altaar van den *H. Geest*, met 1 Mis, 's jaars 16 Rijng. gevende, werd den 8 Febr 1621 aan RUMOLDUS JOANNES FABRI vergeven.

5. Het Altaar van de *HH. Petrus* en *Paulus* onder het kruis, met 2 Missen, gaf 8 Rijng. en dit is den 12 Jan. 1629 aan JOANNES LEERMAKER vergund.

6. Het Altaar van de *HH. Anna* en *Joachim*, met 1 Mis, voor eene rente van 7 Rijng., en dit werd den 27 Maart 1625 aan JACOBUS VAN DER MEER vergeven.

7. Het Altaar van de *HH. Bernardus*, *Leonardus* en *Barbara* der 1e fundatie, met 1 Mis, gaf 6 Rijng., van hetwelk RUMOLDUS PANCRAS, den 13 Febr. 1626, Rector werd.

8. Het Altaar derzelfde Heiligen, der 2e fundatie, met 1 Mis, gaf 8 Rijng.; het werd, den 19 Maart 1626, aan NICOLAUS CUIJLEN vergeven.

Digitized by Google

9. Het Altaar van den *H. Jacobus*.... Den 16 Dec. 1622 werd ARNOLDUS SNELLAERTS er Rector van.

(*Nieuw-klooster*, alias *Blaauw-kamer* bij het Haagje.) (*a.*)

10. Het Altaar van het *H. Kruis*, met 1 Mis, dat 8 Rijng. gaf en verleend werd, den 5 Nov. 1635 aan GERARDUS LEENAARTS, den 7 Oct. 1656 aan JOANNES VAN BOSBEEK, na den dood van den vorige; — den.... aan JOANNES VAN DORST, die afstand deed; — den 26 Aug. 1658 aan RUDOLPHUS VAN DIEPENBEEK.

11. Het Altaar van *O. L. Vrouwe-Boodschap*, met 1 Mis in de 14 dagen, gevende 3 Rijnguldens.

12. Het *Kosterschap* gaf 2 mudden rogge.

In 1488 den 12 Jan. werd een beneficie in de kerk van *Prinsenhage*, „opgerigt door den Heer PETRUS MATTHIAS VAN DER „BEIJSTRATE, in naam van BEATRIX, weduwe van GUILIELM JANSSEN, „in name van de *HH. Petrus, Paulus en het H. Kruijs* met één „mis ter weke". (*Archief van het Aartsbisdom van Mechelen.*)

Eertijds waren nog onder deze parochie de *kapel* van de *Beek* en de *kapel* van *Gageldonk*. (Zie Art. *Beek*.)

Zie hier een roemwaardig inboorling van *Prinsenhage*. Het was de geboorteplaats van ANTONIUS VAN LEDERZAKE, de eerste Landkommandeur der *Duitsche Orde* te *Utrecht*, alwaar hij in het jaar 1230, het eerste *Duitsche-Huis* stichtte.

PASTOORS *van* PRINSENHAGE.

1272. JACOBUS.... pastoor; immers in een diploom van ARNOLDUS *van Leuven* van dat jaar heeft hij geteekend „JACOBUS, *pastoor te Pr. Hage.* (GRAM. *Ant. Bred.* p. 42.)

1570. HIERONIJMUS VAN DER NOOT werd pastoor in 1570; hij was tevens Aartsdiaken van *Henegouwen* en was bijna gedurig

(*a.*) Register der Beneficiën, uit het Archief van het voormalig Bisdom van Antw., waaruit ik deze Altaren, enz. opteeken.

Digitized by Google

afwezig en had reeds in 1570 voor deservitor HENRICUS ADRIANI (*Adriaansen*) en in 1587 MARTINUS AERTS, een Bernardien. Er ontstond een groote twist ten aanzien der *tienden* van *Pr. Hage*, tusschen den pastoor H. van der Noot en tusschen de gegradueerde kanoniken der kerk van *'s Bosch*. Het bezit der *tienden* werd aan de laatstgenoemden toegekend en de pastoor werd door den Bisschop van *Roermond* WILHELMUS LINDANUS, als daartoe door den Aartsbisschop van *Mechelen* en den Bisschop van *Antwerpen* gemagtigd, bij vonnis van den 4 Nov. 1581, om zijne tegenstreving van zijn pastoorsambt ontzet. — De gegradueerde kanoniken van *'s Bosch* werden vervolgens den 17 Julij 1582 plegtig in het bezit der tienden gesteld. De bezitneming had plaats door den kanonik BALTAZAR DE BONT, in de kerk van *Markendaal* te *Breda*, welke kerk aan de parochiekerk van *Pr. hage* onderhoorig was (*Een handschrift van* COEVERINX I. bl. 35.) De pastoor is in 1596 overleden.

1596. WALRAVIUS VAN KERSSENICH werd in 1596 pastoor benoemd, en den 2 Oct. 1603 deed hij afstand van zijne bediening.

1603. FREDERICUS VAN CAMPEN of *Fred. Jacobs. van Campen* werd in 1603 pastoor; hij maakte zijn testament den 22 April 1604 en stierf vermoedelijk in dit jaar.

1604. PETRUS VAN DORNICK, geboren te *Gheel*, voltrok zijne hoogere studiën met lof te *Leuven* en verkreeg er den graad van Licentiaat in de H. Godgeleerdheid; hij werd pastoor en landdeken te *Prinsenhage*, waar hij den 4 Jan. 1613 een twistreden hield met HENDRIK BOXHORINCK, apostaat, oud-pastoor, toen protestansch predikant te Breda. (*a.*) Wanneer van DORNICK gestorven is, is ons niet bekend.

(*a.*) In de koninklijke boekerij te *'s Hage* vindt men een boekje van 20 bladzijden, in 4o (*Bibl. Duncan*), ten titel hebbende: »Waerachtig verhael van de »Disputatie ende het Ghespreck gehouden den vierden Januarij anno MDCXIII

Digitized by Google

1609. JOANNES DIELEN is den 20 Sept. 1609 door PHILIPS WILLEM *van Oranje* tot pastoor van *Breda* benoemd, en schoon hij niet aanstonds die cuur kon aanvaarden, was hij later evenwel pastoor van *Prinsenhage* en van *Breda*. Hij was Licentiaat en stierf in 1620.

1620. JACOBUS VRANCX, van *Mechelen*, was ook licentiaat, en onmiddelijke opvolger als pastoor van *Prinsenhage*, belast met de

„tusschen D. *Henricum Boxhorneum*, licentiaet ende bediender des H. Evangelii „tot Breda, ende M. *Peeter van Dornick*, licentiaet ende paeps-pastoor in de *Hage* „bij Breda. Tot Schiedam bij *Adriaen Cornelisz. van Delf*, in 't jaar onses Heeren 1613".

Zie hier de aanleiding tot het uitgeven van het eerste boekje.

Eens was op een groot maal te *Breda* sprake over het dogma der *transsubstantiatie* in het H. Sacrament des Altaars.

Een katholijk beweerde, dat de Pastoor van *Prinsenhage* dit geloofspunt voldingend zou bewijzen: een Protestant beriep zich op D. BOXHORN, als welke zou aantoonen, dat Christus wel in het H. Avondmaal ligchamelijk tegenwoordig is, maar tevens met het brood en den wijn. Beide kerkleeraars namen dit voorstel aan: Zij twistten onder getuigen; doch het gesprek liep vruchteloos af en men besloot het dispuut te hervatten, waarom nota gehouden werd van het verhandelde.

Ieder verhaalde den loop der zaak op zijne wijze, waardoor er verbittering ontstond, hetwelk BOXHORN bewoog, om de van weerszijde geteekende nota, met hatelijke aanmerkingen voorzien, te laten drukken. De Jesuit PETRUS VAN GOUDA, te Brussel, beantwoordde dit schrift, dat de Pastoor van *Prinsenhage* door de Baronie verspreidde. Dit wekte BOXHORN op, om dien nieuwen kampvechter aan te vallen, doch doet dit met zooveel bitterheid, dat het ons ongeloofelijk zou voorkomen indien wij niet wisten, waartoe sektenhaat den mensch brengen kan.

De titel van dit tweede schrift luidt:

„*Henrici Boxhornii*, der H. Theol. Licentiaets ende Pastoors der kerken Jesu „Christi tot Breda. Daniël, dat is, Gods oordeel voor de victorie ende triumph der „waerheijt, tegen het advijs en de leugentaal der boecken *Joannis Goudæ* Jesuijts, „Mis- en woorden-Dienaers tot Brussel. 2 Tim. 3, 8. — Ende gelijck Joannes en „Jambres teghen Moses stonden, alsoo staen dese oock teghen de waerheit". — Tot Schiedam, bij *Adr. C. van Delf*. In 't jaar onses Heeren 1613. in 4o. 18 bladz. [Ter koninklijke Bibliotheek te *'s Hage* (*Bibl. Duncan.*) Zie PAQUOT, *Memoir...* in fol. t. 1, pag. 103, en *Bijdragen tot de gesch... van Noord-Br.* door C. R. HERMANS, 4e stuk bl. 340-343, (1844.) en 3e stuk bl. 242.

Digitized by Google

cuur van *Breda*. Deze twee laatsten woonden steeds te *Pr. hage*, zij slopen nu en dan ter stede binnen, en werden door de geloovigen ten hunnent bezocht.

In 1637 week J. Vrancx uit naar het klooster van *Thorn* in Limburg, waarin hij als kanonik leefde en stierf.

H. Boxhorn of liever Henricus Bochorine of Bockorinck te *Brussel* uit geringe ouders geboren, [1.] omtrent het jaar 1550, deed zijne studien te *Leuven* met weinig vrucht. Hij werd echter later Bacelier en daarna Licentiaat. Pastoor van *Thienen* geworden, stond hij naar — en verkreeg het Aartspriesterschap en vervolgens door simonie het Dekenschap dier kerk.

Hij maakte zich daar gehaat bij de geestelijken, bij de regering en de gemeente door een verkwistend leven, ijdele pralerij en een kostbare tafel, waardoor hij zich verdacht maakte, de klokken en kelken der kerk te hebben verkocht, om zijne luks te voeden. Zijne heerschzucht deed hem naar den opengevallen zetel van *Roermond* (niet van *'s Bosch*) staan, en daar hem de vereischte graad van Licentiaat in de godgeleerdheid toen nog ontbrak, wist hij door list denzelven te erlangen. [2.]

Intusschen werd het bekend, dat hij, zich na de plundering van *Thienen* te *Namen* ophoudende, een meisje met name Sibilla Stijls bedrogen had. In het begin ontkende hij dit feit, doch weldra overtuigd, week hij naar *Kleef*, werd te *Warmskirchen* predikant, en huwde met voornoemde vrouw (zooals hij zelf zeide, te *Mondorff* in Januarij 1580.) Na nog eenige jaren te *Woerden* als predikant gestaan te hebben, kwam hij in 1601 in dezelfde betrekking te *Breda*, alwaar hij tot de overgave dier veste, in 1625, verbleef, en daarop naar *Leiden* vertrok, waar hij in 1631 overleed. Ongelukkig had hij in zijne apostasie zijnen broeder Gaspard

---

[1.] Zoon van den grafmaker der begraafplaats van de *kapelle-kerk* te *Brussel*. (*Bibl. Belg.* pag. 843.)

[2.] Hij vleide zich reeds die waardigheid ontvangen te hebben door de bescherming van den President Waterdijck, en hij verkoos voorloopig diegenen, die hij beschikte als dienaars van zijne bisschoppelijke regering. In 1576 had hij belofte gedaan om Jesuit te worden en als men hem den tweeden keer niet zou aannemen, dan zou hij de orde der Carthuizers aanvaarden. Hij veinsde dus zijn voornemen te willen uitvoeren, trots de tranen zijner moeder; hij bood zich aan bij den Provinciaal der Nederlanden in de hoop van door dezes tusschenkomst *Licentiaat* te worden. Toen hij dezen graad had verkregen den 23 Aug. 1586, gaf hij de noodzakelijkheid voor, om zijne moeder te helpen, ten einde te vermeiden van in de religie te gaan, schoon hij haar schier van honger liet vergaan.

Digitized by Google

1637 of 36. Hermannus Holthusius Dominicaan, bacelier formeel, volgde op als pastoor ten tijde der retorsie, hij werd met zijnen kapellaan te *Breda* in den kerker geworpen. Hij is als een onvermoeid herder geprezen: hij heeft eenigen tijd landdeken van Breda geweest en — stierf in *'50*.

1650. Thomas Verschueren, geboren te *Antwerpen*, insgelijks dominicaan uit het klooster aldaar, in zijn leven een werkzaam pastoor van *'t Haagje* en landdeken van *Breda*. Hij bediende 34 jaren de parochie, hij was in hooge achting bij Prins Willem III en hij wist langs dien weg de pogingen tegen de Roomsche priesters en bedehuizen meermaals te verijdelen. T. Verschueren overleed den 18 October 1684.

1685. Joannes Baptista Weijers was den 17 April 1685 pastoor benoemd. In *'96* aan de teering liggende werd er verzocht, dat hij bij zijn afsterven door Petrus Schillemans van de Predikorde moge worden vervangen. (Schillemans was hier alsdan kapellaan.) Den 17 December *'96* is pastoor Weijers overleden.

1696. Petrus Schillemans werd pastoor of deservitor, en aangezien hij naar *Amsterdam* was vertrokken in het jaar 1702, zoo stelde de Bisschop den 18 Nov., ten einde de schapen in het geestelijke geene schade daardoor zoude lijden, in deszelfs plaats Jacobus Sucquet van dezelfde orde, met verlof om te *Meersel* te mogen wonen.

medegesleept, die ook priester en karthuizer was, die mede het katholijk geloof afzwoer te *Warmskirchen*, op aanraad van zijn broeder (op zijn hugenootsch) trouwde met *Anna Ledders* van Antwerpen, en te *Dantzig* als geneesheer zich vestigde.

Henr. Bochorinc had zijnen naam veranderd in Boxhorn, om het volk diets te maken dat hij van de adellijke familie van dien naam afkomstig was.

Professor Cuijckius, later Bisschop van Roermond, maakte het schandig gedrag van Bochorinc, door openbare geschriften, bekend: de predikant verdedigde zich, zoo goed hem mogelijk was, in twee latijnsche werkjes (*Apologeticus* en *Anti-Cuijkius*,) die Paquot meer in het bijzonder doet kennen. —

Digitized by Google

1696. Servatius Middegaels, deservitor van *Ginneken*, vraagt de pastorij van *Pr.Hage* den 22 Dec. *n*96; hij stelt zich in het bezit van dezelve. De Abdis van Thoor protesteert daartegen den 30 Jan. *n*97; hij antwoordt, dat hij in den *Hage* niet was als pastoor, maar als deservitor, door den Bisschop aangesteld; hij verzocht tevens bij rekwest aan de Abdis, om door haar als pastoor te worden benoemd. De Bisschop betwist aan de Abdis het *jus-patronatûs* van *'t Haagje*. Middegaels was in het Haagje tegen den zin van de gemeente. Een rekwest van 1697 den 25 Febr., geteekend door 278 persoonen, ten einde Christianus Blees, kapellaan van den Ambassadeur van *Spanje*, mogt worden benoemd. Blees is benoemd en vertoont eene Akte van benoeming, hem bereids den 18 April *n*97 verleend: 180 ingezetenen van het *Haagje* brengen beschuldigingen tegen hem in en hij verantwoordt zich.

1699. Pater Franciscus Bredanus (van *Breda*), capucijn, kwam den 12 Junij *n*99 bij het Vikariaat, die eenen brief overgaf van den *Internuntius*, ten einde de cuur of pastorij van *'t Haagje* te verkrijgen. Na rijp overleg, hebben de Vikarissen (*sede vacante*) het verzoek toegestaan en de faculteit om de Heeren pastoors in het distrikt Breda behulpzaam te zijn, bevestigd, met uitbreiding, zooveel noodig, in pastorele bedieningen, in de hoop, dat hieruit de gewenschte gelegenheid zou geboren worden, om aan de listen der Prinsenhagenaars te wederstaan, door den ingedrongen Blees berokkend.

Waarschijnlijk is dit besluit niet aanstonds ten uitvoer gebragt, want in *n*99 in de maand Julij vindt men den Heer Schuijlenburg als waarnemer van de pastorele functiën: mogelijk was deze door den Prins *van Nassau* benoemd (?).... Blees, een Augustijn van de congregatie van *Windesheim*, schijnt dit jaar door zijnen Overste afgezet en weggenomen te zijn.

Den 29 Aug. *n*99 werd Reginaldus pater Capucijn toegevoegd aan Franc. Bredanus van de zelfde orde, in het bedienen van *Prinsenhage*. Hieruit blijkt weer, dat Fr. Bredanus voor

Digitized by Google

de cuur van *'t Haagje* benoemd is; misschien na dat BLEES geamoveerd was. (*Archief van het Aartsbisdom van Mechelen.*)

SERV. MIDDEGAELS was in *#*98 pastoor van *Wilrijk* benoemd, hij bleef echter nog een jaar of wat de parochie van *Pr. Hage* bedienen.

P. SCHILLEMANS voornoemd moet slechts deservitor zijn geweest van *#*96 tot 1702 en geen pastoor, waarom kon er anders in *#*96, *#*97 en *#*99 zooveel moeite worden aangewend, om pastoor van *'t Haagje'* te worden benoemd. Hoe kon ook SCHILLEMANS te gelijk met anderen deservitor zijn? JACOBUS SUCQUET kan evenwel in 1702 deservitor zijn benoemd.

Ik vind niet, wanneer FRANC. BREDANUS overleden of afgetreden is; intusschen is in 1707 een nieuwe pastoor aangesteld.

1707. PHILIPPUS VERSTEIJLEN werd den 1 April in dit jaar pastoor, en bediende de parochie tot het jaar *#*15, wanneer hij pastoor van het begijnhof van Lier is benoemd.

1715. GODEFRIDUS VAN DIJK is den 29 Julij als pastoor opgevolgd, en bleef 36 jaren aan het bestuur en stierf in *#*51.

1751. PETRUS HOUTEPEN volgde op tot het jaar *#*73; of hij toen overleden is blijkt mij niet.

1773. JOANNES JOSEPHUS VLAMINCKX werd den 5 Jan. *#*73 pastoor; hij had een opgebeurd karakter, en stierf in hoogen ouderdom in het jaar 1799.

1799. ARNOLDUS VAN ARENDONCK, werd opvolger in *#*99; hij heeft 27 jaren trouw en ijverig zijn ambt bediend; hij verzocht en verkreeg zijn eervol ontslag den 28 Dec. 1826 en overleed den 29 Mei 1831.

1826. CORNELIUS OOMEN van *Teteringen* werd pastoor den 28 Dec. *#*26 en stierf den 11 Oct. *#*70 (Zie d. 2, bl. 422-423.)

1870. GERARDUS VAN SPAANDONK, geboren te *Terheijden* den 15 April *#*30, werd pastoor den 13 Dec. *#*70, en pastoor te *Breda*, in de oude kathedraal den 3 Dec. *#*74.

1874. PAULUS VAN OERS, geboren te *Heerle* den 20 Sept. *#*28, volgde op als pastoor den 3 Dec. *#*74.

Digitized by Google

KAPELLANEN *van* PRINSENHAGE.

1740. G. C. VAN WELT.

1786. EGIDIUS FRANC. SIMON.

1792. JOANNES VAN DER STEEN. (Van deze drie vind ik niets anders.)

1809. ADRIANUS MANGELAARS, geboren te *Gastel*, werd kap. den 30 Jan. 1809, en pastoor te *Terheijden* den Mei *n*15.

1815. JOSEPHUS SMETS of SMITS kapellaan den 1 Mei *n*15 (Zie Art. *Steenbergen.*)

1817. ADRIANUS VAN ROSMALEN, kapellaan den 5 Mei *n*17 en Pastoor te *Lepelstraat* den 23 Febr. *n*30. (Zie Art. *Lepelstraat.*)

18... FRANCISCUS AUTBERTUS JOANNES MOERINCX, geboren te Antwerpen den 24 Dec. 1787, werd assistent, en heeft zijn ontslag gevraagd den 27 April *n*26. Hij ging te *Breda* wonen en stierf daar den 22 Sept. *n*62.

1826. MARTINUS VAN DER ZANDEN, werd assistent den 17 April *n*26 en 2e. kapellaan in de Waterstraat te *Breda* den 29 Dec. *n*29. (Zie Art. *Breda.*)

1830. PETRUS HENRICUS VAN LOON, geboren te *Oudenbosch* in 1798, werd 1e. kapellaan den 3 Maart *n*30, en kap. te Breda (Brugstraat) den 5 Sept. *n*33.

1830. NICOLAUS OOMEN, geboren te *Ginneken* den 13 Maart 1804, werd 2e. kapellaan den 5 Maart *n*30, en 1e. kap. den 5 Sept. *n*33, later Rector te *Dongen.*

1833. CORNELIUS WAGEMAKERS, geboren te Ginneken den 5 Aug. 1805, werd 2e. kapellaan den 5 Sept. *n*33, vandaar 2e. kap. te *Rosendaal* den 17 Julij *n*39.

1839. CORNELIUS SMITS, van *Oosterhout*, werd 2e. kapellaan den 2 Aug. *n*39 en kap. te *Groot-Zundert* den 7 Nov. *n*43.

1843. WILHELMUS ARNOLDUS BOERKAMP, geboren te *Grave* den 7 Mei *n*20, was kapellaan den 7 Nov. *n*43, en van hier 2e. kap. te *Oosterhout* benoemd den 18 Maart *n*47.

Digitized by Google

1844. Adrianus Gielen van *Rucphen* werd den 9 Febr. *'44* kapellaan en den 26 Sept. *'46* kap. te *Steenbergen.* (Zie Art. *Gr. Zundert.*)

1846. Henricus van der Hooft, geboren te *Breda* den 21 Nov. *'14*, werd 1e. kapellaan den 27 Sept. *'46* en pastoor te *Rijsbergen* den 22 Maart *'58*.

1847. Petrus Corn. Tielens, van de *Leur*, werd den 18 Maart *'47* kapellaan en den 28 Dec. *'49* kap. te *Steenbergen.* (Zie Art. *Wouw.*)

1849. Petrus Henricus Faes van *Breda*, werd 28 Dec. *'49* 2e. kapellaan en van hier 3e. kap. te *Bergen-op-Zoom* den 11 Maart *'53*. (Zie Art. *B. O. Z.*)

1853. Servatius Hubertus Nuss, geboren te *Maastricht* den 14 Mei *'29*, werd 2e. kapellaan den 12 Maart *'53*, en kap. te *Breda* (St. Antonius) den 2 Sept. *'56*.

1856. Cornelius Lauwerijssen, geboren te *Hoeven* den 1 Maart *'26*, werd 2e. kapellaan den 5 Sept. *'56*, en kap. te *Hontenisse* den 4 Feb. *'57*.

1857. Josephus Aug. Peeters, geboren te *Rosendaal* den 15 Sept. *'32*, werd kapellaan den 4 Feb. *'57*; eervol ontslagen om ziekte den 8 Febr. *'61*; overleed hij den 10 Aug. *'62*.

1858. Henricus Walt. Daverveldt, van *Bergen o. Z.*, werd 1e. kapellaan den 22 Maart *'58* en 1e. kap. te *Breda* (St. Ant.) den 30 Sept. *'64*.

1858. Antonius Weterings van *Terheijden*, werd assistent den 1 Oct. *'58*, en van hier 2e. kap. te *Breda* (Brugstraat) den 8 Febr. *'61*.

1861. Adrianus Leon. Verhoeven, geboren te *Breda* den 27 April *'35*, werd 2e. kapellaan den 8 Febr. *'61* en 1e. kap. in *'67*; van hier weer 1e. kap. in de Brugstraat te *Breda* den 5 Sept. *'71*.

1864. Cornelius Adr. Hessels, geboren te *Breda* den 10 Maart *'31*, werd 1e. kapellaan den 30 Sept. *'64* en van hier pastoor te *Ossenisse* den 9 Febr. *'67*.

Digitized by Google

1868. Willibrodus Aloijs. Leppers, geboren te *Riel* den 21 Sept. *a*38, werd 2e. kapellaan den 9 Febr. *a*67, en van hier kap. te *Gastel* den 4 Nov. 67.

1867. Petrus Jos. Jac. de Wit, geboren te Breda den 30 Sept. *a*39, werd 2e. kapellaan den 4 Nov. *a*67 en 1e. kap. den 30 Sept. 71; verder 1e. kap. te *Oosterhout* den 31 Dec. *a*72.

1871. Wilhelmus Franc. Schets van *Oosterhout* werd 2e. kapellaan den 30 Dec. *a*71 en 1e. kap. den 31 Dec. *a*72.

1872. Petrus Potters, geboren te Wouw den 18 Jan. *a*48, werd 2e. kapellaan den 31 Dec. *a*72, en in *a*76 naar *Breda* verplaatst.

1875. Jacobus Wilhelmus van Nimme, geboren te *Standerbuiten* den 28 April *a*44, werd kapellaan den 31 Dec. *a*75.

PUTTE, D. B.

Bevolking.

In	1620	had *Putte*	omtrent	300	Commun.
a	1725	*a* *a*	holl.	212	Zielen.
a	1825	*a* *a*		415	*a*
a	1835	*a* *a*		420	*a*
a	1855	*a* *a*		769	*a*
a	1865	*a* *a*		630	Commun.

De gemeente *Putte* grenst ten Noorden aan *Ossendrecht*, ten Zuiden aan *Capelle* en *Staebroek*, ten Westen aan *Berendrecht* en *Santvliet* en ten Oosten aan *Calmpthout*. Zij is gelegen aan de groote Heerbaan van *Bergen-op-Zoom* naar *Antwerpen*, 4 ure van de eerste en 3 uren van de laatste stad.

Het is aan deze baan, dat *Putte*, voor een groot gedeelte althans, zijn ontstaan en welvaart in vroegere tijden te danken

Digitized by Google

heeft. In 1464 gaf JAN VAN GLIMES, Heer van *Bergen-op-Zoom* aan die van *Putte* in erfpacht eeuwig en erfelijk zijn Wildert, heiden en vroenten, benevens den Putschen moer en de kalverweide.... tegen 1 pond groot brabandsch 's jaars... en nog de som van 50 Rhijnsg. eens in de hand... voor zooverre die gronden aan hem toebehoorden. (*a.*)

Wanneer de parochie alhier is opgerigt is niet met zekerheid te bepalen. Zeker is zij oud en dagteekent van vóór de oprigting der Bisdomen in 1559: trouwens zij staat aangeteekend onder de parochiën van het Dekenaat van *Hilvarenbeek*, onder het Bisdom van *Luik* en later in de *Bulla limitum* van het Bisdom van *Antwerpen*. (*a.*)

In het laatst der 16e eeuw, toen Bergen-op-Zoom bezet was door het leger der staatsgezinden, was *Putte* dikwijls blootgesteld aan strooperijen en brandschattingen dier legerafdeeling. Het is dan ook in of omtrent dien tijd, dat de R. Kath. kerk en pastorij, staande op- en bij het thans nog in gebruik zijnde kerkhof door den brand zijn vernield, en zooals de overlevering wil, heeft toen nagenoeg het geheele dorp hetzelfde lot gedeeld.

Ook zegt men, doch met minder grond, dat de gemeente tot tweemaal toe door de pest bijna uitgestorven is.

Omtrent het jaar 1615, waarschijnlijk wanneer ten gevolge van het twaalfjarig bestand wat meer rust was ontstaan, hebben de parochianen eene nieuwe kerk opgebouwd, niet op dezelfde plaats, maar juist over de grenzen, op het destijds Oostenrijksch of Fransch grondgebied. Deze kerk zoowel als de vorige aan den *H. Dionisius* toegewijd, was eene *Quarta Capella* eene kerk van den derden rang, die eertijds slechts 30 Rhijng. gaf, en vóór het jaar 1645 vergeven werd door den Abt van *St. Bernard*, terwijl later de Bisschop uit kracht van eene overeenkomst de benoeming

(*a.*) Archief van *Bergen-op-Zoom*.
(*b.*) Zie mijn eerste deel, bl. 42.

Digitized by Google

heeft gedaan. In deze kerk was een Altaar van de *H. Maayd* MARIA, met een beneficie dat slecht. 6 Rhijng. gaf.

In het jaar 1655 is eene nieuwe kapel of kerk gebouwd in den *Heijrbrant* onder Ettenhove; trouwens men leest in *Register A* der verrigtingen van het Bisdom van *Antwerpen* het volgende: „den 23 October 1655, op d'accoordt voor den Heer „Landdeken VAN DEN EEDE, nopens de nieuwe kapel, bij (door) „die van de parochie van *Putte*, mits hunne kercke bij (door) „onze wederpartij is geinvadeerd, opgebouwd onder de parochie „van Ettenhove, op des Konings bodem, om te verhoeden „dat de kercke van Etten-hove niet en zou worden geprejudi„cieerd, zoo zijn overeengekomen Heer SIAR. BOGAERTS, prior „des kloosters der Guilielmisten te Huijbergen, en provinciaal „der geheele orde in Nederland, tegenwoordig pastoor van *Putte*, „ter eenre; en Heer PAULUS ROBIJNS, tegenwoordig pastoor van „*Ettenhove*, op den 21 dezer maand, dat in de nieuwe kerck „en op het nieuwkerkhof zullen mogen begraven worden alle „de parochianen van *Putte* en van andere kwartieren daarom„trent, uitgenomen die van Ettenhoven, mits eene recognitie „te betalen op kersdag van 4 gulden, ten profijte van den „pastoor van Ettenhove; goedgekeurd door den Bisschop den „23 October 1655. — Den 12 November 1655 werd order „gegeven aan den Landdeken van Antwerpen, om de nieuwe „kapel van *Putte* te visiteren en te benediceren, zoo zij in „staat is". (*Het zelfde Reg. A.*)

Deze kerk is voor de Roomsche godsdienst gebruikt tot 1769 (zegt A. VAN LOMMEL, in zijne meergemelde brochure bl. 30,) wanneer in het Belgisch Putte eene nieuwe schuurkerk werd opgerigt. De kerk schijnt althans in gemeld jaar vernieuwd of verbouwd te zijn door de milddadigheid van Jonker MORETUS, wiens Hof op een kleinen afstand van het dorp gelegen is.

In 1836 is die kerk nogmaals en wel aanmerkelijk vergroot door de hulp en milde geldelijke opofferingen van den Hoog.

Digitized by Google

Edelen geboren Baron De Pret, die veeltijds digt bij het dorp *Putte* zijn verblijf had.

Tijdens het Bisdom van Antwerpen was *Putte* eerst onder het Dekenaat van *Bergen-op-Zoom*, doch bij de tweede omschrijving is het gekomen onder dat van *Antwerpen*, en na de vernietiging van dit Bisdom opnieuw onder het Dekenaat van *Bergen-op-Zoom*. De kerk en de pastorij c. a. zijn altijd een eigendom der parochie gebleven. Ofschoon op vreemd grondgebied (eerst Oostenrijksch of Spaansch, toen Fransch, daarna Belgisch) staande, zijn zij in 1790 en 1794 niet getroffen door de dekreten en besluiten van de fransche Regering, omdat zij behoorden tot een buitenlandsche instelling. Wel is waar werden kerk en pastorij door de fransche gens d'armes met geweld in bezit genomen, die de pastorij tot woning en de kerk tot paardenstal en fourageplaats gebruikten, doch in 1804 werd de kerk en in 1813 de pastorij ontruimd, en dadelijk zijn deze door de parochianen wederom tot de vorige bestemming hersteld. Ook bij de omschrijving van het Aartsbisdom van *Mechelen* werd de kerk van *Putte*, schoon binnen deszelfs grenzen staande, niet vermeld, maar opzettelijk verzwegen. In de jaren 1797 tot 1804, toen de kerk door het revolutionaire geweld gesloten was, werd de godsdienst uitgeoefend op den hollandschen grond, in eene schuur, slechts eenige schreden van de brabandsche grenzen verwijderd. Deze schuur werd alsdan een toevlugtsplaats ook voor de katholieken in den omtrek. In het jaar 1798 werden er meer dan 100 huwelijken gesloten en meer dan 150 kinderen gedoopt, meest uit de omliggende dorpen in Belgie.

De toenmalige Pastoor P. F. Wijtens werd destijds, om de drukke bezigheden bijgestaan door eenen assistent, eerst door N. Clarisse; na dezen door Machiel Vermeulen uit 's Bosch, Minnebroeder-recollet, die den 15 April 1800 te *Putte* overleden is; naderhand is hij bijgestaan door de Paters van Huibergen, o. a. door Josephus Sophie en Benedictus Tijmans. Bij het in bezit nemen der kerk door de Franschen is zij geheel uitgeplunderd.

Digitized by Google

De kerkmeubelen, als: altaar, predikstoel, biechtstoel, enz. werden in 't openbaar geveild en gekocht door ARENSIMA c. s., doch daarna zijn ze terug gekocht door den Pastoor WIJTENS, die deze uit eigen middelen betaald heeft.

Het schoone marmeren Altaar van vroeger tijd is niet meer herplaatst; het is verkocht aan- en geplaatst in de nieuwe R. K. kerk te *Fijnaart*.

Tot het jaar 1843 waren de inwoners van de hollandsche gemeente alleen parochianen van de kerk van den *H. Dionisius*: in gemeld jaar rigtte zijn Eminentie de kardinaal Aartsbisschop van *Mechelen* ENGELBERTUS STERKS de wijk *Heijrbrant* op tot eene parochie, en met goedvinden van Mgr. JOANNES VAN HOOIJDONK, destijds Administrator Aposteliek van het Vikariaat van *Breda*, werd de Pastoor L. BAKKERS ook tevens pastoor van *Heijrbrant* en de Heer J. JOOSEN, priester van het Bisdom van *Mechelen* deszelfs hulppriester of deservant. — Na het overlijden van den Pastoor BAKKERS ontstond er geschil over den eigendom en het bezit der kerk enz. Twee pastoors werden dientengevolge in eene en dezelfde kerk aangesteld, namelijk ADRIANUS KRIJNEN voor het hollandsch, en JOANNES JOOSEN voor het Belgisch gedeelte. Jammerlijk werd het een Diplomatieke kwestie, die na vele en langdurige onderhandelingen tusschen het hollandsch en belgisch Gouvernement eerst in 1868 geëindigd is bij minnelijke onderlinge schikking. Middelerwijl had het parochiaal kerkbestuur van *Putte*, krachtdadig ondersteund door de mildadigheid van de wel. edele Hooggebore vrouwe Baronnes de weduwe DIERT VAN KERKWERVE (dochter van den Baron DE PRET en achternicht van Jonker MORETUS, vorige weldoeners der kerk) eene nieuwe kerk te *Putte* gebouwd en een fraai huis tot pastorij aangekocht. Deze kerk werd door den Hoogw. Landdeken M. DE BIE, pastoor te Huibergen, den 29 Januarij 1868 ingewijd en is van toen af de parochie kerk van *Putte* geworden.

Reeds in den jare 1612 hebben de nieuwsgezinden den Pastoor van *Putte* gedwongen zijne pastorij te verlaten. Den 20 December

Digitized by Google

schreef de Bisschop aan den Ambassadeur van Frankrijk te 's Hage, om den Pastoor te herstellen; (*Reg.* B. *der verrigt*, bl. 25.) wat waarschijnlijk gebeurd is.

Ofschoon nog heden ten dage *Putte* in sommige streken van Belgie onder den naam van *geuze Put* of *Putte* bekend staat, hebben toch de inwoners immer het katholieke geloof bewaard. Wel is er ook een protestantsche kerk en een Dominé geweest van kort na 1648 tot 1808; wel is er ook een protestantsche schoolmeester aangesteld; wel was men in het uitsluitend katholiek *Putte* verpligt de kerk- en armenrekening te doen in de tegenwoordigheid van den Dominé; doch nimmer is het getal van protestanten van eenige beteekenis geweest. Een officieel verslag zegt ons, dat van 1750 tot 1767 het getal niet grooter was dan 9, en het getal der schoolgaande kinderen hoogstens 4 in den winter; terwijl in den zomer de school gewoonlijk ledig was, en dat, zooals het verslag der protestanten zegt, ter oorzake der nabij zijnde paapsche school op den Oostenrijkschen bodem.

De gemeente bezit een kerkhof, ongeveer één kwartieruurs noordwaarts buiten het dorp, ter plaatse, waar eertijds de kapel of kerk en de pastorij hebben gestaan.

Zie hier de lijst der priesters, die hier het herdersambt of als pastoor of als deservitor hebben bediend. Van vóór de oprigting der Bisdommen ken ik er niet eenen; de eerste die ik daarna ontmoet, is.

1575. Boudewijn Joosen of Jooszoon; hij was eertijds pastoor te *Hildernisse*; de koning gaf hem in 1575 de cuur van *Putte*, die vacant was door den dood van Christiaan Claasen of Nicolaaszoon: dus was deze zijne voorzaat, maar in welk jaar, is onbekend; misschien was hij nog pastoor benoemd door den Bisschop van Luik.

Naderhand is de parochie langen tijd waargenomen door de Guilielmieten van *Huijbergen*. Ik vind:

Digitized by Google

1609. Antonius Lauterbeens, die den 31 October pastoor of deservitor is benoemd.

1646. Siardus Bogaerts, die den 17 Januarij van dat jaar zijne aanstelling kreeg.

De andere hier dienstdoende paters van Huibergen zijn de volgende: F. Crompstal, — Bernardus Tijssens, — J. de Moor, — Guilielmus Brouwers, — Cornelius van de Bogaert, — F. B. Saligo. Van deze 6 vind ik de jaren van hunne bediening niet: zeker echter hebben zij de cuur tot 1731 waargenomen.

1731. G. Verhoeven is in 1731 weer als pastoor aangesteld en bleef als zoodanig tot 1738.

1738. F. van Strijp was pastoor tot 1754.

1754. H. Geraerts of Gerardi, geboren te *Bracht*, heeft hier als ijverig herder gediend tot 1766.

1766. Petrus Joannes Meert, kwam hier als pastoor in 1766 en bleef het slechts tot 1770. Tijdens zijne bediening is de kerk in 1769 vergroot en vernieuwd.

1770. J. J. van Divelt, in dit jaar hier pastoor geworden, is in 1781 als pastoor naar *Wortel* verplaatst.

1781. Petrus F. Wijtens, geboren den 29 Junij 1751, werd opvolger in dit jaar en is ook tijdens de fransche revolutie uit zijne pastorij gebannen en genoodzaakt geweest van tijd tot tijd zelfs op het hollandsch grondgebied zich schuil te houden. Na eene ijverige bediening van 43 jaren is hij in het jaar 1824 den 6 Julij overleden.

1824. Joannes Luijkx, geboren te *Etten* den 15 Mei 1773, werd den 3 Aug. *n*24 tegen zijnen dank pastoor te *Putte*, nadat hij vele jaren te *Hoogerheiden* als kapellaan genoegelijk had gediend; hij had vaart van den beginne tot het einde, en is eindelijk den 29 Nov. *n*28 overleden.

1828. Lambertus Bakkers, geboren te *Breda* den 6 November 1793, werd van kapellaan te *Steenbergen* pastoor te *Putte* den 19 December *n*28; hij was een zacht en goedaardig herder, die elks

Digitized by Google

liefde en achting won: hij werd in 1843 tevens eerste pastoor van den *Heijrbrant*; hij stierf den 5 December 1859.

1859. ADRIANUS KRIJNEN, geboortig van *Oosterhout*, den 13 Julij „21 werd opvolgend pastoor den 30 Dec. 1859. Hij was een werkzaam herder; doch hij heeft vele onaangenaamheden ontmoet. Vooreerts werd in dezelfde kerk een tweede pastoor aangesteld voor het brabandsch gedeelte of den *Heijrbrant*, met order van mede in de pastorij te wonen. De eigendom van kerk en pastorij werd den Puttenaars betwist; doch pastoor KRIJNEN heeft onvermoeid op alle mogelijke wijzen het eigendomsregt voor de katholieken van Putte verdedigd tegen het Aartsbisdom van *Mechelen* tot dat eindelijk door de Diplomatie bij eene schikking de Belgen verpligt zijn geworden, het regt der Hollanders door eene fraaije som gelds af te koopen. Tevens verkreeg hij van de Hoogedele geboren vrouwe Barones de weduwe DIERT VAN KERKWERVE een geheel nieuwe kerk op den hollandschen bodem, zooals bereids gezegd is, met een sierlijk meublement, zonder één cent kosten voor de Puttenaars.

Den 13 Mei „71 is hij als pastoor naar *Prinsland* verplaatst.

1871. ADRIANUS DE WIT, geboren te *Lepelstaat*, den 28 Sept. „36 is den 13 Mei „71 pastoor te *Putte* benoemd en is nog in leven.

Digitized by Google

RIEL, D. G.

Bevolking.

In	1825	vond	men in *Riel*	350	Zielen.
"	1835	"	"	469	"
"	1855	"	"	460	"
"	1865	"	"	382	Communicanten.

Riel, of ook wel eens *Reijle* gespeld (*a.*), eene oude Heerlijkheid, was vroeger eene afzonderlijke gemeente en bevatte het *Kerkeind* of het dorp Riel, de buurt *Zandeind* en het gehucht *Brakel*; thans is het een deel der burgerlijke gemeente *Alphen en Riel*; — het paalt Noord aan *Tilburg*, — Oost aan *Goirle*, — Zuid aan *Alphen* en — West aan *Chaam*. Deze Heerlijkheid behoorde weleer aan de erven van vrouwe CATHARINA ZAAL, geboren HUBERT. Het dorp ligt 1¼ uur Noordwest van *Alphen*, aan de Donge.

In 1586 werd *Riel* door de Staatsche benden geplunderd, en al het vee naar Holland gedreven. In 1702 leed dit dorpje weêr eene geheele uitplundering door de Franschen.

De kerk was eertijds eene *kapel* van de parochie van *Alphen*;

(*a.*) Zoo wordt het genoemd in de *Bulla Limitum*. Dit dorp is vergeten in het Register van den Landdeken van Antwerpen, door DIERCXSENS gecopieerd onder de plaatsen van het Dekenaat *Breda*. In de kaart van het Bisdom van Antwerpen, door den Bisschop JOANNES MALDERUS vervaardigd, ligt *Riel* in het dekenaat Hoogstraten, waarom waarschijnlijk CORNELIUS DE WITTE, Aartsdiaken, in het verslag van 1620, van deze parochie gezwegen heeft: bij vergissing vindt men het onder het Dekenaat *Hoogstraten*, waaraan het nimmer behoord heeft. (Zie DIERCXSENS, *Antv.* t. 4, pag. 211.) *Riel*, eertijds een dorp der Meijerij van *'s Bosch*, in het kwartier van *Oosterwijk*, dat sedert 1810 met *Alphen*, onder de Baronie van *Breda*, burgerlijk is vereenigd, en met genoemd dorp meer dan 1700 zielen telt, heeft voor zich eene bevolking van 430 Zielen.

Digitized by Google

zij is een klein gebouw met eenen middelmatigen toren. Deze kerk, aan den *H. Antonius* toegewijd, (*a.*) werd bij de Reformatie aan de Katholijken ontnomen; nooit heeft hier een predikant gewoond; de kerk stond ledig en verviel allengs doch werd aan de vorige bezitters in het begin der loopende eeuw, teruggegeven die haar in 1821, met zware kosten hebben hersteld en wederom in gebruik genomen ter vervanging van de Schuurkerk, die alsdan geheel is afgebroken.

In 1519 heeft *Riel* gevraagd om eene zelfstandige parochie te worden, afgescheiden van *Alphen*, en tevens de kapel tot eene parochiekerk verheven te zien, *met de gewoone regten en lasten.* In eene oude oorkonde, die ik voor mij heb, leest men als volgt: „In nomine Domini, Amen! den 6 Julij 1519 compareerden voor „mij openbaren Notaris. en getuigen... MICHAËL VAN DONGEN, — „JOANNES WALTERUSZ, — BARTHOLOMEUS zoon van PETRUS RUBBENS. „PETRUS zoon van CORNELIS VAN DEN EIJNDE, — JOANNES HERMANSZ. „enz. inwoners van *Riel* en *Brakel*, in den omtrek der parochie „van *Alphen*, wenschende... de godsdienst te bevorderen en alles te „voorzien, verzoekende om den verren afstand..., dat *Riel* en „*Brakel*, tot zoo verre het wereldlijk gerigt of het grondgebied „van *Beke* zich uitstrekt, eene afgezonderde parochie worde en „de kapel tot eene parochiekerk mogt verheven worden, en door „eenen Deservitor aldaar de gewone diensten geschieden..., gevende „van hun goed 7 mudden rogge, als erfelijk verbond, tot onder„houd van den tijdelijken Deservitor en nog 12 Rijnsche guldens „van 20 stuivers het stuk, als jaarlijksche en eeuwige erfrent, „zoolang geene andere giften, enz. een middel van bestaan aan „de hand geven.... Tevens verzoekende, dat de Bisschop van *Luik* „en de Abt van *Tongerloo* daarin mogten toestemmen, deze af„scheiding goedkeuren en bekrachtigen.... Gedaan te *Riel*, in

(*a.*) COPPENS, *Beschr. van 's Bosch*, d. 4, bl. 288, zegt, dat de kerk aan de H. CATHARINA is toegewijd.

Digitized by Google

„tegenwoordigheid van brave en bescheidene mannen, JOANNES „MENGHELEN, ondermatriculair in *Goirle*, priester, GREGORIUS WOLFF „en GERARDUS BARTHOLOMEUSZ. leeken, getuigen". — Hierbij was geschreven. „En ik GODEFRIDUS ZEGERS, door Apostolisch gezag, „Notaris van het Bisdom van *Luik*, ben tegenwoordig geweest, „heb alles gezien, gekend en gehoord, en dit openbaar stuk... met „mijn handteekening en zegel bekrachtigd". (*a*.)

Ik vind niet of dit verzoek in dien tijd is ingewilligd; misschien uitgesteld om de daarop gevolgde tijdsomstandigheden en beroerten; het schijnt dat het eerst in 1609 van *Alphen* is afgescheiden, en de kerk in dat jaar haren eersten Pastoor verkreeg. (*b*.)

Rondom de kerk vindt men een uitgestrekt plein, waarvan reeds in 1769 gedeelten door de Edelmogende Heeren van *Hilvarenbeek* waren vercijnsd en tot bouwgrond uitgegeven; anderen hierdoor versterkt, namen ook eenige gedeelten tot bebouwing en bergplaatsen, waardoor zij bij verloop van tijd kadastraal als eigenaars werden beschouwd: dit alles is in 1872 weder geheel in eigendom aan de kerk terug gebragt. Dit terrein is met een beuken haag omplant, en op hetzelve is eene nieuwe doelmatige pastorij gebouwd.

Deze *Quarta Capella* of kerk van den derden rang had een beneficie, dat 7 mudden rog en 12 Carolus-guldens gaf, met drie missen in de week.

Daarin was nog een Altaar van de *H. Maagd Maria*, met 2 missen, gevende 9 mudden rog. Het werd vergeven den 8 Nov.

(*a*.) Dit stuk is nog geverifieërd door Burgemeesters, schepenen en Raad van Antwerpen, en met het wapen der stad bezegeld den 8 Aug. 1648. Aldus was het, door den Abt van *Tongerloo* overgelegd aan den Prins *van Oranje*, in deszelfs griffie berustende. In *'s Hage* den 31 Julij 1649. (Het copie was geteekend. HAVERMANS.)

(*b*.) Handboekje voor de R. K. Eeredienst (1859) bl. 117 en COPPENS als voren Ibid.

Digitized by Google

1599 aan ADRIANUS LAURIJSSEN; — den 1661 aan MICHAËL VAN TICHELT; — den 2 Maart 1704 aan CAROLUS ERNESTUS VAN DEN CRUIJCE. (*a*.)

PASTOORS *van* RIEL.

1609 JOANNES HEIJMANS, die alhier in 1609 gezonden is, is de eerste, die op den lijst der inwonende pastoors voor komt.

16... ADRIANUS VOSSIUS. Deze is de eerste op het Register van het Bisdom van *Antwerpen*, dat met 1600 begonnen was.

1673. FRED. VAN THULDEN, een wereldsch priester, werd den 29 Julij 1673 pastoor benoemd; het jaar van zijn overlijden is niet vermeld.

1703. Hier bestaat twijfel, wie op VAN THULDEN gevolgd is. Waarschijnlijk was N. CUIJLAERS opvolger; in welk jaar, vind ik niet; doch zeker vóór 1703; trouwens in 1703 is FREDERICUS BECANUS (BECAAN OF VAN BEEK) een Rosendaaler, eerst pastoor te *Riel* geworden; dit blijkt uit het Archief van het Aartsbisdom van Mechelen, waar opgeteekend is: „den 9 Maart 1703, *loco* „CUIJLAERS, wereldsch priester, is door den Abt gepresenteerd en „door den Bisschop aangenomen als pastoor te *Riel* FR. BECAAN"; derhalve was CUIJLAARS voor 1703 pastoor te *Riel*. FRED. BECAAN vertrok nog in dit jaar naar *Tilburg* en werd en bleef daar pastoor tot 1707, wanneer hij zijn ontslag kreeg en naar de Abdij terug keerde. (Zie Art. *Rosendaal*.)

1703. CORNELIUS GOVAERTS volgde op; den 17 Dec. is hem de openstaande cuur van *Riel* verleend en werd hij pastoor. (Arch. van *Mechelen*.)

1729. LUCAS JANSENS is den 21 Mei pastoor benoemd.

17... JOANNES BRAAD was opvolger volgens het Arch. van *Riel*.

1747. HENRICUS JENNEN, geboren te *Olmen*, die van 1740 pastoor van *Tongerloo* was geweest, werd in „47 pastoor te Riel. (*b*.)

(*a*.) Zoo zegt het Reg. der Beneficiën, in het voormalig Bisdom van *Antw*.
(*b*.) J. A. COPPENS alsvoren, d. 4, bl. 238.

Digitized by Google

1793. Henricus Casset, geboortig van *Antwerpen* volgens A. van Lommel S. J. in zijne brochure alsvoren (en van *Brussel* volgens opteekening te *Riel*) werd hier pastoor in September „93; hij was de laatste Witheer, die te *Riel* werkzaam was, en overleed den 13 October 1824.

1824. Joannes Baptista Mol, wereldlijk geestelijke, geboren te *Gilze*, werd den 26 Oct. „24 pastoor en stierf den 9 Junij „35.

1835. Cornelius Vermeulen, geboren te *Hout* den 25 Mei 1797, werd den 30 Junij „35 pastoor benoemd; hij heeft voorbeeldig zijn herdersambt bediend en is eervol ontslagen den 10 Junij „62; hij leeft nog te *Oosterhout*.

1862. Petrus Hendriks, geboren te *Baarle* (Alphen) den 1 Aug. „29, is den 17 Junij „62 als pastoor aangesteld.

Assistenten bij H. Casset geweest.

18... Krijnen; hij kreeg zijn eervol ontslag en vertrok als Missionaris naar *America*.

1815. Martinus van Kakerken, geboren te *Breda* den 9 Dec. 1789, werd den 13 Oct. „15 assistent, en van hier 2e kapellaan te *Oudenbosch* den 5 Febr. „19.

1823. Antonius van Aken, geboren te *Oudenbosch* den 2 Junij 1794, werd assistent den 23 Mei „23 en van hier kapellaan te *Sprundel* den 28 Oct. „24.

Digitized by Google

RIJEN, D. G.

Bevolking.

In	1825	had *Rijen*	656	Zielen.
"	1835	" "	672	"
"	1855	" "	902	"
"	1865	" "	607	Communicanten.

Het dorp *Rijen* ligt $^3/_4$ uur van *Dongen*, 1 uur Zuidoost van *Oosterhout*, $2^1/_2$ uur Noordoost van *Breda*. Het droeg voorheen den naam van *Dieren*, onder welke benaming het nog op vele landkaarten voorkomt, en lag toen meer Oostwaarts. Daartoe behoorden de gehuchten: *den Heikant*, *den Hoek*, het *Laareinde*, de *Leegstraat*, den *Haansberg* gedeeltelijk. (*a.*)

De spelling is bij wijle ook veranderd; vroeger schreef men veeltijds *Rijen* en alzoo *ten Rijen*, *in-* en *op den Rijen*: thans soms ook *Reijen*.

De kerk van dit dorp is een zeer oud, doch een fraai gebouw: de tijd van hare stichting is niet bekend: op de klok, die in den toren hangt, leest men het volgende opschrift: *Magdalena ben ic, ghegoten van Jacob Magbenens te Mechelen, int jaer ons Heeren* MCCCCCXXXII (1532); maar dit bewijst niets voor den tijd der bouwing van de kerk, dan dat zij reeds vóór het gem. jaar 1532 bestond.

Deze kerk, die de *H. Maria Magdalena* als beschermheilige vereerd, als aan haar toegewijd, had eertijds den rang van *Quarta Capella*, *vierde Kapel*; zij staat als een aanhangsel van *Gilze* in het *Register der beneficien* van het voormalig Bisdom van Ant. aangeteekend.

(*a.*) De gehuchten *Steenhoven* en *Klein-Oosterhout*, behoorende tot de gemeente *Oosterhout*, maken mede een deel uit der parochie van *Rijen*.

Digitized by Google

De pastoor van *Gilze* had het vergevingsregt. Het pastoreel beneficie gaf 8 mudden rog, voor den last van eene Mis op Zon- en feestdagen. Behalve dit beneficie waren er oudtijds nog 4 Altaren, als:

Het Altaar van de *HH. Maayd Maria, Catharina, Barbara* en *Dijmpna*, met 2 Missen in de week, gevende 7 mudden rog; — het Altaar van het *H. Kruis*; — het Altaar van de *HH. Antonius, Sebastianus*, en *Adrianus*; — het Altaar van de *H. Drievuldigheid* en van de *HH. Petrus en Paulus*; en deze drie waren niet begiftigd volgens bovengemeld *Register*.

De oude kerk is sedert de Reformatie aan de Katholijken ontnomen, en, schoon hier nimmer iemand afvallig is geworden en ook nooit eenige Hervormden zich gevestigd hebben, dan van tijd tot tijd een enkele 's lands ambtenaar, is evenwel de predikdienst in dezelve, op bepaalde dagen door het jaar een tijd lang waargenomen door een Predikant van *Gilze*, (*a.*) die telkens vergezeld was van eenige protestanten, welke zijn gehoor moesten uitmaken.

De katholijken hebben voor zich een schuurkerk getimmerd, en daarin, zoodra het geoorlofd werd, hunne godsdienst uitgeoefend; terwijl zij echter jaarlijks 40 gulden recognitie geld moesten betalen, *„waarmede*, (zóó luiden de nog bewaard wordende „quitantiën) *den taux op de Roomsche kerk ten Rijen, alwaar een „priester geadmiteerd is, voldaan is, ingevolge de Resolutien van „H. H. Moogm. en Ed. Moogm. daarvan zijnde, Specialijk van den „19 Julij* 1730 *en den* 11 *Jan.* 1736".

Behalve deze recognitie moest alle 33 jaren de 20ste penning of het collateraal-geld worden betaald, op boete van dubbele betaling: trouwens in den jare 1760 den 19 September betaalde de gemeente 65 gulden *„in voldoening van 't dubbeld regt van den „20ste penning* (zoo luidt wederom de quitantie) *wegens 't niet*

(*a.*) *Tegenwoordige staat van alle volkeren*, d. 12, bl. 236.

Digitized by Google

„tijdig overbrengen der leijsten wegens de Roomsche gemeentens-„kerk ten Rijen, en zulks ten gevolge de publicatie van de E. M. „Heeren Raden van Staute in dato 21 *Maart* 1760 *waarbij het „voornoemde regt staat te vervallen den* 21 *der loopende maand Sept.* 1760". In het jaar 1793 is weder 30 gulden betaald. — Dit regt werd overal geëischt.

In het jaar 1815 werd de torenkerk, bij Koninklijk besluit van den 17 Junij n°. 20, aan de katholijken teruggegeven; het volgende jaar is zij in eenen voor de H. dienst bruikbaren staat gesteld, tot welke herstelling de materialen van de Schuurkerk, die alsdan werd afgebroken, gebezigd zijn. (*a.*) Thans ziet zij er sierlijk uit, voorzien van een orgel en drie autaren, — het Hoog-altaar, dat van *O. L. Vrouw* en dat van *St. Joseph.* — Men heeft er de 6 volgende Broederschappen:

Het eerste is dat van den *H. Rosenkrans*, opgerigt door den beroemden pater THOMAS VERSCHUEREN, Pastoor te *Prinsenhage* en Landdeken van *Breda.* (*b.*)

Het tweede is van den *H. Franciscus Xaverius*; het derde van het *Geestelijk Verbond*; beide zijn opgerigt door Mgr. J. VAN HOOIJDONK, later Bisschop.

(*a.*) De oude kerk zag er erbarmelijk uit; men had die zoodanig laten vervallen, dat zij tot speelplaats diende voor de kinderen, die er van alle zijden in- en uit liepen. — In 1648 nam *Sijbrecht Jasperssen* van Heusden, koster der groote kerk te Breda, op last van C. VAN AERTSEN, Drossaart der Baronie, de Altaren, drie in getal, met de overige *paepsche Ornamenten* uit de kerk weg en sloot haar.

(*b.*) Zijn eigenhandig getuigschrift der oprigting is nog aanwezig en luidt aldus: „Ego pater THOMAS VERSCHUEREN, ordinis fratrum, Prædicatorum, religiosus, „Pastor Hagensis et Bredani districtûs Decanus, auctoritate mihi in hac parte á „Superioribus meis commissâ, pro inscriptis, et in posterum per præfectos hujus „sodalitatis Rosarii Ecclesiæ *S. Mariæ Magdalenæ* in *Rijen*, sub districtu Bredano, „inscribendis, recipio et adscribo in confratres *Rosarii Beatæ Mariæ Virginis*, in „nomine Patris, et Filii, et Spiritûs Sancti.

„Venerabilis Dominus HENRICUS DOMUS, Pastor loci, est ejusdem Sodalitatis „primus præfectus".

Dit handschrift draagt geene dag- noch jaar teekening; doch vermoedelijk voor 1660.

Digitized by Google

Het vierde is de *Congregatie van O. L. Vrouw*, insgelijks opgerigt door den zelfden Bisschop, den 27 Augustus 1858, onder den titel van het *Misterie der Onbevlekte Ontvangenis*, met aanwijzing van den *H. Aloijsius* als tweeden Patroon der Congregatie. Zij is slechts voor jonge dochters en volgt de regels der Hoofd-congregatie te Rome.

Het vijfde is eene *Congregatie van de H. Familie* voor jongelingen en getrouwde mannen, opgerigt door Mgr. den 13 Maart 1861, en ingelijfd in het Aartsbroederschap te *Luik*, den 22 Maart daaraanvolgende. Zij heeft mede dezelfde regels als de Hoofd-congregatie van *Luik*.

Eindelijk het zesde is het Broederschap van den *St. Pietersperming*, den 2 Februarij 1862 in alle kerken opgerigt.

Hier bestaat thans slechts één gild, dat van *St. Joseph*.

De kerkelijke gemeente heeft ook eene, behoorlijk omheinde, rondom de kerk gelegen begraafplaats.

Pastoors *van* Rijen.

De oudste hier bekende pastoor is de bij de oprigting van de broederschap van den *H. Rozenkrans* gemelde Henricus Domus, onder wiens bestuur 1379 leden in de voornoemde broederschap ingeschreven zijn, onder welke een priester, Joannes Coomans, die den 10 April 1641 als pastoor is aangesteld, volgens een Register der beneficiën, uit het Archief des Bisdoms van *Ant.* (*a.*) De opvolgende pastoors zijn ook tevens de opvolgende prefecten der genoemde broederschap.

Henr. Dominicus Gozuinus Pijnenburg, van *Gilze*, de tijd van zijne benoeming en zijn overlijden is onbekend. Uit eenige

(*a.*) Onder hem is den katholieken de kerk ontroofd; echter woonde J. Coomans in 1652 in het pastoors-huis, dat destijds het eigendom was van de tafel van den H. Geest.

Digitized by Google

fragmenten van het Doopboek van 1681 en 1691 kan evenwel blijken, dat deze pastoor te dien tijde de parochie van *Rijen* heeft bestuurd.

GUILIELMUS VAN DEN NIEUWENHUIJSEN, geboren te *Dongen*, was opvolger als pastoor van *Rijen*, en overleed den 4 Aug. 1731.

1731. In dit jaar is CORNELIUS LENSSEN, van *Oosterhout*, pastoor geworden, die na ruim 32 jaren de parochie bediend te hebben, den 10 September 1763 overleden is. (*a.*)

1763. JOAN. FRAN. JOSEPHUS VAN GOOL, van *Breda*, opvolger, was 20 jaren pastoor van *Rijen*, wanneer hij vrijwillig zijne demissie nam en naar zijne geboorteplaats vertrok waar hij gestorven is.

1783. FRAN. XAVER. PETRUS VAN MIERT, geboren te Breda, is den 6 November van dit jaar als pastoor van *Rijen* gepromoveerd en stierf in 1797.

1797. ADRIANUS JAMEZ, van *Breda*, werd in genoemd jaar

(*a.*) Den 16 Febrnarij 1763 hebben dieven (naar men zegt waarschijnlijk joden, die te Bommelen woonden) omtrent 11 ure des nachts met geweld de achterdeur van de pastorie opengebroken en weggestolen den schoonen inboel van den pastoor CORN. LEIJSSEN of LENSSENS, het linnegoed, geld en zilverwerk; zij hebben mede uit dit huis medegevoerd al de H. Vaten, — twee Ciborie's, de reliquiën van den H. BLASIUS en van de H. APOLLONIA, een zilveren schotel en zilveren Ampullen en velerlei andere zilveren voorwerpen die uit godsvrucht geofferd waren, — zilveren kruisen, handen en armen, mitsgaders de H. Hostiën die in de groote Ciborie waren, nadat zij de handen en voeten van den Eerw. pastoor en van de meid gebonden hadden. Eheu, eheu! staat achter dit verhaal in het Archief, dat te *Gilze* berust.

Een ander noodlot trof deze parochie in 1794 op het laatst van Augustus, wanneer de fransche soldaten van het legioen van DE LA CHATERE. die behalve vele kleederen en linnengoed ook de H. Reliquiën van den H. BLASIUS en de H. MAGDALENA, die diep verborgen waren, gevonden en weggevoerd hebben. Doch God heeft op eene wondere wijze al de H. Vaten der kerk bewaard, die in hetzelfde hol wat dieper verborgen waren. (Dit is opgeteekend in hetzelfde Archief te *Gilze*, door den pastoor van *Rijen* F. X. P. VAN MIERT, die hier nog bijvoegt, dat hij van de maand Sept. 1794 tot kerstmis vele dreigmenten, gevaren en een aanzienlijke schade van de fransche soldaten heeft moeten verduren.

Digitized by Google

opvolgend pastoor van *Rijen* en hij overleed den 14 Febr. 1819. Onder hem is de oude torenkerk genaast en hersteld.

1819. J. Fran. van Kakerken, geboren te *Breda*, werd opvolger den 2 Maart *a*19, terwijl hij den 26 Dec. 1827 stierf.

1827. Adrianus Knipscheer, geboren op *den Hout*, tevoren assistent te *Rucphen*, toen kapellaan te *Rijsbergen*, en later pastoor te *Rijen* den 21 Dec. *a*27, waar hij overleden is den 18 Jan. *a*54.

1854. Leonardus Morgen, geboren te *Bergen-op-Zoom* den 27 November *a*12, werd den 2 April *a*37 assistent te *Breda* in de *Brugstraatsche-kerk*, waar hij den 22 Jan. *a*51 kapellaan was geworden; hij werd den 31 Jan. *a*54 pastoor te *Rijen*, in welke betrekking hij den 2 Dec. *a*57 overleden is.

1857. Gerardus Verbunt, geboren te *Dongen* den 28 Febr. *a*13, werd in Aug. *a*39 kapellaan te *Beek*, vervolgens pastoor te *Sluis* in Zeeuwsch-Vlaanderen den 27 Sept. *a*45, en later den 29 Dec. *a*57 pastoor te *Rijen*, — den 21 Nov. *a*72 kanonik, den 21 Dec. *a*73 Deken van het Dekenaat *Ginneken* en daarbij met algemeene stemmen als Examinator Sijnodalis aangesteld; hij overleed na eene kortstondige ziekte den 25 Febr. *a*75.

1875. Joannes Mijnen, geboren te *Dongen* den 25 Aug. *a*31, rector in het Weeshuis te *Steenbergen*, werd den 1 Maart *a*75 pastoor te *Rijen*.

Digitized by Google

RIJSBERGEN D. BR.

Bevolking.

In	1620	telde *Rijsbergen*,	600	communicanten.
"	1825	" "	1215	Zielen.
"	1835	" "	1346	"
"	1855	" "	1549	"
"	1865	" "	1148	Communicanten.

De gemeente *Rijsbergen* grenst Noord aan de gemeente *Prinsenhage*, Oost aan *Ginneken en Bavel*, en de Belgische gemeente *Meir*, Zuid aan *Zundert en Wernhout*, West aan *Rucphen en Sprundel*. Behalve het dorp bevat zij de gehuchten: *Tichelt*, *Kaarschot*, *Breeschot*, *Groot- en Klein-Oekel en Hazeldonck*,

Vroeger was *Rijsbergen* eene Heerlijkheid, van welke, naar men wil, onder anderen, de H. Bavo Heer zoude geweest zijn. In het vervolg van tijd is zij bezeten geweest door den Abt en de geestelijken van St. Bavo te *Gent*: immers vindt men, toen keizer Otto 1, in den jare 965, de bezittingen dier Abdij van *Gent* bevestigde, daaronder voornamelijk genoemd het dorp *Rijsbergen*, gelegen op de rivier de Aa, met den molen, enz. Naderhand, omtrent de twaalfde eeuw, behoorde zij aan Berner van Rijsbergen, of zooals hij bij de latijnsche schrijvers genoemd wordt, Bernerus de Risebergen, die in het jaar 1159 onderscheidene goederen onder *Esschen* en *Calmpthout* gelegen, aan de Abdij van *Tongerloo* heeft geschonken; welke gift Godevaart, Hertog van *Lothrijk* en *Braband*, bij zijne opene brieven, gegeven te *Leuven*, in dat jaar 1159, nader bevestigd heeft. (*a*.) Deze Ber-

(*a*.) Miræus *Dipl.* t, pag. 828. — Wichmans *Brab. Mar.* pag. 536, vermeent zegt hij, dat Bernerus et Arnulfus de Jongere, zonen zijn geweest van den

Digitized by Google

NERUS was, naar alle waarschijnlijkheid, uit het Huis van *Braband* afkomstig en zoude, naar sommigen willen, een zoon, volgens anderen, een broeder zijn geweest van ARNULFUS, bijgenaamd *de Brabander*. Hij was gehuwd met eene dochter uit het Huis van *Breda*, zonder dat men ergens haren naam vermeld vindt, en voerde ten wapen een' zilveren Leeuw, met eene gouden kroon op een zwart veld. Hoe lang *Rijsbergen* in dit geslacht gebleven zij, kan men, bij gebrek aan behoorlijke aanteekeningen, niet melden. Echter is het zeer zeker, dat die Heerlijkheid namaals gekomen is aan het Huis van *Breda*; hoewel de gemelde Abt en het konvent van ST. BAVO, daarin nog eenige heerlijke regten behielden, bestaande in renten, cijnsen, jagt, enz., welke zij eindelijk, op den 29 November 1523, aan HENDRIK, Graaf *van Nassau*, Heer van *Breda*, overgaven in ruil van de Heerlijkheid *Sombeke*, tegen eene erfelijke rente van drie ponden groot Brabants (12 gulden), die de gemelde Graaf hun bezette op de *Halle van Diest*, genaamd de *Colde* of *Colve* staande binnen de stad *Antwerpen*, en onder voorwaarden, dat aan den Abt zoude blijven het regt, om de Pastorij en de twee Vicarijen van *Rijsbergen* en *Zundert* te begeven. Deze overeenkomst is in alle hare deelen door Keizer KAREL V, in hetzelfde jaar bekrachtigd. (*a.*)

ouderen ARNULFUS BRABANT of DE BRABANDER, omdat zij vereenigde goederen ten geschenke gaven, temeer nog omdat op eenen giftbrief aan de Abdij van *Postel* te lezen is: "ARNOLDUS (ARNULFUS) bijgenaamd *Brabant*, geeft het sesde deel van "zijn allodiaal goed van ROSELO, met gemeenen raad van zijne zonen BERNERUS, "OTTO, ARNOLDUS (ARNULFUS) en met gunstige toestemming van alle erfgenamen, "aan de kerk van *Postel*.... en opdat alle klagten der opvolgende erfgenamen zouden "wegvallen, heeft gemelde ARNULFUS zijne doehter IVETTE of IVODIA non gemaakt "in voornoemde Abdij en datzelfde goed tot eene dote gegeven". (Ibid. 537.)

(*a.*) LE ROIJ, *Not. March.* pag. 465 en V. D. AA, *Besch. v. Breda*, bl. 218. Den 25 Februarij 1336 gaf JAN III, Hertog van *Braband*, eenige goederen, gelegen te *Rijsbergen* ter leen aan WILLEM VAN DUVENVOORDE, Heer van *Oosterhout*. (VAN GOOR alsvoren bl. 382.)

Digitized by Google

Het dorp *Rijsbergen* ligt 2 uren Zuidwest van *Breda* en even zoo ver van de Belgische grenzen, aan de rivier de *Aa* of *Weerreis*, langs den straatweg van *Breda* op *Antwerpen*. Het heeft bij wijlen veel te lijden gehad; onder anderen werd dit dorp, in het jaar 1572, door de Spanjaarden geheel in kolen gelegd; doch werd door de inwoners gedeeltelijk herbouwd.

Het gehucht *Tichelt*, 1/2 uur van *Rijsbergen*, was voorheen een achterleen van het leenhof van *Breda*; het schijnt vroeger toebehoord te hebben aan de familie UTEN-HOUTEN of VAN DEN HOUTEN, waarvan bij het Artikel *Etten* breeder gesproken wordt, en die zich daarom mede „Heer in *Tichelt* schreef en liet noemen".

Het gehucht *Kaarschot*, eertijds *Karlschot* en *Karleschoten*, zooals het in oude brieven voorkomt, ligt 1/4 uur Noordoost van *Rijsbergen* aan de Aa of Weerreis. Het was voorheen ook een achterleen van het Huis van *Breda*. In het jaar 1279 gaven ARNOLDUS VAN LEUVEN en ELIZABETH, zijne huisvrouw, Heer en Vrouw van *Breda*, aan HENDRIK, bijgenaamd *de Lange*, ter leen hunne „hoeve te *Karleschoten* ende die *moelen* en al dat „daertoe behoorde in aldeir manieren" als zij en hunne voorzaten, die Heeren van *Breda* waren, dat hebben bezeten. (VAN GOOR... bl. 381.)

De kerk, ter eere van den H. BAVO gesticht, was eertijds eene *Proostdij* der Abdij van *St. Bavo* te Gent, en later met een persoonschap en twee vicarijen of kapellanijen voorzien. Het is een tamelijk ruim gebouw met eenen fraaijen toren en van een orgel voorzien. Zij werd, naar men denkt, in de 14e eeuw gesticht. Er schijnt echter reeds in 965 eene kerk bestaan te hebben, en misschien lang te voren: trouwens keizer OTTO eenige bezittingen aan de Abdij van *St. Bavo* te Gent bevestigende, noemt onder anderen in zijn Diploom van gemeld jaar, de plaats *Rijsbergen* met molen en *kerk*, die THEOFRIDUS gegeven had. (*a*.)

(*a*.) In Taxandro villam *Risbecha* (*Rijsbergen*) super fluvium Atua (de Aa) cum molendino et *ecclesia*, quam THEOFRIDUS donaverat.

Digitized by Google

Het schijnt ook, dat de Heer van *Sombeke* het vergevingsregt dezer kerk heeft gehad; later voor of in 1523 de Abt der Abdij van *St. Bavo* te Gent: dit regt was van deze abdij aan den Bisschop van *Gent* overgegaan, die dan ook langen tijd het regt van patronaat alhier heeft uitgeoefend. Sedert lang is echter dit regt aan den Kerkvoogd van het Bisdom van *Breda.*

Die kerk had slechts den rang van *Quarta Capella*; derzelver beneficie gaf jaarlijks 60 sesteren rog, met den last van eene Mis op Zon- en feestdagen; terwijl daarbij de groote en kleine tienden voormaals aan den Pastoor en de twee kapellanen waren.

In deze kerk waren eertijds twee vicarijen en eenige Altaren. De eerste Vicarij of kapellanij gaf jaarlijks 20 sesteren rog; zij werd den 19 November 1627 verleend aan JOANNES JANSSEN MEEUS; — in 16... aan JOANNES VAN GEFFEN; — den 24 Junij 1645 aan BALDUINUS DE NEVE, die dezelve later verruilde met NICOLAUS DASSEN, die hier dientengevolge den 16 November van dat jaar kapellaan werd benoemd. — De tweede Vicarij gaf insgelijks 20 Sesteren rog, en voor dezelve werd, den 10 December 1641, als vicaris benoemd THEODORUS VAN DEN STRAETEN, — en in April 1646 MELCHIOR SOMERS. In 1648 waren alhier kapellanen ANTONIUS PAUWELS en JACOBUS VAN HELMOND, als straks nader zal blijken. (*a.*) De twee Vicarissen waren verpligt beurtelings op Zon- en feestdagen de eerste Mis te doen en op verschillende werkdagen 2 Missen te lezen; terwijl zij ook gehouden waren den Pastoor ten dienste te staan.

(*a.*) Door het overlijden van ANTONIUS PAUWELS, den 20 Maart 1606, viel de kapellanij open, en werd die vergeven aan ADRIANUS WOUTERS, volgens Reg. *C. van het Vicariaat, in het Archief van Antwerpen;* de bovenbedoelde moet derhalve een andere van denzelfden naam zijn, of men moet zich in de jaren vergissen. Deze laatste is door de nieuwsgezinden gevangen genomen, en den 12 Febr. 1604 is (volgens Reg. B., in hetzelfde Archief) verlof gegeven, om aalmoezen in te zamelen tot vrijkooping van dezen ANT. PAUWELS. —

Er bestaat nog eene Copie uit een manuale-zielboek van Heer JAN BRANDT, vicureit te *Rijsbergen*, gecopiëerd bij Heer CORNELIS SNOIJS, erfvicureit, anno 1557 den 9 December.

Digitized by Google

1. Daar was een Altaar ter eere van de *H. Maria*, met 1 Mis, dat 20 Rijngulden gaf: voor hetzelve werd JOANNES VAN DEN BOSSCHE, den 24 Jan. 1630 benoemd. (*a.*)

2. Een Altaar van den *H. Geest*, van de *HH. Maria*, *Lucia*, *Catharina*, *Barbara* en *Dijmpna*, met den last van 2 Missen in de week, gevende aan jaarlijksche renten 7½ sesteren rog en 2 Rijngulden. Het stond ter vergeving van eenen wereldlijken patroon, namelijk SIMON VAN DALE, wonende te *Turnhout*. Tot Rector van dit beneficie is, den 27 Sept. 1645, benoemd NICOLAUS DASSEN, NICOLAUS DE NEVE bij verruiling; — den 18 Oct. 1664 MARTINUS JACOBS en — den 16 Febr. 1669 FRANCISCUS DE LEEUW.

3. Een Altaar van de *HH. Lambertus* en *Nicolaus*, met 3 Missen in de week, gaf 20 Rijngulden, en werd mede door een' leek vergeven. Den 17 Mei 1578 werd als Rector van dit beneficie aangesteld ANTONIUS PAUWELS, van wien in *noot A.* op bl. 161 gesproken is.

4. Een Altaar van het *Allerh. Sacrament*, met 1 Mis, gevende jaarlijks 7 sesteren rog, stond ter vergeving van den Pastoor. Als Rector van dit Altaar aangesteld, den 25 Nov. 1641 NICOLAUS DASSEN, en den 27 Nov. 1645, BALDUINUS DE NEVE (Zie boven); — den 9 Dec. 1654 EVE (?) VOSSIUS; den 10 Maart 1659 ANDREAS LAMBRECHTS, van *Lier*.

5. Het kosterschap, gaf 4 Sesteren rog en werd door den Pastoor vergeven. Den 8 Sept. 1611 werd Rector van dit beneficie MARCUS MARK (Marci); — ... MARCUS VAN AKEN.

De oude kerk, die eene schoone kruiskerk was, toegewijd aan den *H. Bavo* en de *H. Barbara*, is bij de Reformatie door de protestanten ingenomen en eenigen tijd gebezigd (*b.*) In het

(*a.*) Ik vind als Rector van dit beneficie, in 1487, JOANNES FRANC. STAUFAERT. (Ms)

(*b.*) De hervorming schijnt hier vroeg ingang te hebben gehad; JOANNES DAMMANNUS, de eerste Predikant, kwam reeds in 1616 herwaarts; dan in 1675 was er de laatste predikant, en in 1676 en vervolgens is het slechts eene combinatie.

Digitized by Google

jaar 1648 is de Pastoor CORNELIUS PROOST, met zijne kapellanen ANTONIUS PAUWELS en JACOBUS VAN HELMOND, benevens de katholijke gemeente uit de kerk verjaagd. Het Huis *van Oranje* heeft kerk en toren en renten en tienden en goederen aangeslagen, en heeft zich daarom belast met het onderhoud van kerk en toren. In dat jaar heeft het gemeente-bestuur het groot altaar en de andere kerkmeubelen verkocht.

Opmerkenswaardig is het dat hetzelfde hoogaltaar later op zijne oude plaats hersteld is geworden. Het is in het jaar 1717 van het Begijnhof van *Hoogstraten* terug gekocht, eerst in de schuurkerk geplaatst, en in 1796 of 97 in de eigene kerk teruggebragt. De kerk bleef tot laatstgenoemde jaar aan de Hervormden, wanneer zij weer door 's Lands Representanten aan de Katholijken is teruggegeven. De katholijken mogten hier eenigen tijd geene godsdienst uitoefenen, en daarna, van dat het hun vergund was opnieuw dienst te doen, zich met eene *schuur* behelpen, die door de eigenaars in gebruik was afgestaan voor het lezen van eenige jaargetijden; terwijl aan het Land jaarlijks *f* 20 recognitie-geld moest betaald worden. Later hebben de parochianen eene andere *schuurkerk* gebouwd, ik vermeen, in 1769, of de eerste verbouwd. In 1797 kregen de katholijken de oude kerk terug, en in 1821 heeft het Gouvernement eenige compensatie voor de tienden verstrekt aan de katholijke gemeente, met den last van onderhoud van kerk en toren.

De oude kerk was zeer vervallen niet alleen, maar door de nieuwsgezinden merkelijk verkleind, waarom in het jaar 1810 de Pastoor HUBERTUS CRUL de behoefte gevoelde om die te vergrooten; zij werd dan ook in dat jaar weder merkelijk vergroot, doch zonder kruis; terwijl er thans drie autaren in zijn, teweten: het hoogaltaar, en de *O. L. Vrouwe* en *St. Bavo* altaren. (*a.*)

(*a.*) Vroeger was het dorp, vóór dat het afbrandde, zoowel als de kerk grooter: in een Ms. van A. HAVERMANS, oud Griffier van Breda, vindt, men onder anderen, dat "in het begin van de troebelen *Rijsbergen* 2000 communicanten had". In

Digitized by Google

In de oude kerk van *Rijsbergen* was in vroeger tijd eene vermaarde gedachtenis van — en eene godvruchtige bedevaart tot het *H. Kruis*. Dit mirakeleus *Kruis* van *Rijsbergen* is, naar men vermoedt, in het begin der oorlogsberoerten, naar de kerk van *Breda* overgebragt; terwijl het echter, naar men denkt, toen deze stad door HAULTEPENNE was ingenomen, en met razernij en wreedheid werd geplunderd, van daar naar *'s Bosch*, door en onder bewaring der *Broeders-kruisdragers* is weggevoerd. Nogtans zegt AUG. WICHMANS, hetzij het *kruis van Rijsbergen* vernield zij, hetzij weggevoerd, wat waarschijnlijk is, zoo houdt hier echter noch de godsdienstige gedachtenis, noch de godvruchtige bedevaart op. (*a.*) — Dit mag in zijnen tijd waar zijn geweest, ten huidigen dage bestaat hier evenwel slechts eene bijzondere vereering van den H. BAVO, en weet men niets meer van het *H. Kruis*.

De voorname Reliquie van het *H. Kruis*, die hier vroeger is geweest, schijnt, met de plegtige vereering, naar *Sprundel* overgebragt te zijn; — waarom, vindt men niet vermeld: dan dit is mogelijk geschied ter gelegenheid der vinding van een *Kruis* in den grond der laatstgenoemde plaatse (Zie Art. *Sprundel.*)

Betrekkelijk de voorbedoelde *Reliquie* zijn er in het Archief der kerk van *Rijsbergen* nog twee oude oorkonden; de eene van

1620 waren, volgens een overgelegd verslag van de Visitatie, alsdan gedaan door den Aartsdiaken van Antwerpen, er slechts 600; vele burgers waren naar elders geweken.

(*a.*) WICHMANS, *Brab. Mar.* pag. 543. Of dit verhaal juist is, zegt hij, verzeker ik niet, omdat mij dit onbekend is; en ik vermeen, dat men niet zoo ligtvaardig aan elk gerucht gelooven moet.

In de Congregatie der Dekens, te Antwerpen, onder den Bisschop NELIS, gehouden in den jare 1639, dingsdags en woensdags na den Zondag *Lætare*, vind ik, dat besloten is, met de *Kruisdragers* van *'s Bosch* te onderhandelen, opdat zij de documenten zouden toonen, die zij hebben van een stuk uit het kruis van *Onzen Heeren* JESUS CHRISTUS, dat vermoedelijk aan de kerk van *Rijsbergen* toebehoort. (*Reg. C.* van het Bisdom. *Sijnod. Belg.* t. 3 pag. 249.)

Digitized by Google

het jaar 1418, bevattende de instelling van de vrijdagsche Mis ter eere van het *H. Kruis*, met vereering van deszelfs Reliquie, de andere van het jaar 1447, lang en breedvoerig behelzende de *oprigting van den H. Kruisweg* (*Copia fundationis viarum S. Crucis,*) en verder onderscheidene vernieuwingen van een veertigdaagschen aflaat voor die het *H. Kruis* op de vrijdagen te *Rijsbergen* komen vereeren.

In overoude tijden heeft hier ook gestaan een klooster of *Proostdij* van Benedictijner-monniken, afhankelijk van de Abdij van *St. Bavo* te *Gent*, zonder dat mij echter gebleken is, wanneer dit is opgerigt of vernietigd geworden. (*a.*) Zou misschien dit klooster gestaan hebben ter plaatse, waar later het kasteel of het Hof van *Rijsbergen* stond, 2 minuten ten Oosten van het dorp, dat in het jaar 1837 eerst gesloopt is.

In de kerk van deze plaats zijn ter aarde besteld, voor het hoogaltaar, de stoffelijke overblijfsels van den godvruchtigen en onvergetelijken kardinaal Aartsbisschop van *Mechelen* JOANNES HENRICUS VAN FRANKENBERG en SCHELLENDORFF, die in ballingschap te *Breda* ten huize van ADRIANUS VAN DONGEN, destijds Pastoor en Vicaris Aposteliek van *Breda*, den 11 Junij 1804 zachtjes in den Heer ontslapen was. Hij werd den 14 daaraanvolgende, onder een' stortvloed van tranen, met veel eerbewijzing begraven, terwijl daarbij de voormelde Vicaris de treurige plegtigheid verrigtte, omringd van vele geestelijken en leeken, die het hooggeacht lijk, als dat van hunnen vader, gevolgd waren.

De 1e Apostelijke Vikaris ADRIANUS VAN DONGEN, stierf te *Hoeven* den 27 November en werd den 30 insgelijks in de kerk van *Rijsbergen* begraven. (Zie zijne biographie d. 2, bl. 430-433.)

Men vindt hier ook eenige godsdienstige broederschappen. Het Broederschap van de H. Drievuldigheid, dat hier van over vele

(*a.*) In een Diploom van 1204 vindt men zekeren JOANNES, die zich *Proost* van Rijsbergen teekent; bijgevolg bestond alsdan deze *Proostdij*.

Digitized by Google

jaren bestaat; — van den *H. Rozenkrans*, — van *Franciscus Xaverius* en van het *Geestelijk Verbond*, — deze drie sedert 1843; daarbij is er een' veertigdaagsche aflaat van het *H. Kruis*. Eindelijk bestaan hier drie gilden, als: van *St. Sebastiaan*, sedert het jaar 1534; — van *St. Bavo*, dat mede zeer oud is, en — van *St. Joris*, wat later opgerigt. (Archief der kerk.)

De katholijken hebben eene begraafplaats bij de kerk, welke herwijd is door den Deken G. van Gorp.

Van *Rijsbergen* was geboortig Bartholomæus Cornelissen, die Pastoor van *Drimmelen* was, toen de Bisschop van *'s Bosch* den 2 Sept. 1571 deze kerk bezocht. (*a.*)

Antonius Aerts was mede hier geboren, ging in het Seminarie van *Mechelen* werd jong Pastoor te *Poppel*, deed afstand van de pastorij en aanvaardde in 1843 de levenswijs der Dominicanen of Preekheeren. (*b.*)

Pastoors *van* Rijsbergen.

Vóór 1423 (ik vind niet in welk jaar) werd Pastoor te *Rijsbergen* Wilhelmus Hagen, waarschijnlijk werd hij in genoemd jaar Deken van *Hilvarenbeek*, opvolger van den Deken Joannes Back, die vermoedelijk in 1423 overleed. In dat jaar komt W. Hagen als Deken voor in het testament van Joannes de Wit, Deken der L. V. kerk te *Utrecht*. (*c.*)

1617. In dit jaar of volgens Reg. A van het Bisdom van Antwerpen, den 16 Junij 1627 was pastoor benoemd Cornelius Proost, en bleef in deze bediening tot 1669, terwijl in 1653 hem Melchior Somers en Nic. Dassemus als kapellanen ter zijde stonden.

1669. Joannes Baptista van Veltwijk of Veldewijk, is

(*a.*) J. A. Coppens, *nieuwe Beschrijving van.... 's Bosch* d. 3. afl. 1. aanhangsel bl. 6.

(*b.*) Coppens alsvoren d. 4. bl. 202.

(*c.*) Matthæi *Analect.* II. pag. 258.

Digitized by Google

den 14 December door den Bisschop van Antwerpen, *jure devoluto*, pastoor benoemd; doch de Bisschop van Gent heeft de benoeming bekrachtigd, en hij is aangesteld en ingeleid door den Aartsdiaken van Antwerpen den 7 Augustus 1672. Hij stierf in 1727, nadat hij sedert 1708 afstand had gedaan.

1708. Judocus Slegers is den 22 September 1708 pastoor geworden, volgens voornoemd Reg.; A. doch volgens een boek van de kerk, in 1714. Hij stierf in 1725.

1725. Gerardus Josephus Sprong, geboren te *Breda*, was een zeer geleerd priester, werd eerst professor te *Leuven*, vervolgens *protonotarius Apostolicus*, en in 1725 pastoor te *Rijsbergen*, waar hij in 1731 overleden is.

1768. Joannes Baptista Miseron, van Breda, was opvolger in genoemd jaar en overleed in 1800.

1800. Gerardus Smits, geboortig van Oosterhout, werd hier pastoor, in die betrekking naar Oosterhout verplaatst den 6 Oct. 1806.

1806. Hubertus Creul, tevoren kapellaan in de *Waterstraat* te *Breda*; hij stierf in „20.

1820. Gerardus van Gorp, geboren te *Alphen* den 22 Nov. 1782, werd vroeg professor in de godgeleerdheid in het Seminarie, in het jaar „20 Pastoor te *Rijsbergen*, den 27 Jan. „24 Deken van het Dekenaat Breda, en stierf den 31 Jan „50.

1850. Lucas van Aart, geboren te *Zegge* den 16 Febr. 1805 was eerst eenige jaren kapellaan te *Rijsbergen* en in „50 pastoor van die parochie, van welke waardigheid hij afstand deed in „58 den 22 Maart.

1858. Henricus van der Hooft, geboren te *Breda* den 21 Nov. „14, werd pastoor den 22 Maart „58, — nog in leven.

Kapellanen *van* Rijsbergen.

1627. was 1e kapellaan Joannes Jansen Meeus, en in „42 2e kapellaan Theodorus van den Straten.

Digitized by Google

1648. Antonius Pauwels en Jacobus van Helmond kapellanen zijn met den pastoor uit de kerk verjaagd.

1653. Melchior Somers en Nicolaus Dassemus waren nog kapellanen van pastoor Corn. Proost in 1653.

1803. Cornelius Henr. Domen werd den 17 Dec. 1803 kapellaan, en werd om zijne zwakheid den 4 Mei *a*12 eervol ontslagen.

1817. Cornelius Oomen, geboren te *Ginneken*, werd kapellaan den 4 Mei *a*12, en Rector te Dongen benoemd den 9 Febr. *a*20.

1820. Adrianus Knipscheer van den *Hout*, kapellaan benoemd den 9 Febr. *a*20, en den 31 Dec. *a*27 pastoor te *Rijen*.

1827. Martinus van Kakerken, geboren te *Breda* den 9 Dec. 1789, kapellaan alhier den 31 Dec. *a*27 en pastoor te *Dorst* den 20 Oct. *a*30.

1830. Antonius van Raak, geboren *Prinsenhage* den 14 Febr. 1796, werd kapellaan den 20 Oct. *a*30, verplaatst naar den *Hout* den 18 Julij *a*34.

1834. Lucas van Aart kapellaan den 18 Junij *a*34. (Zie boven.)

1850. Adrianus Huijbregts, geboren te *Riel* den 15 Aug. *a*24 werd kapellaan den 1 Maart *a*50, en om ziekte eervol ontslagen den 3 Sept. *a*53, terwijl hij stierf den 18 Jan. *a*54.

1853. Petrus Marinus Adr. Koenraadt, geboren te *Halsteren* den 17 Nov. *a*28, kapellaan den 3 Sept. *a*53 en in deze betrekking verplaatst naar *Wagenberg* den 2 Junij *a*57.

1857. Joannes Baptista Vinken, geboren te *Teteringen* den 27 Nov. *a*28, was kapellaan den 2 Junij *a*57 en kap. benoemd te *Alphen* den 22 Maart *a*58.

1858. Antonius Vreugde van *Gastel*, geboren den 6 April *a*29, kapellaan den 22 Maart *a*58, benoemd 1e kapellaan te *Etten* den 22 Mei *a*58.

1858. Antonius van de Weijgaert, geboren te *Fijnaart*, werd kapellaan den 22 Mei *a*58, en eervol ontslagen den 17 Febr. *a*59, om als Missionaris zich naar *Curaçao* te begeven.

Digitized by Google

1859. Aloijsius Franciscus Bleijenbergh, geboren te *St. Jansteen* den 4 April *a*35, werd kapellaan den 17 Febr. *a*59, en kap. te *Kruisland* benoemd den 30 Junij *a*60.

1860. Gerardus Lievens, geboren te *Rijsbergen* den 12 Aug. *a*28 werd hier kapellaan den 30 Aug. *a*60, in die betrekking naar de *Grauw* verplaatst den 29 Sept. *a*64.

1864. Franciscus Corn. Laurijssen van *Breda*, geboren den 22 Junij *a*37, werd hier kapellaan den 29 Sept. *a*64, en als zoodanig te *Wagenberg* den 3 Maart *a*69.

1869. Joannes Snoek, geboren te Teteringen den 4 Aug. *a*34 werd kapellaan den 31 Maart *a*69, daarna assistent te *Zegge* den 12 Junij *a*71.

1871. Petrus Joannes van der Heijden, geboren te *Prinsland* den 22 Maart *a*45 werd den 21 Junij *a*71 kapellaan en stierf den 29 Januarij *a*73.

1873. Joannes Stoop van *Terheijden*, geboren den 17 Mei *a*48, werd den 30 Maart *a*73 kapellaan, en van hier verplaatst naar *Koewacht* den 27 Sept. *a*74.

1874. Jacobus Adrianus Genet, geboren te *Breda* den 13 Aug. *a*47, werd kapellaan benoemd den 27 Sept. *a*74.

Digitized by Google

ROZENDAAL, D. S.

Bevolking.

In	1620	telde	*Rozendaal*	1170 Comm. en 100 Gereform.
"	1825	"	"	4726 Zielen.
"	1835	"	"	4317 "
"	1855	"	"	4553 "
"	1865	"	"	4319 Communicanten.

De gemeente *Rozendaal* en *Nispen* paalt Noord aan de gemeenten *Oud- en Nieuw-Gastel* en *Oudenbosch*, Oost aan *Rucphen en Sprundel*, Zuid aan *België*, West aan *Wouw*, zij bevat de dorpen *Rozendaal* en *Nispen*, benevens de daartoe behoorende gehuchten en buurten: *Kalfsdonk*, *Zandberg*, *Bremberg*, *Vroenhout*, *Hulsdonk*, *Boeijink*, *Hainck*, *Vinkenbroek*, *Langdonk*, *Borteldonk*, *Rietgoor*, *Kortendijk*, *Warberg*, *Vissenberg* en *Turfhoofd*.

Het dorp of vlek *Rozendaal* ligt $2^1/_2$ uur Oost van *Bergen-op-Zoom*, $4^1/_2$ uur West van *Breda*, 3 uren Zuidoost van *Steenbergen* en $1^1/_2$ uur van de Belgische grenzen, aan den weg van *Breda* naar *Bergen-op-Zoom* en aan de Rozendaalsche *Vliet*. (*a.*) Rozendaal was voortijds een woest dal, met distelen en wilde rozen bewassen, waarvan men wil dat het zijnen naam zou ont-

(*a.*) Deze *Vliet* werd in 1451 uitgegraven en tot eene vaart gemaakt, die in het dorp eene haven vormt, welke eertijds vermaard was. In 1792 werd zij aanmerkelijk verbeterd en nog in 1823 in eenen goed bevaarbaren staat gesteld.

Dit watertje, dat vooraan in België ontspringt, loopt langs *Rozendaal* tot 1 uur benoorden die plaats noordwaarts, daar een weinig noordwestelijk tot voorbij het *Lindenbergsche veer*, van daar wederom meer westelijk en ontlast zich in het *Krammer*: het heeft, ook voor het uitgegraven deel of de vaart, den naam van *Rozendaalsche Vliet*.

Digitized by Google

leend hebben; als zeide men een *dal van rozen* of *rozendal*, bij verbastering *Rozendaal*, — in 't latijn *Rozævallis*, *Vallis-Rosarum*.

Het is echter, door zijne geschikte haven zeer groot geworden, thans eene fraaije, groote, volkrijke plaats, welke in 1809 tot eene stad is verheven, doch in 1814 dezen rang weder verloren heeft en weer tot een dorp terug gebragt is.

Men telt in de kom van het dorp, waar men een ruim marktveld en vele fraaije huizen aantreft, ongeveer 500 huizen en meer dan 3000 inwoners. Voorheen werd hier veel handel van Holland en Zeeland met Braband gedreven en nog ten huidigen dage is de handel hier zeer levendig en levendiger dan in vele steden.

De vrijheid *Rozendaal* (zoo werd het eertijds genoemd) was met vele voorregten begiftigd. Gerard van Rassegem, Heer van *Breda*, heeft aan dezelve gegeven, op St. Bavo's-dag 1321, vrijdom van Accijns. Zij heeft eene jaarmarkt den 6 Maart, eene voor- en najaarsche beestenmarkt; terwijl hare kermis, die eertijds op den 20 Sept. plaats had, thans op den eersten Zondag van die maand invalt. Ook is er een wekelijksche marktdag, die zeer druk bezocht wordt, welke door graaf Engelbert van Nassau, in het jaar 1502, op maandag gebragt is, terwijl die vroeger op woensdag gehouden werd. In 1451 werd door Graaf Jan van Nassau aan die van *Rozendaal* toegelaten alle soorten van neringen te doen, die zij van over lang mogten uitoefenen, en werden zij vrij verklaard van alle Hofdiensten, welke de verdere dorpen van het Land van *Breda* aan hunnen Heer van oudsher verschuldigd waren.

In den jare 1561 bekrachtigde Willem I, prins van *Oranje*, alle voorregten en privilegiën van *Rozendaal*, benevens de magt om tienmannen te verkiezen, en bepaalde voorts, dat alwat deze met Schout en Schepenen omtrent de orde van Justitie zouden verrigten en bevelen, van zoodanige kracht zou zijn, als of het voor de geheele Republiek zoude gebeurd of door de geheele gemeente vastgesteld zijn. *Rozendaal* had het voorkomen van eene Republiek, zegt Gramaije (*Antiq. Br.* pag. 30.) In 1578 werd

Digitized by Google

het vergund eene belasting te mogen hebben op alle inkomende vreemde bieren. (*a*.) Vele andere voorregten schijnen aan de pen ontrokken te zijn door onspoeden, door oorlogen en door de vlammen. Eindelijk om den ouden luister en heerlijkheid van *Rozendaal* nog meer door bewijzen te doen uitkomen, voeg ik ten slotte er bij, dat in 1566 noodzakelijk is geoordeeld, alle kooplieden, van alle slag te zamen derwaarts komende, op de Markt elk zijne vaste plaats aan te wijzen. Het zou weleer voor geene steden hebben moeten wijken, was het met muren en wallen omringd geweest: het heeft ooit (volgens GRAMAIJE) tot 46 vrachtschepen in zee gehad, — was rijk en had vele inwoners. (*b*.)

Rozendaal heeft van aloude tijden uitgemaakt een gedeelte van het Land van *Breda*, en is ook door de Heeren van *Breda* bezeten tot GODEVAART IV, in wiens tijd men vindt, dat ARNOLD VAN GAASBEKE, die deszelfs dochter (ongenoemd) ten huwelijk had, zich in het jaar 1260 heeft geschreven wettig Momboir en Heer van den Lande van Breda, als daarin hebbende, regtens zijne gemalin, *Kalfsdonk*, *Hulsdonk*, *Langdonk* en *Rozendaal* (*c*.)

(*a*.) Tevoren waren er meer dan 20 bierbrouwerijen. — Ook was hun de bevoegdheid toegekend, om allerlei schors, die derwaarts werd aangevoerd, naar goedvinden te verkoopen. (VAN GOOR alsvoren, bl. 383.)

(*b*.) GRAMAIJE alsvoren pag. 26.

(*c*.) In 1273, onder het octaaf van Driekoningen gaf Prins ARNOLDUS VAN LEUVEN, bij zijnen brief genoemd Heer van *Bruhames*, ter leen aan JAN en WILLEM VAN LANGDONK en aan WILLEM, zoon van WILLEM, 7 Hoeven of cijnsen moeren, gelegen bij hun goed van *Langdonk*. (BUTKENS, *Troph. de Brabant.* t. I. l. 7, pag. 604.)

Hier zij ook opgemerkt, dat de Heer van Rozendaal, den 18 October 1329, gaf aan CLAIS VAN NISPEN een *landgoed* tusschen *Wolbrake* en *Hotmeer* bij Rozendaal gelegen. (DE ROUCK *Ned. Herault.* bl. 294.) *Langdonk* en *Borteldonk* 2 gehuchten waren weleer even zoo elk een achterleen van het *Huis van Breda*.

De gronden tusschen *Hotmeer* en *Wolbrake* zijn na den dood van BOUDEWIJN *van Nispen* in 1524, door de erfgenamen van dezen verkocht aan RAZO *van Liedekerke*, en in 1540 aan ADRIAAN VIERLINGS (*Ms chron. van Breda* bl. 91. 98 en 100.)

Digitized by Google

RAZO VAN GAVEREN, 1e. Heer van *Breda*, trouwde met ALEIDA dochter van voornoemden ARNOLD, en na haren dood, in 1300 met ADEWIJNE, dochter van Heer WILLEM VAN STRIJEN, aan welke hij met toestemming van zijnen voorzoon, Heer RAZO *van Boelaar*, de middelen en lage heerschappij van *Rozendaal*.... heeft gegeven en aan hare nakomelingen. Van dan af was *Rozendaal* alzoo eene afzonderlijke vrije Heerlijkheid. Door het huwelijk van GEERTRUI, dochter van RAZO en ADEWIJNE, met KLAAS VAN REIJMERSWALE, Heer van *Lodijk*, kwamen de erfelijkheid en de inkomsten van *Rozendaal*, met de middelen en lage Heerlijkheid van dien, aan het Huis van *Rommerswale*, en uit dit huwelijk sproten voort de Heeren van Lodijk en Rommerswale, die ook bij opvolging Heeren van *Rozendaal* waren tot het jaar 1501, wanneer een ander KLAAS VAN ROMMERSWALE, Ridder, Heer van *Lodijk* en *Nieuw-Strijen* aan Graaf ENGELBERT VAN NASSAU, Heer van *Breda* verkocht „zijne nederheerlijkheden van ROZENDAAL, „*Nispen* en *Woude* onder het landgerichte van *Rozendaal*, tot 3 „ponden toe ende daer beneden, en de Heerlijkheden van voor„gemelde Heer KLAES onder het vaartgerichte ende *Doorlichte*, (*a.*)

Onder het *Land van Nassau*, tijdelijk onder de gemeente *Rozendaal* en kerkelijk onder *Wouw* behoorende, verstaat men de gehuchten *Vroenhout*, *Boeijink*, *Vinkebroek*, *Haijink* en de *Brembosch*. — *Vroenhout*, anders *Groenhout*, omdat men er eertijds veel weiland en houtgewas vond, is vermaard door het *Nonnenklooster*, dat daar bestaan heeft, opgerigt door SERVATIUS VAN LIEDEKERKE en zijne huisvrouw. (Zie het *Catharinadal* te *Oosterhout*.)

Het *Turfhoofd* onder Rozendaal schijnt verkeerd gespeld te zijn: Volgens VAN DER HOEVE (*Handvest kronijk* d. 1, bl. 85.) zou zijn echte naam *Durfos* of *Durfhof* zijn: men wil, zegt hij, dat eertijds het rijk van koning MEROVEUS die zich op het Slot *Merwede* bij *Dortrecht* ophield, zich uitstrekte tot aan het voornoemde *Durfos*. Op dit *Artikel* meldt VAN DER AA, dat dit de oude naam van *Dortrecht* was: *Turd-* of *Durtrecht*. Ik laat dit voor zijne rekening.

(*a.*) Men treft ten Noordoosten van Rozendaal, ruim een half uur vandaar, eene plaats aan, welke vermoedelijk naar eene kapel, die daar gestaan heeft, de *Kapelberg* genoemd wordt, in de wandeling, anders *Doorlicht* geheeten.

Ik vind in een oud handschrift, dat „CHRISTOFFEL LAUREIJSSEN schipman, van

Digitized by Google

„welke alle sijn voorsaeten te leen gehouden hebben van den „Huijse ende Hove van *Breda*", enz. — In de oude Registers van het gemelde Huis vindt men, dat deze verkooping is geschied „achtervolgens de communicatie die de schout van den *Graaf* en de schout van Heer KLAAS, met elkander gehad hebben den 12 Maart 1498". Sedert is de Heerlijkheid *Rozendaal* weder aan het Land van *Breda* gehecht geweest.

De voornoemde Heeren hadden, niet verre (slechts 10 minuten) van de plaats, aan de Noordzijde van den weg naar Nispen, een omwaterd Huis, voorheen het *Huis van Rozendaal*, anders het *Leengoed* en later in de wandeling enkel het *Hof* genoemd, verheven wordende van het Leenhof van Breda; het was door de eerste Heeren van dat geslacht gebouwd, en door derzelver opvolgers, zelfs na de bovengemelde verkooping, bezeten geweest; het is grootendeels gesloopt, en behoorde vóór ruim ééne eeuw aan de erfgenamen van Jonker NICOLAUS ROCCOX, Heer van Heetvelde. Bovendien bezat alsdan de *Markgraaf van Espinoij*, als Heer en Baron van *Boisgroult*, *Lodijk* en *Reijmerswale*, uit dien hoofde, alhier de helft der Molens, mitsgaders een groot

„KAREL VAN HIPELOE, *Rogierszoon* alle de goederen van erven, cijnsen, heerlijk„heden, baten enz. en gronden en alle toebehooren in 1575 gekocht heeft, die hij „op *Doorlicht* (ook wel *doerlecht*, *deurlicht* of *doirlicht* gespeld) in eigendom had, „strekkende tot aan de gemeene *beke* (dat is aan de *Nieuwenbergsche watering*, „die van uit de heide, langs het gehucht den *Nieuwenberg* vloeit en in de *vliet* „zich ontlast".) De koopsom was 750 Rijnsgulden. Reeds in 1356 verkocht BOUDEN VAN ROMMERWALE aan GERARD, *Hermans-z.*, Ridder, alle hofsteden, erfcijnsen en wildert, en alle regt, dat BOUDIJN te *doirlicht* bezat, enz. Dit getuigen de schepenen van *dorlecht*. Hieruit blijkt, dat *doorlicht* eertijds eene heerlijkheid was en zijne eigene schepensbank had. Deze twee stukken vond men weleer in het Archief het 1e in de lade: *Rozendaal* sub no. 29, — het 2de in de lade: *Roz*, en *doirlicht*, sub no. 6.

Te *doorlicht* was den 29 Mei 1566 eene *kapel* aanwezig, als blijkt uit eene visitatie der grensscheiding van het Markizaat van Bergen-op-zoom in dat jaar: daar leest men: „gereist naar de *kapel van doorlucht*, raijende lieniregt op het klein torreken der kerk van Hoeven"...

Digitized by Google

getal weilanden, de *lage Vrouwe Made* genaamd, welke goederen insgelijks van het gemelde Huis afkomstig waren en van den Heer van *Breda* ter leen gehouden werden. (*a.*) Het *Hof* behoorde later aan den Heer MOTMAN en vervolgens door zijne dochter ANNA bij huwelijk aan PANNEBOETER, schout van deze plaats; terwijl het thans bezeten en bewoond wordt door de familie WOLDRINGH.

Rozendaal heeft geen klein deel gehad in de ongelukken des tijds, maar vele rampen moeten verduren. In het jaar 1572 den 31 Mei, zijn de kerk, het Raadhuis en honderd-vijf der voornaamste huizen aan de markt tot aan de haven afgebrand, veroorzaakt door de, alstoen plaats hebbende, onlusten. Weinige jaren later en wel in 1590 werd de kerk wederom door het Spaansche krijgsvolk aangestoken en verbrand, en op den 28 Junij 1600, is zij voor de derdemaal door de vlammen verteerd, waarschijnlijk bij ongeluk. In 1603 volgde eene hevige pestziekte, waardoor vele honderden menschen, met hunnen geestelijken bestierder den Eerw. Heer HENRICUS GHIJSELEN, religieus van *Tongerloo*, het leven verloren. (*b.*) Deze ziekte woedde vele achtereenvolgende jaren, en vooral in 1625 en '26 drukte die besmetting andermaal verschrikkelijk op vele plaatsen en onder

(*a.*) In 1744 deed in Frankrijk zich de bedoelde *Markies van Espinoij* op als regthebbende op eenigen eigendom te *Rozendaal*. De regtvaardiging hiervan is welligt te *Rozendaal* te zoeken: trouwens het is gebleken, dat deszelfs vader (of grootvader) in het jaar 1686, Heer FRANCOIS D'EPINAIJ, Markies de *Boisgroult*, zich kwalificeerde erfgenaam te wezen van den *Huize van Lodijk en Reijmerwaal, Weelden, Nieuw-strijen*, enz., die als zoodanig bij of voor den notaris NICOLAAS HUIJGENS te *Rozendaal*, eene procuratie passeerde op CHRISTOFFEL VAN GIELS, om zich als partij te stellen tegen degenen, die zich de beheering aanmatigden. Het blijkt uit de *"Vierde steenrolle over zeeland Bewester-schelde, anno* 1668", dat de Graaf wel eens een aandeel heeft verkocht...., en het is welligt zulk een aandeel, waarvan de Markiezen van *Espinaij* vermeenden eigenaars te zijn, doch verzuimd hadden verhef of transport te doen.

(*b.*) HEIJEN als voren, bl. 127.

Digitized by Google

anderen op *Rozendaal*. In 1671 scheen de pest deze streken verlaten te hebben; doch kort daarna heerschten weer andere zeer gevaarlijke ziekten, waaronder de Roode-loop, als voornamelijk te Alphen, Bergen-op-zoom, Poppel, *Rozendaal* en Zundert en omliggende plaatsen, waar dan ook vele geestelijken zoowel als leken aan die ziekte zijn gestorven. In 1637 heeft er nog een zware brand plaats gehad, waarbij 35 huizen (waaronder 2 brouwerijen en een grutterij), en voorts meer dan 20 schuren en achterhuizen, eene prooi der vlammen zijn geworden. (*a*.)

In het jaar 1637 is te *Rozendaal* de handeling over de uitwisseling der gevangenen gesloten, tusschen KISKLAAR, Heer van *Marquette*, commissaris der finantiën van den koning van *Spanje* van de zijde der *Infante*, en — GERARD BERKEL met C. VERHOOGE wegens de Algemeene Staten.

Aanvankelijk had *Rozendaal* slechts eene kapel, ter eere van *H. Maagd* MARIA gesticht, welke een aanhangsel was van de parochiekerk van *Nispen* en bediend werd door eenen Afgezondenen van den Parochiaan (Pastoor) dier plaats. In het jaar 1268 werd er echter, met toestemming van ARNOLDUS Heer van *Gaasbeek*, ter eere van *O. L. Vrouw*, eene kerk gesticht, uit giften der inwoners van *Kalfsdonk*, *Hulsdonk* en *Langdonk*, om alzoo te beter hunne godsdienst te kunnen oefenen. (*b*.)

(*a*.) HEIJLEN voorn. ib. GRAMAIJE, *Ant. Bred.* C. 19, 22, VAN DER AA, *Beschr. van Bred.* bl. 252.

(*b*.) Reeds in het jaar 1266 donderdags voor het feest van den H. BARNABAS, had HENRICUS, Bisschop van *Luik*, op verzoek van den Abt en het konvent van Tongerloo, om den verren afstand, de slechte wegen en de gevaren der wateren, verlof gegeven, om de kapel van *Rozendaal* tot eene zelfstandige parochie te verheffen, blijkens het diploom, dat in het Archief der kerk van *Rozendaal* berust. (*Registrum pro dno Pastore de Rozendaal, ao* 1696 *confecto*...)

ARNOLDUS VAN GAASBEKE bekrachtigt de giften van eenige inwoners van Rozendaal, om daaruit de onkosten te vinden voor het onderhoud van de door hen gebouwde kerk en van den Pastoor. — De open brief van ARNOLDUS, waarbij hij de oprigting der kerk van Rozendaal tot eene *parochiekerk* goedkeurt, luidt aldus:

Digitized by Google

Bijzonder opmerkenswaardig is het, wat WICHMANS vermeldt van de mirakeleuze afteekening dezer kerk als van den Hemel gedaan, volgens dat aan hem door zijnen confrater JUDOCUS MUDZAERTS, onderpastoor aldaar, geschreven was. „Het is zeker „genoeg, zeide hij, dat onze kerk ter eere van de *Allerheiligste „Moeder Gods* is opgerigt; edoch of zij van de *Heilige Maagd* „is afgeteekend, daaromtrent heb ik niets zekers kunnen vinden. „Na een naauwkeurig onderzoek heb ik het volgende vernomen: „vóór het bouwen van deze kerk of kapel waren de uitgelatene „Ossen van een bouwman op eene zekere plaats in de weide „*wit geworden*; er was een *draad* gespannen rondom de Ossen „zoo als zij daar lagen, en wel een zijden draad en van eene „roode kleur. Het vermoeden schijnt te bestaan, dat de plaats, „waar de Ossen van kleur veranderd waren, beschikt was voor „de te bouwen kerk, en dat dan de zijden draad de grootte zou „aanduiden, waaraan de uitgestrektheid der kerk kon geëvenredigd „worden", enz.

Hij voegde er bij, dat aldaar deze overlevering des wegens algemeen bestond, schoon zij niet heel zeker was. (*a.*) Zoo verre die voornoemde onderpastoor.

„Allen dengenen... wij begeren, dat Ulieden gezamentlijk bekent zij, dat onze „mannen van *Kalfsdonk*, *Hulsdonk* en *Langdonk*, in onze tegenwoordigheid ver„schenen zijnde, de Kapel, gelegen ter plaetze genaemt *Rozendael*, bij hen begonnen „en voltrokken, ter eere der Allerheiligste Moeder Gods, met toestemming en „weten hunner Kerkelijke Oversten, om de verafgelegentheid van hare Moederkerk „te *Nispen*, en wegens het gebrek niet alleen van den goddelijken dienst, maar „ook de noodzakelijkheid der Kerkelijke Sacramenten, hebben begiftigt met negen „bunderen Landt, Beempden en Bosch, gelegen ter plaetzen gemeenlijk genaemt „*Schage*, *Haversdonck* en elders.... Wij dan begerende den goddelijken Dienst te „bevorderen, verklaren die gedane gift voor vast en bondig, en bekragtigen dezelve „mits dezen... gegeven te Wouw, in 't jaar 1268, den tweeden dag na St. Huijbert" (WICHMANS, *Brab. Mar.* pag. 537, VAN GOOR alsvoren bl. 422.)

Waar de in dit diploom van ARNOLDUS. vermelde *Schage* en *Haversdonck* gelegen waren weet ik niet; ik heb er nooit anders eenige vermelding van gevonden.

(*a.*) De Deken GEORGIUS LAERHOVIUS, Pastoor van *Rozendaal* zegt ook, dat de kapel niet zonder mirakel is begonnen gebouwd te worden ten tijde van AR-

Digitized by Google

Ik wil dit, zegt WICHMANS, aan niemand als eene waarheid opdringen: echter wat hiervan zij; dit is maar al te waar, dat dergelijke afmetingen of aanduidingen van Tempels zeer dikwijls van Godswege hebben plaats gehad, gelijk uit de geschiedenis blijkt. (*a*)

Deze kerk, door de ingezetenen gebouwd, in 1268 tot eene parochiekerk verheven en van de Moederkerk van *Nispen* afgescheiden, moet aanvankelijk een zeer groot gebouw zijn geweest, gelijk men aan de nog lang daarvan gestaan hebbende muren heeft kunnen zien.

Inderdaad de eerste kapel was tot zoo grooten tempel herbouwd, dat er naauwelijks een grootere of schoonere in het platte land gevonden werd; toen deze tempel in het jaar 1571 nog ongedeerd stond, prijkte deze met ongeveer twintig Altaren, die of geschilderd of uit enkel albaster gebijteld waren. Men vond er een tabernakel, uit onderscheidene steenen kunstmatig en kostelijk gebeeldhouwd, van boven tot onderen met echt goud belegd zoodat het met dat schoone tabernakel der Abdij van Tongerloo kon vergeleken worden. Daar was een zilveren Ciborie, fraai verguld, die *f* 3200 gekost had, welke later met toestemming van den Pastoor is verkocht, om voor de opbrengst derzelve een uurwerk aan te koopen: dit is gebeurd; doch het is, toen de inwoners balling waren, in de handen der boeven gevallen.

De kerk had niet enkel in omvang en grootte toegenomen, maar ook in devotie en godvruchtige stichtingen van vroome geloôvigen: trouwens in het jaar 1541 begon men de getijden (*horæ canonicæ*) te zingen, gesticht en begiftigd door SIMON MORINCX of MORINCX en zijne huisvrouw. De Bisschop van *Luik*, ROBERTUS VAN BERGEN heeft die stichting later op verzoek van den Pas-

NOLDUS VAN GAESBEEK; aangezien zij gewoonlijk een boek van mirakelen hadden, en dat op zekeren tijd van het jaar aan hunne onderhoorigen voorlazen, welks verlies wij niet weinig betreuren, zegt hij.

(*a*.) WICHMANS alsvoren, pag. 538. Hij bewijst dit op andere plaatsen.

Digitized by Google

toor, den Drossaard en de kerkmeesters goedgekeurd. Wijl er echter niet bepaald was, dat er dagelijks eene Mis zou gezongen worden, zoo is er eene overeenkomst getroffen tusschen den Pastoor en de andere priesters, dat zij beurtelings dagelijks de laatste Mis zouden zingen, en die zanger telkens een halve gulden voor salaris zou ontvangen uit die gelden, welke voor het zingen der getijden bestemd waren. Dit vriendschappelijk accoord heeft meer dan 24 jaren bestaan tot aan den dood van Hosius in 1570. Waarschijnlijk heeft men alsdan ook opgehouden de getijden te zingen.

In deze kerk, van welke, als zijnde eertijds een aanhangsel van Nispen, de Abt van Tongerloo het vergevingsregt had, vond men voorheen onderscheidene beneficiën, waarvan sommige ook door den voornoemden Abt vergeven werden: die beneficiën, of kapellanijen zijn de volgende.

1. Het altaar of beneficie van de *H. M. Maria*, met den last van 1 Mis in de week, gevende jaarlijks 4 Rijnguldens. Het werd vergeven: den 27 Maart 1607 aan Joannes Cornelius Cromfliet; — den.... aan Walterus Laurijssen; — den 24 Nov. 1668 aan Joannes Carolus Vriendts, licentiaat in de beide regten; — den 24 April 1669 aan Adrianus Diels.

2. Het altaar van het *H. Kruis*, met 3 Missen ter week, gaf 12 Rijnguldens. Den 3 Dec. 1638 werd het vergund aan Walterus Gregorii.

3. Het altaar van de *H. Catharina* (eerste fundatie), met 1 Mis gaf 3½ Rijngulden. Den 24 Mei 1630 werd Godefridus van Duren Rector benoemd.

4. Het altaar van de *H. Catharina* (2de stichting) met 4 Missen, gaf 32 Rijnguldens, en werd door den Abt vergeven. Den 17 Sept. 1626 werd Godefridus Servaes kapellaan benoemd. Het is later met de kapellanij van het *H. Kruis*, der tweede fundatie, vereenigd.

5. Het altaar van de *H. Anna*, met 1 Mis, gevende 5 en later

Digitized by Google

10 Rijng. Den 17 Febr. 1678 werd het vergeven aan JOANNES FRANCISCUS DE CONINCK, wereldlijk priester. (*a.*)

6. Het altaar van den *H. Geest*, met 4 Missen, gevende 12 Rijng. stond ter vergeving van den Abt. — Het is vereenigd met de kapellanij van het *H. Kruis* der tweede stichting. De laatste rector was CORNELIUS HECTORS.

7. Het altaar van den *H. Antonius*, met 1 Mis, gaf 5 Rijng.

8. Het altaar van den *H. Jacobus* gesticht in 1558, met 1 Mis gevende 8 of 9 Rijng., werd in 1573 vergeven aan LAURENTIUS NELST.

9. Het altaar van den *H. Joannes Baptista*, met 2 Missen, dat $8^1/_2$ Rijng. 's jaars gaf, werd vergeven door den gemelden Abt.

10. Het Altaar of de kapellanij van het *H. Kruis* (tweede fundatie,) werd den 2 Jan. 1582 vergund aan JOANNES DE BOER (AGRICOLA.)

Met deze kapellanij zijn later vereenigd de kapellanijen van den *H. Joannes Baptista*, van den *H. Geest* en van de *H. Catharina* en tot Rector van dezelve benoemd: den 10 Jan. 1652 JOANNES BOGAERTS, die in 1678 overleed, — den 28 April 1678 VALERIUS FRANSEN, die in 1686 stierf, — den 29 Aug. 1686 GODEFRIDUS STRUVE.

11. Het altaar van den *H. Georgius*, met 1 Mis, gaf eerst $3^1/_2$ en later 5 Rijng.

12. Het altaar van de *H. Barbara* (eerste stichting), met 1 Mis in de 14 dagen, gevende jaarlijks 54 Rijng., werd den 10 Maart 1618 vergeven aan CHRISTIANUS JACOBS (JACOBÆUS). (*b.*)

13. Het altaar van de *H. Barbara* (tweede stichting), met 1 Mis in de week, gaf 11 Rijng., en werd den 28 Nov. 1588 vergeven aan JOANNES TREMAULT.

(*a.*) Omtrent het jaar 1600 heeft zekere Matroon dit altaar met 10 guld. 's jaars begiftigd.

(*b.*) Dit beneficie is gesticht in 1581. GEORG. LAERHOVIUS zegt: "over weinig "tijd heb ik gehoord, dat elk bestierder van den H. Geest-tafel (den armen) en er "waren drie armen — aan den Rector van dit beneficie 9 Rijng. betaalde: meer "verzekering heb ik niet: ik hoop dat de vergever D. ROCKOX mij zal inlichten".

Digitized by Google

14. Het altaar van den *H. Sebastianus*, met 2 Missen, dat jaarlijks 9 Rijng. gaf, werd vergeven den... aan CORNELIUS PIJCK, kanonik van Bergen.

15. Het altaar van *O. L. Vrouw van Smarten*, met 1 Mis.

16. Het altaar van den *H. Hubertus*, met 2 Missen, gaf 14 Rijng., het werd den 23 Maart 1581 verleend aan WILHELMUS EVERAERTS en — den 23 Maart 1678 aan JOANNES AUGUSTINUS MUTSAERT.

17. Het *kosterschap*, dat voor Rector had, den 3 Jan. 1579, CORNELIUS WILLEMSEN.

18. Het altaar van de *H. Drievuldigheid*, dat in 1606 voor groot-altaar diende; aangaande deszelfs begiftiging blijkt niets: alleen weet men, dat D. ROCKOX gezorgd heeft, dat er alle weken een mis aan hetzelve gelezen werd.

Insgelijks heeft GODEFRIDUS SCHOUTEREN eene Mis gesticht elken Zondag na het sermoon en gaf daarvoor jaarlijks 8 Rijng.

Eindelijk zegt men, dat er een Altaar is geweest van den *Allerzoetsten Naam* JESUS, aan welk elke week eene Mis, met drie priesters werd gezongen.

De renten en inkomsten van den Pastoor, opgegeven in het *Manuale* van Pastoor HOSIUS, waren 1e. de tienden van het graan, beginnende bij *Langdonk*, aan de Oostzijde, zich uitstrekkende langs de heide tot aan den *Nieuwenberg*. 2e. de tienden der lammeren, kalveren, ganzen, eenden, en andere kleine tienden, als: van bijen, bosschen en moeren.

Uit de medegedeelde opnoeming der beneficiën blijkt en is klaar te zien, dat alle priesters, die er soms 24 of 25 te *Rozendaal* waren, niet van de inkomsten dier fundatiën konden leven, tenzij zij inwoners dezer gemeente waren en een rijk patrimoniëel hadden. — In het begin der 17e eeuw zijn eenige beneficiën vereenigd, als blijkt uit eene authentieke copie, berustende in het archief der kerk van *Rozendaal*. (*a*.) De Abt van Ton-

(*a*.) Deze copie, benevens andere belangrijke stukken zijn mij door den Pastoor van Rozendaal ISFRIDUS KUIJLEN goedgunstig medegedeeld, onder het opschrift:

Digitized by Google

gerloo als patroon, de Pastoor BERN. BOON en de kerkmeesters van *Rozendaal* gaven aan den Bisschop te kennen, dat gezegde Pastoor een zeer zware cuur op zich had, welke hij alleen naauwelijks bij magte was naar behoören te vervullen, om de groote menigte der ingezetenen en de daar aankomende vreemdelingen, om den verren afstand der plaatsen en de lastige invallen der nieuwsgezinden, en verzochten daarom, dat onderscheiden ledig staande kapellanijen of beneficien zouden vereenigd worden tot twee kapellanijen, welkers bedienaars verpligt zouden zijn te resideren en den Pastoor in de vervulling der pastorele bedieningen behulpzaam te zijn: de Bisschop JOANNES MALDERUS dit verzoek, na rijpe overwegingen billijk oordeelende, heeft, den 2 December 1612 werkelijk de kapellanij aan het Altaar van het *H. Kruis* met de kapellanij aan het Altaar van den *H. Joannes Baptista*, en de kapellanij aan het Altaar van den *H. Geest* met die aan het Altaar der *H. Catharina*, de tweede fundatie vereenigd, geannexeerd en ingelijfd, met de verpligting voor de bedienaars, als boven gezegd is. Insgelijks heeft hij met dezelfde verpligting vereenigd de kapellanij van *O. L. Vrouw* met die van het *H. Kruis*, der eerste fundatie, van den *H. Georgius*, van de *HH. Crispinus* en *Crispinianus*, van de *H. Catharina*, der eerste stichting, van de *H. Barbara* der tweede stichting, van den *H. Antonius*, van *O. L. V. van Smarten*, en van den *H. Sebastianus*; zoo nogtans, dat al de lasten, aan deze beneficiën verbonden, naauwkeurig zouden volbragt worden, immers als de vruchten kunnen genoten worden. Vervolgens zijn in de gemeente van *Rozendaal* te dier tijd twee *kapellanijen* opgerigt en twee dienstdoende priesters als helpers aan den Pastoor toegevoegd. Tot heden genieten de kapellanen nog eenige vruchten dier beneficiën en moeten zij nog lasten volbrengen.

Unie van de beneficiën in de kercke van Rozendaal: Unio beneficiorum simplicium fundatorum in Ecclesia de Roozendaal, et eorumdem erectio ad duo beneficia curata.

Digitized by Google

Onder de parochie van *Rozendaal* bestonden eertijds vele kapellen of bidplaatsen; dan, voor zoo veel ik weet, waren er geene begiftigd: in eenige echter werd door godvruchtige boeren en buitenlieden de Lof of het officie van *O. L. Vrouw* gezongen; in niet ééne werd het H. Sacrificie der Mis opgedragen. (*a.*)

De kerk in 1572 verbrand zijnde, werd weer hersteld, en in 1590 op nieuw in asch gelegd; alsdan is zij veel verkleind, en de oude muren daarvan zijn buiten-om blijven staan; echter in 1600 is zij voor de derdemaal eene prooi der vlammen geworden. (*b.*)

Toen in 1590 de kerk was afgebrand, is één zijkoor behouden gebleven en op kosten der ingezeten, en vóór de ongelukkige tijden, luisterlijk hersteld, dervoege, dat dit 1000 of meer Communicanten kon bevatten; in 1594 werd het met 5 altaren en zoovele nieuwe schilderijen zeer prachtig versierd; de Doopvont en alles wat tot de goddelijke dienst behoort, was in betamelijken staat. (*c.*)

De later wederom opgebouwde kerk werd in het jaar 1648 door de Hervormden ingenomen. (*d.*) Ik heb een oud manuscript

(*a.*) Eene kapel uitgenomen, in het geheel Markiezaat van Bergen, namelijk die te *Hoogerheide*, oudtijds onder Woensdrecht (Uit het Register, door GODEFRIDUS CALLEBOUT Pastoor te Rozendaal, in 1696 geschreven) waar eens of tweemaal wekelijks de H. Mis gelezen werd.

GRAMAIJE (*Antiq. Bred.* pag. 26,) zegt dat *Rozendaal* in zijnen omtrek 12 kapellen heeft gehad. Daar bestond eertijds een klooster, voegt hij er bij, waarvan nog reliquien zijn zegt een oud Ms; — doch overigens vind ik niets daarvan opgeteekend. Zou hij misschien het *St. Catharina-dal* bedoelen, dat te *Vroenhout*, op het tijdelijk grondgebied van *Rozendaal* bestaan heeft? (Zie pag. 30.)

(*b.*) In deze kerk lag, zoodra men de middelste deur van het hooge koor inkwam, een graauwe zerk, waarop in de rondte te lezen stond:

....begraven JAN RAESSEN *van Lijekercke*, die steift Ao XIIIc en LII den XXIII dach in November.

In het midden zag men het Wapenschild van *Liedekerke*. — Men heeft vroeger altijd gemeend, dat deze zerk op het graf lag, waar eertijds de pastoors begraven werden.

(*c.*) Dit getuigt GERARDUS SCHOOFF, Deken van *Bergen o. Z.* en pastoor te *Westmalle*, in zijne visitatie den 19 October 1596.

(*d.*) Volgens sommigen in 1638, zoals het *jaarboekje, voor de zaken van de R. K. Eeredienst*, 12e *jaargang* 1858; doch het hier medegedeelde logenstraft dit gevoelen.

Digitized by Google

voor mij liggen, waarop staat: „Copie, hoe den Drossart *Corn.* „*Aersse* Heer van Wernhout, Drossaert van Breda, is gekomen „op den 24 Junij 1648 met twee compagniën ruijters met nog „een rest van 24 ongedresseerde predikanten en nog ettelijke „aanhang van volk, ende heeft deze copije gegeven aan den „Borgemeester *Jan Corn. Crol*, alias *Prins*, en luijd als volgt:

„Edele arnfeste zeer lieve getrouwe, alsoo onse meeninge ende „intentie is, dat ingevolge van het tractaat van onse Resolutie „van de Heere state generaal daar op gevolgt, dat de paapsche „karken in onse landen ende Baronie van Breda sullen worden „gesuijvert ende de predikanten van de waare christelijke Gere„formeerde Religie, die tot nog toe haar in huijs of schuren „hebben moeten behelpen, daarin sullen worden geintroduceert, „soo lasten ende bevelen wij Ul. bij deze het selve terstont bij „der hand te nemen ende papen ofte roomse pastoren aan te „segge ende te bevelen datse haar voortaan uijt de karken ende „kapellen sullen onthouden sonder eenige dinste meer te plegen „ofte haar met eenige karkelijke saken aldaar meer te bemoeijen, „doende de voorsz voorgenoemde karken ende kapellen sullen „suijveren ende rijnigen van alle vestinge, die in de selve uijttet „pausdom mogen wesen als van autaren ende alles hetgene daar„van dependeert sonder daarvan eenige memorie te laten, alle „welke beelden en schilderijen Ul. in eene verseekerde plaatse „sal doen brengen ende bewaren tot onse nadre ordre, voorders „sullen Ul. onse respective predikanten in de voorgenoemde „karken in te lijden ende te introduseeren naar behooren en de „selve in haar bedininge mainteneren ende hand biden. Hier „mede edele live getrouwe blijft Gode bevolen. 's Gravenhage „dezen 24 Junij 1648. — Onder stont Ul. goede vrint getekent „D'Orange.. de opschrift was, Den edelen ernfeste onsen seer „lieven getrouwen *Corn. van Aersse* Heer van Wernhout... Ac„cordeert mette origineele van Breda, bij mij in Rozendaal Se„cretaris *Swaans*.

„Toen deze voorzegde copije is behandigt geweest aan de

Digitized by Google

"Magistraten der vrijheid Rozendaal, soo heeft *Jacob Sterling* "kuijster de kerke toen opengedaan aan de Suijtzijde van de "kerke ende sijn hem gevolgt den Drossart *Corn. Aerssen* met "sijnen stadhouder schout *Buijx* ende onsen ouden schout *Zeven* "*Zevenster* met nog een rest van 24 predikanten en nog anderen "aanhang van Bergen op Zoom, Breda en omliggende plaatsen "ende nog eenige curieuse catholijcke, waaronder de Rentmr. "*Marot*.... en den predikant *Mispelboom* heeft daar het eerste "sermoon in gedaan, ende sijnen tex begon hij bij *Jacobus* 1". (*a.*)

De Hervormden hebben deze kerk allengs laten vervallen en eindelijk dezelve voor afbraak verkocht en in 1807 geheel doen sloopen. (*b.*) De grond, waarop dit gebouw gestaan had, is in

(*a.*) Men vindt echter, dat reeds in 1613 te *Rozendaal* het leeraarambt heeft waargenomen MARTINUS BRUINVISCH. (VAN DER AA als voren bl. 247.) In voornoemd jaar 1613 klaagde reeds de Bisschop, dat de nieuwsgezinde predikanten predikten en andere zaken verrigtten, die hunne secte in de religie voorschreef, wegens de plegtigheden van het doopsel, het nachtmaal en het huwelijk. Zóó doen zij in *Rozendaal*, Oosterhout, Oudenbosch. Ossendrecht en elders zeide hij. De Pastoor van Rozendaal klaagde alsdan ook, dat de hervormden dreigden binnen kort de kerk te zullen innemen. (Zie het *Sijnod. Belg.* t. 3, pag. 369—372.) En alreeds vroeger (den 13 April 1612) gaf de Pastoor aan de Vicarissen, *sede vacante*, van Antwerpen te kennen, dat de predikant van Breda *Boxhorick* (*Boxhorn*) in die dagen te Rozendaal was gekomen, waar in zeker huis alles gereed was, om te predikken en hij twee kinderen heeft gedoopt; terwijl de schout en vijf schepenen binnen kwamen, en vroegen, of hij van de Staten verlof had, om zulks te verrigten, gaf hij ten antwoord, dat hij van God gezonden was, — dat het den Staten niet zou mishagen, dat hij daarvan genoegzaam overtuigd was. (*Register A van het Bisdom.*) Zie ook den toestand des Bisdoms, d. 2, bl. 47.

(*b.*) Nadat het hatelijke plakkaat van *retorsie* was uitgevaardigd, en de geestelijken uit de *Meijerij* van 's Bosch en ook uit het Land van *Breda* en *Bergen-op-Zoom* moesten vertrekken, zijn er ook uit deze streken een aantal kinderen te *Nieuwkuik* gedoopt door den pastoor van *Drunen* of door eenen zendeling uit de orde der Predikheeren, met name JOANNES VAN DE WEEL. Men vindt onder de gedoopten, kinderen uit vele naburige plaatsen onder het Bisdom van *'s Bosch* en zelfs van ver afgelegen parochiën, als van *Rozendaal* van *Terheiden* uit de Baronie van Breda. De Pastoor van *Drunen* of elk bevoegd priester kon te *Nieuwkuik*

Digitized by Google

1809 aan de katholijken door koning LODEWIJK teruggegeven, terwijl hoogst dezelve hun tot weder opbouwing der kerk eene subsidie verstrekte.

De katholijken van *Rozendaal* hadden sedert de Reformatie, in een onaanzienlijk gebouw, eene *Schuurkerk*, de godsdienstoefeningen verrigt; Is. TIRION zegt: in de eerste helft der 18e eeuw (voor en in 1740) in eene *houten schuur*, die de gedaante van een kapel had. (*a.*) In 1772 is deze schuurkerk herbouwd, waarschijnlijk alsdan voor 't eerst in steen gemetseld. Onder den Pastoor Ivo LE BON hebben de katholijken, in het jaar 1837 en de twee volgende jaren, een fraaije kerk gebouwd op den gemelden grond, aan den toren, die den 23 Mei 1839, ter eere van den H. JOANNES *den Dooper*, gewijd is door den Bisschop van *Curium* in part. inf., Baron van *Wijckersloot*, Heer van *Schalkwijk*, bij welke gelegenheid op de volgende dagen, in dezelve aan onderscheidene kweekelingen in de godgeleerdheid de Heilige wijdingen zijn toegediend geworden. Deze kerk is versierd met 3 Altaren, — het hoog Altaar, — dat van *St. Jan den dooper* en dat van *O. L. V.* —, met prachtige biechtstoelen, een buitengewoon orgel, en geschilderde statie-schilderijen.

Thans heeft *Rozendaal* nog eene tweede kerk, de *Paters-kerk* genoemd. Zie hier de geschiedenis! In het jaar 1868 wendde de Z. Ew. Pater A. KONINGS, Provinciaal van de *Congregatie des Allerh. Verlossers*, zich tot zijne Doorl. Hoogw. den Bisschop J. VAN GENK, om de vergunning te erlangen te *Rozendaal* een klooster en eene kerk zijner Congregatie te vestigen, die, na den Heer pastoor van *Rozendaal* ISF. KUIJLEN gehoord te hebben, met het oog op de geestelijke belangen dezer aanzienlijke gemeente, op den 12 Maart 1868, daartoe volgaarne zijne toestemming gaf.

zijne diensten veilig verrigten, omdat deze gemeente niet onder de Meijerij, maar onder het prinsdom van *Luik* behoorde, en alzoo de vervolgingsmaatregel op deze plaats niet toepasselijk was. (J. A. COPPENS als boven d. 3, bl. 221.)

(*a.*) *Tegenw. Staat van Staats-Brab.* 12 d. bl. 227.

Digitized by Google

Met dat doel werd een huis en erf, Sectie K. N°. 791 en 958, aan de Kaaij, behoorende aan den Heer P. VAN GILS, aangekocht. De Ew. Paters bouwden eene planken-kerk en den 29 October 1868 werd deze noodkerk ingezegend, en van dat tijdstip is zij voor het publiek geopend; terwijl ze sedert dien druk door de inwoners en buitenlui wordt bezocht.

In 1871 werden de eerste pogingen aangewend, om de planken-noodkerk door een waardig tempelgebouw te vervangen.

Gesteund door de milde offers der geloovigen van *Rozendaal* en het sluiten eener geldleening, welke aanstonds algemeen deelneming vond, werd den 9 Januarij 1873 de eerste en den 16 April den 106de en laatste heipaal voor de fondering in den grond geslagen; de nieuwe kerk werd zeer voorspoedig opgetrokken met twee torens aan den voorgevel; den 6 Mei van het zelfde jaar had de plegtigheid plaats van het wijden der grondslagen en het leggen van den eerste steen, welke prijkt met het jaarschrift:

Me posUIt J. H. SChaap
SUperIor ProVInCIaLIs In HoLLanDIa.

De opbouw ging naar wensch voort. Den 9 October 1874 had reeds de inzegening der in Bijzantijnschen stijl prachtig gebouwde kerk plaats en werd zij gesteld onder de Bescherming van *Onze Lieve Vrouw van altijddurenden Bijstand.* De plegtigheid werd verrigd door den Z. Ew. Pater P. OOMEN, alstoen Provinciaal der paters Redemptoristen. (Door Pater *Rector* medegedeeld.)

De parochie van *Rozendaal*, die later *Nispen* onder zich had en de moederkerk der nieuwopgerigte parochie van *Zegge* is, wordt nog door eenen pastoor bediend, die zonder onderbreking uit de kanoniken van *Tongerloo* is genomen.

In vorige eeuwen is te *Rozendaal* een *Gasthuis* gesticht: de tijd der eerste stichting schijnt onbekend te zijn: in 1363 wordt in het diploom van JAN, Heer *van de Lek* en *Breda* gezegd, dat

Digitized by Google

het alsdan over lang, in oude tijden gebouwd was (*ab antiquo anteà fundatum*, lang te voren gesticht, zegt GRAMAIJE, pag. 30 alsmede een oud *Ms.* dat ik voor mij heb); doch in laatstgenoemd jaar zou het merkelijk verbeterd en vergroot zijn door ARNOLDUS VAN DER NESTE, NICOLAUS HENDRIKX en JOANNES BUSE (het Ms. voegt er bij PETRUS VAN DER NESTE), die het deden inrigten voor arme reizigers, aan wie het tot verblijf zou dienen, daarbij verzoekende, dat de Heer JAN *van de Lek* en *Breda* en anderen elk hun zegel daaraan zouden hechten. Gezegde JAN II heeft deze stichting werkelijk bevestigd (het diploom was *»gegeven te Rozendaal op het hof het woonhuis van* PETRUS *»*VAN DER NESTE 1363"; terwijl deze tevens is bekrachtigd door den Bisschop van *Luik*, den 22 Nov. 1380. (Zie GRAM. *Antiq. Bred.* p. 30.)

Volgens een *manuale* van den Pastoor heeft dit *Gasthuis* in de *Achterstraat* gestaan; doch het is door brand vernield. In 1594 is er een ander zeer geschikt huis aangekocht. Sedert lang bestaat dit gasthuis niet meer, maar wel zijn er nog eenige fondsen over, waaruit ook thans nog aan vreemde arme reizigers nachtverblijf en kost worden verstrekt, bekend onder den naam van *passant-armen* (*a.*)

Er bestaat ook een *Godshuis*, in de *St. Anna-straat*, gewoonlijk het *Kerkstraatje* genoemd, nevens het plein der oude schuurkerk, hetwelk den 29 Mei 1617, door Jufvrouw JOANNA VAN WASSERVAS, (*b.*) weduwe van Hr. THOMAS HEUTER, Ridder, gesticht is voor vier arme oude vrouwen, geboren te *Rozendaal.*

(*a.*) G. VAN LAERHOVEN, Pastoor en landdeken, verlangde dat de goederen van het *gasthuis* tot een beter einde zouden bestemd worden»; wat is immers zeide hij, zulk een huis dan een toevlugt der lijjaards, om niet te zeggen: een schuilplaats van deugenieten: hij oordeelde het raadzamer en nuttiger, dat er twee of meer studie beursen uit gevormd werden: dan te vergeefs; hij werd niet verhoord.

(*b.*) Op eene andere plaats in het Archief van *Rozendaal* wordt zij genoemd: MARIA ELIZABETH WASSERVAS.

Digitized by Google

Volgens den titel der stichting heeft de tijdelijke pastoor der plaats tot op heden het beheer over dit huis.

Het oude Godshuis is over eenige jaren geheel herbouwd en in hetzelve is eene 's Zondag-school opgerigt, waarin 's Zondags 's namiddags meisjes, zoo van de aanzienlijke, als van mindere klasse vergaderen en onderwijs genieten in de Godsdienst.

In Rozendaal treft men nog aan eene *Vereeniging van den* H. VINCENTIUS, ten doel hebbende de schamele armen op te zoeken en deze te ondersteunen in hunne behoeften, in kost, kleederen, deksel, brandstof, zonder dat de zulken aan den armen gaan. Buitendien is er eene *algemeen plaatselijk armbestuur*, — een *kerkelijk R. Katholijk* armbestuur en een *Diakenie-armen*. Verder scholen, daar de armen voor niet geleerd worden in alwat zij volgens hunnen staat noodig hebben.

In de *Molenstraat* vond men eertijds nog een *Leprosen-huis*, voor besmettelijke zieken, waarvan men, volgens overlevering, den gemetselden toog van de poort nog zien kan: dan dit huis is op het laatste der 16e eeuw afgebrand.

Thans bevindt zich hier wederom een nieuw *Gasthuis*, waartoe de oude schuurkerk in de *St. Annastraat* is ingerigt, om daarin uitsluitend zieke Katholijken op te nemen of door ouderdom versletene ingezetenen. Deszelfs reglement is door den Doorl. Heer JOANNES VAN HOOYDONK, destijds Bisschop van *Dardanie in p. inf.*, Apostolisch Vicaris van het Vicariaat van *Breda*, den 9 September 1844, goedgekeurd. Onder het toevoorzigt van den Pastoor en twee kerkmeesters regenten, wordt dit Huis bediend door Religieuse dochters, Zusters van den derden Regel van den H. FRANCISCUS; terwijl de gemeente onmiddelijk onder den Bisschop staat.

Men treft hier in de *Molenstraat* ook aan, sinds eenige jaren, eene *Vereeniging of Congregatie van liefdadige Zusters, religieusen van den derden Regel* van den H. FRANCISCUS.

Bij haar aankomen te *Rozendaal* trokken zij in het Huis van den Heer Burgemeester VAN GILS, welk huis sedert een tal

Digitized by Google

jaren door protestanten was bezeten en bewoond geweest, en laatstelijk door den Heer PANNEBOETER, eertijds drost of schout dezer plaats. Later is dit huis met de daarnevens staande koetshuis en stalling door de Religieusen van voornoemden Hr. VAN GILSE aangekocht.

Door de ijverige bemoeijingen der Eerw. Heeren Geestelijken van Rozendaal, werd intusschen in het jaar 1832, op 1 September aldaar eene school geopend voor arme- en burgerkinderen. Vijf Zusters waren daarvoor in het gesticht te *Etten* aangevraagd, en door Gods zegen en de ondersteuning der geestelijke en wereldlijke overheid nam deze onderneming weldra in bloei toe. De Eerw. Heer Pastoor LE BON en vele aanzienlijken van *Rozendaal*, verlangden zeer, dat ook een Pensionaat aan de inrichting zou verbonden worden, en met goedkeuring van den HoogEerw. Vicaris J. VAN HOOYDONK, werd daaraan gevolg gegeven, en het Pensionaat, den 4 Maart 1834, met 5 Pensionairen geopend: later is het getal pensionairen van lieverlede vermeerderd; het Pensionaat floreert en wordt bijzonder gezocht voor meisjes uit den aanzienlijken stand der maatschappij.

Sedert 12 November 1833 had de Eerw. Overste van Etten, Moeder MARIA JOSEPH RAAIJMAKERS, het bestuur op zich genomen van het gesticht te *Rozendaal*, hetwelk volgens de inzichten der voorzienigheid het Moederhuis zou worden, van al hare takken of afdeelingen die zich niet alleen in ons *Vaderland*, maar ook tot in de *West-Indiën* en in *Engeland* zouden uitbreiden.

De Eerw. Heer ANTONIUS JOANNES HELLEMONS, Kapellaan te *Rozendaal*, zijne geboorteplaats, die van den beginne af, zijne warme belangstelling in de onderneming had getoond, en haar op alle manieren had gesteund, werd tot Rector aangesteld en deed als zoodanig den 29 Juni 1834 zijne intrede in het Gesticht. Sedert dien tijd heeft God niet opgehouden zijn zegen aan de jonge Congregatie te verleenen. Achtereenvolgens zijn nieuwe gestichten uit haar voortgesproten welker getal thans tot 24 is

Digitized by Google

gestegen, die allen met het gesticht te *Rozendaal*, als met hun Moederhuis zijn verbonden en vereenigd.

Aanvankelijk diende eene achterkamer tot eene bidplaats of kapel; daarna is er eene kapel gebouwd achter de remise en later eene aan de regterzijde. Voor eenige jaren is het bovenbedoelde huis met nog twee aangekochte huizen, tot één groot en prachtig huis herbouwd, van verschillende doelmatige verdeelingen voorzien, terwijl men daarachter eene sierlijke kapel aantreft en een fraaije vierkante cour met meer gebouwen omringd.

Geheel afgezonderd van het pensionaat vindt men verder achteruit nog schoollocalen, waar de Religieusen de arme kinderen (meisjes) om niet onderwijzen en verschillende handwerken leeren. In een woord, alles is loffelijk ingerigt, en de religieusen dragen niet weinig bij tot inprenting van godsdienstzin en goede zeden.

Den 8 December 1867 had de Congregatie het verlies te betreuren van hare eerbiedwaardige stichtster en eerste algemeene Overste Maria Joseph Raaymakers. Zij mocht zich bij haar zalig verscheiden, in den bloei der haar zoo dierbare Congregatie en hare voortplanting verheugen; één verlangen slechts was onvoldaan gebleven: dat van de goedkeuring der H. Regelen door den H. Stoel.

Twee jaren later onder het bestuur der 2e Algemeene Overste Maria Christina van den Panhuijsen, werd deze gunst aan de Congregatie geschonken, en bekrachtigde Z. H. Paus Pius IX, bij Pauselijke Breve van 19 September 1869 de Congregatie van Rozendaal en derzelver Constitutiën.

A. J. Hellemons, die gedurende zoo vele jaren als Rector en als raadsman de steun der Congregatie en de vader der Religieusen was geweest, verwisselde, den 13 Maart 1873, zijne verdienstelijke loopbaan met de eeuwige rust des hemels. Gewis zal zijne nagedachtenis in de Congregatie steeds in dankbare herinnering zijn!

Adrianus Kuijpers, geboren te *Bavel* den 20 Julij 1846, werd den 13 Nov. '72 door Monsgr. J. van Genk, assistent rector, en reeds in Maart '73 Rector der Congregatie benoemd.

Digitized by Google

Hier bestaat eindelijk nog, wat ik niet vergeten mag, een bijzondere school, waarin *Christelijke Broeders*, in een treffelijk gebouw, hetwelk ten einde het *Dominestraatje*, over eenige jaren met twee zijvleugelen daartoe is ingerigt, — aan de armen gratis en aan andere jongens voor een klein salaris onderwijs geven, en hun de Christelijke leering inprenten.

Rozendaal mag er teregt trotsch op zijn, dat het zoovele aanzienlijke en geleerde mannen heeft opgeleverd. In de eerste plaats verdient hier vermeld te worden HENRICUS BOSCH, te *Rozendaal* geboren, vermoedelijk op het einde der 15e eeuw, die in den geur van heiligheid is overleden. Hij aanvaarde de orde van *Premonstreit*; hij werd kanonik te *Tongerloo*, en na eenigen tijd het ambt van prior in het klooster bekleed te hebben, werd hij in 1527 pastoor te *Duffen*. In 1532 van daar naar *Alphen* verplaatst, was hij in 1540 te *Nispen* als pastoor aangesteld. Hij werd den 23 Augustus 1557, des nachts in zijne pastorij, door eene rooversbende aangevallen en wreedaardig vermoord. Men zag, nog dertien jaren na het plegen van dit wanbedrijf, op eenen steen het bloed van dezen uitmuntenden religieus en milddadigen vader der armen, dat niet kon uitgewischt worden. De algemeene Vicaris van *'s Bosch* HENRICUS VAN LEEMPUTTE stond den 13 Mei 1653 toe, dat de Prelaat van *Tongerloo* het gebeente van dezen eerbiedwaardigen man konde verheffen, *opdat*, gelijk hij zich uitdrukt, *God in zijne Heiligen zoude verheerlijkt worden, en bijaldien het Hem behaagde, Hij door diens verdiensten aan de geloovigen weldaden zoude verleenen.* (*Necrolog. Tongerl. Ms. en Ephemerides Hagiologiæ p.* 242,)

CORNELIUS DE VROOM, minderbroeder, in 1637 geboren te *Rozendaal*, was inderdaad een *vroom* man, wiens degelijke deugdzaamheid en vroomheid zijn lof verkondigen. Op eene *Tabula capitularis* van het jaar 1665, komt hij voor als *instructor secundi novitiatûs, lector Theologiæ moralis* van het convent te *Maeseijk*, van welk klooster hij in 1666 Vikaris werd. In die betrekking

Digitized by Google

schijnt hij geleefd te hebben tot het einde van 1669, wanneer hij als Gardiaan naar *Diest* vertrok. Hier bleef hij tot 1672, toen zijne overheid hem met het geestelijk onderwijs in het klooster te *Brussel* belastte. In 1673 werd hij als missionaris van de statie *Moises* en *Aaron* te *Amsterdam* aangesteld.

Hij heeft er 14 jaren geweest met zulk gevolg, dat hij in 1675, 1677 Vikaris en in 1678, '80, '84, '86 tot *Overste* der Missionarissen werd gekozen en Apostolieke Prefect der Missiën. Zijn zielenijver is met zijnen toenemende ouderdom niet verouderd; trouwens nadat hij onderscheidene Kath. priesters uit *Holland* had verzonden, ten einde de geloovigen, die van de noodzakelijke dienst verstoken waren, te hulp te komen, heeft hij, nu meer dan 70 jaren oud, opnieuw de Missie waargenomen en te *Delft* eenige jaren zijn verblijf gehad.

Op last van den Generaal der orde begaf hij zich in 1686 naar Engeland en is hij voorzitter geweest in het Provinciaal kapittel, dat te *Londen*, onder het bestuur van Jacobus II, koning van *Engeland* gehouden is.

Uit de Missie is hij tot het bestuur der Provincie van *Neder-Duitschland* geroepen, en voor de tweede en derde maal gekozen. Hij is mede tegenwoordig geweest in de Generale vergadering, te *Rome* gehouden in 1688, en wederom in eene andere, die te *Victorie* in Cantabrië plaats had in 1694, te voet derwaarts gaande en wederkeerende, terwijl hij in de eerste tot algemeene *Diffinitor* der gansche Orde werd uitverkoren. In 1696 en nog in 1705 werd hij *Provinciaal* gekozen.

Even als de *H. Franciscus*, heeft hij drie kerken en Conventen opgerigt, — een te *Brussel*, een te *Maastricht* en een te *Rekem*. Hij was in zijn leven een gedurig voorbeeld voor zijne confraters: om ook anderen nuttig te zijn, heeft hij een latijnsch werkje, in het vlaamsch vertaald, in het licht gegeven; (*a.*) eindelijk was

(*a.*) De titel was: *de perfectione et speculum animæ.*

Digitized by Google

hij ook een spiegel in het sterven. In het jaar 1706 den 25 Januarij heeft C. DE VROOM zijn Jubilé van 50 *jaren in de Religie* zeer feestelijk gevierd en gewild, dat al de kloosters der Provincie door eene eerlijke en religieuze recreatie daaraan deelachtig zouden wezen. Het Jubilé had te Antwerpen plaats.

Hij was gedwongen de Missie van *Delft* te verlaten, om een accident aan den arm, dat hem uit het leven rukte. Toen hij den dood voelde naderen, liet hij zich eenige schriftuurplaatsen voorlezen, om zijn geloof, hoop en liefde nog meer op te wekken, en met oogen en handen gedurig op het beeld van den Gekruisten Jesus gevestigd, sprak hij staag zuchtende deze woorden uit: *Deus meus et omnia:* — *mijn God en mijn al;* terwijl hij zijne broeders tot eene volmaakte liefde tot God aanspoorde, gaf hij zijnen geest den 1 Januarij 1712 in den ouderdom van 74 jaren, van welke hij er 55 in de religie of de orde had doorgebragt. (SANDERUS *Chor. Brab.* t. 3, pag. 224—225.)

ERASMUS DE VROOM, alias VROMER was ook te *Rozendaal* geboren in de 16e eeuw; hij werd karthuizer en prior der Karthuizers te *Raamsdonck* bij *Geertruidenberg*. Toen deze kloosterlingen het *Huis des bergs van St. Geertrui* (zoo heette het klooster) door de nieuwsgezinden gedwongen werden te verlaten, namen zij de wijk naar *Breda*; (*a.*) doch ook hier konden zij niet lang te zamen blijven; want toen eenige jaren daarna de stad *Breda* de partij van den Prins van *Oranje* koos, weken de Karthuizers naar onderscheidene kloosters hunner orde. Derzelver prior, ERASMUS, nam zijnen intrek in een klooster bij *Brussel*, en wanneer dit in 1579 door de hervormden was verwoest, aanvaardde hij het pastoreel ambt der kerk van *Etten* in de baronie van *Breda*, welke kerk hij ongeveer zeven jaren, niet zonder vervolging,

(*a.*) Bij de eerste inneming van *Geertruidenberg* moesten deze kloosterlingen vlugten; derzelver goederen werden, bij een besluit van het Hof te *'s Hage*, den 26 Julij 1581, verklaard aan het Land vervallen te zijn. Het klooster is op last van Prins WILLEM I afgebroken.

Digitized by Google

heeft bediend; want tweemaal is hij door den vijand vastgegrepen, en naar *Haagstraten* en *Bergen-op-Zoom* gevoerd, terwijl hij niet dan onder een zwaar losgeld zijne vrijheid herkregen heeft. Daar de kerk van *Etten* door de nieuwsgezinden verbrand en verwoest was, poogde genoemde prior eene schuilplaats in het klooster te *Roermond* te verwerven; dan op zijne reis naar deze stad, werd hij, voor den derden keer, door den vijand aangehouden en naar *Gelder* gebragt, waar hij geboeid, en onder vele mishandelingen, zoo hij zelf getuigt, vier maanden is gekerkerd geweest. Door de Abdis van *Thoor*, welke het patroonaatschap der kerk van *Etten* bezat, met *f* 600 uit zijne gevangenis vrijgekocht, is hij, met eenen medebroeder uit het klooster van *Geertruidenberg*, bij de karthuizers van *Vught*, die toen om de verwoesting van hun klooster, een kasteel bij *Herlaar*, onder *St. Michiels-Gestel* bewoonden, omtrent een jaar gehuisvest geweest; doch, daar dezen in groote behoefte geraakten, — nam hij den 5 November 1587 de *deserviture* der kerk van *St. Michiels-Gestel* aan, voor welke hij ook het volgende jaar door den heer der plaats als Pastoor is voorgedragen aan den bisschop.

Hij kan hier slechts twee jaren pastoor zijn geweest want in 1589 was ÆGIDIUS DOOLVOET daar reeds pastoor. Waar ERASMUS daarna gebleven is of wanneer overleden, blijkt mij niet.

CORNELIUS JOANNIS (JANSSENS) een *Rozendaaler*, geboren in het begin der 15e eeuw, werd kanonik der Abdij van *Tongerloo*, in 1437 Pastoor van *Mierlo*, daarna van *Alphen* en eindelijk Pastoor van *Rozendaal* in 1485, waar hij den 10 October 1487 overleden is. (C. HEIJLEN, *Hist. Verh. over de kempen bl.* 194.)

In 1664 zag te *Rozendaal* het eerste licht FREDERICUS VAN BEEK (BECANUS); hij werd te *Tongerloo* onder de kanoniken aangenomen, en in 1694 benoemd als kapellaan te *Rethij*, in 1697 als kapellaan te *Calmpthout*, daarna Pastoor te *Riel*, in 1703 en in dat zelfde jaar als Pastoor te *Tilburg*. In het jaar 1707 van *Tilburg* naar de Abdij terug geroepen, bekleedde hij tot 1715. het ambt van *Cellier*, wanneer hij andermaal met het herderlijk

Digitized by Google

bestuur der Parochie *Tilburg* werd belast. In deze betrekking verbleef hij tot 1722: toen werd hij naar *Vissenaken*, onder het Aartsbisdom van *Mechelen* als pastoor verplaatst, en verkreeg in 1740 de waardigheid van Deken des Dekenaats *Thienen*. Hij overleed den 24 Julij 1744 te *Vissenaken*, in den ouderdom van 80 jaren.

Norbertus Nelst (Nelstius) geboortig te *Rozendaal*, deed grooten voortgang in zijne studien, hij werd kanonik te *Tongerloo* en te *Leuven* verkreeg hij den graad van *bacelier formeel* in de godgeleerdheid, en gaf later in de Abdij van *Tongerloo* onderwijs in deze wetenschap. Zijne bekwaamheid wordt zeer geroemd. Hij is kapellaan geweest in de kerk van den *H. Sulpitius* te *Diest*, in 1627 Pastoor te *Tongerloo*, deed afstand van deze pastorij in 1628, later werd hij Pastoor te *Nispen* en eindelijk, waarschijnin 1645, Pastoor te *Moergestel*. Daar Pastoor zijnde moest hij, dewijl hij zeer welsprekend was, een geruimen tijd te *'s Haye* verblijven, om de regten, der aan de Abdij van *Tongerloo* onderhoorige parochiën, bij het protestantsche landbestuur te verdedigen, — welke taak hij met eenen gunstigen uitslag heeft volvoerd.

Andreas Vosberg, die insgelijks te *Rozendaal* in het begin der 18e eeuw, geboren was, mede kanonik der Abdij van *Tongerloo*, werd, nadat hij van het jaar 1748 de kapellanie van *Waalwijk* bediend had, in 1750 door den Prelaat tot leeraar der godgeleerdheid aangesteld. In 1755 werd hij Pastoor van *Nieuwkuik* en in 1769 in die hoedanigheid naar *Alphen* verplaatst, waar hij den 23 April 1779 overleden is. (*Necrol. Tongerl.*) (*a.*)

(*a.*) Rozendaal heeft eertijds veel kweekelingen aan de Abdij van *Tongerloo* geleverd trouwens behalve de reeds gemelde vind ik nog Augustinus van Oerle, die in 1701 Pastoor te *Mierlo* werd benoemd en den 22 Januarij overleed; — Robertus Vos, die in 1668 Pastoor van *Diessen* werd en in 1678 afstand deed; — Adrianus van Weel, die in 1711 Pastoor van *Moergestel* geworden, in 1720 afstand deed, — en in de laatste tijden, na de restauratie; zijn er wederom eenige uit *Rozendaal*, tot die orde overgaan.

Digitized by Google

LAURENTIUS VAN ROSENDAAL wordt ten onregte onder de Bredanaars gerekend, dewijl FOPPENS (*Bibl. Belg. p.* 1177.) uitdrukkelijk zegt, dat hij te *Rozendaal* geboren is en zijne geboorteplaats den naam aanduidt. Hij was eerst, omtrent 1460, onderprior van het karthuizers-klooster te *Luik*, genoemd het *Huis aller Apostelen*; daarna Prior der karthuizers te *Rome*: hij was een doorgeleerd man, en heeft 2 werkjes geschreven, een: *de votis monasticis*, en het ander: *Sermones de tempore et Sanctis, et de præcipuis anni Solemnitatibus*, — welke werken bij de karthuizers te *Luik* in groote waarde gehouden en bewaard zijn. Hij stierf vermoedelijk in 1499. (VAN GOOR, bl. 304.)

AART (ARNOLDUS) WONDER van *Rozendaal*, persoon en pastoor in 1443, was met anderen, executeur van het testament van Graaf ENGELBERT *van Nassau*, Heer *van Breda*, welk testament gemaakt was den 24 April 1443. (*C. Ms. kronijk* bl. 69, en VAN GOOR bl. 29.)

CONRARDUS FRANCISCUS KRÜGER (*a.*) geboren te *Rozendaal* in 1758, pater minderbroeder, die de orde van *Franciscus* omhelsde te *Hoogstraten* (*b.*) en aldaar zijne professie aflegde. Hij is

(*a.*) Wat Mgr. F. X. DE RAM in zijne *Synopsis actorum Eccl. Antverp.* pag. 225 en »26 verhaalt van het klooster van *Hoogstraten*, is eene vergissing. Het is waar, dat de Minderbroeders den 17 Sept. 1629 het klooster te 's Bosch verlieten en zich naar *Boxtel* begaven; maar dat zij na den Munsterschen vrede, die plaats eerst verlaten hebben, en dat zij alsdan naar *Hoogstraten* verhuist zijn, is bepaald onwaar: onwaar is het ook, dat het *Franciscaner Conventje* te *Hoogstraten* in 1670 gesticht is, — welke fout ook bij FOPPENS (*Hist. Episcopatûs Antv.*) en bij anderen voorkomt: trouwens eerst in Nov. 1688 werd door de overheid der Franciscanen besloten te *Hoogstraten* een *kloosterk* te bouwen ten dienste der inwoners onder het gebied der Staten van Holland. Dit klooster had den naam van *'t Spijker*. Toen de Paters uitgestorven waren, is het in een *Meisjes-Pensionaat* veranderd.

(*b.*) Deze CONR. F. KRÜGER is de Broeder van mijn vader; men moet hem niet verwarren met een anderen CONRARDUS KRÜGER, zijnen neef, geboren te *Nijmegen* den 28 Oct. 1739, in »68 priester gewijd, die den 18 Oct. »60 in het klooster *Slavante*, op den *St. Pietersberg*, bij Maastricht, de plegtige kloostergeloften afgelegd heeft, die later in het klooster te *Venlo* woonde en den 18 Jan. 1812 overleden is.

Digitized by Google

eenige jaren Rector geweest van de Latijnsche school te *Hoogstraten*; hij had een vrolijk karakter, hij was goedaardig, zedig, ingetogen in den omgang, minzaam in zijne gesprekken, bemind bij God en bij alle menschen, die hem kenden. Hij heeft het Huis des Heeren onderschraagd, hij heeft in alle parochiën rondom Hoogstraten vaak dienst bewezen; bij zijne dood, die in 1819 voorviel, werd hij betreurd; zijne gedachtenis is in zegening.

Overal vindt men vermeld, dat mede te *Rozendaal* den 12 Aug. 1620 geboren is PETRUS CUIJPERS, van eene oude adellijke familie, zoon van DANIËL CUIJPERS, die herkomstig van Braband, alsdan te *Rozendaal* woonde, werwaarts hij gevlugt was tijdens de beroerten die het land verwoestten. Zijne moeder was CORNELIA VAN DEN NIEUWENHUIZEN, insgelijks van adel. Als hij 13 jaren oud was, deed hij zijne studie bij de Jesuiten te *Antwerpen* vandaar ging hij naar *Douaij*, waar hij in de wijsbegeerte, in den jare 1639, de eerste plaats verwierf; hij legde zich vervolgens te *Leuven* toe op de regtsgeleerdheid, waar hij licentiaat in de beide regten werd benoemd den 30 September 1642.

Hij zette zich te *Mechelen* neder en verkreeg daar een' grooten naam. Hij werd in netelige zaken van aanzienlijke mannen geraadpleegd, en in December 1663 werd hij als Substituut procureur des konings in den grooten Raad of het Parlement van *Mechelen* aangesteld en in 1669 als Raadsheer op verzoek des Konings; doch stierf in dat zelfde jaar den 24 Mei, in den ouderdom van bijna 49 jaren, nadat hij zeer godvruchtig, zegt PAQUOT (*Mem.* t. 1, p. 654.) de laatste H. Sacramenten had ontvangen, en werd begraven in de Metropolitaan-kerk van *St Rombout*, met een grafschrift, op de Tombe.

Zijn Broeder GUILIELMUS CUIJPERS werd even als hij te *Rozendaal* geboren den 28 October 1632. Deze begaf zich nog jong zijnde op reis en doorreisde *Spanje*, *Frankrijk*, *Duitschland* en *Engeland* en kwam in 1655 in *Nederland* terug, wanneer hij zich ook te *Mechelen* vestigde, waar hij, om zijne bekwaamheid en zijn loffelijk gedrag in groot aanzien, het ambt van Sijndik of Raad-

Digitized by Google

pensionaris der provincie in 1686 verkreeg, en stierf in 1702. Beiden zijn zeer geacht geweest om hunne godsdienstigheid, deugd en geleerdheid, en hebben onderscheidene regtsgeleerde werken uitgegeven. PAQUOT *Mem.* p. 654—656.

Een ander regtsgeleerde HENRICUS VAN ETTEN, geboren te *Rozendaal*, bezat eene groote kennis in de regten, en werd President van den *Raad van Braband*. Aan hem heeft het *Hof de Nobelaar* te *Etten* toebehoord, waar hij eenigen tijd zijn verblijf hield.

PASTOORS *van* ROZENDAAL.

Volgens eene opteekening in het Archief der kerk van *Rozendaal* zijn daar, sedert 1441, de volgende Pastoors geweest:

1441. In dat jaar was THEODORICUS SCHOERMAN Pastoor, waarschijnlijk tot 1485.

1445. In gemeld jaar werd CORNELIUS JOANNIS (JANSSENS) Pastoor, die in 1487 aldaar overleden is. Zie hier boven bl. 195.

1447. In dit of het vorige jaar is JOANNES VAN EIJNDHOVEN Pastoor benoemd, die dit herderlijk ambt tot 1509 bediende.

1509. WILHELMUS VAN ZEELST was Pastoor van dit jaar tot 1515.

1515. JOANNES HUBERTI (zoo wordt hij in het archief genoemd; doch elders heet hij JOANNES HUBERTUS HUIJSMANS) werd in 1515 pastoor te *Rozendaal*; hij was licentiaat in de beide regten, en toen de Prelaat van *Tongerloo* van Keizer KAREL V de toestemming verwierf, om zelf zich een' medehelper, die hem zoude opvolgen, aan te schaffen; verkreeg hij dien in 1522 van Paus ADRIANUS VI, die den pastoor van *Rozendaal* voornoemd tot deze waardigheid verhief. Hij stierf den 29 December 1525.

1522. In dit jaar is ARNOLDUS STREIJTERS in de pastorele bediening van *Rozendaal* opgevolgd en — door Paus Clemens VII in 1526 tot medehelper des Prelaats benoemd. Hij had zich bij-

Digitized by Google

zonder op de kennis van het kerkelijk regt toegelegd en zoo te *Leuven* als te *Orleans* dusdanige vorderingen daarin gemaakt, dat zijne kunde alom met grooten lof werd vermeld. Hij werd in 1530 Prelaat der Abdij *Tongerloo* en als zoodanige bevestigd, was zijne eerste zorg de vernieuwing te voltrekken, die zijne voorzaat aan de Abdijkerk had begonnen. STREIJTERS woonde in 1550 de kerkvergadering bij, die door ROBERTUS DE CROIJ, bisschop van *Kamerijk* is gehouden. Hij was een groot ijveraar der godsvrucht tot den *H. Naam* JESUS, om welke te bevorderen hij niet alleenlijk in 1551 het feest van dien aanbiddelijken Naam voor zijne Abdij heeft ingesteld, maar daarenboven eene bijzondere kapel tot deszelfs vereering heeft laten bouwen. Om zijne kunde en goede diensten was hij vermaard niet alleen in de Nederlanden, maar ook in andere landen; hij had briefwisseling met den geleerden COCHLÆUS uit *Polen*, en met den kundigen NICOLAUS CLENARDUS uit *Fez* in *Africa*, en stond in hoogachting bij THEODORICUS LOËRIUS, prior der karthuizers in *Saxe*. Hij overleed den 17 Augustus 1560.

1527. In dit jaar of misschien wat later, werd CHRISTIANUS HOSIUS, geboortig van *Hinthem*, kanonik regulier van *Tongerloo*, na loffelijk het ambt van Lector en Prior des kloosters bediend te hebben, en nadat hij een zorgvuldig herder te *Vissenaken* en te *Tongerloo* was geweest, tot zwaardere zielenzorg geroepen, en het geestelijk bestuur der parochie *Rozendaal* hem toevertrouwd. Om zijnen ijver en zijne bekwaamheid is hij tot onderzoeker der ketterij aangesteld, en zijne opregte deugden, grondige geleerdheid, gestadige waakzaamheid en herderlijke onderwijzingen beschutten zijne schapen zóó veilig, dat zij, tusschen de woede der kettersche wolven, onbesmet zijn gebleven van de rondom toenemende dolingen (SANDERUS *chor. Sacra* pag. 372.) Hij is in den geur van heiligheid overleden den 8 Januarij 1570. (A. HEIJLEN, *hist. verh. over de Kempen.* bl. 110.)

1570. Van dit jaar of van 1571 was JOANNES DE COTEREAU hier pastoor tot 1587.

Digitized by Google

1587. In dat jaar volgde hem als pastoor op HENRICUS GIJSELEN. (*a.*)

1604. Alsdan of op het einde des vorigen jaars is GERARDUS LAERHOVIUS (VAN LAERHOVEN) als pastoor aangesteld, die mede Deken van het distrikt Bergen-op-Zoom is benoemd, en in den jare 1606 eene visitatie in het Dekenaat heeft gedaan.

1608. In dit jaar werd BERNARDUS BOONE (FABIUS) pastoor te *Rozendaal*, nadat hij slechts eenige maanden pastoor te *Loon-op-zand* was geweest. (*b.*) Hij was te *Rethij* geboren en volgde zeer wel de voetstappen van zijnen voorzaat HOSIUS. Door zijne welsprekendheid en door zijnen standvastigen ijver in het wederleggen der dolingen tegen het katholijke geloof, heeft hij zich beroemd gemaakt; Hij predikte en wederlegde de valsche stellingen der ketters zóó bondig, dat de katholieken hem noemden den hamer en den verbrijzelaar der ketters. Het volgende vers werd tot zijne eer gemaakt:

Hæresis hunc sentit sæpe indignata Tijrannum,
Si tamen Ecclesiæ cura Tijrannus erat.

Hij deed afstand van de pastorij in 1620, en werd in 1622 nogmaals pastoor te *Rozendaal*.

1620. Zijn opvolger in dit jaar was JOANNES VAN SCHALUIJNEN, van *Turnhout*, die sedert het jaar 1614 pastoor van *Oostelbeers* was geweest.

1622. BERN. BOONE werd, zooals gezegd is, den 1 Julij van dit jaar, voor de tweede maal als pastoor te *Rozendaal* aangesteld; hij stierf kort daarna, den 5 of 15 November, slechts 47 jaren oud zijnde. Eenige leerredenen zijn door hem in handschrift

(*a.*) Sedert 1584 was hij Pastoor te *Waalwijk* geweest. Hij is in 1603 of 4 aan de pest gestorven.

(*b.*) Hij is de eenigste kanonik van *Tongerloo*, die te *Loon-op-Zand* pastoor is geweest, van den 11 September 1607 tot den 21 April 1608, waarschijnlijk bij gebrek van een ongeordenden priester.

Digitized by Google

nagelaten, welke in groote achting zijn gehouden (*Necrol. Tong.* en A. HEIJLEN alsvoren bl. 110 en 112.)

1622. In dit of het volgende jaar is GASPAR SANDOEL pastoor benoemd.

1627. EGIDIUS LE JEUSNE, geboren te *Thienen*, in 1584, was in 1627 reeds pastoor te *Rozendaal*. (*a.*)

1645. ALBERTUS URSINO DE PESCHIA, uit een adellijk Italiaansch (*b.*) geslacht afkomstig, doch den 21 October 1617, te *Oldenzeel* in *Overijssel* geboren, tijdens het verblijf zijner ouders aldaar. Eenigen tijd, nadat hij zijne klooster geloften had afgelegd, dat den 14 December 1639 plaats had, werd ALB. URSINO te *Rozendaal* als kapellaan aangesteld, en in 1645 tot pastoor dier plaats bevorderd, terwijl hij in 1652 tevens Landdeken van het distrikt werd, en nadat hij 18 jaren de parochie van *Rozendaal* ijverig had bestuurd, is hij in 1663 tot de waardigheid van Prelaat der Abdij verheven. Slechts 9 maanden later, den 23 Jan. 1664 stierf hij te *Rozendaal*, op eene terugreis uit *Holland*.

Den 29 December 1657 werd geordonneerd aan A. URSINO pastoor en Landdeken, dat hij met alle naarstigheid en discretie van goede katholijke ingezetenen van de 5 parochiën, d. i. *'t Haagje*, *Nispen*, *Groot-* en *Klein-Zundert* en *Sprundel*, door tusschenkomst der Heeren Pastoors zal bezorgen eene contributie van *f* 50 voor iedere parochiekerk, om te voldoen de kosten tot revendicatie der zelver kerken. (*Reg. A. van het Bisdom van Antwerpen.*)

(*a.*) Dit vindt men in het "*Belgisch Archief te Brussel*" (liäs 1063), dat hij was oud 43, geprofest 23, Priester 20 jaren.

Den 1 Junij 1640 werd aan EGIDIUS LE JEUSNE Pastoor van Rozendaal, en ALB. URSINO en WALTERUS LAURIJSSEN. kapellanen aanbevolen, dat zij de veldkerk te *Steenpaal*, over de grenzen, zouden begunstigen. De *deservituur* werd toevertrouwd aan URSINO en den anderen helper. Zij waren gemagtigd om al de Sacramenten toe te dienen. (*Reg. van het Archief van het Aartsbisdom van Mechelen.*)

(*b.*) Volgens A. VAN LOMMEL alsvoren: "van een Spaansch geslacht."

Digitized by Google

1663. Joannes Bogaerts, geboortig van *Hoogeloon* volgde op als pastoor; (*a.*) hij is den 28 Junij aangesteld.

1671. Carolus de Witte is den 22 October van dat jaar pastoor geworden.

1674. Antonius van Waijenberg, werd, nadat hij 10 jaren te *Tilburg* als herder der gemeente had gediend, (*b.*) in die hoedanigheid, den 18 Aug. 1674 naar *Rozendaal* overgeplaatst, en bleef daar ijvervol werken tot het jaar 1688, wanneer hij naar de Abdij teruggekeerd is, waar hij den 27 December 1691, in den ouderdom van 72 jaren overleden is. (*Necrol. Tongerl.*)

1688. Godefridus Callebaut is den 6 September van dit jaar Pastoor te *Rozendaal* geworden. Hij was een *Antwerpenaar*, werd *Bacelier* in de godgeleerdheid; daarna ging hij naar *Rome*, waar hij als hoogleeraar werd aangesteld in het Norbertijnerkollegie. Vandaar terug gekeerd, werd hij verzocht hetzelfde ambt te Heijlissem te bedienen, waaraan hij voor eenigen tijd voldeed, totdat hij in 1688 pastoor werd, als gezegd is, in welke bediening hij, door zijne ervarenheid in het bestrijden der ketters, overvloedige vruchten heeft geplukt, zoo door woorden als door schriften. Na 31 jaren met ijver en vlijt het herdersambt aldaar te hebben bediend, is hij, zoo men hoopt, overgegaan tot de eeuwige rust den 11 April 1719, in den ouderdom van 70 jaren. Hij was een stichtig en waar onderhouder der kloosterlijke regeltucht, een opregt voorganger der schapen en onberispelijk in zijnen

(*a.*) Bogaerts was sinds 1655 pastoor te *Mierlo* geweest.

(*b.*) Hij te was *Neereijssche*, bij *Leuven* geboren, en deed zijne godgeleerde studiën te *Rome* en te *Leuven*; hij bekwam aan de hoogeschool van laatstgenoemde stad den graad van *Bacelier-formeel* in de godgeleerdheid. Nadat hij te *Diest* in bediening was geweest, werd hij in 1664 pastoor te *Tilburg*. Toen deze gemeente in 1669 door eene hevige pestziekte was aangerand, deed men pogingen om van Waijenberg te bewegen, dat hij de verzorging der zieken door eenen anderen geestelijke zoude laten waarnemen, en hij alzoo zich aan het gevaar van besmetting zoude onttrekken; dan hij sloeg die aanzoeking standvastig van de hand, en bleef ijverig zijnen onderhoorigen de herderlijke diensten bewijzen.

Digitized by Google

wandel, een zeer vermaard en onvermoeijelijk verkondiger van Gods woord en een onophoudelijk voorstaander der H. Religie. — Men heeft van hem: *„Stellingen raekende de waere kerk Christi"*, enz. (Gedrukt te Brussel in 1700,) en vele sermoonen in Ms. (*Neerol. Tongerl.*, en A. Heijlen als voren, bl. 201.)

1719. Amandus Goos, geboren te *Geel*, volgde alsdan den 28 April als pastoor te *Rozendaal*, nadat hij sedert het jaar 1707 pastoor te *Waalwijk* was geweest. Hij overleed den 15 September 1723.

1724. Bruno van Domsel, een *Diestenaar*, werd den 30 December 1723 benoemd en den 10 Januarij 1724 als pastoor aangesteld; hij nam zijn ontslag in 1751, vertrok naar de Abdij en stierf aldaar den 4 Junij 1753.

1751. Philippus de Weijmar, uit een hoogadellijk geslacht te *Holtzheim* bij *Keulen* in 1707 geboren, was om zijne deugden en begaafdheden in groot aanzien. Na dat hij sedert 1746 pastoor te *Hoogeloon* was geweest, werd hij in gemeld jaar den 31 Julij tot pastoor te *Rozendaal* benoemd, in 1778 Deken van het distrikt *Bergen-op-Zoom*, jubilaris zijnde, stierf hij den 9 Januarij 1786.

1786. Gregorius Talon, geboren te *Leuven* den 12 Aug. 1737, is den 9 Februarij van dat jaar tot pastoor te *Rozendaal* bevorderd, werd in 1793 Deken van het distrikt *Bergen-op-Zoom*: hij nam zijne demissie van deze waardigheid in het jaar 1812, en overleed den 17 Julij „13. (*a.*)

1813. Aloijsius Mutsaerts, geboren te *Iteghem* den 9 Oct. 1765, is den 17 September „13 als pastoor van *Rozendaal* aangesteld en stierf aldaar den 28 Januarij „34 in het 70ste jaar zijns ouderdoms.

1834. Ivo le Bon, geboren te *Geel*, den 19 Mei 1773 is den 11 Februarij van het jaar „34 in het pastoorsambt opge-

(*a.*) Hij was van 1784 tot „86 pastoor te. *Oostelbeers* geweest.

Digitized by Google

volgd. Aan zijne bemoeijing heeft men de oprigting van den trotschen tempel te danken, mitsgaders van het nieuwe gasthuis in de oude schuurkerk. LE BON ontving het habijt den 1 Jan. 1794, — deed de plegtige beloften den 1 Jan. 1796, — werd Assistent te *Chaam* den 14 Sept. 1801, — kapellaan te *Tilburg* (aan 't Heiken) den 10 Febr. 1809, — in „18 kapellaan te *Vierzel*, Pastoor te *Chaam* in „18, en Pastoor te *Rozendaal*, ingeleid den 11 Februarij „34.

Na zeer ijverig gezorgd en gearbeid te hebben, stierf hij, na eene kortstondige ziekte, den 21 Februarij „44 kort na de eerste Missie, die de Paters Redemptoristen in de kerk van *Rozendaal* gegeven hebben.

1844. ISFRIDUS KUIJLEN, geboren *Woensdrecht* den 25 Sept. „11, (met zijn doopnaam PETRUS JOANNES,) was een der eerste kanoniken regulier van de gerestaureerde Abdij van *Tongerloo*; hij was tevoren kapellaan te *Broechem* en te *Rozendaal*; hij werd pastoor in laatst genoemde plaats den 30 Maart „44 en overleed aldaar den 7 October „73.

1873. PETRUS BASTIAANSEN, geboren te *Beek* den 17 Dec. „17, werd pastoor den 14 Nov. „73.

KAPELLANEN *van* ROSENDAAL.

1640. ALBERTUS URSINO DE PESCHIA en WALTERUS LAURIJSSEN waren in 1640 kapellanen te *Rozendaal*. (Zie boven bl. 202.)

170. FRANCISCUS SALESIUS TORFS, geboren den 26 Aug. 1740, werd kapellaan den 12 Dec. „70.

1772. WALTERUS TABBERS, den 26 Nov. 1742 geboren, tweede kappellaan den 20 Dec. 1772.

1782. HENRICUS CASSET, een Antwerpenaar, geboren den 5 Dec. „43, werd kapellaan in „82, en daarna pastoor te *Riel*.

17... JOANNES VAN GENECHTEN, geboren te *Antwerpen* den 18 Oct. „53.

17... BERNARDUS GRAUS, te *Maeseijk* geboren den 29 Junij 1756.

Digitized by Google

17... Bartholomeus Dockx, te *Turnhout* in „58 geboren, volgde op van Genechten.

1795. Matthæus van Loij, — volgde op Dockx den 26 Aug. 1795.

1795. Arnoldus van Putteghem, — volgde op Graus den 26 Sept. „95; hij deed afstand van zijne bediening den 28 Oct. „11, en later werd hij pastoor te *Esschen*. (Bisdom van *Mechelen*.)

1811. Petrus de Sain, geboren te *Bergen-op-Zoom* den 7 Aug. 1783, werd kapellaan den 28 Oct. „11; hij bedankte voor de cuur den 22 April „22.

1812. Jacobus Wolefs of Wolfs, eerst assistent van den 27 Sept. 1803, werd kapellaan benoemd, in de plaats van M. van Looij, den 19 Dec. „12, en vertrok naar Braband den 10 Sept. „13.

1813. Wilhelmus Oomen, geboren te *Teteringen*, werd hier assistent den 19 Dec. „12 en kapellaan den 10 Sept. „13, en later pastoor te *Breda*.

1818. Hubertus Loonen, te *Breda* geboren, werd den 6 Febr. „18 eerste kapellaan en pastoor te *Dongen* den 28 Maart „25.

1822. Antonius Joannes Hellemons, geboren te *Rozendaal*, werd tweede kapellaan den 4 Mei „22 en Rector den 18 Junij „34. (Zie onder de *Rectors*.)

1825. Cornelius de Bie, te *Halsteren* geboren den 7 Nov. 1791, werd kapellaan den 28 Maart „25 en later pastoor te Hoeven den 9 Julij „39.

1832. Joannes Cornelius van Aken, geboren te *Oudenbosch* den 19 Febr. 1806 werd assistent den 2 April „32 en kapellaan te *Oosterhout* den 18 Maart „34.

1824. Bernardus Raessen, te *Dongen* geboren den 28 Oct. 1801, werd 2e kapellaan den 18 Junij „34 en 1e kapellaan den 17 Julij „39; hij werd pastoor te *Yzendijke* den 30 Dec. „43.

1839. Cornelius Wagemakers, geboren te *Ginneken* den 5 Aug. 1805, werd 2e kapellaan den 18 Julij „39 en 1e kapellaan den 4 Jan. „44; hij stierf aldaar den 8 Dec. „51.

Digitized by Google

1844. Petrus Joannes Kuijlen (Isfridus) werd 2e kapellaan den 5 Jan. '44. (Zie boven bl. 205.)

1844. Joannes Cornelius Vlasblom, geboren te *Teteringen* den 12 Sept. '18, werd 2e kapellaan den 30 Maart '44 en professor in het Collegie te *Oudenbosch* den 3 Sept. '50.

1850. Joannes Baartmans, geb. te *Bergen-op-Zoom* den 25 Junij '17, werd 2e kapellaan den 3 Sept. '50, en 1e kapellaan den 12 Dec. '51; later pastoor te *Hoeven*. (Zie Art. *Hoeven*.)

1851. Bernardus Godefridus Soffers, te *Ginneken* geb. den 16 Maart '26, werd 2e kapellaan den 12 Dec. '51 en eervol ontslagen den 20 Aug. '53, om Missionaris in *America* te worden.

1853. Antonius Joannes Smits, geboren te *Oosterhout* den 26 Febr. '27, werd 2e kapellaan den 20 Aug. '53, en Ie kap. den 23 October '55, later pastoor te *Wagenberg*. (Zie Art. *Wagenberg*.)

1855. Adrianus Oomen, geboren te *Hout* (*Vrachelen*) den 19 Dec. 30, werd 2e kapellaan den 23 Oct. '55 en pastoor te *Fijnaart* den 23 Sept. '70, waar hij in jeugdigen ouderdom overleden is den 19 Dec. '72.

1870. Walterus Lambregts, geboren te *Terheijden* den 6 Febr. '36 werd 2e kapellaan den 23 Sept. '70.

1871. Joannes Walterus Smeur, geboren te *B. o. Z.* den 10 Junij '35, werd den 26 November '71 1e kapellaan.

1875. Franciscus Adrianus Kerstens, geboren te *Breda* den 18 Junij '43, werd hier 2e kapellaan den 31 Dec. '75.

Digitized by Google

RUCPHEN.

Bevolking.

In	1620	telde *Rucphen*,	177	comm. en 6 Protestanten.
"	1725	" "	728	Zielen.
"	1825	" "	2305	"
"	1835	" "	1085	"
"	1855	" "	1094	"
"	1865	" "	862	Communicanten.

Het Dorp *Rucphen*, oudtijds *Rukven* of *Rukveen* ligt 1½ uur Zuidzuidoost van den *Oudenbosch* en even ver N. N. Oost van *Rozendaal*, en maakt met Vorenseinde en Sprundel ééne burgerlijke gemeente uit, welke grenst Noord aan de gem. *Oudenbosch* en *Hoeven*, N. Oost. aan *Etten*, Oost aan *Rijsbergen*, Zuid aan *Zundert*, West aan *Rozendaal*. De parochie heeft onder zich het dorp, met de gehuchten den *Achterhoek*, het *Schijf*, de *Posthoorn*, een gedeelte van den *Langendijk* en het *Roosken* of *Schijf* onder *Zundert*. (*a*.)

In het Diploom van Paus EUGENIUS II, (den 25 Junij 1442) word de plaats *Ruckvenne met zijn aanhangsel Swaertsuine* genoemd, of *Swartsiine*; in het diploom van PIUS II (den 4 Sept. 1459) wordt door Z. H. het *juspatronatus* (om een bekwamen priester voor de zielenzorg van *Rucphen* te presenteren) aan den Heer van Bergen. o. Z. (Joannes de Glimis) en zijne opvolgers verleend, als hij den Pastoor milddadig zou begiftigen.

(*a*.) In het jaar 1358 zijn door HENDRIK VAN BAUTERSEM, Heer van *Bergen-op-Zoom* en MARIA VAN MERCXEM, zijne huisvrouw, de gronden, moerassen en wildernissen van *Rucphen*, met de Heerlijke geregtigheden van dien, aan de inwoners dier plaats verkocht. (VAN DER AA, *woord*. d. 9, bl. 748.)

Digitized by Google

Mgr. F. X. DE RAM, vergist zich in zijn „*Liber prodomus*" op het artikel *Ruckvenne*; hij zegt: pagus prope Roosendael, cujus curam pastoralem conferebat Comes Hoogstratanus. Olim erat sacellum, non nisi post turbas Calvanistarum in parochiam erectum; dat is, dat na de Calvanistische troubels *Rucphen* eerst eene parochie is geworden, daar dit meer dan een eeuw vroeger heeft plaats gehad, als hier boven bewezen is.

De kerk, aan den H. MARTINUS toegewijd, werd tijdens de hervorming aan de katholijken ontnomen; in eenen erbarmelijken toestand, geheel vervallen, ja langzamerhand gedeeltelijk ingestort, hadden de protestanten op dezelfde plaats een klein kerkgebouw opgerigt en dit hebben de katholijken, voor een geringen prijs overgenomen, toen de kerken nationaal waren verklaard, zij kregen alzoo in 1808 de kerk terug van koning LODEWIJK die mede tot den opbouw, bij besluit van 5 Junij van dat jaar, 18,000 gulden als subsidie, heeft verleend. Het oude kerkje, met den toren, werd afgebroken en op dezelfde plaats werd dan ook in voornoemd jaar 1808 eene geheel nieuwe kerk opgebouwd in de toskaansche orde, met eenen fraaijen toren, voorzien van eene hooge spits. Deze kerk kwam tot stand door de zorg van den Pastoor JOANNES DAM, die den luister van Gods-Huis beminde, en wiens gedachtenis daarom in eere blijft.

De oude kerk is den 25 Junij 1684, met de pastorij, totaal verbrand, als ook al de registers en de archieven. Dit blijkt uit eene korte Akte van J. F. COSSIERS, secretaris des Bisschops van *Antwerpen*, die door hem op verklaring van den Pastoor ARCHANGELUS à SANCTO SPIRITU is opgemaakt den 1 Julij 1684, en ingeschreven staat in het nieuw aangelegd Doopregister der kerk. Van het weêr opbouwen dezer kerk vindt men niets, noch waar men destijds de godsdienst heeft uitgeoefend. Niet in de oude Schuurkerk, trouwens deze dagteekent slechts van het jaar 1768, in welk jaar zij gebouwd is door de zorg van den toenmaligen

Digitized by Google

pastoor ALEXANDER DE MAN. (*a.*) Zij diende tot dat de nieuwe tempel in gereedheid was.

De parochie van *Rucphen* is opgerigt in den jare 1442, gefundeerd en begiftigd, bij brieven van Z. H. EUGENIUS IV van den 25 Junij 1442, — van Paus PIUS II van den 4 September 1459, — van den 10 Februarij en den 9 December 1464: Zoo staat het aangeteekend in het Archief van het Aartsbisdom van *Mechelen*. (*b.*)

In hetzelfde jaar 1442 gaf JOANNES DE GLIMES, Markies van *Bergen*, bij de oprigting van het *Kapittel* in de kerk van *Bergen o. Z.* aan hetzelve een deel der tienden van *Rucphen* en den *Langendijk*, benevens eenige bezittingen te *Herel* (*Heerle.*) (*c.*)

In vroeger tijd was *Rucphen* onder het Dekenaat van *Bergen-op-Zoom*; dan in de vergadering der Dekens, den 27 Augustus 1641, te *Antwerpen* werd besloten, dat de parochie van *Rucphen* onder het Dekenaat van *Breda* zou zijn. Hoe lang zij hieronder geweest zij, blijkt niet (*d.*); sedert tal van jaren is zij wederom onder dat van *B. O. Zoom.*

Rucphen was slechts eene *Quarta Capella*, — eene kerk van den derden rang en gaf 12 Rhijng. — De pastorij werd vergeven of door de schepenen en de gemeente of door den Markies van *Bergen-op-Zoon.* Het is zeker dat de Heer van *Hoogstraten* eertijds ook het patronaat heeft gehad.

(*a.*) Het gebouw bestaat nog: verkocht zijnde nadat de nieuwe torenkerk was voltrokken, wordt het sedert tot een schuur gebezigd.

Op een marmeren steen staat nog te lezen: ALEXANDER DE MAN *Pastor* 1768", en minder duidelijk, doch waarschijnlijk, *«erexit"*.

(*b.*) Deze diplomen van EUGENIUS IV en PIUS II berusten, in origineel op pargement geschreven, te *Antwerpen*, in het Archief van O. L. Vr.-kerk, onder de papieren van het Aartspriesterschap.

Deze authentieken stukken zijn ons medegedeeld in de *«Analectes pour servir à l'histoire Ecclesiastique de la Belgique.* tom. VII, 2e livraison, pag. 248 et seqq.

(*c.*) MIRÆUS *Dipl.*. t. 4, pag. 64.

(*d.*) Regist. A. — Reg. G. der verrigtingen, fol. 13. — Sijnod. Belg. t. 3, pag. 250.

Digitized by Google

In het jaar 1601 den 22 September, kreeg HUGO JOANNES VAN VINCKENSTEIJN zijne aanstelling voor *Rucphen*, — waarschijnlijk als Deservitor. (*a.*) In 1605 werd de deservituur van *Rucphen* opgedragen aan ANTONIUS VAN PEELT (PEELTHANUS), religieus der Abdij van *St. Michiel* te *Antwerpen*, die den 4 Januarij van dat jaar Pastoor te *Sprundel* was benoemd. (*b.*) In 1611 den 6 Junij werd CORNELIUS JANSSENS deservitor, vermits de pastoor van *Rucphen* gedwongen was geworden zijn parochie te verlaten, zegt Reg. A.

Den 24 Febr. 1632 schreef de Markies van *Bergen*: „Gezien „gehoort... en geconsidereert, dat de klocke hier geëijscht, sal „mogen dienen, soo tot vermeerderinge van den Godtsdienst, om „onse goede ondersaeten daarmede te waarschouwen als de selve „sal beginnen, alsmede....; soo accorderen wij mits desen, tot „secours van incoop der materialen, daertoe van noede, 400 guld. „hollants eens... (in twee termijnen uijt te keeren, 1e. bij den „aankoop der materialen, 2e. na 't ophangen der clock in den „toren te *Rucphen*.) gesien op onsen Huijse *Boxmeer* 24 Feb. 1632".

PASTOORS *van* RUCPHEN.

1618. HENRICUS MICHIELSEN was in 1618 Pastoor te *Rucphen*, die zich in dat jaar presenteert voor de pastorij van *Berentrecht* onder zekere voorwaarden, die aangenomen werden. (Zie de *„Beschrijving van Berentrecht"* bl. 73.

1618. BERNARDT VAN BASERODE werd in dit jaar pastoor, en „Alsoo door het overlijden van desen de pastorie van *Rucphen* „is commen te vaceren.... soo is 't dat wij geinformeerd zijnde

(*a.*) *Register C. van het Bisdom.* Het schijnt, dat de deservituur van *Rucphen* den 6 September 1570 verleend is aan FREDERICUS JACOBS, religieus des kloosters van *Stavrö* in Friesland, destijds kapellaan te *Gastel*.

(*b*) Archief van Antw. Reg. A en B van het Vikariaat.

Digitized by Google

„van de geleertheit van Heer PAULUS VASSEUR, den selven de „voors. pastorie gegeven hebben,... verzoekende.... hem te intro- „duceeren.... gegeven op ons casteel *Boxmeer* 25 Julij 1637". (l. c. fol. 124.)

BERNARDUS VAN BASERODE kreeg een verhooging van tractement: „den 30 Augustus heeft zijn Exc. de Markies geaccordeert aan „den pastoor B. v BASERODE, noch 100 guldens jaerlix, boven „'t geene hij was hebbende, en heeft geordoneert aan den Rentmr. „PASCAL DE PAUW, deselve aen hem, sijn leven lanck te verrichten". (l. c. fol. 110.) Vermoedelijk is hij in 1637 overleden.

1637. Den 12 November van dit jaar of in 1637 is PAULUS FASSEUR of LE VASSEUR, religieus der orde van den *H. Bernardus*, aangesteld als pastoor. Dat hij nog in 1672 in bediening was, blijkt uit zekere kerkvisitatie in gemeld jaar en bovendien uit eene Akte, waarin zijn naam voorkomt. (*a*.)

(*a*.) In de 17e en 18e eeuw hebben de inwoners van *Hoogheij* en *Noordhoek* (thans parochie *Zegge*) een belasting op den *boekweit* betaald aan den pastoor van *Rucphen*.

Eene copie van de Akte deswegens berust nog te *Rucphen* en luidt als volgt:

„Compareerde voor mij onderschreven Pastoor van Rucphen heden den 30 Aug. „1708 *Joannes Cornelissen Jongeneelen*, out 78 jaeren, stadhouder dezer heer- „lijkheid, — *Anthonij Sebastiaensen*, out 70 jaren, out-schepen en — *Paulus* „*Janssen Wijtten*, out 70 jaeren, gesworen, getuigende wel te weten, dat het geven „van *boekwie* jaerlijx aan den Pastoor van *Rucphen* wegens *Hoogheij* en *Noordhoek* „is begonnen ten tijde van den E. H. PAULUS FASSEUR, die in de 30 jaeren pas- „toor te Rucphen is geweest, en dat ter oorsaeke, dat de Godsdienst hier door den „Officier beledt zijnde soude herstelt worden, willende hiermede behulpsaem sijn; „nademael dese kerck door het jaer veel gemakkelijker en naerder is aen hun lieden „als *Oudenbosch* en *Rozendael*, waeronder sij respective behoren; dit heeft oock „alsoo jaerlijx gedient de drij en dertig jaeren op welke de Hr. VAN DER ZIJPE „hier pastoor is geweest; — voorts getuigende, dat VAN HOVEN, de tegenwoordige „pastoor sijnde met reden, om de selve reden jaarlijcx bij den Officier de vrijheit „van Godsdienst besorgende ook jaerlijcx die vrijwillige gifte van *boekwie* van voor- „segde Hoogheij en Noordhoek ontfange. Actum Rucphen jaer en dag als boven",— en was geteekend door bovengenoemden.... „Soo ist APOLLINARIS VAN HOVEN, Carmeliet pastoor te *Rucphen*".

Digitized by Google

1672. In dit jaar is Pater ARCHANGELUS *à sancto Spiritu*, Carmeliet der orde van *Maria* van den berg *Carmelus*, Pastoor te *Rucphen* benoemd (zijn familienaam was PETRUS JOANNES VAN DER ZIJPE): hij overleed den 29 October 1706 en werd begraven te Antwerpen, in het klooster der genoemde orde. — In het tweede jaar van zijn bestuur is het vermaard *Broederschap van O. L. Vrouw van den berg Carmelus* opgerigt; dit blijkt uit een jaarschrift van het honderdjarig bestaan van gemeld Broederschap in 1773.

1706. Alsdan is als pastoor opgevolgd Pater APOLLINARIS *à Sancta Gertrude*, in de wereld AP. VAN HOVE geheeten, geboren te *Bergen-op-Zoom*, insgelijks Carmeliet. Deze stierf in 1713 en werd ook te *Antwerpen* in het zelfde klooster als V. D. ZIJPE begraven.

1713. OSWALDUS *à Sancto Joanne*, alias *van Elsen*, geboren te *Beugen*, in het land van *Kuijk*, en ook Carmeliet, is in het jaar 1713 tot Pastoor aangesteld, door de Heeren HENRICUS OSWALDUS en FERDINANDUS, prinsen van *Auvergne*, onder den Bisschop PETRUS JOSEPHUS. Hij overleed den 29 December 1725, en is insgelijks in hetzelfde klooster te *Antwerpen* begraven.

1726. ALEXANDER DE MAN werd den 16 Januarij van dit jaar pastoor benoemd: hij was geboren te Antwerpen en ook Carmeliet. Door hem is eene nieuwe Schuurkerk gebouwd, in 1768 toegewijd aan den *H. Martinus*. Hij stierf den 25 Junij 1785 en werd te *Rucphen* begraven. Sedert het jaar 1766 had de oude Man een Assistent bij zich.

1785. CORNELIUS DE WILDE is in het herdersambt opgevolgd; hij was te *Breda* geboren, en reeds sedert eenige jaren Assistent bij den vorigen pastoor; deze is de eerste die door den Bisschop (*Collatione Episcopali*) benoemd is.

Onder hem, is, in het jaar 1789 de pastorij, nevens den vaarkant, gebouwd. Later is hij als pastoor naar *Standaarbuiten* verplaatst, in verwisseling met den Heer J. DAM, die pastoor in laatstgenoemde plaats was geworden.

1797. In dit jaar is JOANNES DAM, den 1 November als pastoor

Digitized by Google

te *Rucphen* geplaatst; hij was geboren in de *Zegge*. Onder hem is eene nieuwe kerk gebouwd, wat het opschrift getuigt van den grafzerk, die, bij dien van mijne dierbare moeder JACOBA VAN BECKHOVEN, in het middenpad der kerk gevonden wordt. J. DAM is alhier overleden den 26 Februarij 1826, in den ouderdom van 66 jaren 11 maanden en 9 dagen.

1826. JACOBUS PRAATS is den 30 Maart *n*26 opvolger geweest in het herdersambt; dan hij werd den 31 Maart in het jaar *n*30 als pastoor naar *Oosterhout* overgeplaatst. Zie Art. *Oosterhout*.

1830. In dit jaar is DINGEMANNUS VAN DEN EIJNDE pastoor te *Rucphen* benoemd; hij was geboren te *Prinsenhage* den 13 Junij 1789 en te voren kapellaan te *Bergen-op-Zoom*. Hij nam zijne demissie in *n*68 doch bleef in de pastorij wonen, en stierf den 11 Mei *n*70.

1868. CORNELIUS VERHEIJEN. geboren te *Rozendual*, was kapellaan den 7 Sept. *n*68 en den 5 Dec. opvolger als pastoor; van hier is hij pastoor te *Hoeven* benoemd den 4 Junij 1876.

1876. DESIDERIUS JOANNES LUDOVICUS FASSAERT, geboren te *Hulst* den 9 Junij *n*34, werd als pastoor den 4 Junij *n*76, van Willemstad naar hier verplaatst.

KAPELLANEN *van* RUCPHEN.

1862. ADRIANUS VAN AART, geboren te *Leur* den 9 April *n*33, is in *n*62 de eerste kapellaan geweest en in *n*68 als 2e kap. naar Oosterhout verplaatst.

1868. CORNELIUS VERHEIJEN den 7 September *n*68 kapellaan en den 5 December pastoor benoemd.

1869. PETRUS VAN LEIJSEN, geboren te *Hout* den 11 Jan. *n*43, werd den 31 Maart *n*69 kapellaan en verplaatst naar *Chaam* den 29 Dec. *n*69.

1869. ANTONIUS ADRIANUS MEIJSEN, geboren te *Ossendrecht* 22 Nov. *n*42, kapellaan den 29 Dec. *n*69, en in die betrekking te *Oosteind* den 11 Mei *n*71.

1871. WILHELMUS HENR. HERM. TIJCHINÉ van *Breda*, werd den 11 Maart *n*71 hier kapell., en den 27 Dec. *n*73 assistent te *Halsteren*.

Digitized by Google

1873. Adrianus Huijbregts, geboren te Riel den 11 Jan. „48, werd kapellaan den 27 Dec. „73.

Assistenten bij Pastoor Dam.

1815. Jacobus Joannes Mol was assistent den 26 Febr. 15, en werd 2e kapellaan te *Oudenbosch* den 18 Nov. „15.

1815. Adrianus Knipscheer werd assistent den 18 Nov. „15 en den 19 Febr. „20 kapellaan te *Rijsbergen*.

1820. Florentius Corn. van den Kieboom, geboren te *Breda*, was assistent den 9 Febr. „20 en kapellaan te *Lepelstraat* den 30 Maart „26.

SPRUNDEL, D. E.

Bevolking.

In	1620	telde *Sprundel*	266	Communicanten.
„	1825	„ „	924	Zielen.
„	1835	„ „	1020	„
„	1855	„ „	1224	„
„	1865	„ „	921	Communicanten.

Sprundel schijnt zijnen naam ontleend te hebben van het kasteel *Sprundelheim*, en ligt 2½ uur West. Z. W. van *Breda*, 1½ uur Z. Z. Oost *Oudenbosch*, ½ uur van *Rucphen*, waarmede het ééne burgerlijke gemeente uitmaakt. Vroeger werd het drieledig beschouwd, als bestaande uit drie deelen, namelijk: *Sprundel-Nassau*, — *Sprundel-Hertog* en *Vorenseinde*. De twee eerste waren onder de Baronij van Breda, en het laatste onder het Markgraafschap van Bergen-op-Zoom.

Het was eertijds eene heerlijkheid, en wat *Sprundel-Hertog* aangaat, is deze op de volgende wijze aan het land van Breda

Digitized by Google

gehecht, teweten; doordien JOANNA, Hertogin *van Braband*, in het jaar 1387, dezelve aan JAN VAN POLANEN, Heer *van de Leck en Breda* in pandschap heeft gegeven. (*a.*)

In het jaar 1611 verkocht FILIPS WILLEM Prins *van Orange* aan de meestbiedende in den Wildert bij het dorp *Sprundel* een blik of vijver, genaamd de *Ketel*, en nog een ander blik, nevens de gasthuisbrug bij den *Klappenberg*, met het regt, om die door des Heeren vroente en wateren af te mogen brengen, en zal alles na 50 jaren aan den Heer weder komen. (V. D. AA, *beschr. van Breda*, bl. 245.)

Sprundel is een zeer oud dorp, waar eertijds een kasteel heeft gestaan *Sprundelheim* genaamd, gelegen onder *Voorend* aan de rivier het *Moerwater*, hetwelk Vrouwe HILSONDIS, Gravin *van Strijen*, aan de Abdij van *Thoor*, in den jare 992 ten geschenke heeft gegeven. Het schijnt een aanzienlijk Slot te zijn geweest; dan sedert onheugelijke jaren is het niet meer in wezen, hoewel de grondvesten in het midden der vorige eeuw nog te zien waren. (*b.*)

Het dorp *Sprundel*, weleer volkrijk en bloeijend tijdens de voormalige drukke moernering, is voorzien geweest van eene fraaije *Kruiskerk* een groot en sterk gebouw met eenen tamelijken toren, waarin twee klokken hingen, van welke de grootste met den beuk der kerk van den toren tot het kruis, voortijds stond ten lasten der Abdij van *Thoor* en door haar moest onderhouden worden. (*c.*) De overige gedeelten der kerk, groote en kleine toren en klokken moesten door die van *Etten*, *Prinsen-*

(*a.*) Zie over deze verpanding Art. *Nispen*, *Prinsenhage* en *Zundert*.

(*b.*) MIRÆUS, *l.* 1. *Diplom. Belg.* cap. 24, pag. 146.

(*c.*) In het jaar 1614 hebben de ingezetenen van *Sprundel* de tienden, die aan de Abdij van *Thoor* was, van haar in beslag genomen, totdat zij de groote klok, toenmaals geborsten, met den aankleve van deze, zou doen herstellen en in behoorlijk gebruik brengen. Dit blijkt uit een protest dienaangaande van den 10 April van dat jaar, zegt de *Chron. van Breda*, *Ms.* bl. 127, en volgens P. NUIJTS in 1619.

Digitized by Google

hage en *Voorend* ieder voor een deel onderhouden worden: dan hierover tusschen deze geschil ontstaan zijnde, zijn de Oost-, Zuider- en Noorder-gedeelten der kerk tot een ellendig en schandelijk verval geraakt, en is de kleine toren in 167... afgebroken. (*a.*)

Alhier is van oude tijden, met groote vlijt en devotie, jaarlijks des Zondags na *St. Jan Baptist* gevierd geworden *het heilig Kruis van Sprundel*, wanneer men aldaar gewoon was een' plegtigen omgang te doen uit de kerk door het omgangstraatje (daarnaar genaamd) gevolgd van eene zeer groote menigte, uit alle omliggende streken derwaarts toevloeijende.

Dan deze plegtigheid is tijdens de indringing der hervorming opgehouden, daar het *H. Kruis* verloren geraakt is, — behalve dat nog op dien dag jaarlijks een groote toeloop van menschen uit bij- en afgelegene oorden tot deze kerk plaats heeft.

Een volle aflaat is door de H. Kerk verleend, gedurende het geheele Octaaf van *St. Jan den Dooper*, den Zondag daaraanvolgende en — alle vrijdagen het geheele jaar door. Sedert onheugelijke tijden bestaat hier een toeloop van volk, gedurende het voormelde Octaaf, mitsgaders alle vrijdagen, om kinderen en gebrekkelijken te laten overlezen en de Reliquië van het *H. Kruis* te vereeren. De oorsprong hiervan is niet zeker bekend; edoch er schijnt hier ooit een *kruis* gevonden te zijn nabij deze kerk. Te *Sprundel* wordt nog eene zeer oude prent bewaard, waarop aan de eene zijde afgebeeld worden eenige mannen, elk met eene schop in de handen, die een kruis opdelven, en eenige knielende personen, als vereerende het gevonden *Kruis*. Aan de keerzijde ziet men een Altaar, waarop dit kruis geplaatst is, en krukken

(*c.*) Het orgel, aldaar door CHRISTIANUS JACOBÆUS, Pastoor dier plaats, daargesteld, door ongebruik en kwaad toezigt des kosters berooid en ontsteld wezende, is, om het voor verder verval te behoeden, naar *Etten* vervoerd en daar in de kerk bewaard geworden. (P. NUIJTS, bl. 16.)

Digitized by Google

en andere voorwerpen aan den wand, benevens eenige knielende menschen, met krukken enz. bij zich. Dit schijnt ons te kennen te geven, dat de goede God hier mirakelen heeft verrigt — de kreupelen en andere gebrekkelijken van hunne gebreken heeft genezen. En dit nu zal welligt de oorsprong en de oorzaak zijn van den voormaligen toeloop van menschen herwaarts. Dit kruis is daarna het *H. Kruis van Sprundel* genoemd; en de geloovigen hebben ter plaatse, waar dit kruis was gevonden, een bidplaats of kapel gebouwd: trouwens op het kerkhof, achter het Noorderdeel der kerk, stond eertijds eene *kapel*, ter eere van *„de vinding des H. Kruises onzes Heeren"* gesticht, alwaar veel gebid en ook alle jaren op boven gemelden dag veel geofferd werd. Later is deze kapel geheel buiten gebruik geraakt, vervallen en weggebroken.

Aan den ingang van dezelve lag een groote blaauwe zerk met een opschrift. (*a.*)

Naar men vermeent, zou de voorname Reliquie van het *H. Kruis*, met de plegtige vereering, van *Rijsbergen* naar *Sprundel* zijn overgebragt; doch hoe en waarom, is onbekend.

De oude kerk had den rang van *Quarta Capella*, eertijds een aanhangsel van Etten. Vóór de Reformatie bezat zij een beneficie, dat 36 Rijng. 's jaars gaf.

Bovendien had zij nog twee altaren of beneficiën het eerste ter eere van de *H. Maagd* Maria, met 2 Missen in de week, gevende 8 ponden rente; de Pastoor en kerkmeesters vergaven hetzelve. Den 22 Febr. 1630 werd het vergund aan Antonius Crets. Het tweede beneficie was ter eere van het *mirakeleus Kruis*. — Het kosterschap werd vergeven door den Heer van Breda. Ik vind als Rectors van hetzelve Antonius Adams en Mathias van Elsen. (*b.*)

(*a.*) Het opschrift was: *„Hier leit begraven Jacob Adr. Peteren, Hoofdman van de Coloveniers gulde. sterft den* 11 *Febr.* 1636". (Zie P. Nuijts, *Beschr. der gemeente Etten, Leur* en *Sprundel* bl. 16.)

(*b.*) Volgens Reg. A. in het Archief des Bisdom van Antwerpen.

Digitized by Google

Voormaals is hier geweest eene broederschap of een gild van *St. Anna*, als blijkt uit een dokument van den 5 Mei 1586; dan dit is te niet gegaan. Later bleven er nog het gild der *Kolveniers* of *handbusse* en dat van *St. Joris* of den edelen handboog.

Wanneer ARNOLDUS VAN LEUVEN en ELIZABETH zijne gemalin, Heer en Vrouwe *van Breda*, de tienden van *Etten* verkochten in 1277, aan GUDA Abdis en het konvent van *Thoor*, waren daarvan eenige uitgezonderd, als bereids Art. *Etten* is aangemerkt; en het is te verwonderen, dat zij zich ook toeëigenden de tienden onder *Sprundel-Hertog* vallende, daar het zeker is, dat hetzelve als eene bijzondere Heerlijkheid aan den Hertog van Braband toebehoord heeft en wel 110 jaren, nadat voornoemde verkooping geschied is, zoodat het in 1387 eerst aan den Heer *van Breda* en alzoo onder *Etten* gekomen is, en als een onfeilbaar gevolg, niet onder gemelden verkoop kon begrepen zijn geweest. Hoe zij misschien later aan het regt op Tienden gekomen zijn, blijkt nergens. (*a.*)

De kerk, aan den H. JOANNES BAPTISTA toegewijd, is in vroegere jaren afgebrand, doch later weer opgebouwd in den vorm van eene kruiskerk: dan na den Munsterschen vrede in 1648 door de Hervormden den katholijken ontnomen, is zij, bij gebrek van het noodig onderhoud, zoodanig in verval geraakt, dat in het laatste der vorige eeuw er boomen in het kruiskoor groeiden, waarvan alleen de muren waren staan gebleven. (*b.*) In het jaar 1799 is zij, in dien deerlijken staat, met de oude pastorij, aan de Katholijken teruggegeven, bij besluit van het Vertegenwoordigend Ligchaam van den 26 April van dat jaar. Het kerkgebouw werd daarbij beschouwd als aan geene gods-

(*a.*) P. NUIJTS alsvoren bl. 48.

(*b.*) Het schijnt, dat reeds in 1648 de eerste herv. predikant hier aankwam, met name HERMANUS HOORN: in het midden der vorige eeuw, werd de prot. gemeente, uit hoofde van het gering getal zielen, met die van *Etten* vereenigd, en thans is zij geheel uitgestorven.

Digitized by Google

dienstige gezindheid toe te behooren; daarom werd den Katholijken de verpligting opgelegd, om aan de Protestanten hun aandeel volgens hun getal zielen uit te keeren. De kerk is, met de pastorij, geschat op de waarde van *f* 4510; zoodat het aandeel der protestanten, destijds tien in getal, bedroeg de somme van 59 gulden, 4 stuivers en 6 penningen, welke som aan den predikant P. MONTANUS, die destijds geheel blind was, is uitbetaald.

In het jaar 1803 is het kruiskoor bijna geheel vernieuwd doch merkelijk kleiner dan het oorspronkelijk geweest was. De onkosten zijn grootendeels uit vrijwillige giften gevonden. In het jaar 1857 is het deel der kerk tusschen het kruiskoor en den toren geheel herbouwd en veel verbreed, dervoege dat dit gedeelte thans de breedte heeft van de vorige zijkooren, en alzoo het kruis is vernietigd; tevens is het plafond van het koor vernieuwd en eene nieuwe Sacristij buiten aan de kerk getimmerd: het hoog altaar is achteruit geplaatst, waar vroeger de sacristij was, zoodat er nu een ruim presbijterium voor het hoog altaar is. De herbouwing is wederom meerendeels bekostigd uit vrijwillige mildadige giften der parochianen, die daartoe onder elkander eene inschrijving van ruim 8,000 gulden hebben gedaan. Dit werk is aangenomen en daargesteld door JACOBUS VAN OEURS, timmerman en MARTIEN VAN KASTEL, metselaar, beide parochianen alhier, onder toezigt van den bouwkundigen PETRUS SOFFERS, van Ginneken.

Kort daarna is inwendig mede schier alles vernieuwd; als: Zitplaatsen, Communiebank, Predikstoel, Biechtstoelen, enz. alles van beste wagenschothout, in den spitsvormigen stijl: — dit alles werd aan de kerk geschonken.

In deze kerk treft men drie Altaren aan: — het hoog-altaar, met een schoon schilderstuk, voorstellende de *H. Maagd* met het kind JESUS, en de *H. Elizabeth* met *St. Jan*; — een Altaar van *O. L. Vrouw* en — een Altaar van den *H. Joannes Baptista.* Overigens zijn er drie broederschappen; — van den *H. Rozenkrans*, — van *het geestelijk verbond* en — van *Franciscus Xaverius.*

De Abdis van *Thoor* was hier vroeger de Tiendhefster en

Digitized by Google

bezat het vergevingsregt van de kerk. Dit regt heeft zij voor de laatste maal uitgeoefend, den 2 Junij 1775, ten opzigte van den Eerw. THEODORUS DE VETH, die uit dien hoofde nog jaarlijks honderd gulden trok van de Abdij van *Thoor* als pastoor van *Sprundel*: die voordragt of Collatie was geteekend: „GABRIËLLE, *Princesse van Salm-Salm, Decanisse tot Thoor*". De parochie van *Sprundel* schijnt reeds vóór de 12e eeuw zelfstandig bestaan te hebben en van *Gilze* afgescheiden te zijn, waaronder zij weleer behoorde, ofschoon vrij ver daarvan verwijderd.

Wanneer de R. godsdienst na de Reformatie weer is mogen uitgeoefend worden, blijkt niet met zekerheid.

Den 29 November 1657 werd door den Bisschop „geordonneerd aan ALBERTUS URSINO, Pastoor te *Rozendaal* en Landdeken van *Bergen-op-Zoom*, dat hij met alle naarstigheid en discretie van de goede katholijken van *Sprundel* door tusschenkomst van den Pastoor, zal bezorgen eene contributie van 5 gulden, om te betalen de kosten, noodig tot revendicatie der kerk. (*a*.) Dan of dit dadelijk den gewenschten uitslag heeft gehad, lijdt wel eenigen twijfel. Dit is echter zeker, dat de katholijken van het jaar 1702 tot 1800 hunne godsdienst geoefend hebben in eene daartoe opzettelijk vervaardigde *Schuur* nevens het *brandstraatje*, intusschen is in den jare 1769, door een besluit van de H. Mog. Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden toegestaan, om die *Schuurkerk* voor een groot gedeelte te herstellen, — bij besluit van den 18 Mei van dat jaar.

In het jaar 1842 is er ook een geheel nieuwe pastorij gebouwd, terwijl de oude gedeeltelijk dient voor eene christelijke school.

De begraafplaats ligt van ouds rondom de kerk, en is, met de kerk, ingezegend, den 12 December 1857, door F. VAN DEN KIEBOOM, Pastoor en Landdeken van *Etten*.

(*a*.) Archief van het Bisdom. Reg. A van het Vikariaat.

Digitized by Google

PASTOORS *van* SPRUNDEL.

CHRISTIANUS JACOBS (JACOBÆUS van *Gheel*) was hier pastoor, als hij in de kerk een orgel, — waarschijnlijk het eerste — plaatste, als bereids gezegd is.

1605. Den 4 Januarij is, door den Bisschop J. MIRÆUS, voor de cuur van *Sprundel*, dat sedert vele jaren open stond, ANTONIUS VAN PEELT (PEELTANUS), religieus der Abdij van *St. Michiel* te Antwerpen, als pastoor aangesteld, alsmede voor de Deservituur te *Rucphen*. (*a*.)

1641. CORNELIUS ROMBOUTS (RUMOLDI) werd den 29 September van dat jaar pastoor benoemd; wanneer hij stierf, vind ik niet; zeker is hij lang in de moeijelijkste tijden herder geweest.

16... NICOLAUS LIMMERLAAN volgde op en overleed in 1683.

1683. CORNELIUS MESKENS werd in dat jaar pastoor en stierf in 1693.

1693. HUBERTUS BUIJS, de opvolgende pastoor, is in 1712 overl.

1712. JOANNES DE KA, werd in dit jaar pastoor (*b*.) en stierf in 1723.

1723. JOANNES DE CATTÉ, volgde dit jaar op.

GERARDUS DE LONGUÉ werd pastoor benoemd en overleed vermoedelijk in 1775.

1775. THEODORUS DE VETH volgde nu op, en deze is de laatste die door de Abdis van Thoorn is voorgedragen. Hij stierf in 1800.

1800. JOANNES BAPTISTA VERMOLEN, werd in dit jaar pastoor alhier benoemd, en na eene langdurige herderlijke bediening stierf hij den 8 December ⁄30, oud 72 jaren.

1830. JACOBUS BERNARDUS ROMBOUTS, van *den Hout*, volgde in het herdersambt op, en kort daarna in 1832 den 14 Januarij is hij reeds overleden, in den ouderdom van 39 jaren.

(*a*.) Archief als voren Reg. A en B. Ik vind elders, dat COEN. ROMBOUTS de onmiddelijke voorganger is van CHRIST. JACOBS: ik laat dit in de midden.

(*b*.) Volgens het *Reg. der beneficien*, werd hij den 5 December 1715 benoemd.

Digitized by Google

1832. Franciscus Pals, geboren te *Wagenberg* den 1 Sept. 1791, was den 23 Febr. „32 als pastoor aangesteld; hij bouwde eene nieuwe pastorij en stierf den 22 Sept. „52.

1852. Antonius Schoenmakers *van Dorst*, volgde in dit jaar den 30 Sept. op, en deed in „56, afstand van de pastorale bediening; hij ging in stilte te *Gent* leven, waar hij overleden is in „59.

1856. Cornelius van Mechelen, geboren te *Gastel* den 20 Mei „19 werd in dit jaar Pastoor benoemd den 22 Augustus, en later Deken van het Dekenaat *Etten*

Kapellanen *van* Sprundel.

In 1814 wordt voor het eerst melding gemaakt van de kapellanij; de eerste in dat jaar benoemd is Martinus Bossers, geboren te *Oosterhout*, later Pastoor te *Teteringen*.

1824. Antonius van Aken, geboren te *Oudenbosch* den 2 Junij 1794, werd kapellaan den 28 Oct. „24, en pastoor te *Leur* den 8 Mei „38.

1838. Jacobus Henricus Franc. van Dam, geboren te *Oudenbosch* den 18 Febr. 1808, werd kapellaan den 12 Mei „38, en verplaatst naar *Teteringen* den 29 Julij „41.

1841. Petrus Benedictus van Antwerpen, geboren te *Breda*, werd opvolger den 29 Julij „41 en pastoor te *Nispen* den 27 Jan. „44.

1844. Cornelius van der Veken, werd kapellaan benoemd den 30 Maart „44. (Zie verder wegens hem d. 2, bl. 417.)

1850. Ludovicus Jos. Cypr. Laurent, geboren te *Oosterhout* den 1 Aug. „24 volgde op den 6 Maart „50, en werd kapellaan te *Leur* den 9 Febr. „53.

1853. Norbertus Corn. Joannes van Mens, geboren te *Breda* den 30 October „26, werd kapellaan den 9 Febr. „53, en 2e kap. te *Etten* den 24 Junij „54.

1854. Jacobus Uittewilligen, geboren te *Rozendaal* den 21

Digitized by Google

Maart „26, werd Coadjutor den 29 Mei „54, en 2e kapellaan te *Oosterhout* den 29 Sept. „56.

1856. HENRICUS FLORENTIUS VAN OLFFEN, geboren te *Rozendaal* den 22 Nov. „25, kapellaan benoemd den 29 Sept. „56, en kap. te *Wagenberg* den 30 Junij „60.

1860. EMMANUEL VAN BRABAND, te *Stoppeldijk* geboren den 13 Febr. „20, werd kapellaan den 30 Junij „60, en kap. te *Hout* den 29 Sept. „64.

1864. JOANNES VAN HOOYDONK te *Bavel* geboren den 16 Oct. „39, kapellaan benoemd den 29 Sept. „64, en kap. te *St. Jansteen* den 20 Jan „67.

1867. JOANNES SNOEK, geboren te *Teteringen* den 4 Aug. „38, werd kapellaan den 20 Jan. „67 en verplaatst als kap. te *Rijsbergen* den 31 Maart „69; thans is hij Rector in het Pensionaat te *Dongen*.

1869. ANTONIUS JACOBUS VAN GENK, te *Groot-Zundert* geboren den 22 Jan. „40, werd kapellaan den 31 Maart „69, en in „76 in die betrekking naar *Gilze* verplaatst.

1876. JOANNES SNOEK voornoemd, die sedert den 30 Sept. „74 rector in het pensionaat te *Dongen* is geweest, werd opnieuw kapellaan in „76.

Digitized by Google

STANDDAARBUITEN, D. E.

Bevolking.

In het jaar 1725 waren er 510 personen geteld.
" " " 1740, 95 huizen en 551 personen.
" " " 1825 waren er 714 Zielen.
" " " 1835 " " 814 "
" " " 1855 " " 1108 "
" " " 1865 " " 866 Communicanten.

De eigenlijke naam der plaats is *'St. Jan-daar-buiten*, in tegenstelling van *St. Jan-daar-binnen* of *'s Heeren-Jans-land*, gelijk *Nieuw-Gastel* door denzelfden bedijker genoemd werd.

De gemeente *Standdaarbuiten* (ook wel *'t Zanddaarbuiten* of *Stand-daar-buiten* gespeld) ligt een klein half uur Noord van *Oudenbosch*, 1½ uur West van *Zevenbergen*, aan de Mark; zij paalt N. en Oost aan de gem. *Klundert*, Z. en Zuidoost aan de *Mark*, *Oudenbosch* en *Gastel* en West aan de *Keen*; — en bestaat behalve eenige polders, uit de gehuchten *de Kreek*, *Molendijk* en *Noordhoek*. De hervormden hebben hier een klein kerkje met een torentje, eerst in het begin dezer eeuw getimmerd.

Standdaarbuiten is eerst in het jaar 1521 bedijkt; het dorp ligt in den polder *het oude land van Sandaarbuiten*, aan de Zuidzijde. Het is niet waarschijnlijk, dat hier dadelijk een gehucht of dorp is opgerezen, veel minder dat het eene parochie is geweest, welke eerst na de troebels van de 16e eeuw opgerigt is; bevoren was het een aanhangsel der parochie van *Fijnaart* of *Oudenbosch*. Dit zegt ons Mgr. DE RAM, (*a.*) en evenwel vindt men een breedvoerig Diploom van de oprigting der parochie van

(*a.*) DE RAM, *zijn. act....* pag. 304.

Digitized by Google

Standdaarbuiten, gegeven den 18 Junij 1526, door Z. Em. Evardus van de Marck (*à Marcá*,) kardinaal der H. R. kerk, Aartsbisschop van *Valence* en Bisschop van *Luik*, waarbij hij, op verzoek van Joannes van Glimes, Heer van *Bergen-op-Zoom*, met de aan hem verleende Apostolische autoriteit, die nieuwingedijkte plaats tot eene parochie verheft dervoege, dat de kerk den rang van vierde kapel (*quarta capella*) zou hebben, met eigene begraafplaats, doopvonte en alle daaraan verbondene regten, (*a.*) terwijl hij daarenboven mede op verzoek van voornoemden Heer tot eersten Pastoor aanstelde den Heer Cornelius Matthias Colen, en aan den Heer van *Bergen-op-Zoom* het *jus-patronatus* liet voor hem en zijne opvolgers. Hij vergunde daarbij eene aflaat van 100 dagen, voor allen die op de 4 Hoogtijden des jaars, *Hemelvaart des Heeren*, de *L. Vrouwedagen* en het *Kerkwijdings-feest*, de kerk zouden bezoeken en daar bidden voor den gelukkigen staat der kerk, voor hem en voor den weldoener den Heer van *Bergen*, enz. — Die Heer had de kerk op zijne kosten doen bouwen en een derde deel van de tienden der plaats daaraan geschonken, terwijl hij de andere voor zich behield. (*b.*)

Volgens zekeren schrijver zou de kerk eerst in 1530 voltooid geweest, en de eerste pastoor benoemd zijn; doch dit laatste strijdt regelregt tegen het hier boven bedoeld Diploom van oprigting der parochie. — In 1620 verbleef alhier onder de bescherming den Staten een zoogenaamd pastoor, die in 1609 als een huurling was opgedrongen, terwijl door den Raad van Brabant de wettige herder uitgeworpen was. Cornelius de Witte Aartsdiaken van Antwerpen zegt in het verslag zijner kerkvisitatie in 1620, dat die ingedrongen huurling een halve ketter was. — Op last van Mgr. Ambrosius de Capello, Bisschop van Antwerpen, aanvaardden in den jare 1654 de Preekheeren de

(*a.*) Hij gaf het noodige verlof aan zijnen suffragaan, om de nieuwe kerk te wijden. (Miræus 3, pag. 227.)

(*b.*) Miræus *Dipl.* t. 4, pag. 456—458.

Digitized by Google

bediening der geloovigen te *Standdaarbuiten*; hetgeen heeft voortgeduurd tot 1754, nadat Jo VAN MIERT of VERMIERT zijn ontslag had genomen, voorgevallen ten gevolge van de afkondiging der Resolutie van Sept. 1730. — De competentie des pastoors, ook *congrua portio* genoemd, werd door de Heeren van Bergen o. Z. als tiendheffers verstrekt; zij beliep 400 gl. (op enkele plaatsen 500 gl.)

Nog vóór dat de Munstersche vrede was afgekondigd, hadden zich de Hervormden in bezit gesteld van de kerk, waarin zij zich handhaafden tot 1798, wanneer zij bij overeenkomst den katholijken weêr is ingeruimd.

De loods of schuurkerk, ten dienste der Roomschen ingerigt, bevond zich even buiten het dorp aan den Fijnaartschen dijk; zij is nog in 1761 vergroot en verbeterd; doch in het begin dezer eeuw weggebroken; terwijl ook de pastorij, die vroeger daarbij stond, later verkocht en gesloopt is. De Roomschen, die in de *Fijnaart* en *Heijningen*, in *Ruigenhil*, in *Willemstad*, en in de *Klundert* werden aangetroffen, behoorden kerkelijk onder *Standdaarbuiten*, totdat de *Fijnaart* in 1796 eene zelfstandige parochie werd met *Heijningen*, *Ruigenhil* en *Willemstad* er onder, en — *Klundert* in 1803.

Onlangs zijn te *Standdaarbuiten* uit eigen middelen voltooid eene nieuwe fraaije gothische kerk, eene ruime pastorij, een doelmatige woning voor nonnen, waarin eenige pensionairen worden opgenomen en ook onderwijs (aan armen voor niet) wordt gegeven, en eindelijk een treffelijk dorpshuis. Voorwaar doorslaande bewijzen van bloei en welvaart der plaats.

De oude parochiekerk is den 24 Julij 1798 gewaardeerd op *f* 4225, en gerekend naar het tal zielen, bij uitkeering aan de protestanten, door de katholieken genaast den 12 Julij 1799. Zij werd behoorlijk voor de H. Dienst ingerigt en den 21 Maart 1802 is de eerste H. Mis in dezelve aan God opgedragen. (*a*.)

(*a*.) Den 8 Maart 1802 werd vergund de H. Dienst in de groote kerk te verrigten. (In 1798 waren er 665 katholieken en 47 Protestanten.)

Digitized by Google

Hier volgt de lijst der *Pastoors* die de parochie van *Standdaarbuiten* hebben bediend van haar begin tot op heden.

1526. Cornelius Matthias Colen, is in dit jaar, bij de oprigting der parochie, Pastoor benoemd; hoelang hij de kerk bediend heeft, weet ik niet.

15... Johan Boij; wanneer hij Pastoor werd, heb ik niet gevonden; hij was in 1551 pastoor, doch vermoedelijk is hij in 1563 overleden; want bij de inleiding van den volgenden Pastoor zeide de Deken dat *de quarta Capella* onlangs ontledigd was door den dood van Johan Boij.

1563. Cornelius Gobbincx van *Gastel* is door Servatius Schilden, Deken van *Hilvarenbeek*, ingeleid den 20 Julij 1563: hij was voorgedragen door den Heer van Bergen, en werd in 1572 verplaatst naar *Prinsenhage*, terwijl hij tevens Pastoor van *Breda* werd, waar hij echter niet mogt resideren.

1572. N. Lessius staat in het Register der beneficiën van het Bisdom van Antwerpen aangeteekend als Pastoor van *Standdaarbuiten*; doch zonder jaar; vermoedelijk op het einde der 16e eeuw; misschien reeds in „72.

1609. In dit jaar werd door den Raad van Braband de wettige herder verworpen, en een van ketterij verdachte pastoor ingedrongen; dit gaf de Bisschop te kennen en de Ram, in het *Sijnod. Belg.* noemt hem Gorlæus; (*a.*) in 1620 was hij er nog onder de bescherming der Staten, als bereids gezegd is; dan in 1622 was er een andere.

1622. Guilielmus Gaseau kwam den 6 Mei in de pastorele bediening, volgens Reg. A van het vorig Bisdom. Zie hier brieven van den Markies.

„Missive (van den Heer van Bergen) aen den Pastoir van „*Standdaerbuijten*". „Wij hebben goedgevonden U te ordonneren

(*a.*) Zie den „*Toestand des Bisdoms*" t. 2, bl. 39 en *Sijnodicum Belg.* t. 3, bl. 271.

Digitized by Google

„dat, gij zonder uijtstel onse kercke van Standaerbuijten sult „hebben te frequenteren, ende aldaer doen en exerceren de God. „dienst naer de Roomsche kath. religie tot gerief van onse goede „ondersaeten, ende dat sonder eenige dissimulatie op pœne tegen „U. — Actum op onsen Casteel". „van *Braine l'Aleu*, den 16 „Dec. 1626". — was onderteeckent ALBERT.

Insgelijks vindt men een „Missive aan de gemeinte van *Stand-„duerbuijten*. „Alsoo... bevelen wij U als regeerders van deselve, „te procureren, dat de luijden de voors. kercke frequenteren ende „den Goddelicken dienst aldaar hoiren naer ouder gewoonte. Actum „tot *Braine l'Aleu* den 18 Dec. 1626".

1630. In dit jaar of welligt vroeger werd JACOBUS NOLLENS of NOLDENS pastoor; — hij was in 1652 nog in bediening.

„Op de *requeste* van Heere JACOB NOLLENS, Pastoir tot „*Standdaarbuijten*. — Goede getuijgenis ontvangen hebbende van „des suppliants goet en stichtig leven, accorderen mits dezen „denselven 100 gl. 's jaars augmentatie van sijn onderhoudt, „sulks dat hij nu met desen jaeren beginnende 400 gl. zal hebben, „de welcke onsen Rentm^r. ordineren hem jaerlix uit sijnen ont-„fanck te betalen. — Gedaen op onsen huijse *Boxmeer* den 11 „Meij 1630". Hij was derhalve in 1630 of vroeger pastoor.

De Markies schreef 4 dagen later andermaal aan den Pastoor uit *Boxmeer*: „Wij hebben UEw. *den* 16 *Dec.* 1626 *gelast*.... „waerover wij.... U mitsdesen nog belasten en bevelen in uwen „dienst te continueeren, sonder te letten op eenige contrarie „redenen". Hieruit schijnt hij reeds vóór 1626 pastoor te zijn geweest.

1653. CORNELIUS LAURIJSSENS werd Pastoor, doch was het slechts ruim één jaar: den 21 Junij 1654 is deze CORNELIUS LAURIJSSENS, geboortig van Antwerpen, Bacelier formeel in de H. Godgeleerdheid, Pastoor te Berentrecht geworden. (*a*.)

(*a*.) Beschrijving van het dorp *Berendrecht* bl. 83. Hij stierf den 4 Nov. 1674 en werd in de kerk begraven; een zerk duidt zijn grafplaats aan.

Digitized by Google

1654. Floribertus Hijacinthus de Rijcke, een Predikheer, heeft de herderlijke bediening aanvaardt op last van Mgr. Ambrosius de Capello Bisschop van Antwerpen; hij heeft de trage en twijfelachtige katholieken in ware en ijverige bekeerd. Hij vertrok van hier in het jaar 1664 naar *Amsterdam* en overleed in 1697.

1664. Henricus Hansenboij, predikheer volgde op als Pastoor; hij heeft het geloof uitgebreid en vermeerderd, en veel bijgedragen om de kerk te doen opbouwen: hij stierf den 1 Junij 1678.

1678. Caspar Pauwens, preekheer; opvolger heeft de kerk ondersteund, drie Altaren opgerigt, een nieuwen predikstoel doen maken, de kerk vergroot en versierd; eindelijk is hij door zijnen overste den 5 Junij 1684 als Missionaris naar *Amsterdam* verzonden.

1684. Dominicus van Diest is den 7 Junij van dit jaar Pastoor benoemd; hij overleed, na eene twaalfjarige bediening, den 10 April 1696.

1696. Guilielmus Valen of Vallijn, nog een predikheer, die met zeer veel vrucht zijne parochie bediende, is na zestien jarigen ijvervollen arbeid, den 16 Junij 1712 in den ouderdom van 49 jaren overleden.

1712. Ambrosius de Greef, een predikheer, werd den 31 October geautoriseerd, om pastorele bedieningen te doen, ook na den dood van Guil. Vallijn, mits de provinciaal toestemde (*Archief van Antwerpen.*) Hij volgde derhalve als pastoor op.

Of hij hier in zijn herdersambt gestorven of als Missionaris naar elders verplaatst is, vind ik niet. Doch in het Doopregister van *Standdaarbuiten*, na den 6 dag van Junij 1715, staat: *Notis*: als mogelijk de namen van de volgende doopelingen niet in hunne orde staan, dan is hiervan de reden, omdat op den 8 dag van Julij de kerk gesloten en de pastoor Ambrosius de Greef in ballingschap gezonden is (waar naartoe, wordt niet gemeld,) omdat twee kinderen, teweten Martina Verhoeven en Dingemannus

Digitized by Google

VERHOEVEN, weggeloopen waren, om het katholiek geloof hetwelk zij hadden beleden, te behouden; schoon zij gedwongen waren hetzelve te verlaten, hebben zij dit niet gedaan, maar het katholiek geloof kloek en manhaftig verdedigd, niettegenstaande hunne minderjarigheid; trouwens het meisje was nog geen 15 en de jongen omtrent 12 jaren oud. (*a.*)

1715. JOANNES VERMIERT werd vermoedelijk in dit jaar Pastoor; hij was de laatste preekheer, die hier de parochie bediende; immers in het jaar 1736 hebben de H. Mog. Staten van Holland een plakaat uitgevaardigd, waarbij alle reguliere geestelijken gebannen werden uit de generaliteit van *Breda* en *Bergen-op-Zoom* enz., onder den fraaijen titel, dat zij door hun pastoreel geld de onderdanen afstroopten en zichzelven verrijkten; H.H. Mogenden gaven nogtans toe, dat de aangestelde pastoors in hunne parochiën mogten uitsterven. Hij heeft afstand gedaan van de Pastorij in 1754.

1754. THEODORUS HOFFEN, geboren te *Breda*, wereldsch priester, werd in 1754 pastoor benoemd, en bediende deze parochie met vrucht omtrent 20 jaren; daarna uitzinnig of kindsch geworden zijnde, kreeg hij tot Assistent CHRISTIANUS NORBERTUS RENS van *Baarle-Nassau*, die bij hem bleef tot aan zijnen dood, den 26 Nov. 1786.

1786. CHRISTIANUS NORB. RENS geboren den 10 Aug. 1749, werd opvolgend pastoor; hij had weinig geluk en verzocht voor

(*a.*) In het Doopregister staat: "Die undecimâ Januarii 1701 baptizata est "*Martina* filia legitima Adriani Verhoeven et Petronillæ Dingemans; susceperunt" etc. — en wederom: "Die octavâ Februarii 1703 baptizatus est *Dingemannus*, "filius legitimus Adriani Verhoeven et Petronillæ Dingemans; Susceperunt" etc. A. VAN LOMMEL, in zijne meergemelde Brochure, zegt, dat de preêkheeren de parochie bediend hebben tot den dood van THEODORUS DE GREEF, voorgevallen kort na de afkondiging der Resolutie van Sept. 1730: doch het Archief der parochie noemt DE GREEF "AMBROSIUS" en voegt er bij, dat J. VERMIERT hem opvolgde als Pastoor en laatste *Dominicaan*.

Digitized by Google

onderpastoor JOANNES DAM: (*a.*) na verloop van 9 jaren is hij zoo ik meen, eenen haastigen dood gestorven. Tijdens de deservituur van J. DAM waren de parochianen in twee partijen verdeeld; waarom de Vikarissen-generaal van het Bisdom van Antwerpen geraadzaam oordeelden JOANNES DAM naar *Rucphen* te zenden, en CORNELIUS DE WILDE pastoor te *Standdaarbuiten* te benoemen; hierdoor werd de parochie bevredigd.

1797. CORNELIUS DE WILDE, geboren den 15 October 1748, die te voren Deservitor te *Rucphen* was, werd in 1797 Pastoor; daar echter de gemoederen van allen niet gekoeld waren, bleven dezen den pastoor plagen; doch doordien de vredelievende pastoor alles vreedzaam verdroeg, zijn op korten tijd allen verzoend. Zij waren vergenoegd met hunnen pastoor en deze heeft vervolgens in vrede zijne parochie bestuurd tot zijnen dood, die den 13 Sept. 1819 voorviel.

Intusschen had hij de 2 laatste jaren voor Assistent gehad PETRUS VAN DER HEIJDEN, die later pastoor te *Chaam* is geweest.

1819. MATTHÆUS VAN AGTMAAL, geboren te *Nispen* den 6 Maart 1772, volgde op als Pastoor; steeds opgeruimd diende hij 24 jaren met ijver de parochie en overleed den 11 Febr. 1843.

1843. JOANNES SCHOORMANS, geboren te *Oosterhout* den 12 Dec. 1798, werd nu Pastoor; eenvoudig en godvruchtig, doch met veel belangstelling ijverende voor zijne schapen heeft hij tot het jaar 1862 het herdersambt bediend, met dien verstande, dat hij, om zijne zwakheid sedert 1852 een assistent bij zich had. Hij nam den 30 Sept. 1862 zijn ontslag, terwijl hem vergund werd op de pastorij met zijn opvolger te blijven wonen.

1862. JOANNES CORNELIUS VLASBLOM, te *Teteringen* geboren den 12 April „18, werd pastoor te *Standdaarbuiten* den 30 Sept. „62; nog in leven.

(*a.*) J. DAM werd den 15 Maart 1789 assistent benoemd.

Digitized by Google

Assistenten en Kapellanen van Standdaarbuiten.

1817. Petrus van der Heijden, geboren te *Nieuw-Vosmeer* den 14 Mei 1790, werd assistent den 26 Julij *'17* en rector te *Heerle* den 11 Oct. *'19*.

1842. Cornelius Leijten, te *Prinsenhage* geboren den 18 Sept. *'17*, was assistent den 17 Sept. *'42* en assistent te *Bavel* den 20 Maart *'43*.

1852. Henricus Florentius van Olffen, geboren te *Rozendaal* den 22 Nov. *'25*, werd assistent den 23 Dec. *'52* en kapellaan te Lamswaarde den 18 Aug. *'53*.

1853. Adrianus Krijnen, te *Oosterhout* geboren den 13 Aug. *'21*, werd assistent en Coadjutor den 2 Sept. *'53*, en Pastoor te *Putte* den 30 Dec. *'59*.

1859. Joannes Corn. Vlasblom, werd assistent en coadjutor den 30 Dec. *'59*. (Zie boven.)

1865. Bernardus Raphaël Norb. Dion. van Hal, geboren te *Breda*, de eerste kapellaan te *Standdaarbuiten* den 30 Dec. *'65*, overleed den 17 Aug. *'70*.

1870. Adrianus van der Sanden, te *Hoeven* geboren den 13 April *'44*, werd kapellaan den 29 Aug. *'70*, benoemd kap. te *Ossendrecht* den 7 Aug. *'72*.

1872. Franciscus Adrianus Kerstens te *Breda*, geboren den 18 Julij *'43*, werd kapellaan den 7 Aug. *'72*, verplaatst naar *Rozendaal* den 31 Dec. *'75*.

1875. Joannes Baptista Lane, te *Nieuw-Vosmeer* geboren den 14 Mei *'38*, werd kapellaan den 31 Dec. *'75*.

Digitized by Google

STEENBERGEN, D. S.

Bevolking.

In	1373	had *Steenbergen* slechts	526	Zielen.
"	1825	" "	2040	"
"	1835	" "	3100	"
"	1855	" "	3438	"
"	1865	" "	2608	Communicanten.

De voormalige Heerlijkheid van *Steenbergen*, voorheen een domein van het Huis van *Oranje-Nassau*, lag in het noordelijk gedeelte van het Markgraafschap *Bergen-op-Zoom*, (*a.*) en de gemeente *Steenbergen* en *Kruisland* grenst Noordwest aan de *Krammer*, Noord aan de *Roz.* en *Steenb. Vliet*, Oost aan *Gastel*, Z.Oost aan *Rozendaal*, Zuid aan *Wouw* en *Halsteren*, West aan *Nieuw-Vosmeer* en *St. Philipsland*, en bevat behalve eenige polders, ook de gehuchten *de Heen*, *Blaauwe-Sluis*, den *Overval*, *Notendaal*, *Coevering*, *Welberg* en gedeelten van de geh. *Heensche molen* en de *Kladt*. *Steenbergen*, zou volgens sommigen zijnen oorsprong en naam te danken hebben aan een tolhuis, dat hier in het jaar 603, aan een kanaal zoude gebouwd zijn geweest, dat gegraven door STRENIUS en van hem *Streenberg* genaamd, later bij verbastering *Steenbergen* gespeld werd.

(*a.*) Oudtijds maakte zij een deel van het graafschap *Strijen* uit, en werd, na de verdeeling van het graafschap, in gemeenschap bezeten door de Heeren van *Breda* en *Bergen-op-Zoom*, die haar naderhand onderling verdeelden, bij welke gelegenheid den Baron van *Breda* de stad *Steenbergen*, benevens de polders *Kruisland*, *Cromwiel* en *Westland*, ten deel viel. Later is de Heerl. *Steenbergen* aan JAN WILLEM FRISO Prins *van Oranje* aanbedeeld, en — is eindelijk als een deel van het Markgraafschap *Bergen-op-Zoom* beschouwd geworden.

Digitized by Google

In 't latijn wordt het *Stenoberga* en *Stenberga* geschreven. De oorzaak der benaming is onzeker, zegt het archief van *Steenbergen*; het voert in zijn wapen, „onder een Bourgoens-kruis drie bergen;" misschien „is sulcks geproduceert uit de relatie, die „genomen is op sekere drij bergen, die daerontrent hebben gele„gen, te weten den *Oost-* en *West-Welberg* en den *Preeckberg*."

Bij de wederopbouwing der Stad, na haren ondergang in 1365, zijn de fortificatiën zoodanig ingekrompen, dat er niet meer dan drie voorname straten overig waren, die over lang bekend zijn met de namen van *Kerkstraat*, *Gasthuisstraat* en *Breéstraat*, die nu waarschijnlijk de *Damstraat* of de *Dam* is.

In 1373 waren onder Steenbergen, *binnen de palen van Braband*, slechts 526 personen. (*Archief de Belgique.*)

Volgens een oud Ms. in het Archief van *Steenbergen* berustende. ten titel hebbende: „*Annotatiën over de outheijt van Steenbergen*," terwijl het sluit met de woorden (*a.*) „*Omnium rerum vicissitudo*" (de wisselvalligheid van alle dingen) Zou „*Steenbergen* reeds ten „tijde van JULIUS CÆSAR gefundeerd zijn geweest en zijn beginsel „hebben gehad ten tijde des eerste christendoms"..., en zegt „dat „men meent de stadt van outs een graafschap te zijn geweest; maar „dat die daarna sodanig soude sijn vergaen, dat deselve verandert „was tot een slecht gehucht, en soo siet men uit oude schriften „dat die (lang) den naem van dorp heeft gedragen; doch dat die „daerna met rechten ende privilegiën van een stadt is begiftigt, „op hope van grooten zeehandel aldaer te crijgen, begunstigt, „door Graaf JAN van Brabant".

„Dat daerop de stad in cleijnen tijt soo soude opgekomen sijn, „dat gedachten Hertog die heeft willen sterk maken ende dat „d'ingesetenen 't zelve met couragie hebben volbracht"....

„Sij cregen octroi in 1331 om eenen dijck te leggen.... en om „een caij op den over te maken, en van Carel de 4de bevestiging

(*a.*) Ik citeer uit genoemd Archief met eenige verkorting en achterlatingen, terwijl ik deszelfs oude spelling volg.

Digitized by Google

„van sekere privilegiën onder de kooplieden.... Ende was bij aen-„was van commertie soo ver gecomen, dat die van *Steenbergen* „tot *London* en in *Denemarken* hare kooplieden hadden en onder „d'eerste stede vermaert waren, ja dat na 't verhael van sekere „schrijver, dezelve tot sulken stant in rijckdom was gecomen, dat „de kinderen op de straten en den oever met gulde coten en „hilten (bikkels) speelden. Desen voorspoet is oock eenichsins „aftemeten, dat die van *Steenbergen* sekere subsidie van gelt hadden „gedaen aan Hertog JAN *van Brabant* en in 1358 aan Hertog „WENCHELAUS, als sij selve getuigen".

„Voorts getuijgen d'oude muren, die in 't oosten en suiden, buijten de nieuwe fortificatiën van den jare 1629 noch te vinden sijn, dat dese plaats iets besonders en van grooten omtrek is geweest, alsoo deselve muerswerken... haer hebben uitgestrekt uit het noorden van achter de kerk en soo voorts buijten de *Oost-poort* naer den kruijslantsen geslechten dijck... daer apparent eenige soutkeeten gestaen hebben..... en soo tot d'oude *Steene*-ofte *Woutse-poort* nevens den wintmolen.... en wijders tot in 't zuijt-westen, ontrent den wech na *Bergen-op-Zoom*, alwaer mede een *hooge steene poorte* heeft gestaen,... welke sware en kostelijcke, met silver wercken, tot een verwondering strekkende, niet anders als uit een merckelijk vermogen van rijckdom ofte menigte van inwoonders moeten gepresumeert worden gebouwd te sijn; waer-uijt oock af te nemen is, dat dese stadt van een aensienlijcke constitutie is geweest, gelijck het overblijfsel van de genoemde *Woutse-poort* in 't besonder een considerabel stuk werkx is, soo in hare figuur als ordonnantie, waeronder ook gesegt werd een kelder met een ijsere deur te zijn, waervan men eertijds seltsame dingen plagt te vertellen". (*a.*)

(*a.*) LUDOV. GUICCIARDIJN, in zijne „*beschrijving van Braband*" zegt: *Steen-bergen* ligt aan de Zee, 2 mijlen van Bergen-op-Zoom, was eertijds eene zeer sterke stad, vermaard door eene verwonderlijke en vermaarde haven; echter de

Digitized by Google

„Oock is aldaer aen de zuijtzijde der stadt een haven geweest, *Sijmons-haven* genoemt, waervan noch een gedeelte binnen de voors. nieuwe fortificatie van a° 1629 te sien is".

„Dese stadt is in den jare 1354 mede begrepen onder d'unie, in het verbond van de steden van Brabant...., sij is daerenboven geweest een lidt van de staten van Brabant"....

„Maer sij is na allen voorgemelden welstant niet florisant gebleven, alsoo die, bij gissing ontrent 80 jaer na hare opcomste, bij ongeluck van brant, die in den jare 1365 de gansche stadt was doorgeloopen, soodanig is vergaen, dat nauwelijckx één huis daervan was onbeschadigd gebleven, en is alsoo de memorie en voorspoet van *Steenbergen* onder d'asse begraven; want, zegt zekere schrijver, Antwerpen en Bergen-op-Zoom hebben niet willen lijden, dat die arme desolate stadt wederom soude opcomen".

Later is zij veel kleiner herbouwd; — volgens sommigen (doch niet zeer waarschijnlijk) zou zij naauwlijks het tiende gedeelte harer vorige grootte bevatten. Zij heeft mede dikwijls veel geleden bij oorlogen en belegeringen.

Van den brand alsmede van sterfte onder de ingezetenen en andere ongevallen wordt getuigd in zekeren brief of een charter van het jaar 1366.

Wij zullen de oudheid en den vorigen luister van *Steenbergen*

oorlogen en buitengewone tempeesten der zee hebben het ellendig verminkt en tot eenen nederigen en verworpen staat gebragt. — Zijne aanhangsels waren *Kruisland* en *Dinteloord*. De stad had vroeger twee poorten, namelijk, de *Water-* of *Kaaipoort* in het westen, — en ten O. de *Oost-* of *Kruis-poort*. Eene dezer poorten was eertijds door Nederland vermaard (ik weet niet of het een verdichtsel is, zegt GRAMAIJE, die dit verhaalt, *Ant. Bred.* pag. 28) door eenen kelder of een grot in derzelver nabijheid, waarin door de inwoners, — die de vlugt namen om de overstrooming, welke alsdan de stad bespoelde en bedreigde, — eene niet geringe hoeveelheid goud was geworpen. En meer andere dingen werden algemeen onder het volk verspreid. Zie ook den *„Tegenw. st. van staats-Braband"*. d. 12, bl. 298.— VAN DER AA, Art. *Steenbergen*.

Digitized by Google

doen uitkomen, zegt GRAMAIJE, (*a.*) als wij spreken van de eerste tijden van ons geloof en de verkondiging van het H. Evangelie door de Bisschoppen hier te lande. Men vermeent met grond, dat de *H. Servatius*, Bisschop van Tongeren, het zaad van het woord Gods in deze zandlanden gezaaid, en zóó de geheele Provincie van *Taxandrie* onder dat Bisdom (later *Luik*) gebragt heeft, omdat men hier vele kerken vindt, die ter eere van dien Heilige gewijd zijn, onder anderen die van *Steenbergen*, van welke ik niet twijfel of zij heeft onder de jurisdictie der kanoniken van *Tongeren* of *Maastricht* behoord. Trouwens zóó leest men bij hen: „Den „laatsten Julij de *gedachtenis* van den zeer roemrijken koning „KLOTARIUS, die drie graafschappen aan den H. SERVATIUS, door „den graaf REIJNERUS heeft opgedragen, van welke SUENDIBOL„DUS, die geen koning, maar een roover was, er twee aan de kerk „met geweld ontnomen en aan zijne krijgsknechten ter leen ge„geven heeft; te weten *Steene* aan de Maas, in het land der „Rekebariën, en *Steene* aan de *Schelde* in Taxandrië. Ik erken hierin *Steijne*, eene Baronij, niet ver van Maastricht, en dit *Steenbergen*, en ik besluit, dat het een oud Graafschap is geweest, — totdat mij iemand aan dezen boord der *Schelde* iets anders aantoont waarop dit toepasselijk is. (*b.*)

De oude kerk, in de kerkstraat, was aan den Heiligen *Servatius* toegewijd, een zeer groot en ruim gebouw, met eenen fraaijen spitsen toren; welke kerk echter bij gebrek aan het noodig onderhoud vervallen zijnde, is afgebroken en in 1834, door eene geheel nieuwe, op de zelfde plaats, vervangen. Deze nieuwe kerk, die door de Protestanten gebruikt wordt, is een langwerpig gebouw, welks voorgevel bestaat uit een frontstuk, rustende op 4 zuilen, waarboven een vierkante toren oprijst, voorzien van eene sierlijke spits met eene opene koepel.

De oude kerk had vóór de hervorming, zoo men wil een ka-

(*a.* en *b.*) GRAMAIJE, *Ant. Bred.* pag. 24 et seqq.

Digitized by Google

pittel of kollegie van 15 kanoniken of beneficianten (*a.*) wier Patroon was de *H. Gummarus*, dien de parochiekerk ook als Patroon vereerde. Bij het opkomen der Reformatie is de torenkerk aan de katholijken ontnomen en later niet aan hun teruggegeven. (*b.*)

Volgens sommigen was de eerste kerk reeds gesticht ten tijde en in naam van den *H. Servatius*, en zou de stad haar begin gehad hebben in het begin van het christendom alhier. (*c.*) De kerk is in de 14e eeuw vergroot en was zoo aanzienlijk, dat men ze op zulke plaats niet zou verwachten: in dezelve waren graftomben van zeldzame oudheid, die echter door de woede der soldaten verwoest en verbroken zijn. (*d.*) Eertijds vond men er ook drie broederschappen of gilden, teweten: van *St. Sebastiaan*, — van *St. Joris* en — *St. Jan-Baptist*, welke niet van preëminentien en voorregten verstoken waren, en onder welker broeders men van de grootste oefenaars der godsvrucht aantrof.

In deze kerk die slechts eene *Quarta Capella* was, en aan den Pastoor 25 ponden gr. of 50 Rijngulden gaf, bestonden in vroeger tijd zeer vele Altaren of beneficiën, als:

1. Een Altaar van de H. Maria *de groote*, met den last van

(*a.*) Gramaije zegt: in de 14e. eeuw, omtrent of in het jaar 1363, is de kerk versierd met een kollegie van 15 priesters, die de H. diensten verrigtten. De Ram, *Stijn.* alsvoren pag. 304. *Tegenw. st. v. st. Br.* d. 12, bl. 298. — Van der Aa, d. 10, bl. 696 zeggen met meer anderen, dat het een „kapittel van 5 kanoniken" was. Ik ben echter van het gevoelen der eersten, daar dit ook bevestigd wordt bij Miræus, *Dipl.* t. 3 cap. 184, in notis, pag. 490.

(*b.*) In de eerste helft der 18e eeuw deden de R. Katholijken dienst in eene houten loots binnen de stad.

(*c.*) Over de oudheid van *Steenbergen* bestaat in het Archief aldaar een Ms. 16 bladzijden in folio: *Omnium rerum vicissitudo*; — dit is het slot er van: *wisselvalligheid van alle dingen*, als boven gezegd is.

(*d.*) Met zeer veel waarschijnlijkheid denkt men, zegt wederom Gramaije (ibid. pag. 29), dat hier ook begraven is geweest de persoon die het eerste een zeker soort van *Zaad* heeft gevonden, hetwelk men in ons land *boekweit* noemt, en dat uit de Levant heeft overgebragt, bij gelegenheid van eenen kruistogt naar het *H. Land*.

Digitized by Google

2 Missen in de week, gevende jaarlijks 12 Rijngulden; het werd den 18 Febr. 1617 aan JOANNES VAN ANTWERPEN verleend.

2. Een altaar van den *H. Joannes Baptista*, met 2 Missen, gaf insgelijks 12 Rijngulden, en werd, den 18 Maart 1616 vergund aan ANDREAS VAN BALEN. (*Balenus*)

3. Een altaar van de *H. Maria* en den *H. Voliardus* in den hoek met 2 Missen, gaf ook 12 Rijngulden: den 7 Julij 1614 werd CAROLUS GEVAERTS Rector van het zelve benoemd.

4. Een altaar van de H. MARIA *ter Hulst*, met 2 Missen, gevende jaarlijks 12 Rijngulden.

5. Een altaar van de *H. Barbara* en den *H. Alexius* met 2 Missen; het bragt 12 Rijngulden op en werd den 16 Nov. 1637 aan FRANCISCUS VERVLOET verleend.

6. Een altaar van den *H. Georgius*. (*St. Joris*) Den 15 Dec. 1622 werd ALVARUS PONTOJA Rector van dit beneficie.

7. Een altaar van de *H. Maria* en de *H. Magdalena*, met 2 Missen, dat 12 Rijngulden gaf, en waarvan als Rector benoemd is JOANNES MEIJSKENS. (*a.*).

8. Een altaar van de *HH. Cornelius* en *Cijprianus*, met 1 Mis, gevende 7 Rijngulden: het werd den 18 September 1615 aan JACOBUS DE BAKER verleend.

9. Een altaar van het *H. Kruis*, dat 25 stuivers gaf, en den 26 Febr. 1624 aan HUBERTUS NEEFS werd vergund.

10. Een altaar van den *H. Stephanus*, met 2 Missen, gevende 12 Rijngulden, Rector van dit beneficie was PETRUS OERINS in 16...

11. Een altaar van den *H. Nicolaus*; dit gaf 20 Rijngulden, en den 27 Mei 1614 werd CORNELIUS GRAVIUS of GRAIVIS Rector van hetzelve benoemd.

(*a.*) In de papieren van Havermans, griffier, no. X leest men: GODEFRIDUS VAN NISPEN, patroon van de kapellanie van de *H. Maria Magdalena*, in de nieuwe kapel, annex aan de kerk van *Steenbergen*, noordwaarts, 1382.

Digitized by Google

12. Een altaar van *Alle Heiligen*, in het *Gasthuis*, met 2 Missen, dat 25 Rijngulden jaarlijksche reute gaf.

R. K. WEESHUIS.

Daar was alzoo van over lang een *Gasthuis*, dat rijk begiftigd was; wanneer dit gesticht werd, is onzeker; zeker is het evenwel, dat het door de milddadigheid der burgers, in het jaar 1472 of daaromtrent, merkelijk vergroot is en voorzien van eene fundatie van 5 Missen in de week: later, zoo 't schijnt, geschieden er slechts 2 Missen in de week. (*a.*)

Men vindt in de archieven, dat er sedert onheugelijke tijden, en zeker, toen Nederland nog onder het gebied van Spanje was, in de stad *Steenbergen* heeft bestaan een *Gasthuis*, hetwelk tot een *Weeshuis* is ingerigt, en dat de bestaande fondsen tot onderhoud der weezen zijn gebruikt.

Het is zeker, dat het genoemde *Weeshuis* is geweest een stedelijk Gesticht, waarop alle ingezetenen aanspraak hadden en dat door het stedelijk bestuur zijn aangesteld Regenten en een Rentmeester, die van hunne administratie aan het stedelijk bestuur verantwoording schuldig waren, en ook dat in dit Gesticht ten allen tijde zijn opgenomen en opgevoed de arme en verlatene weezen van deze gemeente, onverschillig van welke gezindte zij waren.

In de archieven wordt melding gemaakt van onderlooze kinderen, die door het H. Doopsel in de Roomsche Kerk waren opgenomen en van deze wordt gezegd, dat zij, bij het inkomen in het *Weeshuis*,

(*a.*) Archief van het voormalig Bisdom van *Antwerpen*, *Reg.* A. der kerken. In eene *Poullé* van het jaar 1558, vind ik nog: »een *Altaar van de* H. AGATHA, een Altaar van den H. JACOBUS, — een Altaar van den H. LAURENTIUS, — een Altaar van den H. GEEST, — een Altaar van de H. GEERTRUI en een *Matricularia* of kosterschap. (Zie »*Les diocèses de Belgique avant* 1559" par C. B. DE RIDDER, vicaire, Louvain 1866. pag. 68.)

Digitized by Google

in de leer der hervormde kerk werden opgevoed, omdat destijds de gereformeerde Godsdienst de Godsdienst van den staat was, welke men wilde, dat in alle openbare gestichten werd beleden, en zonder welkers belijdenis men destijds geene maatschappelijke voordeelen kon genieten. Deze staat van zaken heeft voortgeduurd tot op het laatst der achtiende eeuw, toen gecommitteerden zijn benoemd geworden van de R. Katholijke en van de hervormde Gemeenten, om de geschillen te vereffenen en te doen eindigen, welke sedert 1795 waren ontstaan, met betrekking tot de scheiding der goederen en het afzonderlijk wonen der kinderen, die de R. Katholijke en die de hervormde Godsdienst beleden.

Die zoo lang gewenschte scheiding heeft plaats gehad den 18 Maart 1803; wanneer ter secretarij der Gemeente *Steenbergen* de opgemaakte acte van overeenkomst is geteekend, waarin bepaald werd, dat de bestaande directie en de wijze van alimentatie zouden ophouden, — dat er twee afzonderlijke huishoudingen zouden plaats hebben, waarin de weezen der Roomsch Katholijke en die der hervormde gemeente, afgescheiden van elkander, zouden worden opgevoed, dat elk dezer weeshuizen zou hebben een afzonderlijk bestuur, welk zou bestaan uit Regenten, benoemd door het gemeente bestuur en gekozen uit het kerkgenootschap, waartoe elk der gescheidene huizen behoort, en dat voor elk dier huizen door het gemeente bestuur een reglement van beheer zou worden vastgesteld, na alvorens het kerkgenootschap te hebben geraadpleegd, waartoe elk der weeshuizen behoort, en dat de scheiding der roerende en onroerende goederen zou geschieden in twee gelijke deelen. (Opmerking verdient het, dat het getal der bevolking destijds bedroeg 3,600 katholijken en 600 hervormden.)

Van af dezen tijd was het bestuur van het R. K. *Weeshuis* in handen van Regenten; ook waren er Regentessen aangesteld voor het beheer der weesmeisjes, terwijl het inwendig bestuur des huizes was opgedragen aan een' binnenvader voor de jongens en aan eene binnenmoeder voor de meisjes.

Met 1 Julij 1845 is de zorg der weesmeisjes overgegaan aan

Digitized by Google

geestelijke zusters in de plaats van eene binnen moeder, en deze hebben, toen het getal genoegzaam kon vermeerderd worden, scholen geopend van bijzonder onderwijs, waarin de armen voor niet onderwezen worden.

Den 27 Junij 1859 werd er eene acte van dading opgemaakt en geteekend, goedgekeurd bij besluit van den Raad der Gemeente den 1 Julij en van de Gedeputeerde Staten den 19 Julij van hetzelfde jaar, waardoor afstand is gedaan van het gezag, hetwelk het Gemeente Bestuur had over de afzonderlijke weeshuizen, en waarbij deze huizen zijn overgegaan onder hun respectief kerkelijk gezag.

Zijne Doorl. Hoogw., de Bisschop van Breda heeft, na kennis van dit alles ontvangen te hebben, onverwijld voorzien in het bestuur van het R. K. *Weeshuis*; hij heeft de Regenten bevestigd in hunne respectieve betrekkingen en aan hun Collegie toegevoegd den Eerw. eersten Kapellaan als Secretaris en de Z.Eerw. H^n^. Pastoors van *Steenbergen*, *Kruisland*, *Heen* en *Lepelstraat* als zijne Commissarissen, op gelijken voet, als zij die betrekking vervullen bij de respectieve parochiale Armbesturen in hunne parochiën.

Reeds waren de Regenten door eene zeer aanzienlijke gift van eenen edelmoedigen weldoener in staat gesteld, om het lot der arme weezen te verbeteren; doch opmerkelijk is het, dat, van af den overgang van het R. K. *Weeshuis* aan de Kerkelijke Overheid, de bijzondere bloei van het huis dateert; het Collegie van Regenten werdt in staat gesteld, om te veranderen hetgeen tot nog toe zoo gebrekkig was, door bijzondere legaten, schenkingen, giften en vrijwillige bijdragen van tal van liefdevolle weldoeners.

In 1864 had de stichting plaats van een Rectoraat; den 5 Februarij benoemde Zijne Doorl. Hoogw. de Bisschop een Priester voor het R. K. *Weeshuis*, om daar de geestelijke belangen waar te nemen; zoo waren de Eerw. Zusters en de weezen in staat gesteld, om de goddelijke Diensten in hun eigen huis bij te wonen.

Nu deed zich meer en meer de behoefte gevoelen aan eene

Digitized by Google

ruimere en verbeterde bidplaats; tot heden toe had men daarvoor eene kamer ingenomen. Doch zie, eene edelmoedige weldoenster doet het voorstel, om op hare kosten eene geheel nieuwe *kapel* te bouwen. Monseigneur geeft hieraan zijne goedkeuring, dadelijk werd de hand aan het werk geslagen, en in 1865 werd er eene fraaije en ruime *kapel* gebouwd in gothischen stijl, waarvan de inzegening heeft plaats gehad op den 12 September van hetzelfde jaar. Hierbij verdient melding gemaakt, dat al de sieraden der kapel en al het overige, als altaren, orgel, enz. enz. giften zijn van edelmoedige weldoeners.

Reeds sedert lang had men den wensch geuit, om het oude, bouwvallige en voor verschillende dingen ondoelmatige huis, door een nieuw te doen vervangen; doch men kon daar niet toekomen, omdat de finantieele toestand van het huis zulks niet toeliet; alwederom werd echter dit bezwaar weggenomen, doordien eenige aanzienlijke milddadige weldoeners zoo veel geld aanboden, als er noodig was, om een geheel nieuw en doelmatig *Weeshuis* op het bouwen. Z. Doorl. Hoogw. de Bisschop van Breda, in overleg met het Collegie van Regenten, overtuigd van de groote behoefte schonk aan dat plan volgaarne zijne goedkeuring. Men is met den bouw begonnen in het jaar 1869 en in 1870 is dezelve voltrokken.

De ingezetenen der Gemeente toonden reeds verscheidene jaren hunne belangstelling in het godsdienstige en maatschappelijke onderwijs, hetwelk in de bijzondere scholen van het *Weeshuis* werd gegeven voor de burger- en arme kinderen, doch de lokalen waren niet doelmatig en ruim genoeg, om al de kinderen, voor welke aanvraag werd gedaan te bevatten; daarenboven beantwoordden zij niet aan de vereischten van de Wet. De Regenten uit dankbaarheid voor de geldelijke ondersteuning en uit belangstelling voor de godsdienstige opvoeding, niet alleen voor de weezen, maar ook voor de kinderen der Gemeente, besloten de oude schoollokalen door nieuwe, ruime en aan de eischen van de wet beantwoordende te doen vervangen, en zijn deze met goed-

Digitized by Google

keuring van onzen Doorl. *Kerkvoogd* opgetrokken in het jaar 1873.

God zegene het R. K. *Weeshuis*, de edelmoedige weldoeners en het Achtbaar Bestuur, dat zoo veel gedaan heeft en nog doet voor den bloei en vooruitgang van het *Weeshuis!!*

GASTHUIS.

Er bestaat hier ook een *Gasthuis*, dat wederom door milde bijdragen der ingezetenen, slechts sedert weinige jaren is op — en ingerigt; trouwens den 20 April 1853 is het, vooreerst met drie Gasthuisnonnen uit Breda begonnen in een huis, daartoe aangekocht, hetwelk later door aankoop en bijbouwen merkelijk is vergroot.

Het locaal voor oude mannen is in 1864 aangebouwd en het locaal voor oude en zieke vrouwen is in 1870 eerst voltrokken. Op heden zijn er in dit *Gasthuis*, zelfstandig, afgescheiden van het moederhuis van Breda, twee en twintig *Zusters* aanwezig, terwijl zij reeds eene afdeeling hebben in het nieuwe *Gasthuis* te *Oudenbosch*.

In het *Gasthuis* te *Steenbergen* heeft voorloopig eene kamer tot kapel gediend; doch in 1875 is eene nieuwe doelmatige *kapel* gebouwd, waarin voor het tegenwoordige een blijvend priester de dienst verrigt.

Opmerkelijk is het, dat deze nieuwe kapel voor een gedeelte gebouwd is op den grond, waar vroeger de R. K. noodkerk van Steenbergen stond. Deze kapel is in 1876 door Z. D. Hoogw. Mgr. Henricus van Beek plegtig gewijd.

Behalve de Religieuzen telt men in dit *Gasthuis* thans een Zestigtal, mannen en vrouwen te zamen, die er inwonen en verzorgd worden.

In het jaar 1597 of '98 hebben de katholieken alhier de kerk moeten verlaten terwijl ook de Priesters moesten vlugten; zoodat er in tachtig jaren geen priester is geweest, gedurende welk tijdvak de zielzorg der katholieken van *Steenbergen* is waargenomen, gedeeltelijk door de geestelijken van *Wouw*, gedeeltelijk

Digitized by Google

door die van de *Celschc-hoeve* of *Lepelstraat*. Na de verovering der stad door Prins MAURITS in 1590, was voor goed de R. Kath. eeredienst hier opgeheven, en werd de Kath. gemeente beschouwd als gecombineerd met *Halsteren*, ofschoon vele Roomschen te *Wouw* en te *Gastel* zich van hunne godsdienstpligten gingen kwijten. Het heeft God behaagd, in het jaar 1676 aan de gemeente te doen geworden den Eerwaarden Heer JACOBUS KERCKERS of KERCKENS, die hier aankwam met voorkennis van den Bisschop, om te beproeven of hij het hier zou kunnen uithouden, terwijl hij eerst in 1679 als *Deservitor* te *Steenbergen* en de naburige plaatsen benoemd is (*Uit het Arch. van het Aartsbisdom van Mechelen.*) De Protestanten gewaar wordende dat er een Roomsch-priester in het land was, hebben zij hem verschrikkelijk vervolgd, zoodanig dat hij in eene boerenschuur dienstdoende, genoodzaakt was, van daaraf tot aan de stad posten uit te zetten, die elkander teekens gaven, als er verraad uit de stad kwam, waardoor dit op korten tijd ter plaatse, waar de dienst geschiedde, bekend was. Eens gebeurde het, dat de Commandant met zijne kavallerie uit de stad kwam, om den Priester te vangen; doch het beliefde God, den aanslag te doen mislukken.

Meermalen hebben zij huiszoeking gedaan op plaatsen, waar zij meenden, dat de Pastoor zich bevond, o. a. op den *Dam*, op de hoeve der familie KORST, waar de Pastoor dikwijls verbleef, en — wel eens op het oogenblik dat hij er werkelijk was; zonder hem nogtans te vinden, daar hij verborgen zat op een geheim zoldertje, waar zij geen vermoeden op hadden.

Zoo dikwijls die groote ijveraar, de Pastoor eene bediening moest gaan doen, verkleedde hij zich, nu als boer, dan als een molenaar, dan weder als een burger, dan met een linnen kiel en een schop op de schouders als een arbeider, die naar zijn werk gaat, en vermits hij zeer blank van vel was, nam hij zand en wreef hij daarmede zijn aangezigt, om onbekend te blijven. Op deze laatste wijze toegetakeld, ontmoette hij eens op den *afgesleyten dijk* zijnen broeder, die hem niet kende; hij echter kende

Digitized by Google

zijnen broeder; zij groetten elkander en gingen voorbij; doch de Pastoor zich omkeerende sprak zijnen broeder aan en maakte zich bekend.

Onder al die vervolging zou de Pastoor KERCKENS *Steenbergen* nog hebben moeten verlaten, had de Voorzienigheid Gods niet beschikt, dat de Pastoor kennis kreeg met den Commandant Generaal HAGENDOREN, een ontzaggelijk man, maar ook een man van een vast karakter, die in gemoede den Pastoor zeer genegen was, wat hij door zijne daden getoond heeft: van dan af dorst niet een gereformeerde zijn voet roeren of zijn hand uitsteken tegen den Pastoor of hem op eenige wijze hinderen; daarenboven uit liefde voor den Pastoor en genegenheid voor de Roomschen zorgde de Commandant, dat de Pastoor permissie en vrijheid verkreeg, om eene schuurkerk te bouwen op den *Welberg*, ongeveer een half uur van de stad, waar hij zich dan gevestigd heeft. Dit had plaats in 1683, wanneer de Kath. gemeente weer een eigen Herder verkreeg

De Generaal HAGENDOREN en de Pastoor waren zulke intieme vrienden geworden, dat zij dagelijks met elkander verkeerden en wederkeerig dikwijls bij elkander het middagmaal gebruikten. Wat eindelijk nog meer de opregtheid dezer vriendschap bewijst, is dit, dat de Generaal den Pastoor voogd van zijne kinderen heeft gemaakt.

Onder den Pastoor KERCKENS is de kerk nog eens omtrent 8 maanden gesloten geweest, te weten van October 1727 tot den 1 Junij 1728, wanneer zij op Sinxendag weer geopend is. De overlevering wil, dat de Pastoor een dienstmeid of vrouwspersoon, die bij den Protestantschen Commissaris op het Horenwerk woonde, berispt en verboden had bij dien Heer te blijven wonen, waarover de Commissaris, dit zeer euvel opnemende ging klagen bij den Officier der stad SEBASTIAAN ANNEMAAT; de kerk zou daarom zijn gesloten: over dit geval zijn zeer veel kosten gerezen zoo voor den Stadhouder als voor den Pastoor, die intusschen uitgeleefd bedlegerig was en kort daarna, in de maand

Digitized by Google

September overleden is in den ouderdom van 74 jaren, 8 maanden en 20 dagen.

Later is van stadswege een aanbod gedaan, om binnen de veste zelve een *kerkhuis* (zoo werd het genoemd) tot stand te brengen. Zoo nogtans dat de pastorij op den *Welberg* moest blijven. In het jaar 1709 is in de *Vleeschhoudersstraat*, later en nog het *Kerkstraatje* genoemd, een *houten loods* opgeslagen, zooals dat *Bedehuis* in 1770 nog genaamd werd, hetwelk in later tijd vergroot en verbeterd is. Hiermede moesten de katholieken zich behelpen, totdat zij in 1830 een gansch nieuwe ruime en doelmatige *kerk* aan de *Markt* hebben kunnen bouwen, tot welkers rigtige opbouwing aan *Steenbergen* van wege 's Lands hoog bestuur een geldelijke bijdrage van *f* 15,000 is verleend. De gevel van deze nieuwe kerk had eerst een frondstuk, ondersteund door 4 zuilen van de corintische bouworde, waarop het woord DEO. (aan God) met gouden letters pronkte; doch later is dit front geheel weggebroken en in 1861 en 62 is eene fraaije hooge toren in deszelfs plaats aan de kerk gebouwd, in wiens voorgevel een schoon beeld prijkt, dat het geloof voorstelt.

Weinig tijd daarna is er een uurwerk in den toren geplaatst, terwijl er twee groote klokken (door wijlen Mgr. VAN GENK gewijd) en een kleine bengel in het kerktorentje gehangen zijn; eindelijk ziet men er een fraai bewerkt ijzeren hek voor het front van kerk en toren.

Insgelijks is het inwendige der kerk door de gedurige bemoeijing van den toenmaligen Pastoor J. C. VAN ETTEN en de milde giften en geschenken van eenige ingezetenen, inzonderheid van eene Jufvrouw ELIZABETH DE WIT j. d., merkelijk verbeterd en kostelijk versierd, als: door een nieuwen vloer, — door een tweeledige marmeren Communiebank, — een nieuw orgel, — een nieuwe gebeeldhouwde predikstoel, die de bekeering van den H. PAULUS verbeeldt; — door 6 kolossale zilveren lusters, — 12 zilveren kandelaars, — een prachtige zilveren Godslamp, — 2 geschilderde glasramen; — alsook door beelden; vooreerst in

Digitized by Google

het presbijterium, : het beeld van den H. Franciscus van Assise, — van Antonius de Padua, — van den H. Joseph, — van den H. Aloijsius, — en van Moises en Aaron boven het hoofd-Altaar. —

Wijders in de kerk vindt men de beelden van den H. Gummarus, — van den H. Willibrordus, — van den H. Franciscus Xaverius, — van den H. Bernardus, — van den H. Joannes den Dooper, — van den H. Petrus; en wederom de beelden: van de H. Elizabeth van Hongarie, — van de H. Maagd Maria, — van de H. Lucia, — van de H. Apollonia, — van de H. Lucia, — van de H. Barbara, — een fraaije groep van de H. Familie (gebeeldhouwd) terwijl de leden, voorzien zijn van een rijk vaan, door dezelve aangekocht.

Door al het hier genoemde is deze kerk in eenen uitmuntenden staat en een pronkstuk in ons Bisdom.

Er zijn hier als elders veel broederschappen. In het jaar 1691 den 19 November werd door den Bisschop aan den pastoor de faculteit verleend, om in de kerk de Broederschap van de *H. Drievuldigheid* op te rigten, ten einde de parochianen de aflaten en privilegiën zouden kunnen verdienen en genieten. (*a.*)

Hier zijn ook de volgende Broederschappen opgerigt, als: de *Gedurige Aanbidding*, — het *Aartsbroederschap van de Rozenkrans*, — de *levende Rozenkrans*, — het *Geestelijk Verbond*, — de *Broederschap van Franciscus Xaverius*, — *van den St. Pieterspenning*, — het *Aartsbroederschap van de H. Familie.*

Eindelijk vind ik in een oud M. het volgende: „Paus Pius II „gaf in 1458 eene Bul *committimus* uit, waarbij geordonneerd „wordt, dat de pastoor van Steenbergen slechts een derde, en „de beide Heeren van Steenbergen twee derde van de tienden „der parochie van St. zullen trekken: dato 13 der kal. van „October 1458".

(*a.*) Arch. van het Aartsb. van *Mechelen.*

Digitized by Google

PASTOORS *van* STEENBERGEN.

1589. De eerste Pastoor, dien ik aantref, is PHILIPPUS MEIJNAERTS, die in het jaar 1589 te *Steenbergen* als Pastoor aankwam, en onderhandelde met den Heer CORNELIUS DE TERRÅ NOVÅ (*van Nieuwland*,) om de cuur en pastorij te bedienen. (*Kon. Archief te 's Hage.*) Was hij geen pastoor van *Steenbergen*, wat ik ook vermeen, dan was hij evenwel tijdelijk deservitor of waarnemer.

1622. De tweede Pastoor dien ik vind, is ADRIANUS RIGOUTS; hij werd door de Aartshertogin den 28 Julij van het jaar 1622 Pastoor te *Steenbergen* benoemd; hij was tevoren Pastoor te *Aeltre* (*Halsteren*) geweest. (*a.*) Of deze gevlugt of hier gestorven is, werd mij niet bekend. (Zie Art. *Halsteren* d. 3, bl. 419.)

1678. In 1676 of volgens anderen, in 1678 of 79 is JACOBUS KERCKENS, geboren te *Zevenbergen*, alhier pastoor geworden of heeft ten minsten van dan af met de noodige jurisdictie beginnen te zorgen voor de katholieken van deze stad en de omliggende plaatsen, waar deze sedert vele jaren als verstrooide schapen zonder herder rondzochten, om van tijd tot tijd hier of daar ter sluik eene godsdienstoefening bij te wonen en de H. Sacramenten te ontvangen. Zie boven verder wegens dezen pastoor, die bijna 50 jaren hier de zielzorg waarnam, den laatsten September 1728 overleed en den eerste Zaturdag in October begraven is.

1728. In dit jaar is JACOBUS AMBAGTS als opvolger aangesteld in de maand November; hij was te *Antwerpen* geboren en stierf in Maart 1734.

(*a.*) (*'s Rijks archief, te Brussel, Liasse* 1057.) Ik vind opgeteekend in een ander Ms, dat ik voor mij heb, dat FILIPS MIJNAERTS, in 1589 Pastoor werd te *Steenbergen*; hij bleef bij de invasie der troepen verstoken van de *f* 200 der kerkelijke tienden, en daarover klaagt hij in dit schrift. Als er geen twee MIJNAERTS van denzelfden naam zijn geweest, dan bestaat hier eene vergissing, trouwens PHILIPPUS MIJNAERTS was sedert 1576 Pastoor te *Wouw* en stierf daar in de volgende eeuw. Ik vraag op mijn beurt: waarvandaan die opteekeningen?

Digitized by Google

1734. Guilielmus Coppens, geboren te *Leent* in de Meijerij, is pastoor benoemd den 1 April 1734; hij deed afstand van zijne Pastorij den 23 November 1769 en is gestorven in de *Meijerij* den 6 Januarij 1777.

1769. Joannes Vlaminkx, van *Wouw*, werd zijn opvolger als pastoor den 23 November van genoemd jaar; hij deed insgelijks afstand van zijne pastorij den 17 Januarij 1773 en werd verplaatst als pastoor naar *Prinsenhage*, waar hij overleden is.

1773. In dit jaar, den 24 Januarij is Joannes Huijgens, geboren te *Teteringen*, pastoor te *Steenbergen* geworden, doch hij stierf den 25 Julij in hetzelfde jaar 1773.

1773. In hetzelfde jaar volgde op den 30 Julij, volgens de opteekening van den toenmaligen Landdeken, en volgens eene andere opteekening den 8 Augustus, Jacobus Raats, (den 26 Junij 1734 te *Oosendrecht* geboren, een seculier priester,) als pastoor; nadat hij alhier 33 jaren en ongeveer 7 maanden het herdersambt met veel lof had bediend, overleed hij den 20 Maart 1807 's morgens ten 9 ure, en werd den 23 daaraanvolgende in de groote kerk begraven.

1807. Den 25 April van dit jaar is als pastoor van *Steenbergen* gepromoveerd Adrianus de Ram, van *Bergen-op-Zoom* geboortig; hij was een verstandig en voorzigtig ijveraar voor zijne gemeente, bemind bij roomsch en onroomsch. Na eene loffelijke bestiering zijner kudde gedurende 18 jaren en eenige maanden, is hij den 22 September 1825 in den Heer ontslapen.

1825. Zijn opvolger was Josephus Smits, geboren te *Bergen-op-Zoom*, die den 28 September van dat jaar pastoor werd. Onder zijn bestuur heeft men de nieuwe kerk aan de *Markt* beginnen te bouwen; doch eer zij voltrokken was, stierf hij den 2 November 1830.

1830. Den 21 December is Hubertus Loonen, een Bredanaar, van *Dongen*, waar hij sedert 28 Maart 1825 als pastoor gefungeerd had, in die hoedanigheid naar *Steenbergen* overgeplaatst. Door zijne zorgvolle bemoeijing is de begonne kerk voltrokken

Digitized by Google

en inwendig van het noodige voorzien en tamelijk versierd. Hij was lieftallig in zijn spreken en vrolijk van gemoed. Hij werd meer dan eens door eene Apoplexie getroffen en stierf een schielijken dood den 25 Mei 1848.

1848. Loonen is opgevolgd door Joannes Cornelius van Etten geboren te *Oosterhout* den 1 Dec. 1807, die den 16 Junij „48 pastoor werd en den 1 Mei „71 eervol ontslag kreeg en in zijne geboorteplaats in stilte zijne dagen ging doorbrengen.

1871. Jacobus Uittewilligen, geboren te *Rosendaal* den 21 Mei „26 werd pastoor den 1 Mei „71 en kort daarna Deken van het nieuw Dekenaat *Steenbergen*.

Kapellanen *van* Steenbergen.

1771. Gerardus Govers, te *Breda* geboren den 1 Aug. „41, werd kapellaan den 3 Mei „71, en stierf den 1 Julij „85.

1785. Cornelius van der Schriek, geboren te *Bergen-op-Zoom* den 25 Januarij 1753, in „82 kapellaan te *Rijsbergen*, werd hier kap. in „85 en in 1801 pastoor te Dorst.

1808. Matthæus van Agtmaal, geboren te *Nispen* den 6 Maart 1772, kapellaan den 8 Aug. 1808, werd pastoor te *Standdaarbuiten* den 11 Oct. „19.

1819. Lambertus Bakkers, te Breda geboren den 16 Nov. 1793, werd kapellaan den 11 Oct. „19 en pastoor te *Putte* den 19 Dec. „28.

1828. Thomas Antonius van Raak, geboren te *Breda* den 31 Mei 1802, werd kapellaan den 20 Dec. „28, en pastoor te *Terheijden* den 13 Sept. „47.

1833. Marinus Marée, geboren te *Oudenbosch*, werd 2e kap. den 11 Oct. „33; van zijne familie komende werd hij te *Gastel* ziek en stierf daar den 20 Jan. „38.

1838. Laurentius van Dijk, te *Dongen* geboren den 28 Aug. 1809, werd 2e. kapellaan den 31 Jan. „38 en pastoor te *Westdorpe* den 18 Sept. „46.

Digitized by Google

1845. Petrus Henricus Faes, geboren te *Breda* den 2 Febr. *n*21, werd assistent den 12 Junij *n*45 en kapellaan den 16 Junij *n*48. (Zie Art. *Bergen o. Z.*)

1846. Adrianus Gielen, te *Rucphen* geboren den 17 Mei *n*11, werd 2e kapellaan den 26 Sept. *n*46 en pastoor te *Eede* benoemd den 30 Junij *n*47.

1847. Joannes Corn. van Etten, werd 1e kapellaan den 13 Sept. *n*47. (Zie boven.)

1848. Petrus Henr. Faes, werd kapellaan den 16 Junij *n*48. (Zie boven.)

1849. Petrus Cornelius Tielens, geboren te *Leur* den 25 Sept. *n*23, werd kapellaan den 28 Dec. *n*49 en pastoor te *Hoofdplaat* den 20 April *n*57.

1850. Gerardus Schrauwen, geboren te *Gilze* den 11 Dec. *n*25, werd 2e. kapellaan den 16 Mei *n*50, en rector te *Breda* in het *Gasthuis* den 29 Dec. *n*56.

1857. Cornelius Adrianus Hessels, te *Breda* geboren den 10 Maart *n*31, werd 2e. kapellaan den 29 Dec. *n*56 en kap te *Hulst* den 27 Junij *n*61.

1857. Jacobus Mastboom, geboren te *Gastel* den 21 Aug. *n*24, 1e kapellaan in Junij *n*57, is benoemd pastoor te *Baarle-Nassau* den 21 Maart *n*60.

1860. Joannes Bernardus Gouveneur, geboren te *Oude-Tonge* den 22 Febr. *n*26, werd 1e kapellaan den 30 Junij *n*60, pastoor te *Halsteren* den 27 Junij *n*64.

1861. Jacobus Philippus Berentzen, geboren te *Oude-Tonge* den 18 Maart *n*33, werd 2e. kapellaan den 27 Junij *n*61, en eervol ontslagen den 28 Junij *n*64, vertrok hij als Missionaris naar *Curacao*.

1864. Cornelius Doggen, te *Wouw* geboren den 10 Nov. *n*28, werd 1e kapellaan den 29 Junij *n*64, en pastoor te *Lepelstraat* den 22 Dec. *n*67 terwijl hij in 72 Landdeken werd benoemd.

1864. Joannes Melchior Genet, geboren te *Breda* den 6 Jan. *n*33, werd 2e. kapellaan den 28 Junij *n*64, en 1e. kap. te *Hulst* den 30 Junij *n*66.

Digitized by Google

1866. LAMBERTUS DE BOER, te *Oosterhout* geboren den 12 Febr. *n*37, werd 2e. kapellaan den 30 Junij *n*66 en 1e. kapellaan te *Breda* in de *Waterstraat* den 9 Sept. *n*72.

1867. MARINUS DEKKERS, geboren te *Etten* den 7 Oct. *n*32, werd 1e kapellaan den 31 Dec. *n*67, en kap. te *Westdorpe* den 7 Sept. *n*68.

1868. PETRUS SIMON DE WIT, te *Oosterhout* geboren den 26 Maart *n*39, werd 1e. kapellaan den 7 Sept. *n*68.

1872. FERDINANDUS ADR. VAN GENK, geboren te *Leur* den 21 Febr. *n*42, werd tweede kapellaan den 9 Sept. *n*72.

De eerste Rector in het *Weeshuis* was JOANNES MIJNEN, geboren te *Dongen* den 25 Aug. *n*31, benoemd den 3 Febr. *n*64, en pastoor te *Rijen* den 1 Maart *n*75.

1875. JOANNES FRANCISCUS VAN AERT, geboren te *Groot-Zundert* den 29 Maart *n*24, werd Rector den 3 Maart. *n*75.

TERHEIJDEN, D. O.

Bevolking.

In	1620	had *Terheijden*	720	Comm. en 70 Protestanten.
n	1825	*n* *n*	1826	Zielen.
n	1835	*n* *n*	1050	*n*
n	1855	*n* *n*	1225	*n*
n	1865	*n* *n*	1003	Communicanten.

De Gemeente grenst Noord aan de gemeente *Hooge- en Lage-Zwaluwe*, Oost aan *Oosterhout* en *Teteringen*, Zuid aan *Breda* en West aan de Mark tegen *Prinsenhage* en aan *Zevenbergen*.

Zij bevat de dorpen *Terheijden* en *Wagenberg*, benevens de gehuchten *Hartel*, *Schijnmaar*, *Munnikhof*, het *Nieuwe-veer*, de *Noord*, het *Slikgat* en *Zonzeel*, behalve nog eenige polders, als:

Digitized by Google

Hazeldonk, Kraauwelsgors, Hokkenberg, den Molen-polder, de Hartel-Zipten en Banken en gedeelten van den grooten Zonzeelschen-Polder, van den Binnenpolder en van de Hooge- en Lage-Vucht.

Het dorp *Terheijden* of *Terheiden* ligt ruim $1^1/_2$ uur Noord van *Breda*, aan den straatweg van *Breda* naar den *Moerdijk* en digt aan de *Mark*. Naar het gevoelen van sommigen zou dit dorp zijnen naam ontleenen, omdat juist daar de kleigrond begint en dit dorp aan het einde, of het begin der heide ligt, als zeide men hierom *aan de Heide* of *Ter-Heide*. Het is een ruim, luchtig gebouwd dorp, bestaande uit eene zeer breede straat, langs de huizen grootendeels met lindeboomen beplant.

Tot in het jaar 1400 hadden die van *Terheijden* het regt van de *Kraan* te Breda, dat zij in dat jaar bij verdrag aan de stad overgaven. Niet ver van het dorp zijn nog bekend de *Kranesluis* en de *Kranevliet*.

Van tijd tot tijd zijn bij en onder *Terheijden* Schansen, Redouten en andere verdedigingswerken opgeworpen, welke dan ook in oorlogstijden wel eens bevochten zijn, waardoor de bewoners in de nabijheid soms veel geleden hebben.

Aan den Molenpolder digt aan het dorp, ligt een *Blokhuis*, in vorigen tijd ter beveiliging der vaart aangelegd, in oude cohieren genoemd het *Omwaterd Blokhuis*, in de wandeling meestal het *Slotje* of het *Huis te Drijweg*, naar zijne ligging aan drie wegen geheeten. Men vindt opgeteekend, dat daarop een vuurbaken zou gestaan hebben voor de schepen. vermoedelijk omdat voor het jaar 1400 in de nabijheid te *Hartel* de *Kraan* was.

Aan den grooten weg van *Terheijdem* naar den Moerdijk ligt een buiten, genaamd *De Laak*, vroeger *Moer-* en *Dorpzigt*, groot 33 bund. 98 v.r. 48 v.ell. — benevens nog een ander buitenplaatsje *Doctorshof*, naar doctoor KRABBACH genoemd.

Het gehucht *Munnikhof*, $^3/_4$ uur Oost van *Terheijden*, ontleent zijnen naam van het buitengoed het *Munnikhof*, zijnde een huis met veel land en plantaadje. Het was vroeger een eigendom van

Digitized by Google

de Abdij van *Tongerloo*, even als de in de nabijheid gelegen boerderij *Abtshoef*. In dit gehucht lag eertijds ook het *Huis-Bergvliet*; doch het is spoorloos verdwenen. (*a.*)

Voor het jaar 1400 behoorde *Terheijden* tot de parochie van *Breda*, waarvan het een aanhangsel was, en de inwoners moesten dus hunne godsdienst binnen die stad waarnemen; doch op den 11 December van dat jaar heeft HENDRIK VAN DER LECK, Heer *van Heeswijk* en *Dintel*, en dit in naam van zijne pupille JOANNA VAN POLANEN, vrouwe *van Breda* (of liever de stad *Breda* onder zijn zegel en zijne bevestiging) een verdrag gesloten met de gezworenen en gebuurmannen in de vuurschaar van *Hartel*, waarbij die van *Hartel*, *Schijmaar*, *Heijden* en *Wagenberg* (later gezamenlijk *Terheiden* genaamd) voor altijd van de kerk van *Breda* afgescheiden zijn, met verlof om eene eigene kapel of kerk te bouwen, hetwelk eene wezenlijke weldaad voor hen was, daar de afstand van de moederkerk groot was en de wegen derwaarts des winters meestal onder water stonden. De kerk, welke onder de benaming der kerk van *Zonzeel* mede voorkomt, is diensvolgens, in het jaar 1400, met toestemming van den Bisschop van *Luik* JOANNES VI, gesticht (*b.*) en toegewijd aan de *H. Maagd* MARIA en den *H. Antonius*.

(*a.*) Het werd kort na den opstand in *België* ten dienste van 's Lands defensiewezen met eenige gronden onteigend, en vervolgens in het jaar 1838 door de genie publiek ter slooping verkocht; terwijl van den afbraak grootendeels het nieuw gemeentehuis te *Terheijden* in dat jaar is gebouwd.

(*b.*) JOANNES *van Beijeren*, Bisschop van *Luik* heeft den 22 April 1401 op verzoek van HENDRIK *van de Lek*, voogd van JOANNA vrouwe van *Breda* en der ingezetenen van *Hartel*, *Seijmaer*, *Hijdea* en *Wagenberg*, den Deken van het kapittel en MEERTEN FLORISZ. Pastoor van *Breda* vergund en toegestaan »dat de kapel »die de even gemelde inwoners, tusschen *Heijden* en *Seijmaar*, onder de parochie »van *Breda*, hebben doen bouwen ter eere van de *H. Maagd* MARIA, tegelijk met »het kerkhof zou gewijd en in de kapel eene doopvont gesteld worden; en dat »ten eeuwigen dage", zegt hij, »jaarlijks tot een teeken der onderhoorigheid van »de voornoemde dorpen en van hem, die dienst daar waarneemt, dezelve ter be»paalden tijd op nieuw zullen ingezegend worden, ten einde aldaar de voorbedoelde »regten zouden mogen gebruikt en genoten worden, als: begraven, doopen, bedienen, enz.

Digitized by Google

Voor de Hervorming telde men in deze kerk verscheidene Altaren, die daarin van tijd tot tijd gefundeerd waren, namenlijk: 1. het altaar van JESUS CHRISTUS *en* MARIA, gesticht in het jaar 1400, met 16 Rhijngulden aan jaarlijksch inkomen. —

»En dat de Pastoor der parochie-kerk van *Breda* zal mogen, zonder iemands »toestemming, jaarlijks eenen bekwamen Priester of *Vicaris*, voor die dorpen »aanstellen en... na verloop van één jaar wederom afzetten, en een' anderen in »zijne plaats als *Vicaris* aanstellen; welke Vicaris bij de kapel of in een der »dorpen zijn verblijf zal moeten houden, zullende de Pastoor van *Breda* aan de »inwoners, wanneer hij wil, de H. Sacramenten en kerkelijke regten kunnen toe»dienen.... Daarenboven willen en bevelen wij, dat de *Vicaris* de jaarlijksche in»komsten van 24 Rijnguldens, zal genieten; welke de inwoners tot zijn onderhoud »en tot eene gift aan de kapel hebben aangewezen, boven en behalve de goederen, »daarvoor verpand, en — niets meer zal kunnen eischen... Voorts zullen de »dorpelingen verpligt blijven, alle parochiale regten, even als te voren, aan »hunne Moederkerk en derzelver pastoor, in 't geheel te voldoen en te betalen; — »behoudens mede het regt van den Deken en het kapittel, om de tienden, zoo »grove als smalle, in die plaatsen te heffen en te ontvangen.... (VAN GOOR, als »voren *preuven* 36, bl. 526—531.)

Eenige jaren later zijn de regten gewijzigd en is aan den vasten Vicaris of Pastoor meer tractement toegekend. JOANNES MALDERUS, Bisschop van *Antwerpen*, heeft, »op verzoek van schout, schepenen en bestuurders van het dorp *Terheiden*, »en overwegende de uitgestrektheid der plaats en de menigte der inwoners, die »boven de 1200 beloopt, de betamelijke competentie of jaarlijksche inkomsten ge»schat op *f* 320, in overeenstemming met het Concilie van *Trente* en met de »prov. Sijnode van *Mechelen*", van den 23 Oct. 1632. get. JOANNES, Bisschop en P. COENS.

»Tegen allen, die tegen de verheffing der kerk van *Terheijden* tot eene paro»chiekerk of vaste Vicarij in dezelve zich verzetten, als de Deken en het kapittel »van Breda, besluiten en verklaren wij", (zoo meldt ons een ander stuk dat ik voor mij heb) »door Apostolisch gezag, aan de Ordinarissen verleend, dat de kerk van »*Terheijden* tot eene vaste Vicarij moet verheven worden en aan den bezitter »derzelve door hen, aan wie zij toebehoort, een behoorlijk inkomen moet verstrekt »worden, in dit geval *f* 320, zooals dit door den Bisschop is vastgesteld".... (geteekend) op bevel van zijne D. Hoogw. den Bisschop voornoemd. J. JACOBUS. — Later is nog geadviseerd, dat de Pastoor of Vicaris, na de tweede oprigting, de omstandigheden veranderd zijnde, zijn regt zou moeten eischen van en vervolgen tegen hen die de tienden van *Terheijden* ontvangen en genieten. (Ms voor mij.)

Digitized by Google

2. het Altaar van de *Ontvangenis* der H. MARIA, gesticht in 1410, met 2 Missen, gaf 20 Rhijng. aan erfelijke renten. — 3. het altaar van de *H. Drievuldigheid*, gefundeerd ten jare 1488, met 19 Rhijng. aan jaarlijksche renten. — 4. het altaar van het *H. Kruis*, gesticht in 1519, had twee fundatien, — ieder van 20 Rhijng. 's jaars. —

Volgens *Register A* der kerken (uit het Archief des Bisdoms van Antwerpen) zou het Altaar der *H. Drievuldigheid*, met den last van 4 Missen, 21 Rijngulden gegeven hebben of 26 gulden. In dit Reg. staat als Rector van hetzelve aangeteekend zonder jaartal, JOANNES MULDERS. Het kapitel vergaf deze kapellanij en ook het eerst genoemde Altaar.

De eerste fundatie van het Altaar des *H. Kruises* schijnt reeds in 1401 geschied te zijn zooals GRAMAIJE, *Ant. Bred.* pag. 20 leert.

Dit beneficie der eerste en tweede stichting is in het kapittel ingelijfd zonder toestemming, zegt zoo evenbedoeld Register.

Er was nog een 5. Altaar van de *H. Maria*, en dit gaf 34 Rijnguld en 10 Stuivers.

Thans vindt men er nog drie, als: het hoog Altaar, — een ter eere van *O. L. Vrouw* en — een ter eere van den H. ANTONIUS, waarin een uitmuntend schilderstuk van den vermaarden schilder VAN SCHEIJNDEL geplaatst is.

Deze kerk is slechts eene *Quarta Capella* of van den derden rang geweest. In den beginne trok de Deservitor of Vicaris 24 Rijnguldens, boven en behalve de goederen daarvoor verpand. Later is de competentie gesteld op 320 gulden: anders zegt meergemeld Register, dat het beneficie 200 Rijnguldens gaf.

Deze kerk is een vrij zwaar kruisgebouw, met eenen dikken stompen toren, waarop gedurende de Belgische onlusten eene telegraaf geplaatst was; zij erkent thans den *H. Antonius* als beschermheilige. Die kerk is een net gothisch gebouw van ruim 40 ellen lengte, breed 18 ellen. Zij werd in 1639 door de Hervormden ingenomen, wanneer de eerste blijvende leeraar CORNE-

Digitized by Google

LIUS GORTZENIUS de gemeente begon waar te nemen, (*a.*) en in het begin dezer eeuw is zij wederom aan de katholijken afgestaan, terwijl de Hervormden voor zich eene kleine, doch nette kerk hebben gebouwd, met een orgel en eenen kleinen houten toren voorzien.

Het kapittel van de groote kerk van Breda oefende, ten gevolge der stichting en begiftiging, het patronaatregt uit; waarom van daar een der kapellanen, ter verrigting der kerkdiensten, telkens naar *Terheijden* kwam. In latere tijden werd de dienstdoende priester meermalen als pastoor betiteld en verbleef hij in eene woning aan den toren der kerk aangebouwd. Op verzoek der inwoners van *Terheijden* van den 7 Februarij 1633 is door den Bisschop van Antwerpen den 21 Maart daaraanvolgende vastgesteld, dat om het toenemend getal der communicanten, Terheijden tot een volstrekte parochie of tot een bestendige vicarij verheven zal worden, (*in parochiam absolutam vel vicariam perpetuam*) zoodat de vicarissen niet meer jaarlijks afzetbaar zijn als vroeger. De tijdelijke Heer van Breda deed ook destijds niet zelden de voorstelling des herders. (*b.*)

Eindelijk is den 22 October 1635 een accoord getroffen, wegens het onderhouden van den Pastoor, tusschen het kapittel van Breda en de gemeente van *Terheijden*. Den 23 October werd LAURENTIUS MATHIÆ als pastoor, bevestigd door den

(*a.*) In het jaar 1612 hielden de Protestanten te Terheijden hunne vergaderingen op het luiden der klokken, en hier en te Oosterhout predikten niet alleen Calvinisten maar ook herdoopers. (Zoo lees ik in het *Archief van het Aartsbisdom van Mechelen*, en nog op een andere plaats staat: Na het bestand, in 1621, is hier aanstonds gepredikt door protestantsche leeraars in een gehuurd huis, terwijl kinderen zijn gedoopt en andere oefeningen verrigt op hervormde wijze.

NB. Na de wet van Retorsie (1635) zijn er eenige kinderen van *Terheijden* te *Nieuwkuik* gedoopt door den pastoor van *Drunen* of een bevoegd priester. (Zie Art. *Rozendaal* en COPPENS alsvoren d. 3, bl. 221.)

(*b.*) Zie het boekje, door den Eerw. Heer A. VAN LOMMEL s. j. uitgegeven bl. 20—23, en het Reg. A van het Bisdom van Antwerpen.

Digitized by Google

Bisschop van Antwerpen, die den zelfden dag daar de pastorij of *vicaria perpetua* oprigtte. (*Uit het Archief van het Aartsbisdom van Mechelen.*)

De parochie van *Terheijden*, waartoe ook de gehuchten *Hartel*, *Munnikhof*, *de Noord*, het *Nieuwveer* en *Slikgat* behooren, telt thans bijna 2300 Zielen, en wordt door eenen Pastoor en Kapellaan bediend.

Deze parochie had vroeger eene aanzienlijke uitgestrektheid; zij bevatte het geheel grondgebied der tegenwoordige burgerlijke gemeente van *Terheijden* en *Wagenberg*, — eene lengte van meer dan drie uren en eene breedte van een en een half uur. Daar de communicanten steeds vermeerderden hebben de tijdelijke pastoors meer dan eens, de Baronnen van Breda en de Hoogmogende Heeren te 's Hage lastig gevallen en geklaagd over den zwaren last en arbeid en dringend een medehelper afgesmeekt; terwijl ook de R. Katholijken van *Wagenberg*, die meer dan de helft der bevolking uitmaakten, onmiddelijk na de voltrekking der omwenteling in 1795, er op bedacht waren, om van de geestelijke en wereldlijke overheid een eigen bedehuis en een onafhankelijken pastoor bij verzoek te bekomen. (Zie deswege *Wagenberg*.) De toelating van Staatswege van een bestendigen *kapellaan* dagteekent van 1761.

Den 10 November 1801 gaven de Vikarissen-Generaal verlof, om dienst in de groote kerk te doen, waarbij tevens bevolen was deze toestemming aan den Deken te vertoonen, en bepaald, dat voortaan, zoodra de dienst in de oude kerk geschiedt, van dan af geen dienst meer in de vorige kerk mag verrigt worden. — Den 16 November werd evenwel toegestaan te doopen in de vorige kapel aan de pastorij, en daar in stilte Mis te lezen, als de pastoor of assistent niet wel tepas zijn. (*a*.)

In deze kerk zijn de gewone Broederschappen, onder deze is het Broederschap van den *Rozenkrans* het oudste, daar het den

(*a*.) Register A van ons Bisdom.

Digitized by Google

30 Mei 1622 reeds opgerigt is door den toenmaligen Deken THOMAS VERSCHUREN.

Opmerkelijk is het, dat van *Terheijden* eenige kinderen, zooals van *Rozendaal*, toen de priesters hier verjaagd waren, door den Pastoor van *Drunen* of een andere zendeling, te *Nieuwkuik* onder het prinsdom van *Luik* gedoopt zijn. (*a*.)

Van hier waren ook de Brusselsche familie TERHEIJDEN en de Liersche familie WAGENBERG, volgens GRAMAIJE pag. 20.

Eene bijzondere vermelding verdient ook nog de Eerw. Heer JOANNES VAN LOMMEL, geboren te *Terheijden* den 28 Maart 1803, die hier eervol ontslag verkreeg en sedert 1826 Missionaris der societeit van JESUS in de *Vereenigde-Staten* van *Noord-America* was: hij heeft in onderscheidene betrekkingen door onvermoeiden ijver in de Missien zeer veel goed gesticht, en zich niet ontziende, maar zijn leven voor het zielenheil op offerende, werd hij afgemat en bezwijkende is hij aldaar te *St. Ferdinand* heiliglijk in den Heer ontslapen den 15 Februarij 1838.

In de furie van HAULTEPENNE is de kerk gebruikt tot een fort of schans; later is de kerk in 1590 door den overste MANSFELD wederom gebezigd, om soldaten daarin en op den toren te plaatsen, ten einde veldontdekking te doen; wanneer door het het plaatsen van eene lont op de balken, de kap in brand geraakt is en verbrandde, zonder dat het gewelf instortte, hetwelk echter in 1603, door eenen storm op Paaschdag geteisterd, daarna inviel. In 1618 is het kruiswerk met éénen beuk herbouwd (Ms. geteekend HAVERMANS griffier.) Volgens dit Ms, zou te *Terheijden* in 1400 de kapel gebouwd zijn en tien jaren later parochieregt verkregen hebben, nog altijd afhankelijk van het kapittel van *Breda*.

Nadat in 1590 het kerkgebouw schier gansch verwoest was, door de baldadigheid des krijgsvolks, *„is voor de parochianen in een huijs of schuijre, daertoe geappropriëert, gepredikt en in de wooning des toenmaligen pastoors de H. Misse gedaen"*. Deze toe-

(*b*.) Zie COPPENS alsvoren d. 3, 1. afl. bl. 221 en „22.

Digitized by Google

stand bleef jaren lang voorduren; want de op — en ingezetenen waren toen niet bij magte uit eigene middelen den opbouw der kerk te beproeven; als later de herstelling verwezentlijkt werd door behulp eener gift van 5,000 Caroli guldens, uit de gemeente tienden, door Prins Philips Willem van Oranje als Heer der plaats verstrekt, en tevens uit den koopprijs van twee stukken kerklands, tot dat doel vervreemd, — kwamen de Hervormden tegen de inbezitneming der Roomschen in verzet: zij drongen er, tot vier malen toe, op aan, bij monde van afgevaardigden der Bredasche classis en der Zuid-Hollandsche sijnoden, dat de genadige Heer van Breda hun het gebouw zou gelieven toe te wijzen of ten minste te gelasten, dat het voor de papisten bleef gesloten. Dit laatste willigde Prins Maurits in den 28 Maart 1619.

Zoodra had Ambrosius Spinola in 1625 Breda niet veroverd, of wij zien de kerk van *Terheijden* ook in bezit en gebruik bij onze geloofsgenooten; doch zij vermogten hun goed regt niet lang handhaven. Immers al zeer kort na de herovering van de stad, in 1637, gaf Prins Frederik Hendrik last, de kerk opnieuw te sluiten, en nog vóór de afkondiging van den Munsterschen vrede hadden de onroomschen haar voor hunne eeredienst aanvaard en ingerigt. Het gebouw is eenige jaren later nogmaals deerlijk geteisterd: de bliksem sloeg den 5 Junij 1671 in den toren, vernielde zijne spits geheel en al en gedeeltelijk het overige muurwerk, deed de klokken scheuren en half gesmolten, met het uurwerk, neerstorten en beschadigde voorts niet weinig het dak en het ruim der kerk zelve. Deze bijzonderheden zijn getrokken uit een verzoekschrift, den Prins aangeboden, om onderstand of magtiging eener buitengewone belasting op de gansche bevolking te verkrijgen. Of de Prins aan het verzoek gevolg gaf, vindt men niet; wel, dat in 1676 de herstelling nog niet was voltooid, en toen nog mededoogen en hulp werd gezocht.

Intusschen zijn de Hervormden ruim anderhalve eeuw ongehinderd in het genot van het kerkgebouw gebleven, totdat de staatsregelingen van 1795 en volgende jaren de naasting der oude

Digitized by Google

kerk den Roomschen als de meerderheid der zielen uitmakende toestonden.

Drie jaren duurden de onderhandelingen, van weerszijden bits en spijtig gevoerd.

In 1801 betrokken de katholijken eindelijk weer hunne kerk.

In 1652 was er reeds eene *Schuurkerk* of plaats die voor kerk diende; men leest, dat zij *„het eigendom was van den stadhouder „des schouts en op den naem van een seker huisman tot den „paepschen godsdienst verhuijrt: — de paep deed daerinne vroech-„misse en ging van daer met eene groote menichte na Wagenbergh „de hoochmisse doen; de papisten volgende in 't gesichte ende tot „spijt van de gereformeerde gemeijnte*". Of deze dezelfde Schuurkerk was, die in 1751, *„uit een gesakt en zoo ontramponeert was, „dat het gebouw gevaer liep, om bij een harde wind in te storten*", durf ik niet beslissen. Men verzocht en verkreeg verlof om eene nieuwe te mogen bouwen, en — bij vergunning is eene nieuwe *Schuurkerk* verrezen, ter zijde der bouwvallige, van eene lengte van 80 op eene breedte van 45 voeten, gedekt met gewoon riet, in 1765 van binnen met planken beschoten. Zij was gelegen in het begin des dorps, op den zoogenaamden *Berg*, eenige schreden regts van de heerbaan. Zij is in 1801 verkocht en in eene boerenwoning herschapen.

Pastoors *van* Terheijden.

Zie hier een lijst van geestelijken die te *Terheijden* pastoor of deservitor zijn geweest, die ik heb aangetroffen.

1588. In dit jaar was Adrianus Stoops alhier pastoor, en nog in 1590; achter zijnen naam stond *fugitivus*; òf dit balling òf door vrees of schuld *voortvlugtig* is, weet ik niet.

1595. Eerst in dit jaar vind ik van een priester gewag gemaakt. In een getuigschrift ten voordeele van Petrus Claessen, landmeter, noemt Cornelius Nijs zich, den 24 Mei 1595, *Heidensum vice pastor* (onderpastoor van (*Ter*)*heijden*); doch genoemde

Digitized by Google

Claessen schrijft *curé du dit village* (pastoor van gezegd dorp.) Elders vond ik, zegt Pater VAN LOMMEL, s. j., in zijne opgave der pastoors, dat hij er 10 of 12 jaar Pastoor is geweest, en dat in zijnen tijd het fort op de rivier de Mark is gebouwd door den Graaf VAN MANSFELD, doch door Prins Maurits weêr geslecht.

16... Heer GHIJSBRECHTS volgde op als pastoor; het jaar van zijne komst is mij niet bekend. Hij vertrok in 1610 naar *Oosterwijk.* (*a.*)

1610. DANIËL DANIËLS of DANIËLSEN kwam in 1610 als pastoor te *Terheijden*, en was er nog in 1628. Hij was steeds ijverig in de weer voor zijne gemeente, tegen de indringende hervormden en dapper kampte hij voor de vrijheid van eeredienst, welke in die dagen onophoudelijk bedreigd werd.

1635. LAURENTIUS MATHIÆ werd den 23 October als pastoor door den Bisschop bevestigd, op denzelfden dag, dat ook door hem *Terheijden* tot zelfstandige parochie is verheven. Of L. MATHIÆ tevoren reeds deservitor of Vikaris was, blijkt niet.

MATTHÆUS LOEMALIUS was hier in 1637 werkzaam; misschien als deservitor of waarnemer tijdens de retorsie.

1641. ADRIANUS VOSSIUS was in 1641 hier als pastoor en stierf den 25 April 1657.

Tijdens zijn verblijf is de oude kerk den onroomschen ingeruimd. Behalve zijne gemeente, bediende hij nog mede ter sluik de geloovigen van den omtrek, als van de *Made*, den *Zevenbergschen Hoek*, de *Zwaluwen*, enz. gelijk de overblijfsels van een oud doopboek getuigen. In Junij 1648 werd hij gebannen, doch hij moet na weinige dagen teruggekeerd zijn blijkens zijne inschrijvingen van doopsels.

In 1642 doet zich alhier voor als kapell. MAGISTER PETR. HEUNS.

16... LAURENTIUS FABRI, wanneer hij aankwam weet ik niet; hij stierf hier als pastoor in 1661.

1662. In dit jaar '62 is JOANNES VAN DER LOCHT pastoor

(*a.*) Wat hij daar verrigt heeft, en wat van hem geworden is, vind ik niet.

Digitized by Google

geworden en overleed in zijne parochie den 11 Junij 1664. Onder hem en door zijne bemoeijing is het *Broederschap van den Rozenkrans* den 30 Mei 1662 opgerigt.

1664. Ignatius Ambachts, bacelier formeel in de H. Godgeleerdheid, kwam hier in 1664 in dienst en bleef tot 1668.

1668. Joannes Baptista van Nederven werd in 1668 pastoor, en hij was het nog in 1673 en misschien nog later.

16... Alexander de Feris volgde op; wanneer is niet bekend; in 1676 trad hij in een klooster.

1676. Balthasar Sies heeft de parochie bediend; doch volgens gissing slechts als deservitor tot aan de komst van Michaël van Geloove. Deze werd in dit jaar pastoor benoemd, en stierf alhier den 1 Maart 1723, na zeven en veertig jarige dienst-verrigting, in den ouderdom van 75 jaren. In het jaar 1714 kwam met aanstelling en volmagts-brieven van pastoor Bartholomæus Biestraten te *Terheijden* aan, vermits aan den Bisschop de dood van Michaël van Geloove was aangekondigd. Biestraten kon terug keeren en van Geloove bleef pastoor,

1723. Joannes van Geloove verbleef reeds eenige jaren bij zijnen Heeroom en voorganger, vóór dat hij in 1723 pastoor werd benoemd. Hij is den 6 Julij 1731 overleden.

1731. Cornelius Josephus van der Locht volgde in 1731 in het pastoraat op, en overleed alhier den 18 Januarij 1748. Hij was geboren te *Breda* en laatstelijk kapellaan te *Rijsbergen*. Den 9 Julij was door den Bisschop de benoeming gedaan en den 12 daaraanvolgende door de Algemeene Staten goedgekeurd.

1748. Leonardus Leenaerts is den 20 Januarij als deservitor en den 3 Februarij 1748 als pastoor aangesteld. Vóór zijne benoeming als pastoor was hij kapellaan te Oosterhout. Hij stierf den 21 Februarij 1786.

1786. Jacobus Theodorus Roels, geboren te *Rijsbergen*, is den 14 Maart van dit jaar door den Bisschop benoemd, en door de Staten den 22 daaropvolgende toegelaten. Hij is den 10 Oct. 1808 overleden.

Digitized by Google

Weinig tijd voor zijnen dood had hij tot assisstent JOSEPHUS VAN BEUGEN.

1808. HENRICUS AMBROSIUS VAN OLMEN, geboren te *Breda* den 6 Augustus 1768, werd den 26 October 1808 pastoor te *Terheijden* en den 1 Mei 1815 pastoor te *Breda* in de *Nieuwstraat*, en den 5 April 1817 in de *waterstraat*. (Zie Art. *Breda*.)

1815. ADRIANUS MANGELAARS, geboren te *Gastel*, tevoren kapellaan te *Prinsenhage*, is in den jare 1815 den 1 Mei pastoor van *Terheijden* benoemd en overleed den 23 Aug. 1847.

1847. THOMAS ANTONIUS VAN RAAK, geboren te *Breda* den 31 Mei 1802 werd den 13 September *'47* pastoor en stierf den 21 Maart *'75*.

1871. ANTONIUS JOANNES SMITS, geboren te *Oosterhout* den 26 Febr. *'27*, werd opvolger den 8 Mei *'75*, nadat hij sedert *'71* pastoor te *Wagenberg* was geweest.

KAPELLANEN en ASSISTENTEN.

1762. L. VAN AART werd den 16 April 1762 kapellaan (vermoedelijk is alsdan de kapellanij opgerigt.)

1767. FRANCISCUS XAVERIUS VAN MIERT was van 1767 tot 1783 kapellaan en werd alsdan Pastoor te *Rijen*.

1783. ARNOLDUS VAN ARENDONK, geboren te *Etten*, werd in 1783 hier kapellaan en in 1784 Pastoor te *Prinsenhage*, waar hij in 1831 overleed.

1784. JACOBUS THEODORUS ROELS werd in 1784 kapellaan en in 1786 Pastoor

1786. ADRIANUS FRANCISCUS PRAATS werd den 21 Maart kapellaan en in 1796 eerste pastoor te *Wagenberg*.

1802. PETRUS ROMBOUTS, geboren op den *Hout*, is in dit jaar als kapellaan gezonden, en in 1809 ontmoet ik hem als pastoor te *Prinseland*, waar hij in *'37* overleden is.

1808. JOSEPHUS VAN BEUGEN, geboren te *Breda*, werd assistent den 8 Aug. 1808, en verplaatst als assistent te *Breda* in

Digitized by Google

de Nieuw-straat den 29 Oct. 1808, waar hij zeer jong overl. is.

1817. Adrianus Loonen, geboren te *Wageningen*, was den 14 Aug. *n*17 hier kapellaan tot *n*21, wanneer hij Rector werd van de Nonnen te *Etten*, waar hij in *n*45, overleden is.

1821. Cornelius Vermeulen, geboortig te *Hout* den 25 Mei 1797 was van *n*21 tot *n*32 kapellaan te *Terheijden*, wanneer hij kapellaan te *Dongen* werd tot 1835, in welk jaar hij pastoor te *Riel* is benoemd. (Zie Art. *Riel*.)

1832. Joannes Franciscus van Aart, geboren te *Leur* den 10 Aug. 1802 is in dit jaar kapellaan te *Terheijden* benoemd en als zoodanig in den jare *n*36 naar *Nispen* overgeplaatst, terwijl hij in *n*42 pastoor te Oostburg is benoemd.

1836. Cornelius Clarijs, geboortig te *Fijnaart* den 10 Jan. 1803, werd eerst leeraar of Rector der grammatica en Sijntaxis te *Oosterhout*, den 10 Maart *n*36 kapellaan te *Terheijden* en den 2 Maart *n*43 van hier als pastoor bevorderd te *Willemstad*, waar hij den 16 September *n*49 overleden is.

1843. Petrus C. Jordens geboren te *Rozendaal* den 28 Julij 1811, priester gewijd te *Warmond* den 16 October 1835, werd kapellaan te *Terheijden* den 20 Maart *n*43, vervolgens kapellaan te *Dongen* in *n*47 en in *n*55 pastoor te *Halsteren*, waar hij den 12 Junij *n*64 overleden is.

1847. Joannes Adrianus Baartmans, te *Bergen-op-Zoom* geboren, priester gewijd den 21 Mei *n*42, was professor te *Oudenbosch* van *n*42 tot *n*47, kapellaan te *Terheijden* van *n*47 tot *n*50, alsdan in die hoedanigheid naar *Rozendaal* verplaatst, en in *n*55 pastoor te *Hoeven* benoemd.

1850. Joannes Felix van Mierlo, geboortig van Breda in 1814, priester gewijd den 30 Nov. *n*41, werd kapellaan te *Lepelstraat* van *n*44 tot *n*47, vervolgens te *Kruisland* tot *n*51; van hier als zoodanig geplaatst te *Terheijden*, van waar hij in *n*62 als Pastoor te *Kruisland* is bevorderd.

1862. Wilhelmus Verkaar, geboren te *Breda* den 2 Nov. *n*28, priester gewijd den 2 Junij *n*55, kapellaan te *Lamswaarde*

Digitized by Google

in Staats-Vlaanderen van „56 tot „62, dan kapellaan te *Terheijden* tot „67, wanneer hij pastoor te *Sluis* is geworden.

1867. Desiderius Joannes Ludovicus Fassaert, geboren te *Hulst*, in „34, priester gewijd in „61, werd kapellaan te *Ossendrecht* in „62, in „64, te *Dongen*, — in „67 te *Terheijden*, — in „69 te *Breda* (*St. Barbara*) en in „71 pastoor te *Willemstad*.

1869. Joannes Baptista Lane, geboren te *Nieuw-Vosmeer* den 14 Mei „38, priester gewijd in „63; na van „64 kapellaan te zijn geweest te *Chaam*, is hij als dusdanig naar *Terheijden* verplaatst den 28 December „69, en wederom van hier naar *Standdaarbuiten* den 31 Dec. „75.

1873. Martinus Josephus Maria Verhoeven, te Breda geboren den 16 Oct. „47, werd assistent den 24 April „73, en kapellaan te *Gilze* den 12 Mei „75.

1875. Adrianus Martinus Canters, geboren te *Breda* den 11 Nov. „45, werd kapellaan den 31 Dec. „75.

TETERINGEN, D. O.

Bevolking.

In	1825	telde	*Teteringen*	978	Zielen.
„	1835	„	„	979	„
„	1855	„	„	1111	„
„	1865	„	„	910	„

De gemeente *Teteringen*, welke tot in het jaar 1796 onder den naam van *Buitenpoorters*, tot de stad *Breda* behoorde, doch van dien tijd af eene afzonderlijke gemeente heeft uitgemaakt, word bepaald ten Noorden door de gemeente *Terheijden*, ten Oosten door *Oosterhout*, ten Zuiden door *Ginneken-en-Bavel*, ten Westen door *Prinsenhage* en *Breda*. Zij bestaat uit de volgende gehuchten: *Kerkeinde* en *Hoolstraat* (te zamen eigenlijk het dorp

Digitized by Google

uitmakende) *Heistraat*, *Hoeveneind*, *Meerberg*, *Teteringschendijk*, *Terheijdenschenwey*, *Molengracht*, *Lovensdijk* en *de Zandbergen*. Het dorp *Teteringen* ligt 1 uur Noord van *Breda*, 1 uur Zuidwest van *Oosterhout* en 1¼ uur Zuidoost van *Terheijden*.

Men wil dat dit dorp zijnen oorsprong te danken heeft aan eene gift, in het jaar 1280 op *St. Severijnsdag*, gedaan door ARNOLDUS VAN LEUVEN en zijne huisvrouw ELIZABETH VAN BREDA, Heer en Vrouwe van *Breda*, welke gift hierin bestond, dat zij aan die van Breda schonken al de weiden en wilderden, gelegen tusschen *Emelenburg* (*a.*) en den *Ypelaar*, tot aan de gracht strekkende tot aan den molen en tot aan het bosch, het welk *Verdenbosch* genoemd werd.

In het gehucht *Heistraat* ¼ uur Oostwaarts heeft men eene vermaarde buitenplaats *Laanzigt*, en in het gehucht *Hoeveneind* ¼ uur ten Noorden, de *Pelgrimshoef*, thans de *Blaauwehoef* geheeten; terwijl men in het gehucht *Meerberg* de *Wolfshoef* aantreft, later ook de *Abtshoef* genoemd, uit hoofde zij aan de Abdij van *Tongerloo* heeft toebehoord. Aan de Noordzijde van het gehucht *Teteringsche-dijk* stond vroeger de *Lazarij* of het *Leprosenhuis* der stad *Breda*, hetwelk op bevel van den Spaanschen Gouverneur *de St. Remij*, in het jaar 1574 is afgebroken, zoodat er thans niets meer van te vinden is. In het gehucht *Molengracht*, ¾ uur ten Zuiden, aan den weg van *Breda* naar *Bavel*, staat eene boerenhoeve, waarvan het huis reeds in de 13e eeuw bekend is geweest, onder den naam van „*de Blauwe Kei*". In 1648 werd dit huis door den Majoor Kommandant van Breda ERASMUS VAN VALKENHAAN herbouwd, ter gedachtenis waarvan boven de deur in eenen blaauwen steen uitgehouwen staat:

(*a.*) Onder het gebied van *Teteringen*, op den regter oever der rivier de *Mark*, ligt de kleine warande, welke van ouds *Emelenberg* genoemd, den naam zou ontleend hebben van AMELBERGA, zuster van PEPIJN *van Landen*.

Digitized by Google

1648.

Den blaauwen Kei ben ik genaamt,
En vóór vierhondert jaar bekaamt,
Doch die mij nu weer op doet staan,
Dat is ERASMUS VALKENHAAN.

Eindelijk in het gehucht *Zandbergen*, ruim 1 uur van *Teteringen*, 5 minuten van *Breda*, en digt bij *Ginneken*, ligt eene aangename *Buitenplaats Rustland*, groot ruim 12½ bund. — Bovendien zijn onder de gemeente eenige polders.

De ingezeten van *Teteringen* hebben langen tijd hunne parochie binnen *Breda* gehad en werden alzoo als buitenpoorters der stad aangemerkt; doch tot gerief dier ingezetenen was eene kapel gebouwd, zijnde een kruisgebouw, aan den H. WILLIBRORDUS toegewijd, welke door eenen kapellaan, die ter benoeming stond van den Pastoor of Cureit van *Breda*, bediend werd. Men vindt, dat in deze kapel drie autaren zijn geweest, namelijk: het altaar van *O. L. Vrouw*, in drie fundatien, gesticht in 1450, met 12 gulden jaarlijks aan erfelijke renten; — het Altaar van het *Hoogwaardigste Sacrament*, gefundeerd in 14... had insgelijk 12 gulden aan jaarlijksch inkomen; — het Altaar van *O. L. Vrouw, St. Martinus* en *Job*, zegt VAN GOOR, *Besch. v. Breda*, bl. 359; doch uit de stichtingsbrief blijkt, dat in plaats van *Job* moet gelezen worden *Wilgefortis*: trouwens de titel van dezen brief luidt aldus: „De stichting van het Altaar van *O. L. V.*, van den H. MARTINUS, „Bisschop en Belijder en van de H. WILGEFORTIS (anders ONCOMMERA) Maagd en martelares, te *Teteringen*, den 30 Mei 1505".

„In den naam des Heeren. Amen. De inhoud.... Voor mij Deken „en het kapittel der kollegiale en Parochiale kerk van O. L. Vr. „der stad Breda, enz. verschenen *Balduinus Ghijsbrechts*, *Henricus Wagemakers*, en *Joannes Poctine*, verblijvende in Breda, „*Jacobus Kieboom*, *Joannes Peetersz.*, *Cornelius Godefridusz. van* „*Gilze*, *Cornelius Belcaerts en Anselmus Coninex*, inwoners van „de parochie van *Teteringen*, enz. hebben verklaard, hoe zij een „altijddurende kerkelijk beneficie, in de nieuwe kapel van het

Digitized by Google

„naburig *Teteringen*, gedeeltelijk gebouwd en verder te bouwen, „aan en op het altaar, in die kapel daartoe nieuw gebouwd, „stichten voor eenen priester of wereldlijken geestelijke, die „daartoe bekwaam is, enz". En hebben verzocht en verlangd, dat „*Adam*, zoon van voorn. *Balduinus Ghijsbrechts*, geestelijke van „het bisdom van Luik, voor deze eerste reize tot dit beneficie „of deze kapellanij, voor eersten Rector door gezegde Deken en „kapittel mogt benoemd worden: want deze hadden de Collatie". (Extract uit den Stichtingsbrief.) (*a.*)

De vorige parochiekerk, die als *Quarta Capella* aangezien werd, afhankelijk van Breda, is vroeger veel grooter geweest, dan zij in de laatste tijden was, als bleek uit de fundamenten ten Westen op het kerkhof. Zij werd in het beleg van 1624 of „25 afgebrand en in 1632 weder opgebouwd. (*b.*) Den 23 October 1635 is zij tot den rang van zelfstandige parochiekerk verheven; (*c.*) doch kort daarna, in 1637, toen Breda wederom in der Staten handen was gevallen, is deze kapel, welke met een fraai torentje en een uurwerk was voorzien, door de Hervormden in bezit genomen, terwijl des Zomers de predikdienst daarin verrigt werd door de Predikanten van Breda. Doordien dit echter, om het gering getal der Hervormden aldaar, ten laatste niet meer plaats had, en de kapel dus ledig stond, geraakte deze deerlijk in verval, en kwamen de bouwvallen, ingevolge besluit van Koning Lode-

(*a.*) Deze kapellanij gaf 16 Rijnguldens jaarlijks, volgens Register A der kerken, — uit het Archief des bisdoms van Antw.; ik vind als Rector Matthias van Hulsel. (ibid.)

(*b.*) Toen zij weder opgebouwd was, heeft de toenmalige kerkmeester Antonie Jansens van Diersen eene klok in het torentje gegeven, waarop staat het jaar 1632. Van Diersen was regt voor het koor, onder het torentje begraven.

Op zijn graf lag vroeger een blaauwe zerk, waarop gebeeldhouwd stond eene klok met gemeld jaar daarop, en er onder: *Weet mij, verborgen in dit graf, — hier dank — den klank — van deze klok, die ik eens gaf.* (V. D. Aa, alsvoren bl. 131.)

(*c.*) Dit vindt men in een Register van het Archief van het Aartsbisdom van Mechelen.

Digitized by Google

wijk van den 4 van Bloeimaand 1809, n°. 1, weder in het bezit bij de Katholijken, die de kapel weggebroken en eene geheel nieuwe kerk gebouwd hebben in het jaar 1819 en ″20, welke van eenen toren met uurwerk en van een orgel voorzien is.

Teteringen moet vroeger nog eene *kapel* gehad hebben, niet ver van de vorige gelegen; want oude vestbrieven van landerijen melden van land, gelegen bij den *Vuilenbras*, omtrent de *kapel* bij het gehucht.

Nadat den katholijken hunne kapel ontnomen was, waren de Roomschen 20 jaar zonder herder, en hebben zij later eerst de godsdienst geoefend in eene houten noodkapel, die later in eene steenen kapel, veranderd is en die na het bouwen der tegenwoordige kerk gesloopt is.

De eerste pastorij van *Teteringen* is aangekocht den 4 Feb. 1809 en later weer verkocht aan het gemeente-bestuur in den jare 1868, en is sedert tot een Raadhuis ingerigt.

De thans bestaande pastorij is door den tegenwoordigen pastoor J. Aelen in 1869 gebouwd.

Pastoors *van* Teteringen.

1708. Gerardus Simons, die in 1707 pastoor te Etten benoemd was, doch de cuur niet verkreeg, werd den 4 Junij 1708 pastoor te *Teteringen* en was het nog in ″27; wanneer hij echter overleden is, vind ik niet.

17... Cornelius Timmermans, werd pastoor (wanneer, weet ik niet) en stierf den 8 Maart 1782. (Hij was vroeger kapellaan te *Lepelstraat*.) Wie tusschen 1782 en ″85 hier pastoor was, is mij niet bekend.

1785. Adrianus van Steen, was pastoor benoemd in 1785, en na 24 jaren getrouwlijk met veel ijver het herdersambt bediend te hebben, is hij den 6 Jan. 1809 overleden.

1809. Cornelius Joannes van Loon, die sedert 1801 hier kap. was, werd pastoor den 7 Febr. 1809 en stierf den 15 Oct. ″24.

Digitized by Google

1824. Martinus Bossers, te *Oosterhout* geboren, werd pastoor den 26 Oct „24; hij overleed den 19 Febr. „36.

1836. Joannes van Leijsen, geboren te *Hout* den 3 Sept. 1791, was pastoor benoemd den 10 Maart „36; hij stierf den 4 Dec. „67.

1867. Joannes Aelen, geboren te *Oosterhout* den 27 Sept. „23, werd pastoor den 10 Dec. „67, nadat hij sedert den 19 Dec. „57 pastoor te *Sluis* was geweest.

Kapellanen *van* Teteringen.

1801. Cornelius J. van Loon, werd kapellaan in 1801. (Zie boven.)

1809. Walterus Vermeulen, geboren te *Hout* den 3 Julij 1783, werd kapellaan den 7 Febr. 1809, en pastoor te *Klein-Zundert* den 4 Aug. „23.

1823. Joannes Henricus Maasen, geboren te *Ginneken*, den 7 Jan. 1797, werd kapellaan den 4 Aug. „23. (Zie de *Leur.*)

1830. Petrus Benedictus van Antwerpen, geboren te *Breda* den 16 Julij 1799, werd kapellaan den 3 Dec. „30, en kapellaan te *Sprundel* den 29 Julij „41, (Zie Art *Nispen.*)

1841. Jacobus Henr. Franc. van Dam, geb. te *Oudenbosch* den 18 Febr. 1808, werd kapellaan den 29 Julij 41, en pastoor te *Prinsland* den 19 Oct. „50.

1850. Godefridus Biestraten, geboren te *Wagenbery* den 21 Sept. „23, werd kapellaan den 21 Oct. „50, en als 2e kapellaan verplaatst naar den *Oudenbosch* den 2 Junij „51; later Pastoor te *Ossendrecht.*

1851. Adrianus van Gorp, geboren te *Alphen* den 12 Oct. „24, kapellaan benoemd den 12 Aug. „51, en rector te *Breda* in het Gasthuis den 26 Febr. 57.

1857. Ludovicus Jos. Cijpr. Laurent, te *Oosterhout* geboren den 1 Aug. „24, werd kapellaan den 26 Febr. „57 en pastoor te *Lamswaarde* den 25 Maart „63.

Digitized by Google

1863. Henricus van den Eijnden, geboren te *Beek* den 9 Sept. *'33*, werd kapellaan den 24 Maart *'63*, en kap. te *Heerle* den 28 Dec. *'65*.

1865. Cornelius Claassen, geboren te Oosterhout den 24 Jan. *'41*, werd kapellaan den 28 Dec. *'65*, en kap. te *Alphen* den 13 Nov. *'72*.

1872. Norbertus Petrus van Hal, geb. te *Breda* den 6 April *'39*, kapellaan benoemd den 13 Nov. *'72*.

ULICOTEN, D. G.

Bevolking.

In	1825	telde *Ulicoten*	330	Zielen.
"	1835	" "	434	"
"	1855	" "	452	"
"	1865	" "	325	Communicanten.

Ulicoten, eertijds ook *Uliquoten* gespeld, en in de wandeling *Uilekoten* geheeten, een gehucht of klein dorp, een aanhangsel van *Baarle-Nassau*, ligt 3 uren Z. Z. Oost van *Ginneken*, $1^1/_4$ uur van *Baarle-Nassau*, $^1/_4$ uur van de Belgische grenzen. Het erkent de kerk van *Baarle* als zijne moederkerk. De kerk was vroeger eene van de parochiekerk te Baarle afhankelijke *Kapel*, en voorheen de zoogenaamde *Veldkapel* dier Parochie.

Eertijds werd de kapel bediend door eenen kapellaan van Baarle. Zij is in 1803 tot den rang van parochiekerk verheven, afgescheiden van de kerk van Baarle.

De parochie bevat, behalve de inwoners van *Uilekoten*, ook die van *Castelre*, ofschoon de laatste meest allen te *Minderhout* in België parochiëren; mitsgaders de buurschappen: *oude-* en *nieuwe-Strumpt*, — *Lijnbeek* en *Maaikant*.

Digitized by Google

Waarschijnlijk is de naam van de plaats ontleend aan eene resolutie van de moederkerk *Baarle-Hertog* (België), waarvan *Zondereigen* en *Ulicoten* aanhangsels waren, en zou bij die gelegenheid gezegd zijn: *„gij zijt zonder eigendom"*, en vandaar *Zondereigen*, *„en dit is Ulie quota"* (uw aandeel), vandaar *Ulie quote* of *Ulicoten*. Deze plaats schijnt zeer oud te zijn en had reeds in de 12e eeuw eene *kapel*, toegewijd aan *O. L. Vrouw* en den *H. Antonius*. Deze kapel is vergroot in 1444; volgens het Archief der kerk was zij ingewijd omtrent het midden der 15e eeuw.

Zij werd bij de Reformatie door de nieuwsgezinden in 1648 ingenomen; of de hervormde leer hier ook gepredikt is, blijkt niet: dit is zeker dat de *kapel* lang buiten gebruik der Godsdienst is geweest en gebezigd tot bergplaats van brandstoffen. Middelerwijl de inwoners geen gebruik konden maken van hunne kapel, hebben zij eene andere zoeken te krijgen op vrijen bodem. In 1654 den 31 October werd aan die van *Uilekoten* door den Bisschop van Antwerpen de autorisatie verleend, om eene kapel (bijgenaamd Veldkapel) onder *Meerle*, in België, omtrent een half uur van hunne kapel, te mogen timmeren; op voorwaarde dat, in geval de moederkerk er schade door lijdt, dan de filialekerk die schade moet herstellen. In 1655 den 20 Maart, is hun toestemming verleend, om de goddelijke diensten in de nieuw gebouwde *kapel* van Uilekoten, onder *Meerle* te verrigten: de Heer Landdeken van *Hoogstraten* werd gelast die kapel in te zegenen. Den 20 Junij van het volgende jaar werd bepaald, dat men enkelijk zal eeren het oud Beeld van den H. Bernardus, dat nu in de Veldkapel bewaard werd. (*a*.)

Deze kapel was ook waarschijnlijk aan den H. Bernardus toegewijd: in dezelve hebben geregeld de godsdienstoefeningen plaats gehad, tot in het jaar 1797, wanneer op verzoek der inwoners, de oude Kapel, bij resolutie der Representanten van het volk van

(*a*.) Uit Reg. A van het Vicariaat van Antwerpen, in deszelfs Archief.

Digitized by Google

Bataafsch Braband, weder ter hunner beschikking gesteld is, en den 7 October van laatstgenoemd jaar weêr gereconcilieërd werd door den toenmaligen Vikaris of kapellaan, daartoe gemagtigd door den Hoog Eerw. J. F E. WERBROUK, Vikaris-Generaal des Bisdoms. (*a.*) Hier is van dan af de dienst wederom geregeld verrigt tot het jaar 1870, wanneer de oude kapel weggeruimd en eene nieuwe gothisch gebouwde kerk, aan den H. BERNARDUS toegewijd voor de godsdienstoefeningen is geopend.

De oude kapel, die lang parochiekerk was, bezat drie autaren en dezelfde zijn thans in de nieuwe kerk. Hier zijn mede de volgende Broederschappen als: dat van *den Rozenkrans*, — van *het Geestelijk verbond*, — van *den H. Franciscus Xaverius*, — van *den St. Pieters-penning*.

Hier bevindt zich een oud beeld van den H. BERNARDUS, jegens welken heilige van oudsher eene bijzondere devotie heeft bestaan en die door vele geloovigen en bedevaartgangers geêerd en aangeroepen wordt. In 1648 beducht voor de beeldstormerij is men met het beeld (genoemd mirakeleuze statue) gaan vlugten naar de moederkerk Baarle Hertog, waarin, volgens voorwaarden, voor hetzelve eene eervolle plaats zou worden bereid, en vanwaar hetzelve, bij verandering van tijdsomstandigheden, aanstonds zou worden teruggebragt.

Waarschijnlijk is het beeld terugbekomen in het jaar 1655, althans zeker in 1656; zulks blijkt uit een schrijven van ZDHW. den bisschop van Antwerpen, van den 20 Julij 1656, die den pastoor van *Baarle-Hertog* verpligt van den Kansel af te kondigen, „*dat alle christe geloovige die voorgenomen hebben te be-*„*zoeken het beelt van den* H. BERNARDUS, *hun devotie en de* „*voornemen zullen moeten doen ende volbrengen alleen aan het* „*oud beelt in de veldkapel*".

Vroeger en van af dit tijdstip tot op den huidigen dag schijnen

(*a.*) In het jaar 1797 is de *Veldkapel*, onder *Meerle* geheel afgebroken.

Digitized by Google

er voortdurend duizenden pelgrims naar hier te zijn gekomen; alleen in de jaren 1830 tot 1838 is de toevloed wat gestremd geweest; hoewel vaak vele pelgrims in die jaren door beambten der marechausseé naar hier werden begeleid. — Er bestraan drie broederschappen van den *H. Bernardus*, die jaarlijks in processie eene bedevaart naar hier komen doen, namelijk van *Drunen* opgerigt in 1821, en deze processie komt tweemaal per jaar, namelijk met het hoogfeest van *Pinksteren*, en 's Zondags onder het octaaf van het feest van den *H. Bernardus*; — de tweede van *Wagenberg*, opgerigt in 1828, komt hier ook met het hoogtijd van *Pinksteren*; — de derde van *Breda*, opgerigt in 1865, komt met het feest van *O. H. Hemelvaart*. — Met het hoogtijd van *Paschen*, *Pinksteren*, met het feest van den *H. Bernardus* en gedurende de drie octaven vollen aflaat te verdienen volgens de gewone vereischten.

De begraafplaats bevindt zich rondom de kerk, wel omheind met haag en muur, ingewijd door G. VAN GORP zaliger gedachtenis, Deken en pastoor te *Rijsbergen*.

Sinds 1444 is hier een Vicarius residens, een blijvend kapellaan geweest tot het jaar 1803, wanneer *Uilekoten* tot eene zelfstandige parochie is verheven: in dit jaar werd hier de eerste pastoor aangesteld.

PASTOORS *van* ULICOTEN.

1803. PETRUS DINGEMANS, geboren te *Uilekoten* den 1 December 1762, gedurende 13 jaren kapellaan te *Teteringen*, twee jaar deservitor en daarna eerste pastoor te *Uilekoten*, bediende de parochie 40 jaren en stierf den 22 Mei 1843 of *a*44.

1843. JOANNES WOESTENBERGH, geboren te *Alphen* den 5 April 1803, sedert 14 jaren assistent alhier, is den overledene den 31 Mei *a*43 opgevolgd als Pastoor, en hij overleed den 26 Junij *a*67.

1867. PETRUS W. VAN BIJSTERVELDT, geboren te *Gilze* den 22 Aug. tevoren kapellaan te *Hoeven*, werd pastoor den 28 Junij *a*67.

Digitized by Google

1825. CORNELIUS DE WILDE, geboren te Baarle-Nassau den 10 Mei 1797, werd assistent den 28 Sept. „25 en kapellaan te *Alphen* den 17 Maart „29, waar hij later pastoor is benoemd, en tevens Deken en kanonik. (Zie Art. *Alphen.*)

CASTELRE.

Castelre, ook wel eens *Casterle* genoemd, ligt 2 uren Oost van *Baarle-Nassau*, waar men nagenoeg 300 bewoners vindt, is een enclavering, als het ware omringd van Belgisch grondgebied, in de nabijheid van *Minderhout.* (*a.*) Dit gehucht had vroeger eene laatbank, genaamd *Wesemaal*, welke toekwam aan den graaf van Hoogstraten, en waaronder vele gronden van erven dienstpligtig waren; en indien over deze eenig geschil rees, stond zulks ter beslissing van den schout, de Leenmannen en den Secretaris van Hoogstraten, voor wie ook alle vestigingen, erfenissen, enz. moesten verleden worden. Deze bank strekte zich ook verder uit, onder de Belgische parochiën van *Minderhout* en *Meir*, in het voormelde Land van Hoogstraten gelegen.

Op eene kaart van het Land van *Breda* enz. (bij VAN GOOR, bl. 253.) vindt men eene *kapel* aangeduid onder den naam van „*O. L. Vrouw van Loretto*", omtrent halfweg tusschen *Baarle* en *Uilekoten*, — en op de kaart van het Bisdom van *Antwerpen*, door J. MALDERUS, Bisschop, staat de kapel zonder naam.

(*a.*) In de uitgave der besluiten van de eerste kerkvergadering des Bisdoms van *'s Bosch*, in de 16e eeuw, wordt ook het dorp *Casterle* of *Kastel*, opgenoemd onder de plaatsen, behoorende tot het Dekenaat *Geel.* Waarschijnlijk heeft dit bij vergissing plaats gehad; want dit dorp of gehucht was bij de oprigting der nieuwe Bisdommen aan het Bisdom van *Antwerpen* toegevoegd. Men vindt het derhalve bij de tweede kerkvergadering van *'s Bosch* niet vermeld.

Van *Castelre* was HIERONIJMUS SMITTENS, kanonik van Tongerloo, die in 1770 Pastoor van *Moergestel* (Bisdom van 's Bosch) werd en in 1779 vandaar naar *Alphen* werd overgeplaatst, waar hij den 30 Junij 1791 overleden is.

Digitized by Google

ULVENHOUT-GINNEKEN, D. G.

Bevolking.

In	1620	telde *Ulvenhout*	1300	Comm. met Ginneken.
"	1835	" "	1976	Zielen.
"	1835	" "	2185	"
"	1855	" "	1432	" zonder Ginneken.
"	1865	" "	1123	Communicanten.

De gemeente *Ginneken en Bavel* grenst Noord aan de gemeenten *Teteringen en Oosterhout*, Oost aan *Gilze en Rijen*, Zuid aan *Chaam* en de Belgische provincie *Antwerpen*, West aan *Rijsbergen* en *Prinsenhage*. — Zij bevat de dorpen *Ginneken* en *Bavel* en men vindt er de gehuchten: *Ulvenhout*, *Geersbroek*, *Rakens*, *Kauwelaar*, *Notsel*, *Strijbeek*, *Grazen*, *Galder*, *Overakker*, *Heusdenhout*, *Ypelaars-einde*, *Tervoort*, *Lijndonk* en *Bol en Eikberg*; mitsgaders ook fraaije buitengoederen. In deze burgerlijke gemeente zijn drie R. parochien, *Ginneken*, *Bavel* en *Ulvenhout*, welke ieder eene kerk hebben, en eene gemeente der Hervormden, die mede eene kerk heeft: reeds vroeg is hier de nieuwe leer gepredikt, trouwens in 1638 was de eerste Leeraar NATHANAËL ROMBIUS hier alreê aangekomen, en twee jaren tevoren was de oude kerk bereids door de Hervormden ingenomen.

Het dorp *Ginneken* ligt ½ uur Zuidwest van *Breda*. Het ligt zeer vermakelijk aan de Mark, waarover een brug is, de *Duivelsbrug* geheeten. (*a*.)

(*a*.) Men zegt, dat deze brug haren zonderlingen naam ontleent aan eene legende, volgens welke de *Duivel*, in eenen donkeren nacht, de klok uit den toren te *Ginneken* in de Mark heeft geworpen, ter plaatse, waar thans de brug ligt. Men voegt er bij, dat deze klok zonder heilige wijding in den toren was gehangen.

Digitized by Google

Ginneken was vroeger eene Heerlijkheid, welke den naam van *Ulvenhout* voerde, zoodat men het wel onder dezen, maar niet onder zijnen tegenwoordigen naam in oude brieven vermeld vindt. Men vindt den tweeden zoon van RAZO, eersten Heer van *Breda*, met name FILIPS, van *Liedekerke*, omtrent het jaar 1300, als Heer van *Ulvenhout* en *Alphen*, die als zoodanig aan den Abt en het konvent van *Tongerloo*, tot eene aalmoes heeft kwijtgescholden eene rent van eenen wagen broods, die het gemelde klooster, uit hoofde van zijne landen, aan den Heer van *Alphen* als hij verpligt was ter heirvaart te trekken, schuldig was uit te reiken.

Na zijns broeders RAZO's kinderloos afsterven, Heer van *Breda* geworden zijnde, gaf voornoemde FILIPS de bovengenoemde Heerlijkheid van *Ulvenhout*, met die van *Alphen*, aan zijnen broeder ZEGER *van Liedekerke* (terwijl zijne jongste broeder RAZO reeds overleden was zonder kinderen na te laten,) (*a.*) die zich mede daarnaar heeft doen noemen. Den 14 Februarij 1326 verkocht GERARD VAN RASSEGEM, regtens zijne vrouw, Heer van *Breda*, deze Heerlijkheid, met geheel het Land van *Breda*, aan den Hertog van Braband JAN III (*b.*) die dezelve later, in 1350 of '51, aan JAN VAN POLANEN in handen gaf, door wien *Ulvenhout* weder aan het Land van *Breda* is gehecht. — De Heeren van *Ulvenhout* hadden hier ook een Slot, dat thans niet meer in wezen is, maar hetwelk men vermoedt gestaan te hebben tegen de rivier de Mark, achter de hoeve van *Ulvenhout*. Dit vermoeden wordt te meer bevestigd, doordien men daar ter plaatse, in vroegere jaren, de

(*a.*) VAN DER AA (alsvoren bl. 206) zegt dat hij deze gaf aan zijnen jongsten broeder, mede RAZO genoemd.

(*b.*) VAN DER AA ib. zegt wederom, dat de Hertog JAN die Heerlijkheden van *Ulvenhont*, *Alphen*, *Baarle* en *Gilze* verpand heeft, in 1334, aan den jongen RAZO *van Liedekerke*, en dat deze in 1342 werden overgegeven aan Heer WILLEM VAN DUVENVOORDE, die haar in handen gaf van JAN VAN POLANEN. Dit kan geschied zijn staande het geschil: dan hier treed ik niet verder in.

Digitized by Google

grondvesten van een oud gebouw, alsmede eene ijzeren deur en eenige andere gedenkstukken opgedolven heeft. Uit dien hoofde zijn de ingezetenen voorheen aan die hoeve verscheidene diensten en hofregten verschuldigd geweest.

Voorts heeft men in de nabijheid van het dorp het kasteel *Boevenjen* of *Bouvigne*, in de wandeling *Boeverije* geheeten. Dit kasteel prijkende met een achtkant torentje, ligt omringd door vischrijke vijvers en opgaande boomen. Een vroeger daar gestaan hebbend gebouw werd opgetrokken en bezeten door het oude geslacht van BOEVENJEN, dat in de 13e eeuw vermaard was. Het tegenwoordige Slot is gebouwd door JAN BAPTIST KEERMANS, eersten Raad van FILIPS WILLEM, Prins *van Oranje*, en in het jaar 1613 Drost van *Breda*, van wien die Prins het den 8 October 1614 kocht, met twee hoeven daartoe behoorende onder de parochie van *Ginneken*. Na 's Vorsten overlijden, is het op de volgende Heeren van *Breda* overgegaan. Thans wordt het in eigendom bezeten door den Heer JOANNES DE POOTER, die het in het jaar 1838, van de erven van Mevr. de Wed. VAN EIK, geboren PAARDENKOOPER, gekocht heeft. (*a*.)

In het gehucht *Overakker*, 10 minuten Noord van *Ginneken* vindt men het schoone Buitengoed *Vrede en Rust*, en bezit en des zomers bewoond door Mevr. J. LEESBERG, geboren A. J. GEUDING.

In het gehucht *Heusdenhout*, *Heuzenhout* of *Huizenhout* 1 uur

(*a*.) Men treft in het dorp nog aan de buitenplaatsen: *Mon Plaisir* van de familie HOPPENBROUWERS, — *Valkrust* van de familie A. M. OOMEN, — *Mariendaal* insgelijks van de familie CORN. W. OOMEN, — *Wolfslaar*, over eenige jaren bewoond door en toebehoorende aan den Heere FREDERIK VAN MATTEMBURGH, even buiten het dorp: thans een eigendom van Mevr. de Wed. LAMB. STORM, geboren C. CUIJPERS.

Men vond hier eertijds de Hofsteden *Grimhuijzen*, *Daasdonk* en *Blaauwkamer*, zooals GRAMAIJE, *Ant. Bred.* pag. 23 getuigt, — en volgens VAN GOOR (alsvoren bl. 371.) waren onder *Ginneken* vroeger de volgende Achterleenen van het Huis van *Breda*, namelijk: *Köckelberg*, *Schoonendonck*, *Nieuwenhuijs*, enz., die hunne bijzondere Leen- en Cijns-boeken hadden.

Digitized by Google

Noord ten Oosten, staat in 't midden van een groot plein eene kapel, welke aan de H. ANNA is toegewijd, doch sedert jaren niet meer tot geestelijk gebruik dient, maar thans tot school gebezigd wordt. (*a.*)

Het gehucht de *Notsel*, $^3/_4$ uur ten zuiden van *Ginneken* en even zoo verre van *Bavel*, is de geboorteplaats van onzen Doorl. Bisschop JOANNES VAN HOOIJDONK, van wien in mijn tweede deel de levensschets is meêgedeeld.

Het gehucht *Strijbeek* 2 uren ten Zuiden van Ginneken, aan de uiterste grenzen van de prov. NoordBr., op den weg naar *Hoogstraten*, heeft eene kapel, toegewijd aan den H. HUBERTUS.

Eertijds was in deze kapel een Altaar ter eere van *O. L. Vrouw* en van den *H. Hubertus*, met eene Zaturdagsche Mis: dit beneficie gaf 6 Rijnguldens, en werd, door den Bisschop MIRÆUS vergeven aan THOMAS JUDOCUS MAIS *van Hulten* (*b.*)

Op de grenzen van dit gehucht, onder *Meersel*, staat een vermaard klooster van *Capucijnen*, aldaar in 1687 gesticht. (*c.*)

In het gehucht *Galder* of *Gardel*, 1 uur ten Westen van *Ginneken*, en even zoo 1 uur van *Rijsbergen*, staat eene kapel, gesticht, ter eere van den H. JACOBUS met eenen sterken toren, (*d.*)

(*a.*) Het Altaar of beneficie had den last van 1 Mis in de week, gevende jaarlijks 8 Rijnguldens: het werd den 12 Junij 1573 vergund aan CORNELIUS CORNELISSEN.

(*b.*) In 1872 is deze kapel om bouwvalligheid afgebroken en vervangen door eene kleine bidkapel met een torentje; in den voorgevel staat het beeld van den H. HUBERTUS en van binnen het beeld van *O. L. Vrouw Onbevlekte Ontvangenis.*

(*c.*) Voormaals was van alle kanten, voornamelijk uit *Holland* veel toeloop naar dit klooster. In 1739 is het zeer prachtig vertimmerd en aanmerkelijk vergroot.

(*d.*) Het altaar, anders het beneficie had den last van 2 Missen 's weeks, gevende 7 Sesteren rog of 16 veertelen. De pastoor van *Ginneken* had het patronaat regt: hij vergaf het den.... aan CORNELIUS GOVAERTS. Uit het *Register der beneficien*, Archief van Antwerpen's Bisdom. Het voegt er bij: de Patrones is de H. BARBARA.

Digitized by Google

welke thans niet meer tot geestelijk gebruik dient, maar in 1822 tot eene school is ingerigt. Hier ligt ook de oude hofstede *Daasdonk*, welke voorheen eene achterleen geweest is van het Huis van *Breda*, en het erfgoed van het vermaarde geslacht der VAN DAASDONCKEN, in de regering van Breda en elders zeer bekend. Het huis, dat hier vroeger stond, in de wandeling het *Ladderkasteelje* genaamd, was een sterk gebouw. Het was een Leen met een Leenboek, en lag op een eiland in eenen vijver, niet ver van de Mark. Het huis is den 27 November 1831 afgebrand en niet weder hersteld, doch de grachten zijn nog aanwezig. In 1832 is mede de boerderij, behoorende aan *Daasdonk*, met huizing, Schuur, Stal, enz. geheel door de vlammen vernield, tewijl ook het vee grootendeels in den brand omkwam.

De oude parochie-kerk van *Ginneken*, aan den H. LAURENTIUS toegewijd, was eertijds eene *Quarta Capella*, een aanhangsel van de Moederkerk van *Gilze*, waarvan zij, in 1316, met bewilliging van ADOLPHUS, Bisschop van *Luik* afgescheiden is.

In het jaar 1261 den 9 Junij bepaalde HILDEGUNDIS, Abdis van Thorn, de inkomsten van eenige kerken, onder andere van *Ginneken*, ter somme van 8 ponden Leuvens; terwijl de overige inkomsten der kerk ten gemeene gebruike der kanoniken en religieusen der Abdij zouden verstrekken. Het vergevingsregt zou aan het capittel zijn, en de *quarta Capella* tot eene *media Ecclesia*, — dat is tot eene kerk van den tweeden rang verheven worden. (*a.*)

In den jare 1699 den 22 Mei, legden GUDA, Abdis van Thorn en de Pastoor van *Gilze* hun geschil bij, dat ontstaan was omtrent de tiende van *Ginneken* en andere plaatsen. Deze scheidsbrief is door het kapittel en den Bisschop van *Luik* bekrachtigd. Zie deze overeenkomst in haar geheel op Art. *Gilze*.

Het pastoreel beneficie, dat 40 scuta (?) en 55 Rijnguldens

(*a.*) GRAM. *Ant. Bred.* p. 10 MIRÆUS t. 2, p. 862.

Digitized by Google

jaarlijksche renten gaf, had den last van 7 Missen in de 14 dagen. — In de oude kerk bestonden eertijds ook eenige Altaren, als:

1. Het Altaar van *O. L. Vrouw*, met 1 Mis in de week, gevende 8 Rijnguldens, anders 8 gulden Hollandsch. Den 2 Dec. 1631 werd het vergeven aan JACOBUS DE KEERSMAKER.

2. Het Altaar van den *H. Petrus*, met 1 Mis 's weeks, gaf 6 Rijnguldens. Het is bediend geweest door GUMMARUS JANSEN en door PEETER DE HOOGE (zonder dag en jaar.)

3. Het Altaar van de *H. Anna*, met eene Mis des Zaturdags; deszelfs tax was 10 Rijnguldens. Het werd vergund: den 17 Nov. 1688 aan STEPHANUS VAN OPHEM; — den 5 Junij 1668 aan JOANNES BAPTISTA KIEVITS; — den 28 Nov. 1668 aan JOANNES VAN OUDENHUIJSE.

4. Het Altaar van den *H. Laurentius*, met eene Mis op Zon- en feestdagen, dat 's jaars 12 Rijnguldens en 4 Sesteren rog of anders 16 veertels gaf, werd vergeven: den 4 Junij 1578 aan NICOLAUS NIEUWLAND; — den 13 Dec. 1662 aan ADAMUS BOVEIJE; den 16 April 1677 aan Mgr. JACOBUS DE KA. — Deze 4 beneficiën werden door den Pastoor der plaatse vergeven.

5. Het *Kosterschap*, hetwelk 5 Sesteren rog jaarlijks opleverde, werd door den Heer van Breda vergeven. (*a.*)

Deze kerk is een zeer aanzienlijk gebouw; doch het jaar der stichting is niet zeker bekend; volgens een oud handschrift zou zij in 1270 opgerigt zijn.

FREDERIK-HENDRIK, Prins *van Oranje*, in het jaar 1625, voornemens zijnde *Breda* van het beleg van SPINOLA te ontzetten, deed deze kerk in brand steken, waarin wel 6000 zakken tarwemeel en daarbij nog een haverzolder van den vijand waren.

Bij de mededeeling van den plaats gehad hebbenden brand der

(*a.*) Het *Register der beneficiën* van het jaar 1600 tot 1796, in het Archief van het voormalig Bisdom van Antw.

Digitized by Google

kerk, vindt men, dat aldaar Jesuiten hebben gewoond: trouwens het blijkt daaruit, dat zij hunne woning die verbrand is, hebben moeten verlaten; daar echter gelukkiglijk hunne kapel werd behouden. (Uit een klein gedrukt boekje van weinige bladzijden, in de boekerij van den Heer P. CUIJPERS.) (*a*.)

Later is zij weder opgebouwd, en heeft eenen dikken vierkanten toren. In het jaar 1638 hebben de Hervormden de weder herstelde kerk aan de katholijken ontnomen.

In het jaar 1648 verrigtte de Pastoor van *Ginneken* de goddelijke diensten in de kapel te *Meersel*, op Brabandschen bodem, om de vervolging der nieuwsgezinden. In 1654 den 23 Sept. kreeg de Pastoor verlof, om de pastorele en ander functien uit te oefenen in de parochie van Meerle. (*b*.) De parochianen hebben eenigen tijd zonder kerk geweest.

Toen de katholieken van *Ginneken* de kerk hadden moeten afstaan aan de protestanten, is eerst in de nabijheid van het dorp een schuurkerkje daargesteld; doch slechts voor korten tijd. (voor hoelang vind ik niet.) A. VAN LOMMEL zegt in zijne meergemelde Brochure, bl. 14. „In 1669 werd op *Cockelenberg* dienst gedaan", een gehucht onder *Ginneken*.

Daarna heeft de godsdienstoefening plaats gehad in eene schuur over de kerk van *Ulvenhout*; later is één van de gebouwen van het Slotje *Grimhuize* tot een (smal) kerkje met gaanderij inge-

(*a*.) Toen de kerk van *Ginneken* was afgebrand, gaf het Gouvernement *f* 1000, om die te herstellen, en de Abdis van *Thorn* werd verzocht en gedwongen als tiendhefster in de kosten van opbouwing bij te dragen. (Ms.)

„Zij gaf in 1630, 700 Rijnguldens en de leijen en schaliën met de nagels, tot „de timmerasie der nieuwe-kerk noodig": daarna zou men haar in drie jaren niet meer molesteren. (Dit contrakt was geteekend GERARDUS DE WINTER, Pastoor te *Ginneken*.) De opbouw in 1630 en „31 had gekost *f* 4367 en 16 St. — In 1634 hebben de ingezetenen opnieuw bijdragen gevraagd van de Abdis. — In 1639 is de groote klok hergoten; zij kostten 1205 gulden 16 St. 6 penn. (Een ander Ms.)

(*b*.) Register A. van het Vicariaat van het voormalig Bisdom van Antw.

Digitized by Google

rigt: in het jaar 1792 is dit kerkje vergroot. Bij het Gouvernement was aanvraag gedaan voor eene nieuwe-kerk; doch er werd slechts toegestaan, dat het bestaande kerkje zou verbreed, vergroot en opgetrokken worden tot eene hoogte welke de kerk thans nog heeft, met kruiskozijnen, die in 1816 vervangen zijn met gewone ijzeren kerkramen, en in '17 is het torentje er aan gebouwd. Het kasteeltje *Grimhuize* dient lang tot pastorij; het had eertijds drie verdiepingen; dan in '18 is de bovenste verdieping afgebroken.

Het kerkhof ligt tegen de kerk, ingewijd door den voormaligen Vikaris. Vroeger werden de dooden van *Ulvenhout* te *Ginneken* begraven. — Onder de parochie *Ulvenhout* zijn de volgende gehuchten *Ulvenhout*, *Geersbroek*, — *Notzel*, — *Couwelaar*, — *Strijbeek*, — *Grazen*, — *Galder*, — *Heersel*.

In het jaar 1845 is te *Ulvenhout* opgerigt een liefdegesticht, waarin door Religieusen van het pensionaat te *Etten* onderwijs wordt gegeven. — In de kerk vindt men drie Altaren; het *Hoog-altaar*; — het Altaar *van O. L. Vrouw* en het Altaar *van den H. Laurentius*, den patroon der kerk.

Men heeft er deze broederschappen, — van den *H. Rozenkrans*, van *Franciscus Xaverius*; — van *de gedurige aanbidding*; — van het Apostelaat des gebeds; — *van de H. Familie*, met toestemming van Mgr. J. VAN GENK, te Luik geaffilieerd met het Aartsbroederschap der H. Familie.

De Pastoors van het Oude-Ginneken-Ulvenhout zijn.

1571. GERARDUS VLEMINGS, pastoor te *Ginneken* den 3 Dec. kreeg een kanoniksdij te Breda in 1575. (Ms voor mij.)

JOACHIM WALRAVENS schijnt hier pastoor te zijn geweest en in 1597 gestorven te zijn, als blijkt uit het volgende (of een jaar vroeger,) trouwens,

1597. NICOLAUS BRUIJN van *Bommel* was zijn opvolger; de Aartsdiaken gaf hem den 30 Junij 1597 den brief van aanstel-

Digitized by Google

ling; de cuur was open door den dood van JOACHIM WALRAVENS Reg. C. *Institutiones Archidiaconales.*)

1604. NORBERTUS VAN ROTTUM of ROTTOM, religieus van St. Michiels-abdij werd den 1 Julij deservitor benoemd. (Reg. B. der verrigtingen.)

1611. ADRIANUS GILLES of GILLESSEN, den 27 Januarij pastoor te *Ginneken* benoemd, werd tevens Deken van Breda in het jaar 1614. (Archief van *Ginneken.*)

1626. GERARDUS DE WINTER werd in dit jaar pastoor; hij teekende in 1630 een kontrakt met de Abdis van Thorn, als gezegd is.

1632. GREGORIUS VAN BIESTRAETEN werd den 29 October opvolgend pastoor.

1644. D. VAN DEN ZANDE, licentiaat in de H. Godgeleerdheid, pater te Standonk, werd den 9 September, door de Universiteit van Leuven als pastoor benoemd; doch, bij oppositie van de Abdis van Thorn, werd ADRIANUS MATHEEUWSEN (Mathæi) den 14 October in zijne plaats aangesteld. Middelerwijl was de cuur van *Ginneken* den 16 Sept. verleend geweest aan den Ew. heer KONINCK, kapellaan aldaar, totdat de twist zou geëindigd zijn. (*a.*)

1647. HENRICUS LEMMENS werd den 4 Nov. pastoor. (Reg. A.)

1652. ALBERTUS LOMMERS of LEMMENS, een St. Michiels-heer, is in het begin des jaars pastoor geworden, volgens Reg. A der verrigt. Volgens sommigen is dit tweemaal dezelfde; doch ik houd het met het Register.

16... ADRIANUS MUTSAERTS pastoor alhier, stierf den 9 Oct. 1688.

1688. ADRIANUS MIDDEGAELS was in 1688 pastoor geworden. SERVATIUS MIDDEGAELS was in 1596 nog pastoor of deservitor te *Ginneken*: hij vroeg in dit jaar om de pastorij van *Prinsenhage*;

(*a.*) Register A der verrigtingen. Den 19 September werd hierover geschreven aan de Theologische faculteit te *Leuven*, daar een kettersche predikant die plaats innemen wilde. Den 14 Oct. werd ADR. MATHEEUWSEN, die door de Abdis als Patrones was voorgedragen, tot Pastoor aangesteld. (Reg. A.)

Digitized by Google

dan dit was tegen den zin der Hagenaars en hij kreeg die cuur niet. (Zie Art. *Prinsenhage.*)

1698. Hermannus Judocus Perquin opvolgend pastoor den 18 Julij van dat jaar werd tevens Deken van *Breda* den 10 Julij 1723; hij heeft lang tot assistent gehad Gerardus van de Laar, en eindelijk nam hij om eene kwijnende ziekte zijn ontslag. Hij schijnt in 1750 overleden te zijn.

17... Guilielmus van Oerle wordt pastoor en sterft den 30 Augustus 1750.

1750. Joannes Baptista van der Creke volgde hem op en overleed den 6 November 1756.

1756. Joannes Arion, tevoren kapellaan te *Lepelstraat*, werd pastoor te *Ginneken* en stierf den 6 Januarij 1766.

1766. Laurentius van Riel was opvolger, en stierf in 1767.

1767. Cornelius Josephus van der Creke werd in dit jaar pastoor benoemd, en overleed den 7 Junij 1777. De Rentmeester droeg als opvolger voor Renier Bekkers, kapellaan der gemeente; doch deze verkreeg de cuur van Ginneken niet; trouwens,

1777. Petrus Henricus Praats, kapellaan te *Etten*, werd in 1777 als pastoor aangesteld, hij stierf, volgens een ouden brief, den 19 April 1792; doch volgens opgave van den Pastoor, den 30 Junij; ik vermeen dat hij zich vergist.

1792. P. Vermolen is hier gedurende 5 maanden Deservitor geweest; intusschen heeft Henricus Wils, in 1745 te *Breda* geboren, wereldsch priester, alsdan kapellaan te *Bergen-op-Zoom*, gevraagd, om als pastoor benoemd te worden, hetwelk ook den 19 Mei van dat jaar gevolgd is; zoo meldt ons bovenbedoelde brief. (Archief van Thorn.) De hier bestaande tegenstrijdigheid laat ik in het midden. H. Wils is in 1798 overleden.

1798. Joannes Laurentius van Hal, geboren te *Oosterhout*, tevoren sedert 1796 pastoor te *Meerle* (België,) werd in 1798 pastoor te *Ginneken*, en in 1817 Landdeken van *Breda*; hij overleed te *Ulvenhout-Ginneken* den 13 Januarij „24 in den ouderdom van 59 jaren, 5 maanden, 3 dagen.

Digitized by Google

1824. Petrus van den Schalieboom, geboren te *Bavel* den 12 Sept. *'71*, werd eerste kapellaan te *Hoogerheiden* in 1797, daarna den 3 Mei 1805 kapellaan te *Ulvenhout* en den 27 Januarij *'24* pastoor aldaar; na eene loffelijke herderlijke bediening stierf hij den 8 Mei *'63*.

1863. Antonius van Mechelen, geboren te *Gastel* den 15 April *'35*, werd pastoor den 21 Mei *'63*.

Kapellanen.

1763. Joannes Franciscus Coomans, die later pastoor te *Gilze* was. (Zie *Gilze*.)

Huijgens.

Oomen.

Arnouts.

1805. Petrus van den Schalieboom, werd kapellaan den 3 Mei 1805. (Zie boven.)

1822. Cornelius van Leijsen, geboren te *Hout* den 18 1798, werd eerst assistent den 8 Junij *'22*, daarna kapellaan den 27 Jan. *'24*, later pastoor te *Ginneken*.

1836. Antonius de Wit, geboren te *Breda* den 28 Julij *'10* werd kapellaan den 19 Dec. *'36* en Jesuit in Oct. *'39*.

1839. Cornelius Luijkx, te *Etten* geboren den 6 Feb. *'10*, werd kapellaan den 15 Oct. *'39* en pastoor te *Oostend* den 30 Nov. *'52*.

1852. Antonius van Mechelen, werd den 2 Dec. *'52* kapellaan en in *'63* pastoor. (Zie boven.)

1861. Bartholomeus Franken, te *Groot-Zundert* geboren den 24 Nov. *'32*, assistent den 28 Sept. *'61*, werd kapellaan den 21 Mei *'63* en 2e kap. te *Oudenbosch* den 15 Sept. *'68*.

1863 Joannes Doggen, geboren te *Wouw* den 26 Julij *'31*, werd kapellaan den 15 Sept. *'63*, en als zoodanig verplaatst naar *Wagenberg* den 9 Maart *'68*.

Digitized by Google

1868. JOANNES FRANC. VAN AERT, geboren te *Groot-Zundert* den 29 Maart „24, werd kapellaan den 9 Maart „68, en kap. te *Prinsland* den 30 Sept. „71.

1871. ANTONIUS PETRUS VERHEIJEN, geboren te *Rozendaal* den 29 Dec. „43, werd kapellaan den 30 Sept. 71.

WAGENBERG, D. O.

Bevolking.

In	1825	telde *Wagenberg*	977	Zielen.
„	1835	„ „	1150	„
„	1855	„ „	1268	„
„	1865	„ „	996	Communicanten.

Het dorp *Wagenberg* maakt met *Terheiden* ééne burgerlijke gemeente uit, waarvan het slechts ½ uur Noord verwijderd is; terwijl de parochie, behalve het dorp, ook de gehuchten *Schijnmaar* en *Zonzeel* bevat.

Het was voorheen eene hooge Heerlijkheid, die zich tot aan *Hooge-Zwaluwe* uitstrekte, en van welke JAN III, Hertog van *Braband*, op vrijdag na *Maria-Hemelvaart*, 1349, het hooge en lage regt afstond aan WILLEM VAN DUVENVOORDE, Heer *van Oosterhout*, onder voorwaarden, dat, indien deze geene wettige kinderen achterliet, deze Heerlijkheid zou komen aan JAN VAN POLANEN, Heer *van de Leck*. Nog in hetzelfde jaar, verleende Keizerin MARGARETA, aan gem. WILLEM VAN DUVENVOORDE, dat al degenen, die te *Wagenberg* woonden, tolvrij met eigene goederen varen mogten voorbij al hare tollen.

Deze Heerlijkheid heeft haren naam gegeven aan het vermaarde geslacht VAN WAGENBERG te *Lier*, waaruit onder anderen voort-

Digitized by Google

gesproten is, de moedige veldheer ANSELMUS VAN WAGENBERG, (*a.*) die ten tijde van MAXIMILIAAN, hertog *van Oosterrijk*, het bewind over deze landen in handen had en slotvoogd van Rupelmonde was.

De inwoners van *Wagenberg*, die op weinige na allen Katholijk zijn, maken, met die van de gehuchten *Schijnmaar* en *Zonzeel*, eene parochie uit, die door eenen pastoor en eenen kapellaan bediend wordt. Deze parochie is eerst in 1796 opgerigt en van *Terheiden* afgescheiden, waar de katholijken tot dan toe parochieërden. De kerk is in dat jaar gebouwd en in 1816 van eenen toren voorzien.

In het jaar 1856 is de kerk merkelijk vergroot en verfraaid; daartoe is de oude pastorij, die achter de kerk stond, afgebroken en een schoone nieuwe pastorij nevens de kerk gebouwd; terwijl ook in hetzelfde jaar eene nieuwe begraafplaats achter den tuin van den pastoor is aangelegd. In de kerk is geen gewoon orgel, maar een harmonium, dat zeer wel voldoet. Merkwaardig is in deze kerk de kostelijke en sierlijke zilveren vergulden Remonstrantie; dit allerprachtigst stuk is afkomstig van het Nonnenklooster *St. Catharinen-dal* te *Oosterhout*.

Hier is ook eene bijzondere school gesticht in 1857, die door religieusen wordt bestuurd, en de schoollokalen zijn op kosten der kerk met eene bijdrage der gemeentenaren in 1870 gebouwd.

Men heeft hier eenige broederschappen, als: het *Broederschap der Kindschheid*, opgerigt in 1865, — het *Broederschap van het H. Hart van Jesus* in 1874 opgerigt en ingesteld, — van *het geestelijk Verbond*. — de Congregatie van O. L. Vrouw, in 1866, het 40 uren-gebed in 1867.

Onlangs is er eene fundatie gesticht ten eeuwigen dage, ter eere van het *H. Hart van Jesus*, waarbij elken eersten vrijdag van de maand eene solemnele Mis ter eere van het *H. Hart*

(*a.*) VAN DER AA, *woord.* d. 12, bl. 52. VAN GOOR alsvoren bl. 358. NUIJTS, *Bred. Klio.* bl. 89. GRAMAIJE, *Antiq. Bred.* cap. 18.

Digitized by Google

moet gezongen worden. De stichter van deze fundatie is de Heer Laurentius van Meel, den 8 Nov. ″75.

Pastoors *van* Wagenberg.

1796. Adrianus Raets was de eerste pastoor, vermoedelijk tot 1815, in welk jaar hij den 4 Nov. overleden is.

1815. Henricus Joannes van der Heijden, werd zijn opvolger den 15 Nov. ″15, en stierf den 20 Maart ″37.

1837. Wilhelmus Oomen, geboren te *Oosterhout* den 21 Dec. 1796, werd pastoor den 30 Maart ″37, en stierf den 15 Nov. ″71. (Zie Art. Hoeven.)

1871. Antonius Joannes Smits, geb. te *Oosterhout* den 25 Febr. ″27, werd pastoor den 26 Nov. ″71 en in die betrekking verplaatst naar Terheijden den 8 Mei ″75.

1875. Adrianus Roels, geboren te *Etten* den 25 Maart ″27, werd pastoor benoemd den 8 Mei ″75.

Kapellanen en Assistenten.

1811. Petrus de Sain, geboren te *Bergen-op-Zoom*, werd assistent bij pastoor Raets den 22 Maart ″11, en 2e kapellaan te *Rozendaal* den 28 Oct. ″11.

1811. Adrianus Binck, geboren te *Hout*, werd opvolgend assistent den 28 Oct. ″11 en kapellaan te *Beek* den 5 Jan. ″14.

1814. Adrianus Knipscheer, geb. te Hout, werd assistent den 5 Jan. ″14, en wederom assistent te *Rucphen* den 18 Nov. ″15.

1826. Franciscus Josephus Janssens, geboren te *Oosterhout* den 27 Jan. 1800, werd eerste kapellaan den 13 Jan. ″26 (*a.*) en kap. te *Gilze* den 12 Aug. ″43.

1843. Franciscus Manders, geb. te Cuijk den 5 Jan. ″19,

(*a.*) In gemeld jaar was de kapellanij door den Vikaris opgerigt.

Digitized by Google

werd kapellaan den 12 Aug. '43; hij werd naar *s' Bosch* terug geroepen den 20 Maart '48.

1848. JOANNES MARINUS DEKKERS, geboren te *Oudenbosch* den 25 Sept. '15, werd kapellaan den 22 Maart '48, en pastoor te *Kl. Zundert* den 30 Junij '54.

1854. JOANNES BAPTISTA VINKEN, geb. te *Teteringen* den 27 Nov. '25, werd kapellaan den 30 Junij '54, en te *Rijsbergen* den 2 Junij '57.

1857. PETRUS MARINUS ADR. KOENRAADT, geb. te *Halsteren* den 27 Nov. '28, werd kapellaan den 2 Junij '57, en kap. te *Graauw* den 30 Junij '60.

1860. HENRICUS FLORENTIUS VAN OLFFEN, geboren te *Rozendaal* den 22 Nov. '25, werd kapellaan den 30 Junij '60, en eervol ontslagen in Mei '65.

1865. JOANNES FRANCISCUS VAN AERT, geb. te *Gr. Zundert* den 29 Maart '24, werd kapellaan den 19 Mei '65, en kap. te *Ulvenhout* den 9 Maart '68.

1868. JOANNES DOGGEN, geboren te *Wouw*, den 26 Julij '31, werd kapellaan den 9 Maart '68, en Rector te *Molenschot* den 31 Maart '69.

1869. FRANCISCUS CORN. LAURIJSSEN, geboren te *Breda* den 22 Junij '37, werd kapellaan den 31 Maart '69, en pastoor te *Willemstad* den 4 Junij '76.

1876. JOANNES VAN BREUGEL, geboren te *Dongen*, werd kapellaan den 4 Junij '76.

Digitized by Google

WILLEMSTAD, D. S.

Willemstad was eertijds eene heerlijkheid welke in het jaar 1584 door de Staten van Braband aan WILLEM I, Prins *van Oranje* geschonken werd tot eenige vergoeding van geledene schade door het verbeurd verklaren zijner goederen in Spaansch-Braband, en behoorde voor dien tijd onder het Markgraafschap van Bergen-op-Zoom. Zijn zoon MAURITS werd naderhand in het bezit bevestigd. Zij werd later aan WILLEM IV uit de nalatenschap van WILLEM III, afgestaan, en — behoort thans aan het Domein.

De Stad *Willemstad*, in het Latijn *Guilielmistadium*, ligt $6^1/_2$ uur Noord-West van *Breda*, 3 uren id. van *Zevenbergen*, $1^1/_4$ uur N. O. van *Fijnaart*, aan het Hollands-diep: zij is in 1583 gebouwd en op eigene kosten versterkt door WILLEM I, en naar hem genaamd, — heeft twee poorten, de *waterpoort* en *landpoort*, en nog twee forten buiten dezelve, tew. het fort *de Ruijter*, en het fort *de Hel*. De hervormde kerk is een fraaij gebouw van achthoekigen vorm, en door een dergelijk hoog koepeldak gedekt, waarop nog een rond houten torentje prijkt. In 1604 was zij voltooid en in 1791 gedeeltelijk hernieuwd. Volgens een oud register is op den kerktoren een speelwerk geweest; het blijkt immers, dat de herstelling van hetzelve, den 27 Oct. 1640, aan eenen horlogiemaker is aanbesteed, terwijl uit verdere stukken blijkt, dat dit speelwerk in 1678 nog bestond: dan hoe dit is weggeraakt en waarom, is onbekend.

Vroeger parochiëerden de weinige katholijken onder *Fijnaart*, (*a*) en moest dus de Pastoor der laatste plaats, in en om de *Willemstad* de zieken bedienen, zelfs ook de zieke militairen

(*a*.) Vóór het jaar 1796 waren zij met die van *Fijnaart*, enz. onder de parochie van *Standdaarbuiten*. Die buiten de stad wonen, behooren nog onder de *Fijnaart*.

Digitized by Google

in het hospitaal, zooals ik ook in hoedanigheid als Assistent des Pastoors van *Fijnaart*, ruim 6 jaren die bedieningen heb waargenomen, van 1824 tot '30. Eerst in het jaar '32 den 16 Aug. werd aldaar eene parochie opgerigt, voor welke in het volgende jaar eene planken Nood-kerk is gesticht, die op den 1 Mei '34 werd ingewijd en aan *O. L. Vrouw* toegeheiligd. Het is voorloopig slechts eene houten schuurkerk, zonder toren, doch inwendig geplafonneerd en sedert eenige jaren van een orgel voorzien. Op aankoop van een huis, in de *Landpoortstraat*, tot woning van den Pastoor en tevens tot locaal der gem. kerk dienende, heeft Z. M. de Koning eene subsidie verleend, met eene jaarwedde van *f* 600 voor den tijdelijken Pastoor. Tot deze parochie behooren alleen de Katholijken, die binnen de stad wonen.

In 1835 is hier ingevoerd de processie of, zoo men wil, het Broederschap van *O. L. Vrouw* van *Kevelaar*. — 2. vindt men hier ook het Broederschap van den *H. Rozenkrans* opgerigt door J. VAN HOOIJDONK, Administrator Apost. van het Vicariaat van Breda, den 5 Nov. '35. — 3. Het Broederschap van het *Geestelijk-Verbond*, tegen het Godlasteren, in '37.

PASTOORS *van* WILLEMSTAD.

1832. JOANNES VAN GENK, geboren te *Prinsenhage* den 9 Sept. 1803, pastoor den 16 Aug. '32, werd als pastoor verplaatst naar *Aardenburg* den 1 Maart '43, waar hij tevens Deken was en later tot Bisschop verheven is.

1843. CORNELIUS ANDREAS CLARIJS, geboren te *Fijnaart* den 12 Jan. 1803, werd pastoor den 2 Maart '43, en overleed den 16 Sept. '49. (*a*.)

1849. JOANNES VERDAASDONK, te *Teteringen* geboren den 22

(*a*.) Hij was eerst Rector der latijnsche school te *Oosterhout* en later kapellaan te *Terheiden*.

Digitized by Google

April 1808, werd pastoor den 28 Sept. „49, en pastoor in het Begijnhof te Breda den 9 Mei „59.

1859. Servatius Hubertus Nuss, geboren te *Maastricht* den 14 Mei „29, werd pastoor den 9 Mei „59; en verplaatst naar *Aardenburg* den 23 Oct. „68.

1868. Bernardus Hembroeck, geboren te *Oudenbosch* den 24 Aug. „27, werd pastoor den 23 Oct. „68 en overleed plotseling den 13 Oct. „71.

1871. Desiderius Ludovicus Joannes Fassaert, geboren te *Hulst*, den 9 Julij „34, werd pastoor den 25 Oct. „71; hij werd den 4 Junij „76 naar Rucphen verplaatst.

1876. Franc. Corn. Laurijssen, geboren te *Breda*, den 22 Junij „37, werd pastoor den 4 Junij „76.

St. WILLIBRORD, D. E.

Bevolking.

In	1841	had *St. Willibrord*	550	Zielen.	
„	1861	„ „	750	„	541 Comm.
„	1865	„ „	780	„	-

St. Willibrord is eene parochie, gelegen onder de burgerlijke gemeenten *Rucphen* en *Sprundel*, *Etten* en *Leur* en *Hoeven* c.a. Zij ligt aan den straatweg van Bergen-op-Zoom naar Breda, van welke laatste plaats zij 2¾ uur verwijderd is. In deze parochie is in het jaar 1841 het vroeger zoo beruchte *Rucphensche-Heike* (ook wel het *Vilders-Heike* en in de wandeling soms *Klein-Amsterdam* genoemd) opgenomen; bij de oprigting derzelve is die naam van Rucphensche-Heike, waaronder de plaats vroeger bekend was, en die aan veel treurigs herinnert, in dien van *St. Willibrord* veranderd, zooals de parochie nu bij hoogere en lagere besturen genoemd wordt.

Digitized by Google

Het *Heike* was eertijds eene verzamelplaats van boosdoeners, eene toevlugtsoord voor misdadigers, die er eene veilige schuilplaats vonden en zich aan de vervolging der politie wisten te onttrekken. Het was eene door misdaden befaamde plaats en het kreeg eene nog grootere beruchtheid bij den Belgischen opstand in 1830; het is niet te beschrijven, hoe ergerlijk, losbandig en zedeloos het er alsdan toeging bij de veelvuldige bezoeken der in den omtrek ingelegerde militairen aldaar. De tot stuiting van dien stroom van kwaad, aangewende pogingen der Eerw. Heeren Pastoors, onder welker parochiën het *Heike* was gelegen, waren vruchteloos; daarom werd een ander middel beraamd en ter plaatse zelve een dam opgeworpen tegen de dagelijks meer en meer ingrijpende onzedelijheid en snoodheid. De Hoogeerwaarde heer J. VAN HOOIJDONK, destijds Administrator Apostelijk van het Vicariaat van *Breda*, daarna Bisschop van de Diocese van dien naam, wendde zich bij adres van den 15 Augustus 1837, tot Z. M. den Koning, ten einde het *Heike*, met een negentigtal woningen in den omtrek tot eene zelfstandige parochie te verheffen: tot een en ander werden de noodige fondsen uit 's Rijks kas aangevraagd. Dan goede ondernemingen ontmoeten dikwijls in den beginne tegenkanting! Het voorgestelde plan werd aanhangig gehouden, en daardoor onderging deze allezins nuttige stichting zulk eene vertraging, dat eerst na vier jaren eene missive van Z. E. den Directeur-Generaal voor de zaken der Roomsch-katholijke Eeredienst het besluit berigtte van Z. M. den Koning van den 17 April 1841 n°. 77, waarbij de toestemming werd verleend tot het bouwen eener kerk met Pastorij en school met annexe woning, tot welke uit 's Rijks kas toegestaan werd een subsidie van *f* 3,500, benevens eene jaarwedde van *f* 600 voor den te benoemen Pastoor. De staten der Provincie Noord-Braband verstrekten eene gelijke som van *f* 3,500; ook de gemeenteraden van *Rucphen en Sprundel* en van *Etten en Leur* stemden eene bijdrage, de eerste van *f* 150 en de andere *f* 200, jaarlijks gedurende tien achtereenvolgende jaren; en een kollecte door de

Digitized by Google

geheele uitgestrektheid van het Vicariaat van *Breda* ondersteunde het groote werk, dat met zulk een verheven doel, als is de liefde tot den evenmensch, is ondernomen. Alles werd dadelijk bewerkstelligd; den 25 Mei 1841 had de aanbesteding der gebouwen plaats; zoodra alles gereed was, — kwam de Hoogeerw. Heer J. VAN HOOIJDONK voornoemd den eersten steen wijden en leggen aan het kerkgebouw, waaruit de zegen des Hemels over de nieuw op te rigtene Parochie moest nederkomen; terwijl ook in Aug. van hetzelfde jaar de eerste steen van het schoolgebouw c. a., door den Ed. Achtbaren Heer N. DE WEERT, Burgemeester van Rucphen en Sprundel werd gelegd. Den 13 December werd de klok voor den kerktoren en het kerkhof voor de parochie van *St. Willibrord*, door den meergemelden Hoogeerw. kerkvoogd en den 20 December, nog geen zeven maanden na de aanbesteding, de kerk zelve reeds ingewijd en onder de bescherming gesteld van den H. WILLIBRORDUS, Apostel der Nederlanden; de steen in den voorgevel der kerk heeft ter eeuwige gedachtenis daarvan het volgende jaarschrift:

UnI trIno Deo sUb pIa InVoCatIone
DIVI WILLIbrorDI patronI saCrabar.

Intusschen was op den 29 Julij, zijnde de dagteekening van de oprigting der nieuwe parochie van *St. Willibrord*, tot Pastoor derzelve benoemd de eerw. heer ANTONIUS JOANNES KROES, geboren te *Breda* den 21 September 1807 en kapellaan te *Gastel*.

Nu begon de godsdienst dadelijk hare werking onder die diep gezonkene bevolking, en hare invloed was van het begin af en is nog voortdurend zegenrijk.

In den zomer van het jaar 1842 begon de onderwijzer zijne verhevene zending, eene taak, waarbij hij zich veel moeite en onaangenaamheden moest getroosten, om zulke lompe, woeste en onbeschaafde kinderen (zij waren al spoedig 60 in getal,) die tusschen vloeken en razen in liederlijkheid en de ergerlijkste

Digitized by Google

onzedelijkheid waren opgegroeid, niet alleen te onderwijzen in de wetenschap, maar ook in hunne harten, waarin het zaad der ondeugd reeds wortel geschoten had, het goede in te planten en vruchtbaar te doen zijn. In datzelfde jaar vereenigden zich eenige menschenvrienden tot eene onderlinge Maatschappij voor de verbetering van den toestand der bewoners van *St. Willibrord*. Deze Maatschappij, wier president is de edel Achtbare Heer H. P. VAN DEN DRIES, Burgemeester van *Oudenbosch* en Ambachtsheer van *Middelharnis*, bestaat uit tien leden, en heeft voor doel de bevordering van eene zoowel zedelijke als stoffelijke verbetering van *St. Willibrord*, ten welken einde hare leden in de eerste plaats eene bepaalde som jaarlijks bijdragen. (*a.*) Ter bereiking van haar doel begon zij met aan de vrouwen werk te verschaffen en met het onderwijs en de opvoeding der meisjes zoo veel mogelijk te bevorderen. Ter uitvoering hiervan verzocht en verkreeg zij *Liefdezusters*, in 1843 twee en in het volgende jaar nog eene derde, uit het gesticht van *Rozendaal*. In 1851 werd door het R. K. Kerkbestuur der parochie *St. Willibrord*, een nieuw schoolgebouw daargesteld, waarin alléén de meisjes onder de leiding der Liefdezusters onderwijs genieten, en het kantwerken wordt aangeleerd en uitgeoefend. Hierdoor wordt betrekkelijk veel geld verdiend, en alzoo de stoffelijke toestand verbeterd, gelijk die mede wordt bevorderd doordien de gem. Maatschappij ook werk verschaft aan jongens en volwassene mannen.

St. Willibrord heeft sinds verscheidene jaren eene meisjes-congregatie, en eene bloeijende Zondagschool, waarin de jongelieden van eenigzins gevorderden leeftijd, afzonderlijk voor de beide

(*a.*) Die weldadige Maatschappij is als zedelijk ligchaam erkend, bij besluit van Z. M. den Koning van den 2 April 1844 n. 77. (Zie de *»Godsdienstvriend van Junij* 1861, of *St. Willibrord, — Extract uit de Godsdienstvriend...*, waar men ook vindt den oorsprong van het eertijds zoo beruchte *Heike*, en verder de gezegende gevolgen of de verbetering na de oprigting der parochie van *St. Willibrord*.)

Digitized by Google

geslachten, onderwijs ontvangen in de letteren en in de godsdienst; en deze stichten veel degelijk goed.

In 1860 is een parochiaal armbestuur opgerigt voor deze parochie en in Februarij 1861 de school aldaar erkend als openbare school... zoodat de parochie van *St. Willibrord* in alles, wat voor hare maatschappelijke belangen gedaan wordt, als voor de vorming harer jeugd en voor het geestelijk welzijn der parochianen noodig is, voor de bloeijendste parochiën van het Bisdom niet behoeft onder te doen.

Wanneer men na, eene vlugtige schets van de wording en ontwikkeling van *St. Willibrord*, een blik terug werpt op zijn treurig verleden, en eene vergelijking maakt van het *Heike* van 1840 met *St. Willibrord* van „69, dan mogen wij de uitkomst allezins voldoende ja gezegend noemen. Men bespeurt eens te meer, hoe heilrijk de invloed der katholijke godsdienst werkt op de arme lidmaten van Jesus Christus. Het zondenbedrijf, de zedeloosheid, de verwaarloozing der kinderen bestaan schier niet meer; de godsdienstige pligten worden behartigd; allen sterven christelijk af, onder dezen is menig bekeerling, die vroeger als openbaar misdadiger had te regt gestaan.

Assistent.

1874. Petrus van Dijk, geboren te *Prinsenhage* den 15 Aug. „47, werd assistent den 11 Oct. „74.

Digitized by Google

WOUW, D. B.

Bevolking.

In	1620	had *Wouw*	800	Com. en 2 Protestanten.
"	1725	" "	2024	Zielen met Heerle.
"	1825	" "	2832	"
"	1835	" "	2648	"
"	1855	" "	2789	"
"	1865	" "	2395	Communicanten.

De gemeente *Wouw* grenst Noord aan de gem. *Steenbergen en Kruisland*, Oost aan *Rozendaal en Nispen*, Zuid aan *Esschen*, *Calmpthout* en *Huibergen*, West aan *B. O. Zoom* en N. West aan *Halsteren*. Zij bevat de dorpen *Wouw* en *Heerle*, benevens de gehuchten, *Hazelaar*, *Moerstraten*, *Oostelaar* en *Westelaar*, de *Groote-* en *Kleine-Spellestraat*, de *Wouwsche-Hil*, met de buurten het *Zaagsel*, de *Bijster*, *Oevenstein*, *Schuivenoord*, de *Bouwman*; en — behalve dat aan de parochie van *Heerle*, het dorp zelf en de *Hazelaar* behoort, is al het overige onder de parochie van *Wouw* geweest tot het jaar 1876, benevens het *Land van Nassau*, namelijk de gehuchten *Vroenhout*, *Boeijink*, *Vinkenbroek*, *Haink*, en *Waesberg*, met den *Brembosch*, gemeente Rozendaal en Nispen. (*a*.)

(*a*.) Deze gehuchten van het zoogenaamd *Land van Nassau* behooren onder de Parochie van *Wouw*. Het geschil hierover vroeger ontstaan, is geslist door een verdrag in 1485 tusschen de schepenen van *Rozendaal* en die van *Wouw* en "de ondersaeten".... "en sijn ter stoote over (een ge) comen, en mitsdien soo hebben "de voors. ondersaeten ons liefs Heeren van Nassau, onder de voorn. parochie van "*Wouw* geseten, mede geloofd (beloofd) te contribuëren ende te gelden (betalen) in "alle schoten, nu ende tot eeuwigen dagen, van de kerk of te thoren van *Wouw* "voorz., ende in alles wat daer aen cleven mag". — In kennis der waarheid van beide sijden bezegeld.... 1485 den 3 Nov". (Zie VAN GOOR... bl. 384-385.)

Digitized by Google

Wouw, volgens sommigen *Woude* (naar het latijn *Wouda*,) volgens een oud charter van HENDRIK, Hertog *van Braband*, van 6 Dec. 1232 *Wolde* (*a*.) zal waarschijnlijk zijn' naam ontvangen hebben, van een nabij gelegen woud (in oude taal wold,) waarvan deze geheele landstreek voorheen rijkelijk is voorzien geweest. Nog volgens anderen zou *Wouw*, bij verkorting komen van *Wouwer*, vijver of waterkom. (*b*.) Het dorp ligt 1 uur W. ten Zuiden van *Rozendaal* en $1^1/_2$ uur Oost N. O. van *Bergen-op-Zoom*; het is een wel bebouwd, groot en volkrijk dorp, met een schoon vierkant marktplein. De nieuwe leer der herv. heeft hier weinig bijval gevonden; trouwens eerst in het jaar 1743 kwam de eerste Predikant JAC. CRAAN herwaarts, (*c*.) en sedert lang is er bij gebrek aan ledematen weder geen leeraar meer.

Reeds vroeg hadden de nieuwsgezinden het gewaagd, om ook te *Wouw* hunne nieuwe leer voor te houden; doch de katholijken, standvastig in het voorvaderlijke geloof, waren niet te bewegen; wat meer is, zij hebben de predikatiën belet: trouwens de Bisschop van Antwerpen J. MALDERUS zegt — in het verslag van zijne Diocese en inzonderheid van de buitensporigheden der nieuwsgezinden, overgelegd aan den Aartsbisschop van Mechelen den 30 Nov. 1613, — dat er zelfs eene voorname plaats was, namelijk *Wouw*, waar de Magistraat en de geheele gemeente, op straf van inkerkering, aan den Calvinistischen Predikant verboden hebben, daar te prediken, opdat hij dit niet zou bestaan zonder een bevel van de vereenigde Staten over te leggen. Dit heeft ten gevolge

De *Langen-dijk* was eertijds onder de gemeente *Wouw* en strekte zich uit tot *Voorenseinde*, bij *Sprundel*; de secretaris der Regtbank van *Wouw* was tegelijk Secretaris der dorpen (?) *Voorenseinde* en *Moerstraten*, zooals ook de Drossaard van *Wouw* tevens schout was van deze twee dorpen. De *Langendijk* is kerkelijk onder *Rozendaal* en *Voorenseinde* onder *Sprundel*. (IS. TIRION, *staat van alle volkeren* d. 12, bl. 171 — 173.)

(*a*.) VAN GOOR alsvoren, bl. 415.

(*b*.) Zie KILIAN, het woord *Wouwer*.

(*c*.) VAN DER AA, *Woord*. d. 12, bl. 646.

Digitized by Google

gehad, zegt hij, dat niemand der andersgezinden tot alsdan aldaar heeft durven prediken. (*a.*) In 1620 waren er in *Wouw* nog slechts 2 hervormden, (*b.*) terwijl er 800 katholijke communicanten geteld werden.

In ver verleden tijd was hier slechts eene kapel genaamd: *Onze Lieve Vrouw in 't Wout* door een bepaalden priester als Rector bediend. Volgens het archief der kerk is het zeer waarschijnlijk, dat ARNOLDUS VAN LEUVEN en ELIZABETH zijne gemalin de kerk van *Wouw* omtrent het jaar 1272 gebouwd hebben, — groot en in sierlijken bouwtrant, — de beuk breed 64 voet, de kooren 32 voet, de geheele lengte 180 voet, — het formaat een oud kruis met lange kooren; zij was over eenige jaren eene der oudste en majestueuste van de gansche provincie, — was eertijds geheel van een steenen verwelfsel voorzien (thans alleen het hooge koor, terwijl het overige bij het herbouwen jammerlijk, in modernen stijl eenvoudig geplafonneerd is.) Van buiten is zij van onder tot boven met gekapte duifsteen opgetrokken, met een hoogen en zwaren toren met een korte spits, terwijl op het kruis ook een kloktorentje staat.

Eertijds was de parochie van *Wouw* met het dorp zeer aanzienlijk, en behalve een reguliere Rector (Pastoor) waren er twaalf wereldlijke kapellanen die er dienst deden.

Trouwens in deze schoone kerk vond men weleer onderscheidene Altaren; behalve het hoog Altaar, het pastoors-altaar genoemd, waren er twaalf, van welke elk een eigen rector of kapellaan had, en aan een bijzonderen Heilige was toegewijd. (*c.*)

1. Het altaar van de *H. Maagd* MARIA, der eerste fundatie, met den last van 3 Missen elke week, gaf 18 Rhijnguldens.

(*a.*) *Sijn. Belg.* t. 3, pag. 370, noot 2.

(*b.*) Volgens het verslag des Aartsdiakens van Antw., in 1620 aan den Bisschop gedaan, wegens zijne visitatie in deze stréken.

(*c.*) Uit het Archief van *Wouw* en uit het Register der *beneficien* van het Bisdom van *Antwerpen*.

Digitized by Google

2. Het altaar van de *H. Maria*, der tweede fundatie, met den last van 2 Missen, — gaf 20 scuta, tegen 24 Stuivers.

3. Het altaar der *H. Anna*, met 1 Mis, — gaf 6 Rhijng.

4. Het altaar van het *H. Kruis*, met 1 Mis, — gaf 6 Rhijng.

5. Het altaar van de *HH. Judocus* en *Catharina*, met 1 Mis, gaf 18 Rhijng. Den 8 Mei 1693 werd Rector JOANNES FRANCISCUS CAUDRON.

6. Het altaar van den *H. Thomas* Apostel en de *H. Agatha*, met 1 Mis, — gaf 12 Rhijng.

7. Het altaar van de *HH. Antonius*, eremeit en Abt, en *Laurentius*, met 12 Missen in 't jaar — gaf 12 oude grossen.

8. Het altaar van den *H. Nicolaus*, met 1 Mis, — gaf 16 Rhijnguldens.

9. Het altaar van den *H. Leonardus*, met 1 Mis.

10. Het altaar van de elf duizend maagden, *Ursula* en hare gezellinnen, met 3 Missen.

11. Het altaar van de *HH. Joannes* en *Jacobus*, met 1 Mis.

12. Het altaar van de *HH. Hubertus*, *Christophorus* en *Gertrudis*, met 1 Mis.

De vier laatste zijn wel aan Heiligen toegewijd, maar niet gedoteerd geweest.

Bovendien was er een *Matriculair* en een beneficie op het *kasteel*.

Weleer stonden op het koor kostelijke gestoelten en aan deszelfs trappen een sierlijk gevaarte uit gebijtelde en gepolijste steen vervaardigd waarop het orgel met een groot kruis geplaatst was.

Behalve de parochie-kerk hadden vele gehuchten eene eigen kapel: er was eene kapel op *Oostelaar*; — eene op *Westelaar*; en tusschen deze twee een klein bid-kapelleken; — eene kapel in *Haink*; — eene op *Vinkenbroek*; eene op *Vroenhout*; — eene op *Moerstraten*; — eene op *Saasfelt* (vermoedelijk het *Saagsel*;) daarenboven twee kleine bidkapellekens nabij het dorp.

Digitized by Google

In 1277 bekwam de Abdij van *St. Bernard* op de schelde het patronaatschap van *Wouw* en weinige jaren later ook de incorporatie — Zie Art. *Gastel.* (*a.*)

EGIDIUS... Pastoor te *Wouw*, gaf den 5 Junij 1305, met toestemming van den Heer van *Bergen* en op aanraad van GODEFRIDUS *van Bergen*, vaandrig van voornoemden Heer, gedeeltelijk tot aalmoes, en verkocht gedeeltelijk aan de Abdij van *St. Bernard*, zijne goederen, welke hij te *Wouw* bezat, namelijk een huis en erve, welk hij gewoon was te bewonen, aan de westzijde van de kerk, op voorwaarde nogtans, dat jaarlijks na zijnen dood een jaargetijde zou geschieden. (*b.*)

In 1581 is de kerk, met alwat er in was en met den toren, geheel verbrand en in 1583 de gansche gemeente, welke in dien tijd uit 5000 communicanten bestond, om de vexatie en oorlogswoede gevlugt en verstrooid, welke verstrooijing elf jaren duurde. Toen de gelukzon opdaagde en 's Lands zaken vereffend waren, zijn in het jaar 1594 eenige weinigen (velen waren door armoede, oorlog en menigvuldige ellenden bezweken) tot den geboortegrond terug gekeerd. Zij vonden hunne woningen verwoest, den vruchtbaren akker, ja zelfs de straten, met houtgewassen, bramen, distels en doornen bewassen, dermate dat men moeijelijk de oude wegen, grenzen en scheidingen erkennen en de vaderlijke velden onderscheiden kon: eenige zijn in den jare 1610 voor het eerst wedergekeerd.

(*a.*) In datzelfde jaar verkochten ARNOLDUS VAN LEUVEN en ELIZABETH, zijne huisvrouw (Heer en Vrouwe van *Breda*) het tienderegt benevens het Patronaatschap van *Wouw*, *Loenhout* en *St. Jacob* (*Kapelle* bij Eeckeren) aan de Abdij van *St. Bernard* aan de Schelde; zoodat ook *Wouw* een der zes pastorijen was die door den Abt van *St. Bernard* vergeven werden. In genoemd jaar bevestigden gemelde ARNOLDUS en ELIZABETH aan dien Abt zijne bezittingen te *Wouw*, te *Gastel*, te *Baarle* en te *Loenhout*. (Zie BUTKENS, *preuves*, — t. 1. p. 218, MIRÆUS t. 2, p. 867.) In 1420 heeft MARTINUS V, in het eerste jaar zijns Pausdoms, — en in 1458 PIUS II de kerk van *Wouw* aan genoemde Abdij geannexeerd, geunieerd en geincorpereerd.

(*b.*) Letterlijk uit 's Rijks Archief van *België*, te *Brussel*.

Digitized by Google

In al dien tusschen tijd hield de zeer getrouwe zielenherder, de Eerw. Heer PHILIPPUS MEIJNAERTS, Bernardien, pastoor te *Wouw*, voor den wolf verborgen, aan duizend gevaren bloot gesteld, zich schuil in het dorp *Prinsenhage*; doch zoodra hij had vernomen, dat eenige, schoon weinige zijner schapen waren weêrgekeerd, nam hij afscheid van de Hagenaars en begaf zich tot zijne eigene schapen, die hij steeds een vaderlijke genegenheid had toegedragen en met een herderlijke liefde had bemind. Hij, die ijverige en godvruchtige man overwoog gedurig hoe hij het huis Gods, dat verwoest lag, zou herstellen en opbouwen. Vooreerst heeft hij de Sacristij opgetimmerd, waarin hij langen tijd de Goddelijke zaken verrigtte; later bij het aangroeijen van het getal zijner schapen, heeft hij een dak gelegd boven het hoog altaar. Eerst in het jaar 1611 is het koor der kerk weder geheel opgebouwd, en in 1614 zijn de twee zijkooren hersteld

Van dan af zijn de Roomschen in die kerk gebleven tot het jaar 1648, wanneer dezelve op hoog bevel is gesloten op den 3 Julij van dat jaar, en door de gereformeerden is ingenomen en geoccupeerd geworden, die den 29 der zelfde maand de eerste godsdienstoefening daarin gehouden hebben. (*a.*)

Van dien tijd af moesten de godsdienstoefeningen der katholieken gehouden worden in stallen en schuren, totdat een *kerkfiguur*, zooals men het noemde, of een schamele *Schuurkerk*, bij oogluiking der beambten konde worden opgetrokken buiten het dorp (vermoedelijk in de *Martel.*) (*b.*) Sedert den Munsterschen vrede heeft men, voor de uitoefening van de godsdienst, aan den

(*a.*) In den jare 1649 is mede de zoogenaamde *oude-pastorij*, op last van hoog bevel, door den Roomschen pastoor ontruimd moeten worden, en deze door den gereformeerden predikant geoccupeerd en bewoond; dientengevolge heeft de tiendheffer pligtshalve in het jaar 1660 eene nieuwe pastorij voor den Roomschen pastoor getimmerd. (Archief van *Wouw*.)

(*b.*) De katholieken moesten jaarlijks voor grondhuur 15 gulden betalen; dan of men hiervan den veertigsten penning betaald heeft blijkt mij niet.

Digitized by Google

tijdelijken *Drossaard* voor *recognitie-penningen* jaarlijks moeten betalen 400 gulden, mitsgaders aan den Schout van *Rozendaal* een half okshoofd wijn of 31 gulden en 10 stuivers, — en een gelijke som aan den Fiskaal in den *Haag*. Deze 400 gulden zijn de katholieken verpligt geweest te betalen tot het half jaar van 1750. (*a*.)

Op hoog bevel werd de Roomsche *kerk-figuur* voor de tweede maal den 22 Julij 1755 gesloten om redenen, die het daglicht niet mogen zien; gevolgelijk waren de katholieken verpligt, zelfs den geheelen winter, naar omliggende plaatsen te gaan om hunne godsdienst-pligten na te leven, totdat in de maand April 1756 deze *Schuurkerk* weêr geopend is geworden, hebbende de Roomschen tot bewerking van dien over de 1500 gulden onkosten moeten maken. (*b*.) In 1762 of '64 deze kerk slecht en bouwvallig zijnde heeft men van HH. Mogende verkregen, om, met aanwijzing van de plaats buiten het dorp, in de *Klooster-straat*, eene nieuwe schuur-kerk te timmeren, en eindelijk is deze, met vergunning als boven, in het jaar 1783 nog merkelijk vergroot.

Bij dekreet van het vertegenwoordigend ligchaam des Bataafschen volks, dato 8 April 1800, is het kerkgebouw, c. a. door het hervormd kerkgenootschap tot alsdan in gebruik, als zijnde wel en wettig genaast, aan het Roomsch-katholiek kerkgenootschap toegekend volgens het 6e der additionele Artikelen van de Staatsregeling, met den specialen last, om bij verhouding van 2622 tegen 44 zielen zoodanige som als den Protestanten zou toe-

(*a*.) Het placaat van hunne edelmogende Heeren, dato 19 Julij 1730, bepaalde de *recognitie-penningen* voor *Wouw* op 80 gulden 's jaars; doch de tijdelijke Drossaard sustineerde, dat hij op die voorwaarde zijn officie had gekocht, en bij gevolg dat hem die som jaarlijks moest blijven betaald worden: om de rust te bewaren heeft men zich hiertegen niet verzet, en mogelijk had het ook niet gebaat.

(*b*.) Zoo meldt ons het Archief van *Wouw*; dan volgens de "*Nederlandsche Jaarboeken*", bladz. 562, is de kerk van *Wouw*, den 8sten van grasmaand, 1756, geopend op autorisatie des fiskaals van den Rade van Braband, door den deurwaarder van het geregtshof, en de godsdienst openbaar uitgeoefend.

Digitized by Google

komen, aan hen uit te keeren; dan, na veel haspelen, hebben dezen den 14 Julij van laatstgemeld jaar, verklaard van hunne pretensie af te zien. (*a*.)

Intusschen hebben de Roomschen het hoog koor met de zijkooren alleen ten gebruike gehad, totdat zij den geheelen beuk der kerk, in het jaar 1823 hebben opgebouwd.

Opmerkenswaardig is het, dat het hoog Altaar dat in 1630 vervaardigd is onder de gereformeerden altijd is blijven staan, — grootendeels bedekt met de *tien geboden* en met den *preekstoel*. De kerk zooals ze thans is, mag men nog prachtig noemen en vooral om hare veelvuldige versieringen. Zij is voorzien van vijf altaren, 4 schoone biechtstoelen en een preekstoel, wiens voetstuk uit beelden bestaat, die door deskundigen hoog geschat worden. Het hoog altaar prijkt met een fraai schilderstuk.

De kerk pronkt inzonderheid met een *kostelijk gestoelte*, — met eiken-houten kanonikenbanken, versierd met uitmuntend snijwerk en tweeëntwintig beelden van Heiligen, die even als nog acht andere dergelijke beelden, aan de biechtstoelen, in de zijkooren geplaatst, meesterlijk gesneden zijn, naar men zegt, door een monnik uit het klooster van *Schel*. Dit gestoelte en de beelden zijn herkomstig uit de Abdij van *St. Bernard*, aan de Schelde, waar zij vroeger geplaatst zijn geweest: doch met de troebels en omwentelingen zijn ze uitgebroken en geborgen, onder anderen naar men zegt op den toren van *Antwerpen*, vandaar in rustiger tijd overgebragt naar *Gastel* en later naar *Wouw*, waar ze sedert bijna eene halve eeuw de kerk versieren.

De overlevering wil dat hier kloosters en kasteelen zijn geweest, waarvan nog eenige sporen te vinden zijn.

In ver verleden tijd ontmoette men hier een Nonnenklooster, het *St. Catharinadal* genaamd, hetzelfde, wat thans nog te *Ooster-*

(*a*) Op het laatst der vorige eeuw was het voorste gedeelte der kerk erg vervallen, en had ook de toren geene spits meer; (thans is er een korte spits op.)

Digitized by Google

hout bestaat; doch oorspronkelijk in de parochie van *Wouw*, op Vroenhout gesticht is. Over eenige jaren was nog een groote blaauwe steen overig ter plaatse waar het klooster heeft bestaan

Weleer vond men in de gemeente het kasteel *Altena* en het zoogenaamde *Kasteel* of *Huis* van *Wouw*, door de Heeren van Bergen gesticht. Van het eerste vindt men schier niets dan de gedachtenis: — van het laatste ziet men nog brokken van zware muren en de fondamenten van de kapel, mitsgader eene boerenwoning. Het was eertijds een sterk en ruim kasteel, niet ver van het dorp, waar de Heeren van Bergen hun verblijf plagten te houden, vooral in den zomer om zijne schoone ligging en de gelegenheid tot de jagt.

Gedurende den oorlog tusschen *Spanje* en de vereenigde gewesten, werd het *Huis van Wouw* nu van den eenen en dan van den anderen belegerd en bemagtigd.

JAN VAN WITHEM, Heer van *Beersele*, in 1581 Heer van *Wouw*, leverde het in de handen van den Hertog van *Parma*, op welken het twee jaar later door den Maarschalk VAN BIRON, ten behoeve der staten werd veroverd. De staten deden het versterken; doch het veranderde weldra wederom van eigenaar, wijl de bevelhebber MARCHAND hetzelve verradelijk verkocht voor *f* 10,000 aan *Parma* den 17 Januarij 1587, van dien tijd af was het vele jaren het verblijf der struikroovers, die veel schade ten platten lande deden en de scheepvaart tusschen Holland en Zeeland belemmerden. Prins MAURITS maakte er zich in 1606 meester van, deed de vestingwerken slechten en gaf het aan zijnen neef, HERMAN *van Bergen*.

Het kasteel is oud en er was eene kapel, waarin de goddelijke dienst werd verrigt; trouwens omtrent het midden van de 14e eeuw stichtte de Heer van *Bergen* eene kapellanij, en den 3 Maart 1357 bewilligen de Abt van *St. Bernard* en de Bisschop

Digitized by Google

van *Luik* in het verzoek des Heeren van *Bergen*, om eenen kapellaan te mogen hebben in het kasteel van *Wouw*, (*a.*)

In het eerst der 16e eeuw hield de vermaarde DESIDERIUS ERASMUS, op verzoek en in de tegenwoordigheid van den Heer *van Bergen* en vele andere aanzienlijke en voorname mannen, op het *Huis* van *Wouw*, een mondgesprek met HENRICUS CORNELIUS AGRIPPA, (*b.*) over verschillende soorten van magie of tooverkunst, waarin de eerste de onzekerheid en de bedriegelijkheid der magie met kracht van redenen betoogde.

In het kasteel van *Wouw* is een voorvader van den Koning van *Beijeren*, dus een vorstelijk persoon, uit de familie van JAN *met de Lippen*, Heer van *Bergen* geboren. Een Ms, bij den heer P. CUIJPERS, zegt ook: In 1581 is op het kasteel van *Wouw* geboren en aldaar gedoopt de dochter van JAN VAN WITHEM, met name MARIA MERCIA.

HENRICUS VAN WOUW, leeraar in de beide regten, was een der 2 Secretarissen in de Diocesane kerkvergadering van *Mechelen*, gehouden in 1574. (*c.*)

FRANCISCUS BESSELS, geboren te *Wouw*, uit de Abdij van *Tongerloo*, werd in 1734 kapellaan te *Poppel* en in 1745 pastoor te *Oosterbeers;* hij deed in 1763 afstand. (*d.*) ALEXIUS WOUDA van *Wouw*, werd in 1454 den 16 Aug. kanonik der kathedraal te *'s Bosch* en deed in 1457 afstand. (COPPENS alsvoren d. 2, bl. 100.)

(*a.*) MIRÆUS, *op Dipl.* t. 4, pag. 602.

(*b.*) Hij was de auteur van het boek: *„de occulta Philosophia"*, (van de verholen wijsbegeerte) en andere boeken, wier lezing afgekeurd was. — D. ERASMUS is uit het Augustijnen klooster van *Stein* bij *Gouda*, waarin hij regulier kanonik was, geroepen door HENRICUS *van Bergen*, Bisschop van *Kamerijk*, en heeft zich in dezes familie met velen in vriendschaps-betrekking gesteld, vooral met JACOBUS BATTUS, geheimraad van den Senaat van *Bergen*, aan wien ERASMUS vele brieven schreef. (MELCHIOR ADAMUS, *in vita* ERASMI.) Zie verder LE ROIJ, *hist. March. Antv.* p. 486.

(*c.*) *Sijnops. Mon.* t. 2, pag. 402. —

(*d.*) COPPENS t. 4 bl. 202 en t. 3, 2e. afl. bl. 171.

Digitized by Google

Pastoors *van* Wouw.

1305. Egidius.... den 5 Junij. (Zie boven.)

1310. Petrus was pastoor in dit jaar. (Archief van de Abdij.)

15... Henricus Stromp (*Strompeus* of *Verstrompen*,) Bacelier formeel in de godgeleerdheid, was pastoor, ik weet niet in welk jaar benoemd; hij stierf den 19 Maart 1552.

1567. Jacobus Daen vind ik als pastoor te *Wouw*, in het Archief van België, te Brussel: *papiers d'Etat, Liasse n°* 1034 *ancien:* hij overleed den 29 Aug. 1571.

1571. Joannes Crooke (op een randschrift van zijn portret leest men: Joannes Crooke... pastor et persona Woudæ, obiit 1575; hij stierf den 21 Febr. 1575.

1576. Philippus Meijnaerts is in dit jaar of daaromtrent pastoor geworden: hij verdient den roem, niet alleen zijne onderhoorigen, maar ook de katholieken in den omtrek, in de R. K. Kerk bewaard te hebben. Hij heeft zich menigmalen als een onverwinnelijke held voor het katholiek geloof voorgesteld. Van *Wouw* in benarde omstandigheden verjaagd, hield hij zich schuil in het dorp *Prinsenhage*, van waar hij, van de muren van *Breda* tot *Bergen-op-Zoom*, hier en daar functiën verrigtte als een ware herder vol zielenijver, terwijl al andere priesters gevlugt waren. Hij stierf in zijne gemeente in het veertigste jaar zijner herderlijke bediening den 15 Jan. 1616, als landdeken van Bergeno.Z.

16... Cornelius Trutius volgde op; doch in welk jaar is niet zeker: het Archief der Abdij meldt ons, dat hij in 1624 pastoor te *Wouw* was en in 1635 pastoor te *Oudenbosch*; (dit is ook onzeker) hij stierf den 16 Nov. 1639.

1621. Joannes van Baserode of Baesrode was opvolger; doch in welk jaar hij pastoor is benoemd, is niet zeker, waarschijnlijk reeds in »21; trouwens in dit jaar is hij 's avonds ten 10 ure uit het huis van den Ontvanger Petrus Willeborts opgeligt en in hechtenis gehouden, omdat hij, zooals men dacht, aan eene zieke vrouw de H. Sacramenten had toegediend; doch 's morgens

Digitized by Google

als onschuldig losgelaten op een losgeld van 12 gulden. (*a.*) In 1636 en misschien later was hij nog pastoor en verder weet ik niets van hem.

1638. JUDOCUS BAL, notaris Apostoliek, werd in „38 pastoor. Tijdens zijn verblijf is de kerk den Roomschen ontnomen. Hij heeft het herdersambt bekleed tot 1664. Volgens het Archief der Abdij stierf hij den 1 Aug. „72.

1664. EDMUNDUS WEIJERS werd pastoor in „64, en kort daarna Deken; hij nam zijn ontslag in „71, terwijl hij eerst den 16 Aug. „88 overleed.

1671. THEODORUS EGONS, pastoor den 22 Dec. en insgelijks landdeken van het jaar „81. Den 24 Maart werd hem de deser-

(*a.*) De pastoor J. VAN BASERODE had een verzoek gedaan aan den Markies van Bergen; deze schrijft deswege aan den Drossaert te Wouw C. DE PETERS, dat hij „hem moet te kennen geven, oft de Capellerie van het kasteel tot *Wouw* „eene Capelle castrale is, wie den dienst daar tot noch toe heeft bediend, ende „waer denselven is geschiet, wie daervan de leste brieven van Collatie heeft ver„leent en aen wien, hoeveel missen daertoe staen, wat renten en vruchten dieselve „is hebbende; ten anderen of de Capelle op onsen huijsse nog in staudt is enz., „opdat wij... nader op des Suppliants moegen resolveren naer wij zullen vinden". Gedaen op onsen huijse *Boxmeer* den 27 Martii 1632.

In 1633 geeft de Markies de „Collatie van de Capelle Castrale voor JOANNES PERX, kapellaan tot *Wouw*". Wij Albert... doen te weten; — Alsoo wij bericht zijn, dat op „ons Casteel tot Wouw eertijds bij onse Voirheeren gefondeert is seker „beneficie of Capelle Castrale en... daertoe jaerlix 42 Carolus-gulden geordonneert, „oock tot noch betaelt zijn; daeromme willende daerinne voorsien... soe is 't dat „wij voirs. Joês PERX, daermede begiftigen ende alsulcken beneficie geconfereerd „hebben, gelijk wij doen bij dese.... *Boxmeer* 24 Febr. 1633.

In 1636 schreef de Markies aan den pastoor J. v. B. — „Wij ALBERT.... doen „te weten, dat wij hebben gegunt en gegeven... mitsdesen aen den Eerweerdigen „Pastoir van *Wouw* J. v. BASERODE eene hofstede eertijds toebehoort hebbende „*Michel Bartels*, gelegen bij de goederen van de Pastorie, Oost het kerkhof, „West den waterloop.... item een kleijn revirken nevens de doelen, op conditie „nogtans, dat de voors. alleenlijk bij hem zullen mogen gebruijckt worden, ende „nae sijn doot op ons en onse nacomelingen commen te vallen". Actum *Wouw* 26 Aug. 1636.

Digitized by Google

vituur van *Kruisland* en *Heerle* opgedragen en aanbevolen. Hij stierf den 27 Jan. „92.

1692. Theodorus Verspreet werd den 4 Febr. „92 pastoor, was ook deken en bijna 34 jaren een ijverig herder; hij overleed den 7 Junij 1725.

1725. Henricus Loots, geboren te *Antwerpen*, werd den 8 Junij 1725 pastoor en landdeken van *Bergen o. Z.* Hij stierf den 15 Oct. „40.

17... Romanus Janssens, van *Antwerpen*, pastoor, stierf den 28 Julij „27.

17... Gregorius Doorlaghe, van *Schelle*, werd vermoedelijk pastoor den 20 Mei „39 en overleed den 14 Junij „59.

17... Franciscus Cras, van *Antwerpen*, waarschijnlijk pastoor benoemd in „40 en overleden den 2 Dec. „46.

1746. Benedictus van Mol, volgde op, werd landdeken en stierf den 23 Julij „60.

1760. Gerardus Hoffmans werd ook landdeken en overleed den 12 April „76.

1776. Malachias van den Hert, geboren te *Antwerpen*, werd pastoor in „74 of „76, en stierf den 26 Aug. „82.

1782. Theodorus Emberts, geboren te *Bergen o. Z.*, opvolger overleed den 22 Mei 1806.

1806. Albericus de Naijere, te *Hal* geboren, werd den 6 Junij 1806 pastoor en stierf den 2 Dec. „13.

1813. Dominicus, met zijnen doopnaam Joannes Martinus Boeijen, geboren te *Halen*, den 1 April 1762, werd den 13 Dec. „13 pastoor en na ijvervollen arbeid van 34 jaren overleed hij den 19 Jan. „47.

1847. Jacobus Hellemons, geboren te *Rozendaal* den 16 Nov. 1807, werd pastoor den 30 Maart „47, en vermits de parochie van *Wouw* aan het Bisdom is gekomen, is hij den 31 Dec. „74 eervol ontslagen en naar *Gastel* getrokken, waar hij bij den pastoor inwoont.

Digitized by Google

1874. Petrus Cornelius Tielens, geb. te *Leur* den 25 Sept. #23, werd pastoor den 31 Dec. 74.

Kapellanen *van* Wouw.

15... Adrianus Tapper; het jaar van aanstelling niet bekend, doch voor de volgende zal ik het jaar van afsterven rekenen voor het jaar van benoeming voor den opvolger: Tapper stierf den 3 Oct. 1574; dan hier vind ik geen onmiddelijken opvolger, wellig om de troebelen en de vervolging.

1633. In dit jaar vind ik eerst Joannes Perx als kapellaan, aan wien de Markies het beneficie van het *Kasteel* heeft verleend, zooals in noot A bl. 312 is gezegd: verder is mij niets van hem bekend.

16... Albertus Vlaminckx, die den 27 Julij 1679 overl. is.

1679. Placidus d'Or, van *Antwerpen*, stierf den 6 April 1703.

1708. Maximilianus de Hase van *Antwerpen*, overleed den 4 Aug. 1719.

1719. Albertus Otgens, van *Oudenbosch*, stierf den 20 Sept. #27.

172.. Henricus Loots, later pastoor en Deken, stierf den 15 Oct. #40.

17... Joannes de Bie, van *Vosmeer*, overleed den 11 Julij #44.

17... Franciscus Cras later pastoor, stierf den 2 Dec. #46.

17... Felix Vleminckx, van *Aarschot*, overl. den 16 April #47.

17... Jacobus Evrard, van *'s Gravenhage*, overl. den 8 Oct. #63.

17... Humbertus de Munck, van *St. Gillis*, overl. den 5 Nov. #69.

17... Placidus van Dijk, van *Etten*, stierf den 7 Febr. 74.

17... Guido Khopff, van *Brussel*, overleden den 25 Dec. #81.

17... Malachias van den Hert. (Zie boven.)

1774. Isdesbaldus van Reusel, van *Norderwijk*, overleden den 29 Jan. #83; Hij was geboren den 5 April #33 en werd kap. den 2 Aug. #74.

Digitized by Google

17... AMBROSIUS BOSSTRATEN, van *Duffen*, overleden den 27 Mei #94. (*a.*)

17... JUDOCUS BACKX, van *Lokeren*, overl. den 10 Julij 1806.

1783. GABRIËL VERHOEVEN, geboren te *Eekeren* den 2 Aug. 1745 werd kapellaan in Febr. #83, in plaats van BACKX, overl. den 11 Sept. 1801.

17... PETRUS DILLEN, te *Balen* geboren den 9 Mei #42, overleden den 4 Mei 1805.

1790. ALBERICUS DE NAIJRE, geboren te *Hal* den 16 Jan. #52, werd 1e. kapellaan in #90. (Zie boven.)

1801. MAXIMILIANUS BRIL, geboren te *Lillo-Kruisweg* den 31 Aug. 1763, werd 2e. kapellaan in 1801 en 1e. kap. den 6 Junij 1806; hij is pastoor te *Capelle* benoemd in April #16.

1806. LEO VAN DINGENEN, werd 2e. kapellaan den 12 Julij 1806 en eervol ontslagen den 19 Oct. #12.

1812. HUBERTUS LOONEN, geboren te *Breda* den 24 Jan. 1783, werd 2e. kapellaan den 19 Oct. #12, en naar *Rozendaal* verplaatst als 1e. kap. den 6 Febr. #18.

1816 LEONARDUS COENEN, geboren te *Zoute-Leeuw*, werd 1e. kapellaan den 10 April #16, en pastoor te *Gastel* de 24 Febr. #18.

1818. CORNELIUS DE BRUIJN, geboren te *Sprundel* den 7 Maart 1791, werd 2e. kapellaan den 10 Febr. #18, en 1e. kap. den 15 Nov. #21; hij werd eervol ontslagen den 28 Oct. #57 en stierf plotseling den 5 Dec. #60.

1818. HENRICUS JOSEPHUS VAN DEN BEMDEN, geboren te *Antwerpen*, werd 1e. kapellaan den 24 Febr. #18; hij heeft om zijne aamborstigheid zijn ontslag gevraagd den 10 Nov. #30 en stierf den 27 Sept. #31.

1821. JOANNES BAPTISTA VERHEES, geboren te *Bavel* werd 2e. kapellaan den 15 Nov. #21, en professor in het Seminarie te *Hoeven* den 20 Mei #23; later pastoor te *Zegge*.

(*a.*) Deze en meer anderen zijn medegedeeld uit het Archief der Abdij, als CASIMIRUS PIOT, van *Leuven*, licentiaat in de Theologie, overleden den Sept. 1805.

Digitized by Google

1823. JOANNES VAN GILS, van *Oosterhout*, werd 2e. kapellaan den 23 Mei *a*23, en pastoor te *Fijnaart* den 1 Sept. *a*30.

1830. JOANNES BAPTISTA KRÜGER, kapellaan den 1 Sept. *a*30 en kap. Coadjutor te *Sluis* den 21 April *a*42. (Zie *Hoogerheiden.*)

1840. JACOBUS BUS, geboren te *Gastel* den 14 Oct. 1805, bernardien, werd assistent den 10 Julij *a*40 en 2e. kapellaan den 30 Nov. *a*42; hij kreeg eervol ontslag den 22 Julij *a*57.

1857. PETRUS VAN AALST, geboren te *Prinsland* den 31 Jan. *a*28, werd 2e. kapellaan den 22 Julij *a*57, en pastoor te *Gastel* den 30 Sept. *a*67.

1857. CORNELIUS VERHEIJEN, geboren te *Rozendaal* den 17 Oct. *a*26, werd 1e. kapellaan den 28 Oct. *a*57, kapellaan te *Rucphen* den 7 Sept. *a*68, en pastoor aldaar den 5 Dec. daaraanvolgende. (Zie *Rucphen.*)

1867. RUMOLDUS VAN AALST, geboren te *Prinsland* den 16 Junij *a*29, werd 2e. kapellaan den 30 Sept. *a*67, en kap. te *Oudenbosch* den 31 Dec. *a*74.

1868. CORNELIUS VAN DE ZANDE, geboren te *Sprundel* den 6 Aug. *a*33, werd 1e. kapellaan den 7 Sept. *a*68 en kap. te *Hoogerheiden* den 30 Sept. *a*69.

1869. PETRUS CORNELIUS MARIA VERHOEVEN, te *Breda* geboren den 10 Dec. *a*42, was 1e. kapellaan den 31 Dec. *a*69.

1874. ANTONIUS FRANCISCUS OOMEN, geboren te *Prinsenhage* den 17 Dec. *a*44, werd 2e. kapellaan den 31 Dec. *a*74.

Digitized by Google

WOUWSCHE-PLANTAADJE, D. B.

Sedert lang verlangde de HoogEdele Baron PETRUS CONSTANTINUS DE CATERS in de *Wouwsche-plantaadje*, die in hare geheele uitgestrektheid hem toebehoort, eene kerk en pastoor te verkrijgen: hij wenschte zijn verlangen tot rijpheid te brengen en besloot in het begin van het jaar 1870 eene kerk en pastorij op zijn eigen kosten te bouwen: met onvermoeiden ijver begon dat werk; den 9 Junij van datzelfde jaar werden de eerste grondslagen gelegd; rusteloos werd het bouwen voortgezet. „Zoodra waren de houten hulpkerk en de tamelijk fraaije pastorij (*a.*) niet opgetrokken, of de Edele Baron wendde zich tot Mgr. den Bisschop met het verzoek, om de *plantaadje* met eenige bijgelegen gehuchten tot eene zelfstandige parochie te verheffen. Aanvankelijk vlotte dit niet om eenige zwarigheden van verschillenden aard. De zwarigheden zijn echter zachtjes aan weggeruimd en de Baron deed een begraafplaats en een sierlijken tuin voor den toekomstigen pastoor aanleggen; terwijl hij de kerk van het noodige zilverwerk, misgewaad, van stoelen en banken, van een Altaar, biecht- en predikstoel voorzag, en — nieuwe offers aanbood.

Op het einde van het jaar 1875 heeft Mgr. H. VAN BEEK, Bisschop van *Breda* de „*Wouwsche-plantaadje*," met een aanzienlijk deel van *Wouw* tot een parochie verheven, die in zich bevat de genoemde *plantaadje*, voor een gedeelte de gehuchten *Wesselaar* of *Westelaar*, den *Wouwschen-Hil*, het *Zaagsel* en den *Brembosch*, mitsgaders de buurten *Schuivenoord*, *Oevenstein*, den *Bijster* en de *Vleet* of *Moerkant*. De parochie telt ongeveer 650 Zielen.

Den 9 Januarij 1876 is als eerste pastoor der kerkelijke gemeente de „*Wouwsche-plantaadje*" geheeten, benoemd THEODORUS JOANNES KETELAARS, die te *Bergen-op-Zoom* geboren, sedert 1865

(*a.*) In jaar 1877 is er een grootere pastorij gebouwd.

Digitized by Google

professor in het klein Seminarie te *Oudenbosch* en sedert *'68* kapellaan te *Beek* was geweest.

De 22 Januarij *'76* was voor de *W. Plantaadje* de eeuwig gedenkwaardige dag, waarop de nieuwe pastoor, door Z. Doorl. Hoogw. den Bisschop daartoe gemagtigd, *kerk* en *kerkhof*, onder algemeene vreugde der parochianen van alle zijden toegevloeid, heeft ingezegend, waarbij ook de parochie de H. GERTRUDIS tot bescherm-heilige of patrones heeft verkregen : hierdoor is de kroon op het werk gezet en het verlangen van den Baron niet slechts maar van vele anderen vervuld.

Den 22 Februarij *'76* is de pastoor KETELAARS door den ZeerEerw. Heer C. DOGGEN, deken van Bergen-op-Zoom, omgeven van een breede priesterschaar, plegtig geinstalleerd, terwijl vervolgens genoemde Deken de wederzijdsche pligten den herder en den parochianen met zielroerende woorden heeft voorgehouden: waarna deze dag met een feestmaal is geeindigd.

In de maand April, den 23, is er een begin gemaakt met het restaureren en opsieren der kerk door drie kostelijke beelden, netjes gepolichromeerd, terwijl de geheele kerk prachtig en kunstig geverwd is; alles weêr op kosten van den Baron.

De parochie heeft haar onstaan vooral te danken aan de milddadigheid van den edelen Baron P. C. DE CATERS. — God zegene zijne offers !

Digitized by Google

ZEGGE, D. E.

Bevolking.

In	1725	telde *Zegge*	338	Zielen.
"	1835	" "	404	"
"	1855	" "	533	"
"	1865	" "	408	Communicanten.

Het dorp *Zegge* ligt 1 uur Z.Z. West van *Oudenbosch*, en even ver Oost van *Rozendaal*, en N. West van *Rucphen*, waaronder het in het burgerlijke behoort. Deze plaats, was reeds sedert 1608 eene afzonderlijke gemeente, doch in het jaar 1810 is zij bij *Rucphen* gevoegd. Dit dorp, vroeger gezegd *Landen van Bergen boven den Nieuwenberg*, werd eertijds genaamd *Musberg*, — welks inwoners, met de daartoe behoorende gehuchten *het Molenkwartier*, de *Lage Zegge*, de *Noordhoek* en het *Heesterbosch*, de tegenwoordige kerkelijke gemeente van *Zegge* uitmaken. De kapel, welke hier nog bestaat, en aan *Onze Lieve Vrouwe Boodschap* toegewijd is, is reeds zeer oud, althans het gedeelte naast de straat: zij werd tijdens de hervorming ook al aan de katholijken ontnomen; doch nimmer door de hervormden, die hier niet werden gevonden gebruikt. Sedert was het beeld van de *H. Maagd en Moeder Gods Maria*, dat vroeger in deze kapel stond, in woningen van particulieren geborgen; (*a.*) men houdt dit voor mirakeleus, dat is; dat het Gode behaagd heeft, door de voorspraak zijner geliefde *Moeder*, hier wonderen uit te werken. Groot is dan ook van onheugelijke tijden geweest en is

(*a.*) Eens, dat de geheele hofstede in asch werd gelegd, werd een hoek van de kamer, waarin dit beeld zich bevond, met hetzelve, volgens verklaring van ooggetuigen, ongeschonden van de vlammen bewaard.

Digitized by Google

nog ten huidigen dage de toeloop van godvruchtige Maria-vereerders en bedevaartgangers processiewijze als anderzins, inzonderheid op den feestdag van *O. L. Vrouwe Boodschap* den 25 Maart, mitsgaders op alle Zaturdagen in het jaar; maar wat nog meer is, op elken dag zonder uitneming, komen, niet slechts inwoners, maar ook vreemdelingen, deze *kapel* bezoeken en *O. L. Vrouw* vereeren en aanroepen. Het wonderlijk bewaarde beeld is, na de beroerten, in rustiger tijden, weder naar de *kapel* terug gebragt, waarschijnlijk bij den aanvang der loopende eeuw, wanneer zij weder in het bezit der Katholijke-ingezetenen is gekomen. Dagelijks staat de *Kapel* van 's morgens tot 's avonds open en schier nooit zonder volk. Sedert het jaar 1821 is in deze kapel, die in het jaar 1820 merkelijk vergroot is, ten gerijve der daaromtrent wonende katholijken, op Zon- en feestdagen de goddelijke dienst verrigt, door een' Priester uit het Seminarie van de *Hoeven*, die daartoe telkens kwam en terugkeerde, wat ik zelf 8 maanden heb waargenomen. Dan den 9 Sept. 1833 is *Zegge*, welks inwoners tevoren onder *Rozendaal* en *Oudenbosch* parochiëerden, tot eene zelfstandige parochie verheven; terwijl in 1847 de ingezetenen tegenover de oude kapel, die nog bestaat, eene betamelijke kerk hebben doen bouwen, voorzien van eenen toren, klok en orgel. Het is een eenvoudig langwerpig gebouw, dat wederom aan *O. L. Vrouwe-Boodschap* is toegewijd. (*a.*)

Pastoors *van* Zegge.

1833. Joannes Baptista Verhees, geboren te *Bavel*, werd eerste pastoor den 9 Sept. *'33*, en om zijne zinneloosheid eervol ontslagen den 18 Junij *'34*.

(*a.*) Opmerkelijk is het wapen, door de voormalige gemeente gevoerd; het is een rood schild, waarin een ander vierkant schild, met drie makels, waarvoor een geknield Lieve-Vrouwe-beeld met een boek en eene ster, en een weegschaal boven het hoofd. (V. D. Aa, *Woord.* d. 13, bl. 128.)

Digitized by Google

1834. THOMAS VAN LEIJSEN, geboren te *Hout* den 26 Jan. 1794, werd pastoor den 18 Junij „34, en hij overleed den 16 Febr. „45.

1845. ANTONIUS BIERWAGEN, te *Oosterhout* geboren den 12 Junij 1794, werd pastoor den 4 Maart „45 en eervol ontslagen den 30 Sept. „74.

1874. PETRUS VERMEULEN, geboren te *Ginneken* den 2 Dec. „24, werd pastoor den 30 Sept. „74.

ASSISTENTEN.

1868. GODEFRIDUS VAN DIJK, geboren te *Dongen* den 14 Mei „42, werd assistent den 26 Sept. „68 en 3e. kapellaan te *Oosterhout* den 12 Junij „71.

1871. JOANNES SNOEK, geboren te *Teteringen* den 4 Aug. „38, werd assistent den 12 Junij „71 en Rector in het pensionaat te *Dongen* den 30 Sept. „74.

GROOT-ZUNDERT, D. BR.

Bevolking.

In	1620	had	*Groot-Zundert*	950 Comm. en 16 Protestanten.
„	1825	„	„	2200 Zielen.
„	1835	„	„	2570 „
„	1855	„	„	3034 „
„	1865	„	„	2402 Communicanten.

De gemeente *Zundert-en-Wernhout*, grenst Noord aan de gemeente *Rijsbergen*, Oost en Zuid aan België, West aan België en *Rucphen-en-Sprundel*. Zij bevat de dorpen *Groot-Zundert* en *Klein-Zundert* en de daartoe behoorende gehuchten *Achtmaal*, *Baamberg*, *Benedenmoer*, *Beverstraat*, *Gaard*, *Heistraat*, *de Hel*, *de Lent*, *Ostaije*, *Stuivezand*, *Wernhout*, *Wildert* en *Zunderstreek*.

Digitized by Google

Het dorp *Groot-Zundert* ligt 3 uren Zuidwest van *Breda*, aan den straatweg van *Breda* naar *Antwerpen*.

Zundert wordt *groot-Z.* genoemd, niet slechts ter onderscheiding van *Klein-Zundert*, maar ook omdat het oudtijds een groot en schoon dorp was, waar men veel welvaart vond en groote handel, door de menigte van wollen-lakenwevers en lederbereiders gedreven werd; doch dit is in eens gekeerd, doordien de Spaansche troepen in 1554 of, volgens een geschreven Kronijk van *Breda* c. a., in 1584, bij de belegering der stad Antwerpen, te *Zundert* een grooten brand verwekt hebben, waardoor wel 200 huizen in de assche gelegd werden, waardoor de nering is verloopen.

Het dorp is nevens het vorige veel kleiner herbouwd.

In de 17e eeuw werd deze ramp opgevolgd door eene hevige *pestziekte*, die eenige honderden menschen naar het graf sleepte; deze ziekte duurde vele achtereenvolgende jaren. In 1671 scheen de pest deze plaats verlaten te hebben; doch daarna heerschte weêr een andere kwaadaardige en gevaarlijke ziekte, de *roodeloop* waaraan ook velen zijn gestorven.

Zundert heeft in vorige tijden een gedeelte gehad, dat aan den Hertog van *Braband* toebehoorde en daarom nog lang daarna het *Hertogs-deel* genaamd werd, terwijl het ander gedeelte door de Heeren van *Breda* bezeten werd, waarom men het later het *Nassausche* noemde.

Het Hertogsgedeelte, alwaar nog tot in de vorige eeuw, de gewoonten en regtsgebruiken van *Santhoven* onderhouden werden terwijl men in het Nassausche deel de kostumen van *Breda* naleefde — werd den 8 Maart 1387, bij beleening door JAN VAN POLANEN van JOANNA, Hertogin van *Brabant* verkregen. De Hertogin JOANNA had deze Heerlijkheid slechts verpand, met nog 4 andere parochiën, met voorbehouding van die te kunnen lossen; de Akte luid aldus: „JOANNA bij de gratie Godts Her„toginne van ... Braband ... doen cond allen luijden, dat ... JAN „VAN POLANEN, Heere van der *Leck* ende van *Breda* ons ge„leent heeft die somme van duijsent francken ...; soo ist, dat

Digitized by Google

„wij hem daer voere in handen hebben geset ende verpandt, in „handen setten en verpanden, mits desen brieve alle onse Heere„lijckheijt van Groot-Zundert, van Kleijn-Zundert, van der Hage, „van Sprundel ende van Nijspen, gelijck ende in der selver vue„gen dat wij die in den selven dorpen hebben gehouden...., al „sulcken conditien daertoe gedaen, dat wij onse oir ende naer„commelingen altoos alst ons sal gevoeghen jegen den Heere *van „der Lecke* voorsz. zijnen oir en naercommelingen mogen lossen „met duijsent francken... en dat die Heerlijckheijt der voorsz. „vijf prochien dan los ende leedich aen ons onsen oir ende naer„commelingen Hertogen van Brabant daermede gansselijck weder„comen sal in onse handen, alsoo die te vooren stont... (was „besegeld en door velen geteekend, 8 Maart 1387. — Zie LE ROIJ alsvoren bl. 466.)

Den 1 Mei 1464, JAN VAN NASSAU, Heer van *Breda* verruilt met MARIA VAN LOON, zijne Heerlijkheid *Lumphen* tegen de Heerlijkheid *Zundert*. (LE ROIJ, *Notit.* pag. 467—468.)

In deze wisseling bewilligde KAREL *van Bourgondie*. (LE ROIJ ibid.) (*a.*)

Het schijnt echter dat *Zundert* later wederom eene afzonderlijke Heerlijkheid geweest is; althans wij vinden aangeteekend: „Heer JAN VAN SCHOONHOVE, soenen MACHTELDEN, suster des

(*a.*) In het jaar 1664 zijn die duizend franken, tegen 40 grooten gerekend, makende 1000 brabandsche guldens, terug gepresenteerd, en toen de Prins van *Oranje*, Heer van *Breda*, „in gebreke bleef deze te ontvangen, heeft de Raad „en fiscaal geconsigneerd ten behoeve van den Prins de *f* 1000 ten effecte van de „lossinge der voorsz. vijf dorpen ende Heerelijckheden, van die lichtinge gevende „behoorelijcke acte van cassatie van de voorsz. beleeninge", enz (*Register van het Leenhof van Brab.* lib. 8, cap. 20.)

Men weigerde, in den *Hage*, deze som te ontvangen; alzoo de Oppermagt over dit gedeelte van *Braband*, alreeds bij den Munsterschen vrede van het jaar 1648, aan de staten der Vereenigde Nederlanden was afgestaan, aan welke derhalve alleen het regt van lossing toekwam, hetwelk de Hertogen van *Braband* eertijds hadden gehad. (*Tegenw. staat van Staats Brab.* d. 12, bl. 232.)

Digitized by Google

„Borggreven van Montenaken, houd 't dorp van *Zundert* alsoe „verre als dat onder onsen ghenedigen Heere gelegen is, mitten „vroenten (of vrunte, gemeene weide) ende ghemeijnten daertoe „behoorende, mitten hoeven, huijsingen, landen, beempden, heijden, „weijden, moeren, groesen, molenen, wouweren (vijvers) mitten „chijnsen in ghelde, capoenen, hoenderen ende wasse, jaerlix ghe„draegende ende weert sijnde omtrent sessentwintig overlendsche „rins-guldens (36 guld. 40 cents.) behooren nog totten voorsz. „goeden alle die stromen ende wateren tot Sundert mitten vis„cherien daertoe noch die gerichten tot drie schellingen toe, „uijtgenomen die hooge heerlijckheijt mit erven en de onterven, „behooren noch totten selven goede sekere manscapen; met twee „schoven thienden tot Zundert aen den Hertganck, item 't derde„deel in twee schove thienden tot Achtmale bij Weernout binnen „Sundert; item noch die collatie ende gifte der curen van der „persoenschap van Groot-Sundert ende van der costeren ende „andere beneficien, die aldaer in der kercken geleghen sijn. „Hieraf heeft verkocht Heer JAN voors. HUGEMAN VAN GAGEL„DONCK *Heeren Peterssoenen* was, uijter thienden van Sundert „twee schoven thienden den eenen tot Weert (Wernhout) ende „den anderen 't Achtmale ende vijf sisteren rogs die hem te „ghelden plach HENDRIK DE BIJE van der schoven thienden, die „hij hield in leene van Heer JANNE voorsz".

Na den dood van gemelden JAN VAN SCHOONHOVE, welke den 30 Julij 1451 voorviel, kwam de Heerlijkheid *Zundert* aan JOANNA VAN SCHOONHOVE, zijne dochter, gehuwd met graaf WILLEM VAN DER MARK, die haar, den 9 Februarij 1470, overgaf aan JAN grave *van Nassau*, als hebbende haar verruild tegen de Heerlijkheid *Luinen*, bij *Thienen* in *Braband.* (*a.*)

(*a.*) Volgens het „*Extract uijtten Hoofdleenboek van den quartiere van Antwerpen van den souvereijnen Leenhove van Brabant, onder de capitulatie van Zundert, fol.* 358", zou deze JAN VAN SCHOONHOVEN de zoon zijn van WILLEM VAN SCHOONHOVEN, aan wien bij zijns vaders dood de Heerlijkheid van *Zundert*

Digitized by Google

Vroeger vond men hier een Gasthuis, weleer aldaar gesticht door den Heer JAN VAN NEDERVEN en MARGARIET VAN DE LAAR, zijne huisvrouw. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans een fraai, in de laatste jaren gebouwd, gemeentehuis, eene paardenposterij en een distributiekantoor voor de gemeente. De oude getimmerten zijn geheel weggebroken en verbouwd. In het huidig *Gasthuis* worden nog bij voortduring 7 of 8 personen verpleegd.

Op een groot kwartier afstands Noordoost van *Groot-Zundert*, aan de Aa, ligt het *Huis te Laar*, ook wel het *Hof* genoemd, zijnde rondom in het water gelegen. Het was, naar men wil, eertijds de woonplaats der Heeren van *Breda*, voornamelijk gedurende den tijd, dat de Denen en Noormannen het kasteel der stad in bezit hielden. Dit Huis heeft den naam gegeven aan een vermaard geslacht, hetwelk dikwijls in oude brieven voorkomt. In het testament van HILSUNDIS, vrouwe van *Strijen*, van het jaar 992, vindt men G. DE ZUNDERT als haren kastelein vermeld. Het kasteel zou dus reeds van de 10e eeuw dagteekenen. Vrouwe MARGARIET *van de Laar*, huisvrouw van JAN *van Nedervèn*, vermaakte bij testament, van den 10 October 1483, gepasseerd voor den Notaris JOANNES PISCATORIS te *Hooystraten*, na den dood van haren man, het *Huis te Laar* met de allodiale goederen, cijnsen en leenen aan HENDRIK *van Nassau*.

In datzelfde testament zijn verscheidene bezettingen gedaan aan het voornoemd Gasthuis van *Zundert*, alsmede andere giften op het *Laar*, als: 1°. Zij heeft een sister rogge erfelijk bezet aan HUIJGMAN of HUGEMAN, *Ewouts*-zoon haren neef, te *Rome* staande.... en na zijnen dood aan den huize der armen op het

was overgegaan; derhalve was ook deze in het bezit daarvan geweest; dan hoe of aan wien zij eerst als eene afzonderlijke Heerlijkheid is gekomen, blijkt mij niet. JAN II VAN POLANEN, Heer van *Breda* bezat deze in 1387, en — in 1470, terwijl zij middelerwijl in vreemde handen was geweest, kwam zij wederom bij ruiling terug aan den Heer van Breda JAN, graaf *van Nassau*.

Digitized by Google

Laar. — 2°. Aan het klooster van *Vredenburg* te *Boeijmeer* 4 sisteren rogge erfelijk, die zij plagt te heffen in de parochie van den *Hagen* (Prinsenhage), *Esschen*... en als dit klooster te niet ging..., dat dan 1 sister zou komen aan gemeld Gasthuis op het *Laar* en de andere aan de armen van *Zundert*. 3°. Aan den Officiant of Vicecureijt der kerk van *Zundert* voor het zondagsche gebed ten eeuwigen dage te doen, één loope rogge erfelijk. 4°. Een viertel rogge erfelijk terstond te heffen, voor alle Zondagen 's avonds en op de *Lieve-Vrouwe*-dagen lof te zingen aan den L. V. autaar in de kerk van *Zundert*. 5°. vijf viertelen rogge voor eene erfmisse alle zaturdagen aan gemelden autaar aldaar, met eene *profundis* en *Collecte* aan haar graf. 6°. Aan *Wouter Leenaars*, haren knecht, één sister rogge na haar mans dood, en indien die eerst sterft,... aan de armen op het *Laar*. 7°. Na haar mans dood zal de Heer *van Nassou* (van Nassau) het huis op het *Laar* mogen aanvaarden met de weide en den boomgaard daaraan gelegen, met de manschap van *Maarbergen*, tegen 200 kroonen eens, ter hulp van het Gasthuis op het *Laar*....; en zoo het hem niet belieft, zal dit Huis verkocht worden ten behoeve van dien arme. 8°. Dat na haar mans dood of eerder met zijne toestemming, terstond zal gesticht worden een huis op het *Laar* met zeven kamers.... voor zeven arme menschen boven de 50 jaren oud, 4 mans- en 4 vrouwspersonen.... met den voorrang van armen van hunne familie... Elk zal hebben één sister rogge voor brood en 5 gulden voor kleederen, of zooveel meer als JAN of de Executeurs redelijk zullen oordeelen; — met verlof om van hare nalatenschap zooveel hout te nemen, als voor den timmer zal noodig wezen... zij wil dit huis en werk van liefde gesticht hebben tot boeting harer zonden.... en om dit bestendig te doen zijn,.. wil zij, dat na haar mans dood tot bestierders zullen zijn.... de Pastoor van Zundert of zijne Vicecureijt, Kerkmeester, Armmeester, Schout of zijne Stedehouder... en heeft voorgesteld de Heeren HENDRIK BLOK, Vicecureijt, MATHIJS WIJSBEEK, Priester, PETER VAN DER DAASDONK en ANTONIUS VAN ONSTADEN, stad-

Digitized by Google

houder en Meijer, om dit testament te volvoeren en te voldoen. (onder stond als volgt: *hæc et sequentia fideliter ex antiquis litteris descripsi ego* MELCHIOR VAN RIJCHENROIJ, *Pastor de Zundert, pro meâ informatione et meorum successorum.*

Later is er eene *„Ordonnantie"* of huisreglement gemaakt en gesloten door den Heer ADRIAAN... Priester, in den naam van Mijnheer JAN VAN NISPEN, Persoon te *Groot-Zundert*, in het bijwezen van Heer CORNELIUS HENDRIK THONISEN, Vicecureijt, JAN DUDIN, Schout, de kerk- en armmeesters en eenigen goede mannen, op het reglement van den huize der armen op het *Laar*, anno 1511. (Dit alles lees ik in een oud Ms, dat ik voor mij heb.)

Toen de Heerlijkheid *Dongen* ten jare 1513 verbeurd verklaard was, deden de erfgenamen van JAN VAN DAALHEM, laatste Heer van *Dongen* afstand van hun regt op die Heerlijkheid, den 12 Jan. 1532, aan HENDRIK *van Nassau*, Heer van *Breda*, waar tegen deze aan ROELOF VAN DONGEN de hoeve van *Laar* met erve en toebehooren overgaf. Na diens dood werd Jonkheer PAULUS VAN NASSAU VAN MERWEN, den 2 April 1521, daarmede verleid. Juffrouw MARIA VAN DEN WIJNGAERDEN erlangde dit leengoed, bij koop, den 28 Julij 1547, en haar zoon, Jonkheer JAN VAN DEN WIJNGAERDEN, werd na haar, den 24 Junij 1561 daarmede verleid. In het jaar 1612, was Jonkheer WIJNANT VAN DEN WIJNGAERDEN, kanonik en Domproost van *St. Lambert* te *Luik*, — in 1619 zijne zuster, vrouwe ANNA VAN DEN WIJNGAERDEN, en — in 1630 Heer WIJNANT GLIMES VAN DEN WIJNGAERDEN, Ridder Burggraaf van *Geldenaken*, daarmede verleid. De laatste deed dit goed over, den 23 Augustus 1630, bij verkoop voor eene som van *f* 4400, aan Jonkheer ENGELBERT MANNEMAEKER VAN LIEDEKERKE, Heer van *Hoffwegen*. In 1641 komt DIEDERIK VAN DER DOES voor 7000 gulden, — in 1655 Jonkheer NICOLAAS VAN DER DUIJN, en nog hetzelfde jaar JOHAN VAN BERGEN, Schout en Meijer van *Zundert* en *Rijsbergen*; — in 1712 ARNOLD OTTO Majoor van het Regiment Kavallerie van den Prins van *Saxen-Heilberg*, nader-

Digitized by Google

hand Kolonel in Nederlandsche dienst, in bezit van dit leengoed, welke laatste het aanmerkelijk verbeterd en versierd heeft.

Zijne weduwe, Vrouwe ANNA CATHARINA VALKENIER verkocht dit goed, in het jaar 1744, aan den Heer ANDREAS AUGUSTUS PRETORIUS, van de orde van Dannenborg, Generaal, voor 5775 gulden. Eindelijk ging dit goed na den dood van dien bezitter, bij koop van den 14 Mei 1762, over aan HENDRIK CORNELIS Jonkheer *van Beek*. Daarna, over 15 jaren, werd het bezeten door den Heer WIJNS DE RANCOURT, Burgemeester van *Brussel*, en thans door CASPAR VAN BECKHOVEN, Burg. van *Zundert*, die de oude gebouwen in 1849 deed afbreken.

Het gehucht *Wernhout* of *Weernhout*, bij de landlieden gewoonlijk *Weenhout*, ook wel enkel *Ween* genoemd, ligt $^1/_2$ uur Zuid van *Groot-Zundert* aan den Straatweg van daar op Antwerpen. Het was voorheen eene op zichzelve staande hooge Heerlijkheid, welke in 1452 aan JAN, Heer *van Wesdale*, — in 1453 aan den graaf van *Oostervant* — en in hetzelfde jaar aan JOANNA VAN SCHOONHOVE (wier Meijer nog in 1460 te *Zundert* voorkomt) en later — in 1587 aan den Heer van *Kuijlenburg* toebehoorde. Daarna is zij vele jaren bezeten geweest door het geslacht der VAN AERSSENS, van wien deze bij koop gekomen is aan WILLEM III, Heer *van Breda*, op het einde der 16e eeuw, waardoor zij in het *Huis van Breda* is gebleven. *Wernhout* was een opper- of hoofdleen van het leenhof van *Brabant*, waarvan vele leenen en zelfs eenige achterleenen afhangig waren, en waar ook van ouds, niet verre van de Mark, een adellijk huis moet gestaan hebben. (*a.*) *Wernhout* had eertijds eene kapel. (Ms. voor mij.)

In deze Parochie, zoo verhaalt ons VAN GOOR, (*b.*) hadden de

(*a.*) Op hetzelfde Ms, waaruit ik dit ontleen, vind ik: JAN AARSCHOT, Heer van *Schönhove* en van *Zundert*, Burggrave van *Dormale* 1374.

(*b.*) *Beschr. van Breda*, bl. 379. — VAN DER AA, *woord.* Art. *Zombeecke* zegt dat zij in 1527 verkocht is.

Digitized by Google

Abt en het konvent van *St. Bavo* te *Gent* voormaals eene kleine Heerlijkheid van Renten en Hergeweijden (Heergewaden,) namaals, in het jaar 1523, verkocht aan HENDRIK, Graaf *van Nassau*, Heer *van Breda*. Deze Heerlijkheid voerde den naam van *Zombeeke*. Voorheen was in het bosch op de hoeve van den Heer (digt bij het dorp) de plaats nog te zien, waar de Burg van *Zombeecke* gestaan had: thans is daarvan niets meer te vinden. (*a*.)

De kerk van *Groot-Zundert* is een aanzienlijk gebouw, met eenen hoogen toren; zij is aan den H. TRUDO toegewijd, en hieruit is met eenige waarschijnlijkheid af te leiden, zegt Gramaije (*b*.) dat zij vroeger ooit aan de Abdij van *St. Truiden* heeft toebehoord.

In het jaar 1116 werd door Heer HENDRIK, van wien de Heeren van *Breda* afstammen, met toestemming van den Hertog en den Bisschop van *Luik*, eene kerk te *Zundert* gebouwd, welke gewijd is op het feest van de *H. Maayd* MARIA, in het tiende jaar daaraanvolgende, waarbij tegenwoordig waren GERARDUS VAN BREDA en BALDUS VAN DE LAAR, zonen van voornoemden HENDRIK, patroon der kerk. (Uit het memoriale van *Luik*.)

De kerk van *Gr. Zundert* was eene kerk van den tweeden rang, *media Ecclesia*. De parochie was vóór de Reformatie een der rijkste beneficiën van geheel de Baronie van *Breda*; de pastoor alleen trok jaarlijks meer dan *f* 1000, — eene zeer groote som voor dien tijd. In de 17e eeuw gaf dit Beneficie *f* 100 Rijng. of goud gulden. (*c*.)

De kerktoren is in den jare 1696 door den bliksem afgebrand en op kosten der Gemeente herbouwd. Den 28 Junij 1788 is door

(*a*.) Zie noot *b*. de vorige pag.

(*b*.) GRAMAIJE *Antiq. Bred.* pag. 21.

(*c*) Volgens eene aanteekening, berustende op het Secretarie te *Zundert*, is de groote kerk te *Groot-Zundert* gesticht in het jaar 1281; doch heeft sedert hare stichting vele en groote veranderingen ondergaan. (Zonder betwisting laat ik dit in 't midden.)

Digitized by Google

het onweer, de oostzijde van den toren andermaal beschadigd; de herstelling is wederom ten laste van de gemeente, den 10 Julij aanbesteed voor de som van *f* 245. (*a.*)

Den 18 October werd geaccordeerd eenige reparatie te doen voor zoover de inkomsten toelaten. (*b.*)

Den 1 Oct. 1790 is er ook een felle brand ontstaan, waardoor wel 15 of 16 huizen en schuren in asche zijn gelegd, waarover veel te doen is geweest. (*c.*)

De oude kerk werd in 1639 aan de Katholijken ontnomen, wanneer de eerste predikant HENRICUS HEINSBERGIUS zijnen predikdienst daarin begonnen heeft. (*d.*)

De katholijken hebben, zoodra zij vermogten, voor zich een bedehuis opgerigt.

Ten tijde dat alhier geene openbare godsdienst oefeningen mogten plaats hebben, heeft men in de *Gooren* op de grensscheiding dezer gemeente, onder *Meir* (België) eene *noodkerk* opgerigt. De plaats, waar zij gestaan heeft, is nog zigtbaar. Later, toen de godsdienstoefening bij conniventie werd toegestaan, gebruikten de katholijken de zoogenaamde *Schuurkerk*, midden in het dorp, thans nog genoemd de *kerkgang*, en in deze noodkerk hebben zij zich moeten behelpen, tot dat den 1 Junij 1798 door onpartijdige ambachtslieden de oude torenkerk getaxeerd was op *f* 9500 gulden, en vervolgens, na uitkeering van de aan de Hervormden toekomende som, de katholijken de kerk volgens 's Lands wet genaast hebben. Den 8 Junij kreeg de R. K. kerkeraad de sleutels in handen; den 11 Junij hebben alle ambachtslui beginnen te werken, om de kerk in betamelijken staat te brengen: den 1 Julij daaraanvolgende is de R. K. godsdienstoefening in de groote kerk wederom begonnen. In het Doopregister van *Groot-*

(*a*, *b* en *c*.) Dit vind ik in een *Krokijk*, geschreven door iemand der familie van den Heer PILOT, bl. 110, — 141 en 175.

(*d*.) JOANNES DAMMANNUS heeft hier reeds in 1615 als eerste predikant dienst gedaan; hij vertrok 1616 naar *Rijsbergen* en later is dit met *Zundert* vereenigd.

Digitized by Google

Zundert zegt de toenmalige Pastoor CORNELIUS FRANCISCUS ADRIAENSSEN, dat de R. katholijken in 1798 de Torenkerk herkregen, dat hij deze, *cum licentiâ superioris*, herwijd of gereconsiliceerd heeft op den 1 Julij, wanneer hij alsdan voor de eerste reize daarin gecelebreerd heeft en voor een talrijken toeloop van volk uit de naburige plaatsen een sermoon op het feest toepasselijk heeft voorgehouden. Hier onder staat: *hoc annotavi in perpetuam rei memoriam.*

De collatie dezer kerk kwam eerst aan den Heer *van Breda* en later aan den Bisschop *van Antwerpen* toe en is aan den *Vikaris* en vervolgens aan den *Bisschop van Breda* overgegaan.

In de oude kerk bestonden eertijds vele kapellanijen of geestelijke beneficien, als:

1. Het Altaar van *O. L. Vrouw*, — een beneficie, dat den last van 1 Mis in de week had en 13 Rijnguldens jaarlijks opbragt, werd even als het volgende, door den Heer van *Breda* vergeven. Den 10 April 1614 verkreeg het JOANNES VAN DER GOUWEN.

2. Het altaar van het *H. Kruis* en van de H.H. JOANNES *Evangelist*, CORNELIUS en CYPRIANUS, met 1 Mis ter week, gaf 9 Rijng. en 5 vertelen rogge. Het zelve werd vergeven: den 11 Augustus 1637 aan ANTONIUS ORIVE; — den 2 Mei 1652 aan JOANNES VAN LEIJEN.

3. Het Altaar van den H. NICOLAUS, met 3 Missen, gevende 20 Rijng. Deze Kapelanij werd, den 9 Junij 1623, vergeven aan FRANCISCUS GERENS.

4. Het altaar van de H.H. DYMPNA en GENOVEVA, met 1 Mis, gevende 18 Rijng. Het werd vergund: den 20 Junij 1578, aan ANDREAS ADRIAANSZ. COLS; — den 30 Oct. 1657 (?) aan CORNELIUS LENAERTS.

5. Het Altaar van den H. ANTONIUS, met 3 Missen, gaf 28 Rijng., waarvan een leek het vergevingsregt had. Het werd den 16 Sept. 1611, verleend aan GREGORIUS JOANNES DONKAERTS.

6. Het Altaar van de *HH. Catharina* en *Barbara*, met 3 Missen, gaf 15 Rijng. (Deze kapellanij en de 3 volgende werden

Digitized by Google

door den tijdelijken Pastoor der plaats vergeven.) Ik vind als kapellaan van dit Altaar ADRIANUS VAN LANGENBERG.

7. Het altaar van den *H. Georgius*, met 2 Missen, gevende 12 Rijng., werd den 17 Dec. 1626, vergund aan BARTHOLOMEUS PEETERS.

8. Het altaar van den *H. Jacobus*, met 1 Mis, gaf 6 Rijng., en werd, den 15 Junij 1601 vergeven aan CASPAR VAN DER BURGH (*a Castro.*)

9. Het altaar van het *Allerheiligste Sacrament*, met 2 Missen, gevende 10 Rijng. Hetzelve werd den 13 Mei 1615 verleend aan ADAMUS HENDRIKX.)

10. Het altaar van de *HH. Joannes Baptista* en *Margareta.* (*a.*)

11. Het *Kosterschap*, — een beneficie, dat 15 Rijngulden gaf, werd door den Heer van *Breda* vergeven.

Eindelijk het Gasthuis. (*b.*)

Men vindt hier mede eene congregatie van Religieusen, afkomstig van de Congregatie van *Rozendaal*; aanvankelijk zijn er in het jaar 1844 slechts vier Religieusen herwaarts gekomen, die eene meisjesschool geopend hebben; trouwens bij Besluit van Gedeputeerde-Staten van Noord-Braband den 12 Jan. 1844 lett. FF., is Mejufvr. ANNA MARIA OOMEN benoemd als schoolmeesteres der 2e klas voor meisjes te *Gr. Zundert.* Deze is alzoo hier de eerste schoolmeesteresse geweest.

Hier valt op te merken dat dit gesticht in 1869 is herbouwd en ingerigt tot een Pensionaat voor Jongedochters. Thans heeft dit gesticht een Rector of Directeur aan het hoofd; er zijn geregeld 13 of 14 Religieusen en op het oogenblik 36 pensionnaires.

De kerk heeft drie prachtige Altaren van zeer kostbaar marmer. Het hoog altaar heeft eene schilderij, voorstellende *de aanbidding*

(*a.*) In de *Pouillé* van 1558, medegedeeld door C. B. DE RIDDER, in zijn werk *Les Dioceses de Belgique avant* 1559... bl. 66.

(*b.*) Het Reg. der *»beneficien"* van het Bisdom van *Antwerpen.*

Digitized by Google

der drie Koningen: deze schilderij is schoon, doch is van geen bijzondere waarde; op het Altaar bevinden zich 5 kolossale beelden van magnifiek marmer; — het beeld van *O. L. Vrouw* in het midden; — aan den eenen kant staat het beeld van den *H. Bisschop* NORBERTUS met den ketter *Tanclinus* onder de voeten; — aan den anderen kant *de Aarts-Engel Michaël* met den *draak* onder zich.

Het altaar van *O. L. Vrouw* bezit eene schilderij, voorstellende de *Hemelvaart van* MARIA, echter van geene waarde; edoch boven op het altaar bespeurt men een kostbaar marmeren *beeld van O. L. Vrouw*. Het altaar aan de andere zijde stelt ons voor *de verschijning van O. L. Vrouw* aan HERMANNUS JOSEPH. Men zegt dat deze schilderij groote waarde heeft en geschilderd is door den beroemden QUELLIN: op dit altaar staat ook het beeld van HERMANNUS JOSEPH.

Men vermoedt, dat deze *Altaren* afkomstig zijn uit de eertijds beroemde kerk der Abdij van *St. Michiel* te *Antwerpen*. Al deze beelden zijn vele jaren lang wit gekalkt geweest, totdat in 1868, bij het restaureren der schilderij van het hoog altaar, werd bevonden, dat de Altaren en de beelden van echt marmer gebijteld zijn. Zij zijn met veel zorg van de kalk gezuiverd en staan nu als pronkstukken in de kerk. Waarom die schat zoo lang verborgen was en wanneer deze Altaren in de kerk van *Gr. Zundert* geplaatst zijn, is onbekend.

Men vindt eenige mannen van *Groot-Zundert* der vermelding waardig, als:

JOANNES VAN SICHEM of A ZICHENIS, geboren te *Groot-Zundert*, kanonik van Tongerloo, in 1549 pastoor te *Oostelbeers*, — in 1554 pastoor te *Tilbury*, waar hij in ijver uitmuntte en den 2 April 1564 overleden is.

JOANNES SERVAES, geboren te *Gr. Zundert*, priester, Rentmeester van het kapittel van *Breda*, den 22 Julij 1554 als gevangen opgeëischt, als pligtig aan delicten, als moordenaar enz..., die reeds uit de gevangenis was gevlugt. (Ms voor mij.)

Digitized by Google

ANDREAS van *Gr. Zundert*, werd in 1578 pastoor van *Oostelbeers*, en als pastoor te *Alphen* verplaatst in 1592. (Zie Art. *Alphen*.

JACOB VAN OSTAIJEN, van *Zundert*, hoogleeraar in de Medecijnen, en na den dood van zijne huisvrouw, priester te 's Bosch, had den 5 December 1561, bij testament, twee beursen voor de godgeleerdheid gesticht, en daartoe jaarlijks 45 gulden en 15 stuivers bezet. Ook had hij nog twee andere beursen voor de mindere studiën opgerigt. Ter vergeving der beursen waren benoemd de Prior van het klooster der *Guilielmiten*, de Pater van het *Fratershuis* en de Prior der *Predikheeren* te *'s Bosch*. (J. A. COPPENS *N. Beschr. van het Bisdom van 's Losch* t. 1, bl. 374.)

MARTINUS VAN ZUNDERT was pastoor te *Rethij* benoemd in 1559; hij was kanonik van *Tongerloo* en stierf den 19 October 1572. (COPPENS als boven t. 4 bl. 227.)

GERARDUS VAN VORSELMAN, op het einde der 16e eeuw te *Gr. Zundert* geboren, (Zie de *Biblioteca Belg.* t. 1, pag. 362.)

CORNELIUS MARCELLI, *van Zundert* werd in 1622 pastoor te *Westerloo* en deed afstand in 1643, wanneer hij naar *Tongerloo* terug keerde en aldaar stierf. (COPPENS alsvoren t. 4, bl. 293.)

JOANNES FRANCISCUS DE BRUIJN, geboren te *Zundert*, werd Procurator of œconoom van het groot *kollegie van den H. Geest* te *Leuven*, — regent van de *Pedagogie van het varken*; nadat hij in 1744 den graad van Licentiaat in de H. Godgeleerdheid had ontvangen, werd hij President van het seminarie te *Antwerpen*, gegradueerd kanonik en penitencier en eindelijk Aartspriester in 1767. Hij stierf in 1775, in de Goede-week. (P. F. X. DE RAM *Sijn. act.* pag. 155.)

ARNOLDUS VAN DEN BOLK, van *Gr. Zundert* geboortig, werd in 1769 pastoor te *Nieuwkuik*, hij deed afstand en keerde naar de Abdij in 1787 terug. (COPPENS alsvoren t. 3, 1e afd. bl. 260.)

Jonkheer WIJNANT VAN DEN WIJNGAARDEN, kanonik en Dom-
59 proost van de *Lambertus-kerk* te *Luik* in 1612.

GERARDUS ROUSSEAUX, geboren te *Gr. Zundert* in 1719, pastoor

Digitized by Google

te *Lophem* en Deken van *Thourout*, werd in 1798 in de gevangenis geworpen te *Brugge*; hij stierf in 1815, oud 96 jaren, na gedurende 11 jaren de cuur van *Ruddervoorde* en 55 jaren die van *Lophem* waargenomen te hebben. (*a.*)

Van dit *Gr. Zundert* zijn afkomstig of geboren van HULDONK, Abt van *St. Jacob* te *Luik*, en een andere van HULDONK, Proost in *St. Lambertus-kerk* aldaar. De VAN WEIJENBERG's die te *Brussel* en te *Tienen*, en de VAN DEN BROECK'EN, die te *Leuven* hunnen naam gemaakt hebben. (*b.*)

PASTOORS *van* GROOT-ZUNDERT.

1400. LAMBERTUS DE RIVO (*van Beek* was in 1400 pastoor en vermoedelijk vroeger; hij maakte zijn testament, met zijnen broeder, Deken van de *L. Vrouwe-kerk* te *Tongeren*, den 5 Nov. 1401, het 12e jaar van Paus Bonifacius IX. Zie wegens hem *Breda*, waar hij geboren is.

1483. MELCHIOR VAN RIJCHENROIJ, was in 1483 pastoor, als hierboven blijkt bl. 325.

1511. JAN VAN NISPEN Pastoor (Persoon), en ADRIAAN, priester bedienaar der parochie in naam en plaats van den pastoor.

15... HENRICUS 'S GRAUWEN was pastoor te *Gr. Zundert* (van welk jaar is onbekend), vóór dat hij in 1585 als Deken van het kapittel van *Breda* voorkomt.

1604. JOANNES DILLEN (DILLENUS) werd pastoor, bij het open staan van *Groot-Zundert* door den dood van FREDERICUS (Reg. A en C); dan van FREDERICUS vind ik verder niets vermeld. DILLEN is in 1609 pastoor geworden van *Prinsenhage* en *Breda*.

1617. JOANNES BARTHOLOMEUS LUIJENS of LOIJENS werd den 11 Mei „17 pastoor; hij stierf in Mei of Junij (volgens Register

(*a.*) *Annuaire Eccles. de l'Archev. de Malines... Analectes...* pag. 139.
(*b.*) GRAMAIJ, *Antiq. Bred.* pag. 21.

Digitized by Google

A. van het Bisdom van Antwerpen) in 1648: A. VAN LOMMEL zegt in zijne *Brochure* bl. 19: hij overleefde niet lang de ontweldiging der kerk; want in een klachtschrift der Hervormden, omtrent 1652 opgesteld, wordt hij *de overleden pastoor Loijens* genoemd; destijds deed ROMBOUT PANCRATH in het pastorijhuis alle morgen eene *bijzondere Misse en catechiseerde alle Zondagen en heijlige dagen.* — Uit genoemde klachten weten wij voorts, dat er ook *neene Schuijre staande in 't volle van 't dorp aen des Heerenbuen, geappropriëert was tot de paepschen godsdienst, glasen dackvensters daerinne gemaeckt, stoelen en bancken en een autaer daerinne opgerigt, waerop de keersen op den helderen dag brandende gesien worden tot schanduel ende ergernisse zoo van de gereformeerden, als ook van passagiers*".

16... ADRIANUS ROOVERS was opvolgend pastoor, volgens het *Register der beneficiën van Antw.*; doch het jaar is niet gemeld.

1620. JOANNES VAN SON, herder te *Klein-Zundert*, bediende ook de parochie van *Groot-Zundert*; hij stierf den 6 Mei 1642. (*a.*)

1642. CHRISTIANUS VAN HOVE zijn opvolger, stond als getrouwe priester ter sluik ook de Roomschen van *Gr. Zundert*, tot zijn overlijden toe, ter zijde. (*b.*)

1671. Pater FRANCISCUS CORNELIUS VINX, nam ook de parochie van *Gr. Zundert* waar. (Zie *Kl. Zundert* op het einde.)

17... CORNELIUS FRANCISCUS ADRIAANSSEN werd pastoor in de 18e. eeuw; in welk jaar, vind ik niet; hij overleed den 1 Junij 1809, in den onderdom van 76 jaren.

1809. NICOLAUS VAN DEN CORPUT, geboren in 1765, werd pastoor den 7 Junij 1809 en stierf den 3 Jan. *n*21, oud 56 jaren.

1821. PETRUS OOMEN was eerst kapellaan van den 29 April 1809 en den 4 Jan. pastoor van *Gr. Zundert* benoemd; hij overleed den den 21 Febr. *n*47, in den ouderdom van 66 jaren.

1847. JOANNES CORNELIUS VAN AKEN, geboren te *Oudenbosch* den

(*a* en *b.*) Zie Art. *Klein-Zundert*, de pastoors.)

Digitized by Google

19 Febr. 1806, werd pastoor den 5 Maart, en als zoodanig verplaatst naar *Breda* (*Waterstraat*) den 20 Junij „53.

1853. Adrianus Gielen, geboren te *Rucphen* den 17 Mei „11, werd pastoor den 25 Junij „53; hij stierf in den jeugdigen leeftijd van 47 jaren, den 9 April „58.

1858. Cornelius Beekmans, geboren te *Oosterhout* den 29 Julij „23, werd pastoor benoemd den 6 Mei „58, nog in leven.

Kapellanen *van* Gr. Zundert.

1483. Hendrik Blok in genoemd jaar vicecureit (kapellaan); in dit jaar wordt ook genoemd Matthijs Wijsbeek, priester waarschijnlijk beneficiant.

1511. Cornelius Henricus Thonisen komt alsdan voor als vicecureit.

1809. Petrus Oomen, geboren in 1781, werd kapellaan den 29 April 1809 en pastoor in „21. (Zie boven.)

1820. Jacobus Bernardus Rombouts, geboren op *den Hout*, werd assistent den 2 Sept. „20, en kapellaan den 4 Jan. „21; hij is pastoor benoemd te *Sprundel* in „30. (Zie Art. *Sprundel.*)

1830. Joannes Franciscus Bink, geboren te *Leur* in 1802, werd kapellaan den 28 Dec. „30, en pastoor te *Sas van Gent* den 7 Nov. „43, (Zie Art. *Sas van Gent.*)

1843. Cornelius Smits, te *Oosterhout* geboren den 14 Aug. 1809, werd kapellaan den 7 Nov. „43, en 1e. kapellaan te *Oosterhout* den 8 Maart „47.

1846. Joannes Henricus Bekkers, geboren te *Druten* (*Meijerij*) den 22 April „21, werd 2e. kapellaan den 23 Maart „46, en 1e. kapellaan te *Oudenbosch* den 22 Maart „52.

1852. Antonius van Mechelen, te *Gastel* geboren den 15 April „25, kapellaan den 17 Maart „52, en kapellaan te *Ulvenhout* den 2 Dec. „52.

1852. Joannes Bernardus Gouverneur, te *Oude-Tonge* geboren

Digitized by Google

den 22 Febr. *n*26, werd kapellaan den 2 Dec. *n*52, en 1e. kap. te *Oosterhout* den 11 Dec. *n*54.

1854. Martinus de Bakker, geboren te *Sprundel* den 19 Sept. *n*27, werd kapellaan 11 Dec. *n*54, en benoemd kapellaan te *Yzendijke* den 30 Junij *n*60.

1860. Henricus van den Eijnden, geboren te *Beek* den 9 Sept. *n*33 werd kapellaan den 20 Junij *n*60, en kapellaan te *Teteringen* den 24 Maart *n*63.

1863. Joannes Baptista Adrianus de Bruijn, te *Rosendaal* geboren den 23 *n*39, werd kapellaan den 24 Maart *n*63, en 2e. kapellaan te *Breda* (*Waterstraat*) den 27 Sept. *n*64; kort daarna heeft hij de orde der Redemptoristen aanvaard.

1864. Norbertus Petrus van Hal, geboren te *Breda* den 6 April *n*39, werd kapellaan den 27 Sept, *n*64, en kapellaan te *Oudenbosch* den 7 Sept. *n*68.

1868. Ignatius Antonius van Rooij, geboren te *Dongen* den 19 April *n*39, werd kapellaan den 7 Sept. *n*68.

1871. Joannes van Hooijdonk, te Bavel geboren den 16 Oct. *n*39, werd 2e. kapellaan den 30 Sept. *n*71, tijdelijk eervol ontslagen den 31 Dec. *n*74.

1874. Antonius Cornelius Stoop, geboren te *Wagenberg* den 12 Maart *n*48, werd 2e. kapellaan (Rector) den 21 Dec. *n*74.

Digitized by Google

KLEIN-ZUNDERT, D. BR.

Bevolking.

In	1620	telde	*Klein-Zundert*	250 Comm. - 2 Protestanten.
"	1825	"	"	681 Zielen. (Kath.)
"	1835	"	"	630 "
"	1855	"	"	783 "
"	1865	"	"	619 Communicanten.
"	1870	"	"	775 Katholijken.

Het dorp *Klein-Zundert* ligt 3 uren Zuidwest van *Breda*, een klein half uur van *Groot-Zundert*; het had vroeger onder zich de kerkelijke gehuchten *Achtmaal* en *Benedemoer*; later was *Achtmaal* onder *Groot-Zundert*. Thans is *Achtmaal* eene parochie op zichzelve.

De parochie van *Klein-Zundert* is in het begin van 900 opgerigt en wel door de Heeren van het klooster van *Epternach*, die haar ruim 200 jaren bestuurd en bediend hebben. Zij bestaat tegenwoordig uit de 7 volgende gehuchten: *Klein-Zundert*, — de *Ramberg*, — *Stuivezand*, — *Heikant*, — *Hulsdonk*, — de *Moere* en het *Schijf*. (*a*.)

Volgens het archief van die plaats, is de parochie in 1110 of daaromtrent overgegaan aan het kapittel van ST. BAVO te *Gend*.

Door welke heeren, Regulieren of Seculieren, zij alsdan bediend is, is niet met zekerheid te bepalen; doch na verloop van jaren waarschijnlijk door Benedictijnen. In het midden der 12e eeuw kregen de *Norbertienen* deze parochie in bezit.

(*a*.) Dit gehucht, hetwelk 18 huizen en 75 inwoners telt, wordt door den Pastoor van *Rucphen* bediend, hetgeen welligt van af de eerste tijden, dat dit tot eene parochie verheven werd, zal geschied zijn, dewijl hetzelve 1 uur en 39 minuten van de moederkerk en slechts een half uur van *Rucphen* verwijderd is.

Digitized by Google

De Heerlijkheid *Klein-Zundert* is, met *Groot-Zundert*, eertijds aan het Huis van *Breda* geweest en later schijnt zij eene afzonderlijke Heerlijkheid uitgemaakt te hebben. In het tijdelijke was het met deze plaats even als met *Groot-Zundert* gesteld: (Zie dat Artikel.) Hier zij echter aangemerkt, dat de H. Bavo, is hij geen Heer dezer plaats geweest, evenwel zeker hier eenige goederen bezeten heeft, die in het vervolg van tijd aan den Abt en de kloosterlingen van *St. Bavo* te *Gent* hebben toebehoord. Arnulphus van Brabant (de jongere) bezat voormaals het vergevingsregt en heeft dit regt en de bestiering der kerk van *Klein-Zundert*, even als van *Nispen*, aan de Abdij van *Tongerloo* afgestaan, daarbij voegende een gedeelte der tienden, in of kort vóór 1150; Hendrik II, Bisschop van *Luik*, verklaarde in 1157 dat twee gedeelten der tienden van *Nispen* en *Klein-Zundert*, benevens het patronaatschap der kerken van die twee kersspelen, door de Abdij van *Tongerloo* wettiglijk bezeten werden en wel bij gifte (*titulo legitimæ donationis*). (*a.*) Paus Urbanus III, bekrachtigde in 1186 die bezittingen en regten der Abdij... te *Klein-Zundert*, *Nispen*, *Alphen*, enz. (*b.*) Hetzelfde deed Paus Bonifacius IX den 8 Febr. 1396 (*c.*)

Reeds in het jaar 1265 of '66 den 25 Febr. verklaarden de Abt en het convent van *St. Bavo* te Gent, dat het patronaatschap der kapel te *Klein-Zundert* aan de Abdij van *Tongerloo* behoorde, en zij hoegenaamd geen regt daarop hadden. (*d.*) Zij deden nu voor goed afstand van het regt, dat deze vroeger voorgewend hadden daarop te hebben. Sedert dat jaar heeft het Godshuis van *Tongerloo* het patronaat aldaar uitgeoefend.

(*a.*) Le Roij *Not. March.* pag. 473. Van Goor alsvoren bl. 517. De echtheid van dezen brief, werd door Burgemeester en Schepenen van *Antwerpen* bevestigd in 1648 (ibid.)

(*b.*) Miræus t. 1, pag. 550. *Oudh. en gestichten van 's Bosch.* bl. 415—419.

(*c.*) Sanderus *chor. Brab.* t. 1, pag. 353. Foppens *hist. Episc. Sylv.* p. 217.

(*d.*) Deze verklaring geschiedde, "na gehouden deliberatie en onderzoek der waarheid" (Zie dit kort diploom bij Le Roij, alsvoren, pag. 471. Van Goor bl 516.)

Digitized by Google

Voorheen behoorde het dorp, zegt V. D. Aa, (*a.*) of liever de kerk aan het klooster van *Epternach*, in het groothertogdom Luxemburg; dit geeft de titel der kerk van den H. Willibrordus, te kennen. (*b.*) De kerk, aan den H. Willibrordus. zeg ik, toegewijd, een klein gebouw, van eenen fraaijen toren voorzien, is in 1639 door de Hervormden in bezit genomen en was in 1821 geheel in verval. Hare puinhoopen zijn alsdan aan de katholijken teruggekeerd.

In de oude kerk, die eertijds eene *Quarta Capella* was, bestonden de volgende kapellanijen: 1. de kapellanij van de *H. Maagd* Maria, met den last van 3 Missen in de week, gevende jaarlijks 6 Sesteren rog en 6 Rijnguldens. Register A der beneficiën leert ons, dat den 20 Junij .... Gijsbertus van Baerden Rector of kapellaan werd benoemd. (Omtrent het jaar 1657 stond dit beneficie open.) Register B. meldt, dat deze kapellanij vergeven werd: den 21 Mei 1687 aan den weledelen Heer Theodorus Ivo van Heusden van Elshout, bij het overlijden van den Heer van Hove; — den 20 Sept. 1714 aan Mgr. Joannes Baptista van Elsacker, bij de vrijwillige demissie van Adrianus Roovers, en de presentatie van den Abt, die deze en de volgende kapellanij vergaf.

2. De kapellanij van het *Allerh. Sacrament*, met 2 Missen 's weeks, gevende 6½ sesteren rog, werd vergeven volgens Register A: den 13 Nov. 1606, aan Georgius Adriaansz. Ginnigs; — den 11 October 1671 aan Adrianus Roovers, die in 1714 vrijwillig afstand deed van de eerste kapellanij en den 18 Julij 1687 in de tweede voor opvolger had Cornelius Schaap,

(*a.*) *Beschr. van Breda*,. bl 226.

(*b.*) Gramaije, *Ant. Bred.* pag. 21. Hij zegt daar: Arnoldus van Leuven en Elizabeth zijn huisvrouw, Heer en Vrouwe *van Breda*, ga ven aan die van *Tongerloo* de kerk en tiende van *Klein-Zundert*, en pag. 7 meldt hij ons, dat het onzeker is of die gift door voornoemden Arnoldus. .. gedaan is of door die van *Epternach*. Ik laat dit voor zijne rekening.

Digitized by Google

bij den dood van VAN HOVE. Den 20 Sept. 1714 werd deze kapellanij vergund aan J. B. VAN ELSACKER als boven. Deze 2 beneficiën waren vereenigd geworden.

Het pastoreel beneficie gaf 30 sesteren rogge en 20 Rijng., met den last van een Mis op Zon- en Feestdagen.

In deze parochie zijn drie kerken gebouwd geweest; de eerste, in het gehucht *Klein-Zundert*, — de tweede op het gehucht *de Ramberg* en de derde slechts eenige ellen van de eerste. Wat de eerste betreft, zij was een lange, smalle en lage *Schuurkerk*, zonder toren of klok: of zij ooit een betamelijke hoogte of beter aanzien heeft gehad, wordt zeer betwijfeld. Waarschijnlijk was zij slechts als een hulpkerk gebouwd, om later door een doelmatigere vervangen te worden: evenwel is het nagenoeg zeker, dat in deze kerk de godsdienst, te allen tijde tot 1773, uitgeoefend is. Heden dient zij tot bergplaats en groot gerijf voor de pastorij, als zijnde slechts eenig schreden daarvan verwijderd.

Vroeger waren de kerk en de pastorij door eene gracht omgeven en langs eene ophaalbrug kwam men in dezelve. Sedert een anderhalve eeuw is de gracht grootendeels gedempt en de brug geheel weggeruimd.

De tweede kerk op het gehucht *de Ramberg*, geheel buiten den kring der parochie, is in de 12e eeuw, door zekeren Heer en Mevrouw van *Esschen* (de namen zijn niet te vinden) gebouwd; — zij was eene hooge en schoone *Kruiskerk*, weinig minder dan die van van *Groot-Zundert*, zij had een' toren bijna gelijk aan dien van *Rijsbergen*. Volgens eene tot heden toe bestaande traditie zou zij nooit, altans wat het inwendige aangaat, afgewerkt zijn geweest, en dit is niet te verwerpen; want hoewel er een vloer in lag, heeft men toch nimmer een spoor kunnen ontdekken van stoelen, banken, biechtstoelen, altaren, enz. zoodat men met reden gelooft, dat de godsdienst er nooit in uitgeoefend is.

In den toren hing eene klok, welke nog aanwezig is, en dit opschrift heeft: *Me fecit Joannes Sithoef* 1628, *Bruxellis*. Zij

Digitized by Google

werd alleenlijk gebruikt bij begrafenissen, terwijl de lijken der parochianen rondom de kerk en die der Pastoors in het hooge koor derzelve ter aarde besteld werden. — Voornoemde kerk is in 1823 geheel geslecht en op die plaats $^2/_3$ gemet groot, is een bosch aangelegd, hetwelk nog het kerkhof genoemd wordt. Men denkt, dat deze kerk nooit aan de protestanten is overgegeven, en zeker is het dat zij er nooit gebruik van gemaakt hebben, maar of zij soms de klok of klokken uit den toren niet weggevoerd hebben, dat lijdt twijfel, omdat de laatste slechts van 1628 dagteekent, en men met grond kan veronderstellen, dat van eeuwen her de begrafenissen, daar verrigt, niet zonder klokgelui zullen zijn geschied; men weet het niet.

De derde kerk, welke thans voor parochiekerk dient, is gebouwd in het jaar 1773 door den Pastoor MARTINUS BESSEMS, terwijl SIARDUS VAN DEN NIEUWEN EIJNDE, Prelaat van Tongerloo, in het weldoenersboek als een groot weldoener ook nog aangeteekend staat. Aanvankelijk was het muurwerk slechts $3^1/_2$ ned. el hoog, zij had een pannendak zonder toren. In 1823 zijn de muren 1 el verhoogd, en er kwam een fraai en solied schaliëndak op met een torentje. Al de bouwstoffen, als: steen, schaliën, houtwerk waren afbraak van de groote kruiskerk op den *Ramberg*. — De groote en schoone verandering is begonnen onder den Eerw. Heer PEETERS en voltrokken onder W. VERMEULEN, Pastoor.

De Parochiekerk, aan den H. WILLIBRORDUS toegewijd, moet reeds vroegtijdig met aanzienlijke goederen begiftigd zijn geweest; althans in eenen brief van Pastoor VERWIMP, nog aanwezig, leest men onder anderen; „De bij tijde wezende en geweest „hebbende Pastoors van *Klein-Zundert* hebben altijd sedert 1100 „en omtrent 60 jaren, hun bestaan gehad uijt hunne pastorale „goederen". In 1799 leden zij een groot verlies; doordien het één derde deel der oude tienden, (*a*.) een bedrag van *f* 1299 p. m.

(*a*.) Eén derde; dus zullen twee derde van de oude tienden aan de gesupprimeerde Abdij van Tongerloo toebehoord hebben. Die som van *f* 1200 en *f* 480

Digitized by Google

en de 4 hoeven, (*a.*) die toen ter tijd *f* 480 opbragten, door de beruchte commissie van het Bataafsch Gouvernement, residerende te *Breda*, aangeslagen werd. Gedurende elf jaren bleef alles achterwegen. In 1810, toen A. J. VAN ALPHEN als Rentmeester werd aangesteld, kreeg de Pastoor hoop, dat hem al de revenuën der geroofde goederen ter hand zouden gesteld worden; doch de *borger* (zoo werd pastoor M. HEIJLEN door de commissie genoemd) was erg bedrogen, als blijkt uit den brief van zijn Eerwaarde, waarin men leest: „A. J. VAN ALPHEN had de 4 „hoeven en andere dotatiën zoo wèl bestuurd, dat ik in de 5 „jaren tijds slechts 162 gulden, 10 stuivers en 8 penningen heb „getrokken; al de overige penningen had zijn Edele aan ima„ginaire verbeteringen van heggen, schaarbosschen, enz, besteed".

Den 24 Julij 1798 kwam de burger DAVERDOING, zich noemend (Fransch) Commissaris, vergezeld van 8 of 10 militairen en twee schepenen van Breda naar *Klein-Zundert*; bij deze voegden zich nog 2 schepenen, de Secretaris en de Schout VAN DER WAL van Groot-Zundert; des morgens ten 8 ure drongen zij geheel wederregtelijk de pastorij binnen, onder voorwendsel dat daar vele effecten van de Abdij van Tongerloo aanwezig waren: zij vulden 2 kisten met alle soort van papieren, manuëlen, registers, brieven, sermonen, enz., en zonder inventaris op te maken, namen zij alles mede naar *Breda*, terwijl zij zich ook meester maakten van *f* 2454, twee zilveren reliquie-kastjes, de koetse enz. Zoo hield de Bataafsche vrijheid hier huis! van het geld is nooit iets meer te regt gekomen.

In 1843 is in de kerk een *Kruisweg* opgerigt en in 1853

was groot; doch men moet in aanmerking nemen, dat de Pastoor niet alleen de kerk en de pastorij moest onderhouden, maar ook alles wat tot uitoefening der godsdienst noodig was, als: misgewaden, altaarsieraden enz. leveren; dewijl de inkomsten der kerk op verre na niet toereikend waren.

(*a.*) Zij waren genoemd: de *Lochtenberg*, — *ten Eijnde*, — de *Abtshoef ten Vloed*, — *anteportam* (hier wordt onder verstaan *Ecclesiæ.*)

Digitized by Google

een schoon Orgel in dezelve geplaatst. In 1859 zijn de zitbakken (hier zoo genoemd) door wagenschotten banken voor de mannen en door fraaije stoelen voor de vrouwen vervangen; de oude houten ramen moesten plaats maken voor ijzeren en de roode plavuizen vloer moest ruimen voor een echt arduinen. Het Altaar werd op nieuw gemarmerd en de 6 overoude en bijna verteerde schilderijen werden door de gebroeders WILLEKENS Az. te Groot-Zundert kunstig en voortreffelijk gerestaureerd; zoodat die kerk voor 't oogenblik een zeer net aanzien heeft.

De pastorij, waarschijnlijk in het begin der 10e eeuw gebouwd, heeft in den loop der eeuwen zoovele veranderingen ondergaan, dat er van den eersten bouw misschien niets meer overgebleven is. In het jaar 1840 zijn de kleine ramen, met ruitjes in lood gezet, vervangen door groote schoone ramen. — In deze pastorij hebben in het jaar 1825 tot »27, wanneer de Seminariën gesloten waren, eenige jonge Levieten hunne eerste opleiding in Theologische kennis genoten bij en door den Pastoor W. VERMEULEN.

Hier bestaat slechts één *gild* en dat wel van den *H. Willibrordus*; wanneer het is opgerigt, weet men niet; doch naar het getal der overledene Gildebroeders te rekenen, kan het wel meer dan 500 jaren bestaan.

De Broederschap van den *H. Rozenkrans* is opgerigt op den feestdag van de H. Kruisvinding in het jaar 1671. (*a.*) Men heeft er ook de Broederschappen van het *Geestelijk-Verbond*, — *Franciscus-Xaverius*, — den *St. Pieterspenning*, enz.

Sedert 1265 tot 1823 hebben de Norbertijnen van *Tongerloo* de parochie van *Klein-Zundert* bediend: ik vond de volgende die Pastoor of Deservitor zijn geweest.

(*a.*) In den brief van oprigting staat: »autoritate Rvdsmi atque Eximii P. Ma»gistri, P. GODEFRIDI MARQUIS, per Rdum Pa. Fra. CORNELIUM VINX Adminis»tratorem pro tunc Pastoratûs de Magno-Sundert".

Digitized by Google

Pastoors *van* Kl. Zundert.

14... Theodoricus van Andel, die in het kerkelijke regt zeer ervaren was, en den graad van Licentiaat in de beide regten had verkregen, was in het begin der 15e eeuw pastoor van *Klein-Zundert* geweest en bekleedde sedert 1410 te *Rome* het ambt van Procurator der kloosters van de Premonstreitscheorde. (*a.*)

✕ **1536.** Arnoldus van Vessem, die soms Van Loedt geheeten wordt, was te *Tilburg*, omtrent het jaar 1496 geboren; hij had zijne studiën te *Orleans* verrigt, en, aangenomen in de Abdij van *Tongerloo*, bekleedde hij in dezelve onderscheidene bedieningen. Hij werd in 1536 pastoor van *Klein-Zundert*, waar hij vele blijken gaf van liefdadigheid voor de armen, en bij toestemming van den Bisschop van *Luik*, den 21 Junij verleend, een Altaar, eene plegtige donderdaagsche Mis en een broederschap ter eere van het aanbiddelijk Sacrament stichtte. Bij de opkomst der hervorming in de *Nederlanden* werd hij al vroeg het slachtoffer der nieuwsgezinden. Men viel, in den nacht van den 19 Julij 1557, zijne woning aan, plunderde deze uit, en bragt hem uit haat tegen zijn standvastig geloof ongeveer twintig doodelijke wonden toe. Zijn lijk werd daarenboven geheel naakt in de voorplaats onteerd en mishandeld. Het bloed en de hersenen van den eerbiedwaardigen man verbleven nog lang op de steenen zigtbaar. Zijn lijk is naar *Tongerloo* gevoerd, en later zijn gebeente, op last van den Vikaris van *'s Bosch*, Henricus van Leemputte, in een waardiger rustplaats bijgezet. Daar al-

(*a.*) Toen Joannes Wijtfliet, doctor in de godgeleerdheid, die de kerkvergadering van *Bazel*, als *Sijndicus* der kloosters zijner orde in Nederduitschland bijwonende, daar stierf den 29 Julij 1431, werd deze te *Bazel* door den kanonik van *Tongerloo*, Theod. van Andel vervangen. (J. A. Coppens alsvoren d. 4 bl. 199).

✕ Wiland Vessem 1526. +1536. (Necrol. Tong. 31)

Digitized by Google

gemeen gehouden werd, dat ARNOLD VAN VESSEM om het geloof als slagtoffer stierf, is steeds zijn naam in heilig aandenken. (*a.*)

1557. CORNELIUS GELDENS, geboren te *Poppel*, die in 1557 pastoor te *Klein-Zundert* werd, stichtte daar in 1573 een huis voor arme lieden. Hij had in die gemeente veel van den euvelmoed der protestantsche krijgsbenden te lijden, die zijn huis uitplunderden en hem noodzaakten de vlugt te nemen. Tevoren was hij sedert 1554 Pastoor te *Oostelbeers* geweest. Hij overleed te *Klein-Zundert* den 29 Nov. 1580.

Bij de eerste keus die, na den dood van den Prelaat ARNOLDUS STREIJTERS, pastoor te *Rozendaal*, te Tongerloo plaats had, in 1560 of daaromtrent, bekwam C. GHELDENS de meeste stemmen. Hij was tevoren ook kamerling van den Prelaat geweest. Na hem vielen de meeste stemmen op GUILIELMUS VAN DOERNE pastoor van *Duffel*, en de derde kandidaat was WALTERUS GHIELMANS. (*Rijks Archief* te *Brussel*, Liasse 1025.)

1620. JOANNES VAN SON, of SONNIUS van *'s Bosch*, volgens A. VAN LOMMEL, van *Tilburg*, werd hier pastoor en stierf in *42.

1642. CHRISTIANUS VAN HOVE of VAN DEN HOVE, was opvolger; hij was geboren te *Beterzeel*; hij wordt om zijnen ijver geprezen. Nadat hij eerst het ambt van Procurator van het Norbertijnsche collegie te *Rome* had waargenomen, werd hij assistent te *Drunen*, vervolgens in 1636 cellier, en in 1640 provisor der Abdij; in 1642 aanvaardde hij de cuur van *Klein-Zundert*; hij beleefde de geweldige invoering van Staatswege van den hervormden Eeredienst; doch als getrouw priester stond hij ter sluik de Roomschen, niet slechts van zijne parochie, maar ook van *Groot-Zundert* ter zijde.

In 1666 schijnt hij de bediening neergelegd te hebben, en

(*a.*) J. A. COPPENS alsvoren d. 3 2. Afd. bl. 179 — 180. Hij wordt door GIOV. MARANGONI in zijn werk: "*Thesaurus parochorum*" (I. pag. 427) in 1726 te Rome gedrukt, ARNOLDUS VERSEM genoemd.

Digitized by Google

begaf hij zich naar *Antwerpen*, en overleed te *Mechelen* den 19 October 1673.

1666. Gerlacus de Bisschop van *Lier*, kanonik van *Tongerloo*, was eerst te *Rethij*, *Nispen* en *Klein-Zundert* kapellaan geweest. In 1666, pastoor zijnde te *Klein-Zundert*, heeft hij die plaats om de vervolging moeten verlaten. In 1669 werd hij pastoor te *Drunen* (Bisdom van *'s Bosch*) en tijdens zijne herderlijke bediening aldaar, werd hij in 1673 den 5 Januarij, met twee andere kanoniken der orde van *premonstreit*, de Wint van *Berne* en de Joden van *Postel* en met nog eenen wereldlijken Heer van *Loon-op-zand*, Coomans genoemd, door het krijgsvolk van *Heusden*, bij *Bommel*, gevangen genomen en naar *Heusden* overgebragt. Na eene langdurige gevangenis en vele gruwzame lasteringen en versmaadheden, werden zij, door tusschenkomst van zekeren advokaat Emskerken, die door den verregaanden euvelmoed van het gepeupel was getroffen, uit de handen hunner vervolgers verlost. De Bisschop aanvaardde, den 4 December 1679, de Pastorij van *Alphen*, welke hij daarna verliet, om eenige bedieningen in de Abtdij waar te nemen. Hij is in dezelve den 8 Mei 1693, in den ouderdom van 62 jaren overl. Heijlen als voren bl. 114 en Coppens d. 3, afd. bl. 226.

1669. Giselbertus (Joannes) Mangelschots werd den 22 Junij 1669 pastoor benoemd, en tijdens zijne herderlijke bediening werd bij oogluiking de schuurkerk gesticht, die later meermalen verbeterd en herbouwd is, als bereids gezegd is. (*a*.)

1697. Norbertus Hermans werd den 3 Februarij pastoor.

1712. Albertus Marcellij is den 25 Maart van dit jaar als pastoor aangesteld.

17... Hermanus Josephus Boeracker.

1754. Arnulphus de Vos werd den 23 Sept. „54 pastoor.

17... Gummarus van Hove, vroeger Proost van *Leliëndaal* te *Mechelen*.

(*a*.) Heijlen, *verhandeling over de Kempen*, bl. 133.

Digitized by Google

10... Petrus Josephus van Peteghem, onder den kloosternaam van *Dominicus*, tevoren ook Proost van *Leliëndaal*, werd pastoor te *Klein-Zundert* en stierf te *Gheel* den 11 Julij 1789. (*a.*)

17... Martinus Bessems bouwde hier de 3e kerk en overl. den 30 Dec. 1796.

1797. Marcellinus Heijlen werd pastoor in *'97* en overl. den 14 April 1814.

1814. Valerius Verwimp, geboren te *Noorderwijk*, werd pastooor den 2 Mei *'14*, en is op den 3 Augustus *'18* des namiddags in de kerk, terwijl hij catechiseerde, door eene beroerte overvallen en na eenige uren op de pastorij overleden in den ouderdom van 47 jaren, — in het 18e jaar na zijne gevangenis in de groote Force te *Parijs*.

1818. Benedictus Peeters, die, nadat hij den 17 Julij *'23* zijn ontslag gevraagd had en den 25 daaraanvolgende door den kerkvoogd van zijne bediening was ontslagen, verder zijne dagen te *Antwerpen* heeft gesleten, waar hij ook gestorven en begraven is.

1823. Walterus Vermeulen, geboren te *Hout* (*Oosterhout*) den 3 Julij 1783, was de eerste wereldlijke priester en pastoor na de Norbertienen, die door den Vikaris van *Breda* den 4 Aug. *'23* aangesteld, de parochie van *Klein-Zundert* heeft bediend. Hij was te voren kapellaan te *Teteringen* geweest. Tijdens de kleine Seminarien gesloten waren, hebben eenige jongelingen hunne eerste opleiding bij en door dezen pastoor genoten, als bereids gezegd is. Hij was sedert veel jaren Chartabellist, en overleed den 26 Julij *'54*.

1854. Joannes Marinus Dekkers, geboren te *Oudenbosch* den 25 Sept. *'15*, werd pastoor den 30 Junij *'54*.

(*a.*) Beschr. van *Gheel*, door P. D. Kuijl Priester, 1358, bl. 393.

Digitized by Google

KAPELLANEN.

1801. GAUGERICUS PEINS werd in 1801 kapellaan.

1809. VALERIUS VERWIMP werd kapellaan den 21 Jan. *'09.* (Zie boven.)

1821. JOANNES HENRICUS MAASSEN, geboren te *Ginneken* den 7 Jan. 1797, werd assistent den 31 Oct. *'21*, en kap. te *Teteringen* den 4 Aug. *'23*.

Digitized by Google

KERKELIJKE GESCHIEDENIS

VAN

Staats-Vlaanderen.

Inleiding.

§ I.

Als eene inleiding op deze uiteenzetting, lust het mij met een enkel woordje van *Vlaanderen*, in het algemeen te gewagen. *Vlaanderen*, wordt in het latijn *Flandria*, in het fransch *Flandre* genoemd; doch deszelfs naamsoorsprong is geheel onzeker. Sommigen leiden dezen naam af van FLANDEBERT, neef van CLODION, koning van *Frankrijk*, die met BLEZINDE dochter van GOLDUER koning der *Rutiniërs* gehuwd was en de *Romeinen* uit het *Belgiesch Gallië* verdreef; — anderen beweren, dat de naam van *Vlaanderen* herkomstig is van FLANDRINE of FLANDERINA, dochter van LIDERIK II, genaamd van *Harlebeek*, groot Forestier of Woudmeester van *Vlaanderen*. Deze gevoelens hebben eenigen grond in de overeenkomst met het woord zelve; doch kunnen niet wel de toets der kritiek doorstaan. Andere nog verder gezochte, beuzelachtige gissingen zal ik stilzwijgend voorbijgaan.

Zijne grootste uitgestrektheid bereikt in de lengte, van het *Sas van Gent* tot *St. Omer*, 25 mijlen, en zijne breedte van *Aalst* tot *Nieuwpoort* omtrent 20 mijlen. Men vond er eertijds 30 bemuurde steden en verscheidene vlekken, welke met stadsregten verheerlijkt waren; — 1154 dorpen; — 18 abdijen, onderschei-

Digitized by Google

dene proostdijen, kloosters, hooge scholen en treffelijke kasteelen. De steden en vlekken zijn er zoo nabij elkander geplaatst, dat de Spanjaarden; die koning PHILIPS II volgden, veronderstelden en vermeenden, dat geheel *Vlaanderen* slechts éene stad was.

Wie de oudste bewoners van dit oord geweest zijn, is niet wèl te bepalen. Zonder mij dan ook te verdiepen in een doolhof van gissingen, waaruit men, na vervelenden togt, ter naauwernood den terugweg kan vinden, zal ik liever, in algemeene trekken, iets wat de godsdienstige of kerkelijke geschiedenis van deze streek aanbelangt, aanstippen.

Wat eigenlijk het kerkelijke of godsdienstige betreft, hiervan zegt JACOB MARCHANT in zijne *beschrijving van Vlaanderen*: „Vermits *Vlaanderen* aan CONSTANTIJN *den grooten* en zijne „opvolgers, die de Tempels der Afgoden sloten en die van „Christus overal opbouwden, als een gedeelte van *Frankrijk*, „onderdanig is geweest, mag men met reden besluiten, dat het „zaad der christelijke godsdienst reeds in hunnen tijd in dit „gewest is gezaaid geworden. Zulks kan ook uit de Jaarboeken „worden bewezen, vermits daarin wordt vermeld, dat gedurende „de regering van *Diocletianus*, die omtrent het jaar 285 tot het „Keizerschap gekomen is, VICTORICUS en FUSCIANUS onzen „Zaligmaker aan de Morienen te *Teruane* verkondigd, — PIA„TUS en CHRIJSOLIUS de prediking van het Evangelie met den „Marteldood bezegeld hebben, — de eerstgemelde te *Doornik*, „en de andere te *Komene*. Men houdt insgelijks voor zeker, dat „ELUTHERIUS, omtrent den jare 484, de Bisschoppelijke waardig„heid te *Doornik* bekleed heeft, en dat AGRICOLAUS, zoon van „den Opziener van het Ardennebosch, in 512, op verzoek van „den H. REMIGIUS, door de kerkvergadering van *Orleans*, tot „Bisschop van *Tongeren* aangesteld is. (*a*.) — Doch dit zaad,

(*a*.) Dit verhaalt ons J. MARCHANT; doch anderen zijn van gevoelen, dat PIATUS te *Seclin* de martelie onderstond, en dat de H. ELIGIUS, Bisschop van *Doornik*,

Digitized by Google

„hetwelk door de ongevallen van die eeuwen als verstikt en „verdord was, begon eerst ten tijde van den H. AMANDUS en zijne „Gezellen wederom wortelen te schieten en met alle krachten te „groeijen. — De volgende Heilige mannen, te weten: AMANDUS „geboortig van *Akwitanië* en Bisschop van *Tongeren*; — ELI„GIUS, geboren te *Limoges* en Bisschop van *Noïjon*; — AUDO„MARUS, geboortig van *Constans* en Bisschop van *Teruane*; — „LIVINUS een inboorling van *Schotland* en Bisschop van *Ierland*;— „alle deze verkondigden aan de Vlamingen omtrent het jaar nà „Christus geboorte 630 (in plaats van den valschen god *Mer„curius*, welken zeer velen der ingezetenen vereerden) den waren „God en den opregten Uitlegger van den wil zijns hemelschen „Vaders, en onderwezen hen in de Geloofsartikelen der Katho„lijke Kerk, wordende zij uit dien hoofde de Apostelen van

van wien wij later zullen handelen, het ligchaam van dien Heilige alhaar gevonden heeft met lange ijzeren nagelen er in, waarmede hij gepijnigd is geweest. Die van *Seclin* en *Doornik* eeren hem jaarlijks als hunnen Patroon en Apostel den 1 October. (*Acta ss. België sel. t.* 1 *pag.* 95.)

De H. PIATUS schijnt enkel priester te zijn geweest; doch van den H. CHRIJSOLIUS gesproten uit de Koningen van *Armenië*, vermeent men dat hij Bisschop was en van den Paus van *Rome* te zamen met PIATUS en eenige anderen naar *Gaulenland* gezonden is. Hij heeft, volgens andere schrijvers, de marteldood onderstaan te *Verleghem* of *Verlinghem*, (anderen schrijven *Verlenghehem*, *Vrelenghem*), een dorp in het Bisdom van *Doornik*, waar hij als Patroon geëerd wordt, als ook te *Kommines* of *Kommene*. (*Acta ss. ib.* pag. 139.) De schrijver van de *Schouwburg der Nederl.* „d. 3, bl. 166, zegt ons: hunne ligchamen werden te „*Seclin* begraven, twee mijlen van *Rijssel*, van waar zij naar *Chartres* zijn over„gevoerd;" doch men bragt een gedeelte daarvan weder naar *Seclin*. — Hunne martelie is waarschijnlijk voorgevallen omtrent het jaar 287. (C. SMET, *heil- en roemw. pers.* t. 1, bl. 93.

De *Schouwburg der Nederl.* ib. bl. 167 geeft te kennen, dat ELEUTHERIUS eerst in 491 Bisschop van *Doornik* is geworden, en C. SMET alsvoren, ib. bl. 295, zegt, dat hij van *Rome* teruggekeerd, waar hij van den Paus de Bisschoppelijke *institutie* had ontvangen, tot Bisschop werd gewijd in het jaar 487. (Zie ook de „*Act. ss.*" als voren, ib. pag. 457.)

Digitized by Google

„*Vlaanderen* genoemd. (*a.*) Hunne leer werd ook zoo gretig „aangenomen en hun voorbeeldig en heilig leven zoo ijverig „gevolgd, dat zeer velen, die in *Vlaanderen* geboren waren, door „de Roomsche Pausen onder de Heiligen gesteld zijn, of verdiend „hebben daaronder gesteld te worden.

„Uit deze godsdienst" (dus gaat dezelfde schrijver voort)" „vloeide voort eene zorgvuldige begeerte voor de eeuwige zalig- „heid, en uit de daaruit ontsprotene groote milddadigheid kwamen „die heerlijke en prachtige tempels tot stand, versierd met schoon „geschilderde glasramen, schilderijen, standbeelden, kostelijke ge- „waden, sieraden, orgels, (*b.*) groote klokken in de Torens en „allerlei gouden en zilveren vaten in de kerken."

In het begin stond *Vlaanderen* alleenlijk onder den Bisschop van *Noijon*, onder wien het in 879 door den Paus JOANNES, den VIII van dien naam gesteld was.

Doch naderhand hebben de vijf volgende Bisschoppen de Geestelijke Jurisdictie en heerschappij geoefend, te weten:

I. De Bisschop van *Doornik*, wiens kerkelijk Regtsgebied in 1146, gedurende de Regering van DIDERIK VAN *Alsacië* Graaf van *Vlaanderen*, door den Paus EUGENIUS III, van dat van *Noijon* afgescheiden en tot een afzonderlijk Bisdom opgerigt werd.

II. Bisschoppen van *Teruane*, die in 1156, door LODEWIJK VII, Koning van *Frankrijk*, met de Heerschappij over de voorschrevene stad en het oude Graafschap van *Atkin* begiftigd zijnde, zich Bisschop der Morienen noemde, zijnde het voornaamste en grootste gedeelte van *Vlaanderen* aan die twee kerkvoogden onderhoorig.

III. Die van *Arras*, wien de steden *Douaij* en *Armentiers* voor hare geestelijke Overheid erkenden. Deze werd in 1090 door

(*a.*) Men vindt hunne Levens beschreven bij MIRÆUS, MOLANUS, RAISSIUS, HENRIQUEZ en andere schrijvers.

(*b.*) Volgens de geschiedenis werd het *eerste Orgel* door CONSTANTIJN, griecksch Keizer, aan PEPIJN, koning van Frankrijk overgezonden.

Digitized by Google

Paus URBANUS II, op verzoek van ROBERT *van Jerusalem*, Graaf van *Vlaanderen*, en wegens het verschil, hetwelk tusschen het Genootschap der kanoniken van *Kamerijk* en Keizer HENDRIK IV, over het verkiezen van eenen nieuwen Bisschop van deze plaats ontstaan was, van den laatstgemelden Bisschop afgescheiden, — zijnde Keizer HENDRIK op dien tijd met den Paus in vijandschap geraakt.

IV. Die van *Kamerijk*, onder wien dat gedeelte van *Vlaanderen*, dat 's Keizers- of Eigene-*Vlaanderen* genoemd werd behoorde, en

V. De Bisschop van *Utrecht*, aan wien de *vier Ambachten* met nog eenige plaatsen onderdanig waren; vermits de Ingezetenen van deze Landstreek, omtrent het jaar 691, door WILLIBRORDUS CLEMENS, Bisschop van *Utrecht*, tot het christelijk geloof bekeerd waren.

De magt en het gezag van genoemde Bisschoppen in *Vlaanderen* duurden tot aan het jaar 1559 of 1561, en dus tot aan de Regering van PHILIPPUS II koning van *Spanje*, wanneer de Paus PIUS IV hunne magt besnoeide, in *Duitsch-Vlaanderen* nieuwe Bisdommen oprigtte en dezelve ter benoeming van den Prins stelde, te weten: die van *Gent*, *Brugge* en *Yperen*, aan ieder van welke door den gemelden Paus hunne eigene palen voorgeschreven werden, in der voege, dat geheel *Vlaanderen* nu aan dezelven onderhoorig was, uitgezonderd het graafschap van *Aalst* en zijn Regtsgebied, hetwelk aan den Aartsbisschop van *Mechelen* onderworpen was; — alsmede *Kortrijk* en een groot gedeelte van zijne Kanselarij die nog over ruim eene eeuw, meen ik den Bisschop van *Doornik* toebehoorde; — en *Kassel*; benevens een gedeelte der Landstreek van *Bourburg*, alwaar de Bisschop van *St. Omer* lang het geestelijk Regtsgebied uitoefende.

Onder de voorschrevene Bisschoppen stonden eertijds eenige Aarts-Diakenen en zeer vele Dekens van Kerspel-kerken. Daarenboven ontmoette men er een groot getal van Abdijen, Priorijen, Proostdijeu, Mannen- en Vrouwen-kloosters, mitsgaders verschei-

Digitized by Google

dene Zieken- Gods- en Gast-huizen, die van jaarlijksche inkomsten, tot onderhoud der vreemdelingen, zieken en behoeftigen, rijkelijk voorzien, en onwraakbare getuigen waren van de milddadigheid der Prinsen en godvruchtige mannen, die dezelve gesticht hebben.

§ II.

Het Voormalige Staats-Vlaanderen.

Tegenwoordig wordt Vlaanderen alleenlijk onderscheiden in *Oost-* en *West-Vlaanderen*, daarvan nog afgezonderd het zoogenaamde *Staats-Vlaanderen*, waarvan ik voornemens ben eenigzins breedvoeriger te spreken, vooral wat het kerkelijke of godsdienstige aangaat.

Staats-Vlaanderen, hetwelk dezen zijnen naam heeft verkregen, omdat het eertijds aan de Staten-Generaal der Vereenigde *Nederlanden* voor eenen tijd toebehoorde, is niet anders dan een deel van het hierboven bedoelde *Vlaanderen*, zooals vele schrijvers en kaarten leeren, en wel het noordelijkste gedeelte, en breidt zich uit ten Noorden tot aan de *Hont* of *Westerschelde*, ten Noordwesten wordt het door de *Noordzee* bespoeld, terwijl het aan de landzijde aan *West-* en *Oost-Vlaanderen*, alsmede voor een gedeelte aan *Antwerpen* grenst.

Deze strook lands, na de omwenteling in den jare 1813 met de Provincie *Zeeland* vereenigd, beslaat omtrent veertien uren in de lengte, slechts twee of drie in de breedte. — Verreweg het grootste gedeelte van *Staats-Vlaanderen* was eertijds, in den Spaanschen Oorlog door de wapenen bemagtigd en werd den Algemeenen Staten, bij den Munsterschen Vrede van het jaar 1648 afgestaan. De grenspalen werden in 1664 geregeld door een verdrag gesloten te *Brussel*, tusschen zijne koninklijke Majesteit en de Staten-Generaal. Keizer KAREL VI gaf nog meer aan de Staten: trouwens uit kracht van Art. XVII van het *Barriere-*

Digitized by Google

Tractaat van 1715, den 5 November te *Antwerpen* gesloten werden deszelfs grenzen nog verder uitgestrekt; — doch dit Tractaat is nooit ten uitvoer gebragt: ze zijn eerst in 1718 bepaald, zooals ze vroeger lang zijn geweest. Zie *Tegenw. Staat van alle volk*, en mijne *Potamo-chorogr.* d. I, bl. 69.

§ III.

Wat de godsdienst aangaat, is niet juist te bepalen, wanneer in deze streken de bloedige verhefling van *Wodan* en het eerbetoon aan andere valsche goden verwisseld is met de vereering en aanbidding van den waren God, — wanneer het Christendom en de ware Religie, door JESUS CHRISTUS op aarde gesticht, hier is ingevoerd. Het moge waar zijn, dat MATERNUS c. s. sommigen tot het christendom bekeerde, en dat ook de prediking van den Rouaanschen Bisschop VICTRIX in *Zeeland* en *West-Vlaanderen*, in den jare 396, niet geheel vruchteloos bleef, zooals SMALLEGANGE zegt, het is evenwel ook zeker dat de afgodendienst alsdan niet geheel verwonnen is.

Zelfs de omhelzing van het Christendom door CLOVIS, juist eene eeuw later te *Reims* voorgevallen, waardoor deze eerdienst onder de Franken de *heerschende* werd, kon dit niet te weeg brengen; want in de 7e eeuw vond ELIGIUS, Bisschop van *Noijon*, toen hij in dezen omtrek het Evangelie verkondigde, nog vele afgodendienaren. Aan dezen en aan zijnen ambtgenoot AMANDUS Bisschop van *Tongeren*, komt de eer toe van het leggen der grondsteenen voor het gebouw der bekeering van deze gewesten. Uit dankbare erkentenis en zich onder hunne bescherming stellende, verkozen de vroegere bewoners, dat hunne kerken aan eenen van deze twee heilige mannen werden toegewijd.

TANCHELINUS (*Tanchelijn* of *Dankhelm*) had getracht ook hier zijne ketterij of valsche leer ingang te doen vinden; dan het was van korten duur; hij werd door de Predikers van de ware Godsdienst overreed en het volk beter ingelicht, verliet hem, om de leer van het Evangelie en de R. Katholijke godsdienst aan te kleven.

Digitized by Google

Eertijds werden verbazende sommen aan de godsdienstige gestichten geschonken, waarvan de geringe overblijfsels in de nog aanzienlijke kerkgoederen van *Aardenburg*, *Oostburg*, *Sluis* en andere plaatsen ten bewijze kunnen strekken, en de liefde voor de ware R. Katholijke godsdienst bleef in de harten der bewoners gevestigd, tot dat eerst eenige door de *Waldensen* misleid en later door *M. Luther's* leer, toen deze in het jaar 1525 in deze streken bekend raakte, velen van het spoor der waarheid afgetrokken, tot ketterij vervielen en de reformatie eindelijk een' verbazenden bijval kreeg. Ook de Rederijkers, aan wien onze letterkunde zooveel te danken heeft, en die ook te *Sluis* en *Aardenburg* hunne kamers hadden, bragten aan dit alles niet weinig toe, daar „de vrijheid van monde van dezer luiden, zich „niet ontzag daar 't pas gaf (en 't gaf dikwijls pas) den papen „op hun zeer te tasten" zegt Hoofт *Ned. Gesch.* B. I. bl. 37, 38.

Doch niet enkel werd het wapen des monds gebruikt, om de Roomsche leer hatelijk te maken en derzelver belijders te verdrukken; men bezigde ook gewelddadiger middelen; — met de door alle weldenkenden zoo zeer afgekeurde beeldstorming maakte men een aanvang in de nabuurschap, in *West-Vlaanderen* tusschen de *Lieve* en de Zee. Een hoop van het slechtste gespuis begon, den 14 Aug. 1566 omtrent *St. Omer* dit verwoesten. Als met bliksem-snelheid schoot het kwaad voort, en binnen den tijd van drie dagen waren er meer dan 400 kerken geplunderd. Ook hier schijnt die verwoesting door de protestanten niet weinig uitgerigt te hebben, want aan het einde der 16e eeuw en het begin der 17e was het met de kerkgebouwen in dit Distrikt aller ongelukkigst gesteld. — Te *Aardenburg* waren zij zoo gehavend, dat torens en muren dreigden nedertestorten, en men tot afbreken besluiten moest. Te *Oostburg* stortte in den jare 1632 de *St. Eligius*-kerk werkelijk in, nadat daags te voren nog in dezelve gepredikt was. En in de meeste andere plaatsen werden slechts nog de puinhoopen gevonden van de voorheen zoo aanzienlijke kerken, blijkens de nog als kerk gebruikt wordende overblijfselen, te

Digitized by Google

St. Anne, *St. Kruis*, *Breskens* en *Cadzand*.— Men ging nog verder: hunne wreede vervolgzucht deed hen jagt op onschuldige menschen maken; zij zochten eene schuilplaats in de bosschen van *Westvlaanderen*: uit deze kwamen zij gelijk roofdieren alleen des nachts te voorschijn, vielen dan met ontzettende woede op hunne vijanden de Priesters en Monniken aan, mishandelden dezen, ja vermoordden hen dikwijls op de barbaarschte wijze. Dit Distrikt was een van hunne schuilhoeken. In Julij 1572 zien wij hen, onder de benaming van *Watergeuzen*, meesters te *Aardenburg*. Vandaar vertrokken zij den 16, en namen een aantal van 20 stukken grof geschut, bestemd voor de kleine Spaansche schepen, door den Hertog van *Medina Coeli* te *Sluis* uitgerust, welker waarde op *f* 50,000 geschat werd. Zij vervoerden dezelve vervolgens naar *Vlissingen* en plaatsten ze daar op hunne eigene vaartuigen. — Vandaar vielen zij ook in het *Brugsche Vrije* en voerden verscheidenen van de beste ingezetenen en meer dan 20 Pastoors mede van welke eenige zijn opgehangen. (*a*.)

Een troep van zoogenaamde *bosch*- of *wilde-geuzen*, ten getale van 35, aangevoerd door ANDRIES BOSSCHAERT, maakte zich den 13 of 14 Sept. 1575 meester van FRANCISCUS PENNEMAN, Guardiaan van de Minderbroeders te *Sluis*, en beroofden hem moorddadig van het leven. Den 17 bragten zij een' anderen Geestelijke om, onder voorwendsel van zich te wreken over den dood van hunnen Aanvoerder; — namen Jonkhr. JAN TRIEST, broeder des Heeren van *Auwegem*, gevangen en voerden hem naar *Vlissingen*, waar hij op een randsoen van *f* 2,000 gesteld werd. Dit duurde aldus voort, en nog den 22 Julij 1576 zien wij hen eenen Sluisschen Minderbroeder te *Cadzand*, waar hij bezig was met

(*a*.) Al deze fraaijigheden, uit loutere verdraagzaamheid tegen de Roomschgezinden en hunne godsdienst gepleegd, verhaalt ons een Protestantsch schrijver, wiens naam ik verzwijg, doch bereid ben, des noods, te noemen. Of hij in zijne laatste assertie echter wel de waarheid voor zich heeft, laat ik voor zijne rekening.

Digitized by Google

mis te lezen, opligten en op eenen losprijs van L. 100 vls. stellen. (*a.*)

In weerwil van dit alles schijnt men hier echter niet in het openbaar de leer der Hervorming gepredikt te hebben, voordat,

(*a.*) Zoo spreekt nog die Prot. schrijver: hij verhaalt hetgeen hij niet kan loochenen en schoon hij zelf hun een scheldnaam geeft van *slecht gespuis*, van *water- bosch- en wilde-geuzen*, als ter verschooning, blijft het evenwel altijd waar, dat de Protestanten, de hervormden aanhangers van Luther en Calvijn, die onchristelijke geloofverzakers, deze onmenschelijke wreedheden en heiligschennissen hier en elders gepleegd hebben: — men noemt hen maar *„slecht gespuis enz"*. dan wie waren de Corifiën, de aanstokers, de ophitsers? raad eens! ja raad eens, en een blos van schaamte zal welligt de wangen kleuren.

Ik zou deze benamingen en uitdrukkingen niet hebben willen noch durven bezigen, uit vrees van te scherp of partijdig te schijnen, hadden geene protestantsche schrijvers mij geleerd, dat de hervormde leeraars en leden hierbij schuldig waren; „men kwam tot de vreemde gedagten", zegt WAGENAAR, „dat er booze geesten „onder gewerkt hebben".... „Men is 't wederzijds eens, dat de kerkplondering, op „de meeste plaatsen, door slegt geboefte en gemeene handwerksluiden, is uitgevoerd; „doch 't is twijfelagtig, of deze ruwe hoop niet, hier of daar ten minsten, aangezet „zij, door luiden van meerder aanzien".... „Mij komt, met anderen, niet ongegrond „voor, dat sommigen uit de hervormden, ja uit de edelen zelven, dien 't naderhand „openlijk te last gelegd is, in dit werk de hand gehad, of het ten minste met ge„noegen aanschouwd hebben: al 't welk hier, uit (latere) vonnissen... naauwkeuriger... „staat aangewezen te worden"... Of graaf *Lodewijk* „(de broeder des prinsen van „Oranje)", gelijk het gerugt toen liep, dit werk „(der plundering en roof in Vlaan„deren) aangedreven en geschikt hadt, om binnen vijf of zes dagen te worden af„gedaan, en of hij, nevens *Mol*, stadhouder der leenen van Braband, en *van der „Meere*,... verscheiden' vergeefsche pogingen hebben gedaan, om 't graauw te Brussel „aan 't bewegen te helpen, zooals de Wethouderschap der Landvoogdesse aandiende," „(HOPPERUS Livr. 4, ch. 3, pag. 98, 99.) zou ik niet durven verzekeren". — Hij, die zoo spreekt, durft het ook niet loochenen; en WAGENAAR is toch een schrijver van geene geringe autoriteit, zeker den Roomschen niet te erg toegedaan. Daarna noemt hij nog andere aanzienlijke nieuwsgezinden, die in de beeldstomerij in Zeeland, in het sticht van Utrecht, in Holland en elders, de hand hebben gehad, en op eene of andere wijze medepligtig zijn gewcest. (Zie *Vaderlandsche hist.* d. 6, B. XXII, bl. 178, 179-189.)

Opmerkelijk is het ook, wat C. HAZART daaromtrent verhaalt, die zijn gevoelen door de woorden der nieuwsgezinde schrijvers staaft. Trouwens CORNELIUS HAZART

Digitized by Google

bij den zoogenaamden godsdienst-vrede, den 22 Julij 1578 tusschen den Aartshertog MATTHIAS en de Staten-Generaal te *Antwerpen* gesloten, de zaken geschikt en vaste bepalingen nopens de uitoefening der godsdienst vastgesteld waren. Deze overeen-

zegt in zijne *„Kerkelijke historie"*, d. 3, bl. 58, „Wie de meeste opstokers van de „beeldtstormerij geweest zijn". —

„De geusche schrijvers, zegt hij, als namelijk PETRUS BOR, EMMANUEL VAN „METERE, GEERAERT BRANDT en anderen, om hunne secte niet hatigh te maken, „ende namelijck ook hunne eerste reformateurs, de predikanten te verschoonen, „herhalen zeer dikwijls in hunne historien, dat het een hoop fielen, rabauwen, boeven „ende ghespuijs is gheweest, die de beeldtstormerij hebben aanghegaen, ende dat hunne „predikanten zich hier mede niet hebben bemoeijt".

„Vooreerst ik beken", zegt C. HAZART, „dat den meesten hoop fielen, rabauwen „en gespuijs was, maar niemand mag loochenen, dat het Geusen en *Calvinisten* „waren; want dat blijkt uit de Psalmen van *Marot*, die zij zongen, ende dat ghe„duerig geroep: *vive les Geux*"!

„Ten tweeden dat de Geusche predikanten de eerste en meeste opstokers ende „oorzaak van de beeldtstormerij gheweest zijn, kan niemand loochenen dan de ghene „die alle de historie schrijvers van deze materie wil leughenachtig maken".

„De eerste beginselen van deze godloosheijt hebben, omtrent *Cassel* en *Belle*, „gelejdt de twee predikanten *Jacobus* en *Julianus*: want zij volgde dit ghespuijs „overal en verkloekten ze in hunnen aanslag zoo met woorden als met er daad. „Dit ghetuijgen ons FAM. STRADA, lib. 5, *de bello Belgico*, — ADR. MEERBEEK „in zijne *Chron.* pag. 227, — F. HARÆUS *Annal.* pag. 48, — NIC. BURGUNDUS „lib. 3, *Hist. Belg.*, pag. 209 en HER. ROSWEIJDUS, *Hist. der Nederl.* pag. 189".

„Wie de beeldtstormerij te *Antwerpen* aenghestoockt heeft, blijkt niet alleen uit „Catholijke, maar ook uit *Calvinistische* schrijvers; want PIETER BOR in zijne *Hist.* „pag. 59 bekent, dat het ghespuijs dit duivelsche feit aanghegaen heeft, „„waerne„mende de absentie van den prins, ende dat oock *Hermannus* en andere ministers „daegs te voren in hunne predikatien hadden gheblameert het omdraghen ende de „eerbiedinge van het Marien-beeldt, zeggende, dat men de *Idolen* niet alleen be„hoorde uijter harten te werpen, maar oock *uit den ooghen.*""

„Den geuschen predikant van *Antwerpen*, met name *Herman Modet*, wilde zich „met een schrift hierover verschoonen; maar hij bekent, dat hij pligtig is geweest: „want bl. 64 en 65 zeijde hij, dat hij tot tweemaal toe onder het grauw is geweest „in de kerk van O. L. Vrouwe, om hen te stillen en „„om 't volk te vermanen, dat „ze onder 't deksel van de *afgoden* te breken, niet stelen of rooven en zouden„„. „Wat was dat anders dan het ghespuijs stijven in hunne godloosheijt, als hij onze „beelden zeijde afgoden te wezen"?

Digitized by Google

komst, uit 30 Artikelen bestaande, vindt men bij DE JONGHE *Gendsche geschied.* d. 2 bl. 34, 35.

De Roomschgezinden, die in het midden der vorige eeuw nog alleen te *Sluis* en te *Ysendijke* kapellen bezaten, en voor iedere kerk, bij welke niet meer dan een Priester was, voor het vrij uitoefenen van hunne eerdienst, betalen moesten *veertig gulden* recognietiegeld, zijn gedurende de laatste jaren zoo aanmerkelijk in getale toegenomen, dat zij in sommige plaatsen, zooals *Heille*

„Maar niet schoonder, als dat hij pag. 67 bekent, dat hij deze beroerte met „zijn preken verwekt hadde. Was dit niet de ghemoederen opstoken"?

„Wie heeft het vijer ghestoockt te *Maestricht*? 't is den zelven predikant *Her-* „*man Modet* gheweest, ghelijk ROSWEYDUS ghetuygt pag. 190."

„Wie heeft dezen schandelijcken brandt verbreijdt door de geheele stad van *Ghendt*? „niemand anders als den predikant *Fr. Junius*; want GER. BRANDT bekent, pag. 438, „dat hij voor den aanstichter van dit werk gehouden wiert. Hij wilde, doch kon „zich niet verschoonen met te zeggen, dat hij van de heele sake niet geweten had. „Dat dit valsch was, blijkt hier uit, dat hij te *St. Truijen*, in de vergadering van „de *Liguisten* thegenwoordig was gheweest, alwaer, gelijk STRADA zegt, de alghe- „meene beeldtstormerije besloten zijnde, van daer en van elders schier tot alle „steden predikanten wierden ghesonden, om de ghemeente, zoo door hunne ser- „moonen ende uitschreeuwen teghen de beelden als afgoden oft andersins, tot dit „godloos werck te verwecken ende te stijven".

„Dit hebben mede te *Doornik* ghedaan de drij predikanten, *Carel Melle, Am-* „*brose Wille* en zekeren *Bourgoignon*".

„Wie heeft de beeldtstormerije te *Amsterdam* eerst ghestoockt? niemand als de „vier predikanten, *Laurens Jacobs Reael, Reinier Kant, Vranck de Wael* ende „*Cornelis Coster;* want als dit spel eerst begost in de oude kerke, zij waren daer „alle vier tegenwoordig. Zij vertrocken wel uit de kerk, zegt GERARD BRANDT „zelf, doch dit was niet anders, zegt hij, als eenen dekmantel om hunne fielterijen „te dekken: 't was hun ghenoegh, dat zij nu in 't werk zagen gelegd, 't welck sij „door hunne stoute predikatiën soo dickwils gezocht hadden".

„Wat wille ick dit nog voorders bewijzen? de stoutigheijdt van de predikanten, „met welcke sij overal uijtvielen in de sermoonen teghen de wettige heeren en „magistraten, ende de ongebondentheijdt met de welcke sij de Catholijke kercken, „naer het beeltdstormen, invaerden, om daer op hunne maniere te preken, zijn „klare teeckenen, dat de eerste en meeste belhamers van dese schelmstukken de „predikanten gheweest zijn". — Tot hiertoe HAZART; men leze hem verder.

Digitized by Google

en *Eede*, de hervormden bijna geheel vervangen hebben, — in andere, zoo als *Yzendijke*, *Hoofdplaat* en *St. Kruis*, ruim de helft, in andere weer, zoo als *Sluis*, *Aardenburg*, *Schoondijke* en *Waterland*, een derde of vierde der bevolking uitmaken, en reeds in het vierde Distrikt eenige duizenden zielen tellen; terwijl het getal katholijken in het vijfde Distrikt nog betrekkelijk grooter is. (Men zie deswegens mijne *Potamo-chor.* d. I, bl. 81 en volg.

In het hier genoemde 1e. deel heb ik ook gemeld, dat de *Zeeuwsche Eilanden*, uitgezonderd een gedeelte, dat onder het Bisdom van *Luijk* behoorde — eertijds was onder het geestelijk gebied der Nazaten van den H. Willibrordus, die *Bisschoppen van Utrecht* zijn geweest; — en ik voeg hierbij, dat ook de 4 *Ambachten* met nog een gedeelte, ja met het meerendeel van *Staats-Vlaanderen* onder het Bisdom van *Utrecht* zijn geweest. (*a.*) Later. toen het Bisdom van *Middelburg* was opgerigt, waren de Zeeuwsche Eilanden daaronder gesteld; dan dit duurde slechts een korten tijd: — de Nederlandsche beroerten en de predominatie hebben dit verhinderd; waarom naderhand de weinige *Roomsch-Katholijke Gemeenten* der Zeeuwsche Eilanden vele jaren onder het Aarts-Priesterschap van *Holland*, *Zeeland* en *West-Vriesland* stonden; en nu eindelijk bij de, door Z. H. Paus Pius IX verordende, nieuwe *Kerkregeling*, onder het nieuw *Bisdom van Haarlem* gesteld zijn. — De R. Kath. Gemeenten van het 4e en het 5e. Distrikt waren lang onder de Bisdommen van *Brugge* of *Gent*, en zijn door de Pauselijke Breve van 17 Maart 1841 daarvan afgescheiden, — onder het toenmalig *Apostelijk Vicariaat van Breda* gesteld en nu — bij gezegde nieuwe *kerkregeling* — aan het nieuwe *Bisdom van Breda* gebleven.

(*a.*) De vier *Ambachten*, *Biervliet* en *Yzendijke* met de daaraan behoorende plaatsen en *Kadzand* behoorden weleer tot het Bisdom van *Utrecht*, terwijl *Aardenburg*, *Oostburg* en *Sluis* met de onderhoorige kerken onder dat van *Doornik* behoorden.

Digitized by Google

§ 1V.

Beschrijving van het Dekenaat AARDENBURG.

Het nieuw Bisdom van *Breda*, waaronder ook *Staats-Vlaanderen* (het vierde en vijfde distrikt van *Zeeland*) behoort, was in den jare 1853 in 6 Dekenaten verdeeld, en onder deze telt men dat van *Aardenburg*. Het tegenwoordige Dekenaat *Aardenburg* bevat in zich de zelfde 9 parochiën, welke het vóór de oprigting van het gem. Bisdom bevatte, althans sedert 1843, met uitzondering van *Biervliet* en *Vlissingen*.

Bij de oprigting der nieuwe Bisdommen in de Nederlanden in 1559 was een deel van Staatsvlaanderen onder het Bisdom van *Brugge* en het ander deel onder dat van *Gent*. Het Bisdom van *Brugge*, in 8 Dekenaten verdeeld, had onder dezelve het Dekenaat *Aardenburg* en het Dekenaat *Sluis*: (*a*.) Uit deze voor-

(*a*.) Het voormalig Dekenaat *Aardenburg* had onder zich: *Aardenburg*, — *Adegem*, — *Assebroek*, — *Beernhem*, — *Caprijke*, — *St. Catharina* (vernietigd), — *St. Kruis*, — *Eeckloo*, — *St. Joris ten distele*, — *Heijle*, — *St. Jan in de woestijn* (*in eremo*,) — *Lapschure*, — *St. Laurens*, — *Lembeke*, — *Maldegem*, — *St. Margariete*, — *Middelburg*, — *Moerkerke*, — *St. Nicolaas in den Oudeman*, — *Oedelem*, — *Sisseele*, — *Waterland*, — *Watervliet*.

Het Dekenaat *Sluis* bevatte: De *St. Jans-kerk* en de *Lieve Vrouwe-kerk* (2 parochiën) in *Sluis* en *Onze Lieve Vrouwe* buiten de stad (alle drie deze kerken vernietigd,) *Catzand*, — *Coxië* (vernietigd), — *Breskens*, — *Gasterneese* (vernietigd) *Groede*, — *Heijkewerve* (vernietigd), — *Yzendijke*, — *Nieuwkerke* (vernietigd), — *Nieuwvliet* (vernietigd), — *Oostburg*, — *Oostvliet* (vernietigd), — *Ormans-kapel* (vernietigd), — *St. Pieter*, — *Schoondijke*, — *Wulpen* (vernietigd), — en *Zuidzande*. — Daarbij moet men aanmerken, dat *St. Anne Termuiden*, bij en thans onder de parochie van *Sluis*, eertijds onder het Dekenaat *Damme* behoorde.

Bij het Dekenaat *Sluis* behoorden alsdan nog: *Slijpe*, of *Slijpendam*, *Oostkerke*, *Houke*, *Monniker-Eede*, (het eerste en laatste zijn vernietigd,) en *Biervliet*. — Vóór het jaar 1559 stond *Biervliet* onder het Bisdom van *Utrecht* en onder

Digitized by Google

malige Dekenaten zijn de parochiën van het huidig Dekenaat *Aardenburg* (uitgezonderd twee) gekozen: het zijn de volgende: 1°. *Aardenburg*, — 2°. *Biervliet*, — 3°. *Eede*, — 4°. *Groede*, — 5°. *Hoofdplaat*, — 6°. *Oostbury*, — 7°. *Philippine*, — 8°. *Sluis*, — 9°. *Yzendijke*. — *Biervliet* was bij de voorbedoelde oprigting der Bisdommen aan de Hollanders, ofschoon het bij de Bulle der oprigting onder de Diocese van *Brugge* gerekend is, en — *Philippine* heeft vroeger onder *Gent* behoord. Wijders *Vlissingen* was aanvankelijk onder het Bisdom van *Middelburg*, later onder de *Hollandsche zending* en sedert 1843 onder dit Dekenaat; doch het is daarvan afgezonderd in het jaar 1853, integendeel is *Biervliet*, dat in 1855 tot eene zelfstandige parochie werd verheven, daaraan toegevoegd, waardoor het getal parochiën op negen bleef.

Het kerkwezen heeft in de voormalige Dekenaten van *Sluis* en *Aardenburg* vele veranderingen ondergaan, die zeer nadeelig voor den bloei der godsdienst zijn geweest. Bij het opkomen der Reformatie en ten gevolge van deze, werden den katholijken hunne kerken en godsdienstige gestichten met alle goederen ontnomen; zij moesten ook de vrijheid van godsdienstoefening derven en daarbij viel veel verdrukking ten deel aan die getrouw in de godsdienst bleven. Op eenige plaatsen mogt men in verborgen hoeken bij oogluiking en tegen betaling van zware retributiën,

het patronaat van *St. Baaf* te Gent. Dit laatste bij gifte van HENDRIK VAN VLAANDEREN, bekrachtigd door Paus INNOCENTIUS III, den 28 November 1209. (*Bijdragen tot de oudh. d*, 5, *bl.* 333.)

Nog vroeger, dat is onder het Bisdom van *Doornik* behoorden tot het Dekenaat *Aardenburg*, behalve de bovengenoemde plaatsen, nog: *Benthille, Bassevelde, O. L. Vrouwe bezuiden en benoorden Eede, Knesselaere, Soetendale, Leeskens, Havekenswerve, Bochoute, Roeselaere, St. Baaf* of *Eede*.

Men kan hier nog bij voegen *Benjaarskerke, Arenkerke*, op Wulpen; — *Briele* (Wulpen); — *Oostende; Riemboutsdorp* (beide Wulpen); *Hamere*, opnieuw utdic, d. i. buiten dijk, vloeijend of overstroomd.

Digitized by Google

in het begin der 17e eeuw, de godsdienst uitoefenen; in de overige plaatsen was dit nog niet geoorloofd.

In 1731 waren er slechts twee officiel erkende bedehuizen, te weten te *Sluis* en te *Yzendijke*, en alsdan alleen te *Yzendijke* een geadmiteerde geestelijke.

De katholijken hadden van toen af hier en daar eene kerk gesticht, en wanneer zij door de Staatsomwenteling van 1795 de vrijheid herkregen, hebben ook de volgende parochien haar zelfstandig bestaan verworven: *Aardenburg* in 1804, — *Biervliet* in 1855, — *Eede* in 1840, — *Groede* in 1842, — *Hoofdplaat* in 1795 en — *Oostburg* in 1804, — al hetwelk nader zal blijken, als van elke plaats meer breedvoerig zal gehandeld worden.

Deze Dekenaten bleven onder het Bisdom van *Brugge*, totdat die Diocese, ten gevolge van het Concordaat van 1801, tusschen Paus Pius VII en Napoleon I, werd opgeheven. Alsdan werden dezelve, bij Bulle van Z. H. van dat jaar, bij het nieuw opgerigt Bisdom van *Gent* ingedeeld. Het Zeeuwsch-Vlaamsch gedeelte bleef daaronder tot het jaar 1841; — terwijl intusschen het geestelijk regtsgebied sedert 1832 aan den zaakgelastigde van Z. H. te *'s Hage* was opgedragen.

Vlissingen werd in 1807 aan Frankrijk afgestaan en bij decreet van den kardinaal Caprara, Pauselijk gezant *à latere* te Parijs, in 1808, van de *Hollandsche Zending* afgescheiden en — als parochie ingelijfd bij het Bisdom van *Gent*.

Bij de Pauselijke Bulle van 1827 werd geheel *Zeeland* en bij gevolg ook het voormalig *Staats-Vlaanderen* aangeduid, als zullende behooren onder het Bisdom van *'s Bosch*, bij die Bulle ingesteld, ten gevolge van het, in dat jaar, gesloten Concordaat tusschen den Paus en den Koning van Holland; dan dit Concordaat heeft geene uitvoering gehad en alzoo bleef deze Vlaamsche streek voorloopig onder het geestelijk regtsgebied van den Bisschop van *Gent*, totdat hij dit, in 1832, om de staatkundige gebeurtenissen, aan Mgr. Antonucci, zaakgelastigde van den H. Stoel, opdroeg, als gezegd is, die dit deel van *Gent* bestuurde tot in 1841, wanneer

Digitized by Google

het daarvan afgescheiden en aan het toenmalig Aposteliek Vikariaat van *Breda* is gevoegd, waarna het aan het Bisdom van *Haarlem* is overgegaan.

In dit Dekenaat zijn thans nog negen burgerlijke gemeenten, waar men geene katholijke kerken aantreft namelijk: *Breskens*, — *Cadzand*, — *Heile*, — *Nieuwvliet*, — *Retranchement*, — *Schoondijke*, — *St. Anne-ter-Muiden*, — *Sint Kruis* en *Waterlandkerkje*, welker katholijke bewoners aan de bijgelegene parochien in *Zeeland* onderhoorig zijn; terwijl nog eenige grensbewoners in *Belgie* parochiëren.

Dekens *van het* Dekenaat Aardenburg.

1843. Joannes van Genk, later 2e. Bisschop van Breda, werd tot eersten Deken van het in dit jaar opnieuw opgerigt Dekenaat benoemd; Hij bleef hier Deken, totdat Hij tot de waardigheid van Bisschop verheven, in het jaar 1852 naar het Seminarie te *Hoeven* vertrok.

1852. Bernardus Raessen, Pastoor te *Yzendijke*, werd in „52 met de waardigheid van Deken bekleed; hij overleed.

1871. Paulus van Oers, geboren te *Heerle* den 20 Sept. „28, werd pastoor en landdeken den 5 Sept. „71, en als pastoor verplaatst naar *Prinsenhage* den 3 Dec. „74.

1874. Theodorus Pualus Hessels, geboren te Breda den 28 Dec. „32, werd pastoor en Landdeken den 3 Dec. 1874.

Digitized by Google

Beschrijving van het Dekenaat HULST.

Inleiding.

Hulst, dat tot aan de oprigting der Bisdommen in *de Nederlanden*, aan het Bisdom van *Utrecht* had behoord, met meer andere plaatsen, zooals elders wordt gemeld, is alsdan bij het Bisdom van *Gent* gevoegd en tot den rang van landdekenaat verheven. (*a.*) Dit Dekenaat heeft steeds deel blijven maken van het Bisdom van *Gent*, tot kort na den Belgischen opstand van 1830, wanneer die, onder den naam van *Zeeuwsch gedeelte des Bisdoms van Gent*, is gebragt onder het ressort der *Hollandsche Missie*, zijnde de Vice-Superoir dezer missie, daarover in hoedanigheid van Bisschoppelijke Commissaris gesteld. In 1841

(*a.*) Dit Dekenaat bestond toen uit de navolgende 22 parochien: *Hulst*, — *Hontenisse*, — *Ossenisse*, — *Hengstdijk*, *Sir-Pauwelspolder*, — *Polder van Namen*, — *St. Jan Steen*, — *Beata Maria* (O. L. Vrouw) *Saftinghe* en *St. Laurens-Saftinghe*, (1.) — *Verrebroek*, — *Calloo*, — *Vracene*, — *St. Gillis*, — *Wachtebeke*, — *Axel*, — *Beoostenblij*, — *Zuiddorpe*, — *Zaamslag*, — *Otene en Triniteit*, — *Willemskerke*, — *Vrodijcke* en — *Aandijcke*; — volgens V. D. Aa, *woord.* d. 5, bl. 905; en Sanderus (*Fl. illust.* t. i, pag. 215 en 216) voegt er nog bij: *Desseldonk*, — *Saffelare*, — *Mendonk*, — *Winckele*, — *Selsacte*, — *Moerbeke*, — *Stekene*, — *Swijndrecht*, — *Doel*, — *Kildrecht*, — *Clinge*, — *Overslag*, — *Coewacht*, — *Moetene*, — *Westdorpe*. Eenige van deze zijn door de watervloeden verzwolgen en sommige nooit herrezen.

(1.) Men merke hierop, dat *Saftinge* (*Saefting-Ee*, oudtijds *Schafetinghe* of *chavetinghe* gespeld) twee parochiën had, eene van *O. L. Vrouw* en eene van *St. Laurens*. De *St. Laurens-kapel*, in 1281 in den Westpolder gebouwd, werd in 1357 eene parochie-kerk. — De tienden waren bij gedeelten aan het kapittel van *Doornik*, aan de Abdis van *Baudeloo* en aan de Abdis van *Flines*: dit bevestigde Philippus Bisschop van *Doornik* in 1279. Zie Miræus, t. 3, pag. 608.

Digitized by Google

is dit Dekenaat gebragt onder de jurisdictie van het Apostelijk Vicariaat van *Breda*, terwijl voorloopig ook een deel van hetzelve uitmaakten de parochiën: *Sluis*, — *Aardenburg*, — *Eede*, — *Oostburg*, — *Groede*, — *Yzendijke*, — *Hoofdplaat* en *Vlissingen*; doch deze zijn, in 1843, met *Philippine* daarvan afgescheiden door eene verordening van den Vicaris Apostelijk, later Bisschop van *Breda*, geägreeerd bij koninklijk besluit van den 21 April 1843, n°. 68, en maken nu een afzonderlijk Dekenaat uit, onder den naam van *Aardenburg*.

Door en ten gevolge der Reformatie is hier veel nadeeligs voor den bloei en welvaart der godsdienst te weeg gebragt: de kerken, de goederen en bezittingen der kerken en godsdienstige of liefdadige gestichten werden den katholijken ontnomen en de vrijheid van openbare godsdienstoefening belet. In de 17e eeuw moesten de kerken van *Hulst*, *Hontenisse* en *Lamswaarde* tot het houden van godsdienstoefeningen voor de katholijken in geheel *Hulster-Ambacht* dienen. In het begin der 18e eeuw kregen de katholijken op enkele plaatsen van dit Dekenaat, bij oogluiking verlof tot de uitoefening van hunne godsdienst; op andere plaatsen werd dit voortdurend geweigerd. In 1731 waren slechts toegelaten 6 bedehuizen, t. w. te *Axel* met Neuzen en Biervliet, — *St. Jansteen*, — *Hontenisse*, — *Hulst*, — *Hulster-Ambacht*, — *Sas-van-Gent*; in elke plaats was een pastoor, en ook een kapellaan in de derde, vierde en vijfde. — Door de staatsomwenteling van 1795 herkregen de katholijken hunne vrijheid, en werden er dien ten gevolge vele nieuwe parochien opgerigt, als: te *Axel* in 1861, — *Boschkapelle* in 1809, — *Graauw* in 1840, — *Hengstdijk* in 1796, *Lamswaarde* in 1807, — *Neuzen* in 1844, — *Ossenisse* in 1796, *Stoppeldijk* in 1799, — *Westdorpe* in 1796. *Zeeuwsch-Clinge* in 1875.

In 1760 kreeg *Philippine*, dat vroeger onder dit Dekenaat behoorde, verlof tot het bouwen van eene Schuurkerk, welke toen door eenen Belgischen priester werd bediend; — in 1772 mogt het eerst een' eigenen priester hebben, en niet voor 1830 is het zelfstandig van *Bouchaute* afgescheiden.

Digitized by Google

Deze parochie is later onder het Dek. *Aardenburg* gesteld. *Zuiddorpe* heeft in 1738 verlof verkregen om eene Schuur tot Kerk in te rigten, en werd tot parochie verheven.

Verder zijn nog de volgende veranderingen in het Dekenaat *Hulst* optemerken: 1. De parochie van *Axel* is bij de godsdienst verandering van hare kerk beroofd en hield op te bestaan; de katholijken hebben elders en nog in den laatsen tijd te *Zuiddorpe* geparochieerd, totdat in 1861 die plaats (*Axel*) weder tot eene zelfstandige parochie is gevormd.

2. Het dorp *Boschkapelle* is eerst in de 17e eeuw ontstaan en in het begin dezer eeuw eene afzonderlijke parochie geworden, als gezegd is. — Deze en meer andere veranderingen zullen nader uitkomen bij eene breedvoeriger beschrijving van elke plaats.

In dit Dekenaat zijn nog twee burgerlijke gemeenten, waar geene katholijke kerken gevonden worden, namelijk: *Hoek* en *Zaamslag*, welker katholijke inwoners aan de naburige parochien in *Zeeland* onderhoorig zijn; — terwijl de kerken der gemeenten *Koewacht* en *Overslag* zich op Belgischen bodem bevinden; daarenboven moeten de grensbewoners van eenige Zeeuwsche gemeenten voor alsnog in Belgie parochieren, bij gebrek van andere betere gelegenheid. *Zeeuwsche Clinge* is zelfstandig geworden in 1875.

Door het Concordaat in 1827 gesloten tusschen Z. H. Leo XII en Z. M. koning Willem I, werd geheel *Zeeland* en bij gevolg ook *Staats-Vlaanderen* of het *Zeeuwsch gedeelte van het Bisdom van Gent*, aangewezen als zullende een deel uitmaken van het Bisdom van *'s Bosch*, bij dien door den Paus ingesteld; daar echter dit Concordaat onuitgevoerd gebleven is, bleef ook de geestelijke jurisdictie voorloopig aan den Bisschop van *Gent*, totdat hij deze in 1832 om de tijdsomstandigheden, aan den *Zaakgelaste* van den H. Stoel te *'s Hage* overgaf, onder wien deze urisdictie bleef tot in 1841, als bereids gezegd is.

Het tegenwoordig Dekenaat *Hulst* heeft onder zich deze parochien: 1°. *Axel*, — 2°. *Boschkapelle*, — 3°. *Zeeuwsche Clinge*, — 4°. *Graauw*, — 5°. *Hengstdijk*, — 6°. *Hontenisse*, — 7°. *Hulst*,

Digitized by Google

— 8°. *Jansteen* (*St.*), — 9°. *Koewacht*, — 10°. *Lamswaarde*, — 11°. *Neuzen*, — 12°. *Ossenisse*, — 13°. *Sas-van-Gent*, — 14°. *Stoppeldijk*, — 15°. *Westdorpe*, — 16°. *Zuiddorpe*.

Dekens *van het* Dekenaat Hulst.

1833. Augustinus van Hecke, geboren te *St. Nicolaas* den 4 September 1788. Hij werd Deken benoemd te *Hulst* den 25 Februarij 1833 en is aldaar overleden den 30 September 1864.

1864. Antonius Cornelius Buijs, geboren te Hoeven den 25 Februarij 1820, is opvolger als pastoor en Deken benoemd den 13 October 1864.

Digitized by Google

AARDENBURG, D. A. (*a.*)

Aardenburg of *Ardenburg* was voormaals de *Hoofdstad* der zeeplaatsen van Vlaanderen, of gelijk BUZELIN haar noemt, (*b.*) de *Moeder der Steden*, zoodat zij in ouderdom en waardigheid voor geene andere behoefde te wijken. Hare breedte besloeg ruim 2000 schreden; — hare haven konde 600 schepen bergen en ten Oosten en Zuiden was zij met 2 kasteelen versterkt. Zij was voorzien van 4 poorten en omringd met muren van graauwen Arduinsteen, — welke de ongevallen der tijden zoo weinig hebben kunnen doorstaan, dat men thans geen spoor meer daarvan vindt, zoo zijn zij door de *Hunnen*, *Wandalen* en *Noormannen* en door den Oceaan, nog onmeedoogender dan die woeste volken, vernield. Nadat deze stad door de Barbaren verwoest was, is zij wel wederom herbouwd en met muren omringd, doch nimmer tot haren ouden luister gekomen. (*c.*)

Deze stad droeg eertijds den naam van *Rodenburg* (*d.*) en was,

(*a.*) De letters D. A. beteekent *Dekenaat Aard.*, en D. H. beteekent *Dekenaat Hulst.*

(*b.*) Zie BUZELIN lib. 1. *Sub Clotario Rege.* Het bestond reeds in 445, en in 464 werd het voor de eerste maal verwoest.

(*c.*) De oorlog en zware Watervloeden hebben daarenboven de stad van haar voorland en muurwerk beroofd; en vooral de watervloed van 1477.

(*d.*) Het woord *Rodenburg* schijnt van *Rode* of *Reede* en *Burg* afgeleid te zijn, als zeide men een *Burg* aan de *Reede*, omdat daar eene goede *reede* of *ligplaats* voor schepen bestond en een *burg* was opgerigt, die ter verdediging van dezelve moest verstrekken. Dat dit *Rodenburg*, nu *Aardenburg* in vroeger tijd aan de zee of aan eene aanzienlijke waterkom gelegen was, die zich uitstrekte van de zuidelijke kusten van *Catzand* en *Groede* tot aan *Brugge* en van *Oostburg* en *Aardenburg* tot aan *St. Anne*, is eene zekere stelling; — nu, aan dit water, de *Heede* of *Heedenisse*, (Eede) lag de *Reede* van *Aardenburg*: schier hetzelfde kan men van *Oostburg* zeggen.

Wanneer de naam van *Rodenburg* in dien van *Aardenburg* verwisseld is, is niet wel aan te wijzen. In eene Privilegie van den jare 1204 wordt de stad reeds *Aar-*

Digitized by Google

voor het stichten van Brugge, van zoo groot aanzien, dat men haar onder de voornaamste steden van Vlaanderen rekende. Uit de oude, nog voorhanden zijnde Privilegien der stad blijkt, dat er binnen *Aardenburg* oudtijds merkelijke handel gedreven werd. Twee Engelsche Koningen, *Hendrik* en *Eduard* hebben den Aardenburgschen Kooplieden verscheidene voorregten toegestaan. De vlaamsche Graven hebben inzonderheid hun werk gemaakt om den koophandel alhier te begunstigen door het geven van voordeelige Privilegien: kortom, verscheidene oude echte stukken bewijzen duidelijk het aanzien, dat deze stad in oude tijden gehad heeft.

Zeker is het, dat deze plaats vóór vier eeuwen van vesten, eene gracht, poorten en eene haven voorzien was.

Sommigen beweren, dat *Aardenburg*, nevens eenige andere vlaamsche steden, eertijds tot Zeeland behoord heeft. (*a.*)

Dat deze plaats ook voormaals eene Heerlijkheid is geweest, blijkt uit een openen brief van 1309, waarbij de Heer van *Aardenburg* zeker verbod aangaande de stadswaag uitgaf. Over eene eeuw behoorde de stad aan de Algemeene Staten. *Aardenburg* is thans eene opene plaats; — daar zijn tegenwoordig niet meer dan vijf of zes straten en omtrent 200 huizen. (*b.*)

denburg genoemd: — dan na dien tijd tot 1243 draagt zij nog dikwijls in de Privilegiën den naam van *Rodenburg*: — sedert schijnt zij echter meest *Aardenburg* te zijn genoemd. *Uit eenen Lijst ter griffie aldaar.*

(*a.*) SMALLEGANGE, *kron. van Zeel.* d. 1. Boek 3, h. 2, bl. 210.

(*b.*) Uit eenen lijst, door den voormaligen Burgemeester van Aardenburg ANTHONIJ PEURSSEN, uit de stads papieren opgesteld, blijkt dat er weleer geweest zijn 4 poorten, 5 markten, 2 andere opene pleinen, 12 voorname gebouwen, 74 straten, van welke er nog 38 met name genoemd worden. DE KANTER, *Prov. Zeeland*, zegt dat de wallen ongeveer 70 Ned. bunderen gronds bevatten en meer dan 1200 woningen omgaven.

Het *Aardenburger-ambacht*, zooals het eertijds bestond, behoorde geheel onder het regtsgebied van het *Vrije*, — uitgenomen het gedeelte lands, dat onder de stad lag. Het *Ambacht* werd door de Vaart, die in het Lapschuursche-gat liep, in twee deelen onderscheiden. Het deel, bezuiden de vaart gelegen, bevattede, behalve het Staats-

Digitized by Google

De stad *Aardenburg* heeft verschrikkelijke rampen te verduren gehad. In vroeger eeuwen is zij reeds door de *Suëven* verbrand geworden: ten tijde van LODEWIJK *den Vrome* werd Rodenburg andermaal verbrand door de *Denen*. Nadat het herhaalde malen door oorlogen en watervloeden veel te lijden had, is het in het jaar 1383 door de Gentenaars geheel vernield en in asch gelegd, uitgenomen de *L. Vrouwe-kerk*, doch ook zij werd beroofd van hare schatten, versieringen, enz In 1393 werd de stad weêr geplunderd en opnieuw aan de vlammen prijs gegeven.

Zoo heeft deze plaats ook dikwijls door belegeringen, brandschattingen en watersnooden veel geleden; Thans is de stad veel kleiner dan zij te voren was: het leggen van nieuwe vestingwerken omstreeks het einde van het twaalfjarig bestand (1621) kostte der oude stad haar aloud kerkgebouw, de *Maria-kerk*, benevens een tal van straten, wier ligging nu ter naauwernood bepaald kan worden, en die later verpacht en verkocht zijn, als blijkt uit de *„Resolutieboeken van Aardenburg"*.

De stad ligt 1¼ uur Zuidoost van *Sluis*, en 1 klein uur van de belgische grenzen naast *Maldegem*, en Zuid van dezelve veel nader bij. Voor de hervorming waren hier 2 parochiekerken, — van de *H. Maagd* MARIA en van den *H. Bavo*, alsmede vijf kapellen, aan den *H. Jacobus* en aan den *H. Georgius* enz. toegeheiligd, benevens twee mannen-kloosters, een vrouwen-klooster, een begijnhof, een gasthuis, een weeshuis en een kapittel of kollegie van 16 kanoniken. Van deze zal straks wijdloopiger gesproken worden. Van al deze stichtingen of gebouwen zijn slechts overig: de *St. Baafs-kerk*, het oude landregt- of Ambsthuis, tegenwoordig het *Weeshuis*, benevens eenige brokstukken der oud-

gedeelte van het Graafschap Middelburg, de kerspelen van *St. Kruis*, *Eede*, *Onze L. Vrouw-bezuiden* en *benoorden*, *Heile*, *St. Laurens*, en de polders van *Bewester-Eede* en *Isabella*. Het deel benoorden het gemelde kanaal gelegen, bevatte de dorpen *Cadzand*, *Zuidzande*, het *Retrenchement*, en *Terhofstede*, benevens de Heerlijkheid van *Nieuwvliet* en eenige polders

Digitized by Google

heid: vele zijn in den loop der tijden verdwenen, van de meeste kan men echter nog de plaats bepaald aanwijzen waar zij gestaan hebben.

De *Lieve Vrouwe kerk* van *Aardenburg* was zeer prachtig en zeer vermaard, zegt JACOBUS MARCHANTIUS, editie van 1596, pag, 51, en SANDERUS *Fland. ill.* t. 2, pag. 208, zegt dat zij haar's gelijke in Vlaanderen niet had. Nu nagaande welke schoone tempels te *Brugge*, te *Gent* en elders in Vlaanderen gebouwd en nog aanwezig zijn, en dat deze evenwel aan die van *Aardenburg* niet konden evenaren, dan kan men gissen, hoe schoon en prachtig deze *L. Vrouwe-kerk* moet geweest zijn.

De *Lieve Vrouwe*-kerk was zeer oud; door den *H. Eligius*, in het midden der 7e eeuw gesticht, vermoedelijk in 641, toen hij in deze streken het Evangelie kwam verkondigen; zij werd in de 9e eeuw door de Noormannen tegelijk met *Aardenburg* verwoest. Naderhand werd zij prachtig herbouwd en praalde met marmeren pilaren, alsmede met fraai geschilderde glazen, die nog in eene der kerken van *Schotland* aanwezig zijn (*a.*) en een kapittel van 16 kanoniken, opgerigt in 1294, door Paus BONIFACIUS VIII, op voordragt van de Abten van *St. Baaf* en den Bisschop van *Doornik*, vermits de kerk rijk genoeg was om de kosten van zoodanige inrigting te dragen.— Er bestaat, zoover bekend is, van gemelde kerk geene afbeelding.

Men weet slechts, dat zij twee torens had, een middenschip en twee beuken, benevens een koor. Men trof er verscheidene Altaren en een' overvloed van kostbaarheden aan.

Op den noorder toren dezer kerk was reeds in 1397 een openbaar uurwerk. (*b.*) Dit is een der *oudste* openbare uurwerken

(*a.*) J. NIEUWENHUIZEN, verhand. over de stad Aardenburg.

(*b.*) Het contract tusschen de Aardenburgsche Burgemeesters en de *oudste bekende klokkenmakers van Vlaanderen* JAN DRAKEN en JAN VAN COLLOC, nopens het maken van gezegd uurwerk, dagteekenende den 10 Februarij 1397, vindt men in zijn geheel in de *Bijdragen* voornoemd d. 1, bl. 156, uit *de stedelijke Archie/ van*

Digitized by Google

van *Vlaanderen*. Dit kunststuk „altemale van ijsere, wel ende „suffisantelike, gaande, staande en slaande", moest gemaakt worden „op de *Salveklokke*, (*a*.) die hanghet op den noordre tor(en) van *onzer-vrauwe* kerke" (zoo luidt het contract deswegens opgemaakt.) Men liet het aan die kunstwerkers over, den wijzer in de kerk

Aardenburg, n° 42. — De uurwerken, eerst slechts in de kloosters te vinden, gelijk het eerste Slaguurwerk omstreeks 1120 vermeld wordt in de *Usages de l'ordre de Cisaux*, begonnen in de 14e eeuw ten nutte van *'t algemeen* vervaardigd te worden. HUBERT, prins van *Carrara*, bragt de eerste openbare klok te *Padua*. Te *Bologna* kwam er eene in 1356; kort daarna te *Straatsburg*, *Kortrijk*, *Spiers*, *Venetie* en elders. En treffen wij zulke uurwerken reeds in die zelfde eeuw te *Sluis* en te *Aardenburg*, zoo behooren deze onder de oudste, zoo niet van Europa, althans van Vlaanderen. (*Bijdragen*, ib. bl. 161.)

(*a*.) Daar door den Doornikschen Bisschop PHILIPPUS VAN ARBOIS, in den jare 1366, bepaald werd, dat men in alle parochiekerken bij het vallen van den avond het driemalig geklep ter eere van MARIA moest doen hooren; zoo laat het zich vermoeden, dat dit bevel ook te *Aardenburg* is uitgevoerd en er derhalve eene klok was, die hiertoe gebezigd werd: welligt heeft die klok den naam van „*Salveklokke*" ontvangen, dat is *Salve — ave* MARIA — *wees gegroet* MARIA *klok*; omdat dit verheven gebed, — het *wees gegroet*...., telkens bij het kleppen van die klok knielende moest gebid worden ter verkrijging van de 20 dagen aflaat, door voornoemden Bisschop verleend.

Nu het is op die klok dat het bedoelde uurwerk moest geplaatst worden. (Zie *Bijdragen*, ib. 163—164.) In de „*Summa statutorum sijnodal, cum prævia sijnopsi vitæ Episc. Torn. etc.* (*Insulis*, 1726,) pag. 75, cap. 18 zegt de Bisschop: *Statuimus, quod in singulis Ecclesiis parochialibus circa crepusculum* (noctis) *ob reverentiam B. Mariæ Virginis gloriosæ pulsetur ter campana cum medio intervallo, dantes viginti dies indulgentiæ omnibus vere pœnitentibus et confessis, qui per Ave Mariæ dicent flexis genibus illâ horâ.* Hetzelfde werd door Bisschop FERRICUS DE CLUGNIS verordend in de *statuta sijnod.* van 1481, met bijvoeging dat hij er zelf nog 10 dagen aflaat bij deed. Evenzóó in 1520. Zie p. 94 en 146.

Zoo leest men ook in BOWER, *Hist. der Pausen*, d. 7, bl. 398, dat Paus CALIXTUS III in 1458 eenen aflaat vergunde van 3 jaren aan al degenen, die bij het kleppen der klok omtrent den middag 3 *Pater noster's* en 3 *Ave Maria's* voor den voorspoed der Christenwapenen tegen de Turken zouden lezen. In het kort zij hierbij aangemerkt, dat eindelijk in alle Roomsche landen de gewoonte ontstond, die nog op den huidigen dag plaats heeft, van het kleppen der klok 's morgens, 's middags en 's avonds, dat de *Angelus* genoemd wordt, als bekend is.

Digitized by Google

te plaatsen of aan 't algemeen het uur naar buiten te doen zien. Daarbij was bepaald, dat het Aardenburgsche *«engien»* (het uurwerk) *«alzoo groot, goed, scone en zoo zwaar weghende, als 't engien* moest zijn *«dat nieuwinghe* (nieuwlings, onlangs) *ghemaect es vup. de kuurclocke te Sluus»*.

Het stadsuurwerk te *Sluis* was dus van nog vroeger herkomst dan dat van *Aardenburg*: zij zijn twee der oudste openbare uurwerken van Vlaanderen. (*a.*)

Deze prachtige *L. Vrouwe-kerk* had eene Europesche vermaardheid ter oorzake van een wonderdoend of mirakeleus *Lieve-Vrouwe-beeld*, dat vele bedevaartgangers binnen hare muren lokte en haar aanzienlijke giften en der stad eene groote welvaart bijbragt. (*b.*) Zij had vooral haren rijkdom te danken aan de menigte

(*a.*) Zie deswegens Art. *Sluis*.

(*b.*) De legende van dit wonderdoend beeld is deze: Een ter dood veroordeelde verzocht aan zijne regters, als laatste gunst voor zijn sterven, eenigen tijd knielende voor het O. L. Vr. beeld te mogen bidden, hetwelk hem niet werd geweigerd. Terwijl hij daar bad, viel een bundel papieren voor hem neder, waardoor hij volmaakt zijne onschuld kon bewijzen, waarop hij zich wel beroepen had, doch die hij niet had kunnen toonen. Zijne onmiddelijke vrijspraak was hiervan het gevolg. Van dien tijd af kreeg het *O. L. V. beeld* de vermaardheid als *wonderbeeld*.

Dat dit *Beeld* mirakeleus of wonderdoende was, schijnt boven allen twijfel, want Le Doux (beschrijvende de standbeelden, die eertijds het stadhuis te Brugge versierden) zegt in zijn handschrift, welk nog in de stads bibliotheek berust, dat, toen gemelde veroordeelde O. L. Vrouw om hulp smeekte en zeijde, dat hij niet pligtig was aan de misdaad, waarvan men hem beschuldigde, dit steenen Beeld hem *toeknikte* door een wonderwerk van God, terwijl al het volk dit wonder zag....

Dit getuigen ook vele schrijvers; onder anderen SANDERUS (*Fland.* 2, pag. 208.) getuigt, dat het kapittel aldaar werd opgerigt ter oorzaken der mirakelen, die er menigte geschieden. De Paus BONIFACIUS VIII gewaagt mede, in de Akte van oprigting, van de menigvuldige mirakelen. (*frequentibus miraculis.*)

De O. L. Vrouw van Aardenburg was (waarschijnlijk op grond van voormelde legende) afgebeeld met eenen *inktpot in de hand*, terwijl het kindeken Jesus *een pen tusschen de vingers had*. — Zulks zinspeelt, volgens sommigen, op het eerste wonder wegens dien valschelijk veroordeelde. Volgens anderen zinspeelt die afbeelding op den tekst van den Apostel: *Hij* (*J. Christus*) *heeft het handschrift der*

Digitized by Google

der bedevaartgangers, die van heinde en ver haar wonderdoend *Maria-beeld* kwamen bezoeken. Sedert 1273 waren die wonderen door de hulp Gods begonnen. Om de eeredienst der roemrijke *Maagd* uit te breiden en te verhoogen, werkten in 1294 paus BONIFACIUS VIII en de Doorniksche Bisschop JOANNES VAN WAZONNE en de Gendsche Abt van *St. Baaf* te zamen, dat er in haar heiligdom een kollegie van 16 kanoniken werd opgerigt. Vorsten bragten haar voorregten, eere en geschenken. Om harentwil verleende, den 13 November 1296, koning EDUARD II van Engeland den Aardenburgers nieuwe privilegien. De Fransche koning PHI-

sententie, dat tegen ons was, uitgevaagd en aan zijn kruis gehecht. (ad coloss. 2. v. 14,) als of J. met de pen iets doorschrapte, in het boek, dat Maria, met den inktkoker in de hand had.

Dit mirakelens Beeld werd tijdens de beeldstormerij en de hervorming, met andere kostbaarheden, naar *Brugge* vervoerd, en tot het laatste der vorige eeuw, in de kerk op den *burg*, als de O. L. Vrouw van Aardenburg aangewezen en vereerd. De goddelooze Fransche republikeinen sloegen het beeld aan stukken. De stukken werden verzameld en met eerbied bewaard als een kostbaar aandenken. Nog heden beweert de Eerw. Heer BRUNO VERSAVEL, pastoor van het Begijnhof, te Brugge, in het bezit te zijn van een *Lieve-Vrouwe-beeldje*, vervaardigd uit de stukken van de eertijds zoo beroemde O. L. Vrouw van *Aardenburg*.

In het jaar 1853 wijdde de Bisschop van *Brugge* een nieuw beeldje voor een der nissen op den *Burg*, dat de onde O. L. Vrouw van *Aardenburg* voorstelt.

Voor de beeldstormerij bestond het loffelijk godsdienstig gebruik, dat de Clergé van Brugge elke jaar op den vierden Sinxendag met kruis en vanen, processiewijze naar *Aardenburg* trok, teweten van de kapittelkerken van *St. Donaas*, van *O. L. Vrouw* en van *St. Salvator*; en deze processie werd de *Knikprocessie* geheeten, als een aandenken van het eerste mirakel, waarbij het beeld van O. L. Vrouw, ten aanzien, van al het volk, *geknikt* had. — Nadat dit Beeld te *Brugge* op het stadhuis geplaatst was, is het gebruik dier processie, binnen *Brugge*, nog altijd blijven voortduren; want nadat de kapittelkerken eene Mis van O. L. Vrouw (de Beata) hadden gezongen, kwam ieder kapittel processiewijze naar den *Burg* voor het stadhuis en het *Beeld*, waar zij den lofzang *«Salve Regina"*, met het vers en gebed zongen, terwijl allen het hoofd knikkende, het *Beeld van O.L.Vrouw* groetten. — Deze gewoonte heeft voortgeduurd totdat Keizer JOSEPH II de openbare processiën heeft verboden, bij dekreet van 13 Mei 1787. Nogtans heeft later elk kapittel binnen zijne kerk de Mis *«de Beata"*, en den lofzang *«Salve Regina"* blijven zingen op den 4 Sinxendag.

Digitized by Google

LIPPUS *de Schoone* kwam straks haar zijne hulde bewijzen, haar vereeren. EDUARD III, koning van *Engeland* bezocht haar in 1340. En toen meer dan eene eeuw later, Engelands koning EDUARD V, in 1470 op den derden Kersdag uit *Holland* in *Vlaanderen* kwam, was „zijn eerste werk te voldoen aan zijne godvruchtige „gelofte van te gaan bezoeken en eeren *Onze Lieve Vrouwe* te „*Aardenburg*, vanwaar hij met den Heer *van Gruijthuijse* gegaan „is naar het kasteel van *Oostkamp*". (*a.*) Daar hier de grooten der aarde de beroemde *Moedermaagd* bedachten bij uiterstea wil en zelven vereerden, ginds de stedelijke wethouders hunne veroordeelden oplegden om zich voor haar te gaan verootmoedigen, was het minder wonder, dat ook van elders de scharen toevloeiden, om haar te eeren en hunne offers aan hare voeten te leggen. „In de 15e eeuw, zegt DRESSELHUIS", was de handel met deze bedevaartgangers de hoofdbron van bestaan der Aardenburgers. En toen die pelgrimagien hoe langer hoe minder werden door de bemoeijelijking, het geweld en den overlast der grafelijke beambten, trokken de Burgemeesters, Schepenen en burgers het zich eindelijk aan, gaven hunnen Vorst PHILIPPUS *den goeden* van den treurigen staat van zaken kennis in een nederig smeekschrift en riepen zijne krachtige bemiddeling in. Die goede vorst hoort het verzoek zijner stad *Aardenburg*, — hij rigt tot zijnen Baljuw een bevelschrift en drukt zijnen bepaalden wil, bevel en verbod uit, ten einde alle pelgrims... te vrijwaren voor alle geweld en overlast.... (*b*)

(*a.*) Zie *Chron. van Vlaanderen*, d. 2, bl. 418.

(*b.*) Zóó waren de vorsten bezield met de glorie der *Wondermaagd*, zegt de schrijver van dit feit Ds. H. D. JANSSEN (*Bijdragen* alsvoren, bl. 331,) en zij bragten het hunne toe, om hare vereerders te beschermen en hare dienst te verheerlijken; — doordrongen als zij waren, voeg ik er bij, van de overtuiging, dat niemand naast God meer eer verdient en men tot niemand met meer vertrouwen zijne toevlugt kan nemen dan tot de *Moeder* van den Godmensch, JEZUS, die bij haren zoon alles vermag. — De eigen brief van FILIPS *den goede* aan den Baljuw van *Aardenburg* berust onder de archiven van *Aard.* n°. 59 of 63, medegedeeld in de *Bijdragen* alsvoren, bl. 321-322.

Digitized by Google

Dit stuk was uitgevaardigd de nvoorlaastten dag van Mei 1421. (*a.*)

In het jaar 1167 gaf PHILIPPUS *van Alsatië*, graaf van *Vlaanderen* aan de monniken van *St. Bavo* te *Gent*, de Tienden van *Aardenburg*. van *Wulpen* en van het eiland *Catsand*, zoo van *Morland* als van *Werpland*, van het nieuwe even als van het oudeland. (*b.*)

Op grond van deze gift, verklaarde de Abt van *St. Bavo*, JOANNES, in Junij 1293, aan den Bisschop van *Doornik*, dat hij Patroon was der beneficien der kerken van *O. L. Vrouw* en van den *H. Bavo* te *Aardenburg*, d. i. van de 4 parochie-priesters dezer kerken en de kapellanijen, die er toen waren en alle andere beneficien en bedieningen aldaar bestaande; — dat deze aan de Abdij behoorden en in 't vervolg zouden blijven behooren; doch wat aangaat de beneficien, die later zouden opgerigt worden in de voornoemde kerk van *O. L. Vrouw* te *Aardenburg*, de giften aan de fabriek dier kerk, de offeranden en de altijddurende renten voor de kerk verkregen en nog te verkrijgen; behaagt het ons en stemmen wij toe, zeide de Abt, dat die beneficien om de andere reize aan ons en aan u (den Bisschop) zullen zijn; zoodat wij het eerste zullen vergeven, het tweede de Bisschop, het derde wij, en zoo vervolgens bij elke openvalling. (*c.*)

(*a.*) In 1425 bereidde zich deze graaf tot eene plegtige bedevaart. Hij liet te Rijssel een aankoop doen van kaarsen en vaandels voor de edellieden, die hem op dien pelgrimstogt vergezellen zouden, als blijkt uit de rekening dier stad, en — zij vertrokken naar *Aardenburg*. Te Rijssel waren de pelgrimaadjen naar de Aardenburgsche *Lieve Vrouw* in veelvuldig gebruik. Nog in 1524 werd daartoe een schuldige te dier stede veroordeeld. (*vg. Messager des sicences hist.*, anne 1858, 8e. livraison, p. 365.)

(*b.*) MIRÆUS *Dipl.* t. 2, pag. 972.

(*c.*) MIRÆUS ibid. pag. 877. In de opgave der beneficien, die onder het patronaat der Abdij van *St. Bavo* te *Gent* stonden, vindt men wegens *Aardenburg* het volgende: de kerk van de H. MARIA twee dienstdoende priesters. — Eene *kapellanij*, gesticht door de uitvoerders des testaments van MARIA, weduwe van BALDUINUS HASEN. — Eene andere *kapellanij*, (niet genoemd.) — Eene *kapellanij*, gesticht

Digitized by Google

In het volgende jaar 1294 den tweeden der kalender van April, heeft Paus BONIFACIUS VIII in de *Lieve-Vrouwe-kerk* van *Aardenburg* een kapittel van kanoniken opgerigt op verzoek van den Bisschop van *Doornik* en den Abt van *St. Bavo* te *Gent*, of liever de Paus heeft toegestemd en den Bisschop en den Abt voornoemd belast met deze oprigting. Deze de middelen en de inkomsten dier kerk wel onderzocht hebbende, besloten die in prebenden te ver-

door JACOB VAN MALE. Verders, zoo staat er, nog 24 *kapellanijen*, behalve die van het *Gasthuis* en van het *Begijnhof*. *St. Bavo*-kerk 2 priesters en 11 *kapellanijen* aldaar. (Zie VAN LOKEREN, *histoire de l'Abbaije de St. Bavon*.

Eertijds had *Aardenburg* vele geestelijke goederen. — G. P. Roos deelt de volgende mede uit de omloopers van de eerste helft der zestiende eeuw:

O. L. Vrouwekerk	491	gem.	165	r.	
Hare Capelrijen	121	"	140	"	
Haar Choor	65	"	244	"	
Missegilde	7	"	066	"	
Armen	62	"	162	"	
				748 gem.	177 r.
St. Bavo	43	gem.	100	r.	
Haar Choor	18	"	090	"	
				61 "	190 "
				810 "	067 "
St. Jorisgilde binnen	0	gem.	077	r.	
" " buiten	19	"	291	"	
" " kapel	0	"	008	"	
				20 gem.	076 r.
St. Jacobsgilde	1	"	070	"	
Begijnhof	1	"	270	"	
				3 "	040 "
Graauwzusters klooster	67	"	226	"	
" " Choor	8	"	052	"	
				75 "	278 "
St. Janshuis	133	"	042	"	
Disch	79	"	260	"	
Clerkengilden	9	"	113	"	
4 Parochiepapen	14	"	132	"	
				236 "	247 "
				1146 "	108 "

Digitized by Google

anderen op Apostolisch gezag. Vooreerst stelden zij vast, dat de 4 parochie-priesters, die van oudsher in voormelde kerk aangesteld waren, en hunne opvolgers, 4 kanoniksdijen en de prebenden aan hunne parochiekerken verbonden, zouden genieten. Verder rigten zij in die kerk zelve nog 12 andere kanoniksdijen en

	onder Aardenburg	transport 1146 gem.	108 r.
Havekenswerve-kerk	7 gem.	024 r.	
Curatus	0 "	240 "	
Custos	0 "	145 "	
Disch	8 "	121 "	
H. Geest	8 "	067 "	
St. Nicolaas-gilde	19 "	183 "	
		84 "	180 "
		1180 "	288 "
	Coxijde:		
Benghaarskerke aldaar	26 gem.	223 r.	
Curatus	1 "	600 "	
Custos	0 "	050 "	
Disch	0 "	050 "	
		28 "	022 "
	te zamen	1209 "	010 "

Ten jare 1284 p.bre. prochiepape en Deken der kerstenhede (christenheid) Heer PIETER FS. CLAIS VAN DER HAGHE, en "heeft den 8 in lauwe (lauwmaand) deze "L. V. kercke eenige partijen van goederen en erfachtigheden gegeven en getrans-"porteert, om daarvoor in de kercke en ten laste van dire (deze) te doen eeuwiglijk "en erfelijk *twee zingende missen* met choralen en *vijf lezende missen* de weke dat "is alle dagen een Mis". (*Bijdragen* alvoren d. 1, bl. 222, waar die goederen worden opgenoemd.)

ANNA *van Bourgondie*, echtgenoote van ADOLF *van Kleef*, Heer van *Ravesteijn* enz. bezat te *Aardenburg* landerijen en gaf eenige daarvan aan de *L. Vrouwe*-kerk ten geschenke, in welke nabijheid men weleer een huis, het Hof van Ravesteijn geheeten, aantrof.

In 1353 gaf de Bisschop van *Doornik* PHILIPPUS DE ARBOSIO bevel aan den Deken der christenheid van *Aardenburg* en aan al de dienstdoende priesters van het dekenaat, dat zij zouden afkondigen en bekend maken, dat de burgemeester, de schepenen en raadsmannen der stad Aardenburg, geëxcommuniceerd, en de goddelijke diensten in de stad geschorst waren... Van de opheffing dezer straf vind ik niets.

Digitized by Google

prebenden op, wier vaste inkomsten zouden zijn 20 pond par behalve de dagelijksche bedeelingen voor het bijwonen van het geestelijk officie en de diensten. De kapellanen en de koster, als zij staag alles bijwonen, zouden de helft hebben van hetgeen de kanoniken trekken. Daarenboven stellen wij nog twee vicarissen of plaatsvervangers, die mede evenveel als de laatsten zouden ontvangen. Voor de eerste reize stelden zij tot *Deken* aan NICOLAAS, een' der pastoors, die eene dubbele bedeeling zou erlangen. En zoo dikwijls het Dekenschap zou openvallen, zou door het kapittel tot Deken gekozen worden een der vier parochie-priesters en geen ander. Voor den eersten keer stelden zij als *Cantor* aan JOANNES VAN LIESSEN, kanonik, die eene gelijke bedeeling met den Deken zou verwerven.

Zoo dikwerf echter later een *Deken* of *Cantor* zou gekozen worden, zou deze aan hun moeten voorgesteld worden. Zij wilden eindelijk, dat van de 12 voorbedoelde kanoniksdijen, 4 aan priesters, 4 aan diakens en 4 aan onder-diakens zouden verguud worden. (*a.*)

De schoone, rijke en wijdberoemde *Maria-kerk*, welke zoo dikwijls de stad door oorlogs geweld te lijden had, in al derzelver

(*a.*) MIRÆUS, ibid. pag. 877—879. De Paus BONIFACIUS VIII had te *Aardenburg* wel een kollegie van kanoniken ingesteld; doch hij had de kerk van die stad niet tot eene kollegiale kerk verheven: het is de Paus INNOCENTIUS VI, die haar tot dezen rang verheven heeft, op verzoek van LODEWIJK VAN MALE, den 4 Sept. 1357. Dan deze Bul had hare geheele uitwerking eerst een jaar daarna, wanneer de Bisschop van Doornik, PHILIPPUS zich liet verzekeren, dat de goederen der kerk toereikende waren, om te voorzien in het onderhoud der kanoniken. (*Histoire de l'Abbaije de St. Bavon, par* VAN LOKEREN, pag. 128.)

LODEWIJK VAN MALE nam het kapittel onder zijne bescherming en verzekerde het eene rente van 1200 L. (VAN LOKEREN, *hist....* pag. 128.)

JOANNES VAN WAZONNE heeft dit kapittel opgerigt en niet zijn voorzaat MICHAËL VAN WARENGHIEN, zooals MEIJER, MARCHANTIUS, GAZETUS en GRAMAIJE (*Fland.* p. 116.) willen. Gemelde MICHAËL had echter goederen daartoe achtergelaten en mag, onder dat opzigt ook deszelfs stichter genoemd worden.

Digitized by Google

rampen deelde, geraakte door beeldstormerij en tijdens de hervorming in volslagen verval. Sommige geschiedschrijvers, als: E. VAN METEREN (*Ned. Historie*, boek 25, bl. 91) en B. HUNNIUS (*Zeeuwsche huize*, bl. 36) zeggen, dat in 1604, toen Prins MAURITS de stad innam," van de fraaije *Maria-kerk* aldaar nog slechts de muren, eenige marmeren pilaren en de twee torens stonden." Hieruit zou men kunnen afleiden, dat destijds het trotsche kerkgebouw geheel in ruïnen lag: doch uit de stads-archieven blijkt, dat er op dat tijdstip nog een of andere beuk of een gedeelte van het koor bestond, in welke hoe bouwvallig ook, de goddelijke diensten verrigt werden: trouwens in 1600 vinden wij STEVEN MEEUS nog als Pastoor der *Maria-kerk* binnen *Aardenburg*, die in de kerk dienst deed. (*a.*) Hoe is het derhalve te vermoeden, dat zij vier jaren later zoo woest en verwoest konde zijn, als boven gemeld is? En echter dit schijnt eene waarheid te zijn. In dat tijdverloop van 1600 tot 1604 moet zij veel geleden hebben. Dit wordt bevestigd uit eene stads-rekening van Aardenburg, eindigende den laatsten Julij 1606: — daaruit blijkt, dat er een tijd van regeringloosheid en vernieling heeft bestaan; want men verzocht, dat er een magistraat zou aangesteld worden, en men spreekt daarin van onkosten, gevallen, op het schoonmaken van een aantal straten en markten, die opgevuld lagen met steenpuin en onreinheden. Men had toen ook reeds een aanvang gemaakt met het inrigten der *Maria-kerk* zoo goed mogelijk, tot het houden der openbare eeredienst; immers de uitgaven daartoe worden in gemelde rekening verantwoord. Dit was niet noodig,

(*a.*) Deze STEVEN MEEUS was den 14 Julij 1599 pastoor benoemd, en in 1598 was JAN VAN COKELBERGHE nog dienstdoende pastoor; trouwens in *Aardenburg* is door laatstgenoemde (en LIEVEN DE COSTERE) de plegtige Uitvaart, "eene groote dienst met neghen Lessen en commendatie" gecelebreerd voor Z. M. PHILIPS II, koning van *Spanje*, "volgende 't last van zijne Ew. mijnen Heere den Bussoob van Br. (Brugge") "In Novembre 1599" (moet zijn 1598; want PHILIPS II overleed den 13 September 1598, en anders had de opvolgende Pastoor de dienst verrigt. (*Bijdragen* d. 8, bl. 205.)

Digitized by Google

was zij niet tevoren verwoest geweest. In een origineel verzoekschrift der stad *Aardenburg* in 1609 aan de Staten-Generaal, wordt gezegd, dat zij, »om Godes woord en de gereformeerde kercke aldaar te stichten en te prediken, hebben moeten opwerpen en maken zekere logie onder de groote *L. Vr. Kerke*". Het moet alsdan met de *L. Vr. Kerk* erbarmelijk zijn gesteld geweest. Waarschijnlijk is alsdan een deel van dezelve weggebroken, wijl zij ongetwijfeld te ruim was voor de toenmalige bevolking of het tal protestanten. In 1613 diende de steen der afbraak tot het bouwen van eene nieuwe schepenkamer. In 1614 bestond zij nog gedeeltelijk en gebruikte de predikant ZEGER PIT deze nog als de gewone en eenige *predik-kerk*. Toen in 1621 op last van de E. M. Raden van Staten, de stad *Aardenburg* merkelijk verkleind en met nieuwe vestingwerken omringd werd, viel de *Maria-kerk* daarbuiten, en werd dien te gevolge geheel afgebroken en tot den grond toe gesloopt; zoodat men heden slechts de plaats kan aanwijzen, waar zij gestaan heeft. (*a.*) Voor zooveel men weet, bestaat er geene teekening van deze kerk: dit weet men, dat zij in den gothieken stijl gebouwd was: de *Lieve-Vrouwe-kerk* van *Antwerpen* is gebouwd naar het model van die van *Aardenburg*. (*b.*)

De *St. Baafs-* (*Bavo's-*) *kerk* werd gebouwd, in 940, door de Abdij van *St. Baaf* te *Gent*. Uit vorstelijke giftbrieven blijkt dat ten jare 967 te *Rodenburg* was *één moeder-kerk met eene kapel* en in eenen brief van 1030 worden twee kerken in Rodenburg vermeld. De *St. Baafskerk* schijnt derhalve, aanvankelijk slechts

(*a.*) De laatste beroerte van *O. L. V. kerk* te *Aardenburg*, bij nachte in November 1560, moet nog al geweldig zijn geweest, mits de kerk er door ontheiligd was geworden: dit blijkt uit eene aanteekening in de rekening van *Aard.* eindigende den 1 Aug. 1561; daar staat, dat de »Busschieters en andere goedwillige inwoners de »Heeren van de wet assisteerden in die beroerte", en een andere aanteekening zegt, dat »mijnen Heere den Suffragaen van Dornicke hier ghecomen is ende reconsi»lieerende Onzer-Vrauwe-kercke". (*Bijdragen d.* 8, *bl.* 308.)

(*b.*) Dit getuigt de Eerw. Hr. M. CARTON, kanonik te *Brugge*, een zeer ervaren oudheid-kenner.

Digitized by Google

eene kapel of bij-kerk van de Maria-kerk, in 1030 reeds tot eene *parochie-kerk* verheven te zijn geweest. Schoon zij niet zoo zeer als de *O. L. Vr.* kerk in pracht en luister uitmuntte, was zij evenwel een zeer aanzienlijk Godsgebouw: thans nog bij de hervormden in gebruik, trekt zij nog heden de bewondering van iederen bezoeker tot zich. Het schijnt, dat zij, even als de Maria-kerk, is aangelegd, om met twee torens te prijken. Althans de toren aan de westzijde, gaat ten noorden van het portaal rank naar boven, en brengt eene onregelmatigheid in het anders zoo heerlijk gebouw; laat men aan de zuidzijde van het portaal in zijne verbeelding een' gelijken toren oprijzen, waartoe de plaats als aangewezen is, dan aanschouwt men een wèlgeordend schoon geheel. Zij heeft ook drie beuken en een koor, — ruimte genoeg voor eene aanzienlijke gemeente. De voorkerk moet, naar men wil, in het begin der 15e eeuw vernieuwd zijn.

De *St. Baafskerk* deelde in de verwoestingen, door oorlog en beeldstorming aangerigt, niet minder dan de *L. Vr. Kerk*; zelfs hare toestand tijdens het indringen der hervorming was nog armzaliger dan van deze, wijl zij door geuzen en spanjaards beurtelings van koper, lood, enz. beroofd, voor tweederde zonder dak, geheel verlaten stond. Eerst toen de *Maria-kerk* moest weggebroken worden, dacht men er aan, deze kerk te herstellen; de stadsmagistraat verzocht in 1625, dat er middelen mogten worden verschaft tot het opmaken van een gedeelte van de vervallene *St. Baafs-kerk*, om deze als predikkerk binnen de nieuwe versterkingen der stad te doen dienen. Alzoo is in dien tijd (1626) waarschijnlijk op stads kosten de *St. Baafskerk* weêr opgebouwd; althans zijn de noodzakelijke herstelling gedaan: in 1650 toch werd bij onderzoek noodig bevonden den herbouw dier kerk wederom met ernst ter hand te nemen: men wendde zich, doch eerst in October 1653 tot het kapittel van *St. Baafs* te *Gent*, dat naar hun oordeel, als tiendheffer, verpligt was, ten minste tot den opbouw bij te dragen. Aanvankelijk ontdook het kapittel het verleenen van bijstand; dan later heeft het eenigen verleend. De

Digitized by Google

algemeene Staten verstrekten mede herhaalde malen sommen gelds; en nu herrees, waarschijnlijk in 1659, deze tempel als uit zijne asch, en prijkt met nieuwen luister tot op dezen dag; volgens sommigen, als: VAN DER AA en anderen, was de achterkerk eerst geheel in 1667 hersteld. Dit ruimste en schoonste gedeelte wordt niet meer tot oefening der godsdienst gebruikt (*a.*) Zij is in den Bijzantijnschen stijl opgetrokken, en is in 1855 in dienzelfden bouwtrant met een nieuw plafond voorzien, alsmede door nieuwen preêkstoel, koor, orgel en banken verfraaid. (*b.*)

Behalve deze twee hoofdkerken, bestonden er te *Aardenburg* nog vijf kapellen, welke gedeeltelijk aan de aldaar gevestigde kloosters, gedeeltelijk aan de gilden behoorden. Deze kapellen waren 1°. de *St. Joris*-kapel; 2°. de *St. Jacobs*-kapel; 3°. de *St. Brigitta*-kapel, 4°. de *St. Barbara*-kapel; 5°. de *St. Laurentius*-kapel, welke even buiten de stad, in een bosch stond, en reeds in 1299 door de Bruggenaars en de Franschen verwoest werd. Wijders was er nog even als te *Sluis* en elders, op het Stadhuis te *Aar-*

(*a.*) De zuilen, waarop de kerk rust, zoowel als de bogen, die op de verschillende pilaren steunen, zijn van gepolijst arduin; het geheel zoude eene van de sierlijkste kerken van Nederland zijn, indien niet voor jaren, op last van een collegie van kerkvoogden zonder smaak of zonder kennis, alles bedekt ware geworden met een laag witkalk, die aan het geheel wel iets geeft van een gepleisterd graf, waarin de goede smaak en het genie van vroeger eeuw te ruste zijn gelegd. Maar 't was nog niet genoeg: de zijbeuken der kerk zijn ter weêrszijden met een houten beschot van het schip afgescheiden. Die beuken zijn in pakhuizen veranderd: aan de eene zijde heeft men het brandspuithok, aan de andere zijde een turfmagazijn. (Zie G. A. VORSTERMAN VAN OIJEN, *de herenning van Aardenburg* in 1672, 1e afl. bl. 45, 1871.)

(*b.*) Dit een en ander blijkt uit het *"Resolutie of Notulboek der stad en schependomme van Aardenburg"* n. 1a. loopende van 1583 tot 5 April 1604; — item uit het *Resolutie-boek* etc. n. 1b., van 7 Januarij 1612 tot 2 Febr. 1643, en *Res.-boek* n. 2. (*Bijdragen* alsvoren, bl. 166-173.) Voorheen had de kerk twee torens; maar de kleine, in den vorm van eene piramide, zonder uurwerk of klokken, is voor eenige jaren, ter ontlasting van het dak der kerk, afgebroken, zijnde de stoel daarvan, overdekt met een kapje, nog aanwezig. (V. D. AA. d. 1, bl. 23.)

Digitized by Google

denburg eene kapel met een Altaar, waar het H. Misoffer van tijd tot tijd werd opgedragen. Het verlof daartoe werd verleend door NICOLAAS, president van het Bazelsche Concilie, Kardinaal-priester, Legaat van den Apostolischen stoel. Hij vergunde aan de Aardenburgsche regenten, nu en voortaan (den 14 Julij 1434) een draagbaar Altaar te hebben, waarop zij door eenen eigenen of anderen bevoegden priester binnen het Schepenhuis de H. Mis en anderen goddelijke diensten zouden mogen laten verrigten, tweemaal in de week...; echter met dien verstande, dat niemands regt daardoor verkort werd en met toestemming van den Parochie-priester. (*a.*)

Te *Aardenburg* vond men oudtijds kloosters en minstens één begijnhof. F. M. JANIÇON (*b.*) maakt gewag van vier kloosters: 1°. *Benedictijnen*, 2°. *Guilielmieten*, 3°. *Gastvrijhoudende geestelijke dochters*, 4°. *Penitenten van den derden Regel van Franciscus.* Deze laatste waren dezelfde als vroeger de *Blaauw-Begijnen*, aldus in 1499, door ANNA VAN BOURGONDIË, met goedkeuring van den Bisschop van Doornik hervormd. H. Q. JANSSEN (*c.*) meldt, dat een vendel burgers uit Gent, den 15 Junij 1579, *Aardenburg* uitplunderde en er de *zusters van St. Clara* en de *Graauwzusters* bijna naakt ten klooster uit dreef. De *Graauw-zusters* zijn de zelfde als de *penitenten van den derden regel van Franciscus*, en of de *zusters van St. Clara* één zijn met de *Gastvrij-houdende*, waarvan JANICON gewaagt, blijkt niet. De geschiedenis wil, dat de *H. Amandus*, die in 670 stierf, het een, en — de *H. Ursmarus*, die in 713 overleed, het ander klooster

(*a.*) Het origineel stuk dezer vergunning vindt men nog, op perkament geschreven, onder de stedelijke Archiven van *Aardenburg*, n. 70 opgenomen in de »*Bijdragen*" als voren (1856) bl. 157-158.

(*b.*) *Etat present de la Republique des provinces unis et des paijs-bas qui en dependent*, Amst. 1729.

(*c.*) Bijdragen tot de oudheidkunde en gesch. van Zeeland. Tom. 1, bl. 214. De derde waren anders de *Graauwsusters* genoemd volgens sommigen.

Digitized by Google

gesticht heeft: vermoedelijk de *H. Amandus* dat der *Benedictijnen*, wijl hij zelf een ijverig lid dier orde was. De *Chronijk van Vlaanderen*" zegt, dat, na de verwoesting der stad *Aardenburg*, in 1383, zekere WELDENUS, die de plaats van Graaf van Vlaanderen en eersten Edelen bekleedde, haar herstelde, en zij wederom met een schoon vrouwenklooster vereerd werd. Of het hier de stichting van een nieuw of het herstel van een oud klooster geldt, is onbekend. De mannen-kloosters zijn reeds voor de reformatie, in den storm der tijden en door geweld des oorlogs spoorloos verdwenen; de vrouwen-kloosters werden in 1604, door MAURITS vernietigd. Hieromtrent zijn verder geene bijzonderheden bekend: alleen kan ik een en ander van het *Blaauw-Begijnhof* mededeelen. Eertijds was te *Aardenburg* zeker een *Begijnhof*; het bestond waarschijnlijk reeds in de 13e of in het begin der 14e eeuw. (*a.*) Het lag nevens

(*a.*) DRESSELHUIS (*Oud-Aard.* bl. 28—29) leidt dit teregt af uit het "*dudum et antiquitus*" en "*pristinis temporibus*" in de volgende citatie, uit eenen brief van den Doornikschen Bisschop van 1499, waarbij hij de hervorming van het Aardenburgsche *Begijnhof* in een klooster van de derde orde van FRANCISCUS goedkeurt, en waarin het genoemd wordt: "*domus sive locus dudum et antiquitus Begginagium parochiæ S. Bavonis Ardemburgensis*". Er wordt ook gezegd: "*quod in eadem domo pristinis temporibus ... in communi vivendo insimul resederint*".

Men houdt het er voor, dat de Begijnhoven (misschien in een' oneigenen zin) toevlugts-plaatsen waren voor jonge dochters en weduwen, die eene rustplaats zochten tegen de stormen des levens, en eene Nederlandsche, ja zelfs meer bepaaldelijk nog, eene *Vlaamsche* instelling zijn van de 12e en 13e eeuwen. Ook in dit gedeelte van het oude Vlaanderen bestonden zulke begijnhoven.

Dergelijke wijkplaatsen ontstonden te *Brugge* in 1187, — te *Gent* in 1227 en 1234, — te *Middelburg* in Zeeland in 1250, — in *Yzendijke* bestond er een reeds voor 1331, — te *Sluis* en te *Oostburg* voor 1550 (volgens sommigen voor 1275 te *Aardenburg*.) Wanneer te *Aardenburg* (even als te *Yzendijke* en *Oostburg*) het Begijnhof ontstond, is niet met juisheid te bepalen, maar, naar het schijnt, toch voor 1275, wijl ARNULPHUS VAN MALDEGHEM, Heer van *Waerhem*, in zijn testament van 1275, waarbij hij te *Maldegem* een hospitaal stichtte, mede aan het begijnhof van *Aardenburg* (als ook aan dat van *Oostburg* en dat van *Yzendijke*) eene schenking deed. Het *begijnhof* van *Aardenburg*, het *blaauw-begijnhof* genaamd, waarschijnlijk ter oorzake van de kleeding der zusters, was gelijk meestal dergelijke

Digitized by Google

het *St. Janshuis*, op de oude *Pestweide*; immers dat, waarvan wij spreken. (*a*) en hetwelk daarna in een klooster van den derden regel van *H. Franciscus* werd veranderd. Tot die verandering moet eene bijzondere aanleiding bestaan hebben. Het *Begijnhof* was in 1499 ontledigd en onbewoond geworden, en in een proces gewikkeld, tegen het stads bestuur, dat zich tegen het wederkeeren der zusters verzette. Vermoedelijk had het te zeer de verordeningen overtreden, die FILIPS *de Goede*, vader van ANNA VAN BOURGONDIË, den 28 October 1446 had uitgevaardigd; misschien werden er te veel neringen en ambachten uitgeoefend ten spijt of nadeel van anderen, of te veel geërfd „zonder weder uit te erven" of te vermaken, zoodat zij te veel „landen, renten en erven" verkregen, waardoor de vorsten hunne diensten kunnen verliezen en de onderdanen neringloos worden... Hiertegen toch waren de strengste bepalingen vastgesteld. Wat het zij geweest, nadat partijen waren overeengekomen, om het proces op te heffen, zijn door bemiddeling van ANNA VAN BOURGONDIË, (*b*) de be-

hoven, van grooten omvang met een ruim plein. Het was gelegen buiten den bebouwden kring der stad, had zijne eigene kapel, de *St. Jacobs-kapel*, was met grachten omringd, lag zelfs over de binnenvest; doch had, met eene brug daarover, gemeenschap met de stad. De plaats, waar dit begijnhof weleer stond, is in weide herschapen, en wordt nog heden de *klooster-weide* geheeten. Als eigendom der stad deed NAPOLEON I dezelve verkoopen, en in handen van particulieren gekomen, deed men de laatste overblijfsels als: muren, fondamenten, graehten enz. spoorloos verdwijnen.

(*a*.) Wij laten thans de vraag daar, of er te *Aardenburg* 2 begijnhoven zijn geweest? Misschien waren de zusters van den derden regel veelal te voren Begijnen.

(*b*.) ANNA, eene dochter van FILIPS *den goeden*, die onder de vele godsdienstige verrigtingen en godvruchtige stichtingen, weder deze heilzame verandering daarstelde, heeft daarvan eene oorkonde nagelaten, die onder de Aardenburgsche stadsarchieven berust, n. 78, waarvan men de copie vindt in de *Bijdragen* alsvoren van 1856, bl. 323—326.

Zeker weten wij, dat ANNA V. B. te *Aardenburg* landerijen bezat en landerijen aan de *Lieve-Vrouwe*-kerk ten geschenke gaf; is 't dan te verwonderen, dat zij zich zoo ijverig inliet met *Aardenburg*, en dat zij de krachtige vleugelen harer bescherming zorgend en zegenend uitbreidde over de Aardenburgsche zusterschap?

Digitized by Google

schermster der geestelijke zusters, de voorwaarden in 't minnelijke verordend geworden, waarop voortaan het voormalige begijnhof van *Aardenburg* eene stichting van den derden regel van den *H. Franciscus* wezen zoude.

De bedoelde voorwaarden, die aan deze minnelijke schikking ten grondslag liggen, zijn de volgende: het eerste Artikel stelt de zusters van den derden Regel van penitentie van *Franciscus* in het bezit van het Begijnhof, kerk en bezittingen, terwijl haar dezelfde vrijheid en bescherming werden toegezegd, als weleer de Begijnen bezaten. Het 2. Artikel verbindt de zusters tot het onderhouden van de 7 groote en kleine getijden, en om de fundatien te vervullen of te doen vervullen, die in het Begijnhof gesticht zijn. Art 3 verbiedt haar binnen of buiten de stad aalmoezen te vragen, doch staat haar toe geschenken te aanvaarden. Art. 4 ontzegt haar het regt om land en erf te koopen, maar veroorlooft het gegevene aan te nemen. Volgens Art. 5 mogen zij geen land ter bebouwing pachten. Volgens Art. 6 mogen zij slechts voor zichzelven bakken en brouwen. Volgens Art. 7 alleen weven, wat zij zelve gesponnen hebben. Art. 8 en 9 geven haar vrijheid eenige kostmeisjes te houden en te onderwijzen, die bij haar inkomen 9 of 12 gulden moeten betalen. Art. 10 behelst

Zij stichtte in genoemde kerk een jaargetijde voor hare moeder en — een voor haren echtgenoot ADOLF VAN KLEEF, die echter te *Sluis* in October 1492 overleden was. Dit deed zij welligt om den roem, die van de *Maria-kerk* uitging, als van een plaats, waar de pelgrim zich nederboog voor het wonderdoende beeld van de Moeder onzes Heeren. — Daarbij dit gebeurde wel meer en gebeurt nog, dat men in eene andere kerk alleen, of in de plaats waar iemand woont en sterft en tegelijk elders eene jaargetijde sticht. Een voorbeeld hebben wij in ANNA zelve. Zij schonk aan het klooster, *„de Berg Sion"*, bij *Zierikzee*, 8 gem. vroonland in de parochie van *Bruinisse* aan welke gift zij de voorwaarde verbond, dat de kloosterlingen jaarlijks twee memorien zouden doen; de eene voor de ziel van haren eersten gemaal ADRIAAN VAN BORSSELE, de andere voor de ziel van *den Heer van Ravenstein*, voor hare eigene ziel en die van hare verdere vrienden en magen. (*Bijdragen* 1857, bl. 332—248.)

Digitized by Google

bepalingen nopens het ontvangen van nieuwe leden der Orde. Art. 11 verbiedt den Graaf eenige zijner renten en lasten te onthouden, maar moeten zij volgens oud regt en gemeen gebruik betalen. Art. 12 drukt het regt van toezigt uit van de Aardenburgsche overheid op de tijdelijke goederen des Hofs, en dat van den Visitator of Provinciaal-vicaris der Observanten op het geestelijke. Art. 13 kent aan dezelfde stads-overheid het regt toe tot het bijwonen der Rekening, en legt haar de verpligting op van steeds de zusters te helpen en te beschermen. Eindelijk wordt in Art. 14, 15 en 17 het hangende proces vernietigd verklaard, de vrede verordend en verzoening en vriendschap uitgesproken. (*a.*) Daar deze orde van penitentie van *Franciscus* een hoogst eenvoudige kleeding van *niet geheel wit* of *niet geheel zwart* voorschrijft, kregen deze kloosterlingen, om hunne kleeding, den naam van *Graauw-Zusters* en zijn onder dien naam tot aan hare suppressie bekend gebleven.

Deze stichting, met al de bepalingen, bekrachtigde de Bisschop van *Doornik* in 1499 met zijne goedkeuring. Het *begijnhof* was dan een klooster van den derden regel van *Franciscus* en de nonnen werden *graauwzusters* of *penitenten* genoemd. (*b.*)

Nadat de kerkhervorming in 1604 zich te *Aardenburg* had gevestigd, verplaatsten zich de Aardenburgsche zusters naar *Brugge*, wáár zij, onder den naam van *„de penitenten van Aardenburg"*, in 1609 op den besloten omtrek der Refugie van de *Karthuizers*, een klooster bouwden, dat in 1784 opgeheven en afgebroken in 1796, thans vervangen is door een huis en tuin, gemerkt n° 25, in de Carmerstraat.

(*a.*) *Stadsarchief* n. 78, *De Bijdragen* alsvoren van 1856, 323—326.

(*b.*) Miræus *Dipl.* t. 3, pag. 454, zegt, dat eenige zusters, *Bigutten* genaamd, in vorige tijden, zonder religie-geloften daar gezamelijk leefden, en dat zekere edele vrouwe (Francisca *van Luxemburg*, gemalin van Filips *van Kleef*...) verlangde dit Begijnhof in een klooster te hervormen, gelijk aan dat van de H. Catharina te *Gent*, en daaruit 4 of 5 nonnen te mogen overplaatsen, ten einde denzelfden regel in te voeren en in 't vervolg andere aan te nemen. Zij zou derhalve dit klooster gesticht en begiftigd hebben.

Digitized by Google

Tot 1765 toe bleef echter *Aardenburg* nog in financiële betrekking tot de Zusterschap, weleer in zijne muren gevestigd. Op de landen van het *St. Janshuis* was sedert den 19 Junuarij 1540 eene jaarlijksche rente geplaatst van 24 gulden, waarvan in 1550 de helft was afgelost. Ieder jaar ook nà de hervorming, werd deze rente geregeld op den vervaldag, den 24 September, uitbetaald. En het was in 1765, dat bij wederzijdsche minnelijke schikking de regenten van het *St. Janshuis* aan de Brugsche Kloosterlingen het geheel aflegden, waardoor van dan af de betrekking der Zusters op de moederstad was afgebroken.

Hier zij nog opgemerkt, dat deze Zusters in 1666 nog aanspraak maakten op de *St. Joris-kapel* en derzelver goederen te *Aardenburg*. Genoemde kapel moet derhalve aan het *graauwzustersklooster* behoord hebben (*a*.) Wat gevolg dit gehad hebbe, wordt niet gemeld.

Het zal wel niemand bevreemden, dat er in *Aardenburg*, waar zoovele bedevaartgangers, waaronder vorsten en edelen, samenvloeiden, tijdens zijnen bloei, liefdadige gestichten aanwezig waren. Het *Sint Jans-hospitaal* en het later gesticht *Weeshuis*, van ouds bekend onder den naam van Dischgoederen, verdienen bijzondere vermelding.

Het *St. Jans-hospitaal*, oorspronkelijk gewijd aan den *H. Joannes den dooper*, en daarom zoo genoemd, werd, bij gebrek van andere bewijzen beschouwd, als een uitvloeisel der kruistogten, die de *Joanniter-orde* of de *Hospitaal-broeders* van den *H. Joannes* van *Jerusalem*, later *Ridders van St. Jan* geheeten, in de 11e eeuw in het leven riepen. Doch de Heer A. VAN LOKEREN zegt in zijne beschrijving van de Abdij van *St. Baaf* te *Gent*, dat zekere BOUDEWIJN II, Abt van deze Abdij, omtrent het jaar 1246, te *Aardenbury* een *Hospitaal* gesticht heeft, (*b*.) en dat er een

(*a*.) DRESSELHUIS, *oud Aard*. bl. 89. *Bijdr. tot oudheidkunde* Tom. 4, bl. 332-338.

(*b*.) *Histoire de l'Abbaïje de St. Bavon de Gand*. pag. 96. Hij heeft verder medegedeeld, dat, wijl deze Abdij in 960 eene kerk te *Aardenburg* deed bouwen, van

Digitized by Google

kapellaan aan de dienst van hetzelve toegevoegd is. Het werd van ouds bediend door zes geestelijke broeders of geestelijke zusters, welke in het gesticht woonden en er hunne eigene kapel (*St. Birgitta-kapel*) benevens een' refter, enz. hadden, onder zekere bepalingen nieuwe leden aannemen en in het gesticht zelve hunne professie doen mogten.

Het bestuur en beheer zelve van dit gasthuis was van gemengden-geestelijken en wereldlijken-aard. De Bisschop benoemde twee onberispelijke mannen en de stads schepenen insgelijks twee, die het beheer zouden hebben over de tijdelijke goederen. Deze vier konden de administratie opdragen aan eenen, die hun, zoo dikwijls zij wilden, rekenpligtig was; — zij konden ook afzetten, en door de schepenen in het gesticht geplaatste personen, voor alle misdrijven, straffen. (*a.*) Niemand mogt onroerende goederen of erfenissen van het huis verkoopen of vervreemden zonder speciaal verlof van den Bisschop. Alle geestelijke zaken behoorden aan den Bisschop alleen. Indien er verschil mogt ontstaan ten aanzien van het bestuur der tijdelijke zaken, onder de genoemde

dan af, volgens de canonike wetten haar het Patronaatregt toekwam. Dit regt is in 967 den 5 Mei erkend en bevestigd door koning LOTHARIUS, op verzoek van Graaf BOUDEWIJN en den Abt. (MIRÆUS t. 1, pag. 46.)

Den 14 Sept. 1196 verleende RADBODUS, Bisschop van *Doornik* en *Noijon* aan die Abdij het patronaatregt van het Altaar (kerk of pastorij) van *Rodenburg*, en van de kapellen van het eiland *Wulpen* en *Calzand*. (A. V. LOKEREN, *hist.* pag. 41.)

(*a.*) De schepenen der stad mogten *Zeven* personen van beider geslacht in het hospitaal plaatsen, om deze uit de goederen van het gesticht te doen voeden (doch niet te kleeden) en ze tevens onder de bestuurders, *naar hun vermogen*, te doen werken voor het huis. Dit alles blijkt uit een Diploom, in 1258, in 't latijn, door den Bisschop van *Doornik*, WALTERUS uitgevaardigd, — te vinden in het Rijksarchief te *Brussel*, n. 1508, pag. 44 en 55, overgenomen door L. A. WARNKÖNIG B. II, afdeeling 2: — ook in DRESSELHUIS *oud Aardenburg*, 2de stukje bl. 30-32 en 33. In dit diploom staat, dat de bestuurders de personen konden doen werken, *pro suâ possibilitate, naar hun vermogen.* Dit doet ons denken aan een oude mannen- en vrouwen-huis, of een verblijfplaats voor armen, die niet ziek waren, alsook aan een weeshuis.

Digitized by Google

vier regenten, moest dit beslist worden door 10 schepenen en den Bisschoppelijken vicaris.

Nadat de stad in 1300 meer dan eens geplunderd en verbrand was (alsmede het hospitaal,) zoo is dit liefdegesticht door de burgers hersteld... en van een klooster van Nonnen voorzien, zegt J. B. GRAMAIJE (*Antiq. Gand.* pag. 115,) zoodat het onder de schoonste zou behoord hebben, was het niet door de woede van 1488, van alwat in hetzelve zeldzaam, schoon en aanzienlijk was, beroofd geworden.

GRAMAIJE, MEIJERUS en SANDERUS schrijven geheel verkeerdelijk de stichting van het *St. Jans-hospitaal* toe aan MARGARETA, gravin van *Vlaanderen*, terwijl haar alleen de lof toekomt, dat zij bij haar testament, in het Archief van *Rijssel* bewaard, in 1273 een aanzienlijk legaat aan het Hospitaal van *Rodenburg* geschonken heeft. —

Bij de geheele verwoesting der stad, door de Gentenaars, in 1383, deelde dit gasthuis ook in die ramp; doch het werd reeds een paar jaar later herbouwd. Het nam langzamerhand in rijkdom toe door giften, legaten en erfenissen: het had zijn aandeel in de opgeslikte gronden, in den loop der tijden ingedijkt. Sedert onheugelijke tijden bezat het ook het regt, om, zoo dikwijls een verpleegde in het hospitaal overleed, al dezes roerende en onroerende goederen als eigendom voor het huis aan te slaan, zonder dat diens naastbestaanden eenige aanspraak hadden.

Om geschillen en processen voor te komen, is dit, op verzoek van het bestuur des hospitaals zelve, door PHILIPS II den 20 Nov. 1563, veranderd, in het volgende privilegie, „dat het hospitaal behouden mogt al wat de overledenen aan den lijve droegen, kleederen, zilver, goud, juweelen enz.; terwijl nog 6 pond vl. aan het gasthuis moest uitgekeerd worden...

Dit *hospitaal* werd tot aan de hervorming, volgens bovengemelde conventie van 1258, tusschen schepenen en den Bisschop van Doornik aangegaan, bestuurd. Schoon meestal zusters, treft men ook enkele reizen broeders aan, die de Rekening mede tee-

Digitized by Google

kenden, en in 1560, toen Aardenburg bij het Bisdom van Brugge was ingedeeld, zien wij ook den Bisschop van *Brugge*, in de plaats van dien van *Doornik* optreden. In 1602 benoemde de magistraat eenen ontvanger en in 1604, toen MAURITS de stad veroverde, nam het geestelijk bestuur van broeders en zusters voor goed een einde. Gedurende een vierde eener eeuw werd het *Gasthuis* door de magistraat alleen bestuurd, wijl de hervorming geene regten deed gelden, die de Roomschen weleer bezaten. Van lieverlede echter kreeg dit gasthuis zijn geestelijk karakter terug. In 1612 deed de magistraat reeds rekening voor de hervormde kerkraad, en in 1633 kreeg deze een werkdadig deel in het bestuur. In 1636 zien wij vier leden uit den kerkeraad en vier leden uit de magistraat de gasthuis-goederen beheeren, en in 1680 werd een kollegie van Regenten ad vitam benoemd, die alleen aan het kollegie rekening deden. Deze staat van zaken duurde voort tot het jaar 1797, toen de Fransche overheersching alles in zijn „bureaux de bienfaisance" opnam en alle ingezetenen, zonder onderscheid van Godsdienst, gelijk stelde.

In 1674 werd, uit de *Dischgoederen*, die in 1633 gekombineerd waren met de hospitaal-fondsen, een *Weeshuis* gesticht, dat tot 1797, met het gasthuis, door dezelfde administratie bestuurd werd, en alsdan een gelijk lot onderging. Dit *Gast-* en *Weeshuis* bestaat nog en staat voor allen open, onverschillig van welke godsdienst. Het wordt tegenwoordig door verschillende administratiën bestuurd. De regenten van het *Gasthuis* worden door het stedelijk bestuur benoemd, en die van het *Weeshuis* door hetzelfde bestuur, namelijk drie, één door de hervormde Kerkeraad en één door het R. Katholiek armbestuur, en — zulks bij conventie van voornoemd kollegie, aangegaan in den jare 1819 en Koninklijk goedgekeurd. De Gast- en Weeshuisgoederen zijn nog heden zoo aanzienlijk, dat zij jaarlijks een inkomen van plus-minus *f* 14,000 afwerpen. Hiervoor worden alle zieken en sommige ouden van dagen in het Gasthuis opgenomen, — alle weezen tot hunne meerderjarigheid verzorgd, de krankzinnigen

Digitized by Google

elders in gestichten geplaatst, alle huisarmen geneeskundig behandeld, enz., terwijl het overschot aan de hervormden en katholijke armbesturen wordt uitgereikt, om voor hunne respektieve armen te zorgen.

Men vond te *Aardenburg* drie *gilden*, welke hunne eigene schutters-hoven hadden, t. w. 1°. het gild van *St. Joris* of den *kruisboog*, met eene eigene kapel, aan den H. Georgius (*St. Joris*) toegewijd, gesloopt bij het leggen der nieuwe wallen, achter het tegenwoordig Gasthuis, 2°. het gild van St. Sebastiaan of den *handboog*, waarvan de ligging onbekend is. 3°. het gild van *St. Barbara* of de *busschieters*, met snaphanen, gelegen ten ooste van de Vlasmarkt. Het *St. Joris-gild* was eigenaar der wallen en bezat bovendien uitgebreide landerijen. Deze gilden hadden hunne eigene reglementen, droegen wapens, deden eeden, moesten in tijd van nood ter verdediging des lands toesnellen, dienden om den handel te beschermen en genoten vele privilegiën.

Deze gilden ontaarden langzamerhand in vereenigingen van ontspanning en vermaak, en gingen even als vele andere stichtingen in den storm des tijds verloren. De schuttershoven en erven zijn verdwenen. (*a.*)

Te *Aardenburg* werd eertijds eene jaarlijksche processie van het *H. Bloed* gedaan. Dat deze zeer plegtig en met veel statie plaats had, blijkt uit de stadsrekening, eindigende den 1 Aug. 1561: vervolgens bestond zij toen nog.

De Deken droeg „*thelich bloet* (het heilig bloed); daerbij waren „tegenwoordig vier ordinen in c d. i. uit) Brugghe," — „de vier prochiepapen in Ardenburg," — „32 prochiepapen van de Dekenie van Ardenburgh," al de schuttersgilden, enz. (*b.*)

(*a.*) In een omlooper van Aardenburg, worden genoemd: „het *St. Jacobs-gild* en het *Clerken-gild*. In de „*Resolutie boeken van Aard.*" vindt men vermeld: „*Het hof van St. Joris*; — het *hof van St. Sebastiaan*; — en het *Busschieters-hof*. — Daar wordt ook gewag gemaakt van *St. Joris, buiten Aard., gesegd de* Lazarije, — een huis anders onbekend.

(*b.*) *Bijdragen* alvoren d. 8, bl. 108. In voornoemde stads-rekening staat aan-

Digitized by Google

Twee eeuwen vlogen over *Aardenburg* heen, alvorens deze, eertijds zoo bloeijende R. Kath. gemeente zich eenigzins kon herstellen van de slagen, door de hervorming toegebragt. De afval van het voorvaderlijk geloof, vooral onder de aanzienlijkste standen, schijnt helaas algemeen geweest te zijn, en de trouwe kudde was zeer klein en bepaalde zich bij de mindere klassen, terwijl de enkele gegoede familiën, die standvastig in het wâre geloof bleven, naar elders de wijk namen; onder deze laatste mag men met lof van de geestelijkheid der stad *Aardenburg* gewagen: trouwens de eerste predikanten waren geene afgevallene priesters, maar leken, van elders aangekomen; behoudens misschien eene enkele uitzondering, was het gedrag der geestelijken zeer wèl. Van 1604 tot 1804 viel er te Aardenburg niets bijzonders op kerkelijk gebied voor, wat elders niet plaats had.

De katholijken van hunne kerken, kloosters en bezittingen beroofd, ja zelfs van hunne herders, zuchtten onder het juk der hatelijke plakkaten, welke de hervorming in het leven riep, en de kleine hoop was als eene verstrooide kudde die tot het naburige

geteekend: »betalinghe van ordinaire presentwinen ter processiën en ommeganghen dezer stede. Alvoren mineu heere Deken van der kerstenhede, ommedraghende *thelich-bloet*, ghepresenteert een half zester wijns 9 sch. 4 gr".

»Den vier ordinen (van) Brugghe ghecommen ter voorseide proceseie; elcken 6 schelling. gr".

»Den vier prochiepapen in Ardenburch, decorerende dezelve processie; elcken 12 gr".

»Den 32 prochiepapen van der Dekenie ter zelver cause, elck 6 gr".

In Aardenburg had men, behalve even genoemde processie, nog eenen langen en korten omgang. Dit verklaart ons de volgende aanteekening.

»St. Joris en St. Sebastiaan's guldebroeders in Ardenburch over dat zij met Spelieden, trompers en anders de processie en ommeganghen ten uitgane en incommene verchierd hebben, gepresenteert elcken een zester wijns".

»Den ghemeenen gheselschepe van den Busschieters, ter cause alsboven, ghepresenteert een zester wijns". (de gilden waren er derhalve steeds bij)

Men kan hieruit opmaken, met welke statie het *H. Bloed* werd omgedragen. Hoe echter die H. Relikwie daar gekomen is, of hare geschiedenis is mij voor als nog onbekend. (*Bijdragen* ibid.)

Digitized by Google

Middelburg in Vlaanderen hare toevlugt nemen moest, om in hare geestelijke behoeften te voorzien, en bij welke gemeente zij tot 1804 kerkelijk bleef ingedeeld. (*a.*) Weinige gegoede uitgenomen, waren de Aardenburgsche Katholijken arme menschen of die door handenarbeid in hun onderhoud moesten voorzien, en dit vermeerderde niet weinig de zwarigheden, die de oprigting eener nieuwe kath. gemeente in den weg stonden. Te vergeefs wende men zich tot de Ed. Mog. staten van Holland en tot het Fransch bestuur, om eene geldelijke Subsidie benevens magtiging daartoe te verkrijgen; te vergeefs riep men den bijstand in van de Abdij van *St. Baaf* te Gent, die voor de reformatie zoo zeer den luister dezer streken ter harte nam, maar die helaas nu ook van hare rijkdommen beroofd was: eerst in 1804, onder het Fransch bestuur, gelukte het, zonder subsidie van 's Rijkswege, te *Aardenburg* eene zelfstandige kath. gemeente tot stand te brengen, en den 7 Augustus van dat jaar werd door den Bisschop van Gent, den Eerw. Heer SERVATIUS FRANCISCUS MAES als eerste pastoor van *Aardenburg* benoemd.

Krachtens bisschoppelijke brieven van den 4 October daaraanvolgende, belegde de pastoor reeds den 12 Oct. eene vergadering, waarin, volgens het Notulen-boek, onder anderen besloten werd, den pastoor bij vrijwillige inschrijving, als blijk van liefde en bezorgdheid, eene jaarlijksche competentie tot een fatzoenlijk onderhoud te bezorgen, en andere punten ter voorziening in de eerste behoeften vastgesteld werden. Onder jurisdictie van dezen eersten pastoor werd niet alleen *Aardenburg*, maar ook de aanpalende gemeenten *St. Kruis* en *Eede*, geplaatst welke voortijds

(*a.*) In de *"Annuaire Eccl. de l'Archeveché de Mal"*. 1860 pag. 153 vind ik dat PETRUS CAR. JAC. VERMEULEN in 't begin dezer eeuw Vicaris-missionaris van *Aardenburg* was, doch zijne residentie te Middelburg houdende. Hij was te *Ostende* geboren in 1752 en Oratoor te *Brugge*; hij werd gevangen en naar *Oleron* gevoerd waar hij den 28 October 1799 aankwam; van zijn ballingschap teruggekeerd, werd hij hier Vicaris.

Digitized by Google

bij gedeelten door *St. Margeriete*, *St. Laurents* en *Middelburg* bediend werden. Een gedeelte echter van *St. Kruis*, bleef om den verren afstand van Aardenburg, bij *St. Margeriete* kerkelijk ingedeeld, terwijl nog een gedeelte van het nieuwe *Heile*, genaamd *Bewester-Ede-bezuiden*, bij *Aardenburg* werd gevoegd. *Eede* was voor de reformatie onder *Aardenburg*; sedert 1819 werd het bediend door een kapellaan van *Aardenburg*, die bij den Pastoor inwoonde, doch op Zon- en feestdagen te *Eede* de kerkdiensten verrigtte. In 1840 kreeg *Eede* een eigenen pastoor, en werd het geheel van *Aardenburg* afgescheiden. (*a.*)

In 1804 had men te Aardenburg de goddelijke diensten beginnen te verrigten in een *pakhuis*, dat aan Adr. Hanssens toebehoorde, die het met behulp van Jac. van Halteren, zoogoed mogelijk, tot een *bedehuis* of *schuurkerk* heeft ingerigt. Dit kerkje bleef aan gemelde twee heeren toebehooren tot het jaar 1822, wanneer het bij notariele Akte aan de R. Kath. gemeente van *Aardenburg* werd verkocht voor de somme van *f* 4508,33 Ned. g. De R. gemeente had gedurende al dien tijd het gebouw, gratis gebruikt en was ook niet bij magte den intrest te voldoen. De kerkeraad had zich reeds in 1821 tot den koning gewend, ten einde magtiging en tevens uit 's Rijkskas eene geldelijke subsidie te krijgen, om voormeld kerkje aan te koopen: den 2 Febr. 1822 gaf Z. M. Willem I magtiging tot dien aankoop en tevens eene subsidie van *f* 3200, met bepaling, dat deze som dadelijk aan de verkoopers zou worden uitgekeerd, en de resterende *f* 1308,33 binnen vier of vijf jaren zouden worden betaald. Dit eerste werd voldaan, doch het tweede kon de gemeente zelfs na verloop van 12 jaren niet afbetalen, totdat aan dien stand van zaken, in 1834, door eene

(*a.*) ***Eede*** **was gedeeltelijk, d. i. de *Biezem en Vallei's-kreken*, onder de parochie van *Maria* en het overige onder die van *St. Baaf* te *Aardenburg*. De kerk van *Eede*, die bij de katholijken eerst in gebruik was, werd oorspronkelijk, na de reformatie, door de protestanten gebouwd en in 1819 door dezen aan de katholijken van *Eede* verkocht. (Zie Artikel *Eede*.)**

Digitized by Google

minnelijke schikking een einde kwam. De Heeren HANSSENS en VAN HALTEREN scholden kapitaal en intrest aan de kerk kwijt, en de kerk nam de verpligting op zich, jaarlijks, gedurende 33 jaren, voor die Heeren en hunne overledene familie voor ieder een solemneel jaargetij te doen, en eenige jaren, aan ieder 2 mannen en 2 vrouwen zitplaatsen kosteloos te bezorgen. Het getal katholijken nam van lieverlede toe. In 1804 waren er te *Aardenburg* slechts 300 katholijken (in 1760 slechts 7 huisgezinnen.) In 1804 bestond de burgerij binnen de stad, behalve eenige geringe menschen, uit 3 R. kath. huishoudens.

Op *St. Kruis* en *Heile* waren 6 Roomsche boeren; en den 31 December 1861 zijn officiëel in Aardenburg alleen geteld 673 katholijken.

Onder het bestuur der 12 eerste pastoors viel niets belangrijks voor: zij hoedden hunne kudden naar hun vermogen en hielden zich te vreden met de noodzakelijkste ornamenten; zij hadden den ijver, althans den moed niet, iets tot den opbouw eener nieuwe kerk te ondernemen, daar hun, buiten de christelijke liefdadigheid, alle tijdelijke hulpmidden ontbraken.

Die taak scheen door de voorzienigheid bewaard te zijn voor den zeer Eerw. Heer J. VAN GENK, die in 1843 tot pastoor en Deken van het Dekenaat *Aardenburg* benoemd werd. Hij vond het kerkje in een erbarmelijken toestand, zonder fondsen, zelfs nog met schulden belast. Er was een ondernemende geest, moed en vertrouwen noodig, om iets ter verbetering van het kerkelijk wezen te bewerken: hiermede bezield, begon hij, altijd en in alles ter eere en onder bescherming van de *Moedermaagd* MARIA, de hand aan het werk te slaan: door zijne zorg werden vooreerst twee huizen, met derzelver tuinen aangekocht en op naam der kerk geplaatst, als zijnde een geschikt en onmisbaar terrein, om later eene nieuwe kerk te bouwen, — regts en links van het schuurkerkje gelegen. Hij moest de kerk met nieuwe schuld bezwaren door het ligten van geld, voor den voorn. aankoop noodig. Later heeft deze pastoor eene zeer schoone en groote kerk ge-

Digitized by Google

bouwd, in den echt gothischen stijl; (*a.*) zij werd begonnen in 1850 en in 1851 voltooid, in welk jaar deze tempel den 12 September (zoo ik vermeen) geconsacreerd is. Een kostelijk hoog altaar van beste wagenschot is, in het jaar 1860, in de kerk geplaatst: het munt uit door den vorm en het kunstig snij- en beeldwerk, terwijl ook de twee kleine altaren in gothischen trant gemaakt zijn. — In deze kerk zijn het *Broederschap van het H. Kruis*,— *het Geestelijk Verbond*, — *de H. Rozenkrans* en *de St. Pieters-penning*. Eindelijk in den grooten toren zijn 2 klokken met een uurwerk, en in den kleinen toren een bengel.

De weled. Heer KAREL FRANCISCUS STROO van *Ecloo*, overl. den 23 Jan. 1773, heeft een schoone Hofstede aan de kerk gelegateerd.

Eene fraaije ruime Pastorij en een zeer doelmatig zusterhuis zijn in het jaar 1860 gebouwd.

Aardenburg, dat zeer oud is, zag vroegtijdig aanzienlijke mannen uit zijn midden te voorschijn treden. Mijn bestek gedoogt niet alle vermaarde personen, als: krijgshelden, geleerden, staatsmannen enz. op te noemen; ik bepaal mij bij eenige geestelijken en enkele anderen.

HENDRIK *van Aardenburg*, werd in het jaar 1213 volgens sommigen verheven als Abt van *St. Pieter* te *Gent* en hij komt voor als 41e Abt van *St. Baaf* aldaar. Deze tweeledige betrekking van Abt van de rijkste en magtigste Abdijen stelden hem te zijner tijd gelijk met de vorsten des Lands. De jaarboeken van beide deze kloosters melden, dat HENDRIK te *Aardenburg* geboren en op Allerheiligendag 1223 overleden is. Zijn bestuur was van

(*a.*) Hij was op het gedacht gekomen, om zelf steen te bakken, en dit is naar wensch uitgevallen. De weled. Heer CHARLES MICHEL HUGUES JOSEPH VAN DER CRUIJSSE DE WAZIERS, een goed katholijk van *Rijssel*, eigenaar van de Hofstede, bewoond door P. B. VAN DAMME, gaf verlof op dat hof zoo veel steenen te bakken, als voor den bouw der kerk noodig waren, — zijnen grond daartoe gebruikende.

Digitized by Google

invloed op dit gewest, hetwelk zooals bekend is, grootendeels aan gemelde Abdijen toebehoorde, terwijl geheel het land aan dezelve tiendpligtig was. (*a.*)

In eenen brief van Boudewijn *van Rijssel* van het jaar 1067, leest men van Abbo *van Aardenburg* (Sanderus *Flandr.* t. 2, pag. 209.) Daar zegt hij ook dat *Aardenburg* verheerlijkt is door Valterus Ysenbrant, van de orde der Eremijten van den *H. Augustinus*, een theoloog, van wien Jacob Marchant, in de beschrijving dezer stad, met veel lof gewaagt; alsook door Carolus Rotcaas, regtsgeleerde, poëet en geheimschrijver der stad *Veurne*. Van *Aardenburg* was ook geboortig Matthias Lambertz, derden Bisschop van *Brugge*; — Arnold Gerards, die tot verdediging der R. K. godsdienst een boek heeft geschreven, hetwelk in 1556 te *Keulen* bij *Matern Cholin*, gedrukt is; — Thomas van Siltere, die in 1301, 21e Abt van *Duinen* benoemd werd, en in 1305 (volgens Sanderus t. 2, pag. 96) te *Parijs* overleden en aldaar begraven is in het kollegie der Bernardijnen; — Walterus *van Aardenburg* die in 1296 Abt van *St. Bavo* te *Gent* werd en in 1306 vrijwillig afstand deed van zijne bediening; — Alix. van Uijttenhuijns, in 1303 of '4, 6e Abdis van het klooster *Spermalie* te *Brugge* gekozen, overleed den 29 Maart 1304; — Catharina *van Aardenburg*, 4de Abdis van het klooster *'s Hemelsdale* te *Brugge*, in 1334, die in 1351 stierf; (*b.*) Willem van Utenhove, priester, bekleedde een aanzienlijke geestelijke bediening; hij was een groot letterkundige en schreef werken, welke met die van den beroemden Jacobus van Maerland, zijn tijdgenoot, gelijk stonden. Willem van Utenhove is de schrijver

(*a.*) Sanderus *Fland. Ill.* t. 1, pag. 284-285, geeft hem niet op als abt van *St. Pieter*: hij zegt, dat Hugo III, de 31e abt, in 1209 overleed, en op dezen volgde Arnoldus de Zwijnaerde, die in 1225 stierf; daar nu deze Hendrik in 1223 of '24 is gestorven, kon hij (in 1213 of dien tusschen tijd) geen 32 Abt van *St. Pieter* zijn: — pag. 301 noemt hij Hendrik II *van Aardenburg* 41e Abt van *St. Bavo*, die in 1224 overleed.

(*b.*) Sanderus *Fland. Ill.*, t. 1, pag. 302. — t. 2, pag. 126 en 135.

Digitized by Google

van het vermaard volksboek *„Reinaard de Vos"*, dat in alle talen van Europa niet alleen, maar van de gansche wereld vertaald en alom gezocht is, (*a.*)

Jan Nieuwenhuizen zegt, in zijne verhandeling over *Aardenburg*, dat volgens een Ms, *Aardenburg* de geboorte plaats is van den *H. Augustinus* van de orde der Eremijten: wat daarvan zij, laat ik in het midden. Zeker is het de geboorte plaats van Maria Reigersbergen, de huisvrouw van den beroemden Hugo de Groot, terwijl ook hier ter plaatse de uitmuntende vaderlandsche dichteres Petronilla Moens hare eerste opvoeding genoten heeft, enz.

Aarnout Wion, die in het laatst der 16e eeuw, de geheele geestelijke wereld in rep en roer stelde door zijne schriften, was, zoo geen inboorling, toch zeker inwoner en monnik in de Abdij te *Aardenburg*, en schreef onder meer andere werken, de voorzeggingen omtrent de Pausen. Eene van deze is, dat onder den 258e Paus *„het zal zijn een verwoeste religie"*. De bedoelde Paus is de tegenwoordige Pius IX. — *Zeer weinig* opvolgers zijn dit hoofd der kerk nog beschoren. De laatste, zegt hij, zal zijn Petrus II, *„die zijne schapen onder vele rampen weiden zal en „na wiens afsterven Rome en de wereld zal vergaan"*.

Hij schrijft dat hij die voorzeggingen van Malachias Bisschop van Ierland heeft overgenomen; doch anderen zeggen, dat hij zelf alles verzonnen heeft. Uithoofde der kerkelijke beroerte verliet Wion Aardenburg en trok naar *Padua*, waar hij gestorven is.

Sedert de heroprigting der kerk of parochie in 1804, zijn tot pastoor benoemd de volgende priesters:

1804. Servatius Franciscus Maes, pastoor benoemd in 1804, werd kanonik in de kathedraal te *Brugge* en overleed aldaar.

(*a.*) In 1836 kocht het Belgisch Gouvernement het vlaamsch manuscript van *„Reinaard de Vos"* voor 4000 franken: J. F. Willems te Gent, kreeg last van de Regering, dit boek in het licht te geven: door onderzoeking kwam hij tot overtuiging dat W. van Utenhove de schrijver er van was.

Digitized by Google

1807. Joannes Hordeur, religieus karmeliet die 9 weken later alhier stierf.

1807. A. H. Villefort minderbroeder, die te *Thielt* overleed.

1810. F. P. Le Febre, verplaatst naar *Bouchoute* en aldaar overleden.

1811. B. Roosemont, verplaatst naar het hospitaal te *Brugge*, waar hij stierf.

1811. P. J. D. Hont, werd pastoor te *Eecloo*, waar hij overl.

1819. L. A. van Doorne, die pastoor te *Moerbeke* werd en stierf.

1823. A. F. Pollefeijt, die kapellaan werd der kapel van het H. Bloed te *Brugge*, en daar overleed.

1824. P. F. Claijs, die daarna pastoor te *Exaerde* benoemd is, waar hij stierf.

1827. C. A. Rosseel, die later in *Loo* bij Veurne pastoor werd. (*a.*)

1838. Henr. A. Zwijzen, die den 27 Sept. *n*42 zijn dimissie kreeg, en nog te *Tienen* bij Leuven woont.

1842. Marinus Brouwers, den 27 Sept. die het volgende jaar den 3 Febr. alhier stierf.

1843. Joannes van Genk, die in den jare 1850 Bisschop van Adras, *in part. inf.* werd benoemd. (Zie zijne biographie in mijn 2e deel bl. 441.)

1851. Antonius de Wit, geboren te *Breda*, den 28 Julij *n*10, werd pastoor den 5 April *n*51 en den 4 Febr. *n*53 rector te *Hulst* benoemd.

1853. Cornelius Petrus Hembroek, te *Oudenbosch* geboren den 15 Mei *n*19, werd pastoor den 4 Febr. *n*53, en later verplaatst naar de Leur den 24 Oct. *n*68.

1868. Servatius Hubertus Nuss, te *Maastricht* geboren den 14 Mei *n*29, werd pastoor den 24 Oct. *n*68.

(*a.*) De meeste pastoors zochten naar een beter oord, naar een verkieslijker plaats, gedeeltelijk uit vrees voor de zeeuwsche koorts, gedeeltelijk om de moeijelijkheden en onaangenaamheden, als anderzins.

Digitized by Google

KAPELLANEN.

1842. MARINUS BROUWERS, geboren te *Nispen*, werd Coadjutor den 1 Sept. *'42* en pastoor den 27. (Zie boven.)

1843. PETRUS PHILIPPUS THIJSEN, werd kapellaan den 11 Aug. *'43*, en hij is den 28 Junij naar de Diocese van *'s Bosch* teruggekeerd, waartoe hij behoorde.

1844. JOANNES MARINUS DEKKERS, geboren te *Oudenbosch* den 25 Sept. *'15*, werd kapellaan den 28 Junij *'44*, en kap. te *Wagenberg* den 22 Maart *'48*.

1848. CORNELIUS BEEKMANS, geboren te *Hout* den 29 Julij *'23*, werd den 22 Maart *'48* kapellaan, en 1e kap. te *Etten* den 29 Sept. *'52*.

1852. MATTHÆUS JOANNES KERREMANS geboren te *Breda* den 11 Febr. *'26*, werd kapellaan den 29 Sept. *'52* en 2e kap. te *Etten* den 20 Maart *'57*; later gaf hij zich over aan de Diocese van *Haarlem*.

1857. CONSTANTINUS CORN. VAN GENK, geboren te *Leur*, den 5 Oct. *'30*, werd kapellaan den 20 Maart *'57* en 2e kap. te *Dongen* den 23 Junij *'62*.

1862. JOANNES CORNELIUS STAPS, te *Breda* geboren den 8 Maart *'36*, werd kapellaan den 23 Junij *'62*, kap. te *Oosteind* den 30 Sept. *'69*.

1869. JOANNES VAN DE NOORT, geboren te *Oosteind* den 10 Dec. *'41*, werd kapellaan den 30 Sept. *'69*; eervol ontslagen den 16 Junij *'72* is hij als missionaris naar *Schotland* (Engeland) vertrokken.

1872. FREDERICUS PETRUS LEON. FLOOREN, geboren te *Breda* den 8 Maart *'46*, werd kapellaan den 16 Junij *'72*, en 2e kap. te *Etten* den 3 Dec. *'74*.

1874. LEO FELIX MARIA VERWILGHEN, geboren te *Hulst* den 30 Sept. *'46*, werd kapellaan den 3 Dec. *'74*.

Digitized by Google

ST. KRUIS.

Aanhangsel.

St. Kruis is eene gemeente in *Staats-Vlaanderen*, zamengesteld uit het eigenlijke *St. Kruis* en de Nederlandsche gedeelten van de Belgische gem. *St. Margariete* en *St. Laurens*, gewoonlijk *St. Laurens-ten-Blokke* genoemd. Met den religionsvrede werd hier de hervormde leer ingevoerd. Het blijkt uit de papieren, in het kerk-Archief te *Middelburg* in Vlaanderen berustende, dat de laatste Roomsche Pastoor, genaamd DE VRIESE, bij de aanneming van vermelden vrede, in het jaar 1578, tot de hervormde godsdienst overging, en omgevallen de nieuwe leer, aanvankelijk op zijne standplaats en daarna op het nabijgelegene *Middelburg* gepredikt heeft. (*a.*) De kapellaan bleef standvastig in zijn geloof, en — werd gevangen genomen, omdat hij, schoon hem „geinterdiceerd „was hier in de stede te exerceren eenige Roomsche Religie", evenwel binnen *Aardenburg* godsdienstoefening gehouden had. JAN DE COSTERE, met meer andere parochianen en hoofdmannen van *St. Kruis*, *Onze-Lieve-Vrouwe-Bezuiden* en *St. Baaf*, benoorden Aardenburg, verzochten zijne loslating, die zij onder borgstelling verkregen: eindelijk is de zaak waarschijnlijk of geschikt, of door den daaropvolgenden inval der Spaansche benden geëindigd. (*b.*) Het is niet bekend, of de R. K. godsdienst, na de verovering van geheel Staats-Vl. door de Spanjaarden, in 1587, hier weder hersteld is geworden, dan of door oorlog en watervloeden, het land zoo ontvolkt was, dat de kerk als een bouwval ongebruikt is blijven staan. De R. katholijken, wier getal ruim 320 bedraagt, van welke een groot deel op de toegevoegde gedeelten van *St. Margariete* wonen, maken, wat het eigenlijke *St. Kruis* betreft, een deel van de parochie

(*a.*) VAN DER AA, *Aardr. Woord.* Art. ST. KRUIS.
(*b.*) *Bijdragen* alsvoren, d. 2, bl. 371-373.

Digitized by Google

Aardenburg uit, zijnde de overigen nog kerkelijk te *St. Margariete.*

Het dorp *St. Kruis*, oudtijds *St. Cruijs*, (*a.*) ligt bijna 1 uur Oost van *Aardenburg*, 1½ uur Zuid van *Oostburg*. De kerk is een oud gebouw, met eenen dikken plompen toren, die misschien voortijds eene hoogere spits had. Kennelijk heeft zij drie beuken gehad; doch in de onlusten, door oorlog en watervloeden onbruikbaar geworden zijnde, is de middelbeuk alleen behouden, zijnde de ruimte tusschen de pilaren met muurwerk en ramen gevuld. Inwendig is deze kerk nog ruim en net. (*b.*) Vóór de reformatie was zij onder den naam van *„kapelle van 't Heilige Kruis"* bekend. De verhevene ligging van het *Hoogland* (polder,) waarop het dorp ligt, zal oorzaak zijn geweest, dat dit kerkgebouw, in de rampvolle tijden der 16e eeuw, niet vernietigd is geworden, zooals vele andere dorpskerken in dit oord.

St. Kruis is voorzeker eene der oudste plaatsen van het distrikt *Sluis*. De zware kerktoren doet reeds aan de 12e of 13e eeuw denken, en de verdeeling van den ouden polder van *Ooster-Eede*, ook in *Ooster-Eede* bezuiden en *Ooster-Eede* benoorden *St. Kruis*, bewijst dit. Vele rampen hebben dit dorp en deze gemeente getroffen, — vooral de overstroomingen, die bij oorlogen opzettelijk, of bij stormen door dijkbreuken werden veroorzaakt.

Eertijds bestonden er een *Onze-Lieve-Vrouwe-gild*, dat zijn altaar in de kerk had, alsmede een *St. Sebastiaans-gild*, met een vrij merkwaardig privilegie, den 10 Maart 1565, door Filips II vergund. (*c.*)

(*a.*) Op de kaart van PAAUW komt het verkeerdelijk onder den Franschen naam *St. Croix* voor. (ibid.)

(*b.*) Zij moet vroeger groot zijn geweest, en — was zij geëvenredigd aan de parochie, dan was ook deze groot; wat mede daaruit af te leiden is, dat er vóór de hervorming reeds een Pastoor en een kapellaan voor de dienst noodig waren.

(*c.*) *Bijdragen* alsvoren, d. 3, bl. 293-295. — Een half uur van dit dorp vindt men de hofstede *Spitsbroek*, het overblijfsel der oude heerlijkheid van dien naam.

Digitized by Google

AXEL, D. H.

Axel als gemeente beschouwd, grenst Noord aan de gem. *Neuzen* en *Zaamslag*, — Oost aan die van *St. Jansteen*, — Zuid aan *Zuiddorpe* en West aan *Westdorpe*. De gemeente bevat de stad *Axel*, — het gehucht het *Zoute-Spui*, — de buurschap de *Axelsche Sassing*, de *Kiekuit* en eenige verstrooid liggende huizen in den omtrek. — De stad *Axel*, vroeger *Ax-elle* en *Axla* geheeten, in 't latijn ook *Axla*, *Axela* en *Axella* geschreven, ligt 2 uren West van *Hulst*, — 2 uren Noordoost van *Sas-van-Gent* en 2 uren Zuid van *Neuzen*.

Het is een zeer oude plaats, waar reeds ten jare 813 een *Godshuis* voor mannen moet zijn gesticht geweest; (*a*.) ook nam zij meer en meer in welvaart toe, dermate dat zij in de 14e eeuw een' uitgebreiden handel dreef: zij werd eene stad, eene sterke vesting; doch later is zij weer ontmanteld, en de werken zijn door de Franschen, in 1805 en 1806, verkocht, door de koopers geslecht, en tot bouwland, wandelingen en tuinen aangelegd.

Het stadhuis, aan het marktplein, prijkt met eenen toren, en naast hetzelve stond voorheen eene Abdij, welker kerk (tevens de parochie-kerk) het marktplein vervulde; het klooster besloeg de ruimte van het blok huizen tusschen de *markt* en de *lange Noordstraat*; en de Abt bewoonde het gebouw, vroeger het huis van den Burgemeester, thans van den kantonregter A. J. Paulus. Niet veel jaren geleden ontdekte men, bij het graven, onderaardsche gangen van het klooster naar de kerk. (Scharp *Cost.* 2.)

(*a*.) Gramaije zegt dat Gobertus, Heer van *Axel*, niet te vrede de Bertinianen met 33 dorpen te hebben verrijkt, in 813, een *klooster van St. Salvator* heeft gesticht; dit is vermoedelijk het *godshuis*, waarvan andere schrijvers spreken. (*Vandavum — Ambacta*. pag. 30.) Dit klooster heeft den naam van *Terhagen*, om het plein, met hagen bezet. (Sanderus 3, pag. 260. Zie ook Art. *Koewacht*.)

Digitized by Google

In schier alle vroegere oorlogen heeft *Axel* veel te lijden gehad, zooals onder anderen, in het jaar 1248, toen JAN VAN AVESNES met razende woede in de 4 Ambachten viel en de steden in vuur en rook deed opgaan. In 1350 werd *Axel* wederom in brand gestoken door de Gentenaars, en in 1452 door FILIPS *den goede* geplunderd en verbrand, wanneer ook het *Gasthuis* een prooi der vlammen werd. In 1573 hebben hier hevige geschillen nopens de godsdienst, bij het opkomen der reformatie, plaats gehad, en in 1574 kwamen de hervormde Zeeuwen langs *Terneuzen* naar *Axel* waar zij alles roofden en verbrandden, waaronder ook de kerk. (*a.*)

De oude kerk, weleer eene *kapel*, aan de H. BARBARA toegewijd, is de Hervormde kerk, in de naar haar genoemde *kerkstraat* staande; — zij werd in 1695 vergroot, wanneer zij de gedaante verkreeg van een half kruis, die zij thans nog heeft: — sedert is zij, vooral in het jaar 1614, maar nog meer in 1772, van binnen en van buiten merkelijk verfraaid. Van den toren werd in der tijd de spits door de Franschen afgebroken, ten einde er eene *Sémaphore* op te plaatsen, en toen deze toren in 1820 te bouwvallig werd, om hersteld te worden, besloot men tot de gedeeltelijke afbraak, en trok op dezelfde plaats eenen anderen op, die echter lager bleef dan de vorige.

De katholijke inwoners behoorden voortijds onder de parochie van *Zuiddorpe*.

Axeler-ambacht was oorspronkelijk niet zeer uitgestrekt, het was naauw besloten tusschen het Land van *Waas*, het *Hulster*- en het *Asseneder-ambacht* en het eiland *Zaamslag*, hetwelk later daaraan toegevoegd is, gelijk de *Wewelswaarden* of *Boterzande* (de *Hoek* met *Neuzen*) aan dat van *Assenede*. Het bevatte overigens, ten gevolge van gedurige aanwinsten, meerdere dorpen, welke

(*a.*) Volgens DE CANTER en AB. UTRECHT DRESSELHUIS, *Prov. Zeeland*. Zijn ook bij den brand van 1452, het raadhuis, de kerken, kapellen, kloosters, enz. een prooi der vlammen geworden. Men spreekt hier in het meervoudig van godsdienstige gestichten; dan zij worden daar niet genoemd.

Digitized by Google

naar hunne ligging genoemd werden, zooals: *Westdorpe*, *Zuiddorpe*, *Beoostenblije*, enz. — De gemelde *Wewelswaarden* worden meest aangeduid door de namen *Eertinge*, *Vreemdijke* (*Frondic*) en *Coukerke*, doch de gronden hebben door overstroomingen enz. verbazende veranderingen ondergaan en nieuwe namen verkregen.

Eertinge, bij den *Hoek* gelegen, was eertijds een dorp en had waarschijnlijk eene kerk: het werd in den vloed van 22 Febr. 1440 door de zee bedolven: de bodem is naderhand, doch het dorp niet herwonnen.

Vreemdijke, *Vrem-* of *Vrendijke* oorspronkelijk *Frondic* geheeten, eene voormalige Heerlijkheid en parochie, beoosten den *Braakman*, tegenover *Biervliet*, is overstroomd in den verwoestenden stormvloed tusschen den 1 en 2 November 1570, maar weder herdijkt volgens octrooi van 26 Aug. 1572. Daarna is het opnieuw ondergevloeid en met het dorp, ook het kerkgebouw onherstelbaar verwoest. Op het laatste der 16e eeuw hebben de Katholijken hunne parochiekerk aan de protestanten moeten inruimen, trouwens reeds in 1591 heeft de eerste Predikant Joannes Bollius, in deze kerk (toen met *Biervliet* gecombineerd) zijn dienstwerk aanvaard. Na de verwoesting dezer kerk, werd de klok van *Vreemdijke*, den 29 Julij 1608, naar den *Hoek* overgebragt en aldaar in den toren der dorpskerk opgehangen. Zie Art. *Hoek* onder *Neuzen*.

De Heer van *Nevel* had, voor de reformatie, het vergevingsregt der kerk van *Vreemdijke*. (*a*.)

Coukerke of *Coudekerke*, voormalig dorp, op het eiland *Biervliet*, eertijds niet ver van den *Hoek* gelegen, is in 1377 verdronken bij het ontstaan van den *Braakman* toen Biervliet van het vasteland werd gescheurd.

Bochoute, een voormalig dorp, in dat gedeelte van Vlaanderen hetwelk thans tot de Prov. *Zeeland* behoort, is in hetzelfde jaar, door het water verzwolgen.

(*a*.) Sanderus *Flandr. illust.* t. 1, pag. 216.

Digitized by Google

De Piet, ook wel *St. Pieter* genoemd, was voormaals een dorp met eene parochiekerk, gelegen hebbende, waar nu de *Braakman* is, verdronken den 16 Nov. 1377 en nooit herrezen. (*a.*)

Willemskerke was weleer ook een dorp, met eene kerk, waarvan het zijnen naam draagt. De plaats waar het eenmaal gelegen was, is thans nog te zien, en wel in het noordwestelijk deel van den *Goeschen* of *Goesenpolder*. Het schijnt nog bestaan te hebben in 1518 en in de watervloeden van die eeuw verdronken te zijn. De grond werd herdijkt in 1572; doch is later weder ondergevloeid, en kerk en dorp zijn vernietigd. Het vergevingsregt der kerk was aan den Heer van *Rasseghem*, later aan den Prins van *Iseghem*. (*b.*)

Het zuidelijk gedeelte van het *Axeler-ambacht*, waarin de gemeenten *Zuiddorpe*, *Koewacht* en *Overslagh* liggen, is bekend onder den naam van *Overkwartier*, en het kwartier van *Neuzen* wordt aangeduid door *Willemskerke*, *Couden* en *Lovenspolder*, enz.

Van *Zuiddorpe* en *Koewacht* wordt elders gewaagd: van *Overslagh* hier een woordje. De gemeente *Overslagh* paalt Noord aan de gemeente *Zuiddorpe*, — O.Z. en W. aan *België*. De geheele bevolking is R. Katholijk en parochiëert in de, op het Belgische gedeelte aanwezige kerk, staande deze, door eenen Pastoor bediend wordende, op het grondgebied van de gemeente *Wachtebeke*, provincie *Oost-Vlaanderen*. De gemeente *Overslagh* ontleent haren naam van het overslaan of overhalen der vaartuigen, die van *Neuzen*, langs dit dorp, naar *Gent* voeren door eene vroeger alhier bestaan hebbende vaart, waarvan nog de sporen in eenen watergang aanwezig zijn. Het dorp *Overslagh* ligt $1^1/_4$ uur Zuid van *Axel*, — 3 uren Z. ten Westen van *Hulst*, op de alleruiterste

(*a.*) In een Diploom van MARGARETA, gravin van *Vlaanderen* van 1261, wordt van het dorp *Piete* gesproken, bij het eiland Kadzand, welks tienden aan de kerk van *Doornik* werden geschonken door GERARD VAN GENT. (MIRÆUS, *Dipl.* 3, pag. 600. — Waarschijnlijk is dit *Sint Pier* of *S. Pieter*, bij de *Groede*.

(*b.*) Zie noot A, de vorige pag.

Digitized by Google

grenzen, bestaande uit een ruim plein en eene achterbuurt, beide geheel op het Belgische gedeelte gelegen, en — uit eene straat, van welke de rei huizen, staande ten Zuiden op Belgisch, en die ten Noorden op zeeuwsch grondgebied gelegen zijn.

In de 7e eeuw schijnt hier de ware leer van Christus reeds ingevoerd te zijn: de katholieken bleven rustig in hunne Godsdienst tot aan het opkomen der Reformatie; van 1529 tot 1582 waren de protestanten meester in de stad *Axel*. — In 1579 zijn de pastoor van *Axel* JAN BLOK, de pastoor van *Zuiddorpe* HERMIN en de pastoor van *Beoostenblije*, benevens de Magistraat van Axel gedagvaard voor die van *Gent* om rekenschap te geven, waarom zij niet ophielden of beletten de uitoefening der katholieke godsdienst?

Door Hopman van Mechem, afgezonden door *Himbijse* c. a., zijn de Baljuw, *Hector Taijaert* en de Heer *Musaert*, beide even vrome katholieken opgeligd, naar Gent gevoerd en eventjes voor Gent bij de Muiderpoort vermoord en op het galgenveld begraven (dit heeft in stilte plaats gehad) doch het graf werd ontdekt door een hond, die zijnen meester daar wilde ontgraven. (Zie de *Opkomste der Ned. beroerten* en de *oude rek. der stad.*)

Uit de Rekening der stad Axel van 1579 blijkt, „dat de Magi„straat naar Gendt gedagvaard is, omdat hij niet wilde mede „werken aan het van Gent komende verbod om *Mis te doen*, te „*doopen*, te *trouwen*, enz. Behalve de Magistraat zijn nog gedag„vaard vele deftige inwoners van Axel". (Uit de *oude kerkrekening.*)

JACOBUS SEGERS, eerste scholaster der protestanten, medewerker van ARNOLD STEUR, eerste openbare predikant, heeft zich daarmede zeer bemoeid en is van daar naar Gent gegaan, om den Magistraat aan te klagen, waarvoor hij later betaald is. (*a.*) Immers de goederen der geestelijken zijn gebruikt om den minister en scholaster te betalen. (*b.*)

(*a* en *b.*) Dit is uit de Rekening der stad van 1579.

Digitized by Google

In 1583 was er weêr een pastoor te *Axel*, wiens naam niet genoemd wordt; echter wel de namen van de kapellanen P. Cole en Lucas Matijssen, vroeger gedagvaard in 1579.

In 1586 den 16 Julij is *Axel* bij verrassing door de watergeuzen ingenomen, de katholieke godsdienst verboden, terwijl vele katholieken naar Gent vlugtten: de watergeuzen nestelden zich in de veroverde stad. In 1707 was er eene kerk, en de nieuwe kerk is geconsacreerd door den Bisschop van *Gent*, en het pastoorsambt werd alsdan bediend door Recoletten missionarissen. (*a.*)

In 1748, gedurende de bezetting der Franschen was er weder een tijdelijk pastoor of aalmoezenier. In 1783 vindt men ook melding gemaakt van een pastoor van *Axel*, als blijkt uit de Doopboeken van *Zuiddorpe*, met verbod om in *Axel* gevestigd te blijven: die pastoors waren Van de Wall en Dekkers. In dien tijd hadden de katholieken eene *noodkerk* in het noordelijk gedeelte der stad, digt bij de wallen.

De ouden van dagen getuigen nog, dat zij dit kerkje hebben weten staan.

Uit de Rekeningen van het laatst der 15e en het begin der 16e eeuw, in het archief van *Axel* nog aanwezig, blijkt, dat er behalve eene groote (waarschijnlijk Collegiale) kerk nog verscheidene kapellen gevonden werden, als: *St. Jan Baptist kapel*, waarschijnlijk het thans nog bestaande *St. Jans-huisje*, op den hoek der lange-noordstraat en de weststraat; — verder de kapel van de *H. Barbarba*: — de kapel of kerk van het *hospitaal*, welke de protestanten in 1579 hebben genomen en waarin zij sedert dienst doen, als boven gezegd is.

Men vindt in oude rekeningen der kerk anno 1579 en andere: „Item betaald Jacob Lauwaert over levering van ijzerwerk, ge„bezigd aan de kerke van 't hospitaal, in 't eerste, als men daer„inne is gaen prediken, volgens billiet ende quitancie de somme

(*a.*) Sanderus *Flandria ill.* t. 1, pag. 215.

Digitized by Google

„van.... mitsghaders de kosten over 't kuischen van predikstoel en „andere reparatie en noch van sparren en maken van banken". „Item betaald den 8 Oct. voor een bibel en handboek, die men „dagelijks noch gebruikende is in de kerke".

De groote kerk heeft gestaan op de markt, waarop ook het schepenhuis stond en het kasteel van *Axel*. — Waarschijnlijk was de oude kerk toegewijd aan *Sint Peter*, omdat in de Rekeningen der kerk gedurig melding wordt gemaakt van Sinte Peter, en omdat er op *St. Pieters-dag* groote omgang was te *Axel*.

De groote kerk was rijk en bezat verscheidene rijkbegifte kapellanijen: de voornaemste kapellen waren die van het *H. Sacrament*, — van *Sint Catelijne* (S. Catharina) en van *St. Severus*. Deze kerk schijnt bestaan te hebben tot het jaar 1579, bij de overrompeling der Gentenaren alsdan in brand geraakt en geheel verbrand: in 1582 zijn de overblijfsels gebruikt aan den wederopbouw van het nieuw stadhuis.

De nieuwe parochie van *Axel* is opgerigt den 27 Junij 1861 door Z. D. H. Mgr. J. van Hoorjdonk, Bisschop van Breda. Er werd een *noodkerk* opgeslagen en zij werd ingezegend door den Zeer Eerw. Heer Aug. van Heck, landdeken van *Hulst*, den 12 Augustus 1861 en den 15 daaraanvolgende is de eerste H. Mis in dezelve opgedragen tot groote vreugde der parochianen.

Men begon een fraaije doelmatige kerk te bouwen en toen deze in 1863 geheel voltrokken was, is zij den 13 December van dat jaar door den voornoemden Deken van *Hulst* toegewijd aan den *H. Gregorius den grooten*: Deze Heilige is alzoo de Patroon der kerk, doch niet van de plaats.

In deze kerk zijn drie Altaren; — het hoog-altaar, van den *H. Gregorius*; — een zijaltaar ter eere van *O. L. Vrouw-Onbevlekt-Ontvangen*, en het ander ter eere van den *H. Josephus*. — Boven het Tabernakel van het zijaltaar der *H. Maagd* bevindt zich een *Christus-beeldje* en dit heeft duidelijke teekens, dat het in het vuur gelegen heeft. Het schijnt uit de 15e of 16e eeuw te zijn en is gevonden in den grond, aan de kerk toebehoorende (moge-

Digitized by Google

lijk bij den brand der kerk daarin geraakt) en word nog steeds bewaard tot gedachtenis van het oude *katholijke Axel.*

Ook hangt er in den toren een *klokje*, afkomstig uit de kerk van het klooster te *Moerspui*: het had vroeger gediend voor de schepen aan de *haven*, daarna voor het *St. Jans-huisje* en later voor de soldaten in 1830 tot „39; totdat het in 1862 door twee bezadigde protestanten, de Heeren Dr. JANSEN en Mr. VAN VESSEM van de stad gekocht en aan de katholieke kerk ten geschenke is gegeven.

De begraafplaats, nieuw aangelegd, eigendom der kerk, is gewijd door den zeer Eerw. A. C. BUIJS, landdeken van *Hulst* den 25 Nov. 1874.

In de kerk zijn de Broederschappen, de *Kindschheid*, opgerigt in 1868, en de *H. Familie*, opgerigt in 1870. (*a.*)

PASTOORS *van* AXEL.

1861. PETRUS HENRICUS VAN WEES, geboren te *Teemsche* den 2 Junij „30, de eerste pastoor den 20 Junij „61, werd pastoor benoemd te *Etten* den 13 Aug. „71.

1871. PETRUS VAN VOOREN, geb. te *Yzendijke* den 15 Sept. „31, werd pastoor den 13 Aug. „71.

(*a.*) De familie VAN DER GRACHTEN had eertijds het juspatronatûs, het vergevings-regt der kerk van *Axel.* (SANDERUS, Flandr. Ill. pag. 216.)

Digitized by Google

BIERVLIET.

Biervliet was oudtijds een eilandje, dat ten Noorden aan de *Wijlingée*, ten Oosten aan den *Braakman*, ten Westen aan de *Beverne* en ten Zuiden aan eene kreek, later het *Zuiddiep* genoemd, grensde. Het was een eiland tot in het jaar 1282, wanneer het door zware bedijkingen aan het Oostburger-ambacht en den Vlaamschen oever werd vastgehecht. In 1377 werden niet alleen de dijken weggeslagen en Biervliet van den vasten wal afgescheurd, maar zelfs een gedeelte van het Biervlietsch gebied verwoest. De latere vloeden van 1404, 1440 en 1447 teisterden het nog meer, zoodat er bijna niets meer dan de grond der oude stad overig was. Naderhand is evenwel het een deel vóór en het ander na, weder herdijkt. De stad lag vroeger wat meer Zuid- en West-waarts, zooals blijkt uit hetgeen men ontdekt heeft in den grond, als: kolossale muren, grafzerken, doodshoofden, enz.

Het was oudtijds eene bevoorregte stad en een domein der Graven van *Vlaanderen*, in het kerkelijke niet aan den Bisschop van *Doornik*, maar aan dien van *Utrecht* onderworpen. PHILIPPUS VAN DEN ELZAS gaf in 1183 *„zijne burgeren te Biervliet* vrijdom van tollen door Vlaanderen", enz. Hieruit kan men de oudheid der stad opmaken. Zij had twee parochie-kerken, — de eene aan de *H. Maagd* MARIA, — de andere aan den *H. Nicolaus* toegewijd.

Een charter van September 1308, leert ons dat *over* LISEBETTE BOEKELS (*mevrouw* ELIZABETH BEUKELS) te *Biervliet*, aan eene kapel, welke zij gesticht heeft ter eere der *H. Moedermaagd* in de *Lieve-Vrouwe-kerk* te *Biervliet*, gemaakt heeft eene jaarlijksche rente van 10 ponden gr., onder beding van het regt van Collatie, zoo voor haar zelve als voor haren zoon WILLEM en hare dochter ADELISE, van den kapellaan, die de dienst dagelijks in die kapel zal verrigten. Zij vestigde verder eene rente van 20 schellingen 's jaars, ten behoeve van den dienaar des kapellaans, en verhard

Digitized by Google

voor beide renten haar woonhuis, gelegen ten Westen van de *hoogstraat*, naast het huis ten Noorden van HUGO DE MUNTER. WILLEM en ADELISE bevestigden de rente zoowel als het verleende verband, met toestemming, dat hetzelve *casuquo* op andere goederen zal gevestigd worden. (*a.*) Hoogstwaarschijnlijk is de vermaarde WILLEM BEUKELS, die te *Biervliet* geboren en gestorven is, in de *Lieve-Vrouwe-kerk* aldaar begraven geworden; maar van deze — zoowel als van de *St. Nicolaus-kerk* — is schijn noch schaduw meer te vinden, en naauwelijks is de plaats aan te wijzen, waar zij hebben gestaan.

Vroeger hebben in Biervliet zeker twee R. K. kerken bestaan, eene *Lieve-Vrouwe-kerk*, die gestaan heeft in de tegenwoordig zoogenaamde *Stadsweiden*, en eene *St. Nicolaus-kerk*, die gestaan

(*a.*) Het charter in zijn geheel en in oude spelling, vindt men in de "*Bijdragen tot de Oudheidk. en geschied, van Vlaand*". d. 4, bl. 207 en volg.

De Heer VAN LOKEREN, te *Gent*, gaf in 1855 een onschatbaar werk uit voor de geschiedenis van het Z. Vlaamsch gewest, onder den titel van: *Histoire de l'Abbaije de Sint Bavon*. Hij zegt bl. 116 en 117, ter goeder trouw volgende de superscriptie, zonder op den inhoud te letten: "ELIZABETH BEUKELS stichtte, "den 19 Maart in 1312, eene kapellanij in de *Lieve-Vrouwe-kerk* te *Biervliet*. "Haar zoon WILLEM en zijne huisvrouw stonden eenige dagen later (den 2 April) "af het regt van benoeming van den titularis. — Deze afstand was ten behoeve "van de Abdij van *Sint Bavo*". — Doch dit eerste is slechts eene bekrachtiging van dat vorige regt, in 1212, in zoo ver namelijk JOANNES VAN KERKHOVE, priester van het Utrechtsche Bisdom, door den Abt van *St. Bavo*, werd bevestigd als kapellaan, aangesteld door WILLEM en ADELISE BEUKELS. En het tweede is mede door WILLEM en zijne ZUSTER ADELISE BEUKELS geschied den 2 April 1312. (Zie *Bijdragen* alsvoren, d. 4, bl. 214-217.)

Biervliet kan zich beroemen, dat het de wieg en bakermat is van hem, die eene goudmijn voor Nederland opende, en aan wien het wereldberoemde zeebanket zijn ontstaan of ten minste zijnen fijnen smaak verschuldigd is. In het *Biographisch "Woord. van* VAN DER AA", lezen wij bl. 142; "WILLEM BEUKELS, visscher en "stuurman van *Biervliet*, die in 1397 aldaar overleed, heeft zich eenen onster- "felijken naam en bij de nakomelingen zeer verdienstelijk gemaakt, door het uit- "vinden van eene *verbeterde wijze*, om den haring te kaken, te zouten en in "te pakken". Zóó is het alles vrij van critiek!

Digitized by Google

heeft, waar tegenwoordig het gemeente-kerkhof ligt, hetwelk voor een gedeelte de Katholijken, en voor het andere gedeelte de Protestanten in gebruik hebben voor begraafplaats; eene haag scheidt de beide kerkhoven.

De tegenwoordige kerk is eerst in het midden of in de laatste helft der 17e eeuw voor de hervormden gebouwd. Daarin is van het graf van W. Beukels niets te vinden, en alles bepaald zich tot eene schildering op een glasraam in de kerk te *Biervliet*, waar W. Beukels voorgesteld wordt, zittende op eene omgekeerde mand, gekleed in het overoude visschers-gewaad, een blaauw wambuis met oranje opslagen, hebbende in de linkerhand een' haring en in de regterhand een kaakmes, met het randschrift: „Willem Beukels, sterf in 1397". De beroemdheid van dezen braven man zal deze kleine uitweiding gewis verschoonen.

In het jaar 1461 is te *Biervliet*, alsdan onder het Bisdom van *Utrecht*, opgerigt een klooster of Priorij van *reguliere kanonikessen*, onder den regel van den *H. Augustinus*, genoemd het *huis van de H. Elizabeth in Biervliet*. Aanvankelijk was hier eene congregatie van eenige godvruchtige dochters in gemeenzaamheid te zamen levende en deze verkregen in gemeld jaar van David van Bourgondië, Bisschop van *Utrecht* de vergunning om den regel van den *H. Augustinus* te beleven, die haar het slot en andere verordeningen voorschreef; terwijl hij aan de Priors der konventen van *Bethlehem* te *Deinze* en van *Sion* bij *Aldenarden* gelastte de professie der nonnen van *Biervliet* af te nemen en haar op denzelfden voet in te stellen.

De eerste Priorin en eenige religieusen kwamen van *Deinze* naar *Biervliet* tot rigtige naleving van den regel, en — het nieuw konvent is *Emmaus* geheeten. Later zijn zij genoodzaakt geweest het klooster van *Biervliet* te verlaten om de gedurige overstroomingen der bijgelegene zee en de menigvuldige gevaren daaruit ontstaande, alsmede om de verwoestingen der zeeroovers, — vanwaar zij den 17 Nov. 1483 vertrokken zijn naar *Terstove*, onder de parochie van *Moerkerke*, en het derde jaar daarna zijn zij

Digitized by Google

door de Vicarissen van den Bisschop van *Doornik* onder bescherming genomen, waar haar konvent in 't vervolg *Sarepta* is genoemd. (*a.*) Vervolgens leefden zij daar in de stiptste onderhouding, en waren er niet minder dan 50 religieusen. Dan bij het opkomen der beroerten in *Nederland*, is het konvent van *Moerkerke* in 1578 door de beeldstormers ten gronde toe verwoest. Deze ramp was des te treffender, daar zij 10 maanden tevoren, haar Refugie-huis te *Brugge*, in de wandeling *'t Fluweel-Hof* genaamd, aan de *Annuntiaten-nonnen* hadden verkocht. Zoo dan hebben de Religieusen van *Sarepta*, met hare Priorin Sophia Pijcx en den geestelijken Bestuurder Franciscus van der Beke, in de uiterste armoede en kommer in 't geheim geleefd te *Brugge* en te *Damme* in het klooster van *Nazareth*. Eindelijk hebben zij zich weder voor goed te *Damme*, nedergezet in het jaar 1587; doch, toen wederom haar de grond werd ontnomen, om de stad te versterken, zijn zij, in 1617, door Antonius Triest, Bisschop van *Brugge*, naar die stad overgebragt, waar zij 2 jaren later tot een klooster hebben aangekocht het paleis der Graven van [illegible] *Paulus* in *Artois*, voor den prijs van 950 ponden vl. (*b.*)

Nog is eertijds te *Biervliet* gesticht geweest een Nonnenklooster van de *H. Maria Magdalena* onder den naam van *Bethanië*; dat leert ons Miræus, in eene *noot* op het 90e hoofdstuk, t. 4, pag. 442, (*c.*) en voegt er bij, dat het vandaar, om de Nederlandsche

(*a.*) De Eerw. pater Egidius Barbitonsorius, van de orde van den H. Franciscus, Bisschop van. *Sarepta* en suffragaan van *Doornik*, de bijzondere beschermer en weldoener van dit klooster, was oorzaak van dezen naam: hij stierf in 1514.— In het jaar 1572 hebben de watergeuzen uit *Vlissingen* deze streken en ook *Biervliet* geroofd en geplunderd. (De Jonghe *Gendsche geschied.* d. 1, bl. 190.)

(*b.*) Uit het Archief van het klooster, medegedeeld door Miræus *Dipl.* t. 4, pag. 435—439, vooral in eene *noot* op deze laatste bladzijde. — Smet, *H. en roemw. pers*, d. 2, bl. 386.

(*c.*) Miræus zegt dit, nadat hij het Diploom had medegedeeld, waarbij het Maagdenklooster van de H. Maria Magdalena, in *Bethanië* te *Brugge* in 1462 werd opgerigt en bevestigd door den Bisschop van Doornik Guillelmus Fillatrius, in 1463. Het werd ook *Maagdendaal* geheeten; het nam zijn begin in 1459 op den

Digitized by Google

beroerten, is overgeplaatst naar *Middelburg* in *Zeeland*, en vereenigd met een ander klooster *Bethanië*, dat sedert lang in die stad bestond. Doch eindelijk hebben zij hare overgeblevene goederen te *Biervliet* verkocht, en zijn zij, met toestemming van de Vicarissen-Generaal van Gent en van JOANNES VAN STREIJEN, Vicaris-Generaal en gekozen Bisschop van *Middelbury*, met JOANNA T'SOLLE, priorin, naar *Brugge* vertrokken in het jaar 1577, waar zij verzochten en van den Bisschop REMIGIUS DRIUTIUS verkregen, om bij het klooster van *Bethanië* in deze stad ingelijfd te worden. (Zie verder MIRÆUS ibid.)

Omtrent de stad *Biervliet*, onder haar gebied, bestond vroeger een klooster van *Guilielmiten*. MARGARETA, Gravin *van Vlaanderen* heeft in 1262 dit klooster gesticht en begiftigd met 6 bunderen woestenij, gelegen in de parochie *Benthil*, aan den stroom *Biselwere*; daarenboven heeft zij tot een zuiver aalmoes, even als de andere reize, in laatstgenoemd jaar, nog gegeven 20 bunders woeste grond met moer, in de woestenij van de H. MARIA, gelegen als boven, tegen den last van éénen penning 's jaars voor elk bunder. MIRÆUS noemt hen *Eremijten van den H. Guilielmus*, die hunne woning hebben in de *Woestenij van de* H. MARIA, en zegt dat het eene Priorij was: C. SMET voegt er bij, dat dit huis genoemd werd *Vallei van den H. Antonius*, en dat die gemeente vandaar naar *Brugge* is overgebragt, in het jaar 1430, waarschijnlijk uit vrees voor verdere overstroomingen, daar zij ongetwijfeld door de vorige reeds veel zullen verloren hebben (*a*.)

dag der bekeering van den H. PAULUS. De eerste instelling was voor vrouwspersonen die zich bekeeren tot een beter leven, hoewél er later ook andere in opgenomen zijn geworden. Zij leefden eerst gemeenzaam zonder vasten regel; daarna in getale vermeerderd, verkregen zij zekere leefregels volgens de instellingen van den H. AUGUSTINUS en eindelijk het slot: — De insteller van dit klooster was GUILIELMUS VAN OSORIS, Bisschop van *Sarepta*, suffragaan van *Doornik*. Hierop laat hij volgen: "een klooster van den zelfden naam is weleer te *Biervliet* gesticht", enz.

(*a*.) MIRÆUS *dipl.* t. 3, pag. 122. Hij zegt, dat GUIDO Graaf, zoon van deze MARGARETA volledig goedkeurde en loofde die giften en Aalmoezen van zijne

Digitized by Google

VAN DER AA, *Aardr. Woord.* d. 2, bl. 405 zegt kortaf: de oude stad bezat... één *klooster van Graauwe-Zusters*; een *Gasthuis*; een *Schuttershof*, enz. Hierin vergist hij zich, zooals uit het reeds medegedeelde blijkt.

De R. K. Parochie te *Biervliet* is door onzen Doorl. Kerkvoogd opgerigt den 30 Junij 1856. Voor dien tijd, na de Reformatie behoorde de kom van *Biervliet* met het gedeelte, hetwelk gelegen is langs de zijde van *Yzendijke*, aan de kerkelijke parochie van Yzendijke, en het overige gedeelte, langs den kant van Hoofdplaat aan de parochie van dien naam; doch tot aan het einde der vorige eeuw, toen Hoofdplaat nog geen R. K. kerk bezat, behoorden al de katholieken van *Biervliet* aan de R. K. parochie van *Yzendijke.*

Thans vindt men onder de parochie van *Biervliet* het gehucht genaamd *de Driewegen*, tusschen Biervliet en *Hoofdplaat*, en het gehucht *het Nieuwland*, gelegen in den *Amelia-polder*, tusschen Biervliet en *Yzendijke.* — De patrones der R. K. kerk is *O.L.Vr. Onbevlekt Ontvangen.*

De tegenwoordige nieuwe kerk heeft drie altaren: het hoofdaltaar is van *O. L. V. Onbevlekt Ontvangen*, een der zijaltaren van den *H. Joseph* en het andere zijaltaar van den *H. Rochus.*

Deze R.K. kerk is van den beginne af uitsluitend gebruikt geweest door de katholieken. De protestanten hebben in het jaar 1856 hemel en aarde bewogen, om eene R. K. kerk uit *Biervliet* te weren. De katholieken zijn zoo gedwongen geworden, om eene R. K. kerk te bouwen buiten de kom, op de afstand van eenige minuten van de kom. De Heer J. B. THOMAES heeft in 1856 bijna eene hektare grond geschonken aan de kerk; op dien grond is de kerk gebouwd. De Heer F. HUIJ-

moeder, in Februarij en April 1262. C. SMET *h. en roemw. pers.* d. 2, bl. 277. SANDERUS (*Fland. Ill.* t, 2, *pag.* 117.) verhaalt, dat deze Priorij in 1249 gesticht en in 1376 overstroomd is: hij voegt er bij, dat zij de "*Vallie van St. Antonius*" werd genoemd, omdat daàr vroeger eene kapel van den H. ANTONIUS bestond. Volgens hem was de oorspronkelijke naam "*het Huis der Woestijn*" (*domus de Wastina.*)

Digitized by Google

GHE burgemeester te *St. Laureins* (België) mag met recht als de stichter van de R. K. Parochie van *Biervliet* beschouwd worden: deze heer heeft toch bijna de geheele kerk met schier al wat er in is gratis geschonken; bovendien de pastorij, welke gelegen is binnen de kom op de markt, is een Cadeau van dien heer, en eindelijk heeft deze zelfde heer den 18 Maart 1875 een stuk grond gekocht, gelegen tusschen de kom en de kerk, en daarvan een gedeelte gratis afgestaan aan de kerk, om daarop eene nieuwe pastorij te bouwen, en een uitsluitend R. K. kerkhof aan te leggen.

Met den bouw dezer kerk is begonnen in het voorjaar van 1856, was voltooid in 1857 en is geconsacreerd in het najaar van 1857 door Z. D. H. Monseigneur J. VAN GENK. Tot aan de voltooijing van de nieuwe kerk zijn de H. Diensten verricht in een planken noodkerkje.

In *Biervliet* bestaan deze Broederschappen: van den *H. Rozenkrans*, -- van het *Geestelijk Verbond*, — van den *St. Pietersspenning*, ingesteld en vergund door Z. D. H. Monseigneur J. VAN HOOIJDONK. Verder is hier opgerigt de Broederschap van de *H. Familie* van mannen den 13 December 1872 door den Z.Ew. Heer A. BROEDERS en vergund door Z. D. H. Monseigneur J. VAN GENK.

In het jaar 1873 heeft pastoor A. BROEDERS gesticht eene R. K. *Bewaarschool*, gelegen bij de R. K. kerk.

Biervliet mag te regt trotsch zijn op de vermaarde mannen die het heeft voorgebragt, en in de eerste plaats op GEORGIUS JUSTUS. Deze GEORGIUS te *Biervliet* geboren, een koopman, leidde een leven vol deugden en goede werken. Hij stierf in het jaar 1298, en zijne gedachtenis is in zegening. MOLANUS en SANDERUS stellen hem onder de Heiligen van *Vlaanderen*: hij wordt den 5 Augustus gevierd. (*a.*)

EGIDIUS VAN BIERVLIET, naar zijne geboorteplaats genoemd, is in het jaar 1271 tot 16e Abt der Abdij van *St. Michiel* te

(*a.*) MOLANUS *Natal. ss. Belgii*, 5 Aug. pag. 172 v. SANDERUS *Fland. Illust.* t. 3, pag. 405. MIRÆUS *in Fastis.*

Digitized by Google

Antwerpen verkozen. Hij bleef 7 jaren aan dit bestuur en werd daarna naar Premonstreit geroepen en tot de waardigheid van algemeenen Overste der geheele orde verheven; gedurende drie jaren bekleedde hij dit ambt, vervolgens deed hij afstand en stierf in den jare 1286 den 16 Julij. (*a.*)

JOANNES VAN BIERVLIET werd in 1278 tot 15 Abt der Abdij van den *H. Petrus* der orde van den *H. Benedictus* te *Oudenburg* verheven; hij bestuurde die Abdij 29 jaren en overleed den 17 Januarij 1307: zijn handschrift bestaat nog. (*c.*)

JACOBUS VAN BIERVLIET was een geleerd man, in groot aanzien aan het Hof van *Rome*; gedurende acht jaren, is hij, onder drie Pausen, penitencier geweest, en werd in 1299 twintigste Abt der vermaarde Abdij van *Duinen* te *Brugge* gekozen. Hij heeft in 1301 den staf nedergelegd en voor die waardigheid bedankt; (*b.*) wanneer hij overleden is, vind ik niet.

PASTOORS *van* BIERVLIET.

1856. JOANNES LAURENTIUS VAN DIJK, geboren te *Ginneken* den 10 Aug. *a*22, werd de eerste pastoor van *Biervliet* den 20 Junij *a*56, en pastoor te *Ginneken* den 14 Nov. *a*60.

1860. EDUARDUS JOANNES VAN DONGEN, geb. te *Antwerpen* den 28 Junij *a*25, werd pastoor den 16 Nov. *a*60, en pastoor te *Hout* den 9 Sept. *a*72.

1872. ANDREAS BROEDERS, geboren te *Dongen* den 3 Dec. *a*37, werd pastoor den 9 Sept. *a*72.

(*a.*) SANDERUS *Chor. Brab.* t. 1, pag. 103. Hij deelt zijn grafschrift uit SWERT mede: het luidt aldus:

Clemens, mens humilis, munda caro, vita jucunda,
Egidium Biervliet commendant utique dignum,
Grex igitur fidei, roget ut vitam requiei,
Perpetuo det ei gratia summa Dei.
ad caput: Bis sex centeno, bis terno, bis quadrageno
Anno decessit: huic Christus vera quies sit.

(*b.*) SANDERUS *Fl. Illust.* 2, pag. 230.

(*c.*) SANDERUS ibid. pag. 96.

Digitized by Google

BOSCHKAPELLE, D. H.

De gemeente *Boschkapelle*, in den polder van *Stoppeldijk*, paalt Oost en Zuid aan die gemeente, West aan het *Hellegat*, Noord aan *Ossenisse*. Zij beslaat het dorp *Boschkapelle* en eenige weinige daar buiten verspreide woningen. In de 16e eeuw geraakte zij onder water. De schorren waren sedert bekend onder den naam de *Stelle van Camberon* of *Cambron*, omdat de gronden reeds in den jare 1296, aan de Abdij van dien naam waren afgestaan, welke op het noordelijk punt, thans van *Camberon* in *Campen* verbasterd is.

Het dorp *Boschkapelle*, *Boskapelle*, of met *c* in plaats van *k*, en bij de landlieden *den Bosch* genoemd, ligt 1½ uur Noordoost van *Axel*, 2 uren Noordwest van *Hulst*. De naamsoorsprong is onbekend, althans kan uit geene echte bronnen worden bewezen. Volgens de overlevering moet hier een boschje hebben bestaan, hetwelk als eene bijzonderheid op dezen moerassigen en met poelen doorsneden grond, werd aangemerkt.

Later schijnt in of nabij dit boschje eene *kapel* te zijn gesticht, in welker nabuurschap naderhand eenige huizen zouden zijn gebouwd, welke alzoo van lieverlede tot eene buurt, en vervolgens tot een dorp zouden zijn aangegroeid. Het zou zijnen naam, volgens sommigen, aldus hebben ontleend, van dit *bosch* en de *kapel* en zamengevoegd *Boschkapelle* zijn geworden. Zeker is het, dat dit dorp eerst lang na de indijking van den polder van *Stoppeldijk*, welke in 1644 is begonnen, moet zijn ontstaan, vermits het op kaarten van niet zeer oude dagteekening, zooals die in 1747, te Amst. bij *J. Tirion* uitgegeven, niet gevonden wordt.

De dorpskerk, die aan de *HH. Petrus* en *Paulus* toegewijd is, is in het jaar 1811, uit eigene fondsen der gemeente door den pastoor HUBERTUS VAN KERKHOVE, geheel nieuw opgebouwd, waarvan de herinnering is bewaard gebleven in het opschrift op eenen arduinsteen, in den voorgevel geplaatst. Het gebouw is

Digitized by Google

gesticht in de plaats van een vroeger bestaan hebbende slecht, oud en geheel vervallen locaal, dat met stroo gedekt was en hetwelk vermoedelijk de hier voren bedoelde *kapel* in het voormalig boschje is geweest. Het tegenwoordige gebouw is een fraai en zindelijk kerkje, met eene kleine torenspits. Het orgel, dat vroeger in die kerk gevonden werd, is, ten jare 1816, geschonken door den Heer JAN PIETER FOKKER, geneesheer te *Axel*, die de hervormde godsdienst beleed. In Mei van het jaar 1840 werd het geheel uitgebroken en door een fraai nieuw orgel vervangen, door de gemeente uit eigene middelen aangekocht.

Later in 1875 zijn de schuurkerk en de pastorij geheel afgebroken. De kerk is in eene schoone gothische stijl geheel herbouwd met 15 gekleurde ramen en de pastorij is een schoon gebouw. Vroeger was er maar één altaar en thans zijn er in de nieuwe kerk drie, — een *Hoogaltaar*, — aan de eene zijde een *L. Vrouwe-altaar* en aan de andere zijde een *St. Joseph's-altaar*.

De R. K. Parochie is in 1695 opgerigt; hiertoe behooren het dorp en de gehuchten: de *Lintershoek*, *Stoppeldijke-veer*, *de Sluis*, *de drie gezusters*, *Ruischen-gat*, *Schapenhoek*, *Keizerrijk*, *Kampenhoek*, *Koekebakkershoek*.

De begraafplaats, is gelegen op eenigen afstand van de kerk, gewijd den 5 Mei 1847 door den Zeer Eerw. Heer A. VAN HECKE, deken van Hulst.

In deze kerk vindt men de volgende broederschappen, als: van *den H. Rozenkrans*, opgerigt in het jaar 1778 den 26 April door G. VAN EERSEL, Bisschop van Gent; — van *de gedurige Aanbidding* opgerigt den 7 Julij 1782, door Mgr. DE LOBKOWITZ, Bisschop van Gent; — van *de H. Drievuldigheid*, door den Bisschop van Gent opgerigt in 1805; — van *het Geestelijk Verbond*; — *O. L. Vrouw van het H. Hart van Jesus*; — *van den levenden Rozenkrans*; eindelijk eene *Congregatie van jonge Dochters*, onder den titel van de *Onbevlekte Ontvangenis*, — en eene *bijzondere vereering van de H. Martelaars van Gorcum*.

Digitized by Google

Pastoors *van* Boschkapelle.

1695. Antonius Brijs werd in 1695, toen de parochie is opgerigt, de eerste pastoor en overleed in Augustus 1717.

1717. Protasius Casteleijn werd opvolger en stierf den 26 Mei 1752.

1752. Thomas Joannes Nobels werd pastoor den 6 Julij 1752, en hij is na ongeveer 4 jaren naar Gent vertrokken.

1755. Mattheus Roels pastoor benoemd den 4 November *'55* en pastoor te *Lamswaarde* den 26 Maart *'63*.

1763. Michael van Innevelt werd den 26 Maart *'63* pastoor en stierf den 17 April *'68*.

1768. Joannes van der Walle werd pastoor in Augustus *'68* en stierf den 19 Januarij *'86*.

1786. Thomas van der Walle werd opvolger den 6 Februarij *'86*, en is verplaatst naar *Kieldrecht* den 15 Augustus 1804.

1804. Petrus Josephus de Schamphiliere werd pastoor den 10 September 1804 en verplaatst naar *Lamswaarde* in 1809.

1809. Hubertus van Kerkhove werd in 1809 pastoor, en om zijnen hoogen ouderdom is hem toegevoegd zekere F. van der Veken: de pastoor overleed in *'29*.

1829. Cansse (de voornaam is niet bekend) opvolger, heeft ten gevolge der revolutie van het jaar 1830 zijn ontslag gevraagd en verkregen in het jaar *'34*.

1834. Joannes Leus pastoor in *'34*, werd ontslagen den 2 Nov. *'43*.

1843. Wilhelmus Cornelius van Eekelen, geboren te *Nispen* den 29 Junij 1800, werd pastoor den 9 Nov. 43, en pastoor te *Bavel* den 30 Junij *'47*.

1847. Joannes Everink, geboren te *Lutte* den 10 Sept. 1800, werd pastoor den 30 Junij *'47*, en overleed den 23 Mei *'72*. Te voren was hij pastoor te Ede.

1872. Bernardus Lauwerijssen, te *Hoeven* geboren den 17 Febr. *'38*, werd pastoor den 30 Junij *'72*.

Digitized by Google

Het schijnt, dat alle pastoors, behalven de 4 laatsten, regelieren priesters zijn geweest.

Kapellanen *van* Boschkapelle.

1867. Wilhelmus Henr. Herm. Thijchiné, geboren te *Breda* den 12 Mei *'41*, werd kapellaan den 29 Maart *'67*, en kap. te *Rucphen* den 11 Mei *'71*.

1871. Joannes Adrianus Corn. Jongeneelen, geboren te *Rosendaal* den 8 Julij *'45*, werd kapellaan den 6 Mei *'71*, en kap. te *Koewacht* den 24 Sept. 72.

1872. Franciscus van Eekelen, geboren te *Etten* den 28 Julij *'46*, werd kapellaan den 24 Sept. *'72*, en 2e. kap. te Dongen den 21 Junij *'73*.

1873. Laurentius Claassen, geb. te *Oosterhout* den 5 Febr. *'46* werd kapellaan den 21 Junij *'73*, en stierf den 23 Maart *'74*.

1874. Jacobus Raats, te *Nispen* geboren den 27 Oct. *'33*, werd kapellaan den 28 Maart *'74*.

CLINGE, D. H.

Clinge is tot eene burgerlijke gemeente in 1815 verheven die Oost aan de Saftingerschorren en de Belgische gem. *Kieldrecht* en West aan *St. Jan-steen* paalt. Zij bestaat uit de polders *Clinge*, *Groot- Klein-* en *Nieuw-Kieldrecht* en *Saftinge*, de gehuchten *Clinge* en *de Hollandsche-Kauter*, benevens de buurschap de *Kapellebrug* of *Oude-Kapel*. Het grootste gedeelte der ingezetenen, die bijna alle katholijk zijn, behoorde vroeger kerkelijk tot de Belgische parochie de *Clinge*; terwijl de bewoners van het gehucht de *Hollandsche-Kauter* en die van den Saftinger-polder hunne godsdienst in het dorp *Kieldrecht* hebben geoefend, totdat in het jaar 1859 in de *Kauter* eene nieuwe zelfstandige parochie is opgerigt, *Nieuw Namen* geheeten als hierna, zal gezegd worden.

Digitized by Google

De naamsoorsprong van *de Clinge* is onbekend; (*a.*) althans kan die uit geene echte bescheiden worden bewezen. Men noemt haar ook *Hulster-Clinge*, ter onderscheiding van het daaraan palende Belgische dorp de *Clinge*, hetwelk dan ook *de Vlaamsche* of *Waalsche Clinge* genoemd wordt. Dat het wapen der gemeente een *Cling* (een wapentuig, een *Zwaard* of *Degen*) is, schijnt uit de gelijkluidenheid van het woord zelven voort te komen.

In de gem. *Clinge* lag eertijds de voormalige heerlijkheid *Maalstede* of *Ter-Maalstede*. Het kasteel heeft zoo nabij de stad Hulst gelegen, dat, vóór het versterken van die stad, er niet meer dan een laan of dreef, uitkomende tot bij de groote kerk, tusschen beide was. In de eerste tijden hadden de Heeren van *Maalstede* het regt van de Maalderij der stad, — en verkregen van den Graaf, dat deze plaats tot een grafelijk leen van het kasteel van den Oudenburg te Gent werd verheven, wordende het kasteel in de oude archieven van Hulst steeds genoemd het *Hof ter Maalstede*. Het was reeds in de 10e eeuw bekend en in 1326 werd het grootendeels afgebroken; vele jaren daarna herbouwd, is het door overstroomingen en oorlog eindelijk geheel te niet geraakt en spoorloos verdwenen. De heerlijkheid bleef nog lang behouden... Aan het geslacht VAN MAALSTEDE behoorde ook van ouds het patronaatschap van de parochie-kerk van *Hulst*, welk regt ten jare 1251 is overgedragen aan den Deken en het kapittel der

(*a.*) De Belgische *Clinge* bestond reeds in 1269, zooals blijkt uit eene originele kaart, door JACOB VERHULJE VAN CITTERS vervaardigd, gediend hebbende in het begin dezer eeuw, bij een proces van Tiendheffers. De landstreek was weleer eene woestenij, hebbende iets van een schor, bezet met heuvels en bergen, welke in de moerassen lagen en van ééne zijde door de zee werd bespoeld. Deze heuvels zijn een overblijfsel der vroegere zeeduinen, en de plaats schijnt haren naam hiervan ontleend te hebben; trouwens volgens den taalkundigen A. KLUIT beteekend *Clinge* of *Cling* zooveel als *Clif, Clivus, berg, hoogte* of *heuvel*, in een vreemde taal *Klinge*. (Zie de *»Beschr. der gemeente Clinge en de inrigting der kerk-parochie Nieuw-namen, door* P. J. DE CONINCK, bl. 6.)

Digitized by Google

kollegiale kerk van *Kortrijk*, als op Art. *Hulst* gezegd wordt, (*a.*) door MARGARETA, Gravin van *Vlaanderen* met haren gemaal WULFARDUS onder toestemming van zijnen zoon en erfgenaam GERARDUS, zoo nogtans dat hij zich voorbehoudt de vergeving der kosterij. Insgelijks schonken de Deken en het kapittel voornoemd aan WULFARDUS c. s. de vergeving van zekere kapel in de kerk van *Kortrijk*, door Ridder WALTERUS *van Berchem* gesticht.

De *Zeeuwsche Clinge* die eertijds onder de Belgische Clinge parochieerde, is den 15 Maart 1875 tot eene zelfstandige parochie verheven, en den 28 Maart dus 13 dagen na de oprigting of bij het in werking treden van het oprigtingsdecreet van Z. Doorl. Hoogw. Mgr. H. VAN BEEK, van de vorige parochie van dien naam afgescheiden. Onder de nieuwe parochie behooren het dorp *Clinge*, en de gehuchten *Kapelbrug* en *Roskam*.

Tot eersten pastoor van de *Zeeuwsche Clinge*, is ANDREAS KOREMANS, geboren te *Standdaarbuiten* den 31 Jan. *n*39, op verzoek der weldoeners van de *Clinge*, benoemd den 17 Maart *n*75. Hij was tevoren sedert *n*69 kapellaan te *Hulst*.

CORNELIUS CLAASSEN, geb. te *Oosterhout* den 24 Jan. *n*41, werd de eerste kapellaan den 21 Maart *n*75.

De benoemde pastoor heeft in 1875 eene pastorij en een planken *noodkerk*, en in het volgende jaar (1876) een steenen doelmatige kerk, in Romaanschen stijl, gebouwd. Nu in October *n*76 komt de kerk onder dak en werkt men nog vlijtig aan de voltooijing van kerk en toren. Men heeft tot patroon der kerk reeds den *H. Henricus* verkozen, terwijl de patroon der plaats, als een vroeger ondergeschikt aanhangsel van *Hulst*, de *H. Willibrodus* is.

De *noodkerk* is ingezegend op den dag der intrede van den eersten voornoemden pastoor den 27 Maart *n*75, door den zeer Eerw. Heer A. C. BUIJS, landdeken van *Hulst*, welk feest door

(*a.*) Zie deswegens V. D. AA. *woord*, d. 7, bl. 498. MIRÆUS t. 2. c. 136 pag. 1235, en t. 3, c. 135, pag. 113.

Digitized by Google

de ingezetenen en een toeloop van katholieken uit omliggende plaatsen met luister is gevierd.

De parochie *Zeeuwsche-Clinge* heeft haar ontstaan te danken aan de welwillende ingezetenen, maar vooral aan de milddadigheid van den Ed. Achtbaren Heer oud-burgemeester van *Clinge* VERCAUTEREN en zijne aangehuwde edelmoedige dochter Mejufvrouw MARIA JUDOCA SMET, beiden woonachtig te *Hulst*.

Deze parochie bezit een bijzondere begraafplaats, insgelijks gewijd door den zeer Eerw. Deken van Hulst.

Men heeft hier *de Congregatie van O. L. Vrouw voor meisjes*; de *Broederschap van den zaligen dood, tot kostelooze begraving van minvermogenden*; den *levenden Rozenkrans*.

Men merke op, dat gedurende het fransche schrikbewind de vrije uitoefening der Godsdienst alhier dikwijls belet is geworden, zoodat de H. Sacramenten in stilte in bijzondere huizen werden toegediend door de Paters *Recolletten*, die vroeger de kerk van *Belgisch Clinge* bedienden.

EEDE, D. A.

Eede, eene gemeente, vroeger gedeeltelijk in het graafschap *Middelburg*, in *Vlaanderen*, gedeeltelijk in het *Aardenburger-Ambacht*, paalt Noord aan de gemeente *Heile*, *Aardenburg* en *St. Kruis*, O.Z. en W. aan de Belgische grenzen.

Dit dorp *Eede* droeg oudtijds den naam van *Coensdijke* (*a.*) en wel vroeger dan den eersten: dit blijkt uit het »Parkementen boek, n°. 6, bl. 162, in de stadsarchieven van Brugge. Men leest in dat Register (het oudste, dat van *Eede* gewaagt,) in eenen Act. van 14 April 1350, dat die van *Aardenburg* voorzien in het onderhoud eener brug, genaamd *Breedebrugge* te *Koensdijke*

(*a.*) Dat is *Graafsdijke*; immers *coens* of *cuens* beteekent *Graaf*.

Digitized by Google

bij *Aardenburg*, ter plaatse, zegt deze Act, waar de „*brievers-weg*" over de *Eede* gaat, „*up 's brievers-weg over de Ee*". Het is dezelfde brug, die heden nog bestaat nevens de herberg *de Zwaan*. En dit *Koensdijke* is thans de gemeente *Eede*, (*a.*) bevattende den *Biezenpolder*, den *Doopers polder* en den *Praatpolder*, benevens gedeelten van de polders: *Beooster-Ede*, *Middelburgschen-polder* en *Papenpolder*.

In oude tijden waren er twee parochiën, — die van *St. Baaf*, ten Westen van de *Eede*, en die van *Onze-Lieve-Vrouwe-Bezuiden*, ten Oosten van dit water: in beide parochiën waren kerken; het is echter onzeker of zij tijdens de hervorming nog bestonden, vast gaat het, dat zij vóór of tijdens de beroerten der 16 eeuw, door krijg en watervloeden zijn verdwenen. Bij de bedijking van *Beooster-Eede* in 1651, werd kort daarna, vermoedelijk in „58, aan de Oostzijde van het watertje, eene kerk voor de 50 hervormden die er toen waren, gesticht; terwijl de katholijken te *Middelburg* en te *St. Laurents*, beiden buiten de grenzen der voormalige Republiek der Vereenigde Nederlanden, parochiëerden. Gemelde kerk werd, den 27 Junij 1672, door de Franschen verbrand; doch spoedig daarna herbouwd. (*b.*)

In den Franschen tijd, bij, de organisatie der protestantsche kerkbesturen, werd de herv. gem. van *Eede*, in de gem. *St. Kruis* ingelijfd; en in 1815 of „16 is de kerk en de Pastorij aan de katholijken verkocht, — die bij de kerkelijke organisatie onder het Fransch bestuur, tot de nieuw opgerigte R. K. kerk van *Aardenburg* onder het Bisdom van *Gent* werden gebragt. Van dan af werd hier een kapellaan of Vicaris geplaatst. De kerk van *Eede* werd op den 27 October 1818, door den Deken van *Maldegem*, P. Fontein, ingezegend, onder de bescherming van *O. L. Vrouw-Hemelvaart*. In 1840 is *Eede* door den Bisschop,

(*a.*) *Recherches hist.* alsvoren bl. 11.

(*b.*) Het getal der hervormden is later afgenomen; in 1794 was de gemeente zeer klein, doch had nog altoos een' eigenen Leeraar. V. D. Aa. art. Eede.

Digitized by Google

nadat het tot dat jaar door eenen Vicaris was bediend geworden, tot eene zelfstandige parochie hersteld, hetwelk bij koninklijk besluit van 26 Augustus van dat jaar 1840 is geägreëerd. — Aangezien de kerk en de Pastorij van *Eede*, met eenige huizen, aan de Oostzijde van het watertje van dien naam stonden, maar de meeste huizen aan de overzijde gevonden werden, zoo was geen der namen van de beide oude parochien, op het nieuwe dorp toepasselijk, waarom het dien van *Eede* verkreeg; meestal in de wandeling *d'Ee* uitgesproken. Het kerkgebouw was klein en onaanzienlijk, hebbende slechts een' kleinen bouwvalligen toren, voorzien van eenen bengel, die geborsten was. (*a.*) In 1848 is dat kerkje merkelijk vergroot en in '51 is er een nieuwen toren aangebouwd, voorzien van eene betere klok. De tegenwoordige kerk heeft slechts één Altaar en bezit de volgende Broederschappen, als:

De Broederschap van het *Geestelijk Verbond*, opgerigt onder den Nuntius Mgr. ANTONUCCI. —

De Broederschap van den *H. Rozenkrans*, opgerigt den 11 Febr. 1854, door Mgr. J. VAN HOOIJDONK. — De Broederschap van den *St. Pieters-penning* den 10 Junij '61. — De Broederschap van de H. Familie van mannen en vrouwen, deze laatste opgerigt den 23 Jan. '73.

Door Mgr. H. VAN BEEK is hier eene kapellanie opgerigt den 20 Junij 1875.

De parochie heeft onder zich de gehuchten of wijken, te weten: de *Oostwijk*, de *Midden-wijk* en de *Westwijk*.

Hier hebben de katholieken een eigen begraafplaats rondom de kerk, welke ook den 18 October 1818 met de kerk gewijd is.

(*a.*) VAN DER AA, *Aardr. woord.* Art. EEDE.

Digitized by Google

PASTOORS *van* EEDE.

1841. JOANNES EVERINK, wereldlijk priester, geboren te *Lutte* (prov. Overijsel) den 10 September 1800, was kapellaan te *Aardenburg* of te *Eede*, den 3 Oct. *'37* en werd eerste pastoor te *Eede* den 25 Januarij *'41*, en later als pastoor verplaatst naar *Boschkapelle* den 30 Junij *'47*, alwaar hij overleden is den 23 Mei *'72*.

1847. ADRIANUS GIELEN, geboren te *Rucphen* den 17 Mei *'11*, deservitor te *Heen* of kapellaan te *Steenbergen* den 26 Sept. *'46*, werd pastoor te *Eede* den 30 Junij *'47*; hij is verplaatst naar *Gr. Zundert* den 25 Julij *'53*.

1853. CORNELIUS LEIJTEN, geboren te *Prinsenhage* den 18 Sept. *'17*, werd kapellaan te Beek den 28 Oct. *'47* en pastoor te *Eede* den 20 Junij *'53*.

GRAAUW en LANGENDAM, D. H.

De gemeente van dezen naam, grenst Noord aan de gem. *Hontenisse*, — Zuid aan de *Clinge*, — West aan het gebied der stad *Hulst* en *Hontenisse*, — Oost aan de *Saftinger Schorren*, en bevat het dorp *Graauw*, het gehucht de *Paal*, de buurten: de *Zandberg*, *Scheldevaartshoek*, en een gedeelte van *Duivenhoek* en *Rozenberg*, benevens eenige polders, als: *Langendam*, *Oude-Graauw*, enz.

Het dorp *Graauw* ligt $1^1/_4$ uur Noordoost van *Hulst*, is in de wandeling doorgaans *de Graauw* en in oude schriften meestal *ter Graauwe* of *de Grouwe* geheeten. Het oude dorp was reeds in 1247 bekend, maakte voorheen een deel uit van het Hulster-Ambacht, doch was destijds meer landwaarts in gelegen, dan het naderhand aangelegde tegenwoordige dorp *Graauw*, dat thans zeer aanzienlijk is en 820 inwoners bevat. De R. katholijken, die hier

Digitized by Google

800 in getal zijn, behooren tot de parochie van *Graauw en Langendam*. De kerk, in het jaar 1804 gebouwd, aan *Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart* toegewijd, is van eenen toren en sedert 1840, ook van een orgel voorzien. De toren, welke voortijds, in den vorm eener uit hout vervaardigde piramide, geheel op zichzelve, nevens de kerk stond, is in 1822 op een gedeelte van het dak der kerk geplaatst (*a.*): de daarin hangende luiklok is herkomstig uit den kerktoren van het verdronken dorp *Namen*, en is voorzien van het volgende opschrift: *Laudate Dominum in cijmbalis bené Sonantibus, F. UEMA, fecit Amstelodami Ao.* 1664. (d.i. Looft den Heer met helklinkende cijmbalen, *F. Uema* heeft mij gemaakt te Amsterdam, Ao. 1664.) De klank dezer klok overtreft misschien, zooals de pastoor pretendeert, al de klokken van het Land van *Hulst*.

Graauw is van hoogen ouderdom en het weleer daarbij gelegen „*Clooster te Grouwe*" (*b.*) vindt men vermeld op de kaart van de 4 Ambachten, bij SANDERUS, *Flandr. illustr.* t. 3, pag. 256.

De kerk is herbouwd in het jaar 1854. De eerste kapellanie is in 1851 opgerigt.

Opmerkenswaardig is het, dat men hier en daar, soms meer dan een meter diep, nog fondamenten van huizen aantreft, onder welke ook steenen zijn ter grootte van 40 á 50 duimen, en dikte van 10 a 15 duimen. Dit duidt aan, dat deze grondstreek door de felle overstroomingen diep onder zand en slijk bedolven is.

Na de heroprigting der nieuwe parochie is in 1805 de eerste pastoor benoemd, een pater capucijn. De huidige pastoor heeft van mijne vragen niets beantwoord.

(*a.*) De R. K. gemeente ontving in 1821, eene Rijks-subsidie van *f* 2060, tot herstel van haar kerkgebouw en toren.

(*b.*) Het staat op die kaart in het verdronken deel, 1 uur Noord van het fort *Raap*, naar de Westerschelde. J. ERMERINS, *over sommige plaatsen aan de Schelde*, in de *Verhandel.*, uitgegeven door het *Zeeuwsch Genoot. der Wet.* d. 5, bl. 53.

Digitized by Google

Pastoors *van* Graauw.

1832. Guilielmus Hoebens, geboren te *Tilburg* den 29 Julij 1805, werd pastoor den 19 April „32, en stierf den 14 Aug. „53.

1853. Judocus Cammaert, geboren te *Ossenisse* den 8 Jan. „16, werd pastoor van *Terneuzen* den 24 Jan. „54, terwijl de pastoor van *Neuzen* pastoor van de *Graauw* werd benoemd.

1854. Petrus Josephus Koopmans, te *Etten* geboren den 1 Julij „25, werd den 24 Jan. „54 pastoor.

Kapellanen *van* de Graauw.

1851. Franciscus Smet, werd kapellaan den 15 Mei „51, en overleed den 22 Maart „53.

1854. Martinus Joannes Schrauwen, geboren te *Gilze* den 1 Mei „23, werd kapellaan den 13 Febr. „54 en op zijn verzoek ontslagen den 23 Nov. „54.

1854. Petrus Wilhelmus van Beijsterveldt. insgelijks te *Gilze* geboren den 22 Aug. „26, werd kapellaan den 23 Nov. „54, en in die betrekking verplaatst naar de *Hoeven* den 27 Junij „56.

1856. Cornelius van Raak, geboren te *Prinsenhage* den 24 Oct. „30, werd kapellaan den 28 Junij „56 en 2e. kapellaan te *Etten* den 11 Mei „59.

1859. Franciscus Theodorus van der Bom, geb. te *Oudenbosch* den 12 Febr. „35, werd kapellaan den 12 Mei „59; hij werd kap. te Oosterhout den 30 Junij „60 en den 15 Sept. „63 eervol ontslagen om als Missionaris in America te gaan dienen.

1860. Petrus Henricus Adr. Koenraadt, geboren te *Halsteren* den 17 Nov. „28, werd kapellaan den 30 Junij „60, en pastoor te *Borgvliet* den 29 Sept. „64.

1864. Gerardus Lievens, geb. te *Rijsbergen* den 28 Aug.

Digitized by Google

»28, werd kapellaan den 29 Sept. 64, en kap. te *Nieuw-Vosmeer* den 30 Junij »66.

1866. Petrus Hubertus Loonen, geboren te *Breda* den 16 Junij »38 werd kapellaan den 30 Junij »66, en eervol ontslagen den 26 Sept. »68.

1868. Adrianus van der Sanden, geboren te *Hoeven* den 13 April »44, werd kapellaan den 26 Sept. »68, en kap. te *Standdaarbuiten* den 29 Aug. »70

1870. Joannes Wijtvliet, te Klundert geboren den 10 Oct. »44, werd kapellaan den 29 Aug. »70 en kap. te *Fijnaart* den 21 Junij »73.

1873. Laurentius Andreas van Breugel, te *Dongen* geb. den 1 Nov. »46, werd kapellaan den 21 Junij »73.

1875. Jacobus Aloijsius Moi, geboren te *Gilze*, werd kap. den 30 December »75.

GROEDE, D. A.

Groede, eene gemeente in Staats-Vlaanderen, wordt meestal tot het *land van Kazand* gerekend, ofschoon eigenlijk niet daarin liggende, — palende Noord aan de *Noordzee*, — N. en N. Oost aan *Breskens*. — Oost aan de *Schelde*, — Z.O. en Zuid aan *Schoondijke*, — Z. West aan *Oostburg*, — West aan *Nieuwvliet*. Zij bevat, behalve het dorp en het gehucht *Kruisdijk*, verscheidene polders. Ofschoon het zeker is, zegt Van der Aa, (*woord.* d. 4, bl. 874.) dat de reformatie hier tijdens de Religionsvrede heerschende werd, zijn er geene bijzondere bescheiden van dien tijd bekend; de inwoners staken, bij de nadering der Spanjaarden in 1586, de dijken door en vertrokken naar elders; alzoo bleef de gemeente zonder leeraar tot na de herdijking.

De kerk der hervormden is een oud gebouw, maar stevig, ruim en groot, met eenen fraaijen, vrij hoogen spitsen toren. Deze

Digitized by Google

kerk is voorzeker voor de R. Kath. eeredienst gebouwd geworden. Ofschoon dit dorp van 1586 tot 1613 of wat later onbedijkt en onbevolkt gelegen heeft, is echter de kerk in stand gebleven. Bij de herdijking was zij evenwel onbruikbaar, en moesten de hervormden zich derhalve tijdelijk van eene hulpkerk bedienen. Later bezigden zij de oude kerk; terwijl ook de zuidelijke beuk diende voor *Waalsche kerk*, zoo lang die gemeente bestond, en thans zonder bestemming is. Men weet, dat de groote volksdichter JACOB CATS, in het kerkgebouw aan de Westzijde der Noordbeuk een eigen gestoelte had, dat nog bestaat, naar hem genaamd wordt en zijn wapen aan het voorhoofd heeft. (*a.*)

Het dorp *Groede* ligt $1^1/_2$ uur Noord van *Oostburg*, $3^1/_2$ N. Oost van *Sluis*. Op oude kaarten vindt men het onder den naam van *Moerkerke*, *Almoerkerke* of *Moorkerk*; later *ter Grouwe* genoemd, (*b.*) en thans, met het lidwoord er voor *de Groede* en in de wandeling kortaf *de Groé*. Het was voorheen het voornaamste dorp onder het *Vrije*, er woonden vele aanzienlijke familiën. De gewone weg van *Breskens* op *Sluis* liep door deze plaats. Thans is het nog een groot dorp met onderscheidene straten, stadswijze

(*a.*) Men weet ook, dat J. CATS, met zijnen broeder LEONARDUS, een voornaam deelhebber was in de bedijkingen omtrent *Groede*, en dat hij te *Groede* langen tijd zijne woonplaats had, waar nog de *Catshoeve*, met hare reusachtige, door hem, naar men zegt, geplante palmboomen, even ten Noordwesten, buiten het dorp, gelijk ook de *Catsweg*, zijne gedachtenis bewaart. Deze stoel is door de afstammelingen van „Vader CATS", met den gebeeldhouwden predikstoel enz., der kerk in 1794 ten geschenke gegeven.

J. CATS was toen te *Groede* kerkmeester, — eene nederige betrekking voor een' zoo groot man! eene tot hiertoe onbekende bijzonderheid in zijn leven. Dit blijkt uit eene „Rekening van Groede over 1615", in 1617 overgelegd. Uit hetzelfde berigt blijkt, dat reeds in 1616 CATS zich te *Groede* ophield, schoon hij toen zijne gevestigde woonplaats te *Middelburg* had. — Hij gaf in 1623 tot wederopbouw der kerk *f* 1600, en bij die gelegenheid werd hij bezitter der tienden te *Groede*, vroeger behoord hebbende aan de Abdij van *St. Pieter* te *Gend*. (*Bijdragen* alsvoren, d. 3, bl. 345—347.) Verschoon mij deze korte afwijking.

(*b.*) *ou* werd eertijds uitgesproken als *oe*.

Digitized by Google

gebouwd; de inwendige inrigting van vele huizen getuigt van vorige welvaart; doch door verschillende oorzaken is het in verval gebragt. Vroeger was hier eene *Fransche-kerk*, als ik bereids te kennen gaf en eene Doopsgezinde gemeente, en tegenwoordig zijn er nog: eene Hervormde-kerk, – eene Evangelisch-Lutherse, — eene Afgescheidene en — eene R. Katholijke-kerk.

Onder de *beneficiën*, die eertijds door den Abt van *St. Pieter* te Gent vergeven werden, treft men aan de kapellanij der *Begijnen* te *Groede* en de kapellanij van het *Leprosen-huis*: bij gevolg kan men met grond besluiten, dat hier eertijds een *Begijnhof* met een kapel en een Lazerij met eene eigene kapel hebben bestaan. (*a.*)

Indien men spreekt van oude plaatsen in deze oorden, dan verdient *Groede* met het volste regt daarbij genoemd te worden. Om andere losse gissingen daar te laten, stellen wij vast, dat er genoegzaam zekere bewijzen voor handen zijn, dat *Groede* reeds ongeveer in 't begin der twaalfde eeuw ontstaan is. (*b.*) Een aanzijn van meer dan 700 jaren geeft aan *Groede* de ruimste aanspraak op onzen eerbied.

Groede, eerst bekend als de naam van een nieuwlings aangegroeid schorre, zal in de 12e eeuw zeker wel zijn ingedijkt en langzamerhand bewoond geworden. Straks werd op de *moere* eene *kerk* gesticht, daarom de *moerkerk* geheeten. Die kerk, thans nog aanwezig, draagt, schoon zij welligt eerst uit de 14e eeuw dag-

(*a.*) Men vindt den lijst dezer *beneficien* in de «*Histoire de l'Abbaije de St. Bavon, par* VAN LOKEREN. — Hij spreekt daar ook van 12 kapellanijen te *Groede*.

(*b.*) DIRK *van den Elzas* verklaart in een charter van 1133 o. a. het volgende: dat «de tienden van *zekeren nieuwen grond*, genaamd *Groede*, die door aanspoeling der zee *aan den ouden grond is aangegroeid*... door hem aan *St. Pieter* (te *Gend*) toegekend, overgedragen en bevestigd is". Het bestond dus reeds in gemeld jaar en waarschijnlijk vroeger. Die *oude grond*, hier bedoeld, is de parochie *Oostburg* of het *Oostburger-ambacht*, dat zich over het gansche land van *Groede* en *Breskens* uitstrekte.

Digitized by Google

teekent, het eerwaardig merkteeken der grijsheid aan het voorhoofd. Zij is een statige tempel. voorzien van drie beuken, die van een gescheiden zijn door ééne rij, en vroeger toen de Zuidbeuk niet door den binnenmuur was afgesloten, door twee rijen pilaren, zijnde het hooge koor, aan de oostzijde van den middelbeuk, uit den achthoek driezijdig gesloten. Een schoon orgel vond men er en een hoogzaal, aangebragt misschien te midden van den verheven puntboog onder het torengewelf, tegenover de plaats, waar men het hoog-altaar zag prijken. Eene schaar van priesters diende in deze kerk, en een tal van kerkelijke ornamenten was daar, om de kerk te versieren en de godsdienst op te luisteren. En als men bij dat alles het oog slaat op den statig oprijzenden toren, tot waar zijn spits begint, in behagelijken vorm achtkantig opgetrokken, dan voelt men zich terug gevoerd in 't midden eener talrijke bevolking, aan wier aanzien en behoeften slechts een tempel beantwoorden kon, zoo grootsch en schoon, als die nog heden *Groede's* sieraad is.

Is 't ons verborgen gebleven, aan welken heilige de kerk van *Groede* was toegewijd, schoon wij gissen aan ST. LAURENTIUS zegt de schrijver van deze mededeeling, (*Bijdragen*, d. 3, bl. 314) en ik voor mij gis aan den heiligen *Bavo*; wijl ik daar ter plaatse, toen ik er de dienst in afwezigheid van den pastoor, in 1843 als priester waarnam, die kerk eene *St. Baafs-kerk* heb hooren noemen: wat meer is, de *H. Bavo* wordt heden nog als Patroon der kerk gevierd; wij weten daarentegen, dat er onderscheidene godsdienstige fundatien in gesticht waren. De voornaamste dier stichtingen was die der *zeven getijden* (*horæ canonicæ.*) Zoowel uit eerbied voor die geheiligde bidstonden als om ze trouwelijk te doen houden, werd de gezegde stichting te *Groede* in het leven geroepen. Eene rijke schenking van landerijen gaf milde inkomsten om dit goed werk aan te moedigen en te beloonen, en luistervolle kerkdiensten daaraan te verbinden. (*a.*)

(*a.*) De *kerkrekeningen* van overoude tijden, uit het kerkarchief van *Groede*,

Digitized by Google

De stichting was gemaakt door den edelen en waarden JACOB BOUDINS en Jonkvrouwe ANNA DE BAENST zijne huisvrouw. (*a.*) De bezitting der *Zeven getijden* was 77 gemeten 48 roeden lands, die in 1578 en *n*79, volgens eene oude rekening, opbragten *f* 156,65 's jaars. Nog rijker waren de inkomsten der *„fundatie en dienst van Robrecht Boudins"*, wier landpachten in de zelfde rekening voorkwamen, alles te zamen 200 gemeten 213 r., die jaarlijks opbragten *f* 511,29. Daarbij nog de opbrengst van *f* 198,90 's jaars van 96 gem. 124 r. Alles bijeengeteld blijkt het, dat de kerk van *Groede* aan landerijen de verbazende hoeveelheid had van 374 gem. 85 roeden, die toen, tegen eene jaarlijksche pacht de som gaf van *f* 866,74; — daarbij kwam nog meer, dat de zeven getijden bezaten en daar niet vermeld wordt, als: aan losrenten *f* 54, behalve dat de *kerk* ook nog hare inkomsten had, die niet gering waren. Alles te zamen was de

waarvan de bewaring thans aan den heer *M. Mazure*, Burgemeester enz. is opgedragen, leeren ons deze stichting kennen; teweten de rekeningen over de jaren 1578 tot 1581, betreffende niet zoo zeer *de kerk*, maar meer bijzonder *„de 7 getijden, gefundeerd binnen der kerk van der Groede"*.

(*a.*) JACOB BOUDINS was een der aanzienlijkste mannen zijner dagen; hij was heer van *Schoonewalle*, weleer een burgt nabij *Groede* gelegen, — voorts Raad van FILIPS *den goede* en KAREL *den stoute*, Graven van Vlaanderen, en schepen van het *Vrije*. Hij moet dus geleefd hebben in 't midden der 15e eeuw. Zijne echtgenoot ANNA DE BAENST behoorde tot het doorluchtig geslacht der DE BAENSTEN, dat in dit gedeelte van *Vlaanderen* uitgebreide goederen bezat en waarvan vele in de *Sint. Janskerk*, ook sommigen in de *L. Vrouwe*-kerk, te *Sluis* begraven waren. JACOB BOUDINS en zijne gemalin zijn in de kerk te *Groede* begraven, alwaar zij hunne jaargetijde gesticht hadden, bij welks viering hun graf moest bezocht worden. Ook had ROBRECHT BOUDINS, Jacobs vader, in de kerk van *Groede* eenige lezende missen gesticht, benevens zijn jaargetijde, dat jaarlijks gevierd werd den 25 Maart, waarschijnlijk, zijn sterfdag; — alsmede een jaargetijde voor RAULIN BOUDINS zijn zoon.

Nog was er een jaargetijde gefundeerd voor een' anderen JACOB BOUDINS, *Pieterz.*

De burgt en heerlijkheid *Schoonewalle* lag even buiten *Groede*, aan de Zuidzijde van den straatweg, die naar *Nieuwvliet* loopt. Thans is er eene hofstede, met name *Meijenberg*.

Digitized by Google

ontvangst, de verbazende som van *f* 3061,83; die men, in aanmerking de toenmalige hooge waarde van het geld, niet aarzelen zal hoog aanzienlijk te noemen.

Voorzeker de kerk van *Groede*, met hare geestelijke stichtingen behoorde onder de rijkste beweldadigde en had schatten tot hare beschikking, die zij, ook bij de mildste uitgaven, niet gemakkelijk uitputten kon. Maar helaas! de kerk van Groede heeft heden niet eene enkele roede lands meer. (*a.*) Daarentegen vinden wij vermeld de uitgaaf aan waterschoten de som van *f* 302,12^{5}, en aan renten nagenoeg *f* 84, behalve het jaarlijksche onderhoud van kerk en godsdienst. Een zeer groot deel der uitgaven werd besteed tot viering van plegtige kerkdiensten en de milde uitoefening van weldadigheid. De eerste uitgaaf betreft de „distri-„butie en lezende misse, de *zeven getijden* aangaande van 1578 tot 1579". Vooreerst jaarlijks aan de kerk toegelegd *f* 22,75 voor het bezigen der ornamenten en de levering van het was, gebruikt in „'t frequenteren van de 7 *getijden*". De „prochiepape" benevens „zes kapellanen of choristen", ontvingen elk een gelijke som van *f* 22,75 voor hunne distributie. De koster eene halve distributie voor het helpen zingen.

De „coralen" van de kerk kregen mede elk eene halve distributie of *f* 11,37^{5}. De *Zeven getijden* werden dus te *Groede* gezongen en deze dienst werd opgeluisterd door de ornamenten der kerk, behalve dat de 7 getijden ook hare eigene kostbaarheden bezaten; trouwens aan den koster werd nog toegelegd de som van *f* 6, voor het uitdeelen van loodjes (*b.*) en het bewaren van de

(*a.*) In 1700, zoo men zegt, vraagde men den Souverein magtiging tot het verkoopen der kerkelanden, welke verkoop heeft opgebragt ongeveer 3370 ponden vl., ruim *f* 20,000, die tot het afdoen van schuld gebruikt zijn. (*Bijdragen*, alsvoren, d. 3, bl. 320.)

(*b.*) Wij moeten hierdoor verstaan het uitreiken van *loodjes* aan de zangers en armen, als bewijzen van aanspraak op hetgeen door de stichters beschikt was. (*Bijdragen* 3, bl. 370.)

Digitized by Google

„habijten, juweelen en ornamenten de zeven getijden aangaande". Nog had de koster eene halve distributie voor eene andere dienst door hem bewezen.

Aan deze fundatie van de 7 getijden was ook verbonden voor de ziel der stichters eene *dagelijksche mis* en volle dienst; (*a.*) op *Kersdag*, *Paschen* en *St. Laurensdag* waren 24 kinderen „geoverslopt" (in witte overkleederen gedost.) Deze laatste dag werd te *Groede* luisterrijk gevierd: (*b.*) er werd eene plegtige processie op dien dag gehouden, die door de priesters en een uitgedoste kinderschare gevolgd werd. Alle kosten werden door de 7 getijden gedragen. Het *Pinksterfeest* werd ook plegtig gevierd, mitsgaders de *St Jacobsdag* en alle Aposteldagen. Er was ook een statige dienst „ten vesper tijde" of een lof op iederen zaturdag en iederen avond voor de *Lieve-Vrouwe* dagen.

Welke diensten bovendien bij de jaargetijden vast bepaald waren, als: 20 dagen voor kerstmis een Mis zingen en daags voor dat hoogtij het jaargetijde; wat daarvoor aan „den parochiepape en zes kapellanen" werd betaald, en aan anderen regthebbenden; — wat aan twee kapellanen voor „de dagelijksche Mis en volle dienst" voor Robrecht Boudins en zijnen zoon Raulin, voor eene dagelijksche dienst en lezende Mis voor Jacob Boudins en zijne vrouw, — en meer andere, te lang om te noemen, — kan men zien in de „*Bijdragen*" alsvoren, d. 3, bl. 322—331, — gelijk ook de voornaamste bezittingen aan landerijen en losrenten *ib.* bl. 318—321, — waar die in bijzonderheden worden voorgesteld. Ook werden er, uit kracht der fundatie zeer dikwijls milde uitreikingen van brood en andere voorwerpen aan de armen dier plaats gedaan. (*c.*)

(*a.*) De twee kapellanen, die deze dienst deden, ontvingen daarvoor zamen *f* 36 en de koster *f* 2,10.

(*b.*) Misschien was St. Laurens tweede patroon der Groêsche kerk, of zal er althans eene kapel hebben bezeten; misschien hadden de geloovigen eene bijzondere devotie voor dien Heilige, en werd hem daarom hooger eer bewezen.

(*c.*) Vatten wij dat alles te zamen, en stellen wij ons voor zoo als het inderdaad

Digitized by Google

Aan de Groêsche kerk was slechts een pastoor verbonden, hij droeg den toenmaals gebruikelijken naam van *Parochiepape*. Zijn naam was AERNOUDT MAERTINS, teweten in den tijd van de bovenbedoelde rekening van 1579, bijgevolg de laatste pastoor vóór de reformatie. Van elders weten wij, dat HERMAN ALLAERT, vroeger voorkomende in betrekking tot de beide kerken te *Sluis*, in 1571 te *Groede* pastoor was. Bovendien hoorden wij meermalen van priesters, of gelijk ze mede voorkomen, van *kapellanen* gewagen. Het schijnt, dat er niet minder waren dan zes; althans van zes kapellanen wordt in gezegde rekening gewaagd. Slechts twee worden met name genoemd, namelijk JOSEPH DE FISSEUE en MARCHELIS DE GRAVE. Misschien waren deze twee de vaste kapellanen; misschien waren deze zes *kapellanen* of *koristen* ook wel *kanoniken*. Men weet dat de kanoniken op het koor hunne plaats hebben en daarom *koristen* of koorheeren genoemd worden. Men weet, dat aan hunnen post eene prebende verbonden is, en zoo was het ook in de kerk van *Groede*. Zoo zou de kerk van *Groede* eene *kollegiale-kerk* zijn geweest met *een kapittel van zes kanoniken*. (*a*.) Tot in den jare 1579 werd de Roomsche godsdienst

was, dat er te *Groede* geen enkele dag voorbijging waarop niet eene plegtige Mis gecelebreerd werd, en dat op vele dagen de kerkdienst uitblonk door bijzonderen luister, dan moeten wij erkennen, dat de eeredienst in *Groedis*-kerk op grootsche schaal geoefend werd, dat de godsdienst er in eere was en dat het er niet ontbrak aan dezulken, voor wie het aardsche goed niet te dierbaar was, om naar hunne overtuiging, den Heer er mede te verheerlijken en den behoeftigen medemensch mildelijk door te verkwikken.

Het schijnt ook, dat er in den toren der kerk meer dan ééne klok was; althans men gewaagt van het luiden met de *groote* klok; hieruit mag men besluiten, dat er ook eene kleinere klok was; misschien waren er drie. Dan deze klokken zijn in 1579 met zoovele andere weggeraakt, als bereids gezegd is.

In het jaar 1625 was er eene andere klok; en van veel latere tijden is de thans te *Groede* aanwezige, die door hare zwaarte en welluidendheid uitmunt; haar opschrift dagteekent 1742.

(*a*.) Het gevoelen dat te *Groede* een *kanonikenkollegie* is geweest, wordt bevestigd door SANDERUS (*Flandr. Illust.* t. 2, fol. 33.) Onder de kerken, die onder het patronaatschap van de Gentsche St. Pietersabdij stonden, telt hij »*Geroeda*,

Digitized by Google

te *Groede* nog geoefend; doch ongeveer in de helft van dit jaar heeft die een einde genomen; en het is zeer twijfelachtig of het R. Katholicisme nog is hersteld geworden. De hervorming is echter te *Groede* eerst slechts gevestigd geweest tot dat *Spanje* nogmaals deze landen bemagtigde. Toen zullen ook wel de hervormden uit *Groede* de vlugt hebben genomen, en de plaats is verwoest geworden. Jammerlijk was hare toestand in dat noodlottig jaar 1583; zij was, ontvolkt en vernietigd. Wat de oorlog had gespaard, dat had het water verslonden; het grimmige water, dat men door sluizen en doorgestokene dijken als eene zee over het land verspreid had, even zeer uit vernieligingszucht als ter verdediging tegen den vijand. Alleen de toren en het kerkdak verhieven zich uit de zilte baren.

't Was eerst in 1613, toen weer de Groede-watering bedijkt werd en met haar het oude *dorp* uit den schoot der wateren herrees. Langzamerhand werd het wederom bevolkt. Volgens eene rekening met specifieke opgaven bezat de kerk van Groede in 1615 wederom 148 gem. 194 r. lands opnieuw bedijkt. Bovendien had zij nog „landen op den naam van *'t Kruis* dezer kerke", wijders „landen, staande op den naam van *'t Kruis van St. Laurens* dezer kerke"; eindelijk „landen op den naam van *Onzer-Vrouwegilde* dezer kerke", hetwelk alles te zamen met het vorige beliep 158 gem. 10½ r. Later kreeg zij wederom veel meer land enz. Doch thans bezit zij, zoo als ik reeds zeide, hoegenaamd

alias Mour of Mousherke, cum custodia et scholastria; d. i. *Groede* anders *Mous- Mour- Moors- Moerkerke, met eene kosterij en schoolasterij*, namelijk met voor beide bepaald bestemde inkomsten of prebenden". Nu het is bekend, dat over 't algemeen aan een kapittel van kanoniken eene school gehecht was. „Sedert de „bekende verordeningen van KAREL *den Groote*, omtrent het onderwijs, „zegt o. a. „G. H. DELPRAT (2e druk, bl. 149-150)" was elke stad, die een Collegie van „kanoniken bezat, vrij algemeen met een *kapittelschool* voorzien geworden", en — was onder de kanoniken steeds één, die den titel voerde van *scholaster* (in 't franssh *écolatre.*) Aan deze kerk was ook eene *school* verknocht, en dit doet denken, dat hier mede een *kapittel* bestond.

Digitized by Google

geene landerijen: zij is in twee deelen, in gebruik bij onroomschen.

In het jaar 1841 is het R. katholijke gedeelte van *Groede* van *Oostburg* afgescheiden en door den Bisschop tot eene zelfstandige parochie verheven, welke als zoodanig, bij besluit van Z. M., van den 28 September van gemeld jaar n°. 72 is erkend geworden. Tot deze parochie is gebragt *Groede* zelf, *Nieuwvliet*, *Breskens*, *Catzand* en het oostelijk deel van *Schoondijke*, waardoor zij op ruim 500 zielen komt. Het gebouw, waarin de katholijken hunne godsdienst tijdelijk uitoefenden, was eene daartoe ingerigte wagenmakers werkplaats waarop een klokje geplaatst was. Deze schuurkerk werd ingezegend den 12 Februarij 1842, door H. J. Bruns, pastoor te *Yzendijke*, daartoe gemagtigd, en de eerste dienst te zelfden dage daarin verrigt.

De nieuwe kerk, voor de katholieken in 1860 gebouwd, heeft haar ontstaan aan de zorg van pastoor Vos te danken; zij staat slechts eene straat ver van de oude St. Bavo's-kerk verwijderd, voorzien van eene klok en inwendig van een Altaar: zij is slechts gebenèdiceerd, wederom toegeheiligd aan den H. Bavo, die als beschermheilige gevierd en vereerd wordt.

De pastorij is een oud, gering burgerhuis, hetwelk mede door pastoor Vos een weinig verbeterd is.

De parochie heeft een eigen begraafplaats, in 1843 door den Wel Eerw. Deken van Aardenburg gewijd.

Er bestaat hier een *Congregatie van Jongedochters*, door den pastoor in 1875 opgerigt, met toestemming van Mgr. Van Beek.

Pastoors *van* de Groede.

1841. Joannes Wilhelmus Vos, geboren te *Schaijk* den 21 Febr. 1802, werd pastoor den 20 Sept. '41, en eervol ontslagen den 30 Maart '69.

1869. Arnoldus Biestraten, geboren te *Wagenberg* den 23 Dec. '31, werd opvolger den 30 Maart '69, en pastoor te *Alphen* den 31 Dec. '74.

Digitized by Google

1874. ARNOLDUS MART. ANT. DE KORT, te *Breda* geboren den 26 Oct. '38, werd pastoor den 31 Dec. '74.

Eenige Aanhangsels.

NIEUWVLIET.

De gemeente *Nieuwvliet* paalt N. aan de Noordzee, — Oost aan *Groede* en *Oostburg*, — Zuid aan *Zuidzande*, — West aan *Zuidzande* en *Kadzand;* zij bevat eenige polders met het noordelijk deel van *St. Janspolder*, waarin men aan den Kapelleweg drie bij elkander staande woningen ziet, zijnde het overblijfsel van het oude dorp, hetwelk ongeveer een half uur Noordwest van het tegenwoordige gelegen heeft.

Het dorp *Nieuwvliet*, hetwelk, even als de gemeente, gewoonlijk *Sint. Pier* genoemd wordt, ligt 2 uren N. Oost van *Sluis*, — 1 uur Noord van *Oostburg*, met eene kerk en op haar midden een sierlijk torentje met klok en uurwerk. Zij is gebouwd in 1658; en, naar men zegt, zou daaraan veel steen gebruikt zijn van eene oude kapel van *St. Baaf*, welke Noordoost van *Nieuwvliet* moet gestaan hebben en nog op oude kaarten aangeduid wordt. Deze kapel of kerk van *Oud-Nieuwvliet* is door het afspoelen van het land verre in zee geraakt; dit dorp schijnt in de Spaansche onlusten door watervloeden verwoest en ontvolkt, waarschijnlijk tijdens den religionsvrede, omdat dit van de omliggende plaatsen stellig kan gezegd worden. Intusschen kan men besluiten dat *Nieuwvliet* voor dezen veel grooter is geweest, en mogelijk zoo groot dat er wel eene kerk noodig was. (*a.*)

(*a.*) Volgens overlevering zoude zij aan *St. Pieter* toegewijd zijn geweest waarvan de naam van *Sint. Pier*: volgens sommigen werd zij kapel van *Sint Baaf* geheeten. — Volgens een oud begrafenisboek heeft men in 1645 tot 1661, "op het

Digitized by Google

De hoofdmannen en kerkmeesters, van *Kadzand* en de ingezetenen van *Zuidzande* ter eenre, en de Heeren van het kapittel van *Gent* ter andere zijde, waren in 1658 in twist, of het kapittel verpligt zou zijn te *Zuidzande* eene kapel of kerk voor de Calvinisten te bouwen, hetwelk de eerste pretendeerden, als zijnde de tweede tiendheffers van dat eiland (*Kadzand*, waar die plaats- hetzelfde is 't met *Nieuwvliet*- gelegen was) voor drie vierden, en het kapittel van *Doornik* voor het ander vierde. Den 18 Mei van voornoemd jaar zijn „de Heeren van het kapittel van *St. Baaf* „te *Gent*, ter interventie van de gedeputeerden van het Collegie „'s Lands van den Vrije te *Sluis*, met de partij geaccordeerd en „overeengekomen, in der manieren navolgende. Dat de voorzeide „Heeren van *Sint. Baafs*, zullen contribueren tot de reparatie en „opmaking van de voormelde kerk of kapel, tot de som van 3800 „Caroligulden eens.... nogtans op expresse conditie, toezeg en belofte, „zoo de bovengemelde hoofdmannen en kerk-meesters van *Kadzan-*„*de*.... toezeggen en wettelijk beloven mits dezen, van nu noch ten „eeuwigen dage het kapittel van *Sint-Baafs* niet meer te moles-„teren tot eenige verdere contributie, zoo tot reparatie.... van de „kerk van *Kadzande*, noch Zuidzande, noch tot onderhoud van den „predikant...."

Dan deze condemnatie werd, bij resolutie van H.H. Mogenden van den 5 Junij 1658, vernietigd.

Den 3 Januarij 1659 hebben die van *Zuidzande* en *Nieuwvliet* op nieuw onderhandeld met de geestelijken van *Sint Baafs*. Er was gesproken, zoo 't schijnt van 800 ponden vl., voor den opbouw van ééne kerk; dan wederom was men niet geaccordeerd, of liever de overeenkomst wederom niet goedgekeurd. Eindelijk den 31 Mei van dat jaar kwam er eene beslissing, waarbij de voortgang der beide kerken, zoo van *Zuidzande* als van *Nieuwvliet*, werd toegestaan, en waarbij tevens bepaald werd, wat de tiendeheffers, zoo

kerkhof van *Oud-Nieuwvliet*, gezegd de *Capelle*", begraven, van dien tijd tot 1708 vindt men, dat men zoowel van het nieuwe als van het oude kerkhof gebruikt maakte.

Digitized by Google

tot den opbouw der kerken, als tot het onderhoud der predikanten en kosters, zouden moeten geven. De som vind ik niet genoemd, en wat het gevolg van dien zij geweest, blijkt mij niet. Is het mogelijk de laatstgenoemde som? En voor die van *Doornik* na advenant? (*a.*)

Nieuwvliet was eene kleine, smalle- doch vrije Heerlijkheid, (*b.*) met hoog, middelbaar en laag regtsgebied, die in 1505 haar aanwezen kreeg. De Heer van *Nieuwvliet*, in 1658, was R. Katholijk, en ijverde evenwel voor den opbouw van eene kerk en de stichting van eene protestantsche gemeente aldaar; doch eigenlijk uit tijdelijk eigenbelang, als verzekerd zijnde, dat de Heerlijkheid daardoor veel duurder zou kunnen verkocht worden. *Sint. Pier* behoorde mede onder die Heerlijkheid, waar zij hunne kerk wilden bouwen tusschen *Kadzand* en *Groede*.

BRESKENS.

Deze plaats is oud en zeer oud; zij was getuige van de veroveringen der alles overheerende Romeinen; zij hoorde eenmaal op haren bodem de stemme van den *H. Willibrordus*, van wien wij weten, dat hij den bewoners van het nabijgelegene *Walcheren* zoo wel als hier en in de omstreken langs de schelde het H. Evangelie heeft verkondigd. Dan zij is, even als vele zeeplaatsen, die weleer hier bestonden, voor het geweld der wateren bezweken, en daardoor aan de blikken des nakomelings en des

(*a.*) *Bijdragen* alsvoren, d. 3, bl. 209—235. Die van *Kadzande*, toonden zich bereidwillig voor die van *Zuidzande*, waarschijnlijk, omdat weleer de kerk van *Zuidzande* van de parochie-kerk van *Kadzand* afhing.

Het blijkt, dat de kapel of kerk van *Zuidzande* aan den H. CHRISTOFFEL was toegewijd en nog in de laatste helft der 16 eeuw bestond. (*St. Anna-ter-Muiden door* JANSSEN, bl. 247.)

(*b.*) Zie deswegens VAN DER AA, *Aardr. Woord.* Art. NIEUWVLIET.

Digitized by Google

geschiedschrijvers ontzonken. Menige plaats is door het woeden van den Oceaan verdwenen, om nimmer weêr te verrijzen; doch zoo is het der plaatse niet gegaan, waarop wij thans in het bijzonder onze aandacht willen vestigen. Reeds op het laatst der 15e eeuw, in het jaar 1487 in Maart werd door MAXIMILIAAN *van Oostenrijk* aan FILIPS VAN KLEEF, Heer van *Ravenstein* verleend het octrooi ter bedijking van de schorren en aanwerpen van *Breskenszand* en andere (*a.*) met het tiendregt en alle regtsgezag, hoog, middelbaar en laag, alleen aan zich behoudende het regt van souvereiniteit en 160 ponden parisis, vlaamscher munte, als cijns en rente jaarlijks aan hem te betalen. Het bedijken is echter niet gevolgd voor lang daarna; trouwens eerst in den jare 1510 is aan de bedijking van *Breskenszand* gevolg gegeven.

FILIPS VAN KLEEF, eenige zoon van ADOLF VAN KLEEF, graaf *van der Marke*, Heer van *Ravestein* en BEATRIX, dochter des hertogen van *Coimbra*, in *Portugal*, was alzoo de eerste Heer van *Breskens*: hij stierf den 28 Januarij 1527, (1528) zonder wettige nakomelingen na te laten. Na zijnen dood vervielen zijne heerlijkheden aan JOANNES III, die zijnen vader JOANNES II, ten jare 1521 overleden, als hertog van *Kleef* was opgevolgd, en werd deze de tweede Heer van *Breskens*. JOANNES III overleed den 6 Februarij 1539, ruim elf jaar na FILIPS VAN KLEEF.

Zijn zoon WILHELMUS volgde hem op in alle heerlijkheden, derhalve ook in de heerlijkheid *Breskens*. Hij omhelsde de leer van Luther, om later weder in den schoot der Roomsche kerk terug te keeren. Ten jare 1566 werd hij krankzinnig en overleed in 1592, in den ouderdom van 76 jaren.

(*a.*) Als oude namen van *Breskens* worden ons aangegeven *Breskin* en *Bresaens*. Van den eersten komt *Brenkens*, en de tweede verklaart ons, waarom nog heden de bewoners van Breskens *Bressianen* of *Bressiaanders* d. i. *Breezanders* genoemd worden. In beide woorden zien wij niets dan eene verbastering van Breêzand (*breede zand*, d. i., breede bank, aanwas of schorre.) Hieruit ontstond *Bresken* en *Breskenszand*, welk laatste thans niet meer gebruikt wordt. In de wandeling heet Breskens: *Bresjes*.

Digitized by Google

JOANNES WILHELMUS, laatste hertog van *Kleef*, enz., voerde van 1574 tot 1586 den Bisschopsstaf te *Munster*. Even als zijn vader verloor hij op het laatst zijn verstand en stierf 25 Maart 1609, slechts 47 jaren oud. Gedurende zijn bestuur als Heer van *Breskens* is de heerlijkheid ter prooi geweest aan het geweld der baren. (*a.*)

ANNA, de zuster van den Bisschop JOANNES WILHELMUS, huwde met den Paltsgraaf PHILIPPUS-LUDOVICUS van *Neuburg*, door welk huwelijk behalve andere heerlijkheden, mede de heerlijkheid *Breskens*, in het bezit gekomen is van het vorstelijk huis van den Palts. (*b.*)

In den brief, waarbij FILIPS VAN KLEEF den 6 April 1510 vergunning verleende tot het bedijken van *Breskenszand*, zien wij, op welke wijze men in de te scheppene stede voor de bediening van de godsdienst even als voor de regten en voorregten van de bedijkers en inwoners, zorgt.

Het zij mij geoorloofd, aan te merken dat den aannemers der dijkaadje van *Breskens*, onder andere „conditiën, bespreken en voorwaarden", verpligtend werd opgelegd het volgende: Art. 2. „Zoo wie in dit voornoemde land dijken zullen, die zullen ter „eere Gods, zijner gebenedijder Moeder, de maagd MARIA, en de „maagd Sint BARBELE (BARBARA,) die daar patrones wezen zal,

(*a.*) In het octrooi tot het herdijken van *Breskenszand*, den 11 November 1609 door de Staten-generaal verleend, wordt gezegd, dat NICOLAAS CAUWE, rekenmeester in Zeeland, de heerlijkheid *Breskenszand* van den hertog, eigenaar, in pacht had gekregen.

(*b.*) In 1638 gaf de Palts-graaf deze heerlijkheid aan den ridder STICKE, ter belooning voor zijne diensten, en aan zijne mannelijke nakomelingen in de regte lijn, en bij ontstentenis van dien, zou zij aan den Paltsgraaf terug komen, zoo als in 1688 het geval was. In dat jaar gaf hij die wederom op denzelfden voet ter leen aan den vrijheer VAN DANCKELMAN; en bij mangel van mannelijk oir in 1745, nam de Paltsgraaf dezelve weer in bezit. De eerste van dit geslacht, aan wien de heerlijkheid verleend was, was EVERARD, vrijheer *van Danckelman*, vrijheer *van Breskens*, baron des H. R. Rijks, en overleed 31 Maart 1722; — FREDERIK KAREL.... vrijheer *van Breskens*, stierf voor of in 1739; — zijn zoon EVERARD LUDWICH, zijn opvolger overleed kinderloos in 1745.

Digitized by Google

„geven en consenteren, om aldaar te maken en te fonderen eene „*parochiekerk*, een geschot van vier grooten op het gemet, bij de „breedte, niemand uitgestoken, en dat voor de eerste zeven toe„komende jaren navolgende, waarvan het eerste jaar vallen zal te „kersmis, na de eerste note (vruchtrooving), om van de penning„gen, komende van den voorzeiden eersten geschote, te maken „eenen vorm van *kerk* of *kapel* van hout of steen, om daarin „te mogen celebreren en de dienst Gods te doen, en dat gedaan „zijnde, te leggen het fondament van de *kerk* en die te vorderen „(voltooijen) met de rest van den toekomenden geschote, naar „vroeddom en discretie van ons en van de meeste ingelanden en „inwonenden; en mitsdien zullen de ingelanden verder ongehouden „wezen in het maken en construëeren der voorzeide kerk, tenzij „bij goedwilligheid, aalmoezen of caritate".

Art. 3. „Mits dat de voorzeide kerk wezen zal eene parochie„kerk voor degenen, die in 't voorzeide nieuwland wonen en „verkeeren zullen, en dat men mits dezen daar behouden zal „eenen goeden priester, die daar *pastoor* en *cureit* wezen zal, zoo „is bij ons geconsenteerd en beloofd, en beloven wij bij dezen, „denzelven priester en pastoor, en zijne nakomelingen, pastoors „binnen dezelve kerk, te doteren en te voorzien, waarop hij zich „redelijk en tamelijk zal mogen onderhouden".

Art. 4. „Zoo zullen wij uit den grond en het land, ons blij„vende bij kavelinge, die er geschieden zal, geven en afsteken „acht gemeten lands voor de *kerk* en het *kerkhof*, die men zetten „en stellen zal, waar wij dat bevinden zullen het nutst en oor„baarlijkst te wezen, en al welk land van kerk en kerkhof ten „eeuwigen dage vrij en kwijt wezen zal van tienden, schoten, „dijkage, sluizen, heulen, wateringen en alle andere onkosten en „lasten, waarvan wij het voor onze voorzeide erven en nakome„lingen of zake hebbenden zullen mogen bevrijden, en die aan „ons komen en toebehooren zullen. En niet te min boven die „acht gemeten zoo verstaan wij van ons land en in mindering „van ons deel nog te laten tot *het dorp* en dies er aankleven

Digitized by Google

„mag, 15 of 16 gemeten, welke contribuabel wezen zullen, gelijk „ons ander land; en zullen ons die bewezen worden ter plaatse, „daar wij ordonneren zullen de kerk en het dorp gesteld te „wezen". (*a.*)

Het nieuwe *Breskens* bloeide na de herdijking, in de 16 eeuw. Het was eene vrije heerlijkheid: de Heer van *Breskens* bezat, het regt van opperheerschappij uitgezonderd, in zijne heerlijkheid alle gezag; alle regtsgebied, zoowel hooger, als middelbaar en lager was in zijne handen gesteld, zoodat hij of zijn plaatsverwanger, de baljuw, vonnissen mogt in alle criminele, zoowel als civile zaken: *Breskens* had dus *een eigen regt.* Het regt van jagt, visscherij, vogelarij en malerij was den Heer insgelijks verleend, zoowel als de heffing der tienden in de door hem bedijkte landen, behoudens het regt van anderen, zoo als wij zoo even in de noot A. vermeld hebben.

(*a.*) Bij dit bedijken rees eenig geschil met den Abt der Abdij van *Sint Pieter*, nevens Gend, dat eindigde met eene overeenkomst, waarbij aan genoemden Abt de helft van de vruchttienden in den Kleefschen- en Gruuters-polder werd afgestaan. Ook met het Gravinne-hospitaal van *Onze Lieve Vrouwe* binnen *Rijssel* ontstond verschil „over de palen en limiten van 't voornoemde *Breskin*", wijl het aanspraak maakte op eenige der in de bedijking begrepene gronden. Het proces, daarover ingesteld voor den grooten raad te Mechelen, eindigde met eene „voluntaire condemnatie", waarbij FILIPS *van Ravenstein* den voorzeide convente toestond eene losrente van 20 pond grooten 's jaars, te lossen tegen den penning twintig, welke rente, te heffen in twee termijnen, eerst aanvang zoude nemen bij den dood van den Heer *van Ravestein*. De gronden, waarover het geschil zal ontstaan zijn, zullen wel aan het meest westelijke eind van *Breskenzand*, in de nabijheid van *Wulpen*, zijn gelegen geweest. Immers, op dat eiland bezat het genoemde Godshuis, dat overigens tiendheffer was in verschillende streken van dit gewest, den polder *Koezand*, groot 90 gem. schotbaar land.

Niet alleen met de geestelijken, maar ook met „het kollegie 's lands van den Vrije te Brugge", onder welks regtsgebied de schorren van *Breskenszand* gelegen waren, ontstonden ernstige verwikkelingen, die na vele onderhandelingen geëindigd zijn door eene overeenkomst, welke den 6 September 1517, te Brussel, door keizer KAREL V bekrachtigd werd. (Bijdragen bl. 145.)

Digitized by Google

In het jaar 1583, toen het „nieuwe land" wederom tot eene woeste stede werd, besloeg de Heerlijkheid ten tijde van hare grootste uitgestrektheid eene oppervlakte van 2000 gemeten. De „stede zal, met inbegrip der „priesterage en kosterage" (de woningen en erven van pastoor en koster) slechts ongeveer een dertigtal woningen gehad hebben, met een tal in- en op-wonenden tusschen de drie en vierhonderd. In 1580 was zij niet meer ten toppunt van haren bloei. Immers waren toen reeds verscheidene woningen vervallen „en in dezen troebelen tijd niet bewoond", terwijl een paar andere huizen op den dijk waren „weggedreven door den hoogen vloed op Allerheiligen 1570" en niet herbouwd. Door dien vloed van 1 en 2 November was echter *Oud-Breskens' polder* nog niet bezweken.

Breskens was alreeds sinds geruimen tijd voorzien van een *kerk*, die bediend werd door eenen eigen pastoor, en, zoo als wij zagen, gewijd was aan de *H. Barbara*: dan in 1579 was hier ook de hervormingsgeest doorgedrongen, de gemeente viel af van de godsdienst harer voorvaderen, en — de pastoor had zijne gemeente verlaten; de herder was zijner afvallige kudde onttogen. De bezoldiging van den pastoor kwam ten laste van *Breskens'* Heer; doch „Heer Jan Jacops, pastoor van *Breskenszand*", ontving ten genoemde jare niets, en zoude „volgens interdictie van „mijns geduchten Heeren rade niets ontvangen, tot aan den stond „dat hij ter plaatse, gelijk voor en na, kwam resideren". De koster der stede *Jacob de Bliecq* was trouw op zijnen post gebleven, ongetwijfeld protestant geworden, en genoot van 's Heeren wege dan ook eene toelage van 12 pond; terwijl hij de kosterij bij den predikant der hervormden even trouw bediende als vroeger in de Roomsche kerk. Daniël de Coster, die zich zonder bekwaamheid, had opgeworpen als verkondiger der hervormde leer, predikte en doopte reeds in 1580 te *Breskens*. Na hem Joannes Yserman tot het einde van 1581; vervolgens Matthijs van Recht, die getuige zal zijn geweest van den ondergang der gemeente en der heerlijkheid, die ten jare 1583 plaats greep. Wij

Digitized by Google

weten het, dat in de maand Junij 1583 de krijgsberoering „in dit kwartier" oprees; „dat de stad *Oostburg* en omliggende dorpen verbrand zijn geweest" in genoemd jaar, „zulks dat alle de inwoners van dien verloopen zijn". Ook *Breskens* deelde in het lot van zoo menige plaats des platten lands; het werd door het krijgsvolk verwoest, waarschijnlijk verbrand en zijn grond aan de baren prijs gegeven. Zóó mogt zich dan het nieuwe *Breskens* nog geen drie vierden eener eeuw in bestaan en bloei verheugen; doch niet voor immer was zijn aanzijn uitgewischt. In de 17e eeuw, reeds in 1609 den 11 November, werd op aanvraag wederom octrooi verleend, om de verwoeste plaats *Breskenszand* weder uit de baren in het aanzijn te roepen door de bedijking, die in 1610 geschiedde; en met grooteren luister, dan het ooit bezeten heeft, staat het thans nog „aan de poorte der zee". (*a.*)

De kerk, thans bij de protestanten gebezigd, is zonder twijfel het koor eener grootere, — oude R. K. kerk, welke, niettegenstaande alles eene prooi van water en brand werd, is blijven staan, totdat zij, bij de herdijking, gedeeltelijk is hersteld: thans is zij te klein voor de gemeente.

Het dorp *Breskens* ligt $2^1/_2$ uur Zuid van *Middelburg*, $4^1/_2$ uur N. O. van *Sluis*, — $2^1/_2$ uur Noord van *Oostburg*, — aan den Zuidelijken oever der Wester-Schelde en aan den Straatweg van *Middelburg* op *Gent*: men heeft er een veer op *Vlissingen*, met Stoomboot en Steigerschuiten.

NIEUWKERKE.

Nieuwkerk of *Nieuwkerke* is een voormalig oud dorp, een half uur ten Zuidoosten van *Groede* gelegen, in de toenmalige *Yvewatering*. Het ging ten gronde, bij de geweldige inundatien, die omstreeks 1587 (vroeger?) in dit oord plaats hadden, en het is

(*a.*) Voornamelijk uit de *Bijdragen* alsvoren d. 2 bl. 115-152.

Digitized by Google

uit de wateren nooit meer herrezen. Het grootste gedeelte der voorm. parochie ligt thans in de watering en gemeente *Groede*, een klein gedeelte onder *Schoondijke*. Eene diepe kreek, de *Nieuwkerkschekreek*, is gespoeld, ter plaatse, waar het dorp stond: op de oevers vond men onlangs nog overblijfsels van gebouwen en grafplaatsen. Ten tijde der „rekening over 1579 tot 1581" te *Groede* overgelegd, bestond het nog en schijnt zelfs eene zekere mate van bloei genoten te hebben. Althans de kerk, de pastorij en armen waren er mild met landerijen begiftigd. Ook waren er geestelijke stichtingen. Een en ander blijkt uit den *„Omlooper der oude Yvewatering"*, waar op verschillende plaatsen gesproken wordt van land van de *kerk* en den *disch* (armen) van *Nieuwkerke*; — van de „kapelrie van *O. L. Vrouwe*" (kerk), — van den *Pastoor*, — van een *„bogaerdeken metten priesteragie"* (pastorij), — *„van de dreve* der *priesteragie"*, — van het kerkhof en het dorp. (*a.*) De kerk, aan *O. L. Vrouw* toegewijd, moet ten Noorden of Noordwesten van het dorp gestaan hebben. Er bestond ook een *„Onzer-Vrouwengilde"*, dat mede eenig land bezat. De kerk bezat 87 gemeten 130 r. lands (waarvan 79 gem. 33 r. in gemelde watering lag), het *gild* 221 roed., — *„de prochiepape"* 168 roed., *„kapellarie Onzer Vrouwe dezer kerke"* 5 gem. 208 r. enz. — alles zamen 87 gem. 130 r. (*b.*) Deze verdwenen gemeente mogt alzoo onder de gegoeden gerekend worden.

Men ontmoet een *Zaamslag* of het *Leengoed Zaamslag in de oude Yvewatering*. In de omloopers wordt het gezegd gelegen te zijn... Noordwest van het thans verdwenen *Nieuwkerke*. In het 85ste begin (*c.*) wordt vermeldt eene partij lands, „comende van

(*a.*) *Bijdragen*, alsvoren, d. 3, bl. 368-369.

(*b.*) *Bijdragen* ib. d. 3, bl. 345. De stichting der 7 *getijden* te *Groede* betaalde ook aan de kerk van *Nieuwkerke* f1,08^5, en aan de armen aldaar 25 centen 's jaars als bezette renten.

(*c.*) *Begin* in een' omlooper of register, beteekent: *grondverdeeling*, thans *Sectie* genoemd.

Digitized by Google

Jan filius *Pieter Zegers*", over de *„Capelrie van Samslach*", en even zoo in het 92e begin. Hieruit schijnt te blijken, dat er op genoemd goed eene kapel heeft gestaan, die zelfs met landerijen is begiftigd geworden. De *„Hofstede*, metten walle ende walgrachten, genoemt *'t goed te Saemslach*,... aan den Yvendijk", schijnt in 1550 in bezit te zijn geweest van *„mijn heere van Eecke.* (*a.*)

KADZAND.

De naam wordt zeer verschillend geschreven, als: *Kadzand*, *Cadzand*, *Katzant* of *Catsandt*, vroeger *Cadezant*, ook wel *Cassant*, en volgens sommigen weleer *St. Catharina* geheeten; doch dit laatste is waarschijnlijk eene verwarring met de oude *St. Catherina* of *Catelijne-kerk*, eertijds in de nabijheid van *Oostburg*. Wanneer men de oude kaarten nagaat, dan vinden wij daarop onderscheid gemaakt tusschen den naam van het vermaard eiland *Kadzand* en dien van het éénige dorp, dat oorspronkelijk op het eiland gelegen was. Draagt het eiland zijnen naam reeds van zeer ouden tijd, het dorp heette aanvankelijk *„Onzer-Vrouwen*, of *Marienkerke op Catzand*", of bloot *„Onze Vrouwe op Cadzand*". Ongetwijfeld was de kerk van het dorp aan de Moedermaagd gewijd, en ontleende het dorp van Haar zijnen naam. Met den naam van *Marienkerk* stemt die van het *Sint Mariaveer* over een, dat Guij van Dampierre, Graaf van Vlaanderen, den 18 Aug. 1280 onder zijne bescherming nam (*Cassandria*, een jaarboekje voor 1854, bl. 146.); — ook de *Mariaweg*, eertijds *Sinte Mariaweg* van Kadzand naar Zuidzande, hangt met den naam van het dorp zamen, — als ook de naam van *Mariapolder*.

(*a.*) Het is zeer waarschijnlijk, dat een lid van het adellijke geslacht *Zaamslag* den naam heeft overgedragen op eene Heerlijkheid, Hofstede of Leengoed in deze streken, door huwelijk, erfenis of aankoop verkregen: trouwens alzoo bezat Floris van Zaemslacht eenig land in de *Yewatering*, nabij *Nieuwkerke*, of in ons *Zaamslag*, blijkens de *Weesboeken van Sluis*. (*Bijdragen*, d. 8, bl. 387-388.)

Digitized by Google

Men heeft gemeend, dat de kerk van dit dorp *Kadzand* aan den H. LAMBERTUS was gewijd, en daarom de toren den naam droeg van *St. Lambrechtstoren.* Het ware niet onmogelijk; want niet zelden hebben kerkgebouwen, bij groote herstellingen of verbouwingen, eenen anderen schutsheilige gekregen. Maar wij gelooven toch door den naam van *St. Lambrechtstoren* te moeten verstaan den toren van het oude *Sint. Lambrecht* of *Lambertus*, een dorp weleer op *Wulpen* gelegen, en in later tijd door de zee verzwolgen. De oude naam van het Kadzandsche dorp was dus zeker genoeg: *Onze Vrouwe-kerk* of *Maria-kerk.* (*a.*) Het dorp ligt $1^1/_4$ uur Noord van *Sluis* en $1^3/_4$ uur Noordwest van *Oostburg.* Het behoort tot de oudste plaatsen van het gansche distrikt. Omstreeks 830 werd het door de Deenen geplunderd en verbrand; in 1167 hergaf FILIPS graaf van Vlaanderen aan het kapittel van *Sint Baafs* te Gent, de tienden van *Rodenburg*, *Wulpen* en *Kadzand.*

De oude kerk was oorspronkelijk met drie beuken, de Zuidelijke is tot predikants woning verbouwd, die dus aan de kerk vast is: de beide andere maken een ruim en zindelijk kerkgebouw uit, maar alleen onder het dak beschoten. Het geheel schijnt slechts het achterste gedeelte eener te voren groote kerk te zijn. Welk eene schoone kerk moet toch vóór de reformatie die *Lieve Vrouwe-kerke* zijn geweest, prijkende daarenboven met eenen hoogen toren, die den zeelieden tot baken in zee diende; (*b.*) maar die tot aflossing der schulden is afgebroken. Deze toren was bekend onder den naam van *St. Lambertstoren.*

Sommigen willen, dat *Kadzand* in het tijdelijke van ouds tot *Zeeland* behoord heeft. Eertijds was het in het geestelijke onder

(*a.*) *Bijdragen* alsvoren, d. 2, bl. 203.

(*b.*) Volgens HUNNIUS *z. buijze.* bl. 80. De *tegenwoordige staat van Staatsvlaand.* d. 12, bl. 480 zegt, dat „*Katzand* twee kerken op een en hetzelfde kerkhof had"; wat waarschijnlijk niet anders is, dan dat de nederduitsche en de fransche gereformeerden ieder een deel van die kerk gebruikten.

Digitized by Google

het bisdom van *Utrecht*, welks Bisschop de eerste tienden aan de Abdij van *St. Bavo* te Gent geschonken heeft, welke Abdij gewoon was eenige monniken derwaarts te zenden met eenen Proost, om de gastvrijheid te oefenen of het gasthuis te bedienen. (*a.*) Men vond er alzoo eene *Benedictijner-Proostdij*, welk klooster lang vernietigd is. Deze Proostdij hing steeds af van de Abdij van *St. Baaf* te Gent, en, toen zij in een kollegie van wereldlijke kanoniken was veranderd in 1537, zijn de goederen van *Kadzand* aan de prebenden dezer kanoniken overgegaan.

Latertijds, wanneer het eiland onder de magt der Hollanders was gekomen, zijn deze goederen verbeurd verklaard en aan den Staat gebleven tot omtrent het jaar 1698, toen de kanonik DOMINICUS SNELLAERTS, licentiaat in de beide regten, (*b.*) naar de Staten van Holland afgevaardigd, het regt van het kapittel bewees, en die goederen en de zeer rijke tienden, door hetzelve tevoren bezeten en nu verloren, deed terug komen, zeker tot eene

(*a.*) GRAMAIJE pag. 116 et SANDERUS *Fland.* 2, pag. 209.

(*b.*) D. SNELLAERTS was een Antwerpenaar, geboren den 18 Maart 1650, deed te Leuven de philosophie, en verkreeg de eerste plaats in de algemeene promotie in 1669. Hij legde zich vervolgens toe op de regten; na drie jaren werd hij leeraar der wijsbegeerte, in 1684 licentiaat in de regten, en van dan af begon hij de studie der Godgeleerdheid; hij kreeg den graad van Bacelier, bedankte voor het leeraarsambt, werd President van het kollegie van den H. Ivo, welke bediening hij wederom verliet; hij begaf zich naar Gent, waar hij kanonik was, uit kracht des voorregts der Universiteit van *Leuven*. Hier zocht hij zich aan de studie over te geven; doch het officie en de menigvuldige Commissien, waarmede hij in het belang des kapittels belast werd, beletten deze wederom. Daarbij in 1694 Vicaris Generaal benoemd en eenigen tijd daarna naar *Holland* gezonden als gezegd is. Tot vergelding voor zijne dienst, werd hij gegraduëerd kanonik. Hij ontdeed zich daarvan in 1711 en verkreeg eene kanoniksdij te *Antwerpen*. Hier hervatte hij de studie; dan de zwakheid des ouderdoms en de pijnen van de jicht deden zijne krachten afnemen, en sleepten hem, na 9 of 10 jaren lijdens, naar het graf den 3 Maart 1720. Hij vermaakte geheel zijne rijke boekerij aan de Universiteit van *Leuven*; terwijl hij ook eenige geschrevene werkjes naliet, die nooit gedrukt zijn. (PAQUOT, in fol. t. 3, pag. 70—73.)

Digitized by Google

groote aanwinst van tijdelijke bezittingen voor het kapittel; maar nog tot grooteren roem van zijnen naam bij de Vereenigde Staten, bij welke hij het *„Orakel der Regtsgeleerdheid en het wonder der geschiedenis"* werd genoemd.

Kadzand was in 1231 onder het Bisdom van *Doornik*, in welk jaar de inwoners van dat eiland zich beklaagden, dat de Pastoor niet op het eiland resideerde, en dat het slecht weder hem dikwijls verhinderde, om derwaarts over te komen. Zij verzochten daarom de aanstelling van eenen tweeden Pastoor. De Abt van *St. Baaf* zocht de inwilliging van dit verzoek te ontduiken. Dit geschil tusschen den Abt als Pastoor der kerk van *Kadzand* en de inwoners werd vereffend door den Bisschop van *Doornik*, en deze bewerkte de aanstelling van den verlangden tweeden- of onder-Pastoor, op een tractement van 15 ponden, waarvan zouden betaald worden, door de Abdij 8 pond, door den Pastoor 2, en door de parochie 5. — Deze oorkonde berust in het *Archief van Vlaanderen, Groot Cartularium van St. Baaf*, bl. 38 verso.

De katholijke parochie bestond nog in 1576; trouwens in dat jaar viel een priester, een broeder van het Sluissche klooster, terwijl hij bezig was in *Kadzand* het H. Missoffer aan God op te dragen, in handen der geuzen; (*a.*) dan destijds schijnt de kerk door de nieuwsgezinden ingenomen, en, tijdens de religionsvrede in gemeld jaar, de nieuwe leer ingevoerd te zijn.

Georgius Cassander, een beroemd, geleerd theoloog, was hier in 1515 geboren; hij schreef vele letterkundige, geschiedkundige en godgeleerde werken; dan in deze laatste was hij vaak het regte spoor bijster: hij heeft echter zijne misslagen herroepen, en alles aan het oordeel der H. kerk onderworpen, de valsche leer afgezworen in het bijzijn van vele getuigen, en is in den

(*a.*) Hij werd niet gedood, maar op een losgeld *f* 600 gesteld, hetwelk later voldaan schijnt te zijn. (*Bijdragen* alsvoren d. 1, bl. 24.)

Digitized by Google

schoot der H. kerk gestorven den 3 Febr. 1566, in den ouderdom van ongeveer 52 jaren. (*a.*)

SCHOONEVELD.

In de nabijheid, in den mond van *„de Hont"*, lag weleer *Scoeneveld* of *Schooneveld*, waar, zoo men wil, eene stad en heerlijkheid zou geweest zijn, met eene parochiekerk; het is in de 14e eeuw, doch reeds voor den vloed van 1377, door de zee verzwolgen en onder water gebleven.

Volgens MONTANUS was het ten tijde van GUI VAN DAMPIERRE nog aanwezig en daarop een „huis, kerk, kasteel en tuin van plaisance". — In de *St. Jans-kerk* te *Sluis* vond men weleer de graftombe van THOMAS VAN SCOENEVELD, fs. WILLEM, overleden den 7 Julij 1417. (V. D. AA, op dit Artikel.)

WULPEN.

Men vond er ook Wulpen, dat in de 13e eeuw een schiereiland en later een eiland was. Dit eiland bevatte weleer de plaatsen *Oostende* ook oudtijds *Ter-Streps* en *Sint Lambrecht* of *Lambertus* genoemd, *Westende*, *Rommendorp*, (*Romboutsdorpe* of *Bremberdorp*) en *Havekerk* of *Hanekerk*. Op alle deze plaatsen waren eertijds Roomsche kerken.

Wulpen is door de zee overstroomd: slechts zijn naam is overgebleven in den *„Wulpen-polder"*, voor *Groede*. Overigens is van *Wulpen* weinig bekend, dan dat graaf FILIPS, in 1167, de tienden aan die van *St. Baaf* te Gent gaf, als boven gezegd is.

(*a.*) *Biblioth. Belgica* t. 1, pag. 333—335, waar al zijne werken en zijn grafschrift, door CORNELIUS GUALTERUS, anders WOUTERS kanonik te *Brugge* en zijnen onafscheidelijke gezel, vervaardigd, te vinden zijn.

Digitized by Google

Bij VAN LOKEREN, in zijne *»Histoire de l'Abbaije de St. Bavon*, pag. 41, vindt men den brief van RADBODUS, Bisschop van *Doornik*, van den 14 Sept. 1096, waarbij het patronaatschap over de kerk van *Aardenburg* en over de kerken van *Wulpen* aan de Abdij van *St. Baaf* te *Gent*, overgedragen wordt.

Wulpen strekte zich uit van de Vlaamsche kust voorbij het eiland *Kadzand* tot voor het land van *Groede*. Door eene vlakte, met den naam van *Paardenmarkt* bestempeld, waren *Wulpen*, *Kadzand* en het land van *Vlaanderen* eertijds aan elkander verbonden. Toen *Schooneveld* verdwenen was, nam de N. W. kust van *Wulpen* af; *Westende*, *Rommendorp* en *Havekerke* verdwenen ook, met hunne kerken, enz., nog voor *Wulpen* geheel verging.

Op het einde der 15e eeuw vindt men het nog als een eiland, waarop maar ééne plaats lag, welke het oude *Oostende* schijnt te zijn, dat even als het eiland met den naam van *Wulpen* wordt aangeduid. Kort daarna schijnt het geheel door de zee overstroomd. Volgens AB UTRECHT DRESSELHUIS zou *Wulpen* door den vloed van 1570, met bijna alle overige inwoners, door de golven bedekt zijn. (*a.*) Jammer, dat men zoo weinig van de kerken van deze streek weet! Men weet alleen, dat te *Wulpen* eertijds een *Gasthuis* was, later veranderd in een klooster van religieusen monniken der orde van *Premonstreit*, omtrent het jaar 1277, door zekeren edelman HERBERTUS gesticht.

Volgens SANDERUS bestond het nog in 1618; want, zegt hij, CHRISTIAAN DRUVE, monnik in de St. Nicolaas-abdij te *Veurne* (*Furnes*), later abt, bewerkte in het algemeen kapittel van Premonstreit, waarbij hij tegenwoordig was, dat de congregatie der religieusen van *Wulpen* met zijne orde vereenigd werd. Dit huis te *Wulpen* was *Bethanie* geheeten. (*b.*) — De kerk van *Wulpen* was aan den H. WILLIBRORDUS toegewijd. Het vergevingsregt

(*a.*) *Het distrikt van Sluis*, bl. 27.

(*b.*) SANDERUS *Fland.* t. 3, pag. 128. — PAQUOT *Memoir.* t. 2, pag. 469. in fol. De religieusen waren waarschijnlijk uit het *St. Nicolaas*-klooster herkomstig.

Digitized by Google

was weleer aan den Abt der St. Nicolaas-abdij te *Veurne*. Er bestond een *broederschap* van den *H. Rozenkrans*. — Hier werd geboren de zalige WALIMBERTUS, gewezen Abt van den *St. Martinus berg* der orde van Premonstreit, volgens SAND. *Fland.* ibid.

VLISSINGEN.

Regt tegenover *Breskens*, aan de andere zijde van het water, in Zuid-Beveland, ligt *Vlissingen*, eertijds onder ons, als blijken zal.

Vlissingen; eene stad in het eiland *Walcheren*, ligt aan den mond of uitgang van de *Hont*, regt over het land van *Cadzand*, aan de overzijde van de Wester-Schelde, anderhalf uur gaans Zuidwaarts van *Middelburg*, — bij uitnemendheid geschikt voor handel en zeevaart. Ten Noordwesten heeft het *Oud-Vlissingen*; ten Zuiden wordt het door de Noordzee bespoeld. (*a.*)

De naamsoorsprong is onzeker. De afleiding van het woord *Flossing* of *Flessing*, dat bij de *Slijten* een *visscher* beteekent, is onzeker: zoo zou *Flessingen* een plaats van visschers, die het begin aan de plaats gegeven hebben, aanduiden. (SMALLEG. *chron.* bl. 551.) Het kan ook komen van *Vles*, hetwelk bij de Denen eb en vloed van het Zeewater beteekent. (BOXHORN *chron.* d. 1,

(*a.*) *Oud-Vlissingen* was eertijds aan de West- of Noordwest-zijde der stad gelegen, en zou reeds ten jare 620 een gehucht van visschers en een veer op Vlaanderen en omtrent het jaar 917 tot een dorp aangebouwd en met eene kerk en toren voorzien zijn geweest. De eerste inwoners van *Nieuw-Vlissingen* waren die van *Oud-Vlissingen*. Al vroeg had men de nering trachten over te brengen naar *Nieuw-Vlissingen*, en hierdoor waren vele inwoners van *Oud-Vlissingen* bij gebrek aan nering, genoodzaakt die plaats te verlaten: vóór de dagen van het Fransch beheer was *Oud-Vliss.* nog een gehucht; door den aanleg van nieuwe forten en schansen is het geheel vernield. De kerk schijnt in 1328 reeds gesloopt te zijn; want uit de afbraak is alsdan de *St. Jacobs*-kerk te *N. Vliss.* gebouwd. (*Tegenw. staat van Zeel.* d, 2, (2C) bl. 100, en *Potamo chor.* d. 2, bl. 33 en 36.) De kerk stond ter benoeming van den Abt van *Egmond*.

Digitized by Google

bl. 180.) Anderen willen den naam afleiden van de *Flesch* of *Flessche* van ST. WILLIBRORDUS, als zeide men *Flessingen*, later *Vlissingen*. Alles is daaromtrent onzeker.

De stad *Vlissingen* heeft veel geleden door watervloeden en oorlogswoede. In 1749 weervoer *Vlissingen* een zeer groote ramp door het verbranden van 3 zeer aanzienlijke gebouwen *'s Landsmagazijn*, het *Prinsenhof* en de *Oost-kerk*. In 1795 moest zij Fransche bezetting innemen, toen zij aan *Frankrijk* was afgestaan, en in 1803, bij NAPOLEON's bezoek, ging op den 12 Junij van dat jaar het *magtwoord* van hem uit, dat *Vlissingen* eene vesting, en alles aan de landzijde, tot 550 ellen van de buitengracht geslecht moest worden. In 1807 dwong hij zijnen *broeder* LODEWIJK, toen onzen koning, de geheele stad af te staan, met den grond begrepen binnen eenen boog, overal op 1800 ellen van de reeds aangelegde vestingen. De gevolgen zijn bekend: Vlissingen boog, van lieverlede het hoofd onder de overheersching. Deerlijk geteisterd, eerst door een geduchten watervloed in 1808, vervolgens door eene korte maar hevige belegering, ondervond deze stad eene opeenstapeling van ellenden, die haar voor altijd gedenkwaardig maken. In 1809, bij het bombardement, verbrandde ook dat sierlijk *Stadhuis*, het prachtigste en kunstrijkste van gansch *Zeeland*, in 1594 naar dat van Antwerpen gebouwd, op den grond van twee kloosters en eenige andere geestelijke gebouwen. Is er eene stad, die in de jammeren der vroegere jaren deelde en inen uitwendig de grootste veranderingen onderging, dan is het zeer zeker *Vlissingen*.

In de Roomsche tijden, vóór de reformatie, waren hier zooveel men weet, twee *kloosters*, een van de *geschoeide Karmeliten* en een van de *Predikheeren*: — tot het bouwen van die kloosters heeft ADRIANUS VAN BORSELEN, bij uitersten wil in het jaar 1466, eenige gelden nagelaten. (*a*.) Deze kloosters zijn wegge-

(*a*.) Gemelde ADRIANUS spreekt in zijn testament ook van *«Onze-Lieve-Vrouwe Broeders te Nieuw-Vlissingen"*.

Digitized by Google

broken en op hunne plaats is het stadhuis gebouwd, dat afgebrand en geheel weggeruimd is: — slechts een groot plein, *de groote Markt*, is daarvan overig.

Thans bestaat er wel geen klooster meer; dan er zijn evenwel eenige Religieusen van den derden Regel van den *H. Franciscus*, die eene school dirigeren van arme kinderen en deze en andere in de Christelijke leering en veelerlei handwerk onderwijzen. Eene allerheilrijkste inrigting voor de stad!

Onder de geestelijke gestichten telde men voorheen een *gasthuis*, — een *Oudemannenhuis*, — een *Armhuis* en een *Weeshuis*; thans allen vernietigd: daarbij nog een gesticht van 23 woningen voor armen, daartoe ingerigt door de liefdadigheid van Jufvr. Cornelia Quack, wed. K. Nijs: — thans moet men voor inwoning betalen.

Men vond hier vroeger de *St. Jacobs-kerk*, nu nog de *groote kerk* geheeten; een aanzienlijk gebouw, met eenen fraaijen toren, van een klokkenspel voorzien. Zij is gesticht in 1328, gedeeltelijk uit de afbraak der toen gesloopte kerk van *Oud-Vlissingen*. Zij is verwerfd en bezet met een soort van *hout*, waarin men wil dat zich geen vergiftig ongedierte verschuilen kan, noch eenig spinrag komt. — Bij het zoogenaamd *Jerusalem*, dat weleer in de kerk gevonden werd, hing een ouderwetsch *Wapenbord* met het jaargetal 1264, naar men verzekerd uit de kerk van *Oud-Vlissingen* herwaarts overgebragt. (*a*.)

De *kleine-kerk* is in 1460 begonnen: — zij was in den aanleg zeer klein, doch wegens de toeneming der bevolking is zij in het jaar 1592 de helft vergroot. Gedurende de verpanding der stad aan Elizabeth, koningin van *Engeland*, werd zij van de Engelsche bezetting gebruikt en in 1616 weer terug gegeven. Zij bestaat nog als gebouw, doch is door het bombardement geheel onbruikbaar geworden, en dient thans voor een militair pakhuis.

(*a*.) Isaac Abrah. *Chron. Reg.* bl. 108.

Digitized by Google

De *Oostkerk*, zoo genoemd naar hare standplaats in het Oostelijk deel der stad. Zij werd in 1650 begonnen en in 1654 voltooid: zij werd in 1749 den 14 Januarij in kool gelegd, en nimmer herbouwd, maakt zij met de daarbij nieuw aangelegde gebouwen, te zamen het *takelmagazijn* uit.

De *Luthersche-kerk*, voorheen het Schuttershof van *St. Joris*, is in 1735 zeer net tot een vergaderplaats ingerigt: bovendien vindt men er nog eene *Waalsche-*, eene *Engelsche-*, en eene *Mennoniten*-kerk. (*a.*)

De schrijver van de *„Oudheden en gestichten van Zeeland"* (bl. 226) zegt: de kerk van *Vlissingen*, welke over lang de naam van *St. Willibrordus-kerk* heeft gedragen, is waarschijnlijk door de Premonstreit's Heeren bediend geweest. Althans PETRUS HIERONIJMUS, oudste zoon van den President NICOLAUS EVERARDI, leeraar in de beide regten en Religieus van de Premonstreitsche orde, is Pastoor der stad *Vlissingen* in Zeeland geweest. (VALER. ANDREAS, *fasti Academ.* pag. 182.)

In vroeger tijd was de kerk van *Vlissingen* onder het Bisdom van *Utrecht*, in het jaar 1559, bij de oprigting des Bisdoms van *Middelburg* werd zij aan dat Bisdom onderhoorig gesteld; dan de stad *Vlissingen*, die in de Nederlandsche beroerten, bij het aanvangen der Reformatie, reeds in 1572 zich aan den Prins van *Oranje* onderworpen heeft, en de eerste is geweest, die zich vrijwillig voor de vrijheid zoo men het noemde of liever voor de *Religie-verzaking* verklaard heeft, werd nadat het gemeld Bisdom, in het begin der 17e eeuw, was te niet gegaan, bij de *Hollandsche zending* ingelijfd. In 1807 werd *Vlissingen* aan de Franschen afgestaan met een grondgebied van 1800 ellen rondom de stad, en ten gevolge van dien door Mgr. CAPRARA den Pauselijken gezant *à latere* te *Parijs*, in 1808 wederom van de *Holl. Zending* afgescheiden en de stad met haren omtrek als parochie gevoegd

(*a.*) *Tegenw. St. van Zeel.* d. 2, bl. 121—125.

Digitized by Google

bij de Diocese van *Gent*, totdat, — niettegenstaande geheel *Zeeland*, ten gevolge van het Concordaat in 1827 tusschen den Paus en den koning van Holland gesloten, een deel van het daarbij ingesteld Bisdom van *'s Hertogenbosch* zou uitmaken, had dit zijn beslag gehad, wat echter niet gebeurd is en waarom het voorloopig aan den Kerkvoogd van *Gent* onderhoorig bleef, — aan den Nuntius van Rome te 's Hage in 1832 werd overgegeven het het Vlaamsche deel van *Zeeland* met Vlissingen en deze derhalve dit en ook *Vlissingen*, als een afzonderlijk Commissariaat bestuurde tot in het jaar 1841, wanneer *Vlissingen* en de andere Zeeuwsche parochien van *Gent* toegevoegd zijn aan het toenmalig Apostolisch Vicariaat van *Breda*; thans echter is *Vlissingen* toegewezen aan het in 1853 heringerigt Bisdom van *Haarlem*.

De kerken van *Vlissingen* zijn door de Hervormden ingenomen en de uitoefening der R. Kath. godsdienst is verhinderd en verboden; en deze openbare uitoefening werd aldaar voor het eerst na de Reformatie wederom geoorloofd verklaard bij resolutie der stedelijke regering van den 14 Januarij 1764. Het daarbij toegestaan verlof werd echter, ten gevolge der ingebragte bezwaren van de gereformeerde kerkeraden en burgers der stad, bij resolutie van den 21 dierzelfde maand, geschorst, en deze schorsing duurde ruim veertien jaren. Zij werd eerst opgeheven bij resolutie van den 25 Julij 1778, waarbij den Katholijken vrijheid van godsdienstoefening werd gegeven met toestemming, om eene bekwame kerk, onder toezigt van gecommiteerden der regering te bouwen, op eene daartoe van stadswege beschikbaar gestelde ledige plaats in de wijk, genaamd: *„het nieuw Timmerwerf, van ouds bekend onder den naam van het land Gozen"*.

Toen men daaraan gevolg had gegeven, onstond er zoodanige opschudding onder de Hervormden, dat de stedelijke regering zich genoodzaakt zag, het katholijke bedehuis te doen sluiten, ten gevolge van de oproerige beweging, die zich ook buiten de stad verspreidde en de openbare rust in zoo hooge mate verstoorde, dat er krijgsvolk naar het eiland *Walcheren* moest gezonden

Digitized by Google

worden, om door geweld van wapenen de oproermakers te bedwingen.

Na gedurende drie eeuwen aan allerlei verdrukking ten prooi te zijn geweest, herkregen de katholijken, door de staatsomwenteling van 1795, hunne vrijheid en dien ten gevolge werd te *Vlissingen* eene statie met een Pastoor gevestigd, voor welke in 1805 eene kerk is gesticht, die reeds in 1818 moest vergroot worden, en in 1822 zeer aanmerkelijk is vernieuwd; waartoe *Zijne Maj.* goedgunstig eene aanzienlijke Subsidie heeft verleend. Deze *Roomsche kerk* voor de R. K. gemeente, was een fraaije tempel op de *pottekaai*: in 1857 is deze door eene geheel nieuwe kerk vervangen.

Onder de geleerde en vermaarde mannen, welke Vlissingen heeft opgeleverd, is Goswinus Henius een karmeliet niet ten onregte gerekend in zijne geboortestad, — die om zijne geleerdheid Bisschop van *Hirapolis in part. inf.* en wijbisschop van *Utreeht* is geworden.

Gaspar Livini (Jasper Lievensz. van Hoogelande) is om zijne ervarenheid in de Regten, door Keizer Karel V, in 1530 tot eersten President van den Provincialen-Raad van *Utrecht* benoemd.

Petrus Cunæus, ook een Vlissinger, was leeraar in de beide Regten aan de Hooge-school te *Leiden* omtrent het jaar 1612, en is vermaard door zijne schriften. Cunæus in 1586 geboren, leerde eerst de latijnsche en daarna de grieksche en hebreeuwsche talen, 25 jaren oud zijnde werd hij professor in de latijnsche taal en in de politiek en later in de Regten aan gem. Hoogeschool. De staten kende hem aanzienlijke jaarwedden toe, en Zeeland, dat in edelmoedigheid niet wilde achter staan, benoemde hem zijnen Historiograaf (Geschiedschrijver) na den dood van Jac. Eijndius. Hij overleed op het laatst van Nov. 1638, oud 52 jaren, nadat hij Raad der Universiteit en viermaal, in 1623, „24 „32 en „37 Rector magnificus was geweest. (Zie zijne schriften bij M. Paquot, *Mem.* in fol. t. 1, p. 392—395.)

Digitized by Google

Ludovicus de Dieu, geboren te *Vlissingen* den 7 Maart 1590, (*a.*) was een doorgeleerd man, tot verwondering toe ervaren in de Oostersche talen. Hij heeft een Hebreeuwsche, eene Arabische, eene Persische, een Chaldeeuwsche en Sijrische spraakkunst uitgegeven, en kende daarenboven de Hoogduitsche, Italiaansche, Fransche en Engelsche talen der voege, dat hij in alle deze redevoeringen konde houden. Hij heeft geschreven en veel uit Uitheemsche talen overgebragt in het latijn en in 't Hollandsch. Hij stierf den 23 Dec. 1642. (Paquot alsvoren t. 1, pag. 26—28 deelt zijne werken mede.)

Adrianus Willemsz. van *Vlissingen*, in *Frankrijk* gestorven, was ook zeer ervaren in de Arabische taal, enz.

Abraham Mellijn. een Predikant, te *Vlissingen* geboren, heeft een vermaard *Martelaars-boek* van zijne gezindheid uitgegeven.(hm!)

Een vrij groot aantal Zeehelden, Admiraals, enz. heeft Vlissingen opgeleverd, als onder anderen: Michiel de Ruijter, enz. Men vindt ze beschreven bij De la Ruë, *heldhaftig Zeeland* en *Geletterd Zeeland* bl. 199—206.

HENGSTDIJK, D. H.

Hengstdijk is zeer oud; men vindt daarvan op oude kaarten gewag gemaakt, als op het einde der 13e eeuw reeds bestaan hebbende onder den naam van *Heijnsdijk*. De gemeente paalt Zuid aan *Stoppeldijk*, — West aan *Ossenisse*, — Oost aan *Hontenisse*, — Noord aan de twee laatsten. Het dorp *Hengstdijk*, *Hengsdijk* of ook wel *Heinsdijk* genoemd, liggende 1½ uur Noordwest van *Hulst*, is een klein dorp, dat volgens sommigen

(*a.*) Louis de Dieu, vader van Daniël, grootvader van onzen Ludovicus, was van *Brussel* afkomstig, bediende van Karel V, die hem brieven van Adel verleende voor hem en zijne gansche familie, voor hunne bewezene diensten. (Zie de la Ruë, *gelett. Zeel.* bl. 200.)

Digitized by Google

zijnen naam ontleent van HENGIST, die in 470, de Saksen, zijne landgenooten in Brittanië te hulp kwam. De kerk is den katholijken ontweldigd geweest; zij is door de Protestanten gebruikt geworden tot het jaar 1796, wanneer zij weder aan de katholijken is overgegaan: zij is aan de H. Maagd en Martelares CATHARINA toegewijd en voorzien van een orgel. Tegen de kerk staat een toren, in 1645 gebouwd, met eene hooge spits. waarop, in plaats van eenen haan, een paard (hengst) staat, als het zinnebeeld van den naam der gemeente. In den toren, van een slaguurwerk voorzien, hangt eene luiklok, die de grootste is van geheel Hulster-Ambacht. Blijkens een daarop geplaatst randschrift, is die klok in 1669, door de regeering van voornoemd Ambacht en door de kerkmeesters der gemeente geschonken. (*a.*) Vóór het jaar 1796 hebben de katholijke inwoners hunne godsdienst te *Hontenisse* moeten uitoefenen; sedert dien zijn zij daarvan afgescheiden en maken zij weder eene zelfstandige parochie uit.

De Abdij van *Trunchin* (*Drongen*) bij Gent, had weleer verscheidene landhoeven onder het gebied van *Hengstdijk*, en de Abt was de patroon of had er het vergevingsregt der kerk.

Onder het bestuur van den huidigen pastoor W. A. LEPPERS werd den 4 Nov. 1874 besloten tot het bouwen van eene nieuwe pastorij over te gaan. In het begin van '75 werd het oude bouwvallige huis afgebroken en half Mei een begin gemaakt met den herbouw op de oude fondamenten. Volgens eene teekening van den Heer P. SOFFERS, architect te Ginneken is de nieuwe bouw opgetrokken en voor het einde van dat jaar '75 geheel voltooid.

Het oude kerkhof is den 28 Sept. 1803 herwijd door den Z. E. Heer Deken.

(*a.*) Bij den inval der Franschen in *Staats-Vl.*, ten jare 1794, is deze klok, welke zij voornemens waren zich toeteeigenen, uit den toren genomen, en eenige jaren lang, door zekeren PIETER DE SMET, landbouwer aldaar, in eene schuur bewaard geworden.

Digitized by Google

Pastoors *van* Hengtsdijk.

1622. Uit een oud Register van 1622 tot 1636 en van ″39 tot ″45, blijkt, dat in Julij 1622 Petrus Billot, Bacelier formeel in de H. Godgeleerdheid, pastoor was van *Hengstdijk*. Hij werd in Februarij ″36 gevankelijk weggevoerd; doch kwam den 2 Febr. ″39 terug en stierf daar en werd den 14 Julij ″42 begraven.

1642. Nicolaus Lust, een kanonik der orde van premonstreit, waarschijnlijk van de Abdij van Tronchiennes, was de onmiddelijke opvolger. Hoelang hij pastoor is geweest, is mij niet bekend; alleen kan ik zeggen, dat een huwelijks-register den 3 Aug. ″45 door hem nog geteekend is. Tijdens de reformatie hebben de inwoners van *Hengstdijk* geparochiëerd te *Hontenisse*.

Men verhaalt, dat de katholieken, na het vertrek van den Predikant, zich in het bezit gesteld hebben van de kerk en de pastorij en tevens van hare aanzienlijke inkomsten. De goederen bestonden in 86 gemeet en 108 roeden bouwland en aan kapitaal en renten in eene som van 18784 francs.

De kerk werd weer van hare bezittingen beroofd tijdens de Fransche overheersching, en door een tweevoudig besluit van 26 Germinal en 29 Prairial van het jaar ″10 werden al die goederen toegewezen aan de consistoriale kerk van *Axel*.

1797. De eerste pastoor na de Reformatie is geweest Nicolaus Brouwers, geboren te *Philippine*. Het eerste wat ik vind is eene begrafenis op den 20 Maart 1797 door hem opgeteekend; derhalve was hij alsdan of vroeger pastoor. Een overgroot getal doopelingen vindt men gedurende de jaren 1798 tot 1802 aangeteekend.

Hij overleed den 6 Jan. 1805 in den ouderdom van 53 jaren en ligt begraven ter rechterzijde van den ingang der kerk.

1805. Tijdens de ziekte van den pastoor, reeds voor den 20 Nov. 1804 bediende Gregorius Jud. Theod. Jos. van Eechaute de parochie en teekende zich als pastoor den 23 Febr. 1805. Hij

Digitized by Google

was geboren te *Eeckelaere* en noemt zich: *sacri ordinis cappucinorum prædicator generalis, pœnitentiarius major, etc....* Hij heeft het inwendige der kerk behoorlijk in orde gebragt, en stierf alhier den 25 Nov. *'16* oud 68 jaren.

De onderpastoor van *Hontenisse* C. VAN DRIEL en de pastoor van *Stoppeldijk* E. J. GEERS bedienden voorloopig de parochie.

1816. J. VAN BUIJNDER werd pastoor en deed een uitvaartdienst den 21 Dec. *'16*, en reeds in het midden der maand Mei 1818 vertrok hij als pastoor naar *Lamswaarde.*

1818. PHILIPPUS PHARAZIJN volgde in Junij *'18* op als pastoor, terwijl de parochie in dien tusschentijd door C. J. VAN WEGHE werd bediend. PHARAZIJN schreef zijn eersten doopeling in den 21 Junij en zijn laatsten den 13 Jan. *'24*. Tijdens zijn bestuur zijn ten jare *'22* belangrijke herstellingen gedaan aan de kerk en de pastorij.

1824. A. POELMAN werd in April *'24* pastoor; hij doopte voor den laatsten maal den 13 Maart *'29*; of hij vertrok of stierf, is mij niet bekend.

1829. JOANNES BAPTISTA BONAREUS, onderpastoor van *Melsen* werd opvolger, die ten gevolge van de Belgische révolutie tegen het einde van het jaar *'30* vertrok en pastoor werd te *Calloo*; hij was de laatste pastoor uit het Bisdom van *Gent.*

Van nieuwjaar *'31* werd de parochie bediend door den kapellaan van *Hontenisse* J. B. DE MAEIJER als deservitor, hij bleef er tot het begin van *'33*, toen de parochiën van het distrikt van *Hulst* onder het bestuur der hollandsche Missie kwamen.

1833. P. THIELINGS, kapellaan te *Middelburg*, werd pastoor in Febr. *'33*, en in *'35* werd hij verplaatst als pastoor naar *Hoorn en Goes.*

1835. WILHELMUS ANTONIUS VAN DAM, geboren te *Utrecht*, den 30 Oct. *'16* priester gewijd, werd kapellaan benoemd te *Hoogland*, later *Aalmoezenier* bij het leger te velde, in Dec. *'35* pastoor aldaar, in *'36* pastoor te *Hontenisse*, in *'41* pastoor der 1e. klas te *Vlissingen* en hij nam zijn ontslag als pastoor in

Digitized by Google

„47; intusschen was hij door Z. Maj. den koning benoemd den 3 Julij „43 tot *ridder van den Nederlandschen Leeuw.*

1836. JOANNES FRANCISCUS SMULDERS, geboren te *Tilburg* den 18 Nov. 1804, werd den 21 Dec. „36 pastoor, te voren kapellaan te *Hontenisse*, den 21 April „32; hij vertrok den 7 Jan. „41. als pastoor naar zijne vroegere standplaats *Hontenisse*, waar hij nog heden met jeugdigen ijver aan het heil der zielen arbeidt. (*a.*)

1841. JUDOCUS EISEN, geboren te *Wamel* (Gelderland) den 1 Jan. „13, werd priester den 20 Mei „37, kapellaan te *Hulst* den 7 Dec. „37, pastoor te *Hengstdijk*; en later 11 Mei „54 verwisselde hij zijne parochie met JOANNES FR. ANT. SIJBERTZ, pastoor te *Zuiddorpe*, alwaar hij verbleef tot 24 Nov. 69, wanneer hij om gebrekkelijkheid zijn ontslag nam, en naar zijne geboorteplaats wederkeerde, waar hij den 13 Dec. „75 plotseling is overleden. Hij was een verstandig priester, — de vriend zijner parochianen.

1854. JOANNES FRANCISCUS ANT. SIJBERTZ, voornoemd was te *Almelo* geboren den 8 Maart 1804, priester gewijd te *Munster* den 24 Sept. „28, hij werd eerst pastoor te *Philippine*, daarna te *Zuiddorpe* en den 11 Mei „54 pastoor te *Hengstdijk*.

Hij was een godvreezend en voorzigtig priester, die zich vooral beijverde om met zijne geringe middelen de kerk te versieren. Vele jaren leed hij aan de kanker aan zijn hoofd.

In Sept. „72 kreeg hij als assistent FRANCISCUS VAN EEKELEN theologant, die tot na zijnen dood, 26 Mei „73, daar bleef en bij de komst van den nieuwen pastoor den 21 Junij „73, als kapellaan naar *Dongen* vertrok.

SIJBERTZ rigtte den 9 Nov. „62 den *H. Kruisweg* op, en stelde den 21 Dec. „72 eene *Congregatie voor jonge dochters in, onder*

(*a.*) Omtrent dien tijd (Junij „41) is het distrikt van Hulst of liever Staats-Vlaanderen onder het geestelijk bestuur van het Vikariaat van *Breda* gekomen.

Digitized by Google

den titel van O. L. Vr. Onbevlekt Ontvangen. — Eindelijk schonk hij, tijdens zijne ziekte, een milde gift aan het parochiaal armbestuur, en bestemde een aanzienlijke som voor eenen lateren bouw eener nieuwe kerk.

1873. WILLIBRORDUS ALOIJSIUS LEPPERS, te *Riel* geboren, laatstelijk kapellaan te *Oud-Gastel*, werd opvolgend pastoor den 21 Junij '73. Hij stelde den 7 October '73 eene *mannen-vereeniging der H. Familie* in.

HONTENISSE-GROENENDIJK, D. H.

Hontenisse, eigenlijk "*Ontéenesse*" (d. i. schor tegen de *Ontée* of den stroom tegen het land, (*a.*)) eene gemeente, de talrijkste van Staats-Vl., paalt Noord aan de gemeente *Ossenisse*, — Oost aan *Graauw en Langendam*, Zuid aan *Hengstdijk* en *Hulst*, — West aan *Stoppeldijk* enz. — Zij beslaat eenige polders en bevat drie kerkdorpen, *Kloosterzande*, *Groenendijk* en *Lamswaarde*, met de gehuchten *Kuittaart*, *Ter-Hoole* en *Wal-* of *Welsoorde*, en de buurschappen de *Molenhoek*, *Kruisdorp*, *Kruispolderkaai*, *Baalhoek*, *Noordstraat*, *Waterstraat*, *Kreverhille* en een gedeelte van *Roversberg*. — Zij telt twee Roomsche kerken, ééne te *Groenendijk* en ééne te *Lamswaarde*, en ééne Prot. kerk te *Kloosterzande*. Een klein getal der katholijken, in het zuidelijk gedeelte dezer gemeente, behoort kerkelijk onder *Hulst*.

Vroeger bestonden er twee parochiën, ééne te *Nieuw-Hontenisse* en ééne te *Oud-Hontenisse*, welke laatste door overstroomingen is te niet gegaan. (*b.*) Bij de omschrijving van het nieuwe Bis-

(*a.*) Volgens anderen "*Hond-nisse*", schorre aan de *Honte* of *Hond*: van 1232 was op het wapen der gemeente afgebeeld een *hond* met een lam.

(*b.*) Dit zegt het "*Handboekje voor de zaken der R. K. Eered*". (1858) bl. 137. In het jaar 1730 waren, als blijkt uit eene opneming der bevolking, zeven achtste gedeelten, in het Hulster-Ambacht, de R. Kath. godsdienst toegedaan. Zij hadden er toen 2 kerkschuren, ééne te *Lamswaarde* en ééne te *Hontenisse*.

Digitized by Google

dom van *Gent*, ten jaren 1561, vindt men als verschillende parochiën genoemd *Hontenisse* en *Audt-* (*Oud*) *Hontenisse*. Meijerus verhaalt, dat de laatste in 1384 overstroomd en 100 jaren lang drijvende gebleven is. Zij bleef na de bedijking wederom niet lang beverscht, maar bezweek den 14 December 1511 en werd eerst in 1616 op nieuw als *Kruispolder* bedijkt. Op dezen bodem stond dus eenmaal de als aanzienlijk beschrevene kerk van *Oud-Hontenisse*. (*a.*) De kerk van *Hontenisse* of *Nieuw-Hontenisse* lag in den Zuidhoek van den *Noordpolder*, blijkens eene kaart van 1575, waar zelfs de naam van *Nieuw-Hontenisse* er bij staat. De kerk van *Hontenisse* was eertijds onder het patronaat van den Heer van *Heule*. Zij werd lang bediend door twee *Karmelieten*, tot in de 18e eeuw, als wanneer volgens herhaalde besluiten der Algemeene Staten zulks werd verboden, waarom deze bij versterf, door wereldlijke Geestelijken zijn moeten vervangen worden. (*b.*) De kerk was eertijds aan den *H. Martinus* toegewijd.

Bij het opkomen der Reformatie alhier, hebben de protestanten in 1645 zich te *Hontenisse* gevestigd en de kerk ingenomen. Van dien tijd af hebben de katholieken de H. Mis moeten hooren op het belgisch grondgebied en andere godsdienst-pligten moeten waarnemen. Eerst hebben vreemde priesters ter sluik Mis gelezen in huizen of stallen; in 1650 is er eene *schuurkerk* gebouwd in het gehucht *Groenendijk*, die mogt gebezigd worden, mits 's jaarlijks 60 gulden recognatie-penningen aan de protestanten te betalen. In 1751 is deze noodkerk afgebrand door het licht van de Godslamp, doch het volgende jaar weer herbouwd.

De tegenwoordige kerk der parochie *Hontenisse* staat te *Groenendijk*, 2 uren Noord van *Hulst*, gemeente en ruim $^1/_4$ uur van

(*a.*) Het verdronken *Oud-Hontenisse*, met de prachtige kerk en het kerkhof lag nabij *Walsoorde*, bij de boerderij, welke men heden nog het *kasteel* noemt.

(*b.*) *Tegenw. staat van alle volkeren*, d. 12, bl. 521. Deze besluiten van 19 Julij 1730, en van 12 Maart 1731, vindt men in het *Groot Placaatboek*.

Digitized by Google

Hontenisse: deze kerk, die zeer fraai is, voorzien van 3 Altaren en een Orgel, met toren en uurwerk, erkent ook den *H. Martinus* als haren Patroon. Zij is in 1870 gebouwd en in 1871 ingezegend door den Z. E. Heer C. A. Buijs, Deken van *Hulst*.

In 1795, onder het bewind van Frankrijk, hadden de protestanten geene pretentie meer; echter in 1800 zijn de beëedigde priesters gekomen; en wel de eerste Pater Dobbelaar, met dit gevolg, dat de wettige priesters, eerst in een schuur en daarna heimelijk in een of ander huis hunne functiën moesten verrigten tot het jaar 1802 of 1803.

Tot 1771 hebben de paters hier de goddelijke en pastorele bedieningen waargenomen; daarna de wereldsche priesters.

Na de Reformatie ressorteerden *Hengstdijk* en *Ossenisse* onder *Hontenisse*, uit hoofde de protestanten deze twee parochiën hadden ingenomen; dit bleef zoo tot de omwenteling der fransche Republiek in 1795, wanneer zij wederom een eigen pastoor hebben verkregen. Verder is in 1809 van deze parochie genomen een deel van den *Kruispolder*, hetwelk thans behoort aan *Lamswaarde*.

In het jaar 1858 is te *Hontenisse* een bijzondere begraafplaats aangelegd, die gebenediceerd is door den Z. E. Heer Aug. van Heck, deken van Hulst.

De oude Broederschappen, als van den *H. Rozenkrans*, enz. zijn door den Bisschop van *Gent* opgerigt; — het *Geestelijk-Verbond* door den oversten der Holl. Missie, Mgr. Antonucci; de latere door den Bisschop van *Breda*.

Hier wordt bijzonder vereerd de *H. Albertus*, patroon tegen de koorts.

De geestelijken van het klooster van *Duinen* bij *Veurne* (later te *Brugge*) bezaten eertijds in het Hulster-Ambacht het *Hof ten Zande* en het gebied van *Hontenisse*, hetwelk wel 3,500 gemeten bevatte. In het gebied van *Ossenisse* bezaten zij insgelijks verscheidene akkers en weilanden, door de graven van Vlaanderen als Heeren van dit gebied, aan hen geschonken. (*a*.)

(*a*.) Sanderus, *Fland. illustr.* t. 3, pag. 259.

Digitized by Google

Bij JANIÇON, BACHIENE en andere schrijvers vindt men gewag gemaakt van een dorp en polder van *Hontenisse*, die als zoodanig niet meer bestaan, en toen die schrijvers leefden, reeds niet meer bestonden. Zij schijnen daarmede den *Kruispolder* en het *Kruisdorp* bedoeld te hebben. Allereerst vinden wij van een *Hontenisse* (zijnde het schor of de droogte bij de Honte) gewag gemaakt, in een charter van FILIPS, Graaf van *Vlaanderen*, van 1183, waarbij hij aan de kerk van de *H. Maagd* te *Coesvorden*, het *Werpland* of *Zand* geeft tusschen *Hontenisse* en *Ossenisse*. Dit *Zand* is de tegenwoordige *Maria-polder*, daar de *Zandpolder* reeds in 1170 vermeld wordt, ten jare 1245, in het bezit van de Abdij van *Duinen* geraakt. (*a*.)

GERARDUS VAN HONTENISSE, was van jongs af vatbaar en schrander; hij werd Preekheer en hoogleeraar in de H. godgeleerdheid, provinciaal van *Teutonië*, biecht-vader van den Graaf van Vlaanderen. Hij was een van de vermaarde mannen van het Preekheeren-convent van *Antwerpen*: hij stief in 1388. (SANDERUS *chor*. t. 3, pag. 4.)

PETRUS DE FORO. van *Hontenisse*, was eerst cellier en werd 27e. Abt van *Duinen* in 1418; hij overleed in 1442. (SANDERUS, t. 2, pag. 96.)

BRANDO JOANNIS (JANSZ, of JANSSENS) geboren te *Hontenisse*; monnik van *O. L. Vr. van Duinen*, schreef een kronijk van *Duinen* en nog een ander van het begin der wereld tot 1428. (SAND. t. 2, pag. 99.)

(*a*.) Uit vergelijking van oude kaarten enz. blijkt het, dat dit *Hontenisse* zich uitstrekte, behalve over de gronden van den *kruispolder* in 1616 en den *Wilhelmuspolder*, in 1644 bedijkt, ook nog over de *Noordijkpolder* en hetgeen tegen al deze landen nog in zee ligt. De eerstgenoemde gronden waren in 1509 overstroomd.

Digitized by Google

Pastoors *van* Hontenisse.

1772. Joannes Adriaansens werd pastoor in 1772; hij was de eerste wereldsche priester, omdat de Edelmogende Staten geen anderen wilden toelaten. Deze pastoor en Thomas Vervoort, zijn kapellaan, omdat zij den eed niet wilden doen, door de Fransche Republiek geeischt, zijn verraden, gevangen en in den kerker geworpen waarin zij verbleven tot het jaar 1802, wanneer zij losgelaten en weêrgekeerd en verplaatst zijn: J. Adriaansens naar *Gimbergen* en T. Vervoort naar *Philippine*.

1803. L. Dregghe werd pastoor in 1803.

1810. M. C. de Rijcke.

1814. F. van der Meulen.

1815. J. van Driel.

1817. C. J. van de Weghe.

1819. Eg. J. Geerds.

1820. P. H. Quidé.

1825. Benedictus Vaeí, die in „28 naar *Nieuwkerke* is verplaatst.

1828. Joannes Benedictus de Maeijer, in „30 verplaatst naar *Heldreghem*.

1830. Joannes Baptista van den Bogaert, van *Tielrode*.

1832 of **36.** Wilhelmus Antonius van Dam, te voren Aalmoesenier te *Utrecht*, werd hier pastoor en werd in die betrekking overgeplaatst naar *Vlissingen* den 15 Mei „41.

1841. Joannes Franciscus Smulders, geboren te *Tilburg* den 18 Nov. 1804, werd pastoor den 7 Junij „41.

Kapellanen *van* Hontenisse.

1832. Joannes Franciscus Smulders, uit het Bisdom van *'s Bosch*, geboren te *Tilburg*, werd kapellaan in „32.

1840. Judocus Cammaert, geboren te *Ossenisse* den 8 Jan. „16, werd hier kapellaan den 7 Junij „40, en pastoor te *Philipine* den 7 Junij „43.

Digitized by Google

1843. JACOBUS VAN IERSEL, geb. te *Ginneken* den 18 Sept. *'17*, werd kapellaan den 16 Junij *'43*, en kap. te *Oosterhout* den 28 Sept. *'46*.

1846. JOANNES VAN DEN BOSCH, geb. te *Oudenbosch* den 6 Dec. *'23*, werd kapellaan den 28 Sept. *'46*, en kap. te *Vlissingen* den 30 Junij *'48*.

1848. PETRUS JOSEPHUS KOOPMANS, geboren te *Etten* den 1 Julij *'25*, werd kapellaan den 30 Junij *'48*, en kap. te *Hulst* den 6 Sept. *'49*.

1849. FRANCISCUS DE SMET, geb. te *Kemseke* den 10 Oct. *'15*, werd kapellaan den 30 Sept. *'49*, en kap. te *Graauw* den 15 Mei *'51*.

1851. CORNELIUS LAUWERIJSEN, geboren te *Hoeven* den 1 Maart *'26*, werd kapellaan den 15 Mei *'51*, en 2e. kap. te *Prinsenhaye* den 5 Sept. *'56*.

1856. WILHELMUS VERKAAR, te *Breda* geboren den 2 Nov. *'28*, werd kapellaan den 5 Sept. *'56* en kap. te *Lamswaarde* den 29 Sept. *'56*.

1856. WILHELMUS ARNOLDUS BOERKAMP, geboren te *Grave* den 7 Mei *'20*, werd kapellaan den 29 Sept. *'56*, en hij is overgegaan naar het Bisdom van Haarlem den 4 Febr. *'57*.

1857. CORN. LAUWERIJSSEN, (Zie boven) werd kapellaan den 4 Febr. *'57* en pastoor te *Koewacht* den 10 Nov. *'62*,

1862. PETRUS VAN VOOREN, geb. te *Yzendijke* den 15 Sept. *'31*, werd kapellaan den 13 Nov. *'62*, en kap. te *Hoeven* den 28 Junij *'67*.

1867. PETRUS CORN. VERHOEVEN, geboren te *Breda* den 10 Dec. *'42*, werd kapellaan den 28 Junij *'67*, en 1e. kap te *Wouw* den 30 Sep. *'69*.

1869. WILHELMUS VAN HEES, geb. te *Alphen* den 6 Junij *'41*, licentiaat in de Godgeleerdheid, was opvolger den 30 Sept. *'69*, en werd professor in het groot Seminarie te *Hoeven* den 24 Sept. *'72*.

Digitized by Google

1872. ARNOLDUS MART. ANT. DE KORT, geb. te *Breda* den 26 Oct. *n*38, werd kapellaan den 24 Sept. *n*72, en pastoor te *Groede* den 31 Dec. *n*74.

1874. PETRUS JOANNES SCHOEN, geb. te *Steenbergen* den 22 Nov. *n*44, werd kapellaan den 31 Dec. *n*74.

KLOOSTERZANDE.

Kloosterzande, meestal alleenlijk *het klooster* genoemd, een dorp onder de burgerlijke gemeente *Hontenisse*, welks gronden vóór de bedijking onder den naam van *Zand* bekend waren. Onder dit dorp vindt men het *Hof* of *Huis te Zande*, en dit *Huis* was vroeger een klooster van de orde van den *H. Bernardus*, onderhoorig aan de Abdij van *Duinen* te *Brugge*, (*a*.) welke hier aan-

(*a*.) De vermaarde Abdij van *Duinen* in den omtrek van *Veurne* (later overgebragt naar *Brugge*) was omstreeks het jaar 1128 gesticht door FULCO, monnik van het klooster te *Font. Morignij*, onder het Bisdom van *Bourges*. Nadat hij eenige jaren het kleed der Congregatie van *Savignij*, in Normandië, gedragen had nam hij dat der Cistersienser-orde aan, in het kapittel gehouden te *Clairvaux* den 31 Mei 1138, en legde er het bestuur niet alleen over de Abdij van *Duinen*, maar ook over die van *Clairmarais*, nog vroeger door hem gesticht, in de handen van den H. BERNARDUS *van Clairvaux*. — Men leest dit in het "*Jaarboekje* CADSANDRIA" *voor* 1857, (bl. 222—226) in een anders lezenswaardig opstel, door L. C. MEIJER, Pred. te *Hontenisse*, nopens den oorsprong en de lotgevallen van dit 7 eeuwen oud *Huis-te-Zande*. Hij vergist zich echter wel eens! Dit klooster is immers reeds in 1107 te *Veurne* tusschen *Duinkerke* en *Nieuwpoort* gesticht. De eerste stichter was LIGERIUS, een Franschman en Benedictijner monnik, onder welken Abt en zijnen opvolger als Abt FULCO, de eerste monniken van *Duinen*, den regel van den H. BENEDICTUS hebben gevolgd tot het jaar 1138, wanneer zij zich aan den H. BERNARDUS, die ook te *Veurne* en *Duinen* gepredikt heeft, hebben onderworpen en zijnen regel omhelsd hebben. Deze Abdij nam toe in geld en goederen, door giften der Graven van Vlaanderen en anderen, blijkens onderscheidene diploma's bij MIRÆUS en elders. Toen de Abdij van *Duinen* in het jaar 1577 door de ketters verwoest was hebben de monniken, nadat zij langen

Digitized by Google

zienlijke goederen bezat. Ongeveer 70 jaar had het klooster van *Duinen* te *Veurne* oorspronkelijk opgerigt, onder den regel gestaan, van den *H. Bernardus*, toen het, ten jare 1196 den 22 Junij eene gift ontving van Graaf BOUDEWIJN *van Vlaanderen en Henegouwen*, later keizer van *Konstantinopel*, en van zijne gemalin MARIA. Hij gaf tot een altijddurend geschenk „het geheele land „van de zee, gelegen tusschen *Hosnisse* (thans *Ossenisse*) en „*Hontenisse*, genaemd *Werplant* of *Sant* (*Zand* of *Zande*), met al „regt daarvan afhankelijk, en alles wat de zee er in 't vervolg „zal bijvoegen, tezamen met de geheele tienden", — welke landen en tienden met hunne ap- en dependentien, voormaals behoord hadden aan het Huis van *O. L. Vrouw* der *Cluijs* te *Coffard* (zegt MIRÆUS Dipl. t. 4, pag. 213) d. i. *Chosvorde*, *Coesvorde* of *Calfsvorde*, gelegen in de gemeente van *St. Gillis*, in het Land van Waas, uit kracht eener akte van schenking van den Vlaamschen Graaf FILIPS VAN DEN ELZAS, in het jaar 1183. (*a.*) Het blijkt dat de gezegde FILIPS, de vader van BOUDEWIJN, de voornoemde landen aan de Abdij van *St. Pieter* te *Gent* had geschonken, die ze weder in het bezit van Graaf BOUDEWIJN stelde, om ze aan de Abdij van *Duinen* te verleenen (*b.*) Men weet dat dit geschied

tijd gedwaald hadden, te *Brugge* een klooster onder denzelfden naam opgerigd in het jaar 1626, op de plaats waar tevoren de Abdij van *Doest* of *Ter-doest* gestaan had. (Zie deswegens SANDERUS, *Flandr. illust.* t. 2, pag. 94 en volg., en C. SMET, *h. en roemw. pers*, d. 2, bl. 180 en 517.) Voornoemde Abten, LIGERIUS en FULCO zijn beide zalig verklaard en worden als zoodanig gevierd door de Cisterciënser monniken. (SAND. ibid. pag. 95.)

(*a.*) Het Huis of klooster van *Chasvorde* of *Coesvorde* genoemd *O. L. V. van Cluijsen*, had het regt eener parochiekerk (*Ecclesia*,) en het altaar (Altare) was reeds lang aan de Abdij van *St. Pieter* te *Gent* geschonken; — dit was bevestigd door SIMON, Bisschop van *Doornik*, in 1140 en door zijnen nazaat den Bisschop GERARDUS in 1150, als ook door den Paus EUGENIUS III in 1145 (MIRÆUS *Dipl.* t. 2, p. 967., t. 3, pag. 47 en t. 3, pag. 41.) De monniken van het klooster te *Coesvorde* behoorden tot de Abdij van *St. Pieter*. De overblijfsels dragen nog heden den naam van *Cluijsenhof*.

(*b.*) Deze soort colonie der *Gentsche St. Pieters-Abdij* schijnt een bestuur gehad

Digitized by Google

is met den last van er eene kapel te bouwen en dagelijks eene Mis te doen voor den Graaf en de zijnen. Echter weet men niet of de Abdij van *Duinen* terstond daaraan voldaan heeft; — of deze kapel dadelijk is opgerigt, of — de overstrooming van 1214 dit werk weder kwam vernielen. (De kronijk van *Duinen* zegt het niet.) Van elders is ons bekend, dat die Abdij omstreeks 1232 te *Hontenisse* dijken legde. Het was zonder twijfel, na dit werk der beversching, dat NICOLAAS VAN BELLE, veertiende Abt van *Duinen* (van 1232 tot 1253,) te *Zande* eene *kapel*, 2 schuren, woonhuizen en eene poort liet bouwen. (*a.*) Onder den 19e Abt JOANNES VAN OOSTBURG (1280 tot 1299) overstroomde *Zande*, waar-

te hebben, in zekere opzigten verschillend van dat van *Duinen*. Vandaar dat bij Akte van 6 Junij 1160 DIRK VAN AALST, zoon van IWAN en echtgenoot van LAURETTE, dochter van DIRK VAN DEN ELZAS, de Monniken van het huis van *Cluijsen* begiftigd had met een groote uitgestrekheid lands te *St. Gilles*, (DUCHESNE, *Maison de Guines*, *pag.* 27, *preuv. p.* 220) en dat volgens een stuk van 2 Julij 1197, de Abdij erkent van het *Cluijsenhuis* ter leen ontvangen te hebben 100 mark zilver, waarvoor tot borg gegeven werden al de inkomsten van de Abdij te *Vracene*, en 76 mark daarenboven, verbindende zich de Abdij, om jaarlijks tot aan de oplegging van het kapitaal op te brengen zes mudden tarwe en één mud rogge.

Het is onbekend, wat de rede was, waarom de monniken van *St. Pieter* zich genoodzaakt vonden, om ten voordeele der Abdij van *Duinen*, het bezit van de gronden van *Zande* af te staan. Zoowel de genoemde Akte van begiftiging van 23 Junij 1196, door Gr. BOUDEWIJN en zijne gemaliu, als die, waarbij twee dagen later, den 24 Junij, HUGO, Abt van *St. Pieter* en geheel zijn kapittel, deze overdragt erkennen, bewaren beide op dit punt het stilzwijgen.

Het oogmerk alléén der gift gedaan aan de Abdij van *Duinen*, blijkt in de eerste dezer Akten. «De broeders van *Duinen*", zeggen de schenkers, «moesten «eene kapel stichten, en er dagelijks de goddelijke Dienst verrigten tot de kwijt«schelding der zonden van den Graaf en de zijnen en tot hunne zaligheid, — tot «belooning waarvan de Graaf en zijne huisvrouw hun geven en vergunnen als zuivere «en altijddurende aalmoes de tienden van geheel dezen grond, zoodanig als die «zich uitstrekt tusschen *Suthmera* en *Northmera*, zonder onderscheid van het land, «door hen of door anderen bezeten en ingedijkt".

(*a.*) Onder het bestuur van den 16en Abt THEODORICUS VAN BRABANT (van 1259 tot 1265,) werden de hoeve van *Zande* en die (cellen) van *Neerhof* (*Noordhof*) en *Frankendijk*, die nabij gelegen waren, met muren en grachten omringd.

Digitized by Google

schijnlijk in 1287 oude stijl, en waren de monniken driemaal genoodzaakt zich te verspreiden door de vlugt voor het water. In 1577 of „78 is het klooster verwoest door de geuzen, zoo burgers als soldaten, doch later niet weer hersteld.

Intusschen hebben die van *Duinen* eene kapel gesticht op „*'t Sandt*" of te *Zande*, en waarschijnlijk heeft die kapel den grond gelegd tot het naderhand ter zelfder plaats gebouwde klooster. Het later ontstane dorp *Kloosterzande* heeft vermoedelijk zijnen naam ontleend van dit huis, als zeide men *klooster te Zande*. De voormalige klooster-kapel is thans ingerigt tot eene kerk voor de hervormde gemeente van *Hontenisse*.

Het *Huis* te *Zande* werd, met de daarbij behoorende grondeigendommen, en nog eenige andere bezittingen, aan de Proostdij van *Eversom* toekomende, in 1582, door de Staten van Vlaanderen, aan Prins WILLEM I, dien de koning van *Spanje* eenige van zijne eigendommen in het Graafschap *Bourgondie* had ontnomen, geschonken, om hem, voor het verlies daarvan, eenigermate schadeloos te stellen. Dit klooster te *Zande*, bragt zoo men zegt, wel 40,000 gulden 's jaars op, „waarvan de Prins geen genot heeft gehad, dan alleen Prins MAURITS", zegt AITZEMA, d. 2, bl. 70, „na de overgave van *Hulst*, waardoor het *klooster van Santen* „en de *Proostdie van Eversom*, dependentie van de Abdij van „*Duijnen* voornoemd, weder onder zijn gebied kwamen". — Toen in 1583 de stad *Hulst* door den Hertog van PARMA vermeesterd was, ging deze gift van zelfs te niet; doch sedert Prins FREDERIK HENDRIK in 1645 die stad onder het gebied der Staten bragt, is het voormelde regt van eigendom door de Alg. Staten, ten behoeve van dien Prins en zijne nakomelingen, bij resolutie van 16 April 1646, bevestigd en zijn de goederen den 5 Mei daaraanvolgende overgedragen, welke dan ook bij de deeling der nalatenschap van Prins WILLEM III in 1732, aan WILLEM IV Prins van *Oranje*, zijn toegewezen. Later was dit Huis, met de vrij aanzienlijke in den omtrek gelegene bezittingen, het eigendom der erfgenamen van wijlen Z. M. koning WILLEM II, wiens

Digitized by Google

rentmeester dat *Huis te Zande* bewoonde. (*a.*) Het huis *Kloosterzande*, dat eeuwen lang een merkwaardig gesticht in de gemeente van *Hontenisse* is geweest, werd in het jaar 1856 gesloopt. Het *Huis te Zante*, een kroondomein, werd den 4 Nov. van dat jaar openbaar voor afbraak geveild en verkocht voor eene som van *f* 3425: het grijze gebouw werd ter aarde geworpen en de eerwaardige overblijfsels, ook de klok en het uurwerk, stoven alras tot allerlei doel uit elkaar, en de plaats, waar eens het bevallig klooster zijne torenspits ophief en later het Hof prijkte in 't midden van het statig geboomte, is thans naakt en eenzaam geworden. (*b.*)

Gedurende bijna vier eeuwen bleef de Abdij van Duinen in het ongestoord bezit van het klooster te *Zande* met zijne uitgestrekte onderhoorigheden: doch later is haar alles ontroofd, en van toen af bij de veranderde bestemming is het klooster het Hof te Zande geheeten en sedert dit in een vorstelijk Lusthof herschapen was, hebben de Prinsen van Oranje, in weerwil van den verren afstand, het meermalen bezocht. Prins WILLEM V kwam onder anderen in 1785 hier vertoeven; en een der zalen droeg tot aan de slooping den naam van: de *Prinsendaal*. (*c.*)

HOOFDPLAAT.

De gemeente *Hoofdplaat* is van eene jonge dagteekening en paalt Noord aan de *Honte* of *Westerschelde*, O. en Zuid aan

(*a.*) Door de wet van 26 Aug. 1822 waren het *Hof-te-Zante*, en de bedoelde goederen, aan Z. M. Koning WILLEM I afgestaan, die ze aan de Maatschappij ter bevordering van Volkvlijt den 20 Dec. 1826, onder meerdere, heeft verkocht. Bij Art. 60 van het tractaat met *België*, gesloten den 5 Nov. 1842, zijn die zelfde goederen wederom in vollen eigendom overgegaan aan Z. M. WILLEM II, met genoegen ook der Maatschappij.

(*b.*) VAN DER AA, *Aardr. Woord.* en het „*jaarboekje* CADSANDRIA" (over 1857) bl. 226.

(*c.*) *Cadsandria* bl. 223 en 225.

Digitized by Google

Biervliet, *Yzendijke* en *Schoondijke*; zij bevat slechts eenen polder van dien naam en het gehucht *Nommer-een*, met de buurt *Slijkplaat*. (*a.*)

Het dorp ligt in dien polder, 3 uren Noordoost van *Oostburg*, niet ver van den Zuidelijken oever der Westerschelde. In de eerste staatsstukken is het meestal *Hoogplaat* gespeld. De hervormde kerk werd in deze nieuwe plaats eerst in 1783 tot 1785 gebouwd; terwijl in 1786 de eerste leeraar zijn ambt aanvaardde. In 1795 werd de R. K. kerk door de voornaamste kath. ingezetenen, zonder subsidie van het Gouvernement gesticht, met eene betamelijke pastorij. De kerk, schoon van een torentje en klok voorzien was aanvankelijk een ellendig gebouw; men zou haast zeggen, der godsdienst onwaardig: (*b.*) sedert lang is men er daarom op bedacht geweest, deze door eene nieuwe te doen vervangen. Zij is den 25 December van dat jaar 1795 ingewijd onder aanroeping van den beschermheilige, den H. ELIGIUS, gewoonlijk *St. Eloi* genoemd. *Hoofdplaat* is in dat jaar eene zelfstandige parochie geworden, afgescheiden van *Yzendijke*. (*c.*)

De Vicarissen Generaal van het Bisdom van *Brugge* hebben den 16 December 1795 den onderpastoor van *St. Nicolaas in*

(*a.*) Deze polder is eerst in 1775 en 1778 bedijkt; hij ligt grootendeels op gronden van *Gaternisse* en *Hugovliet*, welke in 1377 verdronken zijn: misschien is *Hoogplaat* of *Hoofdplaat* eene verbastering van *Hugoplaat* (VAN DER AA, *woord. Art.* HOOFDPLAAT;) misschien is de naam ontleend van eene *voorname*, *hooge-* of *hoofd-plaat*, eertijds in de *Honte* gelegen, welke aan het land van *Biervliet* is aangeslijkt.

Hugovliet, *Hugenvliet* of *Huigervliet* was oudtijds eene stad of een dorp, gelegen tegenover *Yzendijke*, Noordwest van *Biervliet*, aan den stroom *Hugovliet*, waarvan het den naam voerde.

(*b.*) In het jaar 1821 werden kerk en Pastorij redelijk hersteld, waartoe Z. M. eene subsidie van *f* 450 verleende.

(*c.*) Onder deze parochie behoort geheel de burgerlijke gemeente, alsmede het gehucht *Sasput*, een gedeelte van de burg. gemeente *Schoondijke*, waar geene R. kath. kerk is. Zij stond eerst onder het Bisdom van *Brugge*, later, in 1801, bij het concordaat, onder dat van *Gent* en thans onder de Diocese van *Breda*.

Digitized by Google

den Oudenmam aangesteld, om op Zon- en feestdagen de H Mis te doen in de alsdan nieuw gebouwde kerk te *Hoofdplaat*, te beginnen met Kersmis van dat jaar, totdat er een' vaste Priester zou benoemd zijn; en den 14 Februarij 1796, is als eerste Pastoor derwaarts gezonden de Eerw. Heer JACOBUS GODEFROI, van de Diocese van *Brugge*. waaronder die nieuwe parochie destijds behoorde.

In het begin waren de meeste pachters protestanten, en de arbeidende klas meest katholijken uit België. Langzamerhand is de protestantsche bevolking verminderd, zoodat nu twee derde gedeelten katholijk zijn. Door het merkelijk toenemen van het tal dezer laatsten was de oude kerk te klein geworden, en daar zij tevens bouwvallig was, is, door de loffelijke zorg van den toenmaligen Herder, uit de milddadige bijdragen der parochianen, zonder eenige toelage van het Rijk, in het jaar 1860, eene geheel nieuwe kerk gebouwd, in gotischen stijl, met drie beuken, voorzien van eenen fraaijen toren. Zij staat in de kom der gemeente, op eene andere plaats, ongeveer dertig ellen van de plaats waar de vorige stond, die geheel weggeruimd is en waarvan de grondslag thans bij de begraafplaats gevoegd is.

De nieuwe kerk is ingezegend, den 3 Januarij 1861, door den Eerw. Hr. B. RAESSEN, Deken van *Aardenburg*, Pastoor te *Yzendijke*; zij is wederom aan den zelfden Patroon den H. ELIGIUS toegewijd en er zijn drie autaren in opgerigt.

In deze kerk heeft men het *Broederschap van de gedurige aanbidding*, ingesteld den 14 Maart 1806 door Mgr. STEPHANUS ANDR. F. FALLOT DE BEAUMONT, Bisschop van *Gent*. De jaarlijksche aanbiddings-dag was aanvankelijk op den tweeden Zondag van de *Advent* gesteld; doch in den jare 1839 den 14 October is door Mgr. LUDOVICUS JOS. DELLEBECQUE, Bisschop van *Gent*, die dag veranderd en gebragt op den Zondag van de *H. Drievuldigheid*.

Men heeft er ook het *Broederschap van O. L. V. van de Rozenkrans*, opgerigt den 31 Julij 1842; verders de Broederschappen

Digitized by Google

van *het Geestelijk-Verbond*, — van den *H. Franciscus Xaverius* alle door onzen kerkvoogd ingesteld.

Eindelijk heeft de parochie een bijzondere kerkelijke begraafplaats, die den 26 April 1801, door den Deken van *Eecloo* F. Mouffart, ingezegend is.

Pastoors *van* Hoofdplaat.

1795. Jacobus Godefroi; hij bleef hier waarschijnlijk tot 1801 pastoor; dan of hij alsdan verplaatst of gestorven is, blijkt mij niet.

1801. Hypolitus Ludovicus de Rijke, geboren te *Eecloo*, werd pastoor in 1801, en verplaatst naar *Lisseweghe* in 1809.

1809. Petrus J. van den Driessche, werd pastoor, maar vertrok het volgende jaar.

1810. H Soetemont was in het jaar *'10* pastoor benoemd, en waarschijnlijk in *'12* naar *St. Jan in Eremo* verplaatst.

1812. Joannes Franciscus Maert, geboren te *Lembeke* (in het Archief staat: *Rembeke*) werd pastoor in *'12* en overleed den 21 December *'24*.

1825. Petrus Josephus Six, werd pastoor in *'25* en stierf in Januarij *'32*.

1832. Joannes van der Pol, geboren te *Driel* den 17 Nov. 1797, werd opvolgend pastoor den 18 April *'32*, en werd eervol ontslagen den 20 April *'57*.

1857. Petrus Cornelius Tielens, geb. te *Leur* den 25 Sept. *'23*, was pastoor benoemd den 20 April *'57*, en pastoor te *Wouw* den 31 Dec. *'74*.

1874. Bartholomeus Franken, geboren te *Gr. Zundert* den 24 Nov. *'32*, werd pastoor den 31 Dec. *'74*.

Kapellaan.

(in *'74* is door Mgr. de kapellanij van Hoofdplaat opgerigt.)

1875. Jacobus Willemse, geboren te *Oosterhout* den 20 Febr. *'49*, werd de eerste kapellaan den 12 Februarij *'75*.

Digitized by Google

HULST, D. H.

De stad *Hulst* is gelegen in het voormalig *Staats-Vlaanderen* en is de hoofdplaats van het vijfde Distrikt der provincie *Zeeland*. Zij paalt ten Noorden aan de gemeente *Hontenisse*, ten Oosten aan de gemeente *Clinge*, ten Zuiden en Westen aan de gemeente *St. Jan Steen*. De gemeente *Hulst*, die op 51° 16' 51" Noorder-breedte en 21° 43' 06" Ooster-lengte ligt, bevat, behalve die stad, niets dan twee woningen daar buiten en op haar grondgebied staande.

MEIJER, zegt GRAMAIJE (4 *Ambacta* pag. 28.) geeft aan de stad dan eens in 't Latijn den naam van *Hulstum*, onzijdig, dan dien van *Hulsta*, vrouwelijk, hij zelf noemt haar *Hulustum* en elders vindt men *Oppidum Hulstense*. Sommigen hebben den naamsoorsprong van *Hulst* afgeleid van de *Hunnen*, welke in deze landstreek om en nabij de stad langen tijd hun verblijf zouden hebben gehouden, en uithoofde der bevallige ligging, deze plaats *Hunnenlust* of *Hunlust* hebben genoemd, vanwaar dan bij verbastering *Hulust* en eindelijk de naam van *Hulst* zoude zijn ontstaan. (*a.*) Vandaar ook in oude oorkonden, zegt men, *Hulust*, *Hulustum*. Doch het algemeen gevoelen is, en het komt mij ook aannemelijker voor, dat de stad haren naam hebbe verkregen van den *hulst* of *steekpalm*, welk gewas in oude tijden in deze streken veel groeide: hierbij komt nog, dat in het wapen dezer stad van oudsher *hulsttakken* voorkomen.

De geschiedenis van den H. WILLIBRORDUS, Bisschop van *Utrecht*, verraadt ons de oudheid van *Hulst*; daarin wordt gezegd, dat die H. onder andere streken ook deze streek van Zeeuwsch-Vlaanderen door den H. Doop gewasschen en de afgodendienaars

(*a.*) LANSBERGHE, *beschrijving van Hulst*, Hoofd. 1, bl. 1, enz.

Digitized by Google

tot de kennis van den waren God gebragt heeft, en inzonderheid de kerken van *Biervliet* en *Hulst* ingezegend heeft. Van daar dan ook, dat dit oord, ofschoon zeer ver daarvan verwijderd, nogtans tot het Bisdom van *Utrecht* heeft blijven behooren, totdat, door de oprigting van het Bisdom van *Gend* en andere, dit aan het eerstgenoemde, als veel digter daarbij gelegen, is toegevoegd. (*a.*) De eerste kapel of kerk, aan den H. PETRUS gewijd, is door de Noormannen verwoest; zij is door ROBERT *de Vries* in 1070 weer opgebouwd en bleef lang bestaan, gelijk nog over $1^1/_2$ eeuw menschen geheugde.

Deze stad is ongetwijfeld een der oudste van Vlaanderen. De vroegste oorkonde, die ons, omtrent het bestaan van *Hulst* is voorgekomen, is een open brief, bij SANDERUS (*verh. Vlaand.* t. 2, bl. 141.) vermeld, waarbij MARGARETA, gravin *van Vlaanderen en Henegouwen*, aan de burgers van *Hulst* het previlegie terug gaf, hetwelk door den brand, die in het vlek van *Hulst* was ontstaan, verloren was, — te weten van voor altoos tolvrij te zijn door geheel Vlaanderen, — welk voorregt hun reeds door haren voorzaat FILIPS verleend was.

Reeds vroeger was *Hulst* niet meer dan eene sterke Burg, in de 10e eeuw bekend als eene *Villa*, en in de Vlaamsche geschiedenis van de vroegste tijden af onder den naam van *Hulust* aangeteekend. Die burg heeft gestaan aan de voormalige Asschepoort, aan het einde van den zoogenaamden *Langen-Belling*. Buiten en om dezen burg werden met der tijd eenige woningen gebouwd, die dermate vermeerderden, dat de plaats eindelijk stadsvoorregten en reeds in de 12e eeuw den naam van *Oppidum* — stad verkreeg. Echter werd *Hulst* eerst in de 15e eeuw met muren omringd en van poorten voorzien. De stad had veel jammers te verduren; reeds in 1453 werd zij door de Gentenaars

(*a.*) GRAMAIJE, alsvoren, bl. 28, zegt: De H. WILLIBRORDUS heeft het land van *Hulst* bekeerd en — bepaaldelijk de kerken van *Biervliet* en *Hulst* gewijd.

Digitized by Google

ten eene male verbrand en verwoest. Alles werd wederom herbouwd, en in 1542 werden de aarden wallen daarenboven door eenen steenen muur vervangen. Na verloop van jaren waren die vestingwerken zeer vervallen, toen zij door het merkwaardig beleg van 1596, dermate gehavend en vernield werden, dat men in 1618 besloot gezegde muren af te breken en nieuwe vestingwerken aan te leggen, die nu weer door aarden wallen zijn vervangen, die thans ook in verval zijn; ja, na de inlijving van Staats-Vlaanderen in *Frankrijk*, in het jaar 1795, zijn de vestingwerken van lieverlede vervallen; de militaire barakken, tuighuizen, magazijnen en andere gebouwen verkocht en afgebroken; het overige der vesting is in 1820 en 1828 verkocht, en deze zijn thans in bouwland en moestuinen herschapen.

De stad heeft vele rampen moeten verduren als gezegd is; zij is in verschillende tijdstippen door vijanden genomen en hernomen en werd daarbij soms door brand, soms door overstroomingen en andere verwoesting of plundering geteisterd, gelijk zij ook vroeger meer dan eens bij toeval verbrand is.

Voorheen had de stad eene goede haven: edoch door verzanding en door de indijking van den polder van *Absdale* in 1589 en toedamming van het Sas van *Luntershoek* in 1821 is de vaart geheel van de stad verwijderd. De schepen komen thans te *Welsoorde* aan.

Hulst had vroeger vier poorten en van deze bestaan thans nog de *Gendsche-poort* en de *Begijnen-poort*. Buiten de poorten had de stad voorheen nog eenige voorsteden, als: *Kibbeldorp*, gelegen op den weg naar *Axel*, uit verscheidene aanzienlijke huizen en gebouwen bestaan hebbende; — de *Zoutdijk*, thans de *Nieuwstraat* genoemd, van de vroegere Dubbele-poort tot aan het gehucht *Ter-hoole*; eene andere voorstad, de *Witte-Weel* geheeten, buiten de Begijne-poort, terwijl ook zoodanige buurten buiten de Assche- en Gendsche-poorten bestonden: dan een gedeelte van deze is later in de nieuwe versterkingen gevallen; andere zijn afgebroken en geheel verdwenen.

Digitized by Google

Onder de publieke gebouwen dezer stad verdient vooreerst vermelding het *Stadhuis*, in zijne geheele breedte aan de zuidzijde van de *Grootemarkt* gebouwd: het werd van ouds de *Halle* of het *Schepen-huis* geheeten en is een zeer fraai gebouw. Het onweer, hetwelk in 1469 den kerktoren trof, verwoestte ook de *Halle*, op welker plaats het tegenwoordige gebouw is opgetrokken. Aan den westkant stond voorheen een hooge toren, op welker spits de keizerlijke Adelaar met vergulde kroon praalde. Hij werd door de Franschen, ten dienste hunner telegraaf of zoogenaamde *Semaphore*, in 1806 tot aan het voetstuk der lantaren afgebroken, zijnde daarna het uurwerk en de klok publiek verkocht.

Het *Landhuis*, waarin thans de stedelijke Raad vergadert, staat in de *Steenstraat*, werd in 1655 op den grond van het oude gebouwd en in 1822 aanmerkelijk verbeterd. Het is vrij ruim en van een torentje voorzien.

Verder een *Kommandeurs-huis*, dat in 1815 door de Genie werd verkocht, tot een fraai, bijzonder woonhuis herbouwd; de *Vleeschhal*, thans de *stadswaag*; de *hoofdwacht*, in 1825 tot eene *stadsschool* ingerigt.

Bijzonder onderscheidt zich onder de publieke gebouwen de *Kerk*, een oud en voortreffelijk gebouw van graauwen arduinsteen en in eene kruiswijze gedaante opgehaald, staande aan de markt; zij was aan den H. WILLIBRORDUS eersten Bisschop van *Utrecht* toegewijd, welke, volgens de overlevering, die van *Hulst*, als bereids gezegd is, van het heidendom tot het christendom zou hebben bekeerd, wordende dan ook nog heden ten dage, den naamdag van dien Heilige, op den 7 November van elk jaar, met kerkelijke plegtigheid bij de Roomschen gevierd; terwijl zijn beeld, levensgrootte tegen een der pilaren in de R. K. kerk is geplaatst. Deze kerk was eertijds vermaard door het koor, het portaal, den toren, de kapellen, enz. Daar waren voor den tweeden brand van 1562 vele schoone marmeren graftomben — onder andere van ALBERTUS, Markgraaf van *Baden*, bij het leger van Keizer MAXIMILIANUS in 1488 gesneuveld en hier begraven;

Digitized by Google

en hierom heeft FREDERICUS, Bisschop van *Utrecht*, en broeder van voornoemden Markgraaf, de Pastoors, de beneficianten, de ingeborene priesters, kosters en rectors der scholen van die kerk, vrijgesteld (exempt) van de jurisdictie des Aartspriesters, — gegeven den 29 April 1502. (*a.*) Voorheen was aan de noordzijde van het koor het marmeren praalgraf van LEODEGARIO CARDON, eertijds Pastoor alhier; doch ook dit gedenkstuk is even als de andere van latere dagteekening, verdwenen, en — de plaats, waar het gestaan heeft, wordt in dat deel, welk de R. katholieken gebruiken, nog slechts aangewezen door eenen blaauwen hardsteen in den muur, in eene kapel, omtrent achter het hoog-altaar, gemetseld; doch waaruit het opschrift, hetwelk in koperen letters in het schild schijnt te hebben gestaan, zoo mede de wapens en verdere versierselen, door de schendige hand der Franschen zijn weggekapt en vernietigd.

De kerk een en andermaal geprofaneerd, werd telkens hersteld, en bekwam niet weinig luister in den loop van korte jaren, door het Broederschap van den *H. Rozenkrans* van *O. L. Vrouw*; terwijl de kapellen ongemeen versierd werden door de zorg van ANTONIUS DE MEI, pastoor en Landdeken van dit Distrikt, een' man, befaamd om zijne geleerdheid, voorzigtigheid en opregtheid. GRAMAIJE, ibid. bl. 29.

In 1491 namen de oproerige Gentenaren, den 10 Julij, de stad *Hulst* stormenderhand in, maakten alles buit en dreigden de stad geheel te verbranden, welk onheil is afgekocht voor 700 p. vl. (*f* 4200) de eene helft dadelijk te voldoen, waartoe het zilverwerk van de groote kerk en van het *Observantenklooster*

(*a.*) GRAMAIJE alsvoren, bl. 29. Na den brand was alleen nog overgebleven een gedenkteeken, opgerigt ter eere van JACQUES D'HEIJNIN, gouverneur en verdediger der vesting, bij het beleg van 1645, zijnde diens afbeelding, benevens die zijner gemalin, geknield en behangen met hunne stamwapens, uit witten steen gehouwen, op dat gedenkteeken aangebragt geweest. Dat kunststuk is thans niet meer te zien. (V. D. AA, Art. *Hulst*, bl. 917.)

Digitized by Google

werd besteed. De andere helft is naderhand, na den gemaakten vrede van 1492, kwijtgescholden. *Beschr. van Hulst*, door J. C. DE POTTER, bl. 35—36.

Van de eerste stichting dezer kerk zijn geene bescheiden voorhanden. Men kan daarvan zelfs niets bij gissing bepalen. Waarschijnlijk is, bij den fellen brand van 1468, deze kerk geheel afgebrand en dus later herbouwd. Zij was van oudsher eene parochiekerk, welke parochie zich ver buiten de stad in het Hulster-ambacht uitstrekte, en verdeeld was in zeven wijken of bezetten, bevattende de navolgende landen en polders, teweten: *Lamswaarde*, *Dullaert*, *Oost-* en *West-vogelpolder*, *Haag-* of *Havenpolder*, *Stoppeldijk*, *Absdale*, *Hulster-Nieuwland*, *Ferdinandus-polder*, *Clinge*, *Kieldrecht*, *Langendam*, *Oude-* en *Nieuwe-Graauw*, welke te zamen in het geestelijke onder deze kerk behoorden, zoodanig, dat de Tiendheffers van gemelde landen, bedragende wel ruim 5347 bunders, gehouden waren niet alleen jaarlijks bij te dragen tot het onderhoud der kerk maar uit kracht der ordonnantie, door de Aartshertogen ALBERT en ISABELLA, (*a.*) ten jare 1613 uitgegeven, zelfs verpligt waren om, ingeval van brandschade of andere rampen, tot herstelling der gemelde kerk te contribuëren; hebbende H. H. M., ondanks de sterkste doleanciën van die van het Ambacht, bij resolutie van 6 September 1663 (dus nog na de reductie van 1645,) dien ten gevolge den voornoemde Tiendhebbers de verpligting opgelegd, om tot herstel dezer kerk, welke door den brand van 20 November van dat jaar zoo veel geleden had, het inkomen van twee jaren hunner tienden binnen zes jaren te betalen, telken jaar een derde bij te dragen.

Voor het overgaan dezer stad in het jaar 1645, werd deze kerk door eenen Pastoor bediend, welke den titel van Land-deken

(*a.*) Deze Aartshertogen gaven den 12 Mei 1613, *f* 300, om eene *geschilderde raam* te plaatsen in de kerk van *Hulst*. (*Arch. van het Aartsbisdom van Mechelen* n. 1281.)

Digitized by Google

voerde, en uit de Tienden van het kapittel van *Kortrijk* werd betaald, als hebbende dit kapittel het *Jus-patronatus*; voorts door éénen onderpastoor en twee kapellanen, welke uit de goederen van den *Obijte* bezoldigd werden. (*a.*)

Rond het geheele gebouw was een, met muur omringd, kerkhof, waarop echter sedert het jaar 1829 niet meer is begraven, alswanneer, even buiten de Dubbele-poort, eene nieuwe begraafplaats is aangelegd, van welke ongeveer drie vierden aan de R. Katholieken en de overige ruimte aan de protestanten tot rustplaats verstrekt. In den jare 1841 is de muur rondom het oude kerkhof afgebroken en het terrein met opgaande linde boomen omringd, terwijl het met partijen bloeijend heestergewas smaakvol aangelegd en beplant is.

Het eerste gesticht, dat er te *Hulst*, tot uitoefening van de godsdienst bestaan heeft, was eene *kapel*, aan den H. PETRUS toegewijd. Wij vinden van de stichting dezer kapel niets vermeld; doch dat zij van oude dagteekening is, blijkt daaruit, dat zij ten tijde van de invallen der Noormannen verwoest is, als boven gemeld is. Daarenboven is ons gebleken, dat BURCHARDUS, de drie en twintigste Bisschop van *Utrecht*, in 1108, aan het Kapittel van *St. Salvator* te *Utrecht*, onder meer anderen, ook de *kapel van Hulst* schonk. (*b.*) Deze kapel moet gestaan hebben op den hoek van de *Vischmarkt* en het straatje, eertijds de *Vlasmarkt* genoemd, op de plaats, waar thans het huis staat,

(*a.*) Het getal priesters, die dienst deden, was vroeger opgeklommen tot 32, door het stichten van vele jaargetijden, door goede burgers tot lafenis van hunne zielen. (GRAMAIJE fol. 29.)

Dit *juspatronatùs* of vergevingsregt van *Hulst* had MARGARETA, gravin, in 1252 aan het kapittel van *Kortrijk* verleend, onder voorbehoud van de vergeving der kosterij en eene tegenschenking der vergeving van eene kapel in de kerk van *Kortrijk*. (MIRÆUS, *Dipl. Belg.* t. 3, pag. 113, en t. 2, pag. 1235.)

(*b.*) BURCHARDUS gaf, gelijk in 1108 bij diploom vermeld staat, onder anderen, ook: "*Ecclesiam de Bocholt, ecclesiam de Havesche* (Assenede,) *ecclesiam de Axele* et CAPELLAM DE HULST". (MIRÆI t. 2, pag. 958.)

Digitized by Google

in de bewijzen van eigendom nog de *St. Pieters-kapel* geheeten. Na de reductie van 1645 hebben R. katholieken eerst hunne godsdienst uitgeoefend in eene kapel (welke?) en vervolgens in eene schuurkerk, die aan het einde van de *Bierkaaistraat* heeft gestaan, welk gebouw, thans nog aanwezig, tot eene schuur gebruikt wordt. De kerk is lang bediend geweest door eenen priester uit het klooster der *Recolletten* te *St. Nicolaas*, in het land van Waas; doch, volgens de resolutien van de Algemeene Staten van 19 Julij 1730 en 12 Maart 1731, is zij, na het overlijden van den alsdan dienstdoenden priester, door wereldlijke geestelijken bediend. Die schuurkerk was te klein geworden en niet meer geschikt voor de eeredienst van eene zoo talrijke R. katholieke bevolking, en hierom is, in het jaar 1806, het koor en de zoogenoemde wandelkerk van de hervormde kerk aan de R. katholieken afgestaan, die haar op eene doelmatige wijze voor hunne dienst hebben ingerigt. In dit luchtig gedeelte, dat door eenen zwaren muur van dat der hervormden is afgescheiden, vindt men, behalve het hoog altaar, nog drie andere altaren, als een ter linkerzijde, ter eere van het *H. Kruis*, — een ter regterzijde, ter eere van den *H. Antonius*, en een daar achter, ter eere van *O. L. Vrouw*, welk laatste uit de vroegere schuurkerk naar hier is overgebragt. In dat jaar is mede de kerk van een orgel voorzien. Het gebouw is in de laatste jaren aanmerkelijk verfraaid en versierd. In het jaar 1835 zijn daarin twee nieuwe Biechtstoelen, en, in 1838 een fraai in eikenhout gebeeld-houwden Predikstoel aangebragt; terwijl in 1841 en 1842 het geheele gebouw met beelden en sieraden is opgeluisterd, waaronder uitmunt een, in October van laatstgenoemd jaar, aan de kerk geschonken *kruisweg*, veertien zeer wel geschilderde statiën of schilderijen, in schoone vergulde lijsten gevat.

In het midden van het geheele gevaarte prijkt de kerk met eenen, op vier gewelfde pilaren rustenden, fraaijen toren, welke, na dien van *Middelburg*, voor den schoonsten van geheel *Zeeland* gehouden wordt. Nadat de stadstoren tot driemaal toe, namelijk

Digitized by Google

in de jaren 1468, 1562 en 1663 was afgebrand, heeft men in het jaar 1666, met den herbouw van den tegenwoordigen toren eenen aanvang gemaakt, welks dak of kap op acht net bewerkte pilaren van graauwen arduinsteen rust, rond welke eene van den zelfden steen vervaardigde ballustrade is aangebragt; terwijl tusschen deze pilaren fraaije wapens prijken. Boven de kap is eene tweede omgang, boven welken een goed uurwerk en klokkenspel, het eenige dat in Staats-Vlaanderen gevonden wordt, is geplaatst, bestaande, behalve de uurklok, uit 28 klokken, meestal gegoten uit de spijs van de gesmolten en gebersten klokken, bij den laatsten brand vergaderd. Voorts hangt in den toren nog eene welluidende luiklok, te *Hulst* in het jaar 1822 gegoten. Boven het klokkenhuis verheft zich de peer en het kruis, waarop een vergulde Nederlandsche leeuw prijkt.

Een noodlottige ramp heeft andermaal de stad *Hulst* getroffen; in den nacht van den 1 Sept. 1876 ten half twee ure is het bliksemvuur in den toren, in de peer beneden het kruis geslagen, wat ten gevolge heeft gehad, dat de toren en de drie daken van het R. kath. gedeelte der kerk totaal zijn afgebrand, terwijl de groote en al de kleine klokken van het carillon geheel of ten deele gesmolten neêrgevallen zijn: het deel der kerk wat door de protestanten wordt gebruikt is echter slechts eenigermate beschadigd.

Eertijds bestond te *Hulst* een *Minderbroeders-klooster*, dat ook genoemd werd het klooster der *Observantie* of *Observanten*-klooster, naar den regel van den H. Franciscus. Wanneer het gesticht werd, is ons niet gebleken. (*a*.) Dit klooster stond oorspronkelijk

(*a*.) Het is een der vijf kloosters van die orde, die Joannes de Capistrano „en alle vicarissen der provincien, die in der tijd zullen zijn", mogten oprigten, volgens vergunning van Paus Eugenius, den 13 October 1435 verleend. (Zie *Sluis* waar een dergelijk klooster door voorn. Joannes in 1443 is gesticht.) Indien dit klooster van *Hulst* niet vroeger gesticht is, hoe was het dan in 1458 reeds zoodanig in verval, dat eene herbouwing noodig was? of was misschien de eerste bouw uit zuinigheid wat zwak geweest?

Digitized by Google

even buiten de *Asschepoort*; doch in verval geraakt zijnde, heeft heer Joost van Kruijningen, Ridder, Raad en Kamerling van Filips *den Goeden*, met toestemming van den Paus, hetzelve in 1458 herbouwd; *Gramaije* (*Gandavum*, pag. 30) zegt, dat Judocus Creveninghen Ridder enz. (en niet *Joost van Kruijningen*) en zijne gemalin Elizabetha Suilden dit klooster, in 1458 herbouwden, dan kort daarna is dit gebouw, op gerucht der aannadering van die van Gend, tot behoud der stad, weder afgebroken. (*a.*) Daarna is een ander klooster, binnen de stads-muren, op een stuk gronds, de *Schelphoek* genaamd, omtrent de toenmalige *kaai* gelegen, en tot dat einde van de stad aangekocht, gebouwd, hetwelk met de daartoe behoorende kerk, bij de algemeene beeldstorming in 1566, bijna geheel vernield; (*b.*) doch in 1596, na de overgave der stad aan de Aartshertogen, weder tamelijk hersteld werd. (*c.*) Voor 1645 en eenigen tijd daarna, was dit klooster nog in wezen, hoewel de Geestelijken onmiddelijk na de reductie, zich naar Vlaanderen hadden begeven. Het was een fraai gebouw, met vermakelijke en uitgestrekte tuinen omgeven; doch door de lands regering aangeslagen, is het verkocht en de grond op cijns uit-

(*a.*) Sanderus (*Fl. ill.* t. 3, pag. 258) zegt: daar dit gebouw door het militair garnizoen omver geworpen was in het jaar 1480, hebben de kloosterlingen zich binnen de stad begeven. In dat jaar 1480 den 1 Februarij werd hun eene gift gedaan, en omtrent 8 jaren later is het klooster aldaar hersteld. — Een *Recolletten* of *Observanten-klooster* was er te *Brugge*, en een te *Beveren*.

(*b.*) De *Guardiaan* der Minderbroeders van *Hulst* is op de pijnbank gesteld met meer anderen, om hen hunne misdaden te doen bekennen (de Sodomie) waarvan zij beschuldigd waren, even als die van Gent valschelijk, om hen, onder eenigen schijn van regt, te mishandelen, te kwellen, te rooven...; dit zegt ons P. Bern. de Jonghe, in zijne *Gentsche geschiedenis* d. 2, bl. 26: hij zegt niet wanneer; doch waarschijnlijk in de algemeeene troubels in 1566; ook zonder te melden welk de uitslag is geweest.

(*c.*) De stichter van het Minderbroers-klooster te *Weert*, Jacobus Graaf van *Hoorn*, werd na den dood van zijne vrouw, Pater te *Hulst*. (Zie de Bisschoppen van *Luik*, Art. Ludovicus, 1456.)

Digitized by Google

gegeven, behalve de kerk, in 1627 gebouwd, die langen tijd voor een landsmagazijn is gebruikt geweest, en eindelijk in 1821 geheel is gesloopt.

Na de reductie en wel in 1655 is het grootste der gebouwen van dit klooster tot een *Weeshuis* verbouwd, en dit Weeshuis is in staat gebleven tot kort na de komst der Franschen in 1794, wanneer het, door verschillende omstandigheden, vooral door aanzienlijk verlies der inkomsten, geheel is te niet gegaan. Dit gebouw, thans nog het eigendom der hervormde diaconie, en *'s Gravenhof* genoemd, is daarna tot een *Militair-hospitaal* gebezigd. Tegenwoordig staat dit gebouw ledig; terwijl de voormalige kloostertuinen in moeshoven zijn herschapen, nog met de overblijfselen van den ouden kloostermuur omgeven.

Onderscheidene geestelijke Heeren, die elders en buiten het gebied van den staat hunne kloosters hadden, doch in Hulster-Ambacht aanzienlijke goederen en tienden bezaten, hadden ook binnen de stad refugiën, als: de *Refuge van de Abtdij van Baudelo*, van ouds genoemd het *Hof van Baudelo*, (*a.*) hebbende eenen ingang nevens het Stadhuis en prijkende met een spits torentje. Dit gebouw, thans nog het *Hof* genaamd, schijnt in

(*a.*) Behalve de kapellen van *St. Paulus* en *Lamswaarden*, bezat deze Abdij ook nog een gasthuis aan de *Wendelsee* (thans *Polsvliet*,) waar nu nog het gehucht *Ter-hole*, in den havenpolder, gevonden wordt. Dit gasthuis, ook wel *Baudeloo* genoemd, stond in verband met het wonderdoende *Lieve-Vrouwe-beeld* in de kapel te *Lamsweerde*, en was bestemd om de bedevaartgangers te ontvangen.

De *Baudeloodijk*, aan den kruispolder, onder Hontenisse, behoorde eertijds mede aan de Abdij van *Baudeloo* te Gent, en maakt thans een deel uit van de domeinen, aan de algemeene Maatschappij tot bevordering van volksvlijt afgestaan. De dijk kreeg dien naam, omdat *Betsade* (thans *Paulspolder*) en *Lamsweerden* met hunne gevolgen, ten jare 1242, door den Gentschen Kastelein Hugo, voor 241 ponden (d. i. ongeveer 745 gulden) verkocht werden aan de, in 1200, 2 uren ten Zuiden van Hulst, in het land van Waas, gestichte Abdij van Cistercienser Monniken, welke naderhand binnen Gent verplaatst werd en *Baudeloo*, *Bodeloo* of *Bondeloo* geheeten was. (V. D. Aa, woord. d. 2, bl. 634.

Digitized by Google

1584 tot een hospitaal te zijn gebruikt geweest. Voorts een *Refuge van de Abtdij van Duinen*, staande in de *Steenstraat*, insgelijks van eenen toren voorzien. Eindelijk de *Refuge van de Abtdij van Cambron* gesticht in 1568, staande in de *Overdamstraat*.

In de voormalige voorstad *»de Witte Weef"* moet vroeger ook een *Begijnhof* zijn geweest, waarvan de tegenwoordige *begijnepoort* en *straat* den naam voeren. Wij vinden deswegens geene bijzonderheden aangeteekend, dan alleen, dat eene dienst van de H. AGNES aldaar was gesticht.

In het midden der 14e eeuw heeft alhier een *Gasthuis* of *Hospitaal* bestaan, waarvan de Hospitaalstraat, nu de Gendschestraat en poort, haren naam droegen, als hebbende het Hospitaal in die straat gestaan. In dit gesticht werden eertijds vreemde en arme reizigers, gedurende drie dagen om Gods wille gehuisvest en gevoed, en het werd bestuurd door Nonnen van de Augustijner Orde, die er ook eene school hielden voor arme kinderen De vrij aanzienlijke inkomsten van dit gesticht bestonden in renten, landen en cijnsen, door de liefdadigheid van godvruchtige lieden daaraan geschonken. De geestelijke Zusters waren na verloop van tijd uitgestorven, en daar de gebouwen in groot verval waren geraakt, zijn deze in de jaren 1602 tot 1605, aanmerkelijk hersteld en verbeterd; terwijl daarbij een *Ziekenhuis* is gevoegd, waarvan de zorg was toevertrouwd aan Gasthuis-Nonnen uit het *St. Elizabeths gasthuis* van *Antwerpen* daartoe verzocht en aangenomen op zekere voorwaarden, die door den Bisschop van Gend, PETRUS DAMANT, den 3 April 1604 zijn bekrachtigd. (*a*.) Dat

(*a*.) SANDERUS, *Fland. Illust.* t. 3, pag. 258, meldt, dat *Hulst* in 1603 een *Hospitaal* oprigtte, en daartoe Religieusen uit *Antwerpen* gevraagd heeft, die tusschen de Nederlandsche beroerten in getal en in goederen toenemende, voorspoedig voortleefden gedurende 42 jaren, dat is tot het jaar 1645, wanneer zij, bij de reductie der stad, verjaagd zijn. Onder deze Religieusen was zuster MARIA FRANCOIJS, die het Gasthuis had opgerigt en er de eerste priorin of Moeder was, en in den ouderdom van 70 jaren den 11 Februarij 1637 overleed. DIERCXSENS, *Antv. C. nasc.* t. 6, pag. 354.

Digitized by Google

Hospitaal en verder daartoe behoorende gebouwen, benevens de vaste goederen en inkomsten zijn, na de reductie, door het Land aangeslagen, en vervolgens in onderscheidene bijzondere woningen verbouwd, zoodat daarvan niets dan de herinnering is overgebleven. Zij maakten den blok huizen uit, staande in de *Gendsche-straat*,

De Algemeene Staten kregen *Hulst*, den 4 November van 1645, onder zekere voorwaarden, die L. AITZEMA, t. 3, pag. 82, opgeeft, onder welke de tweede de religie aangaat, die ik hier laat volgen: II. „In 't gene belanght het stuck van „de *Religie* ende *geestelijke goederen* sal sich een ijder binnen de voorz. stadt „hebben te gedragen tot het gene dien aangaende sal werden gestatueert bij de „hooge ende mogende Heeren Staten Generael; mits sich elck een hebbe te compor„teren in alle stilligheijt en niets en attentere tegens den dienst der vereenigde „Nederlanden nochte hare Ho. Mog. Placcaten op het stuck van de geestelijkheijt „geëmaneert ofte als noch te emaneren: wel verstaande dat e gereformeerde religie „ende gheene andere in de selve stadt publijckelijck sal werden geëxerceert".

Op het einde dezer maand werd het stuk der Geestelijken van *Hulst* in den *Hage* behandeld, dat zij namelijk met behoud der goederen in hunne kloosters zouden toegelaten worden. De Franschen beweerden, dat dit in het Tractaat van 1635 beloofd was, maar de afgevaardigden der Sijnode van Zuid-Holland gaven voor, dat dit de uitbreiding der gereformeerde religie zoude beletten. Hierop is, na overweging van gez. Art. II, verklaard, dat al de kloosters der stad *Hulst* en deszelfs distrikt zullen opgeheven worden, en dat de monniken uit de stad en het distrikt moeten vertrekken, hunne goederen tot algemeen gebruik over latende. Doch dat de Nonnen, buiten hunne kloosters, in de stad mogen verblijven, waar zij gedurende haar leven, uit de goederen der kloosters naar gelang der inkomsten zullen onderhouden worden.

In de maand December is zaak der Katholieken van *Hulst* wederom voorgedragen. De gezant van *Frankrijk* eischte, dat aan de R. Katholieken ten minste eenige vrijheid zou verleend worden; doch dit voorstel beviel niet. (zoo zegt L. AITZEMA, a.p.) Of er eenige Religieusen te *Hulst* zijn gebleven, blijkt niet. Intusschen zijn de Hospitaal-nonnen, het besluit der Staten niet afwachtende, alles verlatende, weggevlugt (zoo zij niet verjaagd zijn); en bijna van kleederen beroofd zijn zij te *Antwerpen* in het Hospitaal aangekomen, waar zij betamelijk gekleed, elders de gelegenheid om een klooster te verkrijgen zochten; en die gelegenheid deed zich spoedig op. Te *Assche*, niet verre van *Brussel* was een oud, vervallen en verlaten klooster, en dit verkregen zij van de vrouwe van *Assche* onder voorwaarden, te *Brussel* den 18 der zelfde maand November geschreven, die den volgenden dag door den Aartsbisschop van *Mechelen* werden goedgekeurd, en die men vindt bij

Digitized by Google

tusschen de tegenwoordige *Beesteumarkt* en den *Stadswal*, van achter uitkomende aan den *Vestdijk*, thans het *Houtenkwartier* genaamd.

Oudtijds was hier ook een *gemeen Armen-* of *Heilige-Geest-huis*, aan het einde der *Potterstraat*, gebouwd in 1549 en 1550, op den grond, waar later het *Arsenaal* heeft gestaan, hetwelk in het jaar 1808 gesloopt is. In dit gesticht werden arme ouderlooze kinderen gehuisvest, en uit de inkomsten aan behoeftigen onderstand verstrekt. Deze inkomsten, bestaande in bezette renten, tarwe- en koorn-tienden, landerijen, cijnsen, enz., zijn na de opheffing van het gesticht, aan de diaconie toegevoegd. Van de gebouwen is niets meer te zien.

Eertijds bestonden in *Hulst* drie *Schutterijen*, als: van *den Voetboog* (*St. Joris*), van den *Handboog* (*St. Sebastiaan*), en van de *Bussche* (*St. Christoffel*). De graven van Vlaanderen hebben deze schuttersgilden met verschillende voorregten begiftigd. (*a.*)

MIRÆUS, *Dipl. Belg.* t. 4, pag. 492. MIRÆUS (ibid. pag. 293) deelt een kontrakt mede van ELIZABETH VAN DER PUTTE, die alsdan moeder was van het Gasthuis van *Hulst*, aangenomen in het gasthuis van *Assche*, dat hersteld was door Mevr. MARIA DE COTTEREAU, Baandervrouwe van *Jauche* en vrouw van Assche, gepasseerd te *Brussel*.

Aldaar in dat hersteld hospitaal zijn zij gebleven tot op het einde der vorige eeuw. Zie DIERCXSENS alsvoren, t. 7, pag. 288-289.

In 1439 is eene Religieuse uit het konvent (van de H. CÆCILIA zegt J. KNIPPENBERGH in zijne *Hist. Eccles. Ducatûs Geldriæ*, pag. 114) te *Hulst*, met name MARIA VAN HULST als bestierster of Moeder aangesteld over het Nonnen-konvent te *Viersen* in *Gelderland*, ten einde deze zusters op te leiden in den regel van den H. FRANCISCUS, welken zij alsdan schijnen aangenomen te hebben. Dit klooster was te *Viersen* gesticht in 1408, en MATHIAS WEISEN, kapellaan der kerk was sedert over hetzelve gesteld tot 1439. (Dit berigt ons AUGUSTINUS BROX, priester derzelfde orde en Rector aldaar.)

(*a.*) Van de eerstgemelde *schutterij* wordt reeds gewag gemaakt in het jaar 1213. Sedert de reductie is dit *gilde* te niet gegaan; doch bij resolutie der Regering van *Hulst*, in dato 9 October 1657 is het op nieuw hersteld. Van het *St. Sebastiaan's gilde* wordt in 1300 gewaagd, wanneer de broederschap prijzen bij mededinging had uitgeloofd. Het *Bussche* of *Kloveniers-gilde* (eigenlijk *Colubrijniers*, naar de

Digitized by Google

In *Hulst* vond men weleer nog achttien gilden van neringen, waaruit men vrij besluiten mag, dat de stad en de handel aldaar eertijds meer dan tegenwoordig gebloeid heeft. Hij bestond vooral in laken-weven en zout-zieden. Men telde er meer dan 90 zoutkeeten. Doch beide deze neringen verliepen reeds merkelijk met den aanvang der Nederlandsche beroerten en zijn tegenwoordig ten eenemale te niet geloopen. (*Tegenw. St. van alle Volken*, d. 12 bl. 514.)

Vroeger moet te *Hulst* ook eene *Rethorijkerskamers* zijn geweest, het *gilde van de Heilige Transfiguratie* genoemd. Wij vinden geene bescheiden daarvan. In 1496 werd te *Antwerpen* een groot feest van Rethorijkers gevierd, en onder de 28 kamers die daar bijeen waren, wordt ook die van *Hulst* genoemd.

Onder de vermaarde mannen, te *Hulst* geboren, mogen worden geteld:

Cornelius Jansenius of Jansen in 1510 geboren, (*a.*) als eerste Bisschop van *Gend* gestorven in 1576, na uit liefde zijner geboortestad, twee *beursen* te hebben gesticht, waaruit twee zijner bloedverwanten, en bij ontstentenis twee inboorlingen van *Hulst*, hunne studiën, in het Seminarie te Gend, konden bekostigen.

Antonius van Hulst, en Cornelius Colonæus (anders C. van Keulen) Pastoor van *Hulst*, die, onder andere werken, de *»Ver-*

oude benaming der *Snaphanen*) is te *Hulst* opgerigt eenigen tijd vóór het jaar 1530, in welk jaar keizer Karel V, den 22 September, aan die van *Hulst* heeft vergund, »dat zij zullen mogen opstellen en erigeren eene broederschap ende gilde »van den *Couleuvre* ter eere van Mijn Heere *Sint Christoffel*", enz. Deze schutterij, was nog in voege in het begin dezer eeuw. — Thans bestaat nog alléén het *St. Sebastiaans-gilde.*

(*a.*) Oefende zich eerst te Leuven in de wijsbegeerte en daarna in de godgeleerdheid. Voorts bekleedde hij, gedurende twaalf jaren, de waardigheid van hoogleeraar in de Abdij van Tongerloo en vervolgens is hij schier even zoolang pastoor van St. Martens-kerk te *Kortrijk* geweest. (Zie verder Art. Corn. Jansen, 1en Bisschop van Gent.)

Digitized by Google

troostende Redevoering van ST. JOANNES CHRIJSOSTOMUS, *in alle tegenspoeden*", in de Vlaamsche taal heeft overgezet. (*a.*)

JOANNES GERULPHUS of GEROLFS, was Vicaris van het Karthuizerklooster te *Leuven*; zeer ervaren in de latijnsche, hebreeuwsche en grieksche talen; na vele geleerde werken te hebben geschreven, is hij te Leuven den 12 Aug. in 1605 overleden.

ADRIANUS BUTIUS, eigenlijk DE BUT of BUTZ, in 1453 geboren geestelijke in de Abtdij van Duinen te Brugge; — een geschiedschrijver.

EGIDIUS en FRANCISCUS MOSTAART (MOSTARDUS) twee gebroeders, zijn als schilders gunstig bekend; als mede de gebroeders

(*a.*) ANTONIUS VAN HULST, zeker in Vlaanderen, en waarschijnlijk te *Hulst* geboren in het begin der 16e eeuw, werd kanonik regulier in het klooster van *Marienhage*, onder *Woensel* (zeer nabij *Eijndhoven* aan de *Dommel*) van de Orde van den H. AUGUSTINUS, in 1419 gesticht en sedert 1421 onder de vermaarde *Congregatie van Windesem*.

Met grond mag men denken, dat hij eenige jaren Novicen-meester was geweest, toen hij het latijnsch werkje uitgaf, voor titel voerende: «*Stadium cursoris christiani, æternæ vitæ metam sub levi Christi onere prehendentis*". Het was voor de nieuwelingen des kloosters opgesteld en aan hen opgedragen door eenen brief van den 1 Maart 1556, (1557) gedrukt te *Antwerpen* in 1556, in 24o. — PAQUOT in fol. t. 2, p. 557.

Ook vind ik vermeld ALBERTUS VAN MEIJSEN, geboren te *Hulst* die in 1528 pastoor van *Neerloon*, onder het Bisdom van *'s Bosch*, werd. Hij heeft het herderlijk ambt vóór zijnen dood nedergelegd, waarschijnlijk in 1540, daar in dat jaar zijn opvolger is aangesteld. Waar en wanneer hij gestorven is, blijkt mij niet.

JOANNES CRABBE van *Hulst* werd 29 Abt, vijfde gemijterde Abt der Abdij van *Duinen* te *Brugge* in het jaar 1457; hij was eerst *Cellier* van het huis. Tegen dank van Hertog FILIP *den goeden* en zijne gemalin gekozen moest hij vele moeijelijkheden doorstaan; zijne benoeming als Abt werd echter te *Rome* bevestigd: hij werd daarna Raadsheer van MARIA VAN BOURGONDIË en Vicaris-generaal der Orde van *Cistercië* in België. Hij bleef aan het bestuur tot 1487 en stierf in 1488. (SANDERUS *Flandr.* t. 2, pag. 96.)

JOANNES VAN HULST, was 23ste Abt van *Ter-Doest* in 13.. en overleed den 16 Augustus 1407. (SANDERUS ib. pag. 217.)

In 1305 werd WILLEM VAN HULST 22ste Abt van *Duinen*; hij bedankte in 1318 voor die waardigheid (SANDERUS ib. pag. 96.)

Digitized by Google

PETRUS en CORNELIUS DE Vos, in het zelfde vak, vrij vermaard. Vroeger was in eene der zalen van het *Raadhuis*, en thans vindt men nog in de groote zaal van het *Landhuis* „eene schilderij, verbeeldende een gezigt op de stad *Hulst*, van uit den Polder de Clinge genomen", „in 1628 door CORNELIUS DE Vos geschilderd en aan de stad geschonken": zoo staat er aan den voet van het stuk.

Hulster-Ambacht was een van de voormalige vier Ambachten, naar de vier hoofdplaatsen *Assenede*, *Axel*, *Bochaute* en *Hulst* genoemd. Het grensde ten Noorden aan de *Honte* of *Westerschelde*, ten Oosten aan het drooge land van *Saftingen*, ten Zuiden aan de stad *Hulst* en het *Land van Waas* en ten Westen aan *Axeler-Ambacht*. Het bevatte vier dorpen (zijnde *Ossenisse*, *Hontenisse*, *Henystdijk* en *Sir Pauwels* of *Pauli-polder*.) Onderscheidene, naar men wil, acht Dorpen en eene menigte polders, die tevoren mede een deel van dit Ambacht uitmaakten, zijn door de zee verzwolgen. Onder deze telde men een groot deel van de *Grouw* of *Graauw*, met het dorp van dien naam, dat destijds meer landwaarts in gelegen was dan het tegenwoordige dorp *Graauw*; voorst den *Westpolder*, den *Brugsche-polder* den *Noord-* en *Zuidpolder*, den *Casuëlenpolder* of *Kieskas* en het grootste gedeelte van *Oud-Hontenisse*. (*a*.) In latere tijden zijn de Heerlijkheden van *Saftingen* en *Namen* in dit Ambacht, mede onder water geraakt. Tot het zelfde Ambacht behoorde ook een deel van het dorp *Kieldrecht*. Dit *staatsche* gedeelte (zoo werd het geheeten) is thans eene uitgestrekte buurt, bekend onder den naam van den *Hollandsche-Kauter*. Ook lag in dit Ambacht de vrije Heerlijkheid en Baronie van *St. Jan Steen*.

Het zal wel der moeite waardig zijn hier te melden, welke Regtsgebieden en Landhoeven in deze landstreek gevonden werden en aan welke kloosters ze toebehoorden.

(*a*.) Al deze overstroomde polders kwamen meerendeels toe aan de abdij van *Duinen* te *Brugge*.

Digitized by Google

De Monniken van het klooster *Cambron* hadden de Priorij van *Stoppeldijk* en het gebied over *Absdale*, zijnde dezelve aan hen door de Kasteleinen van Gend voornamelijk geschonken.

De geestelijken van het klooster van *Duinen* te *Brugge* bezaten het *Hof te Zande* in het gebied van *Hontenisse*, hetwelk 3500 gemeten lands bevatte. In het gebied van *Ossenisse* bezaten zij insgelijks verscheidene akkers en weilanden, door de Graven van Vlaanderen als Heeren van dit gebied, aan hen vereerd.

De geestelijken van *Baudelo*, eerst buiten, later binnen *Gend*, hadden een gasthuis te *Wendelzee* en de tienden in *Pauwelspolder*, groot 100 gemeten; — item de *L. Vrouwe kapel* te *Lamswaarde*.

Die van *Ter-Doest*, voormaals een klooster bij *Brugge*, bezaten zeer vele landerijen bij *Clinge*.

Die van *Trunchin* (*Drongen*) hadden verscheidene Landhoeven in het gebied van *Hengstdijk*, (*a.*) en — de Ridders van *Malta* hadden bij *Groude* en de kanoniken van *Kortrijk* vele Landhoeven in het gebied van *Vranxdal*. (SANDERUS, *verh. Vlaand.* t. 2, bl. 144. GRAM. p. 30.)

PASTOORS *van* HULST.

18... AUGUSTINUS VAN HECKE, geboren te *St. Nicolaas* den 2 Sept. 1788, werd pastoor te *Hulst* en Deken benoemd den 19 Mei *'41*; hij stierf den 1 Oct. *'64*.

1864. ANTONIUS CORNELIUS BUIJS, geboren te *Hoeven* den 25 Febr. *'20* werd pastoor en Deken den 30 Sept. *'64*.

KAPELLANEN *van* HULST.

1837 of **38.** JUDOCUS ELSEN, geboren te *Wamel* den 1 Jan. *'13*, werd kapellaan te *Hulst* in *'37* of *'38*, pastoor te *Hengst-*

(*a.*) IWANUS DE GAND, graaf van *Aalst*, en zijne huisvrouw LAURENTIA gaven in 1139 aan de Abdij van *Trongen*, *Hulst* en *Hulsterloo* tot de bijgelege parochiën. (MIRÆUS t. 1, *Don. piar.* C. 96, pag. 401.)

Digitized by Google

dijk den 7 Jan. *'41*, en pastoor te *Zuiddorpe* den 5 Mei *'54*.

1841. JOANNES BERNARDUS DIERICKS, te *Zuiddorpe* geboren den 10 Jan. *'16*, werd kapellaan den 15 Junij *'41*, en kapellaan te *Koewacht* den 21 Maart *'46*.

1846. JOANNES LAURENTIUS VAN DIJK, geboren te *Ginneken* den 10 Aug. *'22*, werd kapellaan den 21 Maart *'46*, en 2e kap. te *Breda* (*St. Antonius*) den 6 Sept. *'49*.

1849. PETRUS JOSEPHUS KOOPMANS, geboren te *Etten* den 1 Julij *'25*, werd opvolger den 6 Sept. *'49*, en pastoor te *Terneuzen* den 15 Sept. *'53*.

1853. CORNELIUS VERHEIJEN, geb. te *Rosendaal* den 17 Oct. *'26*, werd kapellaan den 6 Sept. *'53*, en kap. te *Leur* den 26 Febr. *'57*.

1857. PETRUS HENRICUS VAN WEES, geboren te *Temsche* den 2 Junij *'30*, werd kapellaan den 26 Febr. *'57*, en pastoor te *Axel* den 27 Junij *'61*.

1861. CORNELIUS ADRIANUS HESSELS, geb. te *Breda* den 10 Maart *'31*, werd kapellaan den 27 Junij *'61*, en 1e kapellaan te *Prinsenhage* den 30 Sept. *'64*

1864. LAMBERTUS DE BOER, geboren te *Oosterhout* den 12 Febr. *'37*, 2e. kapellaan te *Hulst* den 28 Sept. *'61* en 1e. kap. den 30 Sept. *'64*; daarna weêr 2e. kap. te *Steenbergen* den 30 Junij *'66*.

1864. JACOBUS WIJTVLIET, geb. te *Klundert* den 6 Nov. *'40*, werd 2e. kapellaan den 30 Sept. *'64*, en kap. te *Hoeven* den 24 Nov. *'69*.

1866. JOANNES MELCHIOR GENET, geb. te *Breda* den 6 Jan. *'33*, werd 1e. kapellaan den 3 Junij *'66*, en pastoor te *Zuiddorpe* den 24 Nov. *'69*.

1869. PETRUS VAN VOOREN, geboren te *Yzendijke* den 25 Sept. *'31*, werd kapellaan den 24 Nov. *'69*, en pastoor te *Axel* den 13 Aug. *'71*.

1871. ANDREAS KOREMANS, geboren te *Standdaarbuiten* den 31 Jan. *'39*, werd 2e. kapellaan den 24 Nov. *'69* en 1e. kap. den 13 Aug. *'71*, en van daar pastoor te *Zeeuwsche Clinge* den 15 Maart *'75*.

Digitized by Google

1871. Franciscus Joannes Potters, geb. te *Wouw* den 1 Oct. *'*43, werd 2e. kapellaan den 13 Aug. *'*71, en 1e. kap. den 21 Maart *'*75.

1875. Joannes Bapt. Kriellaars, geboren te *Dongen* den 18 Mei *'*46, werd 2e. kapellaan den 21 Maart *'*75.

1876. Franciscus Petrus Hub. Maria van Miert, geboren te *Gilze*, den 8 Sept. *'*18, kapellaan te Hulst in *'*76.

KOEWACHT.

De naam van dit dorp ontleent zich, volgens oude overlevering hieruit, dat in vroeger tijden hier vele woeste en onbebouwde landen bestonden, waarin schapen en koeiën vrij kwamen grazen, en daarom de opkomende gemeente *Koewaeht* genoemd werd.

Koewacht is thans eene aanzienlijke gemeente, welke Noord paalt aan de gem. *Axel* en *St. Jansteen*, — Oost aan de laatste, — Zuid aan de Prov. *Oost-Vl.* — West aan *Zuiddorpe*. Zij bestaat uit het dorp *Koewacht*, de buurten *Heikant*, *St. Andries*, *Nieuwen-* en *Ouden-Molen*, de *Rijgerij* en het *Zand;* zoomede uit eenige polders. Zij maakt eene parochie uit, die door eenen Pastoor en eenen kapellaan bediend wordt. De pastorij, zoowel als de kerk dezer gemeente, staan echter op Belgisch grondgebied. — Het dorp *Koewacht* ligt 2 uren Zuidwest van *Axel* en 2 uren Zuid-oost van *Hulst*. Het is gebouwd op de alleruiterste grenzen, zoodanig, dat de limietscheiding door het dorp heen loopt. De huizen op Belgischen bodem maken deel uit van de gemeenten *Moerbeke* en *Stekene*, op den grond van welke eerstgenoemde gemeente de kerk staat of eertijds stond: in 1687 is de kapel of kerk, welke stond op *Moerbeke* (België) wijk *Kruisstraat*, overgebragt naar wijk *Koewacht* van de zelfde gemeente, op den grond van Holland.

In 1713 is de overgebragte kerk of kapel afgebroken en op dezelfde plaats eene nieuwe kerk gebouwd op kosten der Hol-

Digitized by Google

anders, waartoe nogtans Z. Doorl. Hoogw. PHILIPPUS ERARDUS VAN DER NOOT, Bisschop van Gent, 50 ponden groot heeft bijgedragen, en die ook den 17 Febr. 1714 de kerk geconsacreerd, de *HH. Philippus* en *Jacobus* tot patronen aan de kerk gegeven en — drie Altaren geschonken heeft, welke nog bestaan.

Men heeft te *Koewacht* vele Broederschappen, waaronder, de *Broederschap van de* H. BARBARA; — het *Apostolaat des gebeds*; van den *St. Pieters-penning*; — eene *Congregatie van jonge dochters* en — eene *H. Familie voor de mannen.*

Ook is hier een gesticht van Eerw. Religieusen tot het onderwijs der kinderen; — de armen voor niet.

In 1827 is de dorpschool geheel nieuw gebouwd en bevindt zich in de buurschap de *Oudenmolen*, nagenoeg in het midden dezer uitgestrekte gemeente.

Vroegertijds bestonden hier twee gilden; het een van *St. Ambrosius*, het welk nog bestaat, en het ander van den *H. Sebastianus*, hetwelk in 1838 ontbonden is.

De Eerw. Paters Recolletten van den *H. Joseph* (uit het Graafschap van Vlaanderen, wonende te *Overslag*,) hebben altijd de parochie blijven bedienen.

Later, in 1710, is de residentie dezer Paters Recolletten hier opgerigt, toen Pater JOSEPHUS provinciaal was, door de aalmoezen van de inwoners der polders *Beoosten-blij*, *Bezuiden-blij*, *Kernemelk-* en *Riederpolder*, ten behoeve van de R. katholieken van Axeler-Ambacht.

In de Archieven vindt men het volgende: in gemeld jaar 1710 is te *Koewacht* de eerste Rector of President benoemd FREDERICUS VERLENDE; de Paters Recolleten hebben de parochie *Koewacht* bediend tot het jaar 1820. Verder leest men, dat de Paters en de parochianen in het jaar 1720 eene wreede vervolging te verduren hebben gehad van een zeker overheids-persoon, CAMPENHOUDT genoemd, omdat de hollandsche parochianen geen giften aan hem deden. Het was aan de Paters verboden op het Hollandsch grondgebied aan de stervenden de laatste H. Sacra-

Digitized by Google

menten toe te dienen op straf van gevangen en weggevoerd te zullen worden: deze vervolging heeft geduurd van den 7 Sept. tot den 17 December.

Men vindt mede aangeteekend, dat Pater HUBERTUS VAN KERKHOVE onder het schrikbewind der Fransche revolutie veroordeeld is geweest, om naar Caijenne gevoerd te worden, maar dat hij door verschuiling zich aan dat vonnis heeft onttrokken. (*a.*)

Gedurende de Fransche révolutie hebben de Franschen ook de torenklok gestolen en de pastorij verkocht, welke echter later terug gekocht is.

PASTOORS *van* KOEWACHT.

1820. COSMAS DAMIANUS WESTERLINCK was sedert den 20 Sept. „20 pastoor, als Staats-Vlaanderen onder ons Bisdom kwam; hij kreeg zijn eervol ontslag den 16 Aug. „45 en stierf den 20 Febr. „48.

1845. STEPHANUS RIENTJES, geboren te *Oostmarsen* den 14 Jan. 1810, was kapellaan en werd hier pastoor benoemd den 29 Sept. „45 en ook eervol ontslagen den 13 Oct. „49.

1849. JOANNES BERNARDUS DIERICK, geboren te *Zuiddorpe* den 10 Jan. „16, was kapellaan benoemd den 21 Maart „46 en pastoor den 22 Nov. „49; doch hij stierf in jeugdigen ouderdom, den 5 April „58.

1858. GERARDUS DE NIJS, werd hier pastoor den 20 April „58 en Regent van het klein-Seminarie den 10 Nov. „62. (Zie Art. *Oosterhout.*)

1862. CORNELIUS LAUWERIJSSEN, geboren te *Hoeven* den 1 Maart „26, werd pastoor den 10 Nov. „62.

(*a.*) De „*Annuaire Eccles. de Archevêché de Malines*" (1860) pag. 150, noemt hem URBANUS VAN KERKHOVE, geboren te *St. Gilles*, Recollet te *Koewacht* en zegt, dat hij in den ouderdom van 52 jaren, den 15 Dec. 1798 te Gent gevangen gezet en den 27 Maart 1799 naar het eiland Orélon overgevoerd is (van zijne terugkomst vindt men niets.)

Digitized by Google

KAPELLANEN *van* KOEWACHT.

1838. JOANNES DE Vos, werd eerste kapellaan van *Koewacht* en in *'39* verplaatst naar *Yzendijke.*

1839. STEPH. RIENTJES, die in *'39* kapellaan werd, werd in *'45* pastoor. (Zie boven.)

1845 of **46.** JOAN. BERN. DIERICK werd in *'46* kapellaan en en in *'49* pastoor. (Zie boven.)

1849. EMMANUËL VAN BRABANT; te *Stoppeldijk* geboren den 13 Jan. *'20*, werd kapellaan den 22 Nov. *'49*, en kap. te *Yzendijke* den 23 Jan. *'56.*

1856. PAULUS HANSSENS, geboren te *Aardenburg* den 19 Mei *'17*, werd kapellaan den 29 Jan. *'56*, en pastoor te *Philipine* den 24 Nov. *'57.*

1857. JUDOCUS VAN DER MEIJDEN, geboren te *Hulst* den 31 Aug. *'28*, werd kapellaan den 24 Nov. *'57*, en pastoor te *Oostburg* den 29 Sept. *'63.*

1863. WILHELMUS FRANCISCUS SCHETS, geboren te *Oosterhout* den 10 Julij *'39*, werd kapellaan den 29 Sept. *'63*, en assistent te *Dorst* den 30 Dec. *'65.*

1865. JACOBUS RAATS, geboren te *Nispen* den 27 Oct. *'33*, werd kapellaan den 30 Dec. *'65*, en assistent te *Hulst* den 3 Sept. *'68* en Rector der Religieusen aldaar.

1868. ARNOLDUS MART. ANTON. DE KORT, geb. te *Breda* den 26 Oct. *'28*, werd van *Ossendrecht* als kapellaan verplaatst naar *Koewacht* den 30 Sept. *'68*, en kap. te *Hontenisse* den 24 Sept. *'72.*

1872, JOANNES ADR. CORN. JONGENEELEN, geb. te *Rosendaal* den 8 Julij *'45*, werd kapellaan den 24 Sept. *'72*, en rector te *Oudenbosch* den 27 Sept. *'74.*

1874. JOANNES STOOP, geboren te *Wagenberg* den 17 Mei *'48*, werd kapellaan den 27 Sept. *'74.*

Digitized by Google

BEOOSTENBLIJ.

Aanhangsel.

Oorspronkelijk werden onder deze benaming aangeduid de gronden in *Staats-Vl.*, ten Oosten van de *Bleijée* of *Blije.* (*a.*) *Beoostenblij* (SANDERUS, *Flandr. illust.* t. 3, pag. 260, noemt het *Beoostenvliede*) was eertijds eene parochie, waar de kerk, die aan den *H. Martinus* was toegewijd, ter vergeving stond van den Heer van *Heule* en *Zuiddorpe*, haren patroon. Van deze parochiekerk zijn geen andere bijzonderheden bekend, dan dat zij reeds in 1580 bij de Hervormden in gebruik was en door eenen predikant werd bediend, die aldaar gebleven is tot in het jaar 1583, toen *Axel* en zijn omtrek weêr in handen van PARMA viel. De gronden van *Beoostenblij* werden in 1586, tegelijk met de westelijke gronden der *Blije*, op last van Prins MAURITS *van Oranje*, onder water gezet, en door deze ramp zagen de in- en opgezetenen zich verpligt, met have en goed, te vlugten en een goed heenkomen te zoeken. Het dorp is geheel door de golven verslonden en niet weder te voorschijn gekomen: de gronden zijn later beverscht; doch van het dorp bestaan volstrekt geene overblijfsels meer.

Voorheen vond men hier de Abdij *Ter-Haaghen*, *Ten-Hage* of *Ter-Hagen*, welke haren naam had ontleend van eene plein met *hagen* omgeven: zij is door de weldadigheid van *Gravin* MARGARETA, vooral onder begunstiging van WALTERUS heer van *Axel* in het jaar 1230 of 1220 gesticht. Ik vind, dat deze nonnen der *Cistercienser Orde*, om de onstuimigheid der zee en de vrees

(*a.*) Deze rivier scheidde zich, op de hoogte van het tegenwoordige *Spui*, in twee takken, tusschen welke de grond opkwam, naderhand, omstreeks 1300, de *Triniteit* genoemd.

Digitized by Google

van gevaar alsmede om de armoede of gebrek verspreid zijn in het jaar 1255. Doch in 1268 heeft IVETA of JUTTA VAN BREIJEN eene Gentsche matroon, de religieusen terug geroepen en haar eenige gronden in de parochie van *Merelbeke* geschonken, met toestemming van den Abt van den Blandiniëberg, patroon dezer plaats, om aldaar voor zich te bouwen.

Men vindt ook dat zij daarna, wijl de Gravin MARGARETA het middel van bestaan verbeterde door eene gift van 242 morgen lands en er op aandrong, in 1272 tot de vorige plaats in de buurt of in de voorstad van *Axel*, terug gekeerd en daar gebleven zijn, totdat zij door de oorlogswoede, nog ongenadiger dan de zee, zijn verjaagd; trouwens de Abdij had in 1574 vele mishandelingen van de ketters te verduren, en de Religieusen vertrokken naar *Gent*, waar zij twee jaren in wereldsche kleederen met handwerk den kost wonnen. (*a.*) Na eenige jaren te *St. Omer* te hebben gewoond, hebben zij in 1584 of 1585 voor goed zich te *Gent* gevestigd, waar eene nieuwe kerk door FRANCISCUS VAN DER BURCHT, Bisschop van *Gent* gewijd is, en haar

(*a.*) Toen ging de Abdis LUDOVICA ANCHIJNS met hare gemeente naar *St. Omer*, en bleef 10 jaren in die stad, wordende onderhouden door aalmoezen van den Bisschop, van de paters Jesuïten en van andere godvreezende personen. In het jaar 1584 keerden zij weder naar *Gent*, waar zij toen eene vaste woning verkregen, inzonderheid door de milddadigheid van de Souvereine Prinsen ALBERTUS en ISABELLA. Op het laatste der vorige eeuw zijn zij vernietigd geworden. (SANDERUS *Flandr. ill.* t. 3, pag. 260, en C. SMET, *H. en roemw. pers.* d. 2, bl. 515.)

In den jare 1578 werden vele kloosters en kerken geplunderd en verwoest, zegt DE JONGHE, d. 2, bl. 46 en bl. 47 zegt hij, dat de Abdijen van *Ter-hagen* bij Axel en van Dooresele den 28 Aug. uitgeplunderd en de beelden verbroken zijn.

Echter in het begin dezer eeuw werd de beroemde menschenvriend, de kanonik P. J. TRIESTE (wiens levensschets zeer wel geschreven, te vinden is in de *zUitspannings lectuur voor katholijken...* 2 d. 1836,) uitgenoodigd zich naar Gent te begeven, om bezit te nemen van de oude Abdij van *Terhagen*, welke sedert de omwenteling in eene fabriek was herschapen; door tusschenkomst der overheden werd deze Abdij door NAPOLEON I, in 1806, aan de congregatie der *zusters van liefdadigheid*, in eigendom geschonken, welke nog heden het moederhuis is.

Digitized by Google

klooster onder den regel van Cistercië en het bestuur der Abdis van *Baudelo* gefloreerd heeft, onder den naam van het *Huis van vreugde van de H. Maagd* MARIA: *Domus gaudii B. M. V.*

Men kent de volgende Abdissen van dit voormalig klooster: I. MARGARETA VAN VULBEKE, die het bestuur in 1272 aanvaardde. II. ALEIJDIS VAN LEMBEKE, die in 1338 aan het bestuur was en in 1352 stierf. III. ADELISA VAN EVERSBEKE, die in 1355 overleed. IV. ALEIJDIS VAN MOESBROECK, in hetzelfde jaar aan de pest bezweken. V. CATHARINA VAN AVENSVOORDE, die in 1369 afstand deed van het bestuur, en in 1372 overleden is. VI. AGATHA VAN WEST, in 1376 gestorven. VII..... VIII. MARGARETA VAN WEST, die in 1414 stierf. IX. CATHARINA MAES, overleden in 1436. X. LAURENTIA VAN MALDEGEM, gestorven aan de pest en te Gent begraven in de Abdij van *Bijloke*. XI. JACOBA VAN GELDRE stierf aan de zelfde ziekte in het zelfde jaar en werd in de zelfde plaats begraven. XII. ANASTASIA VAN GISTELE, die in 1481 stierf. XIII. MARIA VAN ST. OMER, die, doordien zij met eene melaatschheid was geslagen, de bestiering heeft verlaten en in 1496 overleden is. XIV. BEATRIX VAN BUXTALE, die insgelijks afstand deed en stierf in 1516. XV. JOSINA GOOSINS overleden in 1529. XVI. BARBARA ROMMELINX, gestorven in 1544. XVII. AMELBERGA'S VOS, die in 1572 stierf. XIII. LUDOVICA ANCHIJNS; deze was de laatste, die in gem. Abdij te *Beoostenblij* aan het hoofd heeft gestaan, en uit vrees voor de ketterij met de nonnen de vlugt heeft genomen. Zie boven *noot a.* (SANDERUS alsvoren, t. 1, pag. 324.)

LAMSWAARDE.

Lamswaarde, *Lamzwaerde* of *Lamsweerde*, waarschijnlijk vroeger ook *Boudeloo* genoemd, is begrensd ten Noorden door de *Schelde*, ten Oósten door de *Grauw*, ten Zuiden door *Hulst* en *Hengstdijk* en ten Westen door *Groenendijk*.

Lamswaarde is een fraai dorp, dat een deel der burgerlijke

Digitized by Google

gemeente van *Hontenisse* uitmaakt; het ligt wat Zuidwaarts in den Oostvogel-polder. Het is gewis reeds oud, want op de lijst der plaatsen, eertijds onder het Hulster-Ambacht, vindt men de kapel van *O. L. Vrouw* te *Lamswaarde* (in 't latijn *Lanswœda*,) die vroeger door mirakelen vermaard was, tot welker vereering de Bisschop van *Utrecht* DAVID VAN BOURGONDIË, ten jare 1495, eenen jaarlijkschen dankdag heeft ingesteld. Hieruit kan men veilig afleiden, dat de plaats toen reeds lang bestond. (*a*.) Tot de tegenwoordige parochie behooren het dorp, met de buurten *Kuitaard*, *Duivershoek*, *Rozenberg*, *Molenhoek*, *Notendijk*, *Hoofdijk*, *Koelewei*, *Kruispolder* met *Boudelohoek* en vele verspreid liggende woningen.

De kerk, die den *H. Cornelius* als beschermheilige vereert, is waarschijnlijk in of omstreeks het jaar 1669 gesticht, ter vervanging van eene vroeger bestaande *Schuurkerk*. Zij heeft, met de toenmalige dergelijke *Schuurkerken* te *Hontenisse* en te *Hulst*, tot het houden van godsdienstoefeningen voor de katholijken van geheel *Hulster-Ambacht* moeten dienen. De dienst werd destijds door paters *Recolletten* verrigt, aan welke echter, sedert de resolutien der Staten-Generaal van 19 Julij 1730 en 12 Maart 1731, wereldlijke priesters zijn opgevolgd.

Vroeger was zij onderhoorig aan de parochiekerken van *Hengstdijk* en van *Hulst*, (*b*.) en werd als zoodanig door eenen Deservant bediend. In 1807 (*c*.) echter succursaal en zelfstandige parochie verklaard zijnde, werd zij gansch van *Hulst* afgescheiden en sedert dien door een eigen Pastoor bediend.

(*a*.) SANDERUS, *Fland. ill.*. t. 2, pag. 259. Zie de noot A. Art. *Hulst*.

(*b*.) Volgens traditie zou op het laatste van 1700 de godsdienstoefening onderbroken zijn geweest en de priesters genoodzaakt in de huizen der ingezetenen zich te verbergen en hunne functien daar heimelijk uit te oefenen. Tot bewijs kan dienen, dat vele kinderen, in de omliggende plaatsen gedoopt zijn, in die tijden van de revolutie.

(*c*.) In het Archief der parochie leest men: *den 25 Nov. 1808 succursaal verklaard te Parijs.* Den 25 Dec. van dat jaar onderteekend door den Prefect van Gent; den 6 Jan. 1809 zond de Bisschop van *Gent* de brieven daarvan naar *Lamswaarde*.

Digitized by Google

Den 5 Febr. 1809 zond de Bisschop van *Gent* de brieven van de limieten toe, met de aanstelling van den Directeur van het oratorium JUDOCUS WILLEMS, die geinstalleerd is den 10 Febr. Den 12 Febr., zijnde zondag, zijn de limieten afgekondigd onder de Hoogmis, zoo te *Hulst* als te *Groenendijk*. De jurisdictie begon vóór de *vesperen*.

Den 24 Maart 1809 heeft JUD. WILLEMS de pastorij verlaten, ingeroepen door den Bisschop van *Gent*; terwijl den 18 Maart te *Parijs* als pastoor was benoemd CHAMPHELEIRE, wiens eerste zorg was het aanleggen van een kerkhof, voorgesteld aan den Prefect den 20 Mei 1806; den 9 Febr. 1810, is het Kerkhof afgemeten en den 8 Mei gewijd door den Z. Eerw. Heer GOETHALS, Deken. Den 28 Mei is de eerste daarop begraven Henr. Piersens jongman.

Zijne zorg was het bouwen van eenen toren, waartoe de parochianen bijdroegen de somme van 280 gulden en verscheidene olmen boomen tot bouwmateriaal; waarna hij eene klok te Gent heeft doen gieten van 150 pond, om in den toren te hangen. De kosten van *f* 150 is betaald uit giften en zegenpenningen. Den 19 Maart begon men den toren te bouwen: de klok werd den 18 April gedoopt, wiens peter was JACOBUS VERDURMEN en de meter MARIANNA ROSSEEL, echtgenoote van PIETER LEMSEN, beide woonachtig in den kruispolder. Op paaschavond den 21 April *n*10 luidde de klok voor de eerste maal.

De kerk was intusschen veel te klein voor de meer en meer toenemende bevolking, die sedert lang ver boven de twee duizend zielen beloopt, zoodat reeds eenige jaren de parochianen er op bedacht waren, om de kerk te vergrooten, wat dan ook eindelijk in 1850 is ten uitvoer gebragt. De kosten van deze vergrooting beliepen *f* 9826, 63 cts. — In 1855 is er eene nieuwe *pastorij* gebouwd door de bemoeijing van den pastoor J. VAN DEN BOSCH, tot de kosten van *f* 5649. — In het jaar 1857 is het kerkhof bijna de helft vergroot. In *n*58 ontstond er brand in de bijkeuken der pastorij, waarbij verbrand is de schuur, het paard en rijtuig, enz., terwijl de pastorij met veel moeite gespaard is.

Digitized by Google

In den jare ″71 is men begonnen met het bouwen van een geheel nieuwe kerk: zij werd aanbesteed in 't begin van Aug. (de aannemer was CAROLUS LUD. BLEIJENBERG.) Er werden voorop 706 zware heipalen ingeslagen, terwijl er een noodkerk werd opgetimmerd. In ″73 was de kerk voltrokken en den 28 Mei gewijd door den Z. E. Deken van *Hulst* A. BUIJS.) De kerk heeft gekost *f* 35,759.) Zij is aan den zelfden patroon, den *H. Cornelius* toegewijd en bevat drie Altaren, het altaar van het *H. Sacrament*, een van de *H. Maagd* MARIA en een van den *H. Joseph*.

Men vindt er de Broederschappen van *den H. Rozenkrans*, — van O. L. Vr. *van Bijstand*, — van *den St. Pieters-penning* en — van het Aartsbroederschap van *de H. Familie*.

Den 26 Mei 1809 is door den Bisschop van *Gent* een verzoekschrift naar *Rome* gezonden tot verkrijging van eenen aflaat onder het Octaaf van het *H. Kruis*; deze aflaat is vergund; het Rescript is te Rome geteekend den 1 November 1809 en door den Bisschop geagreëerd den 1 Dec. daaraanvolgende, zoodat deze aflaat hier kan verdiend worden.

Voorheen bestonden hier de gilden van de *H. Barbara*, — van den *H. Ambrosius*, — van den *H. Sebastianus* en — van de *Batavieren*.

PASTOORS *van* LAMSWAARDE.

1796. F. F. THIERENS, missionaris, deservant benoemd den 27 Julij.

1807. EMMANUEL TREAELDE, Recollet, den 23 Aug.

1809. JUDOCUS WILLEMS, werd den 5 Maart als herder benoemd.

1809. PETRUS J. DE CHAMPHELEIRE, pastoor benoemd den 18 Maart.

1817. PETRUS VAN DAMME, werd den 12 Oct. ″17 pastoor.

1818. JUDOCUS VAN BUIJNDER, werd den 15 Mei pastoor en eervol ontslagen den 12 Oct. ″42. Hij stierf te *St. Nicolaas* den 8 Sept. ″52.

Digitized by Google

1842. Arnoldus Arts, geboren te *Overasselt* den 21 April 1810, werd pastoor den 12 October *n*42 en overleed den 6 Oct. *n*47.

1847. Hubertus Loonen, geboren te Breda den 8 Aug. 1808, pastoor den 26 Oct. *n*47, en stierf den 11 Junij *n*53

1853. Joannes van den Bosch, geb. te *Oudenbosch* den 6 Dec. *n*23, werd pastoor den 30 Junij *n*53, en pastoor te *Gilze* den 24 Maart *n*63.

1863. Ludovicus Jos. Cijpr. Laurnt, geb. te *Oosterhout* den 1 Aug. *n*24, werd pastoor den 24 Maart *n*63, nog in leven.

Kapellanen *van* Lamswaarde.

1808. C. F. de Rijcke, coadjutor den 19 Jan. 1808.

1808. Judocus Willems, den 1 Maart 1808 directeur van het Oratorium te *Lamswaarde*.

1836. Joannes Everinck, kapellaan den 22 Maart *n*36. (Zie Art. *Boschkapelle*.)

1837. Arnoldus Arts, werd kapellaan den 7 Julij *n*37. (Zie de pastoors.)

1843. Nicolaus Comeijne, uit het Bisdom van *Gent*, werd kapellaan den 11 Jan. *n*43; hij keerde naar zijn Bisdom terug den 22 Mei *n*44.

1844. Jacobus Joannes Oomen, geboren te *Bavel* den 3 Jan. *n*19, werd kapellaan den 1 Junij *n*44. en kap. te *Hout* den 21 Jan. *n*47.

1847. Adrianus van Gils, geb. te *Oosterhout* den 4 Sept. *n*21, werd kapellaan den 21 Jan. *n*47, en kap. te *Ginneken* den 12 Aug. *n*53.

1853. Henricus Florentius van Olffen, geb. te *Rozendaal* den 22 Nov. *n*25, werd kap. den 18 Aug. *n*53, en kap. te *Sprundel* den 30 Sept. *n*56.

1856. Wilhelmus Verkaar, geb. te *Breda* den 2 Nov. 28, werd kapellaan den 30 Sept. *n*56, en kap. te *Terheiden* den 26 Febr. *n*62.

Digitized by Google

1862. JACOBUS RAATS, geb. te *Nispen* den 27 Oct. *n*33, werd kap den 26 Febr. *n*62, en kap. te *Koewacht* den 30 Sept. *n*65.

1865. BERNARDUS LAUWERIJSSEN, geb. te *Hoeven* den 17 Febr. *n*38, werd kapellaan den 30 Sept. *n*65, en pastoor te *Boschkapelle* den 30 Junij *n*72.

1872. CORNELIUS PETRUS BLOMMERDE, geb. te *Standdaarbuiten* den 28 Jan. *n*47, werd kapellaan den 30 Junij *n*72.

1876. BENEDICTUS FRANC. WIJNEN, geboren te *Hoeven*, werd kapellaan den 15 Jan. *n*76.

NEUZEN.

De gemeente *Neuzen* bevat de plattelandsstad en vesting van dien naam, met de gehuchten het *Naaikussen* of *Driewegen*, *Sluiskille* en *Triniteit*, benevens eenige polders. De R. K. parochie heeft onder zich, behalve het voornoemde, de katholijken der burgerlijke gemeenten *Hoek*, *Saamslag* en voortijds het noordelijk gedeelte van het buitenterritoir der stad *Axel*; doch dit laatste is nu bij de nieuwe parochie van *Axel* gevoegd.

Neuzen zelf, of volgens de oude oorkonden en thans nog in officiële stukken, *Ter-Neuzen* en in 't latijn *Novesium* genoemd, ligt 5 uren Zuid van *Goes*, — 2 uren N. N. West van *Axel*, — 4 uren Noordwest van *Hulst* en — $2^3/_4$ uur van *Sas-van-Gent*, vlak aan de schorren van den Zuidelijken oever der Honte. De oorsprong van *Neuzen* verliest zich in de hooge oudheid en is zelfs niet bij gissing te bepalen. Het schijnt van ouds eene fraaije stad te zijn geweest, die in de Gentsche en Brugsche beroerten veel geleden hebbende, tot een open vlek is geworden. In 1572 en 1573 werd het tegen de aanvallen der watergeuzen versterkt, en nog meer in 1583 of daaromtrent. (*a*.) Later liet

(*a*.) J. VAN DER BAAN,... *Zaamslag*, bl. 49. VAN DER AA, *woord*, d. 8, bl. 79.

Digitized by Google

men die vestingwerken, als onnut vervallen, in 1680 besloot men die te slechten, terwijl in 1682 een deel door het zeewater is vernield. Na den Belgischen opstand zijn er weder eenige veldwerken daar rondom aangelegd.

De kerk der hervormden staat ongeveer in het midden der stad; het is een langwerpig, vierkant gebouw, met een koeltorentje van slagwerk voorzien. Volgens het jaartal op een der grafzerken, zou er reeds in het laatst der 16e eeuw eene kerk zijn geweest; de tegenwoordige draagt het jaartal 1659.

In het jaar 1842 den 21 November is eene Commissie benoemd door den Doorluchtigen kerkvoogd J. VAN HOOIJDONK, ten einde te zorgen voor het bouwen van eene nieuwe kerk en pastorij te *Neuzen*, waar hij besloten had eene nieuwe kerkelijke gemeente op te rigten. Er werd eene *noodkerk* in gereedheid gebragt, en den 3 December 1844 heeft de eerst benoemde Pastoor de eerste H. Mis gedaan in de plaats, die voorloopig tot kerk moest dienen, nadat de Hoogeerw. Deken van *Hulst* dezelve had ingezegend, en op last van den Bisschop de nieuwe parochie aangekondigd en de Pastoor, volgens de kerkelijke voorschriften ingeleid was. (*Archief van het Bisdom, Reg.* A, bl. 131.)

Die nieuwe parochie was den 27 Sept. van dat jaar opgerigt door Mgr. den kerkvoogd voornoemd, en hierdoor *Neuzen* van *Zuiddorpe* afgescheiden, en dit besluit werd den 25 Oct. daaraanvolgende verzonden om afgekondigd te worden in *Neuzen* en *Zuiddorpe*.

Zeer zeker was het volk in de 8e eeuw door de prediking van den *H. Willibrordus* tot het ware geloof bekeerd; doch velen zijn bij het opkomen der Reformatie daarvan afgeweken: hiervandaan het oude spreekwoord: *in Axel en Terneuzen daar wonen al de geuzen.* (*a.*) Of hier oudtijds eene katholijke kerk is geweest, toen de stad grooter was en de bevolking R. katholijk, betwijfel ik zeer.

(*a.*) *Schouwburg der Nederlanden*, d. 3, bl. 105.

Digitized by Google

De gemelde noodkerk is in het jaar 1849 door eene zeer betamelijke nieuwe kerk vervangen en even als de vorige toegewijd aan den *H. Willibrordus* bij de inzegening, welke den 13 Dec. van dat zelfde jaar door den Landdeken van *Hulst* verrigt is.

In deze kerk zijn 3 Altaren; — van den *H. Willibrordus*, — van *O. L. Vrouw* en — van *St. Joseph.* — Men vindt hier de Broederschappen van den *H. Rozenkrans* en van het *Geestelijk Verbond*, bij vergunning van den Bisschop, ingesteld in het jaar 1845, en — van den *St. Pieters-penning.*

Op het algemeen burgerlijk kerkhof is een deel voor de katholijken afgescheiden, en dit gedeelte is door den Landdeken, op den zelfden dag, als de kerk, gewijd.

Pastoors *van* Neuzen.

1844. Marinus Joannes Verkaar, geboren te Breda den 28 Sept. 1809, werd tot eersten pastoor benoemd den 28 Sept. *'44*; nadat hij zeer ijverig gewerkt had, misschien te korten tijd, stierf hij den 3 Oct. *'46.*

1846. Judocus Cammaert, geb. te *Ossenisse* den 8 Jan. *'16*, werd opvolgend pastoor den 13 Oct. *'46*, en pastoor te *Graauw* den 15 Sept. *'53.*

1853. Petrus Josephus Koopmans, geb. te *Etten* den 1 Julij *'25*, werd pastoor te *Neuzen* den 15 Sept. *'53*, en pastoor te *Graauw* den 24 Jan. *'54.*

1854. Jud. Cammaert, (Zie boven) werd pastoor den 24 Jan. *'54* en stierf den 1 Junij *'70.*

1870. Adrianus Antonius van Aert, geb. te *Leur* den 9 April *'33*, werd pastoor den 20 Junij *'70.*

Digitized by Google

Aanhangsels.

TRINITEIT- of TRINITEITS-KERK.

Het ligt in het oostelijk deel van Zeeuwsch-Vlaanderen, op het door MARIA *van Namen* nieuw ingedijkte „Schorre van *Neuzen* bij *Axel*", welke bedijking een *eiland* vormde, genaamd „de polder Heilige *Triniteit* (drievuldigheid) bij *Neuzen*". *Triniteit* is nog heden een gehucht aan den rijweg van *Axel* naar *Neuzen*, omstreeks een half uur van laatstgemelde plaats gelegen. Er zijn ongeveer 50 inwoners, en *Neuzen* heeft er zijn begraafplaats. Omtrent het jaar 1300 is het eilandje opgewassen in den stroom de *Blijée*, die van *Axel* in noordelijke rigting liep, om zich in de *Honte* bij *Neuzen* te ontlasten. Niet ver van den uitloop dezes strooms begon hij zich in twee armen te verdeelen, en tusschen deze twee armen kwam de grond van *Triniteit* op. Bij de nieuwe verdeeling der Bisdommen in 1559 komt *Triniteit* voor als eene afzonderlijke *parochie*, misschien wel vereenigd met *Otene*, en werd aan het Bisdom van *Gent* toegevoegd. Ziet hier het ontstaan dier oude parochie, de oprigting der kerk, enz. MARIA VAN ARTOIS, gravin van *Namen*, vrouwe van *Sluis*, wendde zich tot JOANNES VAN DIEST, Aartsbisschop van *Utrecht*, onder wiens geestelijk gebied de vier Ambachten ressorteerden. Zij had voorgenomen, zeide zij, met Gods hulp en die des Bisschops, het door haar bedijkte eiland, „het *schorre* van *Neuzen* bij *Axel* genoemd, ter eere van Gods naam met geloovigen katholieken van beiderlei geslacht te bevolken". Zij wilde aldaar eene parochie-kerk stichten.... Daarbij verlangde zij een *hospitaal* te doen verrijzen.... Zij bad alzoo op het nederigst den eerwaarden Vader, dat hij haar tot een en ander vergunning en volmagt schenken zou en dat hij van de tienden, die op gezegd eiland vallen zullen, drie deelen aan de tijdelijke parochie-priesters der genoemde kerk, en één vierde aan de armen van het hospitaal en

Digitized by Google

die het bedienen, toewijzen mogt; terwijl zij voor zich en hare opvolgers en regthebbenden het patronaatregt der kerk voorbehield. Dit schreef zij te *Sluis*, den 19 September 1336.

Den 14 Mei 1339 deed WILLEM graaf van *Namen* enz. weten, wat zijne moeder had gedaan in zijn erfgoed..... en gaf daarom tot wasdom van de goddelijke dienst, tot lafenis...., drie vierendeelen gronds van zijn erfdeel, ten einde daarop te stichten eene parochie-kerk met haar kerkhof ter eere en ter gedachtenis der *heiliye Triniteit* (*drievuldigheid*) Deze gronden zouden vrij zijn van alle lasten.... en worden geamortiseerd van alle regten. Alleen het regt van patronaat behield hij ook aan zich, aan zijne erven en opvolgers. Dit werd nogmaals bekrachtigd op de zelfde dagteekening als het vorige door de Gravin-moeder voor zoo verre het haar aanging. Den 8 November 1339 vaardigde de *officiaal* van den Utrechtschen Bisschop eenen brief uit, waarbij hij het verzoek van MARIA *van Namen* tot stichting der *Triniteitskerk* toestemde. Deze toestemming volgt vrij laat, zult gij welligt denken; doch vermoedelijk had MARIA reeds lang de *mondelinge* toestemming des Bisschops, en men was ook in deze drie jaren reeds aan den bouw der kerk bezig geweest; (*a*.) immers zij werd slechts twee maanden na de bisschoppelijke vergunning ingewijd, gelijk ook de Bisschop daartoe verlof had gegeven, „mits de gravin in de noodige begiftiging zou voorzien". Die plegtigheid werd verrigt door EVERARDUS, Bisschop *in partibus de Comone*, Suffragaan van den Utrechtschen Bisschop, op *St. Agnes-dag* en betrof niet alleen de kerk, maar ook het kerkhof. De *officiaal* van het geestelijk geregtshof van *Utrecht*, stelde kort daarna — den 10 Maart 1340, den door gravin MARIA gepresenteerden „JOANNES, *zoon van* BOUDEWIJN" (JAN BOUWINSZONE) aan als pastoor dier kerk en „droeg hem op de zorg voor de zielen, de bewaring der reliquiën, benevens het bestuur over het geestelijke

(*a*.) De afwezigheid van den graaf FILIPS III, — voorzaat van WILLEM, III — en zijn dood waren de voorname oorzaak dezer vertraging.

Digitized by Google

en tijdelijke der kerk, met last, hem als zoodanig in bezit te stellen en in te leiden". Voorts werd aan de parochianen bevolen dat zij genoemden JOANNES, als „waren bestierder" (*verus rector*) in alles eerbiedig gehoorzamen, en aan hem of zijnen procurator voor hem, borg zijn zouden voor de vruchten, inkomsten en regten aan die kerk toekomende. (*a.*) De gravin verzocht andermaal van den Utrechtschen Kerkvoogd, dat hij aan haar verzoek wegens de toepassing der *Tienden* en het verlangen naar de stichting van eene verplegingsplaats voor de lijdende menschheid, welwillend zou gelieven te voldoen; in den brief van den *Officiaal* toch wordt van een en ander geen woord gerept. Dan, wat hiervan het gevolg zij geweest, kunnen wij niet opgeven. Intusschen zijn ruim vijf eeuwen vervlogen, sedert de *Triniteitskerk* oprees. Van haar bestaan is geen spoor meer achter gebleven: alleen haar naam leeft nog in een gehucht, en haar kerkhof is nog de akker der dooden, waarop zij zelve ook, sinds lang vergeten, begraven ligt. (*b.*)

Van het vroeger bestaan eens kloosters, in deze buurt of daaromtrent (zoo als sommigen willen) vinden wij nergens eenige aanteekening. Alleen op eene oude kaart van 1570, zien wij in den polder *Triniteit*, eene kerk, of welligt dan een kloostergebouw afgebeeld... (*c.*); Zoodat het waarschijnlijk, maar niet zeker is, dat er een geestelijk gesticht onder dien naam bestaan heeft.

(*a.*) Daar de pastoor het regt had eenen *procurator* of plaatsvervanger aan te stellen, zou het zeer goed mogelijk zijn, dat JOANNES, *Bouwinszone* nooit inderdaad de dienst der *Triniteits-kerk* verrigt heeft, maar, schoon er een deel der voordeelen van trekkende, ze door eenen plaatsvervanger liet waarnemen.

(*b.*) Al de bescheiden, waaruit dit verhaal geput is, zijn gecopiërd te *Brussel* den 4 November 1836 door den heer A. E. GHELDOLF, uit de *Archives du Royaume*" (*Archives du chateau de Namur, DD*, 57. — Vojjez DE SAINT GENOIS, *Monumens anciens*, t. 1, p. 955. Zij zijn medegedeeld in de „*Bijdragen*", alsvoren (1857.) bl. 75—81 en 87—96.

(*c.*) VAN DER AA, *Aardr. Woord.* d. 11, bl. 317, en Art. *Hoek*, zegt hij: vroeger stond er in den omtrekt een klooster *Triniteitsklooster* geheeten, waarvan nog eenige overblijfsels te zien zijn. Ik laat dit voor zijne rekening.

Digitized by Google

HOEK.

Het dorp *Hoek* of *de Hoek*, in oude schriften ook wel *Houck* gespeld, ligt 1 uur van *Neuzen*, $2^1/_2$ uur van *Sas van Gent*, behoorde vroeger onder de parochie van *Zuiddorpe* en thans onder die van *Neuzen*. — Dit dorp is waarschijnlijk van lieverlede door aanbouw ontstaan, en wel, nadat door de vernielende overstroomingen in de 16e eeuw, vele landen, dorpen en buurten, door de zee waren verzwolgen. De hervormden hebben hier een kerk gesticht, in de plaats van een voormalig bedenhuis, in 1602 gebouwd. De kerk is thans van een kloktorentje, met slag en uurwerk voorzien. De klok, welk weleer in den toren van het verdronken *Vremdijke* hing, is naar den *Hoek* overgebragt en in den toren der dorpskerk opgehangen, naderhand door de Franschen naar *Axel* vervoerd, waar zij nog in den stadhuistoren hangt, tot opschrift hebbende: „MARIA *heet ic en sal bevriën — den armen zondare tallen tiën — ghegoten in de jaar* † X V^c † 3 †", — waarschijnlijk XV^c 3, dus in 1503.

ZAAMSLAG.

Zaamslag mag te regt op zijne oudheid roemen, het dagteekent reeds van overoude tijden. Als heerlijkheid behoorde het in vroegere eeuwen aan een adellijk geslacht, van hetwelk het den naam ontleent, of wel daaraan gegeven heeft. Zoo vindt men melding gemaakt van heer JAN *van Zaamslag* omstreeks het jaar 930, en van ROBERT, heer *van Zaamslag* in het jaar 1330. (*a.*)

(*a.*) Zie „*Jaarboeken van Brussel*", d. 1, bl. 208, waar ROBERT *van Zaamslag* vermeld wordt als gemagtigde van het gemeene Land van den Vrije, tot het sluiten van een tractaat met den Regent van Frankrijk.

Digitized by Google

Deze heerlijkheid was een goed onsterfelijk leen, toebehoorende aan EMANUËL, Prins *van Croij en Solré*, en STEPHANUS *van Hongarijen*, Baron van het ambacht en de heerlijkheid van *Maldeghem*, enz. enz., mitsgaders vrijbaanderheer van het Land van *Guijse*, gezegd *Contzij*, enz., van welken de hooge heerlijkheid van *Zaamslag* ter leen werd gehouden en uitgegeven.

Aan wien deze Heerlijkheid in later tijden achtervolgelijk bij koop of erfregt is overgegaan, kan men zeer wel uiteengezet vinden in het werkje van J. VAN DER BAAN, *beschrijving van Zaamslag*, en bij V. D. AA, *Woord.* d. 13, bl. 4—6.

Ten gevolge van de Fransche omwenteling in 1794, en van de overgaaf van *Staats-Vlaanderen* aan Frankrijk in 1795, zijn de bezitters der heerlijkheid van *Zaamslag* sedert in hunne heerlijke regten aanmerkelijk, en van lieverlede geheel gefnuikt, en — komen zij thans alleen in aanmerking voor zooveel het den eigendom geldt hunner goederen, in de voormalige heerlijkheid gelegen, waarvan de tegenwoordige eigenaren behooren tot de familiën van HUIJSSEN *van Kattendijke*, BIJLEVELD, SCHORER, VAN DOPFF, ERMERINS en VAN DEN SANTHEUVEL. Deze goederen zijn steeds en worden nog beheerd door eenen rentmeester, die thans is JAN JAC. FERCKEN, notaris.

Na deze bijzonderheden willen wij ook nog in andere opzigten de oudheid van *Zaamslag* in het licht stellen. Tot in het midden der 13e eeuw, zoo niet nog langer, was *Zaamslag* een afgezonderd eiland, hetwelk uit 4 polders, den *Zaamslag-polder*, den *Gravenpolder*, *Diepenée* en *Oud-Othene* bestond, en behalve *Zaamslag*, ook nog de dorpen en parochien *Aandijk* en *Othene* bevatte. Deze laatste parochie lag in den Gravenpolder en de andere tusschen de dijken van het Hellegat en het water de Diepenée.

Intusschen werden bij de 4 polders, na 1300 nog gevoegd de *Triniteit*—, de *Noord-polder* en *Nieuw-Othene* en maakten deze gronden de westelijke zijde van het eiland uit. *Copwijk* werd in de 13e eeuw aan *Zaamslag* verbonden en zoo werd door het opkomen of bedijken van meer andere polders ten zuiden het

Digitized by Google

voormalige *Zaamslag* geheel met het oude Axeler-Ambacht vereenigd.

De geestelijke Ridderorde der *Tempelieren* had ook hier, gelijk op zeer vele plaatsen, hare commanderij, — eene preceptorij, welke in 1282 door Ridder GERARD, heer *van der Maelstede*, begiftigd werd met landerijen ter opbouwing van den zoogenaamden *H. Tempel van Zaamslag*. Toen in 1312 deze ridderorde op bevel van Paus CLEMENS V werd opgeheven, vervielen de verbeurd verklaarde rijke bezittingen der Tempelheeren grootendeels aan de orde der Hospitaal-ridders, welke later den naam van Maltheser-ridders verkregen, en kwamen deze alzoo ook in het bezit van de commanderij der Tempelheeren te *Zaamslag*. Overeenkomstig het doel van de orde der *Hospitaal-ridders*, die zich de verpleging der zieken ten taak stelden, werd nu door hen bij den Tempel of het Kasteel een *hospitaal* gesticht; maar het duurde niet lang of deze aanzienlijke gebouwen, met vreedzame oogmerken daargesteld, moest dienstbaar gemaakt worden aan jammerlijke krijgsberoeringen. Trouwens ten gevolge van de binnenlandsche onlusten in Vlaanderen, werden zij als tot een Fort ingerigt, in 1385 met zware en uitgebreide bolwerken versterkt ter afwering van den vijand; doch eerst in de volgende eeuw, in de nieuwe onlusten tusschen de Gentenaars en graaf FILIPS *den goeden*, werd te Axel en in de omstreken, in 1452 door 's Graven krijgsmagt alles te vuur en te zwaard verwoest, en de sterkten van *Zaamslag* alzoo ook deerlijk geteisterd, zoodat zij ofschoon eenigermate hersteld, nimmer den luister der vorige dagen hebben kunnen bereiken. In den jare 1584 deelen de dorpen *Zaamslag*, *Aandijk* en *Othene* mede in de verwoesting, die den 3 Februarij door de Staatsche bezetting werd aangerigt, en zij gingen eindelijk geheel te gronde, toen Prins *Maurits*, ter beveiliging van *Axel*, door hem den 17 Julij 1586 vermeesterd, deze gansche landstreek onder water zette, waardoor de polders en de dorpen schier spoorloos verloren gingen.

In het oude *Zaamslag* bestond eene aanzienlijke kruiskerk, zoodat daaruit eenigzins is af te leiden, dat het dorp groot of

Digitized by Google

de parochie talrijk van katholijke inwoners moet geweest zijn. Intusschen had de hervorming hier al vroeg ingang gevonden, ofschoon deze gemeente eerst in het jaar 1580 haren eigenen predikant heeft verkregen, met name REMEUS of HERMES POTT, die echter vandaar gevlugt is, toen in 1583 dit land wederom onder het gebied van *Spanje* kwam. De overlevering wil, dat in 1578 al de Roomsch-katholijke inwoners van *Zaamslag*, *Aandijk*, en *Othene* openlijk tot de hervormde godsdienst overgingen. Misschien zijn ook hunne geestelijken omgevallen; men vindt althans, omstreeks dien tijd, in de jaren 1581, »82 à »83, als predikanten te *Aandijk* vermeld JAN D'ANTEN, apostaat-karmeliet van Gent en MICHIEL STIERS, insgelijks priester-apostaat. (*a.*)

Het land door krijgsvolk verwoest en gedurende 62 jaren aan de baren prijs gegeven, werd wederom voor een groot deel herwonnen door de bedijking, die GERARD VAN DER NISSE, heer van *Zaamslag*, *Aandijk* en *Othene* c. s., na verkregene concessie van 12 December 1648, door H. H. Mog. de Heeren Staten Generaal verleend, ondernam. Bij deze bedijking, welke in 1649 gelukkiglijk volbragt werd, zijn de gronden van 7 voormalige polders nagenoeg geheel opgenomen, te weten: die van *Zaamslag*, *Gravenpolder*, *Diepenée*, *Oud-* en *Nieuw-Othene*, *Poucquespolder*, en een deel van *Geenderdijk*, terwijl deze nieuwe bedijking nu den naam van *Zaamslag-polder* verkreeg.

Van de meergemelde 3 dorpen *Zaamslag*, *Aandijk* en *Othene* mitsgaders van het kasteel en het hospitaal, of de groote en kleine tempel, die grootendeels vernield en verbrand zijn geweest en nu zoo lang onder het water als bedolven gelegen hadden, kon

(*a.*) Deze beide pred. van *Aandijk* worden vermeld in de »*Naamreeks der valsche profeten, die in dezen ellendigen tijd Vlaanderen door hunne vergiftige leer hebben bedorven*; door Fr. JAN BALLIN, klooster-geestelijke te *Clairmaretz*.

Een handschrift, in 't fransch opgesteld, van de 16e eeuw, bewaard in de bibliotheek te Mons; — medegedeeld in het tijdschrift *l'union, revue religieuse, Bruxelles, n.* 4, *Avril* 1855.

Digitized by Google

men slechts de grondslagen, onder Slib en Zand voor het oog verborgen, met opdelving terug vinden; terwijl alleen de versterkte toren, op eene hoogte staande, grootendeels behouden was gebleven: dan deze is in 't vervolg allengs en vooral in 1697 gesloopt. Een stuk lands aldaar werd vroeger de *groote* en *kleine tempel* en wordt thans alleen de *tempel* genoemd, als ter aanduiding, waar voorheen die gebouwen hebben gestaan. Men vond hier omtrent weleer dikwijls oude muntspecie en het gebeurt nog van tijd tot tijd.

Niet zoodra was intusschen de herdijking in 1650 geheel tot stand gebragt, of er verrees allengs, onmiddelijk beoosten nagenoeg ter zelfder plaatse, waar het oude *Zaamslag* stond, een nieuw dorp van dienzelfden naam. Het nieuwe *Zaamslag* is, na verloop van tijd, door zijne grootte, ruimte en regelmatigheid, thans onder de voornaamste dorpen van Zeeuwsch-Vlaanderen te rangschikken.

Aanvankelijk schijnt deze gemeente uit enkele protestanten te hebben bestaan, die al vroeg weder tot eene kerkelijke gemeente werd verheven; 1651 toch was daar reeds als predikant aangesteld Ds. G. DE RAAD. Later is in het midden van het dorp, op een plein, eene nette kerk voor de hervormden gebouwd.

Van tijd tot tijd hebben zich alhier eenige Roomsch-katholijken neergezet, als blijkt uit het volgende.

In antwoord op eene circulaire van de Classis, tot onderzoek naar den toestand der godsdienst en den staat van het Pausdom, berigtte de kerkeraad van *Zaamslag*, den 27 Aug. 1714, — „dat met opzigt tot de R. katholijken, 19 huisgezinnen geheel „en 4, bij gemengde huwelijken, half, zoo mede 3 afzonderlijke „personen, in deze gemeente daartoe behooren; — en dat dezen „hunne godsdienst uitoefenden aan de overzijde van het Hellegat, „waar zij, bij conniventie (oogluiking) eene kapel bezaten in een „boschje (van welke elders gesproken wordt, bl. 423); — eindelijk, dat men niet kon opgeven, tot welke *afgodische* (hm!) orde „de priester behoorde, die daarin de dienst verrigtte; — beslui-

Digitized by Google

„tende de kerkeraad dit antwoord, zeiden zij, met de vrees te „openbaren voor meerderen aanwas van R. katholijken in de ge„meente, bij de bestaande bepalingen, dat zij, in armoede gerakende, „zoo voor zich als voor hunne kinderen, aanspraak konden maken „op ondersteuning van wege de Diaconie der hervormde gemeente „alhier,... en dat die aanwas alleen zou kunnen gekeerd worden, „wanneer H. H. Mog. de Staten Generaal de, in deze gemeente „wonende Roomsch katholijken gelastten, voor hunne eigene ar„men te zorgen, en borgen te stellen voor hun kroost". (J. v. d. Baan alsvoren bl. 114—115.)

De weinige R. katholijke ingezetenen behooren thans tot de parochie van *Neuzen*, van welken echter een gedeelte te *St. Pauwels-polder* ter kerk gaan.

Die gemeente is dermate aangegroeid, dat zij den 31 December 1858, uit 2602 zielen bestond, naar de godsdienstige gezindheid verdeeld in 2423 hervormden, 72 afgescheidenen, 105 R. katholijken, en 2 Ev. Lutherschen. (*a.*) Ten opzigte van de bebouwde onderdeelen dezer gemeente telt men: op het dorp *Zaamslag* 160 huizen met 890 zielen, — op het gehucht *Othene* 40 huizen met 185 zielen, — op de buurt *Reuzenhoek* 25 huizen met 130 zielen, — op de buurt *Zaamslagsch-veer* 28 huizen met 150 zielen, — op de buurt *Poonhaven* 10 huizen met 45 zielen, en op het gehucht *het Spui*, voor zooveel deze gem. betreft, 12 huizen met 75 zielen, behalve eene menigte boeren hofsteden en andere woningen in onderscheidene polders tot deze gem. behoorende.

Dat de heeren van *Zaamslag* voor de reformatie het *jus patronatus*, het vergevingsregt der kerk aldaar hadden, lijdt geen twijfel, en blijkt overigens daaruit, dat bij de vestiging der nieuwe gemeente in de 17e eeuw al dadelijk groote moeijelijk-

(*a.*) In 1840 waren te *Zaamslag* 80 katholijken, tegen 2171 protestanten (J. v. d. Baan ib. bl. 306) en den 1 Januarij 1857, telde men er 114 katholijken, terwijl de bevolking was 2546 zielen, waarvan, behalve de katholijken, 2341 hervormden, 89 afgescheidenen en 2 Lutheranen. (ib. bl. 351.)

Digitized by Google

heden ontstonden tusschen de Classis en den Ed. Ambachtsheer van *Zaamslag* over dat *jus patronatus*. De toenmalige Heer GERART VAN DER NISSE beweerde, dat, uit kracht van zijne heerlijke regten, zijn Ed. ook buiten bedenking toekwam het gez. *jus patronatus*, van welk regt hij dan ook geen geen afstand deed dan onder, voor hem zeer voordeelige voorwaarden, door H. H. Mog. de Staten verleend. (*a*.)

In de *kerkeraads-acteboeken* van *Zaamslag* (zegt J. VAN DER BAAN, een voornaam oudheid-navorscher) wordt de naam dezer plaats in de 17e eeuw *Saemslagh*, — in het begin der 18e eeuw *Saemslacht*, vervolgens *Saemslag* en eindelijk *Zaamslag* geschreven: dan de naamsoorsprong, waaromtrent onderscheidene gevoelens bestaan, ligt tot nog toe in het duister. — Sommigen leiden dien naam af van *Zalmslag*, als zoude die plaats den naam ontleenen van de menigte *Zalm*, welke hier vroeger *geslagen* of gevangen werd.

Anderen willen den oorsprong zoeken in de *Zwaluwen*, en beroepen zich deels op de benaming, welke door de bewoners der Vlaamsche gewesten nog bij voortduring aan deze plaats gegeven wordt, namelijk *Zwaluwslag* of wel *Zwalmslag*, en deels op het gemeente-wapen, hetwelk vroeger *drie Zwaluwen* bevatte. Anderen zijn wederom van andere gevoelens; doch allen tasten nog in het duister. (*b*.)

Eveneens verkeert men in het onzekere, ten opzigte van het Leengoed *Zaamslag* met deszelfs leenhof, eertijds in de *Yve-watering*, aan gene zijde van den *Braakman* gelegen: dan hiervan wordt ter gepaste plaatse breeder gehandeld.

(*a*.) Zie J. v. d. BAAN alsvoren, bl. 56—58.

(*b*.) Van het eerste gevoelen zijn onder anderen MEIJERUS, *Ann. Flandriæ*, SANDERUS, *Flandr. Illustr.*, GRAMAIJE in zijne *Antiq. Belg.*, en noemt het *Saemslactum*.

Digitized by Google

AANDIJK.

Aandijk was eertijds gelegen op het voormalig eiland *Zaanslag;* het lag, als bereids gezegd is, tusschen de dijken van het Hellegat en de Diepenée, van welk water een westelijke polder den naam had. *Aandijk* was een dorp en eene afzonderlijke kerkparochie van R. katholijke ingezetenen; dan al vroeg wordt gewag gemaakt van de hervormde gemeente van *Aandijk*, en dit verwondert ons niet, indien het waar is, dat, zoo men meent, de Roomsche inwoners in 1578 openlijk tot de hervormde godsdienst zijn afgevallen.

De gemeente van *Aandijk* was in het bezit van een oud kerkgebouw, hetwelk, uit de fondamenten op te maken, eene aanzienlijke ruimte moet beslagen hebben, gelijk bij opgravingen, zoo wel in deze als in de vorige eeuw, — niet in den tegenwoordigen Aandijkpolder, maar even daarbuiten, in den aanpalenden Groote-Huijssenspolder, — overtuigend gebleken is, en bij welke gelegenheden zelfs het kerkhof en verscheidene doodkisten, meerendeels van eene ongewone lengte, voor den dag zijn gekomen. In 1579 werd voor deze gemeente zoo wel als in 1580 meer dan een vruchteloos beroep gedaan; evenwel vindt men, omstreeks dien tijd, in de jaren 1581 „82 a „83, als predikanten te *Aandijk* vermeld, Fr. Jan d'Anten, een karmeliet-apostaat van Gent, en Michiel Stiers, priester- apostaat; (*a.*) dan in 1583 ging deze herv. gemeente te niet, doordien deze landstreek den 30 October wederom in handen van het Spaansche krijgsvolk gesteld werd.

(*a.*) Of deze twee R. priesters in die parochie in geestelijke bediening zijn geweest, blijkt niet: dan, indien zij daar of in den omtrek in cuur zijn geweest, dan vermindert onze bevreemding, dat de parochianen van deze en naburige gemeenten, naar het voorbeeld van hunne herders, het ware geloof verzaakt hebben.

Digitized by Google

Het dorp *Aandijk*, hetwelk met zijn kerkgebouw in 1581 nog bestond, (*a.*) deelde vervolgens in de verwoesting, welke op den 3 Februarij 1584 door de Staatste bezetting van de Moffeschans bij Neuzen, werd aangerigt, waarbij alles en ook dit dorp verbrand en in kool gelegd werd, en eindelijk geheel te gronde ging toen Prins MAURITS alles onder water zette, waardoor van de parochie *Aandijk* naauwelijks sporen over bleven. Eerst, onder dagteekening van den 19 Julij 1669, verkreeg de Ambachtsheer GERARD VAN DER NISSE c. s. octrooi ter bedijking van de schorren, slikken, slibben van *Aandijk* en gedeeltelijk van *Geenderdijk* welke bedijking den naam van *Aan en Geenderdijke-polder* verkreeg en aan de gemeente van Zaamslag werd toegevoegd.

Aandijk, ofschoon op nieuw beverscht, heeft den naam van dorp niet meer kunnen verkrijgen; slechts kan men de buurt *de Kwakkel* voor het vroeger daaromstreeks bestaande dorp *Aandijk* ter herinnering doen doorgaan.

OTHENE.

De naam dezer plaats wordt verschillend geschreven gevonden, als: *Noten*, *Notene*, *Oten*, *Otene* en *Othene*. (*b.*) Deze plaats was een der drie kerkdorpen, als straks gezegd is, op het voormalig eiland *Zaamslag*, aan het noordwestelijk uiterste van hetzelve.

(*a.*) Zie P. BOR, *Nederl. beroerten*, Boek 18, bl. 33.

(*b.*) Het dorp *Othene* is bekend als de geboorteplaats van den beroemden PETRUS VAN HOUTE, Zee-Admiraal, die onder de regering van PHILIPPUS I, bijgenaamd *den Stouten*, graaf van Vlaanderen, omstreeks het einde der 14e eeuw leefde. (SANDERUS *Verh. Vlaand.* d. 2. bl. 145.) Het is niet onwaarschijnlijk, dat PHILIPPUS VAN BOURGONDIË, 57ste Bisschop van *Utrecht*, in eene constitutie, rakende het proviscorschap der vier Ambachten, deze plaats bedoelde, wanneer hij OTENEDE achter *Avendijke* (eigenlijk *Andijke*) laat volgen, alzoo beide in de nabuurschap van *Zaamslag* gelegen waren, en deze drie gemeenlijk als bij elkander behoorende, genoemd worden. V. D. AA. Art. *Othene*.

Digitized by Google

Bij het indringen der reformatie schijnt hier ook (om dezelfde oorzaak alsvoren) al vroeg eene hervormde gemeente bestaan te hebben, welke echter, even als Aandijk, bij gebrek aan leeraars, in den beginne geenen eigenen predikant kon verwerven, in weerwil der daartoe aangewende pogingen. Evenwel, toen in 1580 een predikant te *Zaamslag* was aangesteld, werd dezen de verpligting opgelegd, van ook te *Othene* en te *Aandijk* de predikdienst waar te nemen, waarvan hij zich, met ondersteuning van den predikant te Axel, tot op het einde van 1583 gekweten heeft, wanneer de landstreek weêr onder het gezag van Spanje kwam, waardoor die protestantsche gemeente te niet ging, — en wel voor altoos; trouwens eenige Duitsche krijgsbenden, in dienst van den Prins *van Oranje*, vernielden, den 3 Februarij 1584, met krijgsmanswoede dit dorp, even als de twee voormelde, welke zij geheel aan de vlammen opofferden. Aldus in puin verkeerd, werd de vernieling voltooid, in 1586, door de, door Prins MAURITS daargestelde inundatie.

Door dezelve werd immers de parochie *Othene*, met hare fraaije kerk, welke in den *Gravenpolder* stond, zoodanig verdelgd, dat alle sporen daarvan zijn uitgewischt.

Na de herdijking van den polder van Zaamslag in 1649 en 1650, waarbij onder anderen de gronden van *Oud-* en *Nieuw-Othene* werden beverscht, ontstond aldra aan het noordwestelijk uiterste van dezen nieuwen polder, een gehucht, omstreeks ter plaatse van de voormalige parochie, dat, even als deze den naam van *Othene* draagt, — naderhand bij verkorting *Oten*, doch meest *Noten* genoemd, — en dat geheel tot de gemeente van *Zaamslag* behoort. *Othene* heeft nooit het voorregt mogen genieten, zijnen naam in een nieuw verrezen dorp te zien herleven, tenzij men het armoedige gehucht van dien naam, als zoodanig ter herinnering wil laten doorgaan.

Eindelijk zij hier opgemerkt, dat er eertijds te *Zaamslag* een *hospitaal* of *gasthuis van Nonnen* is geweest of dat door nonnen werd bediend; trouwens in den jare 1531 rigtte RENATUS *van*

Digitized by Google

Bruyge, Prins *van Steenhuijse*, in zijne Heerlijkheid van *Berchem* bij *Aldenaren*, een klooster of Hospitaal met nonnen op, en nam *Nonnen* daartoe uit het *hospitaal van Zaamslag*: men vindt de overeenkomst desaangaande met de toenmalige moeder-overste CATHELIJNE VAN HOLLEBEKE, bij Miræus. (*a.*)

NIEUW-NAMEN.

Namen is eene voormalige Heerlijkheid, een dorp en een polder, in het noordoostelijk gedeelte van *Hulster-Ambacht*, noordoostwaarts van de stad *Hulst*, ten Oosten van den *Kruispolder*. — Door den grooten watervloed, op Kerstmisdag van het jaar 1717 (volgens sommigen had de vloed van 1714 reeds eenige verwoesting aangerigt) is het dorp *Namen* geheel verwoest, en de polder welke in het jaar 1285, ter groote van 700 morgen, door JAN VAN VLAANDEREN, Heer *van Namen*, bedijkt was, (*b.*) ondergevloeid, die sedert niet geheel weder bovengekomen is. Van de kerk, welker toren tot een baken voor de schippers, die de *Honte* bevoeren, verstrekte, zijn nog lang overblijfsels te zien geweest; doch al de bouwvallen der huizen zijn van tijd tot tijd door de kustbewoners uitgebroken, om daarvan op nieuw andere gebouwen te stichten. Voor eenige jaren heeft men nog bijna geheel gave doodkisten met lijken ontdekt, die op het dorpskerkhof begraven waren. — De luiklok, welke in den toren van het dorp *Namen*

(*a.*) MIRÆUS *op. Diplom.* t. 4, pag. 653. In de 17e eeuw werd dit *Hospitaal* door Godvruchtige Zusters, *Apostelinnen* genaamd, bediend.

(*b.*) SANDERUS zegt, dat JAN, Heer *van Namen*, van wien de polder, zoowel als het dorp den naam draagt, dezen polder met 1500 morgen lands, die tevoren door den Oceaan bedekt waren, aan de zee heeft ontwoekerd; het schijnt derhalve, dat de zee ook vroeger deze streken overweldigd had. (*Flandr. ill.* t. 3, pag. 259.) Hij moet meermalen gedreven hebben; in 1621 den 1 Febr. werd immers mede Octrooi verleend om dien polder te bedijken. (*Gr. Placcaatboek*, d. 2, bl. 1921.)

Digitized by Google

gehangen heeft, hangt thans in dien van het dorp *Graauw*, waar zij nog wordt gebruikt. (*a.*)

Het gehucht de *Kauter* ligt onder de burgerlijke gemeente de *Clinge*, en wordt de *Hollandsche Kauter* genoemd, ter onderscheiding van de daarbij gelegene *Konings-* of *Vlaamsche-Kauter*, waarmede het onder den algemeenen naam van *Kauter* eertijds bekend was, bevorens ook *Hulsterloo* genaamd. De tegenwoordige *Kauter* heeft in zeker opzigt, zijn oorsprong aan de bloedige oorlogen, vervolgingen en rampen te danken; dit blijkt uit de geschiedenis. Het grondgebied behoorde eertijds aan het *Hulsterambacht* en werd daarom *Staats-Kieldrecht* geheeten, ter onderscheiding van het *Oostenrijksch-Kieldrecht*, vermits de grensscheiding door het dorp heen liep, waar te dier tijd, op den nog heden zoo genoemden *kapelleberg*, nabij de huidige grenzen des rijks, een vermaard Paters-klooster stond, waarvan niet veel bekend is dan dat het reeds in de 15e eeuw zou hebben bestaan. Het klooster, dat den naam droeg van *Hulsterloo* (*b.*) was een prachtig gebouw

(*a.*) De Bisschop van *Gent* verklaart den 23 Feb. 1624 aan het Hof van Braband, dat de Pastoor van *Namen*, zijn onderdaan, door de Vereenigde Staten gevangen is genomen, uit wraak of wedervergelding van het aanhouden van den Griffier van den *Doel* CORNEL VAN ALPHEN, die te *Gend* vast zat. (*Het 's Rijks archief te Brussel*, n. 551.)

(*b*) Het voormalige *Hulsterloo*, is thans de *Kauter* of *Nieuwenamen*. Ik lees, dat *Hulsterloo* reeds in 1136 (?) aan de Abdij van *Drongen* bij *Gend* is afgestaan, en weinige jaren later eene kapel bezat met een wonderdoend beeld van *Onze Lieve Vrouw*, uit *Teruane* afkomstig. Hieromtrent wordt verhaalt, dat *O. Lieve Vrouw*, niet te vreden over de weinige eer, die men haar bewees, zou bevolen hebben, haar beeld naar elders te brengen. Dit geschiedde onder het geleide van een paar duiven, die vooruit vlogen en — den weg wezen naar *Hulsterloo*; terwijl eene zoo groote schaar menschen medetrok, dat men onderweg broodsgebrek kreeg. (Zie *»de godsdienst der oude Zeelanders, door* J. AB. UTRECHT DRESSELHUIS bl. 243.) Volgens anderen was dit beeld van MARIA hier komen aandrijven uit de groote kerk van *Teruane*, vernietigd in het jaar 1552. Deze kapel werd eertijds hierom zeer druk bezocht. Bij de vernietiging van het klooster met deszelfs kapel, is dit *beeld* verborgen op een uur afstand vandaar, en later weêr gevonden; terwijl

Digitized by Google

en zoo uitgestrekt, dat er ongeveer 300 personen in verblijven konden: kostbaarheden, juweelen en kleinodien ontbraken er niet; het was een der voornaamste kloosters, welke men destijds buiten de steden aantrof. Nadat de zaken van den Staat veranderd waren, heeft het *Hulster-ambacht*, bij het opkomen der reformatie veel te lijden gehad, en in 1578 weder onder de magt der Gentenaren gekomen, werd de regering te *Gent*, uit naam van den Prins van Oranje den 14 Jan. vernieuwd, en op bevel dezer regering van den 21 Febr. moesten alle klokken, juweelen en andere kostelijkheden der kerken en kloosters naar *Gend* overgebragt worden. Zoo uitgeroofd, waren die monniken aan den bitteren staat der armoede naauwelijks eenigzins gewoon, of eene nog wreedere vervolging trof hen, toen hun den 28 Junij van dat zelfde jaar op lijfstraf de uitoefening der godsdienst verboden werd: daarenboven mogt eene achtergelatene bende in het *Hulster-ambacht* rondkruisen en rooven wat nog in de kerken en kloosters was overgebleven. Zij verwoestten en vernielden vele tempels en verkochten derzelver roerende en onroerende goederen; terwijl de geestelijken, tot levensbehoud, verpligt waren te vlugten, gelijk ook de monniken van *Hulsterloo*, uit vrees den 17 Julij daaraanvolgende hun klooster en eigendommen verlieten. Weldra viel toen die bovenbedoelde bende met woede op het klooster aan, om daarmede naar willekeur te handelen. Volgens een vermaarden schrijver is dit voortreffelijk gebouw den 3 Aug. 1578 teenemaal verwoest en ten gronde toe afgebroken en vervolgens alles verkocht. Dit klooster is nimmer meer opgebouwd; er zijn zelfs schier geene overblijfsels van, dan dat men bij het omgraven van den grond; waarop het nog in 1576 in vollen bloei prijkte, van tijd tot tijd eenige dikke fondamenten vindt en eenige doods-

men verzekert, dat dit zelfde *beeld* thans berustend is in de *Clinge* (België,) werwaarts vele bedevaarten worden gedaan en waar vele wonderen, — genezingen, enz. gebeurd zijn.

Digitized by Google

beenderen der voortijds in den Heer aldaar ontslapen monniken. (*a.* Het eenige zigtbaar overblijfsels is een *Steenenput*, die aan het klooster heeft toebehoord, staanden aan den weg, die naar de Zeedijkstraat leidt. (*b.*) Ook vindt men op het gehucht de *Kauter* heden nog onderscheidene huizen, die van de oude steenen dezes kloosters zijn gebouwd.

Kort na de voornoemde vernietiging kwam een andere ramp over dit Ambacht; immers in den jare 1583 werd door eenen verschrikkelijken watervloed de polder van *Namen* en het land van Saeftingen verzwolgen. Zekere schrijver verhaalt, dat bij deze overstrooming eenige menschen van schrik zijn gaan vlugten en zich gevestigd hebben in den omtrek van het vorig klooster, voor zich woningen oprigtende van den steen der ruïne. Dit houd ik echter niet voor eene stellige waarheid; want volgens anderen is de polder van *Namen* eerst voor goed vergaan den 24 of 25 December 1717, die dan ook beweren, dat deszelfs inwoners spoedig de vlugt hebben moeten nemen, huizen en have ten prooi der wateren latende, en zich in de grootste armoede op den *Kauter* weêr gezet hebben. Wat hiervan is, laat ik in het midden: het is mij genoeg te kunnen zeggen, dat de *Kauter* (*c.*) zijn bestaan heeft verkregen uit vervolgingen en waterrampen.

(*a.*) Weinige jaren geleden heeft men op die plaats nog eenige onderaardsche gangen of mijnen ontdekt, waarin de kloosterlingen misschien gerekend hadden in tijd van nood hun verblijf te kunnen houden. (P. J. DE CONINCK. *Beschr.* als voren, bl. 10.)

(*b.*) In *Reinard de Vos*, uitgave van WILLEMS..... vers 2578 wordt gesproken van het *Hulsterloosche bosch*, in 't oosteinde met een *borne* (bron of put) *de kriekeput* genaamd. Het wordt als zeer geisoleerd voorgesteld daar staat immers:

Dats een der meeste wildernisse, Dat somwilen es een half jaer,
Die men hevet in eenig rike. Dat toten *borne* comet daer
Ic segge u over gevaarlike, No weder man no wijf,
Sonder die ule en tie schavuut.

(*c.*) Men wil, dat in vroegere tijden wanneer eene eenmaal bewoonde plaats, hoe dan ook, in eene woestenij veranderd, en daarna weêr bebouwd en bewoond werd, men die plaats den naam gaf van *Kauter*; en zie daar dan ook den naams oorsprong van de tegenwoordige *Kauter*. (P. J. DE CONINCK bl. 12.)

Digitized by Google

Het getal der inwoners van de *Kauter* was aanvankelijk klein, nog geen 100 zielen, doch door het van tijd tot tijd indijken van nieuwe polders, is het grondgebied uitermate vergroot en ook het tal zielen bij uitstek vermeerderd, zoodat na de laatste bedijking, d. i. van den *Louisa-polder* in 1847, dit gehucht eene bevolking van 763 inwoners had, en den 1 Januarij 1857, telde men er nog 100 meêr. Al deze ingezetenen, die schier alle katholiek zijn, parochieerden steeds in de parochie van Kieldrecht, onder het Bisdom van *Gend*, totdat in 1858 de *Kauter* tot eene zelfstandige parochie is verheven. Zoodra Mgr. VAN HOOIJDONK, Bisschop van *Breda* het plan had opgevat, de *Hollandsche Kauter* tot eene kerkelijke parochie te vormen, schreef hij voor de eerste maal den 17 Jan. 1857, desaangaande aan den Eerw. Heer LUDOVICUS GUSTAVUS CAMERMAN, destijds kapellaan te *St. Jan Steen*; toen deze echter verbaasd, zijn antwoord uitstelde, schreef Mgr. hem andermaal in het begin van jaar 1858, en benoemde dezen hierbij tevens als Pastoor van die opterigten parochie. (*a*.) Den 20 December 1858 werd op een ingediend verzoek bij een nieuw koninklijk besluit toegestaan voorloopig eene hulpkerk te timmeren; men begon daar den 8 Januarij 1859 de handen aan het werk te slaan, en reeds den 27 daaraanvolgende kwam de Hoogw. Deken van *Hulst*, met den nieuwen herder en eene menigte geestelijken dezelve inzegenen, onder de bescherming van den H. NICOLAUS van *Toletijne* en den H. JOSEPHUS, terwijl oogenblikkelijk daarna door L. G. CAMERMAN voor de eerste reize het H. Sacrificie der Mis aldaar aan God werd opgedragen. Deze nieuwe parochie kreeg, op verzoek van den Pastoor en met goed-

(*a*.) Mgr. J. VAN GENK, coadjutor van den Bisschop van *Breda*, had intusschen met Z. D. H. den Bisschop van *Gend* van uit *Kieldrecht*, waar Hij het vormsel had toegediend, de plaats, den 17 Mei 1858, in oogenschouw genomen en de hooge noodzakelijkheid ingezien, om daar ten dienste en gerijve der bewoners eene kerk te stichten. — Later heeft Mgr. VAN GENK, in de noodkerk, den 25 Julij 1860 het H. Sacrament des Vormsels toegediend aan 52 Nieuwnamenaren.

Digitized by Google

keuring van den Bisschop, bij besluit van den Koning, den naam van NIEUW-NAMEN, ter gedachtenis van het oude, door wateren vernielde *Namen*. De Bisschop heeft de grenzen van deze parochie bepaald en bij eenen brief van den 10 Jan. 1859, de volgende beschikking bekend gemaakt: „Tot de opgerigte parochie „*Nieuwnamen* behooren de *Louisa-polder* en *Saftingen-polders*; „mitsgaders de *nieuwe-* en *groote-Kieldrechtsche-polders* en het „gehucht de *Hollandsche Kouter*, welks vereenigd grondgebied de „parochie uitmaken. Deze is van de parochie Kieldrecht afge„scheiden door de grenzen des Rijks, en van de Clinge door „den dijk, die de polders groot- en nieuw-Kieldrecht scheidt van „den klein-Kieldrecht-polder, alle buitendijks genomen, zoodat de „personen ter wederzijde van dien dijk tot *Nieuwnamen* behooren."

Den 19 Maart 1860 werd de nieuwe gotische kerk aanbesteed; den 1 April begon men met de fondamenten te leggen en op den 17 December van dat zelfde jaar was deze kerk reeds voltrokken, alsmede de pastorij, die echter maar den 20 Augustus begonnen was. Den 18 December werd deze nieuwe tempel Gods, door den Deken van *Hulst*, daartoe door den Bisschop gemagtigd, plegtig ingewijd; mitsgaders de begraafplaats, die intusschen ook was aangelegd.

Den 1 Maart had er eene Missie plaats en ter dier gelegenheid werd eene klok present gedaan, alsook eene nieuwe kruisweg; terwijl later door anderen verschillende giften werden gedaan, als eene Godslamp, altaren, predikstoel en kerkgewaden, enz. zoodat in de eerste behoeften ruimschoots is voorzien, en de Pastoor, met gegronde reden God mag bedanken voor den goeden uitslag en den gewenschten voortgang in alles.

1858. De eerste eigen Pastoor van *Nieuw-Namen* is voornoemde LUDOVICUS GUSTAVUS CAMERMAN, geboren te *Doel*, aan de Schelde, den 1 Aug. 1824, benoemd den 26 Dec. „58.

Digitized by Google

KAPELLANEN *van* NIEUW-NAMEN.

1868. THOMAS JACOBUS ANT. DE WIT, geboren te Lepelstraat den 14 Junij *n*43, werd kapellaan benoemd (de eerste) den 26 Sept. *n*68 en overleed aldaar den 29 Oct. *n*69.

1869. GUILIELMUS SMOOR, geb. te *Gastel* den 26 Aug. *n*42, werd kapellaan den 24 Nov. *n*69, en 1e kap. te *Etten* den 8 Febr. 74.

1874. JOANNES JOSEPHUS MICHAËL THEODORUS VOETS, geboren te *'s Bosch* den 28 Oct. *n*47, werd kapellaan den 8 Febr. *n*74.

OOSTBURG, D. A.

Oostburg, de oudste Koopstad van Vlaanderen, heeft dezen naam van de ligging van haar kasteel gekregen: (*a.*) doch in de opene Brieven van latere tijden vindt men haar meermalen *Os-*

(*a.*) *Oostburg* zou zoo veel zijn als een *Burg ten Oosten*, of een *Kasteel* dat ter verdediging van zijne *Reede* is opgeworpen. Zie, wat boven van Aardenburg gezegd is.

De tijd der stichting van den *burg* zinkt weg in den nacht der eeuwen. De geleerde AB UTRECHT DRESSELHUIS heeft op gansch niet verwerpelijke gronden de stichting van deze en naburige burgten, tot de vierde en vijfde eeuw gebragt, in dien zin, dat zij, zooal niet van Romeinsche, dan toch van Angelsaksische stichting zijn. De hooge ligging van *Oostburg*, zijnde boven den gewonen vloed der zee verheven, zal oorzaak zijn geweest, dat zij deze plaats tot verblijf verkozen. Bij het vertrek der meeste Saksen naar Engeland in 470, zullen zij hier nog wel groote handelsbetrekking met de bewoners gehouden hebben. Het christelijk geloof zal daarbij en bij de verschillende volkstammen, die hier korter of langer vertoefden, niet onbekend geweest zijn en ettelijke belijders gehad hebben; echter was het ELIGIUS, Bisschop van *Noïjon* (Nieuwduinen), die hier in 648 of 650 kwam prediken, eene kerk stichtte, alzoo het christendom tot heerschende godsdienst verhief en te gelijk het volk onder Frankische heerschappij bragt. VAN DER AA, *woord.* Art. OOSTBURG.

Oostburg was in 550 reeds eenmaal verbrand, was weer opgebouwd en eene christen-plaats geworden, nam toe in magt en aanzien, en werd omstreeks 300 jaren na de eerste vernieling, tusschen 800 en 900, wederom verwoest.

Digitized by Google

broek en *Ostborre* genaamd. Dus vereerde GILBERTUS *de Nivelle*, in 1181, 300 gem. lands, tusschen Isendijk en *Osbroek* (gelijk hij in zijnen Brief zegt) gelegen, aan de Tempeliers, — en Graaf PHILIPS in den brief, welken hij in 1223 verzond, noemt den zoon van den Burg-Graaf van *Ostborre*, — welke naam van eene *Born* of *Bron*, gelijk de eerste van een *Broek* of *Moeras*, schijnt afgeleid te zijn.

Deze stad was aan den Oceaan gelegen, niet ver van eene Vaart, die in het *Zwin* liep, rijk in magt, gebouwen en werken, en omhelsde reeds in 648, bij het opwekken en aanmanen van den *H. Eligius*, het licht van het Evangelie, — welke H. aldaar ook eene *kerk* bouwde.

De luister dezer stad begon echter door de Vesten, welke de Engelschen op deze kust opgeworpen hadden, als ook door de verwoestingen der Hunnen en Wandalen, veel van zijnen vorigen luister te verliezen, en toen zij wat adem scheen te scheppen, kwamen de Noormannen en smeten omver, wat de andere Barbaren nog in wezen gelaten hadden, of wat men sedert weêr hersteld had. Na het vertrek van dezen belette de toenemende fortuin van hare naburen, haar het hoofd wederom teenemaal op te beuren; desniettegenstaande nam zij eenigzins in krachten toe; het schijnt dat zij door eenige voorregten veel van haren vorigen luister wederom gekregen had, schoon zij den top van hare voorgaande waardigheid en geluk nooit meer heeft mogen bereiken; ja zelfs nimmer de hoop daarop heeft mogen koesteren.

De graven bouwden tot veiligheid van de Haven en van de Vaart een *kasteel* en gaven het bestuur daarover aan erfelijke Burg-Graven, onder welke men in 1210 ontmoet *Boudewijn*, Ridder, wiens zoon *Philips* in 1223 in het heilig Land tegen de ongeloovigen streed, en aan de Tempelieren zijne Landerijen bij *Crode*, t. w. die welke binnen en buiten de *muren* waren, benevens twee huizen bij *Ostborre* (Oostburg) gaf; waaruit ik besluit, zegt SANDERUS, *d.* 1. *bl.* 197, dat de stad in dien tijd met muren omvangen is geweest.

Digitized by Google

De stad heeft niet weinig door de binnenlandsche beroerten geleden en vooral van de Gentenaars, die in 1271 haar uitplunderden en in brand staken. In 1284 hebben zij de stad nogmaals van alles beroofd en in asch gelegd. (*a.*) In andere jaren, als in 1377 en in 1452 schijnt zij hetzelfde lot ondergaan te hebben, zooals in de algemeene beschrijving van dit Distrikt wordt aangehaald. In 1488 werd zij almede door het leger der Duitschers ellendiglijk gehavend in der voege, dat elke eeuw haar nieuwe rampen scheen toe te brengen. Meer andere lotgevallen en rampen van deze stad zijn in bovenbedoelde beschrijving te vinden.

Tijdens den religionsvrede werd hier de gereformeerde godsdienst ingevoerd. Op het schutblad van een der schepenboeken, berustende op de stedelijke griffie, leest men: „Up bamesdag „LXXVIII (1 October 1578) werden ghewert ende of gheset „die beelden in de kercke van *Sint Eloijs*, ghemerct, dat die van „bij *Sluis*, *Aerdenb.* ende int Vrije dierghelics deden ende wert „de prochie gelegen int vrije, ghevoecht bij 't collegie van den „vrijen". Dat in het tijdvak van 1584 tot 1604, terwijl de stad weder in handen der Spaanschen was, de R. kath. eeredienst hier hersteld is geworden, is niet zeker. Vast gaat het, dat, toen de stad weder Staatsch was geworden, de beide kerken onbruikbaar waren. Ook is de kerk van *St. Baaf* niet weder hersteld. De eerste predikant, die in 1606 in dienst kwam, was GIDEON VAN DEINZE, gesproten uit een edel Vlaamsch geslacht, wiens oudneef JAN VAN DEINZE weleer Abt van het klooster *Baudelo* te *Gent* was.

Er waren hier vroeger twee groote kerken, die van den *H. Eli-*

(*a.*) Deze laatste reize kwamen de plunderaars er niet goed af; vermits de dijk doorgestoken werd en een groot deel dier roovers verdronk.

Het was er erbarmelijk gesteld; de tempel was zonder luister, — het gasthuis, dat bij den brand van 1284 nog bestond, zonder gebrnik, — de tol, destijds vermaard, zonder naam, — het klooster dat door den H. ELIGIUS voor Geestelijken was bestemd, zonder geheugen of gedachtenis (daar was geen spraak of geheugen van) was eertijds vermaard. In 1300 is het hospitaal door de Burgers hersteld. (GRAM. *Antiq. Gandenses*, pag. 115.)

Digitized by Google

gius en die van den *H. Bavo.* — Het is niet zeker of de eerste reeds van de eerste vestiging des christendoms in deze streken, in 648 of daaromtrent, bestaan hebbe; doch anders evenwel is zij zeker oud en de eerste bouw in de middeneeuwen te zoeken. (*a.*)

Zij was niet van gebakken, maar van ongelijke, lange, vrij breede, doch niet dikke, gegraven steenen, die met goed cement verbonden waren, gemetseld.

Een gedeelte van dit metselwerk is nog aanwezig in den zuidelijken muur, aan het *Koperstraatje*, maar niet meer te zien, als zijnde netheidshalve bepleisterd. Volgens eene ruwe teekening van den bouwval, die in het begin der 17e eeuw bestond, op eene oude polderkaart te vinden, was het eene kruiskerk, die zich heeft uitgestrekt tot ongeveer, waar nu de straatweg ligt, en op welker midden een hooge, zware toren stond. In 1606, was zij onbruikbaar, als bereids gezegd is. Zij werd wel hersteld; doch zeer onvolkomen; in 1632 toch stortte zij eensklaps is, nadat daarin daags tevoren nog gepredikt was. (*b.*) Weder gedeeltelijk tot de dienst bekwaam gemaakt zijnde, werden kerk en toren, den 18 of 19 Augustus 1714, door den bliksem getroffen en geheel uitgebrand, zoodat alleen de muren, en wel nog zeer beschadigd, staan bleven. De wederopbouw begon eerst in 1726 en was in 1729 voltooid. Het uitwendig voorkomen is onaangenaam en onregelmatig: het nieuwe gebouw is langwerpig vierkant, dwars tegen het koor der oude kerk geplaatst, waartoe zooveel mogelijk van het bruikbare oude muurwerk is partij getrokken, terwijl de bouwval des torens en al het overige weggebroken werd. In 1732 werd een houten toren op het koor gebouwd, wiens bovenste gedeelte in het begin dezer eeuw geheel vernieuwd is. Deze is de geschiedenis der *St. Eligius-kerk.* (*c.*)

(*a.*) De eerste kerk is het werk van *St. Eligius*, aan wien zij later is toegewijd.

(*b.*) Zie HUNNIUS, *Zeeuwsche Buize*, bl. 80. Later is uit authentike stukken gebleken, dat zij in 1631 en wel den 4 Nov. is ingestort.

(*c.*) De groote klok, die 1058 oude ponden weegt, is afkomstig van het dorp *Vlake*, in *Zuidbeveland*, en de kleine van het slot der Heerl. *Nieuwvliet*.

Digitized by Google

Oudtijds bestond er nog eene groote kruiskerk, aan den *H. Bavo* toegeheiligd, uit welker midden een toren rees. Volgens de teekening op de bovenbedoelde kaart, was deze in de Spaansche onlusten minder geschonden dan die van *St. Eloi*; zij viel echter buiten de vestingwerken, die Prins MAURITS *van Oranje* aanlegde, en is daarom niet hersteld. In het begin dezer eeuw was de bouwval des torens nog aanwezig op eene weide, door welke de nieuwe straatweg naar *Zuidzande* is gelegd, daarnaar de *Torenweide* genoemd. Deze werd in 1805, ter voorkoming van ongelukken, afgebroken. Of laatstgemelde kerk, tijdens den religionsvrede, door de hervormden is gebruikt geweest, vindt men niet stellig vermeld. (*a.*)

Voorheen was er ook eene *Waalsche kerk*, in 1684 gesticht; en nadat die gemeente met de Nederduitsche was vereenigd, en hunne kerk in onbruik was, werd dit gebouw den 1 Februarij 1804 aan de R. katholijken verkocht voor *f* 3000. Den 5 Febr. werd er reeds dienst in gedaan, nadat het aan den *H. Eligius*, patroon der gemeente door den Bisschop van *Gent*, was toegewijd. Het was een langwerpig vierkant gebouw, toen nog klein, eenigzins somber, en zonder toren. Aanvankelijk bleef het in denzelfden toestand, en werd alleen een klokje op den voorgevel gehangen. In 1822 werd het, door eene toelage uit 's Rijks kas groot *f* 6970, ruim de helft in lengte vergroot, met nieuwe en betere

(*a.*) In GAILLARD vindt men het opschrift eener begraafplaats, voor het hoog altaar te *Oostburg* aanwezig, maar zonder opgave in welke der beide kerken, zijnde als volgt:

„JACOMINA DE WILDE, uxor LUDOVICI Flandrensis, obiit 1482 mense Apr., se„pulta c. marito *Ludovico* filio Victoris Flandrensis nothi *Ludovici Maleani*, „Comitis Flandriæ. cum his jacet ibidem *Judocus* Flandrensis, filius istius Ludovici".

(d. i. JACOMINA DE WILDE, huisvrouw van LODEWIJK VAN VLAANDEREN overleed in 1482, in de maand April, begraven met haren man LODEWIJK, de zoon van VICTOR VAN VLAANDEREN, een onechte zoon van LODEWIJK VAN MALE, graaf van Vlaanderen. Met deze ligt hier mede JUDOCUS *van Vlaanderen*, zoon van gezegden LODEWIJK.)

Digitized by Google

ramen voorzien; terwijl de voorgevel geheel vernieuwd en een torentje daarop gezet werd. In 1829 werd een Orgel in deze kerk geplaatst, en later, door de ijverige bemoeijing van den toenmaligen Pastoor FRANCISCUS HERMANUS ALDERS, alles inwendig verfraaid en verbeterd.

De parochie van *Oostburg* is zeer uitgestrekt. Volgens de bepaling van den Bisschop van *Gent*, van den 13 Julij 1805, begint het grondgebied der parochie van *St. Eloi* te *Oostbury* op de gemeente *Schoondijke*, aan den tragel der Oude-vaart, loopende zuidoost langs den Osemans- of kruis-weg, tot midden in het dorp *Waterlandskerkje*, alwat bewesten den molenweg ligt; terwijl eindelijk ook de beide gemeenten *Zuidzande* en *Retranchement* tot haar behooren, gelijk mede tot het jaar 1841 daartoe behoorde de *Groede*, met alwat thans daaronder is. (*a.*). Het getal katholijken in *Oostburg* beloopt ongeveer 280 zielen,— op *Schoondijke* ruim 150, — op *Waterlandskerkje* omtrent 240,— op *Zuidzande* ruim 40 en — op het *Retranchement* ruim 90 zielen.

Niettegenstaande alle verwoestingen en plunderingen, welke de stad had onderstaan, had zij in de 16e eeuw nog hare oude verdeeling in twee parochiën behouden. Trouwens in de stadsarchieven van die eeuw, wordt nog gewag gemaakt van kerkmeesters van de beide kerken, alsook van uitgaven van kerkelijke

(*a.*) Deze bepaling werd gewijzigd, bij het oprigten der R. k. parochie te *Groede* door den Apostolischen Administrator van het Vicariaat van *Breda*, den 17 October 1841. (Zie Art. *Groede*.)

De parochie *Oostburg* strekte zich van ouds ver buiten het Schependom uit. De grenzen dier parochie zijn: in het tweede deel van Prins-Willemspolder, gemeente *Schoondijke*: van de Oude-Vaart, Z. O. langs den Osemans-weg, tot aan den Schoondijksche- of Groene-weg; voorts Z. W. tot aan den Katelijne-weg, dan weder Z. O. langs gemelden weg en de Verkorting. In het eerste deel van voornoemden polder, gemeente *Waterlandskerkje*, behooren tot deze parochie ook het voormalig fort van Sint Philip, de katelijne-polder en al wat verder westelijk op gelegen is. V. D. AA, *woord.* d. 8, bl. 481. Wordt hier misschien de protestantsche gemeente bedoeld?

Digitized by Google

diensten aan verschillende altaren in de kerk van *St. Eloi*; en door opgegraven zerken is het zeker, dat omstreeks dien tijd in de *St. Baafs'kerk* nog begraven is geworden, hetwelk het meer dan waarschijnlijk maakt, dat zij alsdan nog parochie-kerk was. Te dien tijde waren ook de kloosters en andere godsdienstige gestichten nog aanwezig, mitsgaders verschillende gilden. Dan in 1583, toen de plaats aan den Hertog VAN PARMA zou moeten overgegeven worden, staken, volgens de overleveringen, de inwoners, — aanklevers van de nieuwe leer, — zelve alles in brand en vlugtten naar elders, (*a.*) — waardoor schier alles verloren ging en deze stad, met eenige omliggende plaatsen, bijna onbevolkt bleef gedurende ongeveer 22 jaren, d. i. tot 1604.

Er bestond hier eertijds eene *Abdij van Benedictijner-Monniken;* dit blijkt, zegt SANDERUS (*Verh. Vlaand.* d. 1, bl. 197,) „vermits LUDOLPHUS, Prior van St. Andries-klooster te *Brugge*, in 1201, tot eersten Abt van *Oostburg* verkoren werd", doch wat er sedert van geworden is, zegt hij, kan ik nergens vinden. (*b.*)

Mr. J. E. RISSEEUW vond uit een massa stukken, betreffende

(*a.*) Uit een der stedeboeken van *Oostburg* zien wij, „dat de stadt *Oostburg* en „omliggende plaatsen verbrand zijn gheweest in den jare 1583, sulx dat alle de „inwoners van dien verloopen en deeze stadt metter voors. plaatsen 22 jaren „lanck verwoest en desolaet gelegen hebben, totdat deselve.... wederom veroverd „zijn geweest, en alsnu wederom bewoont".

(*b.*) De beroemde oudheidkundige SANDERUS schijnt op dit punt ten eenemale in dwaling te verkeeren, in de war gebragt door den naam *Oostbroeck*, dat hij plaatst te *Oostburg*, eertijds ook *Oostbroek* genaamd, in stede van *Oostbroek* bij *Utrecht*. — MIRÆUS (*op Diplom.* t. 3, pag. 320) deelt een charter mede van LUDOLF, eersten Abt van het Benedictijner-klooster van *St. Laurentius* te *Oostbroeck* bij *Utrecht*. „Ik LUDOLPHUS, eerste Abt van den *H. Laurentius* in nieuw Bethehem.... uit *Vlaanderen* daartoe geroepen, ben naar deze plaats gekomen", — zoo begint het charter, en — in eene noot verhaalt MIRÆUS: LUDOLF was monnik in de Abdij van Affligem in Braband, doch werd later aangesteld tot prior van het klooster van St. Andries te *Brugge*. Eindelijk werd hij verheven tot eerste Abt van St. Laurentius van *Oostbroek* bij Utrecht. Bij gevolg is hij geen Abt geweest te *Oostburg* in Vlaanderen.

Digitized by Google

de handelingen tusschen de Abdij van St. Pieter te *Gent* en vader CATS, aanleiding om de legende van het *Oostburgsche Benedictijner klooster* aan te nemen. Het bestaan van een *Hof van de Abdij van St. Pieter* stond vast.

Die Abdij was eene Abdij van *Benedictijnen* en het patronaatschap van alle kerkelijke en geestelijke gestichten in Oostburger-ambacht was aan haren prelaat opgedragen; derhalve behoorden de Oostburger Benedictijnen onder die van *Gent*. Omdat de benaming van Huis, Hof- of Klooster van monniken als hetzelfde kan beschouwd worden, meende hij voor vast te mogen aannemen dat het *Huis en Hof van St. Pieter te Oostburg*, een en hetzelfde is als het *Benedictijner-klooster* in de geschiedenis en de overleveringen en legenden vermeld.

In 1610 had de Abt en kapittel van St. Pieter te *Gent* aan CORNELIS en JACOB Cats, onder meer andere goederen elders gelegen, in admodiatie voor een termijn van jaren afgestaan, „alle de landen en tienden der Abdij in Oostburger-ambacht", met den last om de toen geinundeerde landen te bedijken. Deze uitgifte in admodiatie werd den 1 September 1612 ingetrokken, en bij een „*Contract van permutatie*" werden die landen en tienden in vollen eigendom afgestaan; onder die eigendommen noemt die acte „*het huijs en erve, zooals die voortijds bemuijrd „is geweest, gestaan binnen Oostburg*". (*a.*)

Deze acte bevestigt derhalve het bestaan van het *Huis van St. Pieter* binnen den kring van het tegenwoordig *Oostburg*.

De vraag bleef alleen: waar was het *Huis en erf* gelegen? Uit eene acte, voorkomende op bl. 31 recto en verso van het

(*a.*) De Abdijen en kloosters stonden hunne goederen af tegen geringe prijzen, uit vrees dat zij door de Staten generaal der Vereenigde Nederlanden geconfisqueerd zouden worden. CATS moest evenwel ook de uiterste voorzigtigheid in acht nemen; want truimpheerden de Aartshertogen en werd Staats-Vlaanderen teruggewonnen, dan liep ook hij het grootste gevaar, dat de hem geadmodieerde goederen teruggenomen zouden worden. Daarvandaan die spotprijzen, die werden besteed.

Digitized by Google

Register van passeringen der stede van *Oostbury*, beginnende 1618 en eindigende 1653, mitsgaders uit den omlooper dier stad van 1620, blijkt dit onwedersprekelijk. In de eerste acte wordt opgedragen, gecedeerd en getransporteerd „Seeker huijs en erve „aan 't selve annex, gecommen van Menheere van St. Pieter „voorn., gelegen binnen dezer stede *rondsomme* in sijn vrije „muijren, noort d'Ooststraete, metten zuijteijnde aan *Lieven van „Ecke* hofstede en de lant, streckende metten westeijnde aen „'t Raemstraetken en de metten oosteijnde aen 't Baginenhof, „eertijds groot 3 gemeten 18 roeden". In den omlooper van „1620 staat op bl. 16: *„'t Hof met sijn vrije muijren* ten „Oosten van de Raemstraete, Suijd *F. de Clercq*, noord aan de „Ooststraete en strekkende met het Oostende aan het retranche-„ment". Uit alle stukken te zamen wordt voldingend bewezen, dat het Huis en erve van wijlen Dr. H. A. Callenfels, is geweest het *Huis en Hof van St. Pieter te Gent*, in 1612 overgedragen aan Cats en later aan anderen, en mitsdien hetzelfde als het Benedictijner-klooster, waarvan geschiedenis en overlevering gewagen. — Het hier bedoelde *Huis* van wijlen den dr., is het laatste gedenkteeken van Oostburg's overoudheid. Tot voor vijftig jaren hadden de inwoners voor dit gebouw een hoogen eerbied ten gevolge der geschiedkundige herinneringen aan dit huis verknocht. Het was niet anders bekend dan onder de benaming van het *klooster*, en nog korten tijd geleden, wezen de ouden van dagen hetzelve nog onder dien naam aan. (*a.*)

(*a.*) Allerlei legenden waren in omloop, terwijl een onderaardsche gang, nog heden in een der kelders van dit huis te zien, de ruimste stof gaf tot verhalen van geest-verschijningen, van verborgen schatten en van alle zoodanige als gewoonlijk bij oude merkwaardige gestichten het geval is. Die gang zou doorgeloopen hebben langs de *St. Eloij-* tot aan de *St. Bavo's*-kerk, en zou gediend hebben voor de geeste-lijken van het klooster, om de genoemde tempels te bezoeken. Tijdens de plunderingen in de 14e, 15e en 16e eeuw, zouden de schatten der kerken en gestichten van *Oostburg* in dien gang verborgen zijn geweest, en onder andere het *beeld des Zaligmakers* in massief goud en die der 12 Apostelen in massief zilver. — Bij eene

Digitized by Google

J. B. GRAMEIJE (Art. *Austroburgus* pag. 115) zegt, dat in *Oostburg* weleer een *Gasthuis* was.... en een *klooster, door den* H. ELIGIUS *voor geestelijken bestemd*, — die beide, met de kerk, in 1388, verwoest zijn: het eerste is buiten gebruik en het tweede zonder geheugen, voegt hij er bij. Het *Gast-* of *Sint Jans-huis* is vermoedelijk, na gemelde verwoesting weer hersteld; trouwens in het archief van *Oostburg* van lateren datum wordt nog gesproken van bedienden van het *St. Janshuis* in een soort notulenboek aldaar bewaard, — aangelegd „in 't jaer ons Heeren als men schreef „duust vijf hondert ende zes en dertig, *more gallico*", wordt onder anderen gewag gemaakt van „bedienden onder de kerk van St. Eloij", als ook „van *St. Jans-Gasthuis*, — van den *Baenghijnhove*, — enz." (*a.*)

In het archief der stad vond men gewag gemaakt van „*een Begijnhof*, gelegen aan het einde der *Ooststraat*", en west tegen het Hof van St. Pieter.

Opmerkelijk is de post, voorkomende in de Rekening van 1555—1556: „Betaelt ende ghepresenteert mijnen heere Mr. „Nicolaas, deken van Maldeghem, die binnen dezer stede ver-

herstelling aan het huis, in de laatste helft der vorige eeuw, werd een grafkelder gevonden, waarin eene prachtige doodkist, op welkers hoofdeinde een sierlijke zeer groote koperen kandelaar met armen, waarin de waskaarsen nog aanwezig waren, geplaatst was; terwijl op het voeteinde zich andere voorwerpen bevonden.

(*a.*) Verder wordt daar melding gemaakt: „*van den ghilde van den heilige „cruce, — van onser Vrouwen aultaer, — van den ghilde van St. Eloij, — van „den ghilde van St. Vincent, — van St. Jacobs-ghilde, — van den aultaer van „St. Antonius, — van den aultaer van St. Pieter, — van den aultaer van St. Ni„colaas*". Mitsgaders van „*de bedienden van St. Baafs*", — alsmede in 1545 „*van „onze Vrouwen aultaer*" — in 1543, „*van de zorgers, Deken en Ontvanger van „St. Baafs*. In 1575 wordt niet meer gewaagd van zorgers voor altaren en gilden. — Het bestaan van alwat hier genoemd is, wordt door die aanteekening volledig bewezen. Er was mede een kapel in het *Begijnhof*; VAN LOKEREN noemt ze onder de beneficiën van Staats-Vl., die onder het patronaat van *St. Pieter* van Gent waren. (*Histoire de l'Abbaije de St. Bavon.*) Deze schrijver zegt ook, dat de kapellanij van den H. JOANNES te *Oosburg* ter vergeving van den Abt van *St. Bavo* was.

Digitized by Google

»nachtte en komen was ome met die van de wet te coiquieren bij »laste van den Biscop van Doornijcke, op *'t transfereren van de »Baghijnen uter plaetse van heure residentie tot binnen den gods-»huijse dezer stede*, mitsgaders van meer andere zaken, — 6 kan-»nen wijns".

Het blijkt niet dat dit plan van verhuizing gevolg heeft gehad; althans in 1573 werden nog voogden over het *Begijnhof* voor de dienst van 1574 aangesteld. In 1575 werd geen gewag meer gemaakt van voogden over het *Begijnhof* of de *Begijnen*.

Eene der straten, de *Noord-* of *Papenstraat* ontleent haren laatsten naam vermoedelijk van het klooster der *Predikheeren*, dat er gestaan heeft, doch van hetwelk niets meer overig is. — Eindelijk was er een *Schutters-hof*.....

ARNULPHUS, graaf *van Vlaanderen*, gaf aan het klooster van *Blandinienberg* bij Gent een stuk land bij *Oostburg*, om 120 schapen te weiden in eene plaats *Merona Benonis* (?) geheeten, bij Diploom van 937. (*a.*)

In den jare 1046 gaf BALDUINUS, Bisschop van *Doornik*, aan de Abdij van St. Pieter te Gent, den *autaar*, dat is de kerk van *Oostburg* met de kapel van Ysendijke daaraan behoorende.

Te rekenen van 1525 komt regulier een post voor wegens het *onderwijs*; daar wordt gesproken van een *schoolaster* of *schoolmeester*: hieruit kan afgeleid worden, dat er vroeger eene *schoolasterie* te Oostburg bestond en dit doet denken aan een kapittel, dat gewonelijk een schoolaster had. Dat dit er in 1500 evenwel het geval niet was en er toen geene kanoniken en schoolasters waren, blijkt volkomen. Wat vroeger bestond, laat ik in het midden. Nergens is mij iets van eenig kapittel of kollegie van kanoniken te *Oostburg* gebleken, ofschoon in oude oorkonden dikwijls van de *Oostburgsche geestelijkheid* gesproken wordt.

(*a.*) MIRÆUS t. 1, pag. 40. In hetzelfde Diploom gaf de graaf den wijngaard op de Hofstede *Meron*, bij het klooster, geplant.

Digitized by Google

Oostburg mag zich beroemen de geboorteplaats te zijn van eenige aanzienelijke geestelijke personen, als:

Hugo van Oostburg, zoo genoemd, omdat hij geboortig is van *Oostburg*; hij werd in het jaar 1163 Abt van *St. Pieter* te *Gent*, bekend onder den naam van Hugo *de eerste*; verbazend was de invloed, dien deze prelaat op het gewest zijner geboorte had: hij nam zijn ontslag in 1177 en hij stierf in 1180, na een bestuur van ruim 14 jaren.

60 jaren later wordt een andere Hugo van Oostburg aangetroffen, als Prior van *St. Pieter-Abdij*; was hij niet zoo groot in waardigheid, hij was evenwel niet minder bekend om zijne hoedanigheden, en kon nog meer plaatselijken invloed uitoefenen dan Hugo I: hij werd aangesteld als *overste* (*Præpositus*) in de Priorij van *Elmare*.

Willem van Oostburg, een geleerd man, was 5e Abt van *Terdoest* benoemd in 1213 en stierf den 13 Jan. 1214. (Sanderus, *Fl.* 2, p. 217.)

Joannes Servaes (elders *Stephaan*) geboren te *Oostburg* (daarom soms ook *Jan van Oostburg* geheeten,) werd 13e Abt van *Ter-Doest* van 1274 tot 1280, wanneer hij 19e Abt van Duinen werd, waar hij overleed in 1299. (Sanderus 2, pag. 96 en 217.)

Walterus van Oostburg werd in 1266 de 14e Abt der Abdij van den H. Bartholomæus van *Eechoute* te *Brugge* gekozen en stierf in 1276. (Sanderus 2, pag. 92)

Ik lees van eenen Jacobus van Oostburg, priester, die onophoudelijk predikte, dat alle Clementienen geëxcommuniceerd waren, d. i. die den tegenpaus *Clemens* aanhingen tijdens de ongelukkige scheuring, die er bestond.

Pastoors *van* Oostburg.

1174. Ik vind in Maart 1174 Arnold en Absalon als pastoors van *Oostburg* en Collijn pastoor van St. Baaf (aldaar?), die eene publieke Akte als zoodanig geteekend hebben.

Digitized by Google

1630. Omtrent, maar vóór dit jaar vindt men ROBERT vermeld als pastoor van *Oostburg*, en in dit jaar 1630 apostaat en te *Eecloo* als predikant. (Zie *de kerkhervorming te Brugge*, d. 2, bl. 291.

1804. Zooals boven te kennen is gegeven, kreeg de parochie van *Oostburg* in het begin dezer eeuw opnieuw haar aanzijn, en de eerste Pastoor, in 1804, was JOSEPHUS JOANNES DE KEIJSER, die in 1806 naar *Lovendegem*, in Oostvlaanderen vertrok.

1809. VINCENTIUS JOSEPHUS DELEBECQUE, geboren te *Warneton*, den 18 Dec. 1772, priester gewijd te *Emmerich* den 25 Maart 1798, werd pastoor te *Oostburg* den 8 Maart 1809; hij werd Ridder geslagen van het Legioen van eer den 31 Mei 1810; hij weigerde den eed van dat legioen en nam zijn demissie in 1811; den 26 Maart in datzelfde jaar is hij wederom pastoor te *Boesinghe* benoemd; alwaar hij stierf den 23 Junij „43. — Hij was intusschen in 1801 te *Ostende* in de gevangenis geworpen door de republiekijnsche overmacht, waarom en voor hoelang, vind ik niet; dit weet ik, dat hij onderpastoor was te *Pitthem* in 1802. (Zie zijne doodkaart.)

18... FRANCISCUS HERMANUS ALDERS, geboren te *Amsterdam* den 27 Jan. 1800, werd pastoor te *Oostburg* in 183.; hij heeft zijn ontslag genomen den 6 April 1842; hij woonde eerst eenigen tijd in het klooster te *Huijbergen* en werd later kapellaan te *Alphen*, waar hij overleden is.

1842. JOANNES FRANCISCUS VAN AART, te *Leur* geboren den 10 Julij 1802, werd coadjutor benoemd den 8 Nov. „41, en pastoor den 10 Junij „42; hij stierf den 21 Sept. „63.

1863. JUDOCUS VAN DER MEIJDEN, geboren te *Hulst* den 31 Aug. „28, werd pastoor den 29 Sept. „63.

In 1875 is hier eene kapellanij opgerigt, en ADRIANUS CORN. MIJNEN, geboren te *Dongen* den 25 Aug. „48, werd eerste kapellaan den 1 Maart „75.

Digitized by Google

Volgens de oudste bescheiden, van de 12e en 13e eeuw, behoorde tot het *Oostburger-ambacht*, behalve de *Oude-Yve*, waar de stad *Oostburg* lag, ook het *Land van Gatternisse* en *Schoondijke*, het *Land van Groede*, geheel *Wulpen*, waarop *Oostende* (ook *ter Strips* genoemd); voorts *Burdine-Sande* (*Baarsande en Breskens.*)

Aanhangsels.

STEENHOVEN.

Het gehucht *Steenhoven*, volgens zeeuwsche uitspraak *Steenove*, $^3/_4$ uur Zuid van *Schoondijke* en even ver Oost van *Oostburg*, is een overblijfsel van het oude *Elmare*, bij hetwelk een klooster en ridderkasteel (*Steenenhof*) gestaan hebben, — van welk laatste het zijnen naam ontleent. (*a.*)

Ten jare 939 schonk Graaf Aarnout zekere, op de hoogte van dit gehucht gelegene, schorre, aan de Abdij van *St. Pieter* te *Gent*, tot eene schapendrift. (*b.*)

ELMARA.

Elmara, *Elmare* of *Ellemare*, een dorp, voormaals gelegen hebbende, ter plaatse, waar men thans het gehucht *Steenhoven* aantreft, ontleende zijnen naam van eene Priorij *Elmara*, welke in het jaar 1144, door Nothold, monnik der Abdij van *St. Pieter* te *Gent*, gesticht werd, op de Schorren aan den oever van de *Elmara*, aan die Abdij geschonken, als boven gezegd is. Sedert werd zij met schoone gebouwen voorzien, waarbij de Abt Joannes,

(*a.*) Van der Aa, *Aardr. woord.* Art. *Steenhoven.*

(*b.*) Deze schorren zijn dezelfde als de bekende *Benno's moeren*. *Elmara* was ook een water, — waarschijnlijk in het Groote gat of de Brugsche-Vaart.

Digitized by Google

in 1342, nog eene fraaije kerk voegde. Deze Priorij werd, in 1377, door het water bedolven. Het door den vloed van dat jaar gespaarde werd waarschijnlijk door dien van 1404 medegenomen. Er bestaat op *Steenhoven* nog een huis het *klooster* genoemd. Deze Priorij of dit klooster stond onder de voornoemde Abdij van *Gent.* (*a.*)

NOORMANS-KAPEL.

Deze benaming wordt verschillend geschreven: *Noormans-kapel*, *Noormans-kerk*, *Normans-kerk*, *Nor-* of *Noormans-dorp*, *Osmans-kapel*, *Osemans-kapel*, *Osemans-dorp*, of *Os-* of *Oostmunde-kapel* (*Osmundi-Capella*); het was eertijds eene parochie, tusschen *Oostburg* en *Schoondijke*. De plaats waar het lag, is te zoeken ten Zuiden van het Tweede deel van den Prins Willems-polder, bij den *Osemans-weg*, dus in den Maurits-polder. Dit dorp ging door den vreeselijken watervloed van 1377 te gronde. Het schijnt echter, dat in de 16e eeuw nog eenig overblijfsel van dit dorp bestond. In de omloopers van den Dierentijd-polder van 1560 leest men, dat die polder was *„liggende binnen den Ambachte „van Isendijcka ende binder prochie van Normans-capelle"*, *van*

(*a.*) Volgens SANDERUS (t. 3, pag. 252) zou *Elmara* in het jaar 1424 den 19 November door overstrooming vernietigd zijn. Insgelijks volgens GRAMAIJE (*Austroburgus*) pag. 115.

Deze Abdij of dit klooster heeft ook zekere beroemdheid verkregen door den REINAERT DE VOS; want dáár was het, volgens den Dichter, dat IZENGRIM monnik werd, en dat REINAERT diens pooten aan het klokkentouw vastmaakte, hetwelk voor den armen IZENGRIM slechte gevolgen had:

Want hi luudde so utermaten,
Dat alle, die gingen bider straten,
Ende waren binnen der Elmare,
Waenden dat die duvel waren,
Ende liepen daer si luden hoorden....

Digitized by Google

verre Noordoost van der Kercke. Misschien in 1570 verder door het water vernield.

De kerk erkende *Oostburg* voor moederkerk, en thans parochiëren de katholijken nog aldaar.

GATERNISSE.

Gaternisse, oudtijds ook *Gasterne* geheeten, was voormaals een uitgestrekt Ambacht. In de 10e eeuw (Ao. 984) wordt er reeds gesproken van de *Villa Isendic, in pago Gasterna, super fluvium Beverua.* (De stad *Yzendijke*, in het land van *Gesterne*, op de Rivier Beverna.) Het was een dorp; doch de kerk behoorde als filiale kerk tot de moederkerk van *Oostburg*. Het prijkte met eene kerk en een kasteel. Alles werd overstelpt bij den vloed van 1377, nadat deze streek reeds veel had geleden bij den zwaren vloed van 1180. De kerk stond even buiten den *Noordwestdijk* van den *Oranjepolder*, (*a.*) ten Westen van den Rooden hoek, en regtlijnig met die van *Yzendijke* en *Watervliet*, en — het kasteel lag niet ver van den tegenwoordigen *Sasput*. De bezitter van de Heerlijkheid bezat ook het patronaatschap en de auditie van de kerk en den disch van *Schoondijke*, waarmede zij destijds vereenigd was. Wat in 1497 was ingedijkt, geraakte in 1570 weder onder water.

SINT. CATELIJNE-KAPEL.

St. Catelijne- of *St. Cathalijne-* of *St. Catelijna-kapel*, is eertijds een dorp geweest, tusschen *Oostburg* en *Yzendijke*, dat bij den watervloed van 1570 geheel verdronken is. Het was in 1377 mede ondergevloeid. (*b.*)

(*a.*) Zij bezat eene kapellanij en eene kosterij. (SANDERUS, *Fland.* t. 2.)

(*b.*) Behalve deze zijn nog eenige parochiën door den watervloed van 1377 verdronken, in 't geheel meer dan 17 met eenige kapellen, te weten: de stad *Biervliet*

Digitized by Google

WATERLANDSKERKJE.

In eene vruchtbare streek lands, de *generale-vrije-polder*, anders ook het *Eiland* geheeten, hoewel het thans geen eiland is, strekkende langs de Vlaamsche grenzen, vond men weleer eene kerk, die door de hervormden in 1659 werd gesticht, op den afstand van $^1/_4$ uurs ongeveer van het Belgisch dorp *de Oudeman*. (*a.*) Nadat de eerste predikant JOANNES STUIRBOUT den 25 Nov. 1568 wreedaardig door onverlaten was mishandeld, verwond en verminkt, ten gevolge van welke gruweldaad hij overleden is, (*b.*) is men te rade gekomen het kerkgebouw af te breken en verder op den Staatschen bodem over te brengen, halfweg, tusschen

met het *Willeme* of *Guilielmiten-klooster*, — *Benthille* of *Bentijlle*, — *Rousselaar*, — *Yzendijke*, — *Ellemare*, — *Schoondijke*, — *Gaternisse*, — *St. Niclaas* of *Nicolaas*, west van Yzendijke, — *St. Margriete*, — *Osmanskerke*, (Noormanskapel) *St. Jan in de Woestijn*, — *St. Catelijne-kapel*, — *Hamere*, *Ter-hamere* of *Hamergate*, — *Coudekerke* op het eiland Biervliet, — *Watervliet*, — *Ninive* of *Ninove*, *Hugenfliet* of *Hugovliet*, — *Bochoute*, — *Volmerbeke*, — *Segerwilghe*. (Zie HUNNIUS, *Zeeuwsche Buize*, bl. 6, en JACOB. MEIJER, *Chron. Flandrl.* 13. De laatste voegt er bij: een deel van *St. Marienkerk* bij Biervliet en *Censcha*; en 't geheel 30 kerken of kapellen.

(*a.*) Dit oord, waar tegenwoordig alle opgezetenen katholijk zijn, werd destijds alleen bewoond door hervormden (Zie *Z. Volks Alm*, (1846) bl. 54—69.)

De R. k. godsdienst was in de parochie van den *Oudeman* in stand gebleven, tot het jaar 1657, toen de hervormde eeredienst, ook daar ingevoerd werd, en de kerk werd ingenomen „met sterker hand en menigte van volk", als blijkt uit de Jaarboeken van het *Brugsche Vrije*, d. 2, bl. 261. Intusschen bleven de katholijken hunne godsdienst uitoefenen in eene schuur. (ibid.) De katholijke inwoners van het *Eiland* en van *Staten-Oudeman*, bleven zich als parochianen van den *Oudeman* achten, totdat zij bij Pauselijke Bulle van 9 Maart 1841, tot de parochie van *Yzendijke* gebragt zijn.

(*b.*) Wat hiervan de uitslag geweest zij, is onbekend, behalve dat het de katholijken moesten bezuren: trouwens de Placaeten en verordeningen tegen de R. kath. werden strenger gehandhaafd en uitgevoerd dan vroeger, vermits men hen als verdacht hield van medepligtigheid aan dit barbaarsch feit, schoon zonder eenig bewijs.

Digitized by Google

Oostburg en *Yzendijke*. Vermoedelijk was daar reeds eene buurt, *Waterland* genoemd. Het opkomende dorp bleef dezen naam behouden tot voor weinige jaren, wanneer men het *Waterlandskerkje* (*a*.) begon te noemen ter onderscheiding van *Waterland-Oudeman*, daaromtrent gelegen. De R. katholijken, behooren gedeeltelijk kerkelijk onder *Oostburg*, gedeeltelijk onder *Yzendijke*.

ZUIDZANDE.

Het dorp *Zuidzande* ligt $^3/_4$ uur Noordwest van Oostburg en 1 uur Noordoost van *Sluis*. Het werd op eene zandplaat, ten zuiden van het eiland *Kadzand*, gebouwd en daarom *Zuidzand* en later *Zuidzande* geheeten. Het tegenwoordige dorp is eerst gesticht geworden na de herdijking in 1617, en wel ter plaatse, waar volgens de uitgegravene fondamenten, het oude dorp gestaan had.

Van het oude dorp oudtijds *Zuidsande* gespeld; dat in de onlusten der 16e eeuw schijnt in zee verzwolgen te zijn, weet men weinig. Het komt op sommige kaarten voor onder den naam van *Zuidlandsche-kapel*; de kerk of kapel, aan den *H. Christoffel* toegewijd, was afhankelijk van de parochiekerk van *Kadzand*. Zij stond denkelijk nagenoeg ter plaatse, waar thans de Herv. kerk staat, zooals blijkbaar is uit de namen van *Christoffels-* en *kapellepolder*. Zij moet vrij wat goederen bezeten hebben: zoo komt de "*Capelrie van Sinte Christoffel te Zuidsande in Cadzant*" meermalen voor in den omlooper der Watering van Greveninge van 1577, als ook in een register van cijnsen, berustende in het archief van *St. Anna ter Muiden*.

Na de voornoemde herdijking was, naar men wil, de oude kapel nog overig, hoezeer in eenen gansch onbruikbaren toestand ver-

(*a*.) Het is meest bekend onder den naam van het *Kerkje* of het *Kleine Kerkje*.

Digitized by Google

keerende. Evenwel is er eerst in 1659 eene kerk voor de hervormden gebouwd en eene gemeente opgerigt. Die van *Zuidzande* betaalden weleer de volle tienden aan de kapittelen van *St. Baafs* te *Gent* en van *O. L. Vrouw* te *Doornik*; — daarom moesten deze ook de kosten dragen en de lasten van de godsdienst, gelijk zij ook verpligt zijn geworden, eene zekere som te geven tot het opbouwen der kerken van *Zuidzande* en *Nieuwvliet* voor de protestanten in het jaar 1658 en '59. Wat zij en — of zij werkelijk daartoe bijgedragen hebben, blijkt niet. (Zie *Bijdragen* als voren, d. 3, bl. 209, alsmede Art. *Nieuwvliet*.) De R. katholijken, die er wonen, parochiëren te *Oostburg*.

RETRANCHEMENT.

In de zamenleving wordt het veelal *Het Retranchement*, en door den gemeenen man *het Regiment* geheeten. Het dorp *Retranchement*, dat ruim $^3/_4$ uur Noord van *Sluis* en $1^1/_4$ uur Noordwest van *Oostburg* ligt, is eigenlijk *Retranchement-Casandria*, — de naam van eene verschansing *Casandria*, die thans geheel vergeten schijnt. Er lag ook vroeger een fort, dat den naam van *St. Jan-ter-Hofstede* schijnt gehad te hebben, waarschijnlijk ontleend van het gehucht *Ter Hofstede*. Dit gehucht is omtrent 15 minuten zuidelijk gelegen; hier heeft in oude tijden eene kapel (Van der Aa, zegt: eene klooster-kapel) gestaan, die in de beroerten der 16e eeuw, zoo niet vroeger, verwoest werd, en nooit weder hersteld is geworden. (*a*.) Het kerkhof is slechts voor weinige jaren bebouwd en diende voor 1794 tot begraafplaats der R. kath., die toevallig in het eiland van *Kadzand* stierven, en droeg den naam van *Spaansch-kerkhof*.

(*a*.) Of hier weleer eene parochie is geweest, vind ik niet: dan uit het bestaan van een kerkhof, zou men het vermoeden.

Digitized by Google

Dit gehucht is zeer oud: het was reeds bekend bij MELIS STOKE (*Rijmkronijk*, B. VII, v. 1097 en volg.) in het verhaal van Jonker WILLEM, den 28 Maart 1303.

De R. katholijken van *Retranchement* en *Ter Hofstede* behooren onder de parochie van *Oostburg*.

NIEUWKERKE.

Nieuwkerk of *Nieuwkerke* was een oud dorp, waarvan Art. GROEDE gesproken is.

Daar was weleer een *Lieve-Vrouwe altaar*, een *St. Catharina altaar* en eene kosterij. (SANDERUS t. 2.)

OOSTVLIET.

Het is een voormalig dorp, hetwelk moet gelegen hebben $^3/_4$ uurs Noordoost van *Kadzand* en ruim 1 uur Noordwest van *Nieuwvliet*, — volgens de kaart van SANDERUS digt aan de zee. (*a*.) Men weet van dit dorp en zijnen ondergang weinig. Het wordt nog aangeduid op kaarten van het begin der zeventiende eeuw. Omtrent dien tijd is er ook geboren GERARDUS BLASIUS, professor in de geneeskunde, door wien vele werken zijn nagelaten. (*b*.) Dit dorp is later door overstroomingen vernietigd, zoodat er geen spoor van overig is.

OSSENISSE, D. H.

De naamsoorsprong van deze plaats komt waarschijnlijk van een schor in de rivier, waarop, benevens andere beesten, ook vele

(*a*.) SANDERUS, *Fl. Ill.* d. 2, bl. 43, — en op bl. 45 noemt hij *Oostvliet* onder de parochiën van het voormalig Dekenaat van *Sluis*.

(*b*.) Zie M. PAQUOT, *Memoires*, in fol. t. 3, bl. 500—503, en *Algemeen noodwendig woord. der zamenleving*, op BLASIUS, en MANGETI, *Biblioth. script. Medic.* t. 1, pag. 318—319.

Digitized by Google

Ossen graasden, en daarom genoemd werd *Osseschor* of *Ossenisse*.

Het schijnt dat *Ossenisse* ligt op de plaats, waar eertijds *Zeeuwenisse* heeft gestaan, en dat het oude *Ossenisse* thans nog in de Schelde verdronken ligt. — Het huidig *Ossenisse* is een klein dorp, het noordelijkste van het vijfde distrikt, $2^1/_2$ uur Noord ten Westen van *Hulst*, in eenen polder. die denzelfden naam voert.

Vóór een tal jaren zag men nog overblijfsels van een oud adelijk Huis, het *Hof ter Nesse* geheeten. De oude kerk was toegeheiligd aan den H. Willibrordus en zij stond ter plaatse, waar nu de nieuwe kerk staat; zij heeft in 1608 een deel verloren tusschen den toren en het trancept door de overstroomingen, die 8 jaren lang geduurd hebben. In het jaar 1821 heeft Z. Maj. eene subsidie verleend tot noodige verbetering van de R. K. kerk. Deze kerk is door de Protestanten den Roomschen ontweldigd geweest bij het opkomen der Reformatie; doch in 1796 aan de eigenaars terug gegeven. Jaren lang is de godsdienst hier belet geweest; in dien tijd gebeurde het, dat er eene Mis werd gelezen, eerst in 't geheim en later openbaar, in de schuur van zekeren Verstraelen in den Nijspolder, welke Hofstede later afgebroken is.

De oude kerk dagteekent van de 13e eeuw; zij is herbouwd door de bemoeijing van den Pastoor Ant. Nijenhuis in 1855, zoodanig dat er niets van overgebleven is, dan het *Presbijterium* (het hooge koor.) Deze kerk is den 20 Mei 1856 door Z. D. Hoogw. Mgr. J. van Genk gewijd, terwijl zij den zelfden beschermheiligen, den *H. Willibrordus* tot Patroon heeft verkregen. Deze kerk heeft drie Altaren.

Onder deze parochie behooren de volgende gehuchten of buurten: *Kampen*, — *Zeedorp*, — *Knuitershoek* en — *Walenhoek*. — Eertijds heeft hier een *klooster van de Tempeliers* geweest, waarvan het kerkhof nog bekend is en waarvan men in 1853, bij het graven van een kanaal, geheele geraamten met insignia (wapens of kenteekens) van Tempeliers gevonden heeft. — Ook heeft hier be-

Digitized by Google

staan een klooster *van de Heeren van Baudeloo*, waarvan de fundamenten nog in den grond te vinden zijn. Alles is te niet geraakt door de zware watervloeden en overstroomingen.

Gelijk eertijds *Ossenisse* met Hontenisse zamen voor de Hervormden slechts éénen predikant hadden; zoo was de katholieke gemeente van *Ossenisse*, tijdens de Reformatie met Hontenisse vereenigd en zij moest dáár parochiëeren.

Hier bestaan de volgende Broederschappen, als: *de H. Familie voor mannen en vrouwen*, sedert 4 jaren (1873), vergunt van Mgr. Van Genk en ingesteld door den pastoor C. A. Hessels; van *den levenden Rozenkrans*; — van *het H. Hart van* Maria in «45; — van *den St. Pieters-penning*, enz.

De begraafplaats is eigendom der kerk, en ligt er rondom.

De kerk of het pastoraat van *Ossenisse* was in de 16e eeuw, en nog in 1735, onder het patronaat van den *Heer van Heule*. (Sanderus *Fland. Ill.* t. 3, pag. 258, en t. 1, pag. 216.)

Pastoors *van* Ossenisse.

1796. Den 2 December 1796 is hier een Gentsche priester gearriveerd met name Joannes Jacobus van Hemme.

1803. Joannes van Duijze werd den 3 Febr. 1803 tot pastoor benoemd en geinstalleerd door den Z. Eerw. Heer Goethals, Deken van *Hulst*. — Deze Deken heeft in 1808 den 26 Junij de kerk en het kerkhof herwijd.

1808. Joannes Baptista van Outrijne, onderpastoor te Calloo, werd pastoor den 12 Sept. 1808.

1833. Christophorus Martinus Lonink, een priester van Utrecht, werd pastoor benoemd door Mgr. Antonucci, den 24 April «33.

1835 of 39. Antonius Neijenhuis, geboren te *Neede* den 28 Febr. 1805, werd pastoor in Mei «35 of «39, en hij stierf den 29 Jan. «67.

1867. Cornelius Adrianus Hessels, geboren te *Breda* den 10 Maart «31, werd pastoor den 9 Febr. «67.

Digitized by Google

PHILIPPINE, D. A.

De gemeente *Philippine* paalt Noord aan den *Braakman*, — Oost insgelijks en aan de gem. *Sas van Gent*, — Zuid aan *België*, — West aan *Yzendijke*.

Zij bevat de voormalige vesting, thans dorp *Philippine*, het Hollandsch gedeelte van de buurten *Posthooren* en de *Bouchautsche haven*, en eenige polderlanden. Het dorp ligt $3^1/_2$ uur west van *Axel*, — $1^1/_2$ uur noordoost van *Sas van Gent*, aan het water den *Braakman*; het heeft zijnen naam van PHILIPPUS II, koning van *Spanje*, die deze vesting heeft doen aanleggen.

De kerk der Hervormden staat op eene opene plaats, aan het westeinde van het dorp en prijkt met een koepeltorentje, voorzien van uurwerk en luiklok. Het tijdstip der stichting kan, bij gemis van bescheiden, niet worden opgegeven. De kerk der katholijken, een klein doch net gebouw, heeft mede een torentje, en is aan de *H. Maagd* MARIA, onder den titel van *Hemelvaart* toegewijd. Tot omstreeks de helft der 18e eeuw hadden de katholijken alhier geen kerkgebouw, en moesten, bij gemis daarvan, hunne godsdienst waarnemen in de naburige Belgische gemeenten *Assenede* en *Bouchaute*. In 1760 of '66 werd hun, bij resolutiën van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, in dato 30 Julij en 22 September van dat jaar, het bouwen van eene schuurkerk, in het halve bastion *Meijland* toegestaan, welke aanvankelijk door eenen priester uit de Belgische parochie Bouchaute werd bediend. Naderhand is deze kerk vergroot geworden, uit hoofde van het toenemend getal der katholijken, die in 1770 reeds een derde gedeelte der bevolking van *Philippine* uitmaakte. Bij resolutie van H. H. Mog. van 12 Junij 1772 werd vergund, dat *Philippine* een' eigenen Priester mogt hebben, en — in dat zelfde jaar werd de eerste *Schuurkerk* door een ander kerkgebouw vervangen, hetwelk buiten de vesting, in eenen verlaten hoek was gesticht, verwijderd van de plaats waar vroeger het bastion *Meijland* gelegen was.

Digitized by Google

Tot deze parochie behoort ook *Waterdijk* burgerlijk en kerkelijk, eene voormalige Heerlijkheid en gemeente, gedeeltelijk in *Staats-Vlaanderen*, gedeeltelijk in België: de inwoners die alle katholijk zijn, parochiëren derhalve te *Philippine*. Het was eertijds grooter; maar reeds in 1377 vloeide een groot gedeelte onder, en in de 15e en 16e eeuwen is nogmaals veel door den *Braakman* verzwolgen. In deze Heerlijkheid heeft een dorp bestaan, dat in de eerste doorbraak alhier, door de zee is verwoest. Het moet gelegen hebben, waar over weinige jaren de *Angelinepolder* bedijkt is. Misschien had het als kerk en parochie eenen anderen naam, waaruit het te verklaren zou zijn, dat *Waterdijk* niet onder de opgave der verdronkene plaatsen of op oude kaarten voorkomt.

In de nabijheid van *Philippine* bestond vroeger mede het dorp *Peerboom* of *Pereboom* en dit is, met vele zijner bewoners, bij den watervloed van 22 Januarij 1440, door het water bedolven. (*a*.)

De oude kapel staande nog al vrij verre van de huizen, was in het jaar 1860 zeer bouwvallig, en hierom besloot men, ofschoon er weinige middelen voor handen waren, eene geheel nieuwe kerk te bouwen. Zij is werkelijk gebouwd in den jare 1861, door krachtige hulp van Mgr. J. VAN HOOIJDONK en uit milddadige aalmoezen en bijdragen, door den dienstdoenden pastoor in- en buiten de gemeente ingezameld. Zij is aan dezelfde Patrones toegewijd en bevat slechts één Altaar.

De katholieke parochie heeft geen eigen begraafplaats; maar

(*a*.) Behalve deze plaats, zijn in dit oord, bij den vloed van 22 Jan. 1440 met vele hunner ongelukkige bewoners, in de diepte verzwolgen *Huigersluis* (tusschen Axel en Neuzen), — *Steekerk*, waar nu de Braakman is, — *Hertingen* of *Eertinge* (in de Wewelswaarden: zie *Axel*,) *Moerkerk* en *St. Jans-kapel*. (Zie AB UTRECHT DRESSELHUIS, *Distrikt van Sluis*. bl. 25)

De twee gemelde buurten, *De Posthoorn* en de *Bouchautsche have* zijn sedert 1862 aan de parochie *Philippine* gevoegd.

Digitized by Google

op de algemeene een afgezonderd gedeelte sedert het jaar 1846, in welk jaar dit gedeelte den 26 Mei door den toenmaligen Deken van *Aardenburg* J. VAN GENK, later Bisschop, gewijd is.

Uit het Archief van *Philippine*, blijkt, dat er de volgende gilden hebben bestaan: het *Bakkers-gild*, — het *St. Jans-* of *Bierdragers-gild*, — het *St. Jans-* of *Zakkendragers-gild*, — het *Schippers-gild*. Er was ook een Gildenhuis, met een klokje voorzien.

PASTOORS *van* PHILIPPINE.

1772. BALDUINUS VAN ETTEN, geboren te *Oosterhout*, deed zijne theologische studiën te *Gent* en werd pastoor te *Philippine* in 1772 of volgens het Archief in „73. Hij stierf in 1777 en is te *Bouchaute* begraven. (*a.*)

1777. FRANCISCUS L. DE SARME, geboren in het *Sas van Gent*, werd pastoor in 1777 en in 1781 als pastoor verplaatst naar het *Sas van Gent*, waar hij in „98 gestorven en begraven is.

1781. JUDOCUS FRANCISCUS STEVENS, te *Hulst* geboren, werd pastoor in „81 en stierf den 20 Nov. „85. Deze heeft het huis, dat hij tijdens zijn pastoorsambt, voor zijn eigen geld gekocht had, bij testament voor eene pastorij nagelaten.

1785. MATTHÆUS CORNELIUS DE RIJKEN, ook te *Hulst* geboren, werd in „85 pastoor en vertrok in „97 als pastoor naar *Westdorpe*. Waarschijnlijk deed hij afstand van de laatste pastorij; immers hij overleed te *Lokeren* in 1833.

1797. ADRIANUS VERSTEGE, geboren te *Poeldijk*, bij 's Hage, werd in „97 pastoor, en in 1808 Proost te *Sonnebeke*.

1808. CORNELIUS VAN BARE, van *Aldenaarden*, werd pastoor in 1808, en in hetzelfde jaar vertrok hij als pastoor naar *Queremont*.

1808. G. J. WOUMAN werd opvolger in 1808.

(*a.*) Daar vindt men nog vermeld: „1750 J. VAN DER MIJ, priester"; doch of hij deservitor is geweest of wat er van is, weet ik niet.

Digitized by Google

1809. J. Goossens, geboren te *Gent*, werd pastoor in 1809 en werd in *a*12 naar *Poucques* als herder verplaatst.

1812. J. de Deken, geboren te *Huijsse*, werd opvolgend pastoor, en in *a*21 als zoodanig naar *Westdorpe* verplaatst.

1821. Petrus Joannes de Sutter, geboren te *Assenede*, werd pastoor en als pastoor in *a*23 naar *Roussele* verplaatst, en vermoedelijk nog naar *Selsate*; trouwens daar stierf hij in *a*56.

1823. B. Steijaart, van *Bassevelde*, de opvolger in *a*23, is in *a*25 naar *Bouchaute* verplaatst.

1825. Judocus Lijbaert, geboren te *Everghem*, werd pastoor in *a*25 en in *a*29 is hij als pastoor naar *Neijghem* vertrokken.

1829. Carolus Moens, te *Hebbeke* geboren, werd pastoor in *a*29. (verder weet ik van hem niets.)

1832. Josephus van Vlaanderen, opvolger, werd in *a*34 naar *Pijnacker* verplaatst.

1834. Joannes Franc. Ant. Sijbertsz, geboren te *Almelo* den 8 Maart 1804, volgde op, en werd in *a*36 pastoor te *Zuiddorpe*.

1836. Wilhelmus Soetecouw werd pastoor in *a*36: hij gaf zijn demissie den 31 Mei *a*43 en hij erlangde in *a*44 een pensioen van *f* 412 's jaars.

1843. Judocus Cammaert, geboren te *Ossenisse*, den 8 Jan. *a*16 werd pastoor den 7 Junij *a*43, en pastoor te *Neuzen* den 13 Oct. *a*46.

1846. Joannes van Riel, geboren te *Rijen*, werd pastoor den 21 Oct. *a*46 en overleed den 26 Oct. *a*57.

1857. Paulus Hanssens, te *Aardenburg* geboren den 19 Mei *a*17, werd pastoor den 24 November *a*57, nog in leven, doch door het Rhumatisme zeer gebrekkig.

Digitized by Google

SAS-VAN-GENT, D. H.

Sas van Gent is eene fraaije plaats en was vroeger eene stad van den 2e rang.

De gemeente *Sas-van-Gent* grenst Noord en Oost aan de gem. *Westdorpe*, — Zuid aan *Zelzaete*, — West aan *Assenede*, — bevattende de stad en de buurten: de *Stuiver* en *het Tolleken* of *Boerenhol*, benevens den polder van *Sas-van-Gent*, en gedeelten van eenige andere. De stad *Sas-van-Gent*, in 't latijn *Agger Gandavensis*, *Cataracta Gandavensis* of *Sassa-Gandavum*, ligt 2 uren Zuidwestelijk van *Axel*, — $4^1/_4$ uur West ten Zuiden van *Hulst*, $2^3/_4$ uur Zuid van *Neusen*. Zij ontving bestaan en naam beide van de groote Sluis of het Sas, door de Gentenaren in vroeger tijd aan het kanaal aangelegd ter plaatse, waar naderhand *Sas-van-Gent* is gebouwd. (*a.*) Verscheidene vestingwerken werden daarna opgeworpen tot bescherming van dit Sas. Bij den aanvang der Nederlandsche beroerten in de 16e eeuw had *Sas-van-Gent* de gedaante van een open vlek, zonder eenige versterking, en later meer versterkt is het eene geslotene stad geworden: dan sedert lang weder in verval en niet meer als vesting beschouwd.

De hervormde kerk staat aan de oostzijde van het kanaal. Het is eene kruiskerk met eene koepelvormige zoldering, prijkende met een koepeltorentje, van slagnurwerk voorzien. Nadat de hervormde gemeente aanvankelijk zich met een bekrompen locaal had moeten behelpen, het welk om zijne bouwvalligheid werd afgebroken, verleenden de Staten in 1648 toestemming tot het stichten van eene nieuwe grootere kerk, en wel in dat gedeelte der vesting, hetwelk

(*a.*) De sterkte, die later tot dekking dezer Sluis gebouwd is, kreeg den naam van het hooge *Sas-van-Gent*, om hare hooge ligging, in tegenstelling van het lagere gedeelte, hetwelk den naam van het *lage Sas-van-Gent* voerde.

Digitized by Google

destijds *Nieuw-Kapenburg* werd genoemd. (*a.*) Bij de belegering van 1747 door de Franschen, is zij in brand geschoten. In 1750 werd zij op nieuw opgetrokken. De waalsche gemeente, zoolang zij hier bestond, deed mede dienst in deze kerk.

Voor het jaar 1700 waren er geene R. katholijken te *Sas-van-Gent*; (*b.*) doch nadat, sedert het begin der 18e eeuw, eenigen uit het naburige *Vlaanderen* zich aldaar met der woon gevestigd hadden en dit getal, in korte jaren, aanmerkelijk toegenomen was, is er omstreeks het jaar 1720 eene kerkschuur gebouwd. In de stads archieven leest men: „1705, den 12 April. „*L. Asschoot* en *G. Poelman*, gevolmagtigde van de R. K. gods-„dienst, in deze stad, vragen, hunne godsdienst hier in de stad „te mogen exerceren. Dit is toegestaan: doch waarschijnlijk in „het jaar 1709; althans de Registers dateren eerst van dat jaar", zou men hieruit niet veilig mogen afleiden, dat zij sedert dien of kort daarna eenen dienstdoenden priester zullen gehad hebben, en mogelijk in een bijzonder huis de dienst verrigt is, totdat in 1720 vergund werd eene schuurkerk op te rigten. (*c.*) Aanvan-

(*a.*) Te *Sas-van-Gent*, zegt HUNNIUS, Z. B., bl. 15, werd in 1654 eene kerk voor de Prot. gebouwd, gedeeltelijk uit een overschot der geconfiskeerde geestelijke goederen van *Oostburg* en *Aardenburg*. HUNNIUS (*Zeeuwsche buijse*, bl. 15,) zegt: „Deze twee plaatsen en *Sluis* hadden die, boven mate, in voorlede tijden, bij eenige „van hare voorzaten, uit een pieus gemoed tot Gods eer en zonderlingen ijver tot „de christelijke Religie, aan de kerken aldaar gelegateerd en gegeven".) Toen de middelen niet toereikende waren tot voltooijing der kerk, reeds in 1648 begonnen, is hiertoe werkelijk een deel der bovenbedoelde goederen toegekend door de Staten om het gebouw tot stand te brengen, hetwelk echter eerst in 1658 tot zijne bestemming heeft gediend.

(*b.*) Zie „*kerkelijk Placcaatboek*", d. 2, bl. 550. Van het jaar 1644 werden te dezer plaatse geene katholijken geduld; dat is Prins FRED. HENDRIK stond in dat jaar aan de katholijken, die alhier wilden blijven, vrijheid van conscientie toe, doch zonder openbare godsdienst. Zie A. MONTANUS, *leven van* FR. HENDRIK.

(*c.*) Ik word in mijne meening niet weinig versterkt, doordien in het „*acteboek der Waalsche gem*". staat: „omdat de gereformeerde kerk te *Gent* in 1717 door „de Roomschen gesloten was, werd de Roomsche kerk te *Sas-van-Gent* ook ge-

Digitized by Google

kelijk werd de dienst waargenomen door twee geestelijken uit het *Minderbroeders-klooster* te *Gent*; later echter moest deze kerk door een' wereldlijken Pastoor bediend worden. In het voornoemd archief staat weer: „2 Junij 1738. De Roomsche „kerkeraad presenteert een request tot verplaating van haar „kerkgebouw".

Bij resolutie der Staten-Generaal van den 8 Januarij 1739 werd verlof gegeven, om een bekwaam huis aan te koopen en tot kerk in te rigten, mits geen uitwendig kerkelijk aanzien vertoonende. (*a.*) De eerstgemelde kerk stond op de *Kleine Markt*; doch is in het jaar 1750 afgebroken en toen vervangen door een steenen gebouw, thans nog bij de R. katholijken in gebruik, welke kerk aan de *H. Maagd* MARIA, onder den titel van *Hemelvaart* is toegewijd. Op den gevel boven de deur der kerk staan de woorden: *Soli Deo gloria.* In het jaar 1840 heeft deze kerk belangrijke reparatiën ondergaan, bij welke gelegenheid ook de pastorij, zoomede des kosters woning, geheel is vernieuwd, waarvoor door het Gouvernement eene subsidie is verstrekt en het te kort komende uit den boezem der gemeente is gevonden. Deze uit- en inwendig wel ingerigte kerk is van een orgel voorzien, en heeft een houten torentje met luiklok op den voorgevel.

„sloten uit weerwraak: — op verzoek der Roomschen, door middel van den kom- „mandeur der plaats, staan HH. Mog. den 19 November 1720 de opening der „R. kerk te *S. v. G.* wedertoe, om alzoo daardoor voor de uitoefening de Ger. religie „eenige meerdere ruimte te verkrijgen".

Derhalve was er voor 1717 reeds eene kerk of een huis onder den naam van kerk, die kon gesloten worden. — In het „*Acteboek*" der hervormde gem. vindt men: „27 Sept. 1720. Contract tusschen de hoofden der R. K. gemeente te *S. v. G.* „en de Geref. gemeente omtrent *Audenaarde*, tot wederkeerige vrije uitoefening „hunner godsdienst". De opening der K. kerk schijnt alzoo onder deze voorwaarde toegestaan te zijn.

(*a.*) Hetzelfde archief zegt dit ook op 8 Jan. 1739: „zij mogen koopen een huis enz"... en voegt er bij: „de woning van den pastoor zal niet mogen dienen tot een' ingang.

Digitized by Google

De R. katholieke Gemeente bezit ook een gedeelte van het plaatselijk kerkhof, naast de woning van den predikant gelegen, dat in 1812 den 13 October door een daartoe gemagtigden priester (waarschijnlijk Deken) van Gent vergezeld door nog twee andere Eerw. Heeren gewijd is, waarop echter die alleen begraven worden, die niet door ongeloovigheid of door een te kort doen van hun leven, enz. den laatsten priesterlijken heildienst hebben verbeurd. (*a.*)

In het Sas-van-Gent waren eertijds een bakkers-gild, — een *kramers* en *winkeliers-gild*, het *St. Nicolaas-gild* geheeten; — een *Schippers-gild*; — een *handboogschutters-gild*, het *St. Sebastiaans-gild* genoemd, welk nog bestaat.

Oorspronkelijk schijnen de Sassenaars geen eigen priester gehad te hebben, wijl de Doopregisters telkens geteekend zijn door den Pastoor van *Selzaete* of zijnen onderpastoor, of den onderpastoor van *Wachtebeke*, *Bouchoute* of *Lochristi*, enz.

De priesters, die hier bij afwisseling de functiën verrichtten, waren J. DE MAERE, pastoor te *Selzaete*, — R. VAN REUSEL, vice pastoor, — VAN DER MEEREN, Franciscaan, A. DE BAKKER, onderpastoor te *Lochristi*, — J. MOENS, onderp. te *Wachtebeke*.

De voornoemde pastoor DE MAERE weigerde langer die functiën waar te nemen; hierop werd eene vergadering opgeroepen, die den 3 Maart 1718 plaats had ten huize van GEVAERT KIECKEMANS; daarin werd besloten den Doctoor en Meulenaere af te vaardigen naar Z. D. H. den Bisschop van *Gent*, ten einde een eigen pastoor te verkrijgen; een antwoord-concept werd van Mgr. voorgelegd, bestaande uit acht Artikelen, waaruit onder anderen volgt, dat voor het onderhoud en de lijfvrijheid van den pastoor behoord zorg gedragen te worden. Dit werd in de alge-

(*a.*) Op dit R. K. kerkhof ligt een zerksteen met dit opschrift: *Hier ligt de Eerw.* HR. EMMANUËL ADRIANUS VAN DER STIGT, *geboren te Breda, den* 2 *Oct.* 1804, *pastoor van Sas-van-Gent sedert den* 30 *Maart* 1844, *overleden den* 2 *Nov.* 1852; hij was stichter van het nieuw R. K. kerkhof.

Digitized by Google

meene vergadering bediscucieerd, aangenomen en door vele ingezetenen onderteekend. Op den 26 Maart 1720 werd overeen gekomen met den onderpastoor van Wachtebeke J. Moens en zijn Eerw. werd pastoor te *Sas-van-Gent.*

1722. J. Bijl volgde op in *n*22, toen de vorige in gemeld jaar naar *Kieldrecht* vertrok.

1727. J. Waterschoot werd opvolger, wijl de vorige als pastoor naar *Exaerde* vertrok; hij bleef hier tot April *n*36.

1736. J. van der Velde werd pastoor in *n*36, werd in *n*47 verplaatst naar *Oostakker* als pastoor, en later werd hij gepromoveerd tot Deken (van welk dekenaat is niet leesbaar.)

1747. Joannes Baptista Scaillet volgde op en bleef hier pastoor tot *n*51.

1751. L. van der Lath werd pastoor en werd verplaatst in *n*59.

1759. Egidius Franciscus van Puijvelde, was pastoor tot *n*82.

1782. Felix L. Desarme, geboren te *Sas-van-Gent*, tevoren kapellaan van *St. Michiel* te *Gent* en pastoor te *Philippine*, werd hier pastoor in *n*82; in den ouderdom van 51 jaren, werd van de Franschen gevangen, in den kerker geworpen en getransporteerd naar het eiland Rhé, waar hij den 7 Aug. 1798 aankwam. (*a.*) Wanneer hij terug gekeerd is, blijkt mij niet; dit weet ik, dat hij de eerste is, die in de kerk werd begraven.

1796. C. van de Putte werd pastoor en bleef hier tot 1803.

1803. Joannes Feijerick werd opvolger; hij was een oud Jesuit en stierf hier nog in hetzelfde jaar.

1803. Thomas Vervoort werd in 1803 pastoor en in 1832 bekwam hij zijn eervol ontslag met een pensioen van *f* 600, en hij vertrok naar zijne geboorteplaats *Hontenisse*, waar hij stierf.

(*a.*) Zie de "*Annuaire* 1e. *Eccles. de l' Archévesché de Malines* (1860) pag. 115".

Digitized by Google

1832 of **35.** ANTONIUS NIJENHUIS, geboren te *Neede* den 28 Febr. 1805, werd pastoor in *'32* of *'35* en als zoodanig verplaatst naar *Ossenisse* in *'35* of *'39*, waar hij den 29 Jan. *'67* overleden is.

1839. JACOBUS DE WILD werd opvolger; doch werd den 1 Nov. *'43* terug geroepen door den Aartspriester van *Utrecht.*

1843. JOANNES FRANCISCUS BINK, geboren te *Leur* in 1802, werd pastoor den 7 Nov. *'43*; hij stierf den 28 Febr. *'44.*

1844. EMMANUËL ADR. VAN DER STIGT, geboren te *Breda* den 2 Oct. 1804, werd pastoor den 30 Maart *'44*, en stierf hier den 2 Nov. *'52.*

1852. ANTONIUS CORN. BUIJS, geb. te *Hoeven* den 25 Febr. *'20*, werd pastoor den 17 Nov. *'52*, en den 30 Sept. *'64* pastoor en Deken te *Hulst.*

1864. PAULUS VAN OERS, te *Heerle* geboren den 20 Sept. *'28*, werd opvolger den 30 Sept. *'64* en pastoor te *Yzendijke* den 5 Sept. *'71* en tevens deken van *Aardenburg.*

1871. ANTONIUS WETERINGS, geboren te *Terheijden* den 6 Aug. *'31*, werd pastoor den 5 Sept. *'71.*

De twee laatste maanden van 1809 en de vier eerste maanden van 1810 werd de kerk gerequireerd tot magazijn van wijn, jenever en andere dranken, en — de Protestantsche kerk tot magazijn van granen. De hervormden vroegen en verkregen schadevergoeding: de katholieken vroegen op hun voorbeeld; zij vroegen *f* 1420 en kregen *f* 400.

Oogluikend werd hier de uitoefening van de godsdienst toegestaan; maar niet zonder bezwaar. Oordeelt! Te *Hoorebeke*, bij Oudenare, bestond eene gereformeerde parochie van de broeders onder het kruis, en deze werd op denzelfden voet toegestaan, als de K. godsdienst te *Sas-van-Gent*, welks "hoofdleden der borgeren" een zeer streng kontract moesten teekenen, "dat die van" genoemd "*Hoorebeke* niet alleen mogen continuëren haren "godsdienst in stilte te doen, maar dat het hun bij conniventie

Digitized by Google

„getollereerd werde hetzelve bij dagen 's morgens of te 's avonds „te beginnen... en bij ontstentenisse van welke „de katholijken" met interdictie gedrijgd werden. „Actum te *Sas-van-Gent*...

Die van *Westdorpe* verzochten van de E. Mog. Staten in 1731, om een eigen pastoor te mogen hebben; doch die van *Sas-van-Gent* dienden een contra request in, met dit gevolg, dat die van *Austrischenpolder* (*Westdorpe*) werden gewezen van de hand. De pastoor van *Sas-van-Gent* kreeg verlof, om zijne ziekelijkheid zich eenen kapellaan toe te voegen, om de zieken van den *Austrischen-polder* te bedienen, maar er geenzins Mis te doen. In 1746 kregen zij een eigen priester tot 1765, wanneer zij weêr onder *Sas-van-Gent* kwamen tot 1796. (Zie *Westdorpe*.)

SCHOONDIJKE, D. A.

In een geschiedschrijver leest men: *Schoondijke*, een groot en fraai dorp, 3¼ uur van *Sluis*, een uur Noordoost van *Oostburg*, aan den straatweg naar *Breskens*; het heeft ongeveer de gedaante van een kruis. — Onder deze gemeente behooren de gehuchten *Sasput* en *Steenhoven* of *Steenoven* op de plaats der oude priorij van *Elmare* (Zie Art. *Oostburg* onder de aanhangsels) en de buurt de *Trachel* met eenige polders. Kerkelijk behoorde zij gedeeltelijk onder de R. K. parochie van *Groede*, gedeeltelijk onder *Yzendijke* en het overige onder *Oostburg*. Op oude kaarten en in stukken van de 12e eeuw komt zij voor onder den naam van *Vulendike* of *Vulendijke*. Het is meermalen door de zee overstroomd geweest; — eerst, voor zoo ver de berigten luiden, door den vloed van 1377. Het werd daarna wel herwonnen, doch leed dikwijls door andere overstroomingen, totdat het in 1570, weder geheel verdronk, om eerst in 1651 herdijkt te worden. Het dorp *Schoondijke* is, met *Oostburg*, *Groede* en andere, in het noodlottig jaar 1583 verbrand en verwoest, terwijl het laatste, wat nog overig was, door de bewerkte inundatiën verdronken is. Volgens

Digitized by Google

authentieke stukken, lag het oude *Schoondijke* in 1625 en 1626 nog onder water, eerst in 1651 is de polder weer beverscht en — ontstond het tegenwoordig dorp. Het dorp, dat bij de laatste overstrooming bestond, lag ruim $^1/_4$ uur Zuidoostelijker dan het tegenwoordige. Over eenige jaren zijn er nog vele fondamenten van huizen, grafkelders, enz. opgegraven. Misschien lag het dorp, dat in 1377 verdronk, ook op een andere plaats, als dat, hetwelk in 1570 verzwolgen werd.

Na de bedijking van 1651 werd het eerst *Willemsdorp* genaamd; doch het herkreeg al spoedig zijn vorigen naam van *Schoondijke*, die dan ook nu aangenomen is.

Vóór de overstrooming bestond hier eene R. kath. parochie en eene *kerk* of *kapel*, welke in 1150, reeds, onder den naam van *Vulendike*, te zamen met *Gaternisse* en *Oostmundekapel*, tot de moederkerk van *Oostburg* behoorde, gelijk ook de kerk van *Yzendijke* (Isendic) een filiale kerk van *Oostburg* was.

De oude kerk van *Vulendike* (*Schoondijke*) bezat ook eenige landerijen, waarvan de kerk van *Groede* in laatstgenoemd jaren de pacht genoot, ten bedrage van 37 pond 10 schellingen, van 30 gemeet 20 roeden. (Zie „*Bijdragen*" alsvoren.)

Ik vind in Maart 1174 Simon pastoor te *Vulendike*, die met anderen een publieken Akt teekende. (Miræus... zie Art. *Oostburg*)

Schoondijke is een soort zelfstandige parochie geworden of een Rectoraat; er is in 1876 eene noodkerk opgerigt, en in 1877 benoemd Corn. P. Blommerde, die op Zon- en Feestdagen de H. Diensten verrigt, en te *Yzendijke* gelogeerd is.

St. JAN-STEEN, D. H.

De gemeente *St. Jan-Steen* paalt Noord aan de gem. *Hulst* en *Stoppeldijk*, — Oost aan *Clinge*, — Zuid aan *Kemseke* en *Stekene* in België, — West aan *Axel* en *Koewacht*, en — bevat het dorp van dien naam, de buurten *Absdale*, de *Driehoefijzers* en den *Heikant*, benevens eenige polders.

Digitized by Google

Het dorp *St. Jan-Steen*, ook wel *St. Jans-Steen*, *St. Jan-ten-Steen* of eenvoudig *Steene* en oudtijds *Glossenberghe* genoemd, ligt 20 minuten Zuid van *Hulst*. De naamsoorsprong in niet zeker. De naam van *Steen* is in oude beteekenis een *Slot* of *Burg*: vandaar ook de naam van *Steenhuis*; (*a.*) zoodat men hier *St. Jans-Slot* zou moeten lezen, omdat volgens sommigen *St. Jan-Steen* van ouds eene sterkte of een burg is geweest ter verdediging van *Hulst*. Voor deze laatste stelling vindt men echter geen bewijs. Na de reductie der stad *Hulst*, in 1645, was er wel sprake, om te *St. Jan-Steen* een *fort* of eene *redoute* aan te leggen; dan dit onderbleef alleen ter vermijding der aanzienlijke kosten. Intusschen kwam *St. Jan-Steen*, dat door den oorlog, zegt HUNNIUS (*Zeeuwsche Ruijse*), zeer geruïneerd was geweest, weêr op, nam steeds toe in welvaart en neringen, — zoo men meende, ten nadeele van de stad *Hulst*: „waaromme", zooals AITSEMA, d. VI, bl. 426, ons verhaalt, „de stads Raad alle 't selve met Z. „Hoogheid in deliberatie gelegd hebbende, hadden 't saamen „goedgevonden, om de versekering van *Hulst* ende andere ver„haalde redenen in 1647, — in plaats van een Fort of Redoute „te maken, — *de kercke van St. Jan-Steen*, daartoe seer bekwaam „geacht wordende, te doen ledigen ende als *een Fort* retrancheren, „zijnde daarinne eene redelijke bezetting gelegd". Ten gevolge van dien werden door den Raad van State, ook hier de gemeene middelen verpacht, begrijpende daaronder de parochie van

(*a.*) Zoo heeft, bij voorbeeld, de *burg*, waarnaar de stad *Middelburg* is genoemd, van ouds de *steen* geheeten, terwijl men op de grondvesten van dien *burg*, nog een gebouw aantreft onder den naam van *'s Graven-steen*.

De CANTER (*Prov. Zeeland.*) zegt, dat het zijnen naam ontleent van het kasteel, aldaar op het einde der 13e eeuw gesticht door JAN VAN NAMEN, die ook den polder van *Namen* in 1285 bedijkte. — Wij zijn van meening, dat het voorheen *Glossenberghe* heeft geheeten, omdat men geenen streek lands, polder, buurt, enz. vindt, welke dien naam droeg, temeer daar er nog een oud zegel bestaat, hetwelk tot randschrift heeft: *Sigillum scabinorum de in Glossenberghe...* met het jaartal 1207.

Digitized by Google

St. Jan-Steen. De nabijheid van *Hulst* was, vooral bij belegeringen, veeltijds hoogst nadeelig voor *St. Jan-Steen.* In 1645 werd het vol krijgsvolk gestopt en leed het hierdoor veel en ook door het geschut der vestingen en der forten; het werd „zeer geruineerd", en in den jare 1747 werd het met gloeijende kogels beschoten en op den verschrikkelijken last van den Gouverneur van *Hulst*, in brand gestoken, met dat gevolg, dat het geheel in de asch gelegd werd en — met uitzondering van twee huizen, benevens de kerk en toren, die echter zeer beschadigd werden — geheel afbrandde. Ofschoon *St. Jan-Steen* zich van dezen ramp nimmer geheel heeft kunnen herstellen, is het evenwel thans nog een redelijk wel bebouwd dorp.

St. Jan-Steen, ook wel *Glossenberghe* geheeten, was eertijds eene baronie en vrije Heerlijkheid en deze bezat aanzienlijke voorregten. (*a.*) De tienden der Heerlijkheid behoorden voor een derde deel aan den Raad van State en voor twee derden aan de Abdij van *Baudeloo* te *Gent.* Daarentegen was die Abdij verpligt de kerk en den dorpstoren te onderhouden en desnoods geheel te vernieuwen. Over deze verpligting geschil ontstaan zijnde, is dit ten nadeele der Abdij uitgewezen bij vonnis den 17 Sept. 1710 uitgesproken en in hooger beroep is dit vonnis den 2 Junij 1812 bekrachtigd. (*b.*)

(*a.*) Zij werd voorheen meer dan 5 eeuwen bezeten door het Huis van DE GAND EN VILAIN, en toen van den Hove en Burggraven van Gent ter leen gehouden: FILIPS ALBERT DE HENNIN, baron van *Dion* en *Leval*, weduwenaar en erfgenaam van Magdalena de *Gand en Villain*, bezat deze heerlijkheid omtrent het einde der 17e eeuw; hij weigerde hulde wegens deze aan de Alg. Staten en zij werd in 1696 aangeslagen, verbeurd verklaard en in 't openbaar verkocht. Zekere JACOB WOUTERS staats-ambtenaar kocht deze Heerlijkheid en zij bleef aan hem tot 1731, wanneer zij aan den Heer GIJSBERT VAN HOOGENDORP verkocht werd, die haar in 't midden der 18e eeuw nog bezat: eindelijk is zij aan anderen overgegaan, en in 1794 zijn de Heerlijke regten vernietigd.

(*b.*) Zie „*de tegenwoord. St. van alle volk*". d. 12, bl. 523—526 V. D. AA, *Woord.* d. 6, bl. 29—30.

Digitized by Google

Tot in den aanvang dezer eeuw bestonden hier twee kerken: de eene, de oude parochiekerk, met eenen toren van slag- en uurwerk voorzien, wilde men in 1647 versterken; doch zij werd daarna tot de hervormde eeredienst ingerigt en bleef daartoe dienen tot 1803, wanneer de Hervormden genoegzaam uitgestorven zijnde, deze kerk aan de katholijken weder is afgestaan.

De oude torenkerk was bouwvallig geworden en te klein; hierom heeft de ijvervolle pastoor voorloopig steenen gebakken en van zijn eigen steen in 1857 een geheel nieuwe kerk gebouwd op dezelfde plaats, waar vroeger de protestantsche kerk stond; zij is eerst ingezegend door den Z. Eerw. Deken van *Hulst*, en in 1860 door Z. D. Hoogw. Mgr. J. VAN GENK geconsacreerd. De nieuwe kerk is, zoo als eertijds de oude, aan den H. JOANNES BAPTISTA toegewijd, en zij was weleer ter vergeving van den Graaf van *Iseghem*. (*a*.)

Thans zijn er drie Altaren in de kerk: 1e. het hoog Altaar van den *H. Joannes den Dooper*, en dit is ten geschenke gegeven door de familie A. DE LEEUW van *Breda*, zooals blijkt uit den steen, die aan de regterzijde van dit Altaar in den muur geplaatst is; — 2e. een zijaltaar van *O. L. Vrouw* en 3e. een van den *H. Joseph*,

(*a*.) Dat de nieuwe kerk van *St. Jan-Steen* uit eigen gebakken steen is opgetrokken, blijkt uit een steen, die buiten in de muur der kerk geplaatst is en waarop men leest:

D. O. M.

Den één Algoeden Opperheer,
Ben ik, *St. Jan Baptist* ter eer,
Van *steen* uit eigen grond gesticht.
Vraagt gij, wie 't werk heeft opgerigt?
Het staat hier tot gedachtenis,
Tot heil en Zielen-lafenis.
HENRICUS MERTENS, pastoor.

(hier volgen de namen der kerkmeesters.)

Digitized by Google

Hier vindt men ook de volgende Broederschappen, als: dat van den *H. Rozenkrans* sedert bijna 25 jaren; — van het *Allerheiligste Sacrament*; — het *geestelijk verbond*, door Mgr. Antonucci; — de *H. Familie*, opgerigt den 8 Dec. door Mgr. van Genk op aanvraag van den pastoor H. Mertens.

Sedert het jaar 1852 is hier eene kapellanij opgerigt door Mgr. van Hooijdonk.

Er bestaat slechts een gild, *William Tell*.

Een deel van het kerkhof, dat achter de kerk aangelegd is, is gewijd door pastoor Dubiçon, daartoe geautorizeerd.

Op zekeren zondag na den middag, gedurende de Vespers, is de bliksem in den toren der nieuwe kerk geslagen, waardoor nog al eenige schade werd aangerigt.

Tijdens de revolutie in het jaar 1830 is de parochie 14 maanden zonder priester geweest; zij werd alsdan bediend door den E. Heer Staas, kapellaan te *Clinge*.

De kerk, door de katholijken na de reformatie, gebruikt, was een vierkant, goed verlicht gebouw zonder toren en staande toen en thans nog achter de pastorij. Dit gebouw dient tegenwoordig tot eene Zondagsschool, waarin op Zon- en feestdagen, aan 200 K. kinderen onderwijs in de godsdienst wordt gegeven

Pastoors *van* St. Jan-Steen.

Zij zijn mij opgegeven zonder voornaam, geboorteplaats en aanstelling; het zijn de volgende.

Meulenbroek; — Delplank; — Ruit; — Mathijs; — Struivelde; — Dubiçon, die om de revolutie gevlugt is, zooals men zegt, en misschien zijn ontslag heeft verkregen.

Adrianus Alb. Molenschot, geboren te Bergen-op-Zoom, werd eerst kapellaan te *Nispen* den 28 Maart 1825, en pastoor alhier, ik vermeen, in ‘32; bij kreeg zijn ontslag in ‘36; hij trok naar *Gent*, alwaar hij in een oude-vrouwen-huis inwoonde en overleed.

Digitized by Google

1836. Henricus Mertens, geboren te *Weerselo* den 3 April 1802, werd pastoor den 14 Jan. '36 of daaromtrent.

Kapellanen *van* St. Jan-Steen.

1852. Ludovicus Gustavus Camerman, geboren in den *Doel*, den 1 Aug. '24, werd kapellaan den 29 Maart '52, en Pastoor te *Nieuw-Namen* den 26 Dec. '58.

1858. Joannes Doggen, geboren te *Wouw* den 26 Julij '31, werd kapellaan den 28 Dec. '58, en kap. te *Ulvenhout* den 15 Sept. '63.

1863. Theodorus Cornelius de Leeuw, te *Breda* geboren den 13 Sept. '38, werd kapellaan den 15 Sept. '63; hij werd eervol ontslagen om ziekte den 28 Sept. '64 en stierf te *Breda* den 31 Oct. daaraanvolgende. Het is zijne familie die den grooten autaar geschonken heeft.

1864. Willibrordus Aloijsius Leppers, geboren te *Riel* den 21 Sept. '38, werd eerst assistent den 26 Julij '64 en kapellaan den 28 Sept. vandaar kap. te *Prinsenhage* den 9 Febr. '67.

1867. Joannes van Hooijdonk, te *Bavel* geboren den 16 Oct. '39, werd kapellaan den 20 Jan. '67, en 2e kap. te *Gr. Zundert* den 30 Sept. '71.

1871. Antonius Martinus Petrus Koenraadt, geboren te *Lepelstraat* den 14 Maart '45, werd kapellaan den 30 Sept. '71.

SLUIS, D. A.

De stad *Sluis*, oudtijds *Sluus*, gedurende het bestaan van de Republiek der Vereenigde Nederlanden meest *Sluijs in Vlaanderen*, in het Fransch *l'ecluse*, oudtijds ook *Les Cluses*; — in het Latijn *Slusa*, ook soms *Flandorum Clausulæ* en *Clusa in*

Digitized by Google

Flandriá genoemd, komt in de 13e en 14e eeuw meest onder den naam van *Lammensvliet* of *Lammersvliet*, eigenlijk *Lambertus-vliet* voor (*a.*)

Tot in 1386 was zij eene heerlijkheid, behoorende aan de Heeren van *Namen*, wanneer FILIPS *van Bourgondië*, Graaf van *Vlaanderen*, de stad van WILLEM *van Namen* inruilde tegen de stad en het kasteel van *Bethune*.

In het jaar 1566 verkocht FILIPS II, koning van *Spanje*, de stad aan *Brugge* voor de som van 24,000 pond tot 40 groot (24,000 guld.) en 300 pond renten bij jaren. — *Sluis* schijnt zeer oud te zijn; doch wanneer het eene stad is geworden, is niet zeker te bepalen; misschien reeds in de 12e eeuw of zeker in de 13e. In de 14e eeuw waren er te *Sluis* vele inrigtingen, die aan eenen ouderen oorsprong doen denken. Zelfs werd, gelijk de kundige MEESTERS uit de stads-archiven heeft opgespoord, in dien tijd de *St. Jans-kerk* reeds bouwvallig. SANDERUS stelt ook dat zij vroeger bestond, en de Heer J. DE SAINT GENOIS stelt de stad *Sluis* in het jaar 1225 aanwezig. Zeker was *Sluis* in oude tijden overal heerlijk bebouwd, in muren besloten, en zeer sterk: (*b.*) door onderscheidene belegeringen echter geteisterd, is

(*a.*) Deze plaats werd van oudsher, en vandaar ook het nabijgelegene dorp, en vervolgens de stad, waarin dit dorp veranderde, *Sluis* genaamd, dewijl men een Schot of Sluis tegen het indringen van den Oceaan en tot het uitlaten van het water uit de rivier aangelegd had. LAMBERT, een Engelsch Graver had aan de rivier den naam van *Lammersvliet* of *Lambertusvliet* toegevoegd, en de stad behield ook dezen naam tot het jaar 1331, wanneer zij uit de morsigheid der ellenden opgestaan en vernieuwd zijnde, den naam van *Sluis* schijnt verkozen te hebben. Dat ze ook den naam van *Zwijnsche haven* gehad hebbe, blijkt uit de *„jaarboeken van* BUZELIN". Volgens sommigen zou de naam *Sluis* in oudere oorkonden gevonden worden, dan de naam *Lammensvliet*. (SANDERUS en V. D. AA.)

(*b.*) De vestingwerken zijn menigvuldig en sterk geweest, FILIPS VAN BOURGONDIË, graaf *van Vlaanderen*, bouwde eenen toren in de haven, die naar hem de Bourgondische toren of meer algemeen het klein kasteel genoemd werd, ter onderscheiding van het groot kasteel, dat door koning KAREL gebouwd werd; dan

Digitized by Google

de stad thans bijna van allen luister ontdaan. Nogtans herwint zij in bevalligheid, door het wegruimen der bouwvallen en het optrekken van nieuwe gebouwen. Ook is hare levendigheid vermeerderd door den grooten weg, welke haar doorsnijdt en doordien de vaart van *Brugge* onlangs tot in de stad *Sluis* geleid is en daarlangs dagelijks een stoomboot op en neêr vaart. — De *Oost-* en *Zuid-poorten* zijn nog in wezen; doch dienen thans tot niets; — de *Keten-* en *Pas-poorten* zijn weggebroken; over dammen gaat men binnen. — *Sluis* heeft nog 12 straten, ofschoon sommige slechts enkele huizen bevatten, en drie markten, — *de groote*, — *de beesten* — en *de garen-markt*. Behalve nog eenige steegjes en geheel onbewoonde straten, waarvan echter de namen nog overig zijn, is aan verschillende zijden eene uitgestrektheid gronds binnen de wallen, waaruit, af te leiden is, dat de stad, indien zij, zooals de overlevering zegt, overal tot aan de wallen bebouwd geweest is, eene aanmerkelijke grootte gehad heeft,

de meeste sterkte van *Sluis* bestond ten allen tijde in een goed gebruik van het water te maken, waardoor het schier ongenaakbaar was.

Van de kasteelen en de meeste sterkten buiten om, is thans niets dan de gedachtenis overig.

De haven of het *Zwin* liep eertijds tot aan *Damme* en *Brugge*, *Damme* werd weleer de deur der zee, de sleutel der koopstad *Brugge* en de waterlozing der havens genoemd, en tegenwoordig is er geen water bekend, dan de vaart van *Brugge* op *Sluis* en kleine watergangen. — De haven van *Sluis* werd eertijds onder de vermaardste zeehavens van Europa gerekend, kunnende 500 schepen in zich bevatten. Zij leverde de bron der welvaart voor *Sluis* en deze streek op. In de 13e. eeuw was de haven van *Sluis* reeds beroemd, en in sommige tijden kwamen daar meest alle koopvaarders van alle gewesten. Men zegt, dat in het jaar 1468 hier gelijktijdig 150 schepen uit alle oorden der wereld bijeen waren. Naderhand hebben de vloeden de diepten doen verloopen en de verzanding der gaten maakte de vaart moeijelijk en gevaarlijk: men heeft het grootste deel daarvan bedijkt en hetwelk nog overbleef, is door verzanding geheel onbruikbaar en onbevaarbaar geworden, dervoege dat de bedding geheel met groen bewassen is en de vorige haven met eenen dam buiten de stad gesloten, en integendeel de Brugsche Vaart er ingeleid.

Digitized by Google

daar de binnenwal eenen omtrek van een uur gaans uitmaakt. (*a.*)

Het stadhuis staat aan de *Groote-markt*, doch zijne puije en ingang wordt aan de kapelle-straat gevonden. Het werd in de 14e eeuw gebouwd, in de plaats van een ouder gebouw, waaraan eene kapel verbonden was. De toren is van een zonderling maaksel; de bouwmeester schijnt daarop een kasteel met 6 torens, dat ook op de oude noodmunten der stad voorkomt, te hebben willen nabootsen. Hij is met een uurwerk en eene soort van speelwerk voorzien. Het is om de beroemdheid van dit laatste, dat ik hier van het stadhuis en den toren gewag maak. Het zoo beroemde *Klokkenspel* is van buiten zigtbaar; het schijnt meer te dienen tot waarschuwing van den op handen zijnden slag der klok, dan ter veraangenaming; het is noch door schoonheid van geluid noch door kunstige bewerking beroemd. Een houten Beeldje, gewoonlijk *Jantje van Sluis* geheeten, in oude Spaansche kleeding, met een' hamer in de hand, staat naast 3 bellen komt in beweging, en slaat op dezelve, voordat de uren worden aangegeven: — en dit is het zoogenaamde spelen. (*b.*)

Het Huis van het *Vrije* was gelegen in de *Vrijstraat*. Dit kollegie had het gekocht van het adellijk geslacht van *van Baanst*

(*a.*) Wie liefhebberij heeft, om al de straten en voorname gebouwen van het onde *Sluis* te leeren kennen, leze GUICCIARDIN, die eene afbeelding van den platten grond in de 16e eeuw mededeelt, of het boekje, getiteld: *„een blik op het* SLUIS *der* 15e eeuw, door J. H. VAN DALE.

(*b.*) Het is bekend, dat het Sluissche stadhuis, tegelijk met de *Lieve-Vrouwe*-kerk aldaar, ten jare 1393 door eenen zwaren brand bijna geheel is vernietigd geworden. Kort daarop werd het weder opgebouwd, en nu zal waarschijnlijk het openbaar uurwerk er op gesteld zijn, dat in 1397 tot model van het Aardenburgsche dienen moest en — waarbij naderhand, in 1424, de „houten man, dienende ten engiene van der stede uurklokke", geplaatst is, die onder den naam van *Jantje van Sluis* vermaardheid heeft verworven. Het stadsuurwerk te *Sluis* was alzoo onder dan dat van *Aardenburg*, als elders gezegd is.

Men wil dat het ter eere van een' tromslager, die, in 1606, door het slaan van vele marschen door elkander, den vijand verschrikte en alzoo de stad redde, daar geplaatst zij.

Digitized by Google

en tot zijn gebruik geschikt. Vóór hetzelve was een groot plein, met boomen beplant en met een ijzeren hek afgesloten. Thans staat daar ter plaatse de nieuwe Gereformeerde *kerk*, die in 1823 en *n*24 gebouwd is.

De gemeente van *Sluis* paalt Noord aan het *Zwin*, naast het *Retranchement*, Oost en Zuid aan *Heille*, West aan *St. Anne-ter-Muiden*; zij strekt zich niet verder uit, dan tot de stad *Sluis* met hare wallen en buitenwerken, ook die aan de overzijde der haven er onder begrepen, mitsgaders een lap schorre aan de Noordzijde en het *Maria-poldertje*.

De tegenwoordige R. K. parochie van *Sluis* bevat de katholijken binnen de stad *Sluis*, ten getale van ongeveer 650 zielen daarbij gedeeltelijk de kath. van *Heille* en die van *St. Anna-ter-Muiden*.

MARIA-KERK.

Sluis was van ouds in twee parochien verdeeld, en had alzoo twee hoofdkerken: de *Maria-kerk* en de *St. Jans-kerk*. — De *Maria-kerk* of *Lieve-vrouwe-kerk* stond digt bij den Zuidhoek der *Beestenmarkt*. Zij werd ongetwijfeld reeds bij de stichting der stad gebouwd en was langen tijd de hoofdkerk.

Deze kerk had twee torens, een hoektoren en een middentoren, met hooge spitsen, met drie klokken voorzien. Inwendig was de kerk opgeluisterd door een tal van kapellen en altaren, aan zoovele broederschappen der stad toebehoorende, en aan de Beschermheiligen dier broederschappen gewijd. Na de *kapel van het H. Kruis*, trok in bijzondere mate de *kapel der Oosterlingen* de aandacht. (*a*.)

(*a*.) De toevloed der Oostersche kooplieden begon in 1436 te verminderen zegt SANDERUS, verh. vl. d. 1. bl. 203, mits deze met de Burgers in verschil geraakten, hetwelk zoo verre ging, dat 40 van hen gedood of gekwetst, doch de belhamels kort daarna, bij den kop gevat en gestraft werden. — Onder dezen bevond zich een *Eligius Jordan* die op eene wonderbare wijze het leven behield: — Terwijl hij geheel geblinddoekt den slag des scherpregters verwachtte, ontstond er zulk een verschrikkelijk onweêr van donder en bliksem, dat de aanschouwers, geregtsdienaren,

Digitized by Google

Zij was in 1443 in het Zuiden der kerk opgerigt, tot lafenis der zielen van meer dan 70 Duitsche kooplieden, Hanzebroeders, en eenige Sluizenaren, „die in den oploop ten heiligen Triniteitsdage van 1436 het leven lieten". In de glasvensters aldaar prijkten de wapenen van den Keizer van *Rome* en van zijne Keurvorsten; „twee ornamenten, 't een beter dan 't ander sierden het altaar". Oorspronkelijk heette deze kapel de *St. Bartholomeus-kapel*; (*a.*) die van *St. Christoffel* stond aan hare regterzijde. Daarna werd het oog getrokken door het altaar van het gilde van MARIA *van de Sneeuw* of *O. L. Vrouw ter Sneeuwe*, opgerigt in 1329. Waarschijnlijk heette dit aanvankelijk het *gild der klerken*, en ging het later in het *gilde van Rethorica* of de *Kamer der Rederijkers* over. Oorspronkelijk was het een geestelijk gezelschap, waarvan wereldlijken, inwoners van *Sluis*, met hunne vrouwen leden waren. Vooral het *Maria-beeld* van dit gezelschap prijkte met kosthare juweelen en gouden ringen, terwijl eenige vergulde engelen, enz., in zijne nabijheid geplaatst, het geheel

beul en alwat er was, van schrik bevangen wegliepen en den misdadiger alléén op het schavot lieten. Hij begaf zich naar *Wesemee*, en ging vol berouw over zijne misdaad, ter eere van het H. Bloed onzes Zaligmakers, vrijwillig in ballingschap of liever, deed eene bedevaart buiten 's lands.

(*a.*) Er was eene *kapel* en het beeld van het *Heilige kruis*, voor dat de kerk afgebrand is: want in 1493 den 4 Februarij, bekenden de „Vinders van den gilde „van den *Heiligen kruise*, dat de leden van het gild" (van de vischverkoopers) „houdende de *kapel van St. Christoffel* in dezelve kerk, hun geleend hadden de „zelve *kapel*, om het Beeld van den *kruise* daarin te staan en te rusten, tot an „den stond, dat de kapel van denzelven *kruise* (verwoest door den brand, die de „kerk geteisterd had) weder gerepareerd wezen zoude. En beloofden alsdan de voor„noemde *kapel van St. Christoffel*, te ruimen en alles in den vorigen staat te „herstellen". Ook vindt men onder dagteekening van den 3 Maart 1494, dat de „Deken en al 't gemeene van den ambachte van de smeden hebben geconsenteerd.... „'t algemeene gezelschap van den *H. Kruise* te mogen maken eene deur of poortken „met eenen portale achter *'t H. Kruis*, in de *kapel van de Smeden*, wel ver„staande", „op hunne kosten die te zetten en te onderhouden, en ook voor altijd op „zich te nemen de reparatiën eener glazen venster nevens of boven 't voorzeide portaal".

Digitized by Google

opluisterden. In 1329 bestond reeds het *gild der klerken*, en in de 15e eeuw komt ons het *gild van Rhetorica* voor. Zijn Blàzoen was de *Distelbloem*, en zijn zinspreuk zeer gepast: *van het oude nieuw.* (*a.*) Men vond in deze kerk ook de *kapel* en het altaar van *O. L. Vrouweyild* of dat der korendragers; — ook de *kapel van St. Michiels-gilde*, de *Breijkens* genaamd; (*b.*) de leden schijnen de vischdragers te zijn geweest.

De *L. Vrouwekerk* was een der oudste gebouwen der stad en het oudste heiligdom. Ongetwijfeld zal de geheele stad eerst slechts ééne parochie zijn geweest, — dan later is zij zeker verdeeld geworden: en alwat aan de zuidzijde van den *Zuidijk*, of in de *Zuidkeure* lag, behoorde tot deze *Mariakerke*, en — in die parochie lag ook het *Observanten-klooster*, waarvan straks nader zal gesproken worden. Op haar had de Pastoor zijne oude en onvervreembare regten; en toen er een klooster verrees, was hij bezorgd voor de verkorting zijner regten, en nam maatregelen, om ze te waarborgen en ongeschonden bewaard te zien. Dit was noodig omdat het volk welligt daar zou verkiezen te graven of aan de Paters geschenken doen. Hierdoor kon de *Mariakerk* (en ook de *St. Janskerk*) nadeel lijden: waarom twee contrakten aangegaan zijn tot vaststelling van ieders regten. (*c.*)

Hierbij is optemerken, dat binnen *Sluis*, nabij de Oostpoort, een gedeelte lands, of eene streek gronds was, bezet met straten en gebouwen, de *Oostkeure* geheeten, die kerkelijk tot de parochie

(*a.*) In de 15e eeuw bloeide het, en stelde een lid een nieuw comediespel zamen; honderd jaar later drukte de priester JAN CHRISTIAANS zijn voetspoor, daar hij het spel van *Axkijn paxkijn* vervaardigde. Zie wegens hem verder Art. *St. Annater-Muiden.*

(*b.*) Wat hunne naam beteekent, is niet te verklaren. (*Bijdragen* alsvoren, d. 2, bl. 374.)

(*c.*) Zie deze contrakten, geheel medegedeeld bij de verhandeling van het *Observanten* of *Minderbroeders-klooster.*

Digitized by Google

van *Havekenswerve*, buiten de stad, behoorde. (*a.*) Het overige behoorde aan de *St. Jans-parochie.*

In 1392 kwam de Vicaris van den Bisschop van *Doornik* te *Sluis*, om er de kerk van *O. L. Vrouw* te herwijden, »die bij (door) eenen pape van *Coxide* vervochten was"; dat is: bij gevecht onteerd, op H. Sacramentsdag van 1392. (*b.*) Den 30 Mei 1393 was de Bisschop van *Doornik*, LUDOVICUS DE LA TREMOUILLE, die tot de partij van den valschen Paus CLEMENS VII behoorde te *Sluis*, om Priesters te wijden; doch op het oogenblik dat de plegtigheid zou beginnen, barstte een hevige brand in de *Lieve-Vrouwe-kerk* uit 's morgens tusschen 7 en 8 ure, hetwelk de inwoners beschouwden als eene straf des hemels tegen den schismatieken Bisschop, doch meer waarschijnlijk zegt V. D. AA, *Woord*, uit wraakzucht door de tegenpartij gesticht, en volgens SANDERUS door den bliksem. — Door de groote ontsteltenis verschrikt en beschaamd, liet de Bisschop de wijding achter, en verliet spoedig de stad. (*c.*) Den 9 September 1412 werd die kerk wederom door den bliksem getroffen, en brandde toen gedeeltelijk af, waardoor ook

(*a.*) Dit verklaart zich daardoor, dat de *Oostkeure* eerst in 1389 door het *Vrije* afgestaan werd aan en gevoegd bij het schependom van *Sluis*, daar zij, met de *Zuidkeure*, bij de versterking der stad, binnen den kring der vestingwerken kwam te liggen.

(*b.*) Wij twijfelen haast niet, of de geestelijke van *Coxyde*, was een *Urbanist* — een aanhanger van den waren Paus —, die door zijne heftige predeking en de daarop volgenden opstand, gepaard met *bloedstorting*, de *L. Vrouwekerk* te *Sluis* ontwijd had. — Eene herwijding zal ook wel plaats gehad hebben in 1587, toen PARMA zich weder van *Sluis* meester maakte en de hervormde leer verdreven werd.

(*c.*) Daags te voren had hij te *Brugge* voorgenomen priesters te wijden; dan ook daar was dit mislukt: niemand, en dat op Sinxendag, wilde in de *Salvatorskerk* komen; zoo schandig te leur gesteld, was hij naar *Sluis* vertrokken.

In het jaar 1468 den 29 Julij kwam de Bisschop van Doornik GUILIELMUS FALLATRE te *Sluis* aan, om het hof te maken bij de verloofde prinses MARGARETA, dochter van EDUARD, koning van *Engeland*, die uit Engeland, den 25 dier maand, 's avonds ten 6 ure, met 16 schepen in de haven dier stad was aangekomen. (Zie de Bisschoppen van *Doornik*.)

Digitized by Google

de omliggende gebouwen veel moeten geleden hebben; daar de vlammen zelfs het schepenhuis in de *kapellestraat* genaakten. Zij werd echter weder hersteld, en in 1443 werd aan de Oosterlingen, tot boete en voldoening wegens de moord aan hunne landgenooten (in eenen oploop in het jaar 1436) gepleegd, eene *kapel* in deze kerk afgestaan en fraai versierd, waarvan bereids gesproken is. De toren dezer kerk werd den 25 Januarij 1493 weder door het onweder getroffen. Tijdens de Reformatie schijnt deze kerk niet meer tot godsdienstoefening gebruikt te zijn geworden; doch in de stadsrekening van 1580, vindt men melding gemaakt van den verkoop van het zilver van deze kerk. Dat zij bij de herovering der stad in 1604 een bouwval was, blijkt stellig. In het resolutieboek van Diakonen, van 13 Julij 1606, vindt men wederom gewag gemaakt van eene verkooping van onderscheidene stukken hout en ijzerwerk in de kerk liggende; (*a*) en den 3 Augustus

(*a*.) Nog werden vele andere voorwerpen omtrent dien tijd aangeslagen en verkocht. Nauwelijks was *Sluis* door WILLEM *den Zwijger*, in 1578 veroverd, of met kracht werd de hand gelagen aan de versterking der stad, en — de onkosten werden bestreden uit de *bezittingen der gilden* en uit de opbrengsten van het *verkochte zilverwerk der kerken en Godshuizen* en andere voorwerpen. Het is niet aannemelijk, dat zij alles veil hadden, zooals de schrijver van de *»Bijdragen* enz. (d. 2, bl. 349) zegt: trouwens zij werden door eene wet verpligt; in de eerste opgave staat: *»verkocht bij ordonnantie der wet"*:

1o. Van de *Lieve Vrouwe-kerk* verkocht 17 marcq. 1 onsen 10 inghelschen zelvers", opbrengende 11 ponden 11 schellingen 3 grooten.

2o. Van de *St. Janskerk* »over 26 marcq. 11 onsen 15 ing. zelvers" voor 79 pond. 6 grooten.

3o. »Over 11 onsen, 18 schell. zelvers van het Gasthuis voor 4 pond 9 schell.

4o. »Het zelvere van de ciborie en andere".

Nu moesten de klokken er aan. niet slechts van *Sluis*, maar ook van de omliggende parochiën; — op grond, dat zij zich verbonden hadden, door eene jaarlijksche schatting de vesting te schragen.

In 1578 den laatsten October, aan Mr. ADRIAAN YSEMAN en PIETER DE WACHTERE, 11,497 pond klokspijs, en 7,010 pond metaal verkocht voor ruim 260 pond vl. te zelfden dage leverde men hem »de eerste klokken".

Vooreerst (in 1579) de klokken van *O. L. Vrouwe-kerk* van *Sluis*", die omtrent

Digitized by Google

1608 klaagde de Ontvanger der kerk, dat de Soldaten vele steenen uit de oude *L. V. kerk* wegvoerden; waarom men besloot de materialen naar de kerk van *St. Jan* over te brengen. De kerk schijnt, volgens het aangehaalde in de noot *a.*, in het jaar 1577 of 1578, „geheel ingestort en ter aarde gevallen" te zijn. De plaats, waar deze kerk stond, is een moestuin; tot het jaar 1820 stond in het midden daarvan nog een kolossaal stuk metselwerk omtrent 5 el hoog. Het huis, waarachter deze moestuin ligt, wordt nog de *Plompe-toren* genoemd. In „*de jaarboeken van het Vrije* van BEAUCOURT DE NOORDVELDE, vindt men d. 3, bl. 153, „tot *Sluis* in de *O. L. Vrouwe-kerk*, in de kapelle van *de Baenst* „aldaar staat bij de vonte eene tombe.

„Hier ligt Joncvrouw ANNA, FILIA JAN FILIPS, geselnede van „JAN DE BAENST, *filius* JANS, Raed ons geduchte Heere Hertoghe „van Bourgogne Graef van Vlaenderen, en zijnen Hoog Baillu „van de stede Brugge en Brugsche Vrije, obiit 1424, den 1 „August".

anderhalf jaar geleden, door ouderdom geheel ingestort en ter aarde gevallen is". Vervolgens is aangeslagen, bij ordonnantie van Junij en andere 1579, „het lood van de kerk te *Havekensterke*"; — de klok van *Coxide*; de klok van *St. Kruis, Hoeke, Lapschure* en *Oostkerke*; de klokken van *Cadzand, Groede* en *Oostburg*, de klokken van.... (hier ontbreekt een stuk van het papier) *St. Kruis, St. Laurens*, en...., de klok uit het *Gasthuis* en de klokskens van het *Graauwbroedersklooster* te *Sluis*. (*Bijdragen* alsvoren, d. 3, bl. 349—353.)

Het *St. Cathelijne gilde* verkocht te zelfden einde, „5 gem. 2 lijnen en 40 roeden lands, die hetzelve gilde had in de parochie van *Coxijde*; — het *St. Jansgilde* eene partij van 5 gem. 1 lijn 50 roed. lands in den Dierkensteenpolder, en nog eene van 3 gem. 52 roed, in de prochie van *Havekenswerve*" enz. — het *St. Nicolaus-gilde* 8 gem. 39 roeden, en — al de opbrengsten werden aan de stad *Sluis* geschonken (gedwongen door een besluit van de stad.) *Bijdragen*... d. 3, bl. 206-208.

Men had in oude tijden te Sluis eene menigte van gilden, — omtrent 20, zegt Is. TIRION (*Teg. staat van staats-bl. d.* 12 *bl.* 450,

Het schuttershof, tusschen de *Zuid-* en *Oostpoort* is na de belegering nog lang eenzaam blijven staan, — nog eenigen tijd na 1794 was het in wezen en werd het tot verlustiging gebruikt, maar is daarna afgebroken.

Digitized by Google

In de *Lieve-Vrouwe-kerk* was vroeger ook een *kapittel* of *kollegie van Beneficianten en Officianten*, dat reeds vroeg moet gesticht zijn geweest. Het Diploom van het jaar 1446 leert ons, dat al reeds te voren de Pastoor, kapellanen en koster dier kerk, door eenen zaligen ijver gedreven, tot Gods lof en vermeerdering der goddelijke dienst, vastgesteld en verordend hadden, tot het getal van 12 personen en niet meer aan te nemen, om de *Getijden* en andere goddelijke diensten in die kerk te zingen in een betamelijk habijt, onder eenige doelmatige regels welke door den Eerw. Officiaal van Doornik waren goedgekeurd. Daarna waren andere inzettingen en regels door den Bisschop van Doornik JOANNES DE THOUSI, voor dit *kollegie* voorgeschreven. Dan deze zijn om hare strengheid in onbruik en als ondragelijk verworpen; waardoor de orde verbroken en schade voor de kerk en derzelver dienaren kon veroorzaakt worden. En hierom heeft de Vicaris-Generaal van Doornik in bovengenoemd jaar, op verzoek der belanghebbenden, eenige der strengste regels vernietigd of gedeeltelijk veranderd, en andere nieuwe voorgeschreven, die daar zouden moeten onderhouden worden: onder anderen, dat het getal in het vervolg tot 15 personen mag vermeerderd worden: en als later de inkomsten of bedeelings-goederen hoe ook zouden verminderen, alsdan het getal ook weer mag verkleind worden. Verder dat de Pastoor en de vaste beneficianten der kerk dagelijks 42 grooten Vl. geld, zouden trekken telken dage, als zij tegenwoordig zijn zouden; — dat zij in betamelijke lange kleeding en het koorkleed het officie moesten bijwonen; — dat elk om.... eenige fout of misdaad tegen de regels zal gestraft worden met geld-boete en, bij wederspannigheid, met verwijdering uit het kollegie. De Pastoor dezer kerk was de *Overste*, de *Bestuurder* en het *Hoofd*, en door hem of zijnen plaatsbekleeder moest de bestraffing of verwijdering geschieden.

In dit *kollegie* was ook steeds een *Cantor* en een bestuurder der scholen of *scholaster*. Alzoo werden dagelijks in de L. Vr. kerk de *getijden* en goddelijke diensten gezongen. Een bewijs,

Digitized by Google

hoedanig eertijds de zucht voor het Orthodoksch geloof geweest is; dit blijkt ook hieruit, dat een groot aantal straten, stegen, poorten, enz. de namen der Heiligen voeren. (Zie het bedoeld Diploom bij MIRÆUS, t. 3, pag. 190—193.)

Opmerkelijk is het, dat aan de beide kerken te *Sluis* mede een *scholaster* verbonden was, dien wij onder de *priesters-koristen* aantroffen, (*a.*) waardoor ons vermoeden versterkt wordt, dat ook de beide Sluissche kerken een *kanoniken-kollegie* bezaten, zooals sommigen lang vermeenden. De waarheid daarvan zal misschien nog wel eens met zekerheid blijken. Wij houden het voor zeer aannemelijk, dat zoo wel te *Sluis* als te *Groede kanoniken* gevestigd waren, en dat deze door *Koristen* worden aangeduid en door de *scholasterij* bevestigd. (*b.*)

St. JANS-KERK.

De *St. Jans-kerk*, die tot het begin dezer eeuw in wezen bleef, was aan den H. JOANNES *den Dooper* toegewijd. Dit gebouw was ook al vrij oud; het bestond reeds in 1329. Uit de opsporingen in het stadsarchief blijkt, dat er te voren ter zelfder plaatse reeds een kerkgebouw gestaan heeft mede aan den H. JOANNES toegewijd, waar in de laatste helft der 14e eeuw de hier bedoelde werd gesticht. Zij was een der fraaiste gebouwen, welke de stad in vorige tijden versierden, en de grootste kerk, die in Staats-Vlaanderen gevonden werd, zijnde lang 104 ell., breed ruim 30 ell., en in het kruis 50 ell.

Het was eene kruiskerk, waarvan het schip en het koor uit drie beuken bestonden, die door pilaren gescheiden werden: onder den toren was een portaal tot ingang, rijkelijk met nissen voor-

(*a.*) Eene vergadering van kanoniken was vrij algemeen, vooral sedert de bekende verordeningen van KAREL *den groote* omtrent het onderwijs, met eene kapittelschool voorzien geworden.

(*b.*) *Bijdragen* alsvoren, d. 3, bl. 390-391.

Digitized by Google

zien, die voor de reformatie met eene menigte van beelden prijkten. De toren aan de voorzijde geplaatst, scheen bestemd te zijn, om hooger opgetrokken te worden; daarin hing eene zeer zware welluidende klok, om welke te luiden vier man noodig was. Van binnen was het gebouw niet somber maar licht en luchtig. Ook hier trof men eertijds de Altaren aan van verschillende gilden, die zeer veel bijdroegen tot den inwendigen luister der kerk.

Ik merk om der bijzonderheid wille vooral het altaar op van het *Sint Adrianus-gilde*. Dit gilde verkreeg van de regering der stad in later tijd het regt van het klinkersambt, waarom zij gehouden waren 12 lederen brandemmers te doen vervaardigen, voorzien met het wapen der stad en het wapen van het gild, benevens 2 brandladders, welke laatste voor het altaar van het gild in de *Sint-Jans-kerk* hangen moesten, enz. (*a.*)

In deze kerk was eertijds, zoo men wil, het *eerwaardig hoofd van* JOANNES *den Dooper*, dat als eene kostbare reliquie in dezen tempel bewaard en bij plegtige processiën omgedragen werd.

Men had hier ook de reliquie van *Sint-Joris*, „een schoon „zilveren verguld relieke met een kastalin, daar *St. Joris*' ge„beente in staat; 't is de *middelpijp van 't voorste lid van zijn „gebenedijden arm*, die de oude Heer van *St. Joris* bragt van „Jerusalem, welke pijpe hij gaf aan St. Joris-gilde". Verder nog „een zilveren reliekske, daar men 't water mede zegent, met een „zilveren keten en een' zilveren ring aan 't einde van den keten",

Deze kerk bezat mede kostbare juweelen, gewaden en sieraden, enz.

De *St. Jans-kerk* is in 1578 den katholijken ontnomen, en

(*a.*) VAN LOKEREN (*Hist. de l'Abbaije de St. Bavon*) spreekt van eene kapellanij van *St. Nicolaas* in de *L. Vr. Kerk*, — eene kap. van *St. Victor*, — eene kap. aan het altaar van *O. L. Vr.*, — eene kap. aan het altaar van *St. Jacobus*, — eene kap. aan het altaar van *St. Anna*, — eene kap. van *St. Jac.* en — *Matricularia*; eindelijk eene kapellanij in het *gasthuis*. Hij noemt slechts twee kapellanijen van de *St. Jans-kerk*, — die van de *H. M. Maria* en die van het *H. Kruis*.

Digitized by Google

sedert dien door de Protestanten gebruikt tot het jaar 1587, en wederom van 1604 tot 1811, wanneer zij afgebrand is. — Deze is lang door twee gereformeerde predikanten bediend. De inkomsten dezer kerk waren groot (alle van Roomsche stichting of herkomst.) De eigenaar der overblijfsels der afgebrokene *L. Vrouwekerk* betaalde lang (misschien nog) eene jaarlijksche rente aan den ontvanger der Protestansche kerk.

Het koor was na de Reformatie door deuren en een zeer goed orgel van het overige der kerk afgescheiden en werd niet voor de godsdienst gebruikt. Zelfs was van het overige der kerk slechts een gedeelte met zitplaatsen bezet. Deze kerk, welke bij alle belegeringen en oorlogsverwoestingen gespaard bleef, werd door de onvoorzigtigheid van eenen loodgieter eene prooi der vlammen op den 26 September 1811, en is ten gronde afgebroken in het jaar 1823.

In geene der kerken van Zeeland waren zoovele praalgraven als in deze kerk. Onderscheidene groote mannen hadden er hunne rustplaatsen; dan vele dezer gedenkteekenen zijn door den brand vernietigd; de overige zeer geschonden. Thans vindt men er nog eenige gelijkgronds liggende zerken. (*a.*)

Na het verbranden der *St. Jans-kerk*, hielden de Hervormden

(*a.*) Het prachtigste praalgraf was dat van Jhr. Willem de Soete van Laken, bijgenaamd Hauthain, Ridder van *St. Michiel*, Admiraal van *Zeeland*, enz. overleden den 26 Sept. 1637. Onder eene, op gedraaide kolommen rustende, kap, in welker frontispies het wit marmeren wapenschild stond, lagen de wit marmeren beelden des Admiraals en zijner gade, Olijmpia de Hertaing, met een hondje aan de voeten. Op den achtergrond dezer nis zag men op eenen zwarten steen de namen der gestorvenen... met gouden letters. — Ook dat van Jhr. Charles van der Noot, gouverneur van *Sluis*, overleden den 30 Aug. 1614, was bij uitstek fraai. Dit monument van Graauw arduin was gedekt met eene kap op vier kolommen, onder welke het beeld lag van Van der Noot, met een leeuwtje aan de voeten, terwijl geloof, hoop en liefde, met eenige geniën en andere zinnebeeldige sieraden het geheel versierden. (Men vindt eene naauwkeurige beschrijving, met belangrijke narigten, van alle tomben dezer kerk, in het *«Maandblad voor het district* Sluis, *jaargang* 1814, bl. 17 en volg. Jaargang 1816 bl. 177 en volg.)

Digitized by Google

hunne godsdienstoefening in de *Fransche-kerk*, totdat zij in 1823 en „24 weder een nieuw bedehuis voor zich gesticht hadden. — Deze *Fransche-kerk*, is de voormalige *kapel* van het Gasthuis. (*a*.)

DE GRAAUW-ZUSTERS.

Vroeger vond men te *Sluis* nog meer kerken of kapellen van kloosters, gilden, enz. Vooreerst in de *Zuidkeure* stond in de 15e eeuw de eerste verblijfplaats der *Graauw-zusters*, gewoonlijk *„het klooster van Sint Catherine op de Zuidkeure of buiten de Keure"* geheeten, waar zij voorheen hare kapel hadden; later en wel in de 15e eeuw hadden de Nonnen het verlaten en een nieuw klooster betrokken, gesticht in de nabijheid der voormalige *Oostpoort*. Langen tijd bleef een gedeelte van het klooster, — het langst van al de kapellen, waarin van tijd tot tijd dienst werd gedaan, in wezen. Den 9 Februarij 1572 werd aan TANNEKEN VAN DER WOUDE, „moeder van den convente van *Sint Catherijne*, gezeijt de *Magdaleene*", toegestaan, dit kapelletje, aan de Oostzijde der *Zuidkeure* staande, af te breken.

DE PENITENTEN- OF HET MAGDALENA-KLOOSTER.

In de *St. Joristraat-over-dijk* en in de *St. Annastraat-over-dijk*, die beide spoorloos verdwenen zijn, vond men eertijds den toegang tot het Nonnenklooster, het *Penitenten-* of *Magdalena-klooster* genoemd, dat met kerk en school eene groote uitgestrektheid gronds besloeg. Dat het niet door de belegering van Prins MAURITS, in 1604, en ook niet door vroegere was verwoest, blijkt daaruit, dat bij de capitulatie bedongen werd, „dat „de Religieusen van het *Magdalena-klooster* als van den *gasthuize*

(*a*.) De nieuwe prot. kerk is een ruim, net en sierlijk, hecht en sterk, regelmatig kruisgebouw, op welks midden de toren staat en die met een luiklok voorzien is. Van binnen is de kerk net geplafoneerd en met een fraai en welluidend orgel voorzien.

Digitized by Google

„zouden vermogen te blijven wonen in haarluiden kloosters of „konvent enz". (*a.*)

Daar dit klooster afgescheiden was van hetgeen als bebouwd gedeelte der stad was overgebleven, is het naderhand tot geen ander einde gebruikt, maar afgebroken. De vierkante plaats, waarop het eenmaal stond, en die met eene gracht omgeven is, kan men nog kennen; en de naam de *Magdaleene* van dit gedeelte lands doet de herinnering er van voortleven. (*b.*)

HET OBSERVANTEN-KLOOSTER.

Sluis, dat tot nog toe slechts op het bezit van twee vrouwenkloosters zich beroemen mogt, kreeg in 1443 een mannenklooster. Het werd gesticht door JOANNES DE CAPISTRANO. (*c.*) en genoemd

(*a.*) Bij de overgave van *Sluis* aan Prins MAURITS werd gestipuleerd § 1, „dat alle geestelijke personen souden vertrekken met hare kerkelijke gereed-„schappen, hare goederen ende huisraad". Even eens ging het in de naburige gewesten; men kon de geestelijken niet dulden, „dewijle", zegt HUNNIUS (*Zeeuwsche Buijse* bl. 73) „dit niet bestaan en kan met de voortplanting van „den gereformeerden godsdienst, hetwelk ook de kerkelijken sustineerden".

(*b.*) VAN DER AA, *woord.* d. 10, bl. 467, en J. H. VAN DALE, *een blik op het Sluis der 15e eeuw*, bl. 13, 14, 32 en 43.

(*c.*) JOANNES had vermoedelijk zijnen bijnaam *de Capistrano* van zijne geboorteplaats, een klein stedeke van dien naam, in het vruchtbaar landschap *Abruzzo*, in het koningrijk *Napels*. Hij werd geboren in 1385; hij trad eerst in het huwelijk en na den dood zijner vrouw, besloot hij der wereld vaarwel te zeggen. In 1415 trad hij in de Franciscaner orde te *Perugia*, eene aanzienlijke bisschopsstad in den kerkelijken staat, bekoorlijk gelegen op eenen berg aan de boorden van den Tiber. Daar werd hij bezield met den geest van BERNARDINUS VAN SIËNA, die, slechts vijf jaren ouder, met al het vuur der heilige geestdrift zich de hervorming der Minderbroeder-orde tot de taak zijns levens had gesteld. BERNARDUS was de vader der *Observantie*,— JOANNES niet slechts zijn leerling, maar zijn broeder en geestverwant. Doortrok de eerste *Italië* als een boetgezant, die het verdwaalde volk met schitterenden uitslag tot bekeering riep, straks werd ook DE CAPISTRANO een reizend prediker en de lof zijner welsprekendheid weerklonk van duizend lippen. Niet

Digitized by Google

het *graauwbroeders-* of *Observanten-klooster.* (*a.*) Ongetwijfeld was het vestigen eener kloosterlijke zamenwoning der *Observanten* alreeds door andere broeders te *Sluis* voorbereid, toen men DE CAPISTRANO daartoe uit *Brugge* kwam noodigen.

Italië alleen, ook *Duitschland*, *Hongarije*, *Polen* ontvingen hem en luisterden met verrukking naar zijne hartverpletterende taal, en hier bewees de verslagenheid, ginds de opgetogenheid den diepen indruk zijner prediking. Moet het ons bevreemden, dat een zoo uitnemend verbreider der godsdienst ook de opmerkzaamheid der PAUSEN tot zich trok en dat zij een gretig gebruik maakten van zijne talenten? zoo droegen MARTINUS V, EUGENIUS IV, NICOLAUS V en CALIXTUS III hem gewigtige zendingen op in *Frankrijk*, *Duitschland* en *Sicilie*. Tijdens het bestuur van EUGENIUS was reeds de roem van JOANNES DE CAPISTRANO door gansch Europa verspreid geworden. En vermits de hoop bestond, dat sommige geloovigen plaatsen zouden stichten tot woning en gebruik der broederorde, genoemd van *de observantie*, en — de hoop om veler zielen voor God te winnen, indien er van den H. Stoel volmagt verleend werd tot het stichten of ontvangen van vijf zulke plaatsen; daarom werden JOANNES DE CAPISTRANO „en alle vicarissen der Provincien, die in der tijd zijn zullen", gemagtigd, om vijf plaatsen, waar ook, te stichten met kerken, klokhuizen (torens), klokken, tuinen, boomgaarden en andere benoodigde plaatsen, voor zoover zij wettig worden toegewezen, wordende hiertoe noch de verguning vereischt der Bisschoppen, onder wie gemelde plaatsen ressorteren, noch die van de oversten der Orde. Daarenboven wordt aan de broeders der Orde toegestaan, aldaar vrij en onverlet alle indulgentiën, privilegiën, vrijheden, executiën, aan de orde en hare huizen, plaatsen en personen vergund, te gebruiken, zonder evenwel de regten der parochiepriesters en van iemand anders te verkorten.... Deze bul werd door EUGENIUS voornoemd aan JOANNES DE CAP. geschonken, gegeven te *Florence*, den 13 October 1435. (*Uit het perkamenten register A. der stedelijke archiven van Sluis, fol.* XCI, *verso*, waar deze bul geheel te vinden is.) Met deze volmagt voorzien kwam JOANNES ook in *Vlaanderen* en wel bepaald in *Brugge*, destijds de kroon van *Vlaanderen*, welke stad in de 15e eeuw op het toppunt van haren bloei gestegen was, als elders door mij gezegd is.

(*a.*) De beroemde afdeeling der *Franciscanen* of *Minderbroeders*, die den naam droeg van *Observanten*, was in het begin der 15e eeuw ontstaan en krachtig bevorderd door BERNARDUS *van Senen*, in de dagen van Paus EUGENIUS reeds ontzaggelijk aangegroeid en uitgebreid. Zij werden *graauwbroeders* genoemd, om de kleur van hun habijt, en — der *Observantie* of *Observanten*, omdat zij naauwgezet en gestreng den alouden regel van FRANCISCUS *Observeerden*.

Digitized by Google

Wij kunnen toch niet aannemen, dat deze hooggeplaatste man zal geroepen zijn, om eene inrigting te verordenen daar, waar men die inrigting en haren geest slechts uit geruchten kende, en waar nog de mannen moesten gezocht worden, die er leden van zouden zijn. De stad *Sluis*, begeerig om eene broederschap op te nemen, wier vroomheid alom vermaard was, zond in het begin van 1443 hare afgevaardigden naar *Brugge* tot den man, dien men om zijn' verheven rang (het is immers niet onwaarschijnlijk, dat JOANNES DE CAP. ook Provinciaal of Provinciaal-Vicaris der orde geweest is) en als gezant des heiligen Vaders vereerde. Door de herhaalde gezantschappen getroffen, begaf die beroemde man, nog voor het einde van Maart zich naar *Sluis*, en spoedde zich aanstonds tot de verwezenlijking van het doel, waartoe hij derwaarts gekomen was. Reeds den 1 April zien wij 't hem ten uitvoer brengen; en het notariëel stuk, dat daarvan de gedachtenis bewaart, deelt zóó aanschouwelijk zijne gansche plegtige handeling mede, dat het ons is als waren wij tegenwoordig bij de inbezitneming en wijding van den grond, waarop het *Observantenklooster* verrijzen zal. Op den Oostelijken hoek der *Commandeur-straat*, op het einde der *Riker*, — eigenlijk *Heer-Riequaertstrate*, of liever daar, waar die straat eene bogt maakt, lag in de parochie der *Mariakerk* een veld of weide, met boomen beplant, ter grootte van ongeveer twee en een half gemet. (*a*) 'T was dit veld, dat de godsdienstigheid der Sluizenaren

(*a*.) Bij het omploegen dier weide, later de kloosterweide geheeten om het klooster dat daar eenmaal stond, is, eenige jaren geleden, een ovaalvormig *zegelstempel* ontdekt. Door een dwarsbalk in twee ongelijke deelen gedeeld, bevat het bovenste — het grootste deel de *Boodschap van den Engel Gabriël aan* MARIA, boven in ziet men huizen of kapellen met een kruisje te midden er op. Het benedendeel toont ons een knielend geestelijk persoon, 't zij Abt, Bisschop of iemand dergelijks, die met mantel of kap, mijter en staf aangedaan, de handen biddend ten hemel heft. Het veld is met sterren en ronde kringetjes bezet, terwijl een deel van het onderste met leliën versierd. is. Het randschrift schijnt het volgende: S. DNI. CHOIS. CHEFAL' L. DIVINA PROVIDENCIA. DNI CALIPOLENSIS. EPI. I. dat is: Sigillum Domini

Digitized by Google

bestemd had voor de plaats van het te stichten Observantenklooster; derwaarts begaf zich op Maandag 1 April, des voormiddags omstreeks elf ure, een lange menschenstoet. Onder dien stoet treft ons allereerst JOANNES DE CAPISTRANO met twee broeders zijner orde. Zij worden vergezeld van eene deputatie der stadsschepenen, van de secretarissen, den baljuw en den onderbaljuw en de krijgsoversten van *Sluis*. Aan hunne zijde zien wij ook twee priesters en twee notarissen. De aanzienlijksten der stad volgen den optogt en de trein wordt gesloten door eene talrijke burgerschaar en eene groote volksmenigte.

Men trekt in stilte voort en houdt weldra stil op het veld, waar de menigte zich gerangschikt heeft en er heerscht diepe en sprakelooze aandacht.

Daar treedt DE CAPISTRANO voorwaarts, in de hand houdende de pauselijke bul die zijne volmagt behelst, voorzien van het looden zegel. Daar reikt hij het perkament aan de notarissen over, en deze nemen het met eerbied nederig van hem aan. Een van hen verheft zijne stem, leest het voor in de Latijnsche taal

Johannis Chefalere (?) divina providentia Domini Calipolensis Episcopi. Het zegel van den Heer Johannes, den oversten (of het hoofd) door de genade of voorzienigheid Gods Bisschop van Calipoli. — *Chefale* is grieksch en beteekent *Caput, hoofd.* — *Kafalas* is een grieksche bijnaam, en schijnt, volgens Dr. J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, overeen te stemmen met *Capistranus*, onder welken naam de hier voorkomende Vicaris Generaal der Observanten, *Joannes* bekend is. Het is dan zeer goed mogelijk, dat het gevonden Cachet aan hem toebehoorde. (Zie de verhandeling deswegens door J. H. VAN DALE, onder het opschrift: *Zegelstempel, gevonden binnen Sluis,* — medegedeeld door de *Kronijk* van het Historisch Genootschap te Utrecht. XI Jaarg. 1855.

Op het einde zegt VAN DALE, dat MEESTERS dezen JOANNES verkeerdelijk *Sint* noemt. En waarom? Hij is immers in 1724 door Paus BENEDICTUS XIII heilig verklaard en is als zoodanig opgeteekend in het Romijnsch Martirologium den 23 October: hij verdient derhalve wel degelijk den titel van *Sint*.

Dat de H. MARIA op den zegelstempel voorkomt is misschien, omdat JOANNES een vurig vereerder van de *Moeder Gods* was of omdat deze *H. Maagd* de Patrones der stad *Sluis* is, wat allerwaarschijnlijkst is.

Digitized by Google

en verklaart er den inhoud van voor de omstanders. Daarna maakt DE CAPISTRANO zich gereed om er uitvoering aan te geven: hij verklaart, dat hij het veld hem en zijnen broederen uit liefde ten geschenke gegeven, dankbaar en met eerbied ontvangt. En zie, ten blijke daarvan begeeft hij zich naar onderscheidene hoeken van het stuk lands en snijdt het kruisteeken op de daar groeijende boomen. Ten laatste neemt hij een stuk hout en bevestigt het dwars tegen eenen boom zóó, dat er een kruis door gevormd wordt. Nu zinkt hij, met zijne ordebroeders voor dat kruis op de knieën, en van hunne lippen klinkt het: *Veni, Sancte Spiritus* (of het *Veni Creator Spiritus,*) benevens de daarbij voegende *Versen en Collecten* of gebeden.

Wat heiligen indruk zullen zij verwekt hebben, die heerlijke woorden van die kerkelijke hijmne, die door haar eenvoudig schoon en warm gevoel de ziel doet trillen — die woorden uit den mond der geknielde monniken met den diepsten ernst naar den Hemel gezonden! Hoe uitnemend stemde dit Pinksterlied overeen met het verheven doel, dat zich een CAPISTRANO voorspiegelde toen hij den grond legde dezer vrome stichting; met dat ideaal der Observanten, die de oprigting en wedergeboorte des volks zich tot hun levensdoel kozen en tot eene devotie wenschten den weg te banen, die door den Heiligen Geest ontstoken was! (*a.*) Toen DE CAPISTRANO het godsdienstig werk geëindigd had, wendde hij zich tot de volksmenigte en smeekte allen, die hem hoorden, dat zij van nu voortaan de gewijde plaats, zooveel in hen was, bewaren en beschermen zouden. En hiermede was de plegtigheid afgeloopen, en het Sluissche Observanten-klooster had het beginsel des levens ontvangen. Deze stichting werd bekrachtigd door den Doornikschen Bisschop

(*a.*) Zoo spreekt DR. H. Q. JANSSEN, Predikant te *St. Anne Ter Muiden*, zie de *„Bijdragen tot de oudheidkunde en gesch., inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen, verzameld door* H. Q. JANSSEN *en* J. H. VAN DALE." d. 1, bl. 11 (1856).

Digitized by Google

JOANNES CHEVEROT (*a.*) en den Paus EUGENIUS IV. De bevestigings-brief van den eersten was den 19 Mei te *Sluis* uitgevaardigd, en die van den Paus te *Siëna* den 12 September. (*b.*)

De CAPISTRANO was Vicaris-generaal (misschien daarna eerst geworden) en het is daarom niet te denken, dat hij nog lang te *Sluis* zal verwijld hebben en nog minder, dat hij zich onder de broeders van het klooster zal hebben laten opnemen. Men vindt van hem in de stedelijke oorkonden dan ook naderhand geen gewag meer gemaakt. (*c.*) Men leest er dat de monniken de processien volgden op *H. Saeramentsdag* en „ten ommegange van den kruise": ook waren zij gewoon voor de stad wekelijks drie Missen te doen. (*d.*)

Wij lezen ook op de perkamentbladen van het Sluissche stadsarchief, dat JOANNES BRUGMAN gardiaan van dit klooster der Minderbroeders is geweest; doch wanneer hij te *Sluis* gekomen en tot die waardigheid is verheven, blijkt nergens. (*e.*) Dit is

(*a.*) Deze Bisschop was den 2 Mei te *Brugge*, en kwam vermoedelijk met den tot hem afgevaardigden naar *Sluis* den 19; den 20 bevond hij zich te *Aardenburg*, waar de afgezonden *Crispiaan Veijse* de bezegeling van het bedoelde stuk erlangde. Het Notarieel stuk, gegeven te *Sluis* den 1 April 1443, wegens de stichting van het gem. klooster, vindt men in de „*Bijdragen*" alsvoren, bl. 81—84, uit de Archiven van *Sluis*, *Reg. A*, fol. CXX. De brief van voorn. Bisschop, in dezelfde „*Bijdragen*"... bl. 84—86, uit het *Reg. A*, fol. CXXI verso.

(*b.*) Zie de „*Bijdragen*" alsvoren, bl. 87, uit het *Reg. A, fol.* XCII, *recto;* terwijl die Paus aan den Bisschop van Doornik reeds den 5 Sept. van dat jaar eene Bul had gezonden, waarbij hij hem gelast te helpen in de oprigting van gem. klooster. „*Bijdragen*"... ib. bl. 86, uit MIRÆUS, *Dipl. Belg. Supp. cap.* 88, t. 4, pag. 435.

(*c.*) Op het einde van zijn leven trok hij met het kruis in de hand, met de kruisvaarders op tegen de Seracijnen; aan de spitse bezielde hij de scharen met leeuwenmoed. Hij stierf den 23 Oct. 1456 te *Willech* in *Hongarije*. Paus ALEXANDER VII heeft hem in 1690 zalig verklaard en BENEDICTUS XIII heeft hem in 1724 onder de Heiligen opgenomen. Op zijn' sterfdag wordt zijne feestdag gevierd.

(*d.*) Zie „*Bijdragen*", alsvoren, ib. bl. 13 en 41.

(*e.*) In 1452 predikte hij in *Groeningen* en twee jaren later doorreisde hij *Friesland*, en in 1455 vertoefde hij in *Kampen, Deventer, Arnhem*, en *Nijmegen*:

Digitized by Google

onbetwisbaar, dat hij den 23 en 28 November 1454 als hoofd des kloosters te *Sluis* twee contracten hielp tot stand brengen, waarin de regten der kerkmeesters der Parochiekerken van *St. Maria* en van *St. Jan* en van den Pastoor der *L. Vrouwe*-parochie tegenover de broeders observanten met alle naauwkeurigheid uitgedrukt werden.

Het eerste is uitgegaan van JOANNES BRUGMAN, gardiaan en zijne broeders en handelt van het begraven in de kerk en op het kerkhof der minderbroeders.

Met vergunning van JOANNES QUIESDEBER, vicaris-generaal aan deze zijde der bergen (*cismontanus*) was het volgende verordend: 1. Van al wat den broeders nagelaten, gelegateerd of geschonken wordt in geld, huizen en vaste goederen in de laatste ziekte van wie bij hen begraven worden, ontvangen de kerkmeesters de *ware* helft van drie deelen; van alle andere dingen (eetwaren alleen uitgezonderd, die *geheel* voor de broeders blijven) als: kleederen, kerksieraden, wol, enz., wier waarde een pond groot te boven gaat, de *groote* helft van drie deelen. 2. van de uitvaarten, gevierd bij de broeders voor wie bij hen begraven worden, zullen de kerken niets minder hebben, dan alsof de uitvaarten bij haar gevierd waren, wat het was en licht betreft. Worden er twee uitvaarten gedaan, eene bij hen en eene in de parochiekerk, dan mogen de kerkmeesters uit de waslichten in de verschillende kerken gebezigd, kiezen. 3. Geene jaargetijden mogen in de kloosterkerk gesticht of gevierd worden. 4. De broeders doen nu en voortaan afstand van alles wat niet overeenkomstig het boven bepaalde hun ooit geschonken is of wordt, tenzij het hun vergund wordt door de goedwilligheid der kerkmeesters. 5. De kerkmeesters daarentegen kunnen nooit iets

misschien was hij vóór 1452 reeds Gardiaan te *Sluis*, eer hij in het noordelijk deel van Nederland zijne reizen deed; — misschien is hij er in 't midden van 1454 gardiaan geworden, om reeds in het volgend jaar van deze zijne waardigheid te scheiden.

Digitized by Google

anders dan het omschrevene vorderen van de erven dergenen, die bij hen begraven worden. (*a.*)

De andere oorkonde is een verdrag tusschen JACOBUS MAES, deken van het Aardenburgsche Dekenaat en pastoor der *Mariakerk*, en JOANNES BRUGMAN gardiaan, benevens de broeders observanten, met vergunning van JOANNES QUIESDEBER. Het behelst bepalingen omtrent het wettig deel, ten opzigte van hen, die bij de broeders begraven worden, aan de parochiepriesters uit te keeren volgens parochiaal regt. 1. Het lijk, dat naar de broeders ter begraving wordt heêngedragen, moet eerst naar de *Mariakerk* of in pesttijd naar het kerkhof gedragen worden... en dan naar het klooster. Hiervoor mag de priester niets van de erven eischen. 2. De broeders mogen voor de bij hen begravenen geene uitvaart doen in hunne kerk, dan nadat eerst de uitvaart in de parochiekerk gevierd is tenzij met verlof van den bevoegden priester. 3. Van al wat den broeders gegeven of nagelaten wordt in de laatste ziekte van wie bij hen begraven worden, namelijk in geld, goud, zilver of ander metaal, zal de priester slechts het kanonike, d. i. het *vierde* gedeelte hebben; van kerkelijke sieraden of gewaden, boeken, brood, wijn en dergelijke *niets*, maar van alle andere dingen de *helft*. 4. Sterven er parochianen van *St. Maria* op zee of elders, zonder dat zij bij de broeders kunnen begraven worden, dan heeft de pastoor van de uitvaart, bij de broeders gedaan, zooveel als of ze bij hem begraven waren... 5. Alle giften in geld, in de kerk ingezameld, zullen de broeders bestendig afstaan tot het regt en gebruik des pastoors. Maar van de giften van was, die *ad stolam* of tot de hand des priesters komen, zal de voornoemde pastoor, zonder prœjudicie van andere priesters, de *helft* hebben. 6. Behalve het boven staande

(*a.*) Aan dit stuk was een brief gehecht van JOANNES QUIESDEBER voornoemd waarin al het bovenstaande wordt goedgekeurd en bekrachtigd. Die brief was gegeven te *Sluis* in het *Observantenklooster*, den 28 November 1454. Zie *Bijdragen* alsvoren, bl. 17—18.

Digitized by Google

mag de pastoor noch van de broeders noch van de erve van wie bij hen begraven worden, iets anders, onder welken naam ook, eischen. Ook zal hij het voorschrevene niet van de erven of magen des overledenen eischen, tenzij hij 't eerst van de broeders gevraagd hebbe, nadat het lijk begraven is. 7. Eindelijk, in geval de pastoor of iemand van zijnentwege de menschen van het begraven bij de broeders aftrekt, of indien de broeders tot het bekorten der kerkelijke regten medewerken of aanleiding geven, dat men hun in plaats van geld liever boeken, wol, linnen en dergelijke schenke, zoo zal de pastoor gedurende twee jaar, zijn regt en deel verliezen, en de broeders zullen even zoolang van hun begraafregt verstoken zijn, tenzij bij onderling goedvinden anders overeengekomen worde. 8. Ten laatste zal de pastoor bevestigen en instand houden het verdrag tusschen de broeders en de kerkmeesters ten gunste der kerk van de *H. Maria* en van den H. Geest, voor zoo veel het hen aangaat. Behalve deze verrigtingen melden de gedenkstukken van *Sluis* niets van zijn verder lot of van zijn vertrek. (*a.*)

Het Observantenklooster had zich 132 jaren verheugd in zijn aanzijn, toen het in de moord van zijnen overste eene ramp verduurde, die het voorspel was van zijnen reeds dreigenden volslagen ondergang. De laatste gardiaan Franciscus Penneman keerde op den 13 of 14 September 1575 van zijne geboortestad *Gend* naar het broederhuis, aan zijn opzigt toevertrouwd. In de nabijheid van het dorp *St. Laurens* was hij op zijne knieën aan 't bidden, toen de *wilde geuzenbende* (*b.*) hem ontdekte, en met

(*a.*) *Bijdragen* alsvoren, bl. 18—20. Wat wij ook verder van dit klooster vernemen, is van zoo geringe beteekenis, dat het der vermelding niet waardig is.

(*b.*) Een hoop ruwe, ontaarde, bloedgierige menschen hielden zich op in de bosschen van Vlaanderen sedert 1566; zij zwierven om op de wegen, aasden op roof en plundering, en gingen zich te buiten inzonderheid in het verminken of doodmartelen der geestelijken, die in hunne wreede en baldadige handen vielen. Zij waren de schrik des lands en werden meest gevonden tussehen *Brugge* en *Gend*,

Digitized by Google

de dolheid van den bloeddorst zich op hem stortte. De onmenschen grepen, sloegen, mishandelden hem op de wreedste wijze. Zij wierpen hem ter aarde, en de geduchte JACOB DE MEIJERE, wiens hand staag met eene oosterste bijl gewapend was, hieuw den deerniswaardigen gardiaan den hals af. Het ligchaam werd smadelijk in eene gracht geworpen; doch na vijf dagen, door schaapherders gevonden, in de parochiekerk van *St. Laurens* begraven. — Zoodanig was het einde van eenen godvruchtigen overste, wiens deugd, geleerdheid en nederigheid geroemd worden en die gezegd wordt verscheidene handschriften te hebben nagelaten. (*a.*)

De bijl, waarmede PENNEMAN gemarteld is, berustte vroeger in de *St. Jacobskerk* te *Gent*, en thans in het *Recolletten-klooster* aldaar, geplaatst onder de afbeelding van gemelden martelaar, achter een glas, waarvan men zegt, dat dezelve *nooit verroest.*

Het Sluissche broederklooster had alzoo zijn hoofd verloren, en was in de magt der geuzen. In 1578 werd het openbaar pre-

in de boschrijke streken van *Eekloo, Adegem, St. Laurens.* Eén dier woestaards was zekere JACOB DE MEIJERE, weleer schoenmaker te Gend: zijn naam werd met angst en ontzetting uitgesproken; hij was bekend onder den bijnaam van *papenvijand,* omdat hij met gloeijenden haat bezield was tegen al wat Spanjaard en priester heette. (Zie *Bijdragen* alsvoren bl. 22.)

(*a.*) Weinige dagen later werd een ander pater op de gruwelijkste wijze gedood: en JACOB voornoemd speelde daarbij weer de afgrijsselijkste rol. Die minderbroeder GUILIËLMUS OLIJS of HOLST genaamd, behoorde tot het Brugsche convent. Hij was gevangen te gelijk met Jonkheer JAN TRIEST en nog 4 mannen van *Sluis* en een' jongen, die hen vergezelde. Wat van deze laatsten is geworden, weet ik niet. — Zie wegens FR. PENNEMAN, A. MIRÆUS als boven, noot (2). De marteldood wordt beschreven door RAISSIUS, *in auctario ad natales ss. Belgii.* DE JONGHE *gendsche gesch.* 1e uitg. 1e deel, bl. 137, 138.

In het volgend jaar viel een broeder van het Sluissche Klooster, terwijl hij bezig was het H. Misoffer aan God op te dragen in *Katzand,* in de handen der geuzen. Hij werd niet gedood, maar op een losgeld gesteld van *f* 600, tot het vergaderen van welke som PETRUS SIMONS, naderhand Bisschop van *Yperen,* den 22 Julij 1576 te *Gend* een krachtige aanbeveling deed, gelijk ook in andere kerken elders gedaan werd. (*Bijdragen...* bl. 24.

Digitized by Google

diken der hervormden ook te *Sluis* toegelaten, en nu had het gez. klooster uitgeleefd. Misschien waren de overgeblevene broeders reeds tevoren er uitgetrokken. Zeker is het, dat het eene week later verlaten was, blootgesteld aan scheunis, plunderwoede en roofzucht. Hiertegen werd een streng verbod afgekondigd, en ter voorkoming daarvan werd een gedeelte verhuurd (aan *Pieter Vermeulen*, die het den 29 November 1578 betrok) opdat het eenen bewaker zoude hebben; dan, reeds in het volgende jaar werden de kloostergoederen en gebouwen aan de meestbiedende verkocht.

Den 10 April werden ten verkoop aangeboden, benevens andere matrialen, de cellen, die weleer tot woonstede der broeders gediend hadden; (*a.*) den 19 Augustus het ooft; den 9 November de habijten, de achtergelatene kleederen, en vooral de kerkgewaden en geweven stoffen; eindelijk den 19 Januarij 1580 nog eenige overgebleven steen, nadat reeds het klooster in vier partijen geveild en aan onderscheidene eigenaars was overgegaan.

Deze partijen waren: het pand, waarop de kerk stond, — de brouwerij met den moes- of koolhof, — de gastenkamer met hare erve en — de boomgaard. (*b.*) De gebouwen werden schier geheel afgebroken; doch zóó, dat vooreerst nog een gedeelte van het muurwerk staan bleef. De *grafzerken* zijn omstreeks 16 October 1580, ten getale van 29, naar het kerkhof van de *St. Jans*-kerk gevoerd en met waardige onderscheiding op de rustplaats der dooden nedergelegd. De renten, die op de verkochte panden waren bezet gebleven, werden, althans gedeeltelijk, gebruikt om

(*a.*) Het schijnt, dat de cellen afzonderlijk stonden van de andere gebouwen en kleine huisjen waren. (ib. bl. 43.)

(*b.*) Dit alles blijkt uit de Extracten uit de stadsrekeningen van *Sluis* over de jaren 1579 en 1580, alsmede aan wie die panden verkocht zijn en tegen welken prijs. De gebouwen waren te *Bámisse*, vervolgens in October verkocht; doch eerst den 23 November 1579 werden de formele akten daarvan opgemaakt en geregistreerd. (ib. 44 en 88—96.)

Digitized by Google

daaruit een paar kloosterbroeders te onderhouden; zij waren HERMES of HERMERS en ANDRIES CLOCKE en ontvingen jaarlijks de geringe som van *f* 36 van al wat hun wederregtelijk was ontweldigd.

HET GASTHUIS EN WEESHUIS.

Voortijds was hier ook een *Gasthuis* en een *Weeshuis*, ieder in een afzonderlijk gebouw; doch deze stichtingen zijn onder het Fransch bestuur vereenigd en in het jaar 1830 overgebragt in een partikulier huis, aan het einde der nieuwe *kerkstraat*, — dat later ook tot *Loge der vrijmetselaars* gediend had.

Het voormalige *Gasthuis*, staande in de *Kapelstraat*, was reeds lang bekend onder den naam van *„der Stede- of het Maria-Gasthuis"*, en naar de kapel van dit godshuis is deze straat dan ook *kapelstraat* genoemd. Het was tevens een Nonnenklooster, of: het werd in de 15 eeuw door Nonnen bewoond, die er eene kerk hadden en de zieken verpleegden, en wier hoofd zich „religieuse en moeder van den convente en klooster van den *Gasthuize*" noemde. Het is een groot kolossaal, nu eenigzins vervallen gebouw, voorzien van eene binnenplaats, aan de voorzijde hebbende de klooster-*kapel*, die later tot *Fransche-kerk* gebruikt werd, en aan de Noordzijde en van achteren begrensd door lokalen, die tot ziekenzalen en andere woningen, enz, dienden. De kapel dient thans tot *concertzaal* en het gasthuis is tot eene *kazerne van de Marechaussés* ingerigt.

Uit de publikatie van *Sluis* van den 22 September 1578 zien wij, dat het Convent of klooster alsdan gescheiden is van het gasthuis; wij lezen daarin: „voorts zoo last men al degenen, die „eenige goederen, hoedanige die zijn, gekocht hebben of in hunne „bewaring genomen, of helpen uitvoeren of dragen, toebehoorende „het gasthuis of deszelfs klooster, dat die daarvan kennis zullen „komen geven aan mijne Heeren van de wet, op peine van ge-

Digitized by Google

„straft te worden als dieven en onthouders van de goederen den „armen toekomende". (*a.*)

De voormelde kloosters van *Sluis* hebben hunnen oorsprong te danken aan de Graven van *Namen*, aan welke zij eertijds behoorden: — Het *Recollettinen-klooster* aan GUILLIELMUS, onder wien het begon en aan ISABELLA *van Portugal*, door wie het vergroot en begiftigd is. Het *Gasthuiskonvent* heeft zijne eerste gift te danken aan Gravin MARGARETA, en het *Godshuis* aan partikulieren; — Het *Recollettenklooster* aan JOANNES, door wiens tusschenkomst er broeders uit Gent kwamen, zegt GRAMAIJE en uit hem SANDERUS, *Fland. ill.* t. 2, pag. 213.

Het voormalige *Weeshuis*, op de *Hoogstaat*, digt bij het kogelhof (thans eene weide); was een vrij groot en geschikt gebouw; het werd door het Fransch bestuur domein verklaard; ging als zoodanig aan het Nederlandsch bewind over; werd in 1815 door den Staat verkocht; is sedert gedeeltelijk afgebroken en verbouwd; dienende thans tot eene partikuliere woning (*b.*)

(*a.*) JOXIJNE RIJCK was de laatste moeder-overste; deze verkreeg eene lijfrente: dan zij kon geen genot hebben van de haar toegekende lijfrente, waarvan het eerste half jaar eerst in Maart of April 1579 zou vervallen, daar zij reeds in Februarij van dat jaar overleden was, en haar regt eerst in of na September 1578 was ingegaan, na de opheffing van het klooster. — CATHERIJNE VAN DER HAGHE verzocht „bij requeste aan Burgemeesters en Schepenen van *Sluis*..., dat zij haar „zouden willen redelijke en betamelijke recompense doen.... waardoor zij in haar' „ouderdom redelijk betamelijk zou mogen leven...., en — verkreeg (even als de „andere moeder) eene lijfrente van 3 pond gr. 's jaars haar leven lang." — „In „oorkondschepe, enz. den 16 Februarij 1579." — (*Register van passeringen der stad Sluis, over den jare* 1579. *Publikatieboek, loopende van* 1555 *tot* 1584.) CATHERIJNE was mede-moeder, meer dan 16 jaren en 28 jaren religieus. (*Bijdragen*... d. 3, bl. 102.)

(*b.*) VAN DER AA, *Woordenb.* d. 10, bl. 467. Drie kloosters, die zij, de katholijken, vóór de verandering der regering te *Sluis* hadden, zijn sedert tot een *Gasthuis* en drie *krijgsmagazijnen* verbouwd geworden. Het *Gasthuis* voor de burgers staat onder het opzigt van twee Regenten en éénen Ontvanger, met een binnenvader en eene binnenmoeder. Zoo was het volgens Is. Tirion (Teg. st. van staatsvl. d. 12, bl. 448 en „49) omtrent het midden der vorige eeuw; in 1740 was men te Sluis bezig met een Gasthuis voor het krijgsvolk op te rigten, volgens denzelfden schrijver.

Digitized by Google

Bij de groote-kerk stonden eenige huisjes de *Rentjes* genaamd, welke gesticht waren door zekeren Heer VLAMING, om tot woning voor behoeftige lieden te dienen. Deze zijn door den brand gespaard en nog in wezen.

Vroeger zag men aan de Noordzijde der Brugstraat *O. L. Vrouwekapel*, die ons denken doet aan *O. L. Vrouwe-gild*, de korendragers, oudtijds de *Pijners* van *Onze-Vrouwesteeger*. (*a.*) Men vond er de *kapel van St. Joris* aan de Zuidzijde van de *Turfvliet*, aan het eind der tegenwoordige Kade. Vroeger stond tusschen de *St. Joristraat* en de *Sint Anna-straat*, aan de Noordzijde van den Zuiddijk het *St. Christoffels-gasthuis*, voorzien van eene *kerk*, en toebehoorende aan het *St. Christoffelsgilde*, dat is: het gilde der vrije schiplieden. (*b.*)

(*a.*) J. H. VAN DALE, *Blik* alsvoren, bl. 10, en bl. 28 zegt hij dat *pijners* of *pijnres* arbeiders beteekent, die de schepen moesten lossen.

(*b.*) Zie hier den rijkdom van het *Sint Christoffels-gild* "binnen dezer stede;" "de juweelen daaraan toebehoorende in Sept. 1525":

"Een groote zilveren vergulde kelk — en een kleine kelk."

"Een zilveren voet met een vergulde schaal er op."

"Een zilveren kan met een vergulden St. Christoffel er op."

"Een groote zilveren Monstrans."

"Twee middelbare zilveren Monstransen."

"Een zilveren kruis, waarmede men zeint (zegent.)"

"Een kroon van zilver voor O. L. Vrouwe,

"Een zilveren kroon voor Jesus."

"Twee ampullen (kannetjes) met één zilveren paaschbord.

"Nog een zilveren paaschbord, en — een zilveren brood- of hostiedoos."

"Een zilveren riem met twee korte ketens en 10 smalle spranken."

"Een koralen paternoster met 190 koralen en 20 zilveren teekens, met een Agnus Dei, met Maria in de raijen (stralen) van de Zon."

"Nog een kor. paternoster met 77 teekens en een zilveren Agnus Dei, verguld, met eene Veronica daarin, en — een zilveren ring en een monstrans, beslagen met zilver, er aan."

"Een zwarte paternoster met zilveren teekens."

"Een platte zilveren ring met een steenken daarin."

(*Bijdragen* als boven d. 5, bl. 380.) Wat beteekent *paaschbord*, — 20 *Zilveren teekens*, — 77 *teekens*, enz.? Ik beken het niet te weten.

Digitized by Google

Eindelijk was er voortijds eene *kapel* in het *Stadhuis*, en er was een door de stad bezoldigde kapellaan, die telken dage in de kapel, de Mis moest lezen of zingen. In den brand van 1332 gingen gewaad en misboek verloren; doch na den wederopbouw van het schepen- of stadhuis, hervatte de kapellaan zijne dienst, en hoewel van deze gewoonte wel eens werd afgeweken, werd er toch nog de H. Mis gelezen, wanneer de commissarissen van den Graaf zich hier bevonden, om de rekening der stad te hooren en de regering te vernieuwen. In de geregtzaal zag men een groot koperen Crucifix, en in den voorgevel het beeld des Verlossers. (*a.*) — Het einde der *kerkstraat* droeg eertijds den naam van *Bagijnhof*.

Na de hervorming hadden de katholijken eene *Schuur-* of *Huiskerk* achter de *Garenmarkt* (eertijds de *St. Juliaansplaatse* of *Appelmarkt*) in de *Brug-* of *Brugsche-straat*, welke, daar zij met twee galerijen boven elkander voorzien was, vrij wat menschen kon bevatten. Deze echter zeer bouwvallig geworden zijnde is door eene nieuwe vervangen, die in 1823 voor de som van 13,900 gulden aanbesteed werd, terwijl eene Subsidie van ƒ 8,300 door Z. Maj. verleend was. Deze, aan den *H. Joannes Baptista* toegewijd, staande in de *Oude-kerkstaat*, is een langwerpig vierkant, ruim en sierlijk gebouw, van binnen voorzien met slechts

Dit geeft ons eenig denkbeeld van den bloei van dit gild; geen wonder dat het bloeide: *Sluis* was een der voornaamste koopsteden van Vlaanderen, en zijne ruime haven eene van de beroemdste der wereld. Men ontving er den tol van alle schepen en die van *Sluis* waren vrij van allen tol. Onder de tien tot 12 duizend inwoners bestond ook eene sterke zoutnering en haringvisscherij bij octrooi: van hier die bloei en welvaart in die dagen.

(*a.*) *Blik op het* Sluis der 15e *eeuw*, bl. 21. Het was in vroegere eeuwen niet vreemd, dat men in de steden, op de gebouwen, waar de Raad vergaderde, eene *Kapel* vond, waarin Jesus in het onbloedig zoenoffer, aan den *Hemelschen Vader*, op eene plegtige wijze, werd opgedragen. Wij zouden dit van meer dan ééne stad bewijzen kunnen. Zelfs in het kleine *Mude* schijnt zoo iets geweest te zijn, als te zijner plaatse gezegd wordt.

Digitized by Google

twee pilaren aan den ingang, hebbende aan het einde een zeer fraai beschilderd koor, nevens hetwelk aan weerszijde zich een zeer net koepeltje bevindt, waarin de kleine autaren geplaatst zijn. De voorgevel is met smaak gebouwd en daarop staat een sierlijk torentje, dat in 1842 van eene luiklok is voorzien. (*a.*) Nadat deze kerk was afgewerkt, werd er zwarigheid gemaakt, die over te nemen en — bleef zij een' ruimen tijd voor rekening van den aannemer staan. Intusschen werd de oude huiskerk meer en meer bouwvallig, zoodat men voor instorting soms vreesde; en in het jaar 1830, toen de stad militaire bezetting kreeg, drong de kommandant, die zijne manschappen niet op de galerijen van dat zwakke gebouw geplaatst wilde zien, zeer krachtig aan, om de nieuwe kerk te openen; hetwelk dan ook spoedig geschiedde, wordende de eerste dienst daarin verrigt den 12 December 1830, nadat zij door den Pastoor P. J. PILAET was ingezegend.

In de oudste *Rekening* der stad *Sluis*, van 1391 tot 1392, vindt men vermeld „Heer JANNE VAN WEST, prochiepape van *Sint Jans* ter *Sluis*", trekkende 15 pond parisis, 25 schellingen, „van der fundatie van der voorseide kerken", voor het dagelijks verrigten der Hoogmis het geheele jaar door. (*b.*) — Even zooveel trok de Pastoor van de *L. Vr. Kerk.* — LAUWEREINSE DE SMET, priester, kapellaan van het Hospitaal, staande in de *kapellestraat*, 11 schell. 8 grooten. — Uit het „*Register van passeringen onder het zeghel der zaecken van Sluis*" (loopende van 1562 tot 1569,) leert men weten dat de „*cure* van *Onze Vrouwe-kerk* te *Sluis* niet gedoteerd was met eenige jaarlijksche tienden of renten of eenig ander zeker salaris of inkomen heeft, dan de 25 schell. van de stad en 28 schell. van den koor derzelve

(*a.*) Destijds te *Sluis* in bediening zijnde, heb ik uit ingezamelde liefdegiften eene klok van ruim 500 pond doen vervaardigen; daartoe buitengewoon gemagtigd heb ik die klok gewijd den 23 Dec. 1842 en in den toren doen hangen.

(*b.*) *Bijdragen* alsvoren, d. 4, bl. 18.

Digitized by Google

„kerke, beiden voor het celebreren van de Hoogmisse van den „geheelen jare, mitsgaders nog 3 ponden grooten 's jaars van de „kerk, waarvoor hij offeren moet het offerwas van de oude jaar-„getijden. — 2 grooten daags, gelijk de andere koristen, van de „kerk, over zijne distributie van het zingen van de dagelijksche „*getijden*: — voor het administreren van de H. Sacramenten, be-„gravingen en uitvaarten niet meer dan van andere kerkelijke „diensten". (*a.*)

In het jaar 1560 waren er klagten gerezen over „*de groote ongeregeldheden en het sobere regiment*" (d. i. het flaauw bestuur) van zekere vicepastoors, de cuur alsdan waarnemende priesters, en werd het noodig geoordeeld daarin te voorzien: „diensvolgens „hebbe zij.... Joos DE Vos, in dien tijd erfpachtig pastoor van „*Coxijde*, geparsuadeerd, om Pastoor van *O. L. Vrouw* te worden, „hem belovende (*b.*) deze cure te impetreren van den Proprië-„taris van dien, ANTONIUS DE BRUECQ, (*c.*) die dezelve zou „overlaten en resigneren, doch op conditie dat Joos DE Vos „hem assigneerde en verzekerde een pensioen van 10 pond gr. „'s jaars".

In den jare 1570 vindt men VINCENTIUS DE BACKERE als „*Deken van de kerstenhede* (christenheid) *en erfpachtig parochie-*

(*a.*) Al hetwelk wij Burgemeesters en Schepenen (zóó was dit certificaat geteekend) wel mogen certificeren en attesteren. In oorkondschepe van hetwelk enz. den 24 Sept 1567.

(*b.*) Zij accordeerden even zoo met ANT. DE BRUECQ, dat hij die cuur zou afstaan aan Joos DE Vos, wat hij eindelijk deed op gemelde voorwaarde, mits de kerk- en dischmeesters voor 6 pond solidair borg bleven. (*Bijdragen* 4, bl. 45—49.) Joos DE Vos was in 1550 kapellaan van de *St. Janskerk* te *Sluis*, terwijl HERMAN ALLAERTS in 1550 pastoor dier kerk was, die te voren van 1545 pastoor van *O. L. Vr. kerk* aldaar was en later in 1571 pastoor te Groede. (Ibid.) *Erfpachtig parochie-pape* beteekend: ware pastoor — *verus-pastor.*

(*c.*) A. DE BROECK, DE BREUCQ, alias: ALT. DE PALUDE of PALUDANUS.

Men vindt nog een stuk van bedoelde overeenkomst van „den 27 weidemaand (Junij) 1569." (*Bijdr.* als voren, 4, bl. 48.)

Digitized by Google

pape van Middelburg, wijlend (weleer) *Heijle*": hij stichtte toen, „nevens zijne zuster eene jaargetijde voor zijne moeder in de *Onze-Vrouwe-kerk* te *Sluis*". (*a.*)

In 1572 verleende hij, met Joos DE Vos, eene attestatie ten behoeve van CHR. HUUS (Zie *Havekenswerven*) en wordt genoemd pastoor van *Middelburg* in Vlaanderen en *vroeger Deken*; dus was hij alsdan geen Deken meer.

In 1574 den 29 November wordt Joos DE Vos pastoor van de *L. Vr. kerk* en CHRISTIAAN HEIJTERE pastoor van de *St. Jans-kerk.* (*b.*) Op gemelden dag zijn zij vergaderd geweest „met Heer „FRANSOIJS ANDRIES, kapellaan, Heer ANDRIES VERHELST en „Heer PIETER CLOET priesters binnen dezelve kerk, voorts Heer „SEBASTIAAN VAN DORST, scholaster, Heer ROBERT ORIJN pries-„ter en CHRISTIAAN MAARTENS, koster, alle koristen van beide „voorn. kerken", enz. *Bijdrag.* 4, *bl.* 37.)

„Den 13 November 1577 zijn weêr verzameld VINCENT DE „BACKERE pastoor, Heer SEB. VAN DORST, Heer JAN LALLEIN „en PIETER CLOET.... alle koristen van beide kerken die, mits „de ruïne van *O. L. Vr. kerk*" (zij was omtrent de helft van 1577 ingestort.) „hunne residentie samen houdende binnen de kerk van *St. Jan*, versoekende vrijdom van *Accijns* op het bier (Ibid.)

VINCENT DE BACKERE was vóór — en in 1579 „Pastoor der „beide curen en parochiën" te *Sluis*, „en verklaarde in dat jaar, „bij zijnen vrijen wil en dank, dat hij renoncieerde en trans-

(*a.*) Uit de acte dezer stichting blijkt, dat zijne ouders waren *Pieter de Baekere* en *Jacquemijne Clereq.* — Zijne zuster Jufv. *Lijsbette* was gehuwd met *Joos Mattheuwen*, Burgemeester van schepenen. —

(*b.*) In 1563 vind ik VINCENT DE BACKERE als Pastoor van de *St. Jans-kerk* te *Sluis*, toen oud 34 jaren of daaromtrent, — tevoren ook pastoor van de *L. Vr. kerk*, — of heeft althans de cure bediend. (Uit *het Reg. van passeringen... van* 1562 tot „69.)

Het was te dier tijd niet zelden, dat een pastoor zijne plaats door een anderen priester liet bedienen, terwijl hij elders een ander beneficie had.

Digitized by Google

„porteerde in handen van Burgemeester en schepenen van *Sluis*, „beide de voorzegde curen, mitsgaders ook het ontvangerschap „van den koor van *Onze-Vrouwe-Kerk* dezer stad, overmits hij „begeerde in kwijtenisse van zijne *consientie* (?) Zich ten huwe„lijk te begeven, en dat hij was inboorling dezer stede, wiens „ouders en vrienden de stad en hare ingezetenen vele diensten „en weldaden gedaan hebben, supplieerende, dat men hem dezelve „24 pond gr. 's jaars, die hij als pastoor genoot, zou willen con„senteren en assigneren zijn leven lang." En inderdaad, zij hebben „hem geaccordeerd zijn leven lang gedurende, pensioenen en ali„mentatie van 18 pond. gr. 's jaars, en die geassigneerd en be„wezen op de inkomsten van de kerken en koren dezer stad".... „In oorkondschepe enz... den 16 Maart 1579." — Den 6 April daaraanvolgende „certificeren" de Burgemeester en Schepenen, „dat Heer VINCENT DE BACKERE is een goed en getrouw man „met eeren, en door ons en alle ingezetenen dezer stad, daar hij „voor zulks altijd gekend en gehouden is geweest; bij den welken „wij bidden en verzoeken" (zeggen zij) „dat het mijnheeren van „den rade 's Konings believe, den zelven Heer VINCENT..., dien „wij verstaan zich tot het Notarisschap te willen begeven, 't zelve „hem favorabelijk te gunnen en te octroijeeren. Gegeven in ons „collegie 6 April 1579" (*a*.)

Uit eene publicatie van 22 September 1578 zien wij, dat

(*a*.) *Bijdragen* alsvoren, 3, bl. 104—106. — In 1580 ontmoeten wij, in de Groesche Rekening VICTOR DE SLIJNGERE, Deken van *Sluis*," als aan hem betaald *f* 1,80 ter cause van zekeren dienst voor de getijden." Hij staat ook als zoodanig genoemd in de Rek. van *Knokke* over 1580 en „81. (Zie *Bijdragen* 2, bl. 21 en d. 3, bl. 372 en 373.)

In 1597 tot 1600 vindt men als priester en Deken der Christenheid van het kwartier van *Sluis* gemeld CHRISTIAAN DE BRABANDER (d. i. uit de Rekeningen van die jaren te *Knokke*, als ook in de Rek. van 1602.)

JOANNES BELTRAM was Deken in 1608, blijkens de Rekening van 1600 tot 1602, den 19 Junij 1608 overgebragt, waarbij hij te *Knokke* tegenwoordig was, en nog bij die van 1610. (Bijdragen d. 2, bl. 33 en 35.)

Digitized by Google

toen de openbare prediking der hervormde leer te *Sluis* is toegelaten. Hier als elders werden den katholijken de kerken en kapellen ontroofd en alle derzelver goederen en bezittingen en inkomsten in beslag genomen. In weerwil bij den zoogenaamden *Godsdienstvrede*, den 22 Julij 1578 tusschen den Aartshertog MATTHIAS en de Staten-generaal te *Antwerpen* gesloten, — waarbij de gereformeerde religie wordt toegestaan, — in Art 3 „wordt geordonneerd, dat de R. Katholijke religie, zonder eenigen troebel of beletsel vrijelijk weder geoefend zal worden"...., moesten echter de Katholijken zich het gemis van hunne eeredienst laten welgevallen: — de godsdienstoefening werd hun verboden. Toen evenwel de Hertog *van Parma* in 1587 *Sluis* tot overgave had genoodzaakt, kwam er ten deze eene gunstige wending, — men mogt, doch kon niet dan armoedig de godsdienst oefenen, daar alles was weggeroofd en verkocht. De hervormde leer werd voor een tijd verdreven, d. i. tot 1604, wanneer Prins MAURITS zich weder van *Sluis* meester maakte, en in 1648 den 30 Januarij werd het den Algemeenen Staten afgestaan. In 1747 viel het in de handen der Franschen en den 18 October 1748 werd het aan de Staten der vereenigde provinciën hergeven. Bij het Haagsch verdrag van 16 Januarij 1795 kwam *Sluis* opnieuw aan Frankrijk, tot dat het in den jare 1814 van dat rijk bevrijd een deel der vrije Vereenigde Nederlanden uitmaakte. Gelijk de tijdelijke bestierders afwisselden, zoo wisselde ook doorgaans de vrijheid of belemmering der katholijke godsdienst af. Onder het protestantsch bestuur was soms geheel de R. K. godsdienstoefening verboden, of slechts bij oogluiking toegelaten, of tegen een hatelijk *recognitiegeld* van *f* 40 of meer voor iedere kerk. Bij de overgave van *Sluis* aan Prins MAURITS werd door hem gestipuleerd vooreerst, dat alle geestelijke personen zouden vertrekken. Eerst in het begin der 18e eeuw — volgens het archief der kerk, den 6 Mei 1703, — werd met toelating der Staten, de eerste Ka-

Digitized by Google

tholijke godsdienstoefening verrigt in eene schuur, (*a.*) door een Capucijn Pater FRANCISCUS, alias JACOBUS DE WIJS, geboren te *Breda*, die zijne missie en jurisdictie heeft verkregen van Z. D. Hoogw. GUILIELMUS BASSERY, Bisschop van Brugge. Deze missie bestond in geheel de stad *Sluis*, alsmede buiten de stad zooverre de jurisdictie der gereformeerde kerk zich uitstrekte daarin begrepen de *Westereede-polder:* insgelijks werden de katholijke inwoners van *St. Anne-ter-Muiden* door den Pastoor van *Sluis* bediend. Op den 26 December 1710 is deze pastoor Pater DE WIJS schielijk overleden na echter de genade-middelen ontvangen te hebben.

In het jaar 1711 is als tweede Pastoor opgevolgd een andere Missionaris Capucijn, pater JACOBUS, anders WALTERUS VAN RAVESTEIJN, geboortig van *'s Bosch*, tot dat hij in 1719 naar zijne geboortestad terugkeerde.

Zijn opvolger was de Eerw. Heer BRUILS en mede de Eerw. Heer WALROP, die pastoors zijn geweest (het archief onderscheidt geen jaren.) tot het jaar 1725.

In den jare 1725 is als pastoor aangesteld de Eerw. Heer VERMEESCH, een wereldsch priester. In het eerste jaar van zijne bediening werd de kerk gesloten en alle godsdienstoefeningen verboden, om het wegloopen van twee kinderen uit het gereformeerd weeshuis, waarin eenige katholijken verdacht werden gehouden mede geholpen te hebben. De pastoor werd in de gevangenis geworpen en daarna hem de stad ontzegd, terwijl al de kerkgewaden en andere voorwerpen werden verkocht; alleen de pastoor van *Lapschure* mogt de zieken en stervenden bedienen.

In 1734 is de kerk van *Sluis* weêr geopend en als pastoor

(*a.*) Eertijds was er voor de Roomschgezinden eene *kapel*, zoo als Is. TIRION zegt in zijnen "*Tegenw. staat van Staats-Vl.*" d. 12, bl. 448, en V. DER AA, (*Woord.* d. 12, bl. 458) zegt dat de Katholijken onder de Generaliteit eene *schuurkerk* hadden, in welke de dienst door een Missionaris werd verrigt

Digitized by Google

benoemd de Heer MARTINUS DE ZEEUW, die in 1742 pastoor te *Houcke* is geworden.

Na dezen is als pastoor opgevolgd HENRICUS DISPA. Wanneer tijdens zijne missie de stad *Sluis*, in 1745 of daaromtrent onder het bestuur van den Koning van Frankrijk was gekomen, is de pastoor, op order van den Franschen Kommandant, gedwongen geworden, de bedieningen der zieken en de begrafenissen der dooden in het openbaar te doen, gelijk dat in Katholijken landen geschiedt. Hierdoor ontstond zoodanige verbittering tusschen katholijken en protestanten, dat vele katholijken, vreezende voor kwade gevolgen, *Sluis* hebben verlaten. Ook de Eerw. Pastoor te *Brugge* ziek geworden, aldaar gestorven, is te *Lapschure* begraven in het jaar 1748.

In dat jaar heeft Z. D. H. JOANNES BAPT. LUD. DE CASTILLION, Bisschop van *Brugge*, tot Pastoor van *Sluis* aangesteld IGNATIUS ALBERTUS DE VLOO, een Vlaming. In den jare 1749 vergunde de Bisschop aan de kerk de *Reliquie van het* H. KRUIS met eenen aflaat van 40 dagen, en — in 1751 de Reliquie van den H. JOANNES BAPTISTA, goedgekeurd door hem zelven. (*a.*)

In het volgende jaar 1752 op Sint Jans-avond, is buiten alle verwachting, op bevel der Hoogm. Heeren, de kerk wederom gesloten: de rede hiervan was, omdat het Hof van Brussel hun geen voldoening gaf, dewijl zij hiertoe waren aangezocht, wegens het afnemen van de twee weggeloopen kinderen uit het weeshuis. Deze reize stond men echter toe, dat Pastoor DE VLOO te *Sluis* zou verblijven en de zieken bijstaan; nogtans mogt hij geene dienst in de kerk doen tot dat de Bisschop, door zijne bemoeijing de bedoelde kinderen zou hebben doen terugkeeren. De

(*a.*) In het jaar 1804 is door den Bisschop van *Gent* aan de kerk van *Sluis* de Reliquie van den H. ADRIANUS bezorgt, en in 1830 door den volgenden Bisschop JOANNES FRANCISCUS VAN DE VELDE de Reliqaie van den H. HUBERTUS, blijkens de brieven daarvan.

Digitized by Google

kerkvoogd gaf ten antwoord, dat de parochianen van *Sluis* geene schuld hadden in het wegloopen der kinderen, en, dat, wijl deze buiten zijn Bisdom waren, hij geen voet hiervoor wilde verzetten.

De protestanten van Sluis zijn alzoo genoodzaakt geweest zelve de kinderen terug te halen. Intusschen werden de godsdienstoefeningen op zon- en feestdagen in de kerk van *Houcke* verrigt, werwaarts de burgers van *Sluis* en *Catzand* zich begaven.

Op aandrang van de aanzienlijkste personen der stad heeft de Pastoor een rekwest ingediend aan den Ambassadeur in Holland, ten einde het openen der kerk en de vrijheid der godsdienst te verkrijgen. Den 19 October 1752 kwam te *Sluis* de tijding, dat de kerk geopend en de godsdienst vrij geoefend mogt worden; de katholijken van goed gedrag, werden als burgers aangenomen, wat sedert den Franschen tijd niet was geschied; — de vrede en eendragt tusschen katholijken en protestanten is hersteld.

Den 2 November 1758 heeft pastoor DE VLOO Sluis verlaten, daar hij tot pastoor en kanonik der Collegiale-kerk van *O. L. Vrouw* te *Brugge* was benoemd.

Zijn opvolger als pastoor was DINGEMANNUS SAGERS, geboren te *Oosterwijk* in Noord-Braband, die volgens de rekeningen der kerk pastoor is geweest tot het jaar 1796. Na hem heeft de Eerw. Heer STROO uit *Adegem* de parochie van *Sluis* 4 jaren als Deservant waargenomen.

Bij de invoering van het Concordaat onder het fransch bestuur in 1801, waarbij het Bisdom van *Brugge* gesupprimeerd en bij de Diocese van *Gent* gevoegd is, werd door den Bisschop van Gent S. A. FALLOT DE BEAUMONT als pastoor te *Sluis* benoemd in 1802 en den 24 Januarij 1803 geinstalleerd JACOBUS J. VAN DER POORTEN of VAN DE POORTER, uit *Lokeren*, die tot het jaar 1808 in die betrekking bleef, en in laatstgemeld jaar opgevolgd werd door A. R. DE SIMPEL, welke in 1813 tot pastoor van *Gulleghem* benoemd, van hier vertrokken is.

Aanstonds werd in zijne plaats aangesteld JOANNES CALLENS, die weêr in 1814 als pastoor van *Ertevelde* is benoemd.

Digitized by Google

Na dezen is gevolgd J. DE WORM, die den 29 November 1815 als pastoor te *Viane* in Vlaanderen is aangesteld.

In de maand Januarij 1816 werd PETRUS JOSEPHUS PILAET pastoor benoemd, die te *Nat-en-Haesdonk* geboren was en den 5 September 1845 te *Sluis* overleed in den ouderdom van 73 jaren 11 maanden en 14 dagen. In zijn leven werd hem in de maand April 1842 als gevolmagtigd Coadjutor toegevoegd JOANNES BAPTISTA KRÜGER, die tevoren kapellaan te *Wouw* was en den 31 Dec. 1843 pastoor van *Hoogerheiden* benoemd is.

In zijne plaats is in dezelfde betrekking opgevolgd HUBERTUS LOONEN, uit *Breda*, laatstelijk kapellaan op *den Hout*. Na het overlijden van den pastoor is hij als Pastoor te *Lamswaarde* benoemd den 26 Oct. '47, en stierf 11 Junij '53.

Op P. J. PILAET is in October gevolgd als pastoor GOVARDUS VERBUNT, geboren te *Dongen*, tevoren kapellaan op *de Beek*, die den 19 December 1857 benoemd is tot pastoor van *den Rijen*. (Zie Art. *Rijen*.)

Op denzelfden datum is als pastoor van *Sluis* aangesteld JOANNES AELEN, geboren te *Oosterhout*, tevoren kapellaan te *Lepelstraat*, die den 10 Dec. 1867 tot pastoor van *Teteringen* is gepromoveerd.

Na hem is eindelijk den 10 Dec '67 gevolgd WILHELMUS VERKAAR van *Breda*, nog in dienst, laatstelijk kap. te *Terheijden*.

Den 4 December 1843 is de kruisweg plegtig gewijd en opgehangen door den E. H^r. WILHELMUS VAN MERM, Secretaris des Bisschops, daartoe gemagtigd, op verzoek van J. B. KRÜGER, Coadjutor voornoemd.

Het broederschap van den H. Rozenkrans is albier in het jaar 1814 opgerigt bij vergunning van den Bisschop van *Gent* Mgr. M. J. M. DE BROGLIE. Later zijn er nog andere broederschappen ingesteld, als: van *het Geestelijk-verbond*, — van *de gedurige Aanbidding*, — van den *St. Pieters-penning*.

Sluis stond eertijds onder het Bisdom van *Noijon* en *Doornik*; bij de oprigting der nieuwe Bisdommen in 1559 onder dat van

Digitized by Google

Brugge, en toen dit bij het Concordaat van 1801 gesupprimeerd en bij dat van *Gent* was ingelijfd, was *Sluis* daar ook onder; — in 1841 kwam het aan den administrator en — later aan den Bisschop van *Breda*.

Tot het jaar 1803 hebben de Katholijken geene begraafplaats gehad: velen werden vóór dien tijd te *Hoeke* begraven en sommigen te *Middelburg* in Vlaanderen; de armen op het kerkhof der gereformeerden, tot dat de katholijken er een aangekocht hebben in de Brugstraat, waarop zij hunne lijken ter aarde bestelden tot het jaar 1828. Thans bestaat er een algemeen kerkhof — eigendom van de stad — op hetwelk de katholijken nogtans door eene haag van de protestanten afgescheiden, begraven worden, gelegen aan de Ketenpoort. Dit voor de R. Katholijken afgezonderd gedeelte is op den 13 November 1829, gebenediceerd door den daartoe gemagtigden pastoor van *Sluis* P. J. Pilaet.

In de geschiedenis van het klooster, *Paradisus Mariæ*, eertijds bij *Rommerswale* bestaande, ontmoet men Joannes Hornewerr van *Sluis*, die in 1465 Prior werd en 9 jaren aan het bestuur bleef. (Zie *Potamo-Chor.* d. 1, bl. 151.)

In 1568 werd Robertus Holman van *Sluis* tevoren biechtvader der nonnen van *Sparmalie* te *Brugge* 38ste Abt van *Duinen* aldaar; hij stierf in 1579 en werd begraven bij de *Arme Clairen*. Sand. *Flandr. Ill.* t. 2, pag. 97.)

Digitized by Google

SINT-ANNE-TER-MUIDEN.

Aanhangsels.

Sint-Anna- of *St. Anne-ter-Muiden*, een dorp, ligt 1/4 uur West van *Sluis* en even ver van de Belgische grenzen, in de *Greveninge-Watering*. (*a.*)

Eertijds werd het *Ville sur Mer*, of ook wel *La Mue* en in het hollandsch enkel *Muden* of *Ter-Muiden*, — in 't latijn *Muda* genoemd, naar hare toenmalige ligging aan de monding of uitwatering van de *Sincfala*, de *Budanvliet* (of *Tabuda*) en de *Reigersvliet*, omdat *muth*, *mude*, *maije* of *muide*, in overeenstemming met het *mouth*, oudtijds den mond van eene rivier beteekende. (*b.*) Het voorvoegsel ST. ANNA of ST. ANNE is er vermoedelijk

(*a.*) Aan het uiteinde der wereldberoemde haven van *Damme*, daar waar de *Sincfala* (welker naam nog leeft in het Sluissche *Zwin*) zich tot een ruimen Zeeboezem uitbreidde, op den zuidhoek van *Greveninge* (eertijds een eiland en later aan het Oostkerker-ambacht vastgedijkt), verrees uit de kleinste beginselen de stad *Mude*. Men mag gerustelijk de eerste wording, de grondslagen van *Mude* in de 12 eeuw stellen.

(*b.*) Er zijn uiteenloopende gevoelens over den oorsprong van den naam der plaats. BOXHORN (in zijne *Chron. van Zeeland* d. I, bl. 263) verzekert dat *muijdt* in de oude Hollandsche en Zeeuwsche, als ook in de Deensche taal beteekent eene *sterkte* of *burgt*, en B. HUNNIUS *het statische Vlaanderen* of *de Zeeuwsche Buise*, bl. 49 stelt vast. dat *St. Anna-ter-Muiden* van ouds de gedaante heeft gehad van een *slot*. Het is echter even onbetwistbaar dat *Arnemuiden* beteekent *mond van de Arne*, een stroom, *die zijn uitgang te Arnem had*, als het zeker is, dat er nergens eenig blijk gevonden wordt van een burgt te *Mude;* het kan dus zijn naam van geen *slot* ontleend hebben.

Even onaannemelijk is het gevoelen van SANDERUS (*Fland. Illustr.* II, pag. 214) en WARNKÖNING, dat *mude*, *muijde* een uit het water opkomende *heuvel* is. Een derde gevoelen is waarschijnlijker en doorgaans aangenomen. Vermits het woord *mude*, *muth*, *muije*, *muide*, in overeenstemming met het Engelsche *mouth*, oudtijds de *monding* eener rivier beteekende, zoo is niets natuurlijker dan dat de ligging der plaats aanleiding tot haren naam gegeven heeft, daar MUDE aan de *monding* der *Sincfale* gelegen was. Eindelijk J. AB UTRECHT DRESSELHUIJS zegt, dat een gedeelte der *Greveninge-watering*, *Mude*, *le Mue* of

Digitized by Google

later bijgekomen, ter onderscheiding van andere plaatsen, die den zelfden naam droegen, en dat bijvoegsel was eigenlijk niet anders dan de naam der Kerkpatrones, welke ST. ANNA was. Het plaatsje is oud, en was voorheen niet zonder gewigt: THOMAS en JOANNA, Graaf en Gravin *van Vlaanderen*, verhieven het in 1241, tot eene smalstad met stadsregten en tolvrijheid. De giftbrief daarvan werd in 1275 door MARGARETA *de Zwarte* en haren zoon GUIJ hernieuwd. Voor het bestaan van *Sluis* was *St. Anna-ter-Muiden* de havenstad van Brugge, maar alzoo het land ter westzijde aanslikte, geraakte de stad allengs van de zee verwijderd. De juiste tijd der stichting dezer plaats is niet op te geven. *Muiden* kan met regt gezegd worden de oudste dochter van Brugge te zijn geweest: niet zoodra waren er hier te lande koopsteden, en daaronder ook Brugge, of *Muiden* ontstond; met de geschiedenis tot onwederspreekbaren getuige, kan het alzoo op zijne oudheid bogen. — Het floreerde weleer, doch kwam later in verval; in 1387 werd het door de Engelschen geplunderd en 18 jaren later door een fellen brand getroffen (*a.*) en dit schijnt als het ware

la Mue heette, — en *la Mue* (de vaste fransche vorm) is in het oud-Vlaamsch de *mute* of *muite*, in het Italiaansch *muda* en *muta* (Vergel.) KILIAAN op de woorden *muijte* en *muijten*) en heden nog bij ons de *muite*, d. i. eene kooi, waarin de vogels ruijen of van veren verwisselen, *muiten*. Muër ons *mutieren*, lat. *mutare* (Spaansch *muder*) beteekent verwisselen. Was nu de *Mude* niet de *werf*, waar de schepen het oude tuig en want tegen nieuw verruilde? Werden er de goederen niet overgeladen en verwisseld? Dit verdient, met het derde, meest de aandacht.

(*a.*) Den 12 Mei werd THOMAS, graaf van *Pembroke*, alhier door een Sluizenaar doodelijk getroffen. Men begroef hem in de *St. Anne-kerk* en verschoonde daarom dit gebouw in den brand, waarmede men de gansche stad vernietigde.

Volgens de *Jaerboeken van Brugge*, bl. 384, werd *Mude* in 1437 door de Sluizenaars verbrand. — Wat echter *Mude* geheel te gronde gerigt heeft, was het natuurlijk verloop des vaarwaters en de Spaansche oorlog op het laatst der 16e eeuw.

De mudenaars verplaatsten wel hunne woningen meer zeewaarts, doch dit werd hun ook belet [Zie *St. Anna ter Muiden*, door H. L. JANSSEN, bl. 35.] Het werd wel een *nieuwer-Mude*, dan dit heeft nooit veel te beduiden gehad, schoon het in de Archieven vaak voorkomt.

Digitized by Google

haar als stad vernietigd te hebben. In 1483 werd het wederom geplunderd en leed telkens bij oorlog of bij belegeringen van *Sluis*.

In 1650 was *Muiden* bijna geheel afgebrand, en 3 jaren later grootendeels door de zeegolven overstroomd. Thans heeft het van zijnen ouden luister en van de blijken, dat het vroeger eene stad was, niets meer over dan het *Stadhuis*.

De kerk, die eertijds aan den toren stond, was een trotsch en ruim gebouw, zij is in den oorlog tegen *Spanje*, door de Franschen verbrand, zoodat er niets dan het onderste gedeelte van den zwaren toren staan bleef. In 1653 is hier weder eene nieuwe kerk tegen-aangebouwd, die nu tot de godsdienstige bijeenkomsten der hervormden gebruikt wordt. In het gedeelte van den toren, dat toen staan gebleven is, ontwaart men aan de vier zijden verre boven de tegenwoordige helft nog de sporen van het oude dakwerk der kerk, waaruit de hoogte en grootte van het voormalige gebouw te berekenen valt, hetwelk, naar men daaruit kan afleiden, ongetwijfeld voor eene vergadering van eenige duizenden dienen kon. (*a*.) Den bouwtrant in overweging nemende, kan men vaststellen, dat de bouwing, of liever de herbouwing, in de 14e eeuw moet hebben plaats gehad. De kerk moet een beroemd en allerfraaist *altaarstuk* bezeten hebben,

(*a*.) Als men den kolossalen toren, thans een log en wanstaltig gevaarte, in de verbeelding optrekt naar evenredigheid van zijn zwaarlijvig onderstel, dan rijst in verhouding een reuzengesticht voor den geest. — Volgens een oud gedrukt kaartje van West-Vlaanderen, met den omtrek, was de groote kerk een *kruisgebouw*, uit welks midden de zware toren oprees, met een kruis op den oostvleugel of het hooge koor. — de toren heeft slechts de helft zijner voormalige hoogte, en was gedekt, niet met een spits, maar met een plat dak, omringd door een steenen balustrade, of sierlijk metselwerk. Er schijnen drie klokken in den toren gehangen te hebben; trouwens men vindt in de Rekeningen van 1567, 1570, 1572, dat men voor het luiden bij overlijden betaalde voor de groote klok *f* 3, voor de 2e *f* 1,50, voor de kleinere f 0,75. Er was ook een uurwerk, zoo niet vroeger dan toch in 1569, wanneer, volgens Rek., een nieuw horlogie in den toren is geplaatst.

Digitized by Google

hetwelk in de Vlaamsche Jaarboeken met hoogen lof vermeld wordt. Het was eenmaal in 1405 door de Engelschen weggeroofd; doch het werd in een schip, dat hun door den zeeman WOUTER JANSEN ontnomen was, onder meer geroofde goederen teruggevonden. — Deze parochiekerk stond onder het voormalig Dekedaat *Damme* en de Collatie was aan den Abt van *St. Quintinus* van *Vermandois:* tegenwoordig behooren de Katholijken dezer plaats onder de parochie van *Sluis*, Dek. Aardenburg.

Behalve de vier kruispanden der kerk, met welke de toren omgeven was, vond men aan één dezer panden, denkelijk de zuidzijde van den oostervleugel, een sacramentshuis (oude naam) of Sacristij aangebouwd. Op het hooge koor stond een groot kruis.

Dat er *meer dan twee* kapellen aan de kerk waren gesticht, lijdt genoegzaam geen twijfel; — maar twee waren er stellig: — uitdrukkelijk worden genoemd de *St. Anna-kapel* en *Onze Vrouwekapel*, waarvan de eerste twee en de andere zeker één groot venster had. Er waren inwendig meer kapellen en een welluidend orgel, men vindt in de oudste aanwezige kerkrekening van 1553 betaald aan JACOB DE WULF, als organist een jaarlijksch inkomen van *f* 9. De kerk bezat schoone en kostelijke gewaden, veel zilverwerk, goud en juweelen, schatten en inkomsten.

De Heilige ANNA echtgenoote van JOACHIM, moeder van de H. Maagd MARIA, en die later haren naam aan de stad heeft medegedeeld, was niet alleen de Patrones der kerk, maar ook de Beschermheilige der plaats. Onzeker is het, of er eene Processie op den *St. Anna*-dag, den 26 Julij, plaats vond: (*a.*) die feestdag werd echter gevierd en vereerd. Zeker is het ook, dat er een *St. Anne-gild* heeft bestaan. Uit eene voorliefde werd deze Patrones in den Haar toegewijden tempel vereerd: hoort wat SANDERUS,

(*a.*) Op "*St. Jans-avent*" (daags vóór *St. Jan*) werd eene solemnele processie gehouden, een allerplegtigste "*kerkmis*" gezongen en een sermoon gepredikt. Waarschijnlijk werd op *St, Jansdag* het kerkwijdingsfeest herdacht; althans op *St. Jansdag* had dezelfde plegtigheid plaats.

Digitized by Google

Flandr. illustr. d. 1, bl. 209, zegt: De kerspelkerk is vermaard »wegens de eer, welke aldaar aan de H. ANNA bewezen werd, »wordende voormaals zelfs door de vreemdelingen, die er van »alle kanten naar toe kwamen, bezocht."

De innige devotie was bij de menigte de beweegreden om ter bedevaart te gaan (soms werd ook aan *schuldigen* eene reize naar deze of geene bedevaartplaats ter straffe opgelegd); zoo was het de devotie tot de H. ANNA ook, die de pelgrims uitlokte, om het wonderbeeld van die Heilige te komen vereeren, om door hare voorspraak geholpen te worden. Jaarlijks hadden hier ook twee prachtvolle omgangen of processiën plaats, waarbij de kerk hare heerlijkheid en rijkdom deed uitschijnen en haar statig gezang langs de straten deed voortrollen door het luchtruim. Er was zelfs eene straat, die den naam van *Ommegangstraat* droeg, anders ook *St. Anne-straat* geheeten, langs welke waarschijnlijk het Beeld van de H. ANNA, zóó hoog vereerd, zóó wijd vermaard, zoo druk bezocht, werd rondgedragen. De eerste processie had plaats op *H. Sacramentsdag;* de tweede op den feestdag van den H. JOANNES BAPTISTA of het *Kerkwijdingsfeest.* Dan kwam inzonderheid een pelgrimsstoet naar *St. Anne-ter-Muiden.*

Te *St. Anne-ter-Muiden* zijn lang twee dienstdoende priesters geweest een *parochiepape* (pastoor) en een *vice parochiepape* (onderpastoor). In de Rekening van 1553 vinden wij, behalve deze JAN DE HELIE als kapellaan: was hij misschien beneficiant? Zijn tractement komt als uitgaaf in gemelde Rek. voor. Mogelijk was de *verus pastor* of *de persona*, de ware Pastoor van de parochie afwezig en een ander priester in zijne plaats dienstdoende, die *vicaris* of *kapellaan* genoemd werd. De pastoor had zijn eigen huis, en de onderpastoor bewoonde een huis, dat aan de kerk toebehoorde. De *priesteragie* (de pastorij) stond ten n. o. van de kerk, ter plaatse, waar thans zekere CRANE woond (zie den omlooper van *Greveninge*, het 23e begin). De kapellaanswoning was in het straatje, toen genaamd de *St. Anne-straat*, ten oosten en naast het *hooghuis*, zijnde raadhuis en herberg, op den

Digitized by Google

hoek, nevens de tegenwoordige school en het stadhuis, eertijds eigendom van de kerk.

Van het jaar 1575 of 1576 is er geen kapellaan meer aangesteld, welligt om de beroerte, door de nieuwsgezinden veroorzaakt.

De pastoor genoot van de kerk een jaarlijksch inkomen van *f* 31 „30. Daarenboven ontving hij voor het Passie-prediken en op den goeden vrijdag *f* 1,50 — voor een sermoon op H. Sacramentsdag *f* 0,75 — op St. Jans-avond *f* 0,75; — een stoop wijn op witten donderdag. (*a.*) Hierbij kwamen het vruchtgebruik van eenige landerijen en casuële inkomsten en ontvangsten. — De pastoor was verpligt 's wekelijks drie missen te lezen en de H. Sacraments-mis te zingen. (JANSSEN als voren bl. 61.)

Men telde te *St. Anne* een tal van gilden van ambachtslieden en neringen, opgenoemd in het archief Boek A, n°. I, als: *Onzer Vrouwe Gilde*, 2° *St. Anne-Gilde*, 3°. *St. Jans-gilde* en *bierdragers*, 4°. *de Brekers* (waarschijnlijk houtbrekers, timmerlieden of kooplieden in hout), 5°. *St. Anthonius-gilde*, 6°. *St. Elois* (of Eligius) *gilde*, 7°. *St. Cathelijne-gilde*, 8°. *St. Jacobs-gilde*, 9°. *St. Pietersgilde*, 10°. *St. Laureijs-gilde*, 11°. *de Voerlieden*, 12°. *de Damwasschers*, 13°. *de leverpier*, (*piere* volgens KILIAAN een *strik* of *strop*, waarin b. v. de *levers*, *lièvres*, d. i. hazen gevangen worden; met andere woorden: *het jagers-gild*), 14°. *Meters van de korfvisschen*, 15°. *Pakkers*, 16°. *Bierpeilders*, 17°. *bewaarders van het veer aan de Noordzijde*. 18°. *aan de Zuidzijde*, 19°. *ten autare* (aan den autaar) *van St. Anne*, (*b.*) 20°. *Bewaarders van het vaan en het boek* (inzonderheid van het *kruisvaandel*) vexillum sacrum of *van de banieren*, zooals elders staat, 21°. *Bewaarders van*

(*a.*) Misschien diende die wijn, om den kinderen bij het doen van hunne eerste H. Communie een teugje daarvan te geven.

(*b.*) Vermoedelijk zij, die op feestdagen de kerk en autaren bewaarden: men vindt in de Rekeningen de uitgaven aan de zulken betaald.

Digitized by Google

St. Jans-hoofd, (*a.*) 22°. Bewaarders van de Bulle (waarschijnlijk de Bul der bekrachtiging der echtheid der reliquie van den H. JOANNES *den Dooper*), 23°. Bewaarders van den was. Bovendien was er een gild van *St. Sebastiaan* of *de handboogschutters*.

Tijdens de bediening van den pastoor ANTONIUS VAN HALLE, die den 1 October 1565 in dienst was getreden, (*b.*) werd

(*a.*) Het komt mij vrij zeker voor, zegt Dˢ. JANSSEN, in zijn *St. Anna ter Muiden*, bl. 252, dat de *St. Anna-kerk* in het bezit was van het *hoofd van Joannes den Dooper*, en deze reliquie met naauwkeurige zorg *bewaard* en bewaakt werd vooral op H. dagen.... De paus had er, met eene Bul, de echtheid van bekrachtigd, welke bul met gelijke waakzaamheid verzorgd werd. — Ik voor mij zou eerder gelooven, dat het eene kleine reliquie, een deeltje van hoofd van *St. Jan Baptist* is geweest.

(*b.*) A. VAN HALLE wordt *verus pastor*, *ware pastoor* genoemd en dat hij dit was, blijkt uit verschillende Rekeningen en andere stukken. Volgens Boek A nº 5, was REMEEUS ROGGE den 3 April 1559 "*prochiepape* van der *Mude*". In de kerkerekening van 1564—1565 wordt hij nog vermeld en tevens CORNELIUS KEIJMEULENE, die den vorigen heeft vervangen, vermoedelijk in het begin van 1565, terwijl R. ROGGE denkelijk naar *St. Laurijs*, in Oost-Vl. is vertrokken. Beide waren *vice parochiepapen* of *vicepastors*, zaakwaarnemers of plaatsbekleeders van A. VAN HALLE. In boek A nº 3, vinden wij 29 Dec. 1546 ERASMUS DE JONGHE, *viceprochiepape* en PHILIPPUS D'HOIJERE (anders *Philips de Hoije*) *verus pastor*, ware pastoor. De kerker. van 1553 noemt dezelfden alsvoren.

PH. D'HOIJERE, geboren in 1495, zoon van PIETER- en ARNOLDINA VAN MALDEGHEM, werd op zijn 25ste jaar, in 1520, Pastoor van ST. ANNA, het zij als vicaris, hetzij als *verus pastor*. Vervolgens kwam hij te *Adeghem* in 1524 of "25, maar bleef *verus pastor* te *St. Anna*, en GILLIS RONSE werd in "25 zijn *vicepastor*. Zoo ook de opvolgers van dezen, die allen den titel voeren van *viceprochiepape* tot aan A. VAN HALLE voornoemd. GILLIS RONSE werd in 1525 *vicepastor* en stierf vermoedelijk in 1532; — zijn opvolger was ANDRIES HEINDRICX die in 1535 overleden is. Nu volgde ADRIAEN WILLAERT, en op deze waarschijnlijk FRANCISCUS VAN DEN BUSSCHE, die in Boek A, nº 3, den 9 November 1546 genoemd wordt. In hetzelfde jaar, in hetzelfde Boek vindt men het eerst en vereenigd, den 29 Dec. aangeteekend voormelde E. DE JONGHE en PH. D'HOYERE. Laatstgenoemde vertrok in 1552 van *Adeghem* en werd kanonik te *Gend*, maar bleef op de *St. Anna-kerk* zijne betrekking behouden, tot dat hij ze in 1565 of "66 verloor. Is A. VAN HALLE in 1565 pastoor geworden, dan was hij eerst *vicepastor* en daarna *verus pastor*; trouwens eerst in 1567 verschijnt hij in de keker. als verus-pastor.

Digitized by Google

Vlaanderen beroerd door den woesten beeldstorm, die den 14 Augustus 1566 uitbarstte en zich in *Zeeland* en *Holland* verspreidde. Het kan waar zijn, doch het komt mij schier ongeloofelijk voor, dat de beeldstormerij niet; of niet noemenswaardig althans, te *Mude* gewoed heeft: maar hoe ging het er later? Den 10 November 1578 werd op last van de kerkmeesters en magistraat (die welligt hun geloof hadden verzaakt) want de leer der hervorming was reeds binnen gesmokkeld, het zilverwerk der kerk verkocht, — wat in 1579 werd voortgezet. In 1578 werd nog verpacht het schuren en vagen der *St. Anne kerk*, ook wordt nog melding gemaakt van de *kroon* hangende vóór het altaar van *St. Anna* en het *Epistolare* in het koor, doch in 1579 is dit weggelaten (welligt reeds ontvreemd). In dit jaar werden, wel is waar, de jaargetijden nog gedaan, de passie gepreekt, de St. Jansdag en andere heilige dagen gevierd. In de kerker. Van 1 Oct. 1579 tot ult°. Sept. 1580 werd echter gewag gemaakt van den verkoop van alle sieraden en kostbaarheden tot de Roomsche eeredienst behoorende, en — van het prediken van den Sluisschen predikant D^r. J. Arcerius op nieuwjaarsdag 1580. De pastoor ontving nog voor de laatste reize zijn jaarlijksch tractement van *f* 31 „30. Zoolang hij te *Mude* voet hield, maakte hij hoe gebrekkig ook, gebruik van 't geen er was tot handhaving der ware godsdienst; dan in den loop van 1580 heeft van Halle de gemeente verlaten. Volgens de kerker. van 1580 — „81 en later heeft men deze pastoor, op last der Commissie van Administratie der geestelijke goederen, als alimentatie toegekend de somma van 12 pond (*f* 72.) Dit was mede volgens de genegenheid en de liefde der brave parochianen, op welke hij zijnen invloed nooit verloren had, terwijl hij zich steeds te *Mude* ophield en er eene kerkelijke betrekking vervulde.

Toen *Mude* weer onder het gebied van *Spanje* was, in 1584, dreef de Roomsche godsdienst opnieuw boven. A. van Halle treed weer op, hij teekent de dischrek. van 1589. (*a.*) kerker.

(*a.*) „*Pastor s. Anne in Muude. Anto: ἄλλέ.*" [Dit was zijne gewone handteeken.]

Digitized by Google

van 1592 — „93 spreekt herhaaldelijk van troubelen en oorlog en — troubele tijden; de pastoor kreeg geen tractement, maar ontving de tienden: hij moest zich met een sober inkomen in ongelukkige omstandigheden behelpen. In het jaar 1591 deed hij ook dienst te *Aardenburg*, vermoedelijk uit gebrek van Priesters. Hij overleed in het begin van 1594, alvorens kerk en eeredienst weder eenigzins voegzaam waren ingerigt geworden. — De tevoren zoo trotsche tempel, die voorheen zijne tinnen en zijn torentrans ten hemel hief, lag van alles beroofd, verwoest in puinhoopen, en is hoewel later weer hersteld, nooit zoo schoon als weleer opgestaan. Toen de katholijke godsdienst weder zich vestigde begon men een en ander te herstellen en naar behoefte in te rigten: de voorkerk werd toegemetseld de pastorij en het sacramenthuis werden opgebouwd en de benoodigdheden voor de eeredienst aangekocht; — de godsdienstoefening nam aldra in luister toe. Er werd in 1597, gelijk vroeger, op *St. Jans-avond* eene processie gehouden, en alles ging zijn ouden gang: hetzelfde vond plaats in „98 en „99. In de stadsrek. van „99 wordt zelfs van *priesters* in 't meervoud gesproken; misschien was er weder een kapellaan om de toeneming der bevolking in Nov. 1598.

Met groote pracht en plechtigheid is de uitvaart van Z. M. Philippus II, gevierd, daar de onkosten voor dezelve niet minder beliepen dan 6 pond, 16 sch. 1 penn. gr. (*f* 40), in die dagen eene aanmerkelijke som.

Na den dood van A. van Halle werd pastoor benoemd zekere Laurens Pouwels of Peels: zijn naam komt voor in de kerkerek. van 1594, „95 en „96. Wanneer hij vertrokken of gestorven is, vind ik niet. (*a.*)

Zijn opvolger was denkelijk Ferdinand van Strate; trouwens

(*a.*) In de naamlijst van het gild van *St. Sebastiaan* van 1596 is de eerste broeder Jan v. Cokelberch, pastoor; vermoedelijk was hij dus plaatsvervanger van van Halle, wel te verstaan als „*kapellaan van het gild.*"

Digitized by Google

in Boek B, n° 1 8 Jan. 1602 wordt gezegd, dat hij pastoor van St. Anne t. M. is geweest.

De laatste pastoor, die wij met name vinden aangeteekend, is JAN BOONE, ter laatst gemelde plaats, als ook in Boek A, n° 6, den 1 Oct. 1602. Evenwel is er nog een pastoor aangesteld, die omstreeks Allerheiligen 1609 zijne dienst aanving; dan of deze genoemde J. BOONE of een andere was, blijkt niet: — zeker is het de laatste priester van *St. Anna ter Muiden.* (*a.*)

De R. godsdienst, die misschien tijdens den oorlog was belet, werd in 1609 weer ingevoerd; edoch er kwam spoedig verbod: — de Raadsheer van de Staten-Generaal kwam den 13 Mei 1611 te *Muiden*, en gelastte den Pastoor te vertrekken, gelijk ook deze gedaan heeft. Des anderen daags kwam de Aartsdiaken van *Brugge* en des Zondags verscheen de Burgemeester van het Brugsche Vrije met eenige ruiters, om de Mis te laten doen, doch de Magistraat weigerde de kerk te openen. Den volgenden Zondag keerde dezelfde Aartsdiaken weder, om de H. Mis te doen, het welk ook plaats vond, maar — op het fort van *St. Donaas.*

Vóór de oprigting der Bisdommen in 1559, maakte *Brugge* een der drie Aartsdiakenaten van het Bisdom van *Doornik* uit, en het was verdeeld in drie Dekenaten, *Brugge*, *Aardenburg* en *Oudenburg*. Onder dat van *Brugge* was *St. Anne-ter-Muiden*, terwijl de Patroon of vergever der kerk was de Abt van *St Quintin* in *Vermandois*, in Frankrijk, als zijnde een gedeelte van Oostkerker-ambacht.

Toen *Brugge* een Bisdom was geworden, in 1559, werd *St. Anne-ter-Muiden* onder het Dekenaat van *Damme* gerangschikt. Later is het bij de parochie van *Sluis* ingelijfd en heeft het met het zelve onder het Dekenaat van *Hulst* behoord en is het thans onder dat van Aardenburg.

(*a.*) Bij het „*twaalfjarig bestand*" viel *Muiden* aanvankelijk buiten het grondgebied der *vereenigde Nederlanden*, — eerst in 1611 daarbinnen.

Digitized by Google

Opmerkelijk is het nog, dat er op het oude stadhuis van Mude eene kapel bestond met een altaar, waar de H. Mis gelezen werd ten dage als er vergadering plaats had, even als in meer andere steden. (Zie noot *a* bladz. 605 artikel *Sluis*.)

Eindelijk vindt men nog in het Boek A, n°. 1, van de plaatselijke archiven van *St. Anne ter-Muiden*, onder dagteekening van 23 April 1518, dat JAN CHRISTIAENS, priester den 18 April zijne laatste Mis te *St. Anne-ter-M.* celebreerde en zijn afscheid nam. "Ten zelven dage nam ic JAN CHRISTIAENS" (zoo staat er) "mijn vertrek van 't college van der *Mude*, celebrerende mijne "*Messe* ddn 18 in April XV^C^ en XVIII. En is pencionaris "ghewerden in mijn stede *Leuaar* (*Ledevaart*) *Geerholf*." *Jan Christiaens* was pensionaris van *Mude* en Notaris te *Sluis*, waarschijnlijk aldaar geboren. (*a*.)

In of omtrent het jaar 1366 is zekere Pastoor van *St. Anne-ter-Muiden* vermoord; trouwens in de Statuten van den Bisschop van *Doornik*, bl. 47 (*b*.) leest men aangaande den bedoelden moord van ANTONIUS, Pastoor te *Mude*, van den *kapellaan* van *Thorout* en de *Aardenburgsche geestelijken*, omtrent 1366, het volgende dat wij uit het latijn vertaald wedergeven:

"*Over het opschorten der goddelijke diensten op twee mijlen rondom de plaats, waar een geestelijk persoon vermoord is.*"

"De verfoeijelijke verkeerdheid der Beliälskinderen op de feestdagen is dermate, wegens de onachtzaamheid der wereldlijke regters, ingeworteld, dat zij, niet vreezende God te beleedigen of zich den kerkban te berokkenen, de kerkelijke personen, tot de

(*a*.) Hij was lid van de Rederijkers en — opsteller van het "*Axkijn Paxkijn*" (jan rap en zijn maat, gepeupel), hetwelk door de directie van de *Rhetorica* werd goedgekeurd met consent "te mogen doen agerene" (spelen). *Bijdragen* alsvoren d. 1, bl. 176 en d. 4. bl. 142. Zie ook Art. *Sluis*.

(*b*.) In de "*Summa Statutorum, cum prævià synopsi vitæ Eporum Tornacensium* "(*Insulis* 1726) zijn ook o. a. vervat de "Statuta sijn. Rev. in Chó Patris PHILIPPI (DE ARBOSIO), *Torn. Epi, ex codice Ms, in Archivis Episcopatùs Torn, anni* 1366."

Digitized by Google

dienst Gods uitverkoren, onmenschelijk en geene plaats sparende, aanvallen, wonden en dooden, terwijl zij zulk afschuwelijk en afgrijsselijk werk als tot eene gewoonte maken. Willende mitsdien gelijk wij er door het ons opgelegde ambt toe verbonden zijn, zulk eene pest tegen te gaan, zoo voegen wij bij de verordeningen onzer voorgangers, op straf der suspensie, die wij willen toegepast hebben op hen die het tegendeel doen, deze: dat in de kerken en kapellen, twee mijlen afgelegen van de plaats, waar iemand onzer gebeneficiëerden of letteren van ons hof ten uitvoer brengenden, gedood mogt worden, de goddelijke diensten geheel gestaakt worden, totdat zulk een misdaad ter eere Gods en der Kerke zal verzoend zijn. En des niettegenstaande zullen de moordenaars der zulken, inzonderheid van ANTONIUS *eertijds pastoor van Mude*, van den *Kapellaan van Thorout* en van de *Aardenburgsche geestelijken*, driemaal in de mis als geëxcommuniceerden worden afgekondigd: de eerste maal vóór den *Introitus* de tweede maal vóór den *Epistel* en de derde maal nà het *Offertorium*, op iederen Zon- en feestdag, totdat zij tot eenheid der kerk zullen terug gekomen zijn en absolutie ontvangen hebben."

HEILLE.

De gemeente *Heille*, *Heile*, *Hijle of Heijle*, paalt Noord aan de stad *Sluis*, — Oost aan *Aardenburg*, — Zuid aan *Eede*, — West aan de Belgische gem. *Middelburg* in *Vlaanderen*, *Lapschuere* en aan *St. Anne ter Muiden*. Oudtijds lagen op den grond, die thans de gemeente uitmaakt, verscheidene kerkdorpen, als: *Heille*, *Heinkenswerve*, *Lieve-Vrouw-benoorden* en *Trabede*. Deze werden, in het jaar 1477 door het zeewater verzwolgen. Van deze beide laatste vindt men sedert geen spoor meer; of *Heille* zich later nog als dorp hersteld heeft is onzeker, van *Heinkenswerve* weet men zulks, maar het verdween wederom door overstroomingen omstreeks 1589.

Digitized by Google

Het voormalig dorp, nu gehucht *Heille*, is gelegen nabij de Belgische grenzen, een groot kwartier uur van *Middelburg* in Vlaanderen, — bijna 1 uur Zuid van *Sluis* en ruim $^1/_2$ uur West van *Aardenburg*. De naam wordt afgeleid van *Hei-Elle*, afloop naar het *Ee*, *IJ*, *Hij* of *Heij*, daarvóór was gelegen de Heerlijkheid *IJdewalle* (*a.*), en voor deze het water zelve de *Eede*.

De kerk is volgens de overlevering door de overstrooming van 1477 vernield, en heeft dus nooit voor de eeredienst der Hervormden gediend. Er is lang een bouwval van aanwezig geweest, waarvan nog een klein stuk (een dikke muur aan een schuurtje) overig is. Zij moet vele goederen bezeten hebben, die men wil dat grootendeels aan de kerk van *Middelburg* in Vlaanderen zijn overgegaan. Trouwens P. Blandelin, Heer van *Middelburg*, heeft ten jare 1458 te *Middelburg* eene nieuwe Parochiekerk opgerigt en al de parochieregten van *Heille* daartoe overgebragt, waar hij ook een kapittel van 6 kanoniken en een gasthuis van *St. Jan* stichtte (Zie *Middelburg*). Dit geschiedde met toestemming van den Bisschop van Doornik Joannes Chevrot, die in 1458 *Heille* met *Middelburg* vereenigde. (*b.*) Dit previlegie is door zijnen opvolger Guilielmus Fillatrius in 1460 goedgekeurd en bekrachtigd. (*c.*) Hierin stemde ook toe de Rector of Pastoor van *Heille* en de Abt van *St. Bavo* te *Gent*, aan wien het vergevingsregt dier kerk toekwam. (*d.*) Dit *Heille* had weleer de voornaamste kerspelkerk, waarin volgens Sanderus (*e.*) twee

(*a.*) Het was voormaals een hoofdleen, welks voorregten in 1794 eerst vernietigd zijn: het wordt ook *Edewalle* of *Eedewallen* geschreven; het kasteel of slot, gelegen tusschen *Eldeschans* en *Heille*, is denkelijk in de 15e eeuw, bij het vloeijen der oude Wester-Eede verdwenen; eene groote hofstede draagt daar ter plaatse, nog den naam. (v. d. Aa, *woord* d. 6, bl. 70.)

(*b.*) Miræus, *Dipl. Belg.* t. 2, pag. 1339.

(*c.*) Miræus, ibid. pag. 1339—1340.

(*d.*) Zie wegens het bedoelde *Kapittel* en het *Gasthuis* mede Miræus, ib. pag. 1340 en 1341—1347. De toenmalige Rector was Judocus van Isenghem.

(*e.*) Sanderus *Fland. Ill.* t. 2, pag. 210.

Digitized by Google

kapellanijen opgerigt werden, ingevolge eenen vergunningsbrief van GREGORIUS XI, te *Aviynon*, in het derde jaar zijner regering geteekend, dat is in 1373, en hieronder behoorde ook *Middelburg*.

Nadat *Heille* onder *Middelburg* was gesteld en hier een kapitel was opgerigt, moesten twee der kapellanen van *Middelburg* wekelijks op zekere dagen in de kerk van *Heile* mis lezen, en aanstonds terugkeeren, om de Koordienst bij te wonen. Zie MIRÆUS t. 2, pag. 1345.

Later gingen de R. Katholijken van *Ileille* naar dit *Middelburg* ter kerk, en werden onder het Fransch bestuur wettig aan die kerk toegevoegd; nu echter dit gedeelte van Zeeland wettiglijk tot het huidige Bisdom van *Breda* is gebragt, zijn zij voor een deel onder *Aardenburg*, voor een deel onder *Sluis*; terwijl ook nog eene gedeelte, tew. het eigenlijke gehucht te *Middelburg* parochiëert.

Oud-Heille, ook wel eens *Zanddijk* genoemd, eene streek gronds in de gemeente van dien naam, is de eigenlijke voormalige parochie *Heille*, en een onderdeel van Bewester-Eede-bezuiden, van welken polder deze streek het Noord-oostelijk deel beslaat. De gem. *Heille*, tot welke deze streek behoort, ontleent er haren naam van.

Onder het artikel *Aardenburg* is in eene *noot* gezegd, dat tot het voormalig Ambacht dier stad *het staats-gedeelte van het Graafschap Middelburg* behoorde, waarom ik het niet ongepast vind, hier eene korte beschrijving van dit *Middelburg* te laten volgen; te meer nog, daar de parochie van *Middelburg*, van — of onder die van *Heille* is gesticht.

Volgens, het algemeen gevoelen heeft *Middelburg* zijn naam verkregen, omdat het in het midden tusschen Damme en Aardenburg gelegen is, zegt MARCHANT, doch ten onregte, wijl het van oudsher een gehucht in het kerspel van *Heille*, benevens de omliggende landerijen, door Graaf GUIJ van Vlaanderen, in 1279, aan de Abdij der reguliere kanonieken van den H. NORBERTUS te *Middelburg* in *Zeeland* geschonken zijnde, den naam van zijne

Digitized by Google

bezitters verkregen en behouden heeft. Deze plaats en de omstreken waren eens der Abdij ontvreemd en de Paus MARTINUS V droeg in Julij 1427 aan den Abt OLAND van *St. Michiel* te *Antwerpen* en aan EDMOND, deken van *St. Donaas* te *Brugge* de zorg op, om dit vervreemde goed terug te bezorgen. Deze uitvoerders der Pauselijke bevelbrieven vergunden wederom, dat de plaats c. a. verkocht werd; — en in 1433 deed de Abt NICOLAAS daarvan, alsook van de landerijen van *Aartrijk* afstand ten behoeve van KOLARD DE FEVER (LE FÈVRE), een burger van *Brugge*, echtgenoot van MARGARETA BLANDELIN, eene zuster van PIETER BLANDELIN, aan wien LE FÈVRE in 1444 (of 1446) dit goed overdroeg. De hertog FILIPS beval aan den Baljuw en de leenmannen van den Burg van Brugge, verscheidene mindere leenen te verkoopen, om een voornaam leen, onder den naam van *Middelburg* op te rigten, en zulks ten gunste van den Ridder PIETER BLANDELIN zijnen geheimraad en Penningmeester, aan wien deze stad hare opkomst verschuldigd is, wijl hij, al wat in zijn vermogen was, toebragt om haar in eenen bloeijenden staat te stellen en te versieren. In 1447 verkreeg hij het regt van de Jagt en visscherij door het geheel eiland van *Cadzand*, en voegde, met toestemming van den Prins, aan zijne Heerlijkheid het Ambtmanschap van *Rodenburg*. Van denzelfden verwierf hij het voorregt van eene jaarmarkt van drie dagen te houden, en de magtiging om de plaats met muren en poorten te omringen, mitsgaders om een geregtshof van een Baljuw en 9 schepenen aan te stellen.

In 1448 werd dáár, met bestemming van die van Brugge, een fraai Kasteel gebouwd, en in 1456 eene vaart gegraven, om het water van de *Lieve*, dat voorbij vloeide, buiten de grachten van het Kasteel te houden. Met toestemming van den Bisschop van *Doornik* en JUDOCUS VAN ISEGHEM, pastoor van *Heille*, werd den 18 Augustus 1458, de zielzorg van dit dorp en *Middelburg* aan de nieuw gebouwde kerk toegevoegd, en — in 1470 een *kapittel* van kanoniken, en vervolgens een *Gasthuis* van *St. Jan* opgerigt

Digitized by Google

als boven gezegd is. De Bisschop legde ook den grond van het klooster der *Clarissen* van den 1en regel aldaar, dat in 1515 voltooid en met aflaten begiftigd werd, welks nonnen naderhand, door den drang der omstandigheden gedwongen, naar *Iperen* zijn vertrokken.

Middelburg was voortijds slechts een pachthoef van 200 morgen gelegen onder het dorp *Heille*, daarna een gehucht, later een dorp en eindelijk tot een stadje aangelegd; het nam toe in gebouwen, voorspoed en welvaart, doordien de ingezetenen niet alleen in *Vlaanderen*, maar ook, blijkens een openen brief van Koning EDUARD, in het elfde jaar zijner regering verleend, in geheel *Engeland* vrijelijk handel mogten drijven.

De Heer P. BLANDELIN stierf in 1472, zonder afstammelingen na te laten; hij werd te *Middelburg*, in de kerk, vóór het groot altaar, onder eene fraaije graftombe begraven. Hij liet het vruchtgebruik aan MARGARETA zijne gemalin, en de erfenis aan JAN VAN BAANST, ridder van St. Joris, en aan JUDOCUS VAN VORSSEMAER (VOSMEER); doch zij bleven niet lang meester daarvan; vermits de hertog KAREL *de stoute* deze erfenis den 22 Junij 1476, aan zijnen kanselier GUILIELMUS HUGONET, Heer van *Saillant*, verkocht, en het vruchtgebruik in 1477. De stad kreeg nieuwe voorregten; dan eenige jaren daarna werd zij door de vijandige Bruggenaars overrompeld, verwoest en van hare muren beroofd.

De zoon van den Heer van *Saillant* was in 1500 eigenaar van deze Heerlijkheid. Na zijn overlijden bragt zijne zuster CLAUDIA deze ten huwelijk aan MARTINUS VAN HAMES, Heer van *Betencourt*. Daarna verviel zij aan PHILIPPUS Heer van *Oignies*, vervolgens aan RICHARD VAN MERODE, vrijheer van *Frentz*, hofmeester van den Prins. Onder dezen scheen de stad weer tot haren vorigen luister te zullen komen, daar hij op alle middelen bedacht was, om de Kerk, het Klooster, het Gasthuis, het Kasteel en andere voorname gebouwen en de vestingwerken welke door de laatste oorlogen niet weinig geleden hadden, te

Digitized by Google

herstellen, zijnde tevens de godsdienst aldaar weder op den ouden voet gebragt, de wetten van 1471 vernieuwd, de genootschappen der gilden weêr ingevoerd, welke weleer door hunne dapperheid hadden uitgemunt; de stad scheen eene geheel andere gedaante te zullen krijgen. (*a.*)

Hier valt nog op te merken, dat de Heerlijkheid van *Middelburg* in 1617, onder PHILIPPUS VAN MERODE, tot een Graafschap verheven is, door het huwelijk van MARGARETA ISABELLA met PHILIPPUS LAMORALD VILAIN *van Gend*, Graaf van *Isenghien*, ridder van het *Gulde-Vlies*. Nu ruim eene eeuw geleden, bezat de Prins van *Isenghien* dit Graafschap nog als een leen, en was er toen nog eene regtbank, terwijl hij de hooge, middelbare en lage jurisdictie bezat.

In de nabijheid was eertijds mede gelegen de Abdij der reguliere kanoniken, genaamd *Soetendaal*, (*b.*) welke in 1215 opgerigt was; door de oorlogen in 1578 verwoest, is zij nooit meer hersteld. In het jaar 1584, wanneer de stad *Brugge* met den koning verzoend was, heeft men de goederen derzelver aan de Paters der Societeit van Jesus toegekend (*c.*) op gezag van Paus GREGORIUS XIII, met den last van de drie laatste kanoniken te onderhouden. (Zie MIRÆUS op Diplom. t. 3.)

De kerk van *Middelburg*, eertijds aan de H. H. Apostelen PETRUS en PAULUS toegewijd, was tot eene kollegiale kerk verheven, zoo als bereids gezegd is; zij werd over eene eeuw; en lang daarna, door eenen Pastoor uit het Bisdom van *Brugge* bediend, waaronder zij ressorteerde: thans is zij onder het Bisdom

(*a.*) SANDERUS *Verh. Vlaand.* deel 1, bl. 200.

(*b.*) Of met eene *Z Zoetendaal.* — *Het schouwburg der Nederl.* d. 3, bl. 102, zegt, dat »bij deze stad is geweest eene schoone Abdij van *Kanonikessen regulier* »van het order van den H. AUGUSTINUS, genaemd *Zoetendaal*, dewelke opgebouwt »is in 't jaar 1215, door de Religieusen der Abdij van *Eechoute* te *Brugge*." (Ik laat dit voor zijne rekening: het is eene vergissing.

(*c.*) C. SMET *h. en roemw. personen* d. 2, bl. 516, en SANDERUS *Flandr. Illust.* t. 2, pag. 248.

Digitized by Google

van Gend. De weinige gereformeerden, die zich dàar en in het gansche Graafschap bevonden, gingen ter kerke in het nabij gelegene *Eede*.

HAVEKENSWERVE.

Havekenswerve of *Havekinswerve* komt voor onder de dorpen, welke door den vloed van 17 September 1477 verdronken. Het was een dorp en eene kerkparochie: het lag omtrent een half uur van *Sluis*. De weg naar dit plaatsje liep door de *Oostpoort*, hare parochie strekte zich tot tegen, en tot zelfs binnen de stad uit, zoodat, hoe vreemd het ook klinken moge, den Pastoor van *Havekenswerve* de geestelijke jurisdictie over de *Oostkeure* toekwam, die nogtans binnen den omvang der stad *Sluis* lag. (*a*.)

Het dorp met de *Moere*, lag aan de *Eede* tusschen *Aardenburg* en *Slippendamme*. Men vindt melding gemaakt van Christiaan Huus, laatsten Pastoor van *Havekenswerve*, van wien in het jaar 1572 Josephus de Vos, Pastoor van *O. L. Vrouwe-kerk* te *Sluis* en Vincentius de Backere, Pastoor te *Middelburg*, weleer Deken, eene attestatie verleenden; hij was 15 jaren of daaromtrent pastoor aldaar, en bleef zijnen parochianen getrouwelijk bij, tot nu onlangs, dat hij gedwongen is geworden die parochie te verlaten, mits die van *Vlissingen* en »hunne adherenten of de

(*a*.) Gualbertus, Bisschop van »*Doornik*, geeft te kennen.... dat de priesters »der groote kerk van *Rodenburg*, aangezien hunne parochie te groot en uitgebreid »is, om...., met den priester der Kapel van *Henekingswerve*.... in der voege over»een gekomen zijn, dat deze hun in de geestelijke dienst zou bijstaan, en wel vijf»maal in het jaar, teweten op Kerstdag, Paschen, Sinxen, Allerheiligen en Aller»zielen, mitsgaders in de lijkdiensten, in het trouwen, kraamvrouwen inleiden, »doopen, — twee derden voor zijne kapel van de offergiften zou hebben, en het »derde deel voor de priesters der groote kerk zou afstaan. —

»Als daarenboven iemand van de parochianen zou verkiezen begraven te worden »in de groote kerk, dat de priester der kapel zich daartegen niet mogt verzetten. »A°. 1169." (Van Lokeren, *Histoire*... pag. 201.)

Digitized by Google

„watergeuzen zich dagelijks daar of daaromtrent ophielden. (*a.*)" Het is niet te verwonderen, dat Pastoor HUUS, hoogstwaarschijnlijk een *Sluizenaar* van geboorte, zijne parochie verliet en zich binnen *Sluis* vestigde waar hij nog zijn verblijf hield, toen ook daar de hervorming uitbrak. (*b.*)

HEINKENSWERVE.

Voormalig dorp, onder *Heille*, bij de *draaibrug* aan den mond der Aardenburger-haven. In de Akteboeken van *Sluis* vindt men dat den 6 Nov. 1579, *„op begeerte der inwoners van* HEINKENS-„WERVE besloten werd, om te zorgen, dat het Evangelie dààr gepredikt werde." Het bestond toen en ook in 1586 nog, doch is denkelijk in 1587 door de zee verzwolgen. Men toont nog de plaats van het kerkhof aan, kenbaar aan de gevondene lijken, en ook den molenberg. (*c.*)

COXIJDE.

Coxijde was eertijds eene Heerlijkheid of een Leen, — een dorp, dat met de overige gronden, bij den vloed van 17 Sept. 1477, overstroomd werd en zich later nooit ten volle herstelde; terwijl het bij den watervloed van 1 en 2 November 1570 weder geheel door de golven bedekt werd. Volgens sommigen zou het sedert altijd blank zijn gebleven: dat *Coxijde* echter nog later bestaan heeft, blijkt uit de *Acteboeken* van *Sluis*, waar den 24

(*a.*) Die watergeuzen hadden het voornamelijk op Pastoors gemund. In het Brugsche Vrije alleen vingen zij een twintigtal Pastoors en Priesters, volgens DE JONGHE, in zijne *„Gentsche geschiedenis."* Ik laat dit voor zijne Rekening.

(*b.*) *Register der passeringen der stad Sluis* over 1570, 1572—1579. *Bijdragen* alsvoren d. 3, bl. 301—302 en 104—106.

(*c.*) V. D. AA, *woord*, d. 5, bl. 354. Het was in 1477 door het zeewater verzwolgen; het had zich later als dorp hersteld; doch naderhand verzoop het weêr.

Digitized by Google

Januarij 1580 geklaagd en gehandeld werd, over eenen *Monnik*, die, in strijd met de bepaling in den Religionsvrede, te *Coxij* predikte. Het is dus denkelijk in het jaar 1587 geheel verdwenen. De naam van dit dorp werd zeer verschillend geschreven, als *Coxijde*, *Coxide*, *Coxij*, *Coxije*, *Coxie*: ook is *Coxijde* en *Bengaerskerke*, *Benjaerskerke*, *Baiejaerskerke* of *Bengemskerke* hetzelfde dorp (*a.*) Beide namen werden onverschillig gebruikt; schoon men wil, dat het eigenlijke dorp eigenlijk den *eersten* en de kerk den *tweeden* naam droeg. — *Bin-* of *Bengaertskerke* was mede een hoofdleen, begiftigd met achterleenen, en het regt van vogelarij, visscherij, ammanie, enz. — *Coxij* was ook een kasteel of sterkte tusschen *Sluis* en *Oostburg*, gelijk er mede een kasteel *Bingaertskerke* heeft bestaan.

Tegenwoordig is de zuidwestelijke punt van den Lodijkpolder onder den naam van *Coxie* bekend, en bestaat ook nog aldaar eene boerehofstede met een paar huisjes onder dien naam.

In het begin der 16e eeuw waren *Coxijde* en *Slependamme* nog twee fraaije plaatsen, waar 's Graven tol op de koopwaren, die door het Zwin kwamen, geheven werd. (*b.*) De parochie van *Coxijde* was oud: men vindt, dat de *L. Vr. Kerk* van *Sluis*, in 1392 of kort tevoren bij den pape van *Coxide* vervochten was, dat is: door den pastoor, bij een gevecht, ontwijd was. Zie Art. *Sluis*; en in 1580 was er nog een dienstdoende monnik, priester of Pastoor, als straks gezegd is. Deze parochie werd ook wel eens *St. Catharina* geheeten, waaruit vermoedelijk af te leiden is, dat de kerk aan de H. Catharina was toegewijd.

Helias de Coxijde of *Elias van Coxijde* verdient vermeld te worden om zijne vermaardheid; hij werd monnik, eerst Prior en in 1189 negende Abt van *Duinen* te *Brugge*. Hij was tevens

(*a en b.*) *Bijdragen* alsvoren, d. 1, bl. 225—227. Zie ook: *Inventaires des archives du Roiyaume, par* M. Gachard, t. 1, p. 218. — Schoon het hoofdleen of het leengoed zelf verdronken was bleven de niet verdronkene achterleenen en de voorregten tot 1794 gehandhaafd. V. d. Aa, *woord*, d. 3, bl. 115.

Digitized by Google

raadsheer des Konings van *Engeland*, die hem in 1191 de tienden van het eiland *Schepeij*, tegelijk met de kerk van *Eistkirche* bezorgde, welke goederen die van *Duinen* genoten hebben tot aan de fatale scheuring van HENDRIK VIII, stellende dààr steeds een Vicaris of Prior. ELIAS overleed in het jaar 1203, en wordt onder de heiligen der orde van *Cistercie*, onder de 7 Abten van *Duinen* gerekend. (SANDERUS *Fland. ill.* t. 2, pag. 96 en 98.)

SCHUTHEEM.

Dit dorp lag, waar later de parochie *Coxijde* zich uitstrekte, nabij de sluis van laatst gemeld dorp. In 1284 bestond het nog; maar op het einde der 15e eeuw was het den Aardenburgschen Klerk, bij name onbekend, ofschoon de kerk aldaar land bezat. Een der geduchte watervloeden tusschen 1300 en 1500, heeft ongetwijfeld bestaan en naam uitgewischt.

SLIJPENDAMME.

Slependamme, *Slippendamme*, *Slependam*, *Sloepdamme*, *Slijpendam*, waren benamingen derzelfde plaats, en geven te kennen *Dam* of *Dijk van slijpe*. — De haven van *Aardenburg* in 1243, om de verzanding van het vaarwater gegraven, liep van daar tot aan *Slippendam* of *Zeedam*, iets noordelijker dan de tegenwoordige zoogenaamde *Draaibrug*. (Zie *St. Anna-ter-Muiden.. door Ds.* JANSSEN. bl. 3. Dus lag dààr volgens hem *Slippendam*.
Slijpe was een oud dorp, waarvan geen spoor meer overig is. Het bestond nog in het begin der 16e eeuw, als bereids gezegd is. De Kommanderij der *Maltezer* orde, te *Brugge* gevestigd, noemde zich *Kommanderij van Slijpe*. MIRÆUS (*Dipl.* t. 4, pag. 257) deelt drie Acten mede, waarbij GUIJ VAN DAMPIERRE, Graaf *vau Vlaanderen*, aan de Tempelridders eenige partijen gronds verkoopt, gelegen bij *Slijpe, «sour le mour d'Aardenburg.*" Deze

Digitized by Google

acten zijn van 1282, 1285 en 1289. *Slijpe* lag eertijds tusschen *Aardenburg* en *Sluis*, niet ver van *Coxijde*, (*a.*) beide aan den zeeboezem. Men vindt ook melding gemaakt van het *Mannepad.* (*b.*) Het liep naar *Coxie*, en lag buiten de westpoort van *Aardenburg.* Aan de Noordzijde er van stond weleer de *Sint Joris-kapel.*

In de omstreken van *Sluis* alléén lagen eertijds *Slijpe, Slependamme Havekenswerve, Meeushoeke, Cruce, Coolstrate, O. L. Vrouwe-bij-de-Sluis, Brugheers* en *Trabede*, van welke plaatsen menige bladzijde der oude gedenkstukken getuigt; doch die van het wereldrond zijn weggevaagd. Groot moet de welvaart en de bloei dezer oorden zijn geweest, waar zoovele dorpen en gehuchten als het ware elkander verdrongen.

Onze-Lieve-Vrouwe-te-Sluis of *bij-de-Sluis*, eertijds een dorp, dat bij den watervloed van 17 Sept. 1477 verdronken is.

Brugheers, *Brungheers* of *Brunghers*, een over oud gehucht, kwam door de overeenkomst omtrent de overgifte der Oost- en Zuidkeuren, onder het bestuur van *Sluis.* Het lag buiten de Westpoort, men vond er verscheidene huizen en herbergen; tevens was er eene „schepinge" (een eigen bestuur). Aan zijne grijsheid hing zijn leven; want toen in 1395, als veiligheidsmaatregel, bij de versterking der stad, de huizen binnen eenen afstand van 200 roeden van muur en wal liggende, moesten nedergeworpen of afgebroken worden, bleven die van het grijze *Brunghers* daarvan verschoond; mits men aldaar geene taverne meer houden zoude, noch huizen bijbouwen; wat dan ook het verval of de vernietiging van dit plaatsje ten gevolge zal gehad hebben.

Trabede, een voormalig dorp, in 1477 geheel verdronken en later niet weder beverscht, schijnt in de nabijheid der stad *Sluis* te hebben gelegen. —

(*a.*) Zie de *„Recherches hist. sur les voies d'ecoulement à l'occasion du projet de loi relatif à la construction du canal de Selzaete á la mer du Nord, par l'abbé* J. O. Andries, *chanoine, membre de la Chambre des Représentants.* (Bruges. 1838) pag. 12. —

(*b.*) Misschien een gehucht, — misschien beteekent dit eenvoudig een *voetpad.*

Digitized by Google

Onze-Lieve-Vrouw-benoorden, insgelijks een dorp (beide met eene kerk) verdween mede in hetzelfde jaar, en kwam niet meer boven. Het lag $^1/_2$ uur Noordwest van Aardenburg. Zie boven Art. *Heille*.

STOPPELDIJK, D. H.

Stoppeldijk, voorheen *Stoupedick*, zou thans meer eigenlijk *Sint-Paulus* of *sir-Pauli* mogen heeten, naar de hoofdplaats der gemeente en ter onderscheiding van *Boschkapelle*, geheel in den Stoppeldijkschen polder gelegen, die in den jare 1551 vloeide en in 1644 en '45 weer herdijkt is. De gemeente grenst Noord aan de gem. *Hengstdijk*, — Oost aan *Hontenisse*, — Zuid aan *St. Jansteen*, — West aan *Boschkapelle*; zij bevat het dorp *Paulus-polder*, het gehucht *Rapenburg* en de buurten *Campen*, *Luntershoek*, *Magaret*, en den *Patrijzenhoek*, benevens eenige polders, als: *groot-* en *klein Cambron*, enz.

De hervormde leer moet hier reeds vroeg, ja in de 16e eeuw zijn verkondigd; althans vindt men Hermanus Strange als eersten predikant te *Hengstdijk*, gecombineerd met *Stoppeldijk* in 1579, en in 1583, toen het land weder onder *Spanje* kwam, is die verkondiging moeten worden gestaakt; het blijkt niet, wanneer in de volgende eeuw die prediking andermaal begonnen is, — eerst op het jaar 1653 vindt men Melchior Clock als predikant vermeld. Intusschen is de R. K. Kerk door de Hervormden ingenomen geweest en eerst in 1799 aan de Katholijken teruggegeven. (*a*.)

(*a*.) Waarschijnlijk in 1801, zegt de huidige pastoor is de kerk wederom in handen der Katholieken overgegaan (ten minste vind ik zegt hij, in het Doopregister geen vroegeren pastoor vermeld.) Zou zij niet in 1799 overgegaan zijn, en eerst in 1801 de eerste pastoor benoemd zijn? Men leest in de *Ann. Eccles. de*

Digitized by Google

Het dorp *Paulus-polder* of *sir-Paulus-Polder*, ook wel *Pauli-polder* of enkel *sir-Pauli*, en mede wel eens onder den naam van *Paulus-dijk* voorkomende en oudtijs *Betsade* genoemd, ligt $1^1/_2$ uur Noord van *Hulst* onder de gemeente *Stoppeldijk*.

Thans zijn de inwoners, op 7 na, allen R. Katholijk en behooren tot de parochie van *Stoppeldijk*, waar mede slechts ongeveer 20 protestanten zijn. De kerk der parochie stond op het dorp *Paulus-polder*, en was aan den H. Gerulphus toegewijd. Het was een zeer oud gebouw; ik vind haar vóór de reformatie onder de kerken van het Dekenaat van *Hulst* in 1561; zij werd in 1817 van een orgel voorzien, ten geschenke gegeven door den destijds aldaar dienstdoenden Pastoor. Tegen deze kerk stond een zware toren, welke sedert onheugelijke tijden aan de westzijde overhing.

Van af 1801 tot 1861 was de kerk te *Paulus-polder* de parochiekerk; doch om den verren afstand van de meeste parochianen, die meer nabij andere parochiën wonen, en om de bekrompenheid der oude kerk, heeft men met toestemming van den Doorl. Hoogw. Kerkvoogd, de kerk en pastorie dààr gesloopt en eene nieuwe kerk en pastorie gebouwd op het gehucht *Rapenburg*, een half uur van de vorige plaats verwijderd. In deze nieuwgebouwde kerk is de eerste H. Dienst verrigt in de maand Februarij '61. De kerk stond nu meer in het centrum der parochie en het gevolg hiervan is geweest, dat het getal geloovigen, die in hunne eigene kerk de H. Diensten konden bijwonen, merkelijk is toegenomen. Nog weinige jaren was deze kerk gebouwd, toen zij reeds den 23 Dec. 1869 door den brand totaal in de asch werd gelegd; — alleen het muurwerk is blijven staan; ook de H. vaten en het grootste gedeelte van den inboedel is gered. De

l'archevêché de Malines" (1860) pag. 121: Egidius Geerts, oud 42 jaren, geboren te *Kieldrecht*, onderpastoor te *Lokeren*, in echtenis genomen te Gend den 11 Nov. 1798, ten gevolge van het Concordaat in 1801 Pastoor benoemd van *Stoppeldijk*.

Digitized by Google

oorzaak van den brand moet toegeschreven worden aan onvoorzigtigheid; men had namelijk vuur geplaatst in het orgel, dat, door het aanhoudend vochtig weder, niet meer kon bespeeld worden. De vlammen hebben zich eerst aan het orgel medegedeeld, vervolgens aan het plafond en van daar aan het dak, waardoor bij gebrek van brandspuiten, binnen drie uren tijds geheel het kerkgebouw en de toren een prooi der vlammen waren.

Juist achter de pastorie stond een graanschuur, toebehoorende aan JOANNES FRANCISCUS SERRARENS, en deze werd op de eerste aanvraag welwillend door hem afgestaan, om voorloopig tot kerk te dienen. Aanstonds waren allen aan het werk om het graan uit de schuur te brengen en dezelve te reinigen en zooveel mogelijk tot de godsdienstoefeningen in te rigten; en reeds acht dagen na den nootlottigen brand, werd de schuur door den toenmaligen pastoor, met permissie van Mgr. den Bisschop, ingezegend, en seffens werd de H. Dienst daarin verrigt.

Aangezien het verbrande kerkgebouw te klein was in verhouding van het getal zielen, zoo werd aanstonds besloten de steenen muren van den toren tot op den grond af te breken en de vorige kerk aan de oostzijde met 7 meters lengte te vergrooten, hetgeen dan ook door den Bisschop werd goedgekeurd. In het jaar 1870 den 3 Junij is de herbouwing der kerk met den toren aanbesteed, den 25 Julij werd het metselwerk begonnen en den 19 Nov. van hetzelfde jaar was de kerk reeds zooverre voltrokken, dat de goddelijke Dienst er betamelijk in verrigt kon worden. Het nieuwe gedeelte is door den pastoor, daartoe gemagtigd, gebenedi-ceerd. De nieuwe kerk is een prachtig gothisch gebouwd, onder de leiding van den bekenden Architect P. SOFFERS opgetrokken en overtreft in alle opzigten de vorige kerk. Men heeft er drie altaren in: een *hoog-altaar*, — een zij-altaar, toegewijd aan de H. MAAGD MARIA en — een aan den H. ANTONIUS, Abt.

De begraafplaats is een eigendom van de kerk en door den Zeer Eerw. Deken van Hulst gewijd.

Hier bestaan de volgende Broederschappen, 1° het *Aartsbroe-*

Digitized by Google

derschap van de H. Familie; — 2°. *de Congregatie van O. L. V. Onbevlekte Ontvangenis*, — 3°. het genootschap van de Kindsheid; — 4°. het *Broederschap van den H. Rezenkrans*, — alle opgerigt door den tegenwoordigen pastoor C. VAN RAAK het 1e en 2e opgerigt in '72, — het 3e en 4e in '76. Verder bestaan er nog het *Broederschap van de gedurige Aanbidding* en *die van den St. Pieterspenning*.

In de gemeente *Stoppeldijk* vindt men onder anderen de polders *Groot-* en *Klein-Cambron*, en deze zijn merkwaardig om de geschiedenis. — Vóór de algemeene inundatie op last van Prins MAURITS, ten jare 1586, was de *Groote-Cambron-polder*, bekend onder den naam van *Hof- en Vergeldpolder*, en behoorde in eigendom aan de Abdij van *Cambron* in *Henegouwen*, waarvan hij nog zijnen naam ontleend. Destijds bestond er in dien *Hofpolder* een Huis of versterkt klooster, afhankelijk van evengemelde Abdij, die toenmaals in deze landen aanzienlijke goederen moet hebben bezeten, zooals blijkt uit eenen giftbrief van den 5 April 1269 en eenen van 1287; welke goederen gelegen waren in de toen bekende polders: den *Oudehaanpolder*, anders genaamd *Alexanderspolder*, — den *Schaarlaken-* of *Kasteelpolder*, — den *Nieuwenpolder* den *Ouden-* en *Nieuwen-Havikpolder*, — den *Streepepolder* en den *Weelden-* of *St. Jans-Weeldenpolder*, (*a.*) alsmede eenige gronden uit partikuliere giften en eenige bunderen woestenij in de plaats, *Dorpe* genaamd, mitsgaders vele dijken en barmen, enz.

Al deze bezittingen heeft de Gravin MARGARETA VAN VLAANDEREN bevestigd en er eenige gegeven in gemeld jaar 1269, terwijl zij zegt, dat wijle hare zuster JOANNA Gravin *van Vl.* aan deze Abdij zeer vele giften had gedaan. De graaf GUIDO,

(*a.*) De *Groot-Cambronpolder* is bedijkt in 1707, is weinig tijds daarna weder doorgebroken, en herdijkt in 1715; hij behoort thans aan verschillende eigenaars. — *Klein-Cambron*, welke mede zijnen naam ontleend van den eigenaar bij de bedijking, zijnde geweest dezelfde Abdij van *Cambron*, is herdijkt ten jare 1770.

Digitized by Google

zoon van MARGARETA, keurde al die giften en de bevestiging derzelve goed, en nam het klooster onder zijne bescherming (*a.*) Deze Abdij had hier eene afdeeling onder den naam van *Priorij van Stoupedick* of *Stoppeldijk*, die bewoond werd door vele Religieusen met eenige leke-broeders, die zelven hunne eigene landen bebouwden. (*b.*) Zij zijn tijdens de beroerten verjaagd en hunne goederen aangeslagen.

PASTOORS *van* STOPPELDIJK.

1801. B. SNOEK, was de eerste pastoor in 1801, en bleef tot 1803.

1803. E. J. GEERTS was pastoor van 1803 tot *a*19.

1819. L. J. VAN DEN HENDE, pastoor van 1819 tot *a*33.

1833. WILHELMUS SOETECOUW, pastoor van 1833 tot *a*34.

1834. WALTERUS ZAAD, geboren te *Harmelen* den 21 Maart 1796, werd pastoor in het jaar 1834, en eervol ontslagen den 16 Junij *a*56.

1856. JACOBUS JOANNES MOL, geboren te *Gilze* den 1 Aug. *a*21, werd pastoor den 24 Junij *a*56, en van hier pastoor te *Dorst* den 9 Mei *a*67.

1867. CORNELIUS VAN RAAK, te *Prinsenhage* geboren den 24 Oct. *a*30, werd pastoor den 9 Mei *a*67.

(*a.*) Deze Abdij van *Cambron*, drie mijlen van *Bergen in Henegouwen*, is begonnen in het jaar 1148. De H. BERNARDUS benoemde er tot eersten Abt den monnik FASTREDUS of FASTRADUS, een' edelman van Henegouwen, die het bestuur loffelijk waarnam, en daarna derde Abt van Clairvoux en sesde Abt van Cistercië werd. (C. SMET *H. en roemw. p.* t. 2, bl. 177.) ANSELMUS DE PERONA een adellijk geestelijke, gaf al zijn allodiaal goed in *Camberon*, aan die Abdij, en BALDUINUS, Graaf *van Henegouwen* gaf zijne goedkeuring aan deze stichting ten jare 1156. (MIRÆUS *Dipl.* t. 2, pag. 1173); Paus ALEXANDER bevestigde alle hare bezittingen in 1172. (MIRÆUS ib. pag. 1176.)

(*b.*) MIRÆUS *Dipl.* t. 3, pag. 603. De *Prior* werd door den Abt van Cambron aangesteld.

Digitized by Google

KAPELLANEN *van* STOPPELDIJK.

1850. ANTONIUS VAN MECHELEN, geboren te *Gastel* den 15 April *'25*, werd kapellaan den 4 Maart *'50*, kapellaan benoemd te *Gr. Zundert* den 17 Maart *'52*.

1852. HENRICUS WALTERUS DAVERVELDT, geboren te *Bergen-op-Zoom* den 18 Maart *'27*, werd kapellaan den 29 Maart *'52*, en 2de kapellaan te *Dongen* den 23 November *'52*.

1852. HENRICUS THOMAS ANT. VERDUIJN, geboren te *Bergen o. Z.* den 21 Dec. *'27*, werd kap. den 29 Maart *'52* en kap. te Kruisland den 30 Junij *'54*.

1854. JUDOCUS VAN DER MEIJDEN, te *Hulst* geboren den 31 Aug. *'28*, werd kapellaan den 30 Junij *'54*, en kap. te *Koewacht* den 24 Nov. *'57*.

1857. ADRIANUS ROELS, geboren te *Etten* den 25 Oct. *'27*, werd kapellaan den 24 Nov. *'57*, en kap. te *Hout* den 3 Maart *'60*.

1864. WALTERUS LAMBREGTS, geboren te *Terheiden* den 6 Febr. *'36*, werd kapellaan 12 Aug. *'64* en 2e kap. te *Etten* den 24 Nov. *'68*.

1868. JOANNES IGNATIUS FRANSEN, geb. te *Oosterhout* den 31 Julij *'43*, werd kap. den 24 Nov. *'68*, en kap. te *Lepelstraat* den 30 Sept. *'71*.

1871. FRANCISCUS VAN EEKELEN, geboren te *Etten* den 28 Julij *'46*, werd kapellaan den 30 Sept. *'71*, en assistent te *Hengstdijk* den 5 Aug. *'72*.

1872. LAURENTIUS CLAASSEN, te *Oosterhout* geb. den 5 Febr. *'46*, werd kapellaan den 5 Aug. *'72*, en kap. te *Boschkapelle* den 21 Junij *'73*.

1873. JOSEPHUS LOOIJEN, geboren te *Steenbergen* den 10 Jan. *'45*, werd kapellaan den 21 Junij *'73*, en rector bij de Religieusen te Bergen o. Z. den 31 Dec. *'74*; hij is overleden te *Nieuw-Vosmeer*.

1874. CORNELIUS ARNOLD. ADR. DE LEEUW, geb. te *Breda*, den 6 Mei *'49*, werd kapellaan den 31 Dec. *'74*.

Digitized by Google

WESTDORPE, D. H.

Men zoekt *Westdorpe* te vergeefs in de lijst der plaatsen, die onder het Gendsche bisdom (dekenaat *Hulst*) ressorteerden, bij SANDERUS, *Flandr. illustr.*, 1, fol. 161, schoon dáár ook de plaatsen genoemd worden, die tijdens deze opgave reeds niet meer bestonden. Elders spreekt hij er met een enkel woord van: Zoo ook MEIJERUS, GUICCIARDIN, SMALLEGANGE en andere schrijvers melden er òf niets óf slechts één woordje van: Geen wonder, daar het eene onbeduidende plaats was en in ieder geval, ten tijde der genoemde schrijvers, onder de golven bedolven lag. Wij vinden er gewag van gemaakt in 1518, in het *neerste bouck der ordonnantiën, statuten, edicten en placcaerten*" — *van Vlaand.* — Gend, 1639, op fol. 555, op het zoogenaamde *Transport van Vlaand.* — Dààr wordt *Westdorpe* onder het Axeler-ambacht geteld, en het minste van alle plaatsen geschat, zeer zeker om zijne onaanzienlijkheid, alstoen wel grootendeels overstroomd. — *Westdorpe* was weleer eene hooge en vrije heerlijkheid, hebbende hoog, middelbaar en laag regtsgebied, gelegen in *Staats-Vlaanderen* bij en aan het *Sas van Gend.* Deze Heerlijkheid is ten jare 1404, — zoo leest men — (*a.*) voor het grootste gedeelte

(*a.*) Het is mogelijk, dat *Westdorpe* in 1404 is ondergevloeid. Dit geeft DRESSELHUIS, *Oud-Zeeland*, bl. 84 ook te kennen; dan hij spreekt ook van overstroomingen, in dezelfde streken in de jaren 1440 en 1484; dus kan de berigtgever zich hier welligt vergist hebben. Immers bekend is de vloed van 22 Januarij 1440, waardoor de *Braakman* en *Bolixate* of het zoogenaamde kanaal vóór *Axel* ontstaan is en waardoor verscheidene dorpen in den omtrek en zeker ook wel de grond van *Westdorpe* zelf, verzwolgen zijn. Zie HUNNIUS *Zeeuwsche buise*, bl. 329; SCHARP, *Gesch. en Cost. van Axel*, I, bl. 183; VAN DER AA, *Aardr. woord.*, Art. BRAAKMAN. Ook in 1484 of 1483 had hier een groote watervloed plaats; en misschien moet aan dezen vloed de geheele ondergang van *Westdorpe* worden toegeschreven; trouwens in het octrooi van bedijking in 1616 wordt gezegd, dat het toen sedert 130 jaren was geïnundeerd geweest.

Digitized by Google

overstroomd geworden. Het mindere deel, dat zich uitstrekt ten zuiden van den *Graaf-Jans-* of gemeenen *Landsdijk*, is in 1586 bij de verovering van *Axel* op *Spanje* voor onzen staat, tot behoud dier verovering doorgestoken. Maar hiervan zijn voorts bij gedeelten eenige polders ingedijkt. Daar in een groot tijdverloop van ongeveer twee eeuwen, de grondeigenaars onbekend geworden waren, ontving het Kapittel van Kanoniken der *Lieve-Vrouwekerk* te *Antwerpen* het middelste deel van *Westdorpe*, dat ten noorden van Graaf-Jans-dijk ligt, ten geschenke van den Aartshertog ALBERTUS en zijne gemalin ISABELLA, die toen nog over deze streek het gebied voerden. *Axel* had den 4 Julij 1612 van de Staten-generaal octrooi verkregen tot bedijking zijner oude jurisdictie, die grootendeels met de zee gelijk lag, en had vlijtige handen aan het werk geslagen; geen wonder, dat ook de Antwerpsche Kanoniken van den vredenstijd, door het twaalfjarig bestand, gebruik maakten, gelijk zij deden, door in 1617 werkelijk te bedijken de Schorren van *Westdorpe*, gelegen tusschen den mond van het *Sas van Gend* en de doorsnijding van *Buxgate* (*Bolixate*), strekkende van den ouden Landsdijk tot aan de hondskreke en haven van genoemd *Sas*. De Kanoniken verkregen daarbij vele voorregten, en oefenden er zooveel als een heerlijk regt. (*a*)

Dit *heerlijk* regt ging ten jare 1626 over op FRANCOIS DINGHENS, koordeken van de kathedrale kerk van *Antwerpen*. Dit blijkt uit eene oorkonde, van wege den Spaanschen Koning, den 5 Augustus van gemeld jaar te Brussel in 't Fransch gegeven.

Dit stuk zegt, dat de „Kanonik FRANCISCO D'INGHEN" — aldus wordt hij genoemd — „den polder van *Westdorpe*, met de hooge, middelbare en lage justitie, de jagt, vogelarij en visscherij en alle daarvan afhangende en daarbij behoorende regten, als meestbiedende, had gekocht voor de som van *f* 1200; weshalve door deze letteren namens zijne Majesteit aan allen verkondigd

(*a*.) Dit regt en andere regten en voorregten blijken duidelijk uit de aanvraag en de concessie van bedijking. Zie verder de *Bijdragen* alsvoren, d. 1, bl. 304—306.

Digitized by Google

wordt, dat FRANCISCO D'INGHEN in bezit gesteld is en erkend wordt als Heer van gezegden Polder." (*a.*)

Nà zijn overlijden in 1657, is zijn broeder LEONARDUS FRANC. DINGHENS hem in de heerlijkheid opgevolgd, nà eenige tegenkanting uit den weg geruimd te hebben, te lang om hier in te lassen. Deze graaf LEONARDUS stierf in Februarij 1697, en de heerlijkheid kwam — zegt wederom de *Deductie* — aan zijne éénige dochter MARIA HELENA CLARA DINGHENS, gesproten uit het huwelijk met MARIA ISABELLA BERTHOUT VAN MECHELEN, welke dochter bij haar overlijden in 1724 bij testament aan hare moeder alle goederen vermaakte en wel bijzonder de heerlijkheid van *Westdorpe*, met alles wat er toebehoorde. Later kwamen 2 derde aan JOHAN STRINGNAERS bij verkoop, en ook één derde aan GUILLIAM ALVAREZ, Burgemeester te *Neuzen*. — ALVAREZ was in 1738 bezitter der heerlijkheid geworden. In een verzoekschrift, den Heere ALVAREZ kort daarna door de ingezetenen van *Westdorpe* aangeboden, zien wij o. a., dat zij zijne voorspraak tot *wederopening der Capelle* en van hunne vrije dienst afsmeeken, het zegt, „dat de ingezetenen van *Westdorpe*, allen bestaande uit Roomsch-Katholieken, sedert 1730 beroofd waren van hunne vrije Kerkdienst; — zij dringen er sterk op aan, dat hunne nieuwe Heer bij de Staten-generaal tusschenbeide kome, opdat de reques-

(*a.*) In de *Deductie* van October 1727 leest men nog, dat „hij den 24 Sept. 1646 „nog van het gouvernement verkregen heeft en getransporteerd is de helft der „Schorren, gelegen bij de embouchure van het *Sas van Gend*, strekkende naar „*Assenede* en *Axel* met nog een ander schorre, genaamd het *vogelschorre*, groot „200 gemeten."

De bedoelde *Deductie* zegt, ten aanzien van de uitgestrektheid der heerlijkheid, „dat *Westdorpe* loopt tot aan de St. Bernardspolder en de St. Antonie- en St. „Franciscuspolder, aan het *Sas*, *Axel* en het *vogelschorre*, makende oost en west „eene distantie van één uur, en snijdende in 't noordwaarts wel anderhalf uur gaans." Zij was gelegen aan de oostzijde van *Sas van Gend*, en in 1628 lag het *Sas van Gend* alleen op de westzijde der Gendsche vaart, en *Westdorpe* kwam tegen die vaart en strekte zijne jurisdictie in 1727 uit tot binnen de fortificatiën van *Sas van Gend*.

Digitized by Google

tranten als *van ouds* hunne vrije kerkdienst mogen uitoefenen.... Dat hun verzoek nu of later is ingewilligd, zien wij daaruit, dat de eerste regel van den *zegenwensch* aan ALVAREZ in 1763, spreekt van den *pastoor* van *Westdorpe*. (*a*.) Zie hier beter verklaard, wien de heerlijkheid toekwam en nog toekomt.

De bedoelde *Deductie* leert ons, dat op den 2 Mei 1659, door JUDOCUS HOUBRAKEN en BALTHASAR SWEERTS, kanoniken van het Antwerpsche Kapittel, als curatoren in den boedel van FRANCISCUS DINGHENS, de heerlijkheid van *Westdorpe* c. a., verkocht is aan ANTONIE SEIJS. Den 13 Julij 1678 wordt vrouwe ELIZABETH SEIJS, zijne dochter verleden met deze heerlijkheid, door haar overgegaan op haren man WILLEM LLOID. — In 1691 deed laatstgenoemde afstand van de heerlijkheid ter vermijding van processen, en stelde haar in handen van LEON. F. DINGHENS, broeder van voornoemden koordeken. Bij zijnen dood kwam de heerlijkheid aan zijne dochter MARIA HELENA JOS. DINGHENS in 1698, die één derde aan hare moeder MARIA ISABELLA BERGTHOUT VAN MECHELEN bij testament van 23 Maart 1724 naliet en twee derden aan haren neef JAN VAN DER STRATEN, met welke twee derden JOHAN STRINGNAERS verleden wordt als daartoe gemagtigd bij procuratie van zijne vrouw CHRISTINA VAN DER STRATEN, „aangezien dit leen aan voorn. Jufvr. CHRISTINA was aankomende, als oir feodaal van haren broeder JAN" nu overleden.

In 1737 wordt Jonkheer GUILLIAM ALVAREZ verheven met één derde, hem bij koop aankomende van vrouwe MARIE ISABELLE BERTHOUT VAN MECHELEN, en in 1738 met de twee andere

(*a*.) In dat jaar vierde ALVAREZ een vijf en twintig jarig feest als Heer van *Westdorpe*, en er werd een *Zegenwensch* uitgebragt den 12 Sept. 1763, zoo niet door zijn' zoon althans door eenen zijner bloedverwanten. Dit dicht begint aldus:

Juicht agtb're Magistraet, Pastoor en te gelijk
De gansche schaer van Westdorps vrijheerlijkheid;....

Te weinig poëtisch, om er meer van op te geven. — Was geteekend door P. ALVAREZ, Bailliu.

Digitized by Google

derden bij verkoop van JOHAN STRINGNAERS. Hij stierf ongehuwd den 1 Februarij 1772, en den 30 October van dat jaar wordt zijn broeder PIETER ALVAREZ, „als éénig oir en erfgenaam ab intestato," met de heerlijkheid van *Westdorpe* verheven. Hij overleed den 10 April 1790. Den 17 November daaraanvolgende wordt zijn zoon, mede PIETER ALVAREZ geheeten, vrijheer van *Westdorpe* verklaard. Deze stierf den 8 April 1826; doch hij heeft de vrijheerlijkheid den 1 Augustus 1823 overgedragen aan zijnen schoonzoon Mr. MARINUS GEENE voor de som van *f* 2,000 onder voorwaarde dat deze dit erfgoed niet aan vreemden zou overlaten. Na het overlijden van Mr. M. GEENE in 1832 en zijne huisvrouw S. P. J. ALVAREZ in 1833, verkregen hunne 5 nagelatene kinderen ieder een vijfde deel; doch al spoedig was PIETER ALVAREZ-GEENE in het bezit van 4 vijfdeparten, welke hij den 22 Mei 1849 voor *f* 1,550 verkocht aan S. H. VAN DIGGELEN, Notaris te *Axel*, die den 30 April 1850, bij openbare veiling eigenaar van de geheele heerlijkheid is geworden. (Zie *Bijdragen* alsvoren, d. 3, bl. 66—72.) Doch ongetwijfeld wordt deze heerlijkheid thans niet meer als zoodanig aangemerkt (*a.*) en zijn de vroeger daaraan verbondene heerlijke regten als vervallen te beschouwen. De bezitting bepaald zich bij een weinig gronds en 52 cijnsen.

Het dorp *Westdorpe* (*b.*) ligt 1½ uur zuidwest van *Axel*, — in dezelfde rigting 3½ uur van *Hulst*, — en is deels op, deels beneden den Graaf-Jansdijk gebouwd. Na de reformatie parochiëerden de Katholijken te *Sas-van-Gent* van den tijd dat dàar een geestelijke geduld en de godsdienst uitgeoefend is geworden. In den jare 1796 zijn zij van die van *Sas-van-Gent* afgescheiden en tot eene zelfstandige parochie verheven. Zij verkregen alstoen eene eigene kerk, welke in 1823 merkelijk hersteld is, waartoe

(*a.*) Zie *Bijdragen* alsvoren (1856) bl. 303—316.

(*b.*) Het wordt ook wel *Autri* geheeten naar deszelfs ligging in den *Autri* of *Oostenrijkschen-polder.*

Digitized by Google

uit de algemeene Provinciale begrooting eene subsidie is verleend van ƒ1200; terwijl deze, als betrekkelijk te klein zijnde, in 1841 grootendeels vernieuwd en vergroot is. Het is een gebouw met eenen koepeltoren, en van een orgel voorzien. — Wat verder gebeurd is, is mij niet medegedeeld.

Pastoors *van* Westdorpe.

184.. Antonius F. of J. Janssen was Pastoor, toen Staats-Vlaanderen aan het Vicariaat van Breda is gevoegd; wanneer hij Pastoor werd, vind ik niet: den 30 October 1843 heeft hij zijn ontslag gevraagd uit hoofde van onpasselijkheid en verzwakte memorie; hij kreeg van ons Goevernement een pensioen van ƒ348.

1843. Henricus Oomen geboren te *Teteringen*, werd den 7 Nov. 1843 pastoor en stierf aldaar den 8 Sept. 1846.

1846. Laurentius van Dijk, geboren te *Dongen* den 28 Aug. 1809; hij werd Pastoor den 18 Dec. 1846 en is nog in leven.

Kapellanen.

1864. Ignatius Antonius van Rooij, insgelijks te *Dongen* geboren den 19 April 1839, is als eerste kapellaan benoemd den 12 Aug. '64; hij werd als kapellaan verplaatst naar *Groot-Zundert* den 7 Sept. '68 en wederom naar *Steenbergen* in het jaar 1877.

1868. Marinus Dekkers, geboren te *Etten* den 7 Oct. '32, werd kapellaan den 7 Sept. '68 en als zoodanig naar *Oosterhout* verplaatst den 20 Junij '70; van daar werd hij pastoor te *Fijnaart*.

1870. Jacobus Wilhelmus van Nimme, geboren te *Standaarbuiten* den 28 April '44, is hier kapellaan benoemd den 20 Junij '70 en te *Prinsenhage* '75.

1875. Cornelis Petrus Blommerde, mede te *Standaarbuiten* geboren, werd kapellaan in '75 en in '77 Rector te *Schoondijke*

Digitized by Google

voor tijd en wijl, en onlangs benoemd tot Pastoor dier nieuw-opgerigte parochie.

1876. ADRIANUS HUIJBRECHTS, geboren te *Riel*, werd in *'76* kapellaan.

IJZENDIJKE.

Oud-IJzendijke was reeds in de dagen der Denen bekend, en in eenen brief, door Keizer OTTO, in 984, aan *Utrecht* gegeven, wordt gewag gemaakt van de *villa Isendic, in pago Gasterna, super fluvium Beverna* (de stad IJzendijke, in het Land van Gasterna, aan de rivier Beverna.) (*a.*) Later was *IJzendijke* in het kerkelijke afhankelijk van *Gent*; want reeds in 1046 werd WICHARDUS, Abt van *St. Pieter* aldaar door BOUDEWIJN VAN RIJSSEL bevestigd in het bezit van *„het altaar te Oostburg met de tot hetzelve behoorende kapel te Isendike,"* en — in latere giftbrieven wordt hetzelfde gedurig herhaald.

Het is, met meer andere rondom gelegene plaatsen, in den ontzettenden watervloed van 16 November 1377 bezweken. Eerst op een octrooi van den Aartshertog FILIPS, van 30 September 1497, werd wederom een gedeelte der gronden herdijkt, en tot

(*a.*) Hieruit is afteleiden, dat het destijds niet aan de zee lag, zoo als later, maar aan eene binnenlandsche rivier *Beverna*. Wijders, dat *IJzendijke* alsdan eene stad was, en *Gasterna* eene landstreek, waarin de later gebouwde kerken van *St. Margariet*, *St. Catharina*, en *St. Jan* en het ambacht van het land van *IJzendijke*, waarvan het fort zijn' naam ontleende, gevonden werden. Zoo zegt GRAMAIJE Art. *IJzendijke*, en SANDERUS, *Fl. ill.* t. 2, p. 207.

In deze eenzaamheid heeft zekere JOANNES, een monnik van *St. Bertin*, een kluizenaars-leven geleid, en — dit heeft den naam gegeven aan een klooster — door den oorlog onder Prins GUI verwoest — dat omtrent de plaats, die nog *St. Jan in de woestijn* (*Joannes in Eremo*) genoemd wordt, zou gestaan hebben. (ibid.)

Digitized by Google

dit gedeelte behoorden de gronden, waarop de stad zelve gelegen was geweest; maar zij was een puinhoop geworden. Op de bouwvallen der kerk staande, bezigtigde men nog in 1554 het weinige overgeblevene van het aloude *Begijnhof*, enz.; doch ook dit werd bij den vloed van 1570 vernield. Sedert bleef de naam overig in eene nabij gelegene buurt, gevormd door een tiental woningen, welke de Hertog *van Parma* liet verschansen, en waaruit de tegenwoordige smalstad is voortgekomen. Prins MAURITS deed de vestingwerken in 1604 en daarna uitbreiden meenende daarvan eene groote stad te maken.

Na de verovering der plaats door Prins MAURITS in 1604, is van dan af de nieuwe leer hier gepredikt. In een *notulenboek* vindt men het volgende: „1604 den 5 Dec. heeft men begonnen „de predicatie te doen in het huis, hetwelk tevoren van de vijan„den, voor hunnen tempel gebruikt wierd; maar daarnaar van de „onzen... tot een ammunitiehuis.... De oude kerk wederom „voor den godsdienst geopend zijnde, heeft men enz. — Hieruit blijkt, dat de Spanjaarden binnen *IJzendijke* een gebouw voor de openbare godsdienst hadden; doch, zoo 't schijnt, zou het slechts een *huiskerk* zijn geweest, daar het genoemd wordt *„een huis dat „tot tempel diende*," en — men zelfs niet aarzelde, dat tot magazijn te gebruiken.

Te voren werd de R. K. Kerk door Missionarissen bediend; de eerste Pastoor en de vijftiende zendeling was THOMAS BARTH. BRUIJNE, die hier van 1780 tot 1801 in dienst was. De tegenwoordige parochie bevat de katholijken van *IJzendijke* en een deel van *Waterlandschkerkje* en van *Schoondijke*; terwijl die van *Biervliet* maar onlangs daarvan afgescheiden zijn, en — de inwoners van het Nederlandsch deel van *Watervliet* en *Waterland-Oudeman*, nog altoos kerkelijk onder de genoemde Belgische plaatsen zijn.

Het *Oude-IJzendijke* lag ongeveer 750 ellen meer Noordwaarts dan het tegenwoordige, dat 2 uren Oost van *Oostburg* en $3^1/_2$ uur O. ten Noorden van *Sluis* ligt, en welks vestingwerken, na de

Digitized by Google

omwenteling van het jaar 1813 en '14, gedeeltelijk geslecht, de poorten uitgebroken en de 2 bruggen door drie nette dammen vervangen zijn.

De kerk der protestanten schijnt in 1612 opgebouwd te zijn; zij draagt dat jaartal aan den ingang. Dat gebouw was een achtkante koepel, op welks midden de toren; naderhand is er aan de westzijde een aanmerkelijk stuk aangebouwd, waardoor zij nu inwendig een langwerpig vierkant, maar uitwendig nog onder den toren de gedaante van een koepel vertoont.

De R. K. kerk, die hier vroeger stond, en aan de *H. Maagd* MARIA toegewijd was, had eene kleine spits, maar muntte door niets uit. In het jaar 1821 had men het plan haar te vergrooten: Zij is echter niet slechts vergroot, waartoe de gemeente in dat jaar een subsidie van *f* 1200 van Z. M. ontving, maar ook door eene geheel nieuwe en fraaije kerk, in de *Zuidstraat* vervangen, welke, insgelijks aan de *H. Maagd* gewijd, en van een' fraaijen toren en klok en orgel voorzien is. Deze werd den 27 Mei 1841, door den Bisschop van *Curium* CORN. LUD., Baron *van Wijkersloot* Heer *van Schalkwijk* ingewijd. (*a*.)

In vroegere tijden bestond in *Oud-IJzendijke* een *Begijnhof*, als ik bereids te kennen gaf; trouwens in het jaar 1331 nam LODEWIJK, Graaf van *Vlaanderen*, dit onder zijne bescherming; "opdat ik," zei de Graaf in het diploom daarvan, den 23 Julij van dat jaar, te *Brugge* gegeven, "en de Gravin MARGARETA, "mijne huisvrouw, en kinderen en nakomelingen, door van hare "gebeden en goede werken deelachtig te zijn, mogen geholpen "worden." (*b*.)

Het tegenwoordige *IJzendijke* paalt als gemeente Noord aan *Schoondijke* en *Hoofdplaat*, — Oost aan *Biervliet* en *Philippine*, —

(*a*.) Dat er in latere dagen gebouwd is, weet men; maar wat er van de kerk en de pastorij is geworden, is mij niet medegedeeld.

(*b*.) MIRAEUS *Dipl.* t. 3, pag. 160.

Digitized by Google

Zuid aan *Watervliet*, (a.) *Waterland-Oudeman*, als ook aan *St. Kruis*, — West aan *Waterlandskerkje* en *Schoondijke*; het bevat het dorp en de volgende vijf gehuchten: het *Molentje*, — *Turkije*, — het *Plakkebord*, — het *Mollenkot* en — de *Maagd-van-Gent*, benevens eenige polders. De aanslagen van den vijand op deze plaats zijn telkens verijdeld, en *IJzendijke* is, behalve dat het, in het jaar 1747, door de Franschen werd ingenomen, in de magt der Staten gebleven. In 1794 is het, met geheel Staats-Vlaanderen, bij Frankrijk ingelijfd; doch in 1814 met Nederland hereenigd.

IJzendijke was met *Breskens*, *Groede* en *Schoondijke*, onder den Abt van *St. Pieter* te *Gent*, terwijl al andere Parochiën van het oude Dekenaat *Sluis* onder het patronaat van het kapittel van *St. Bavo* stonden. (SANDERUS *Fland.* t. 2, p. 55.) De Abt van *St. Pieter* te Gent vergaf de twee pastorijen van *IJzendijke*, ieder trok 30 L. en vier kapellanijen, ieder 15 L.

PASTOORS *van* IJZENDIJKE.

1174. Ik vind een publieke Akte in het jaar 1174, onder anderen geteekend door LEONIUS, pastoor van *IJzendijke*; wanneer hij benoemd was, blijkt niet, ook niet, wanneer verplaatst of overleden.

(a.) Een woordje over *Watervliet*, waarvan een Nederlandsch deel steeds tot de parochie van *IJzendijke* heeft behoord. Deze parochie was eertijds onder de Diocese van *Brugge*, onder het Dekenaat van *Aardenburg*. De kerk dier plaats aan *O. L. Vr.* toegewijd, was een der schoonste en de meest begiftigde van geheel het land. Het Land van *Watervliet* is weleer bezeten door de Abdij van *St. Pieter* te Gent, waarvan een klein Diploom, gegeven te *Male* in 1218 te vinden is bij SANDERUS t. 1, pag. 270. Alzoo was de patroon dier pastorij de Abt van *St. Pieter* De tiendheffers waren de kerk van *Watervliet*, de Abt van *St. Pieter* en de *Cathedrale kapittels van* DOORNIK *en* GENT. (SANDERUS t. 3, pag. 263, en MIRÆUS t. 4, pag. 640 in notis.

Digitized by Google

18.. H. J. BRUNS, gewezen aalmoezenier des Rijks, werd pastoor alhier en is eervol ontslagen den 27 December 1843.

1843. BERNARDUS RAESSEN, geboren te *Dongen* den 28 Oct. 1801, werd pastoor den 30 Dec. *'43*, en stierf den 13 Aug. *'71*, nadat hij sedert den 5 Julij *'52*, landdeken van *Aardenburg* was geweest.

1871. PAULUS VAN OERS, geboren te *Heerle* den 20 Sept. *'28*, werd pastoor en landdeken den 5 Sept. *'71*, en als pastoor verplaatst naar *Prinsenhage* den 3 Dec. *'74*.

1874. THEODORUS PAULUS HESSELS, geb. te *Breda* den 28 Dec. *'32*, werd pastoor en tevens Deken den 3 Dec. *'74*.

KAPELLANEN.

1841. JOANNES WILHELMUS VOS, geboren te *Schaijk* den 21 Febr. 1802, werd kapellaan' en den 30 Sept. *'41*.

1842. HENRICUS WALTERS, geb. in het Distrikt van *Grave*, werd kapellaan den 10 Febr. *'42*; hij is vandaar vertrokken in *'43*, wat van hem geworden is, weet ik niet.

1843. EMMANUEL ADRIANUS VAN DER STIGT, geboren te *Breda*, den 2 Oct. 1804, werd kapellaan den 11 Aug, *'43*, en pastoor te *Sas van Gent* den 30 Maart *'44*. Hij was eenigen tijd te voren van *IJzendijke* vertrokken.

1846. PAULUS HANSSENS, geb. te *Aardenburg* den 19 Mei *'17*, werd kapellaan den 30 Aug. *'46*, en kap. te *Koewacht* den 29 Jan. *'56*.

1856. EMMANUEL VAN BRABANT, geboren te *Stoppeldijk* den 13 Febr. *'20*, werd kapellaan den 23 Jan. *'56*, en kap. te *Sprundel* den 30 Junij *'60*.

1860. MARTINUS DE BAKKER, geboren te *Sprundel* den 19 Sept. *'27*, werd kapellaan den 30 Junij *'60*, en pastoor te *Achtmaal* den 17 Sept. *'62*.

1862. ARNOLDUS BIESTRATEN, geb. te *Wagenberg* den 23 Dec,

Digitized by Google

»31, was kapellaan benoemd den 17 Maart »62, en kap. te *Gilze* den 30 Junij »66.

1866. Constantinus Henricus Vermeulen, geb. te *Ginneken*, den 17 Julij »36, werd kapellaan den 30 Junij »66, en kap. te *Hout* den 30 Sept. »69.

1869. Ferdinandus Adr. van Genk, te *Leur* geb. den 21 Febr. »42, werd kapellaan den 30 Sept. »69, en kap. te *Steenbergen* den 9 Sept. »72.

1872. Alphonsus Maria Juten, geb. te *Wouw* den 21 Febr. »47, werd kapellaan den 9 Sept. »72, en in »76 kapellaan te *Hoeven*.

1876. Joannes Baptista Kriellaars, geboren te *Dongen*, den 18 Mei »46, werd kapellaan te *IJzendijke* in 1876.

ZUIDDORPE, D. H.

De gemeente *Zuiddorpe* paalt noord aan de gem. *Westdorpe* en *Axel*, — Oost aan *Koewacht*, — Zuid aan *Overslag* en *Wachtebeke*, — West aan *Wacht-* en *Selzaete*. Het schijnt dat de hervormde leer hier in 1580 reeds is verkondigd tot 1583 of »84, wanneer die dienst is gestaakt tot na de reductie, als wanneer in 1647 een nieuwe predikant hier bevestigd is. Eindelijk is echter de protestantsche gemeente geheel uitgestorven en te niet.

Het dorp *Zuiddorpe*, dat weleer veel grooter en uitgestrekter moet zijn geweest, doch door opvolgende oorlogen veel geleden heeft en aanmerkelijk is afgenomen, is thans echter nog een fraai met opgaande boomen beplant en luchtig gebouwd dorp. Het ligt omtrent ¾ uur Zuid van *Axel*, — 2 uren Oost van *Sas-van-Gent*, — 3 uren Noordwest van *Hulst*, in eene fraaije lommerijke streek.

De voormalige kerk van *Zuiddorpe* moet een groot en uitste-

Digitized by Google

kend gebouw zijn geweest, de grootste en schoonste kerk van het Axeler-Ambacht, en tevens zegt VAN DER AA, (*a.*) de hoofdkerk der Katholijken van het geheele kanton *Axel;* dit heeft echter maar kort nà de reductie geduurd, daar uit een oud, nog aanwezig doop- en trouwregister blijkt, dat deze kerk in 1646 niet meer door de R. Kath. is gebruikt geweest; want op het einde van dat jaar leest men in gemelde registers: *nomina quæ non inveniuntur, invenies in registris Parochialibus de Wachtebeke, Moerbeke vel Stekene,*) d. i: de namen, welke hier niet gevonden worden, zult gij aantreffen in de Parochiale registers van *Wachtbeke, Moerbeke* of *Stekene*), terwijl de Magistraat van *Axel*, met toestemming van den Raad van State, zich in November 1646, reeds in het bezit der kerk van *Zuiddorpe* heeft gesteld, om er de nieuwe leer in te verkondigen. Van dat tijdstip af parochiëerden de Katholijken van deze plaats in bovengemelde gemeenten, toen tot de Oostenrijksche Nederlanden, thans tot België behoorende: later zijn zij in de parochie *Overslag* (mede op Belgisch grondgebied gelegen) kerkelijk geweest, tot in het jaar 1788, als wanneer te *Zuiddorpe* eene schuur tot kerkelijk gebruik is geschikt gemaakt, en die tot de godsdienstoefeningen is gebezigd tot in 1817, in welk jaar de thans bestaande kerk is gesticht (*b.*) — waarin alle R. Kath. ingezetenen van het gansche kanton *Axel* geparochiëerd hebben, tot dat in het jaar 1844 binnen de vesting *Neuzen* eene parochie is opgerigt voor de Katholijken van *Neuzen*, *Zaamslag* en *den Hoek.* — In het oude kerkgebouw, hetwelk

(*a.*) V. D. AA, *Aardr, woord,* d. 13, bl. 279. SCHARP, *Costumen van Axel,* III zegt: "in 1714 had de vernieuwing plaats van het *klokkenspel* te *Zuiddorpe*, bij "Heeren gecommiteerde Raden, op request van den kerkenraad van Axel, den 28 "Aug. 1714."

(*b.*) De katholijken zijn alzoo van 1646 van hunne kerk beroofd geweest, en wat te betreuren was, deze was tijdens zij bij de protestanten in bezit was, geheel vervallen, zoodat de Kath. in 1807 niets dan puinhoopen terug kregen en genoodzaakt waren die geheel te vernieuwen eer zij bruikbaar was.

Digitized by Google

uithoofde van zijnen bouwvalligen staat, van in het begin der 18e eeuw niet meer gebruikt is, was de graftombe van Jonkheer JOHAN VAN GHISTELLE, Ridder, Heer van *Axel*, *Maelstede*, *Moeren*, enz., aldaar begraven in 1433, die zoo als men verhaalt, de eerste zaden van den Boekweit, tusschen de bladen van zijn zakboekje, in de Nederlanden zou hebben gebragt. Dit graf was geplaatst tegen den zuidelijken muur en gedekt met eenen blaauwen arduinsteenen zerk, waarop hij en zijne vrouw, in verheven beeldwerk, levensgrootte waren uitgehouwen, elk met zijn familie-wapen boven het hoofd. Vermoedelijk ten tijde van de beeldstormerij is dit fraaije grafgesteente deerlijk gehavend en vernield. (*a*.) In plaats van de oude is, zoo als hier boven bereids te kennen is gegeven, in 1817, eene nieuwe kerk gesticht, zijnde een langwerpig vierkant gebouw, met een uit het dak rijzend spits torentje. Eene subsidie van 6000 guld. door WILLEM I, Koning

(*a*.) Daar is in de kerk geen spoor meer van te vinden. Alleen vindt men nog de gemelde zerksteen liggende vóór eene deur, door welke men langs achter in de Sacristij gaat. Op den rand van dien steen zijn nog eenige Gothische letters leesbaar, te weten:

Hier leght Mhr. Jan van Ghistelle..... MCCCCXXVI.... *Vyleyns gheselsede* M. Jan van Ghistelle; *die starf in het Jaar* MCCCCXXXIII..... *dach van Laumaant naar..... hurrecht; bidt.....*

(hetgeen volgt is met een stuk van den steen verdwenen; doch er heeft vermoedelijk gestaan: *bidt voor de Zielen.*)

Twee andere langwerpig vierkante steenen platen van blaauwen arduin, welke nevens den gemelden zerksteen in den muur schijnen te zijn gemetseld geweest, zijn mede nog aanwezig. Zij zijn geheel uitgebeiteld en dragen de duidelijke sporen, dat zij met marmeren of andere platen, waarop waarschijnlijk opschriften waren uitgehouwen, zijn ingevuld geweest. Deze steenen liggen thans buiten de groote deur der nieuwe kerk.

Tijdens het afbreken van het oud kerkgebouw in 1817, bij het uitdelven der fondamenten en het gelijkmaken van den grond, zijn meer dan honderd steenen graven ontdekt, waaronder vele verwulfde en van binnen fraai beschilderde; doch waarvan al de deksteenen waren verbrijzeld, en wel zoodanig, dat van de daarop geplaatste opschriften niets meer te lezen was.

VAN DER AA, *Aard. Woord*, Art. ZUIDDORPE.

Digitized by Google

der Nederlanden, ten evengemelde jare, aan de gemeente toegestaan, benevens de opbrengst eener inzameling van penningen in al de kerken van het Bisdom van Gent, zoomede vrijwillige giften van partikulieren, heeft haar tot deze stichting in staat gesteld. Zij is, even als de vorige ter eere van *O. L. Vrouw-Hemelvaart* ingewijd. Een arduinsteen, boven den ingang der kerk in den muur gemetseld, vermeldt, dat de eerste steen van dezen tempel is gelegd door den vice-deken T. A. VAN COPPENOLLE.

Uit het midden van het dorp, aan de zuidzijde leidt eene dreef naar eene boerenhofstede, waar vroeger zoo men wil, het kasteel der Heeren VAN GHISTELLE zou hebben gestaan. Deze hofstede is bekend onder den naam van *Monnikhoven*. Volgens sommigen zoude, nà het uitsterven van het geslacht VAN GHISTELLE, dit kasteel tot een nonnenklooster hebben gediend. Hieromtrent hebben wij echter niets zekers kunnen opsporen.

Behalve eenige andere Broederschappen is den 11 December 1870 opgerigt de *H. Familie der mannen* met 72 leden; die *der vrouwen* begonnen met 141 leden den 8 October *'71, en de* voorbereidende H. Familie der kinderen, die hunne 1e H. Communie gedaan hebben tot en met de 16 jaren, den 22 Maart *'72*.

Op de begraafplaats alhier bevindt zich een allerprachtigst *bedehuis*, opgebouwd naar de *Grot van O. L. Vr. van Lourdes*, hetwelk zijn oorsprong ontleent aan het volgende:

Mevrouw de weduwe A. J. ONGHENA had op verzoek van hare dochter Mej. LEONIA ONGHENA een *Grot* opgerigt in haren tuin; door den al te grooten toeloop van menschen, die daar kwamen bidden, was weldra de vrijheid van haren tuin geheel verloren; zoodat zij den Pastoor J. M. GENET verzocht een *bedehuis* op de R. K. begraafplaats, op hare kosten te doen bouwen. Den 7 Mei 1876 zou die *Grot* ingezegend worden, doch den voorgaanden dag wordt proces-verbaal tegen zijn Eerwaarden opgemaakt, als zou zijn Eerwaarde op de algemeene begraafplaats gebouwd hebben. Bij vonnis der Arrondissements-regtbank te *Goes* van den 23 April 1877 is de Eerw. Pastoor voornoemd

Digitized by Google

vrijgesproken van de aanklagt, tegen hem ingediend: „dat hij „namelijk op de algemeene begraafplaats te *Zuiddorpe* een gedenk„teeken zou hebben doen bouwen zonder schriftelijke vergunning „van den Raad der Gemeente." De kerk en het kerkhof is een eigendom der R. Katholieken.

Volgens mededeeling van den Pastoor „stond de R. C. Kerk vóór 1692 in den polder *St. Eloy*, digt bij de plaats, genaamd: *Testerre*, waar zich heden nog twee herbergen bevinden, genoemd: *de Hollandsche-* en *de Belgische-Sterre:* deze kerk diende voor *Zuiddorpe*, *Overslag* en *Beoostenblije*. — De patroon der kerk; dat is, die het vergevingsregt eertijds had, was de tijdelijke Heer van *Landeghem* en *Heule*.

Eenige vermelding verdient HERMANNUS PETRA (PETRUS zegt SANDERUS) STEEN of VAN DER STEEN, geboren te *Zuiddorpe*, een beroemd karthuiser, zeer ervaren in de H. Schrift, vermaard door geleerdheid en uitmuntend door zijn heilig leven; hij was 30 jaren of daaromtrent een loffelijk overste in het karthuiserinnen-klooster te *St. Anna* bij Brugge; hij was ijverig voor de zaligheid der zielen in het prediken en Biecht-hooren, — voor zich zelven hard en streng, voor anderen genegen en zacht: Hij was met woorden en werken een voorbeeld voor anderen. Hij schreef eenige godvruchtige werken, zijner godsvrucht waardig; — onder anderen een over het *Onze Vader*. (*a.*) Hij stierf in 1428 in de opinie van heiligheid; hij wordt 23 April gevierd.

PASTOORS *van* ZUIDDORPE.

1630. ALBERTUS BENSHOF is in dit jaar pastoor geworden; in 1647 L. WALKENS; — in 1647 C. BORQUELMANS; — in

(*a.*) Verder: *de tempore et Sanctis*, 6 boeken, — *de regimine monialium*, 1 deel, — *de Immaculata Conceptione B. semper Virginis* Mariæ. — (Zie: *Athenæ Belgicæ* F. SWERTII, pag. 343.) Volgens deze stierf hij in 1428; volgens J. MOLANUS in 1411. — Zie ook RAISSIUS, *auctarium ad natales* S. MOLANI, pag. 67. — SANDERUS fol. 2, pag. 163. — *Bibl. Belg.*

Digitized by Google

1655 Petrus Dor; — in 1673 Arnoldus Roeffens; — in 1680 Livinus Seije; — in 1688 G. Clasuet; — Na dezen is de dienst nog uitgeoefend door den kapellaan Verschueren tot Junij; derhalve slechts eenige maanden of weken. — Op hem volgen de Paters-recolletten.

1788. Van der Aa zegt, dat in dat jaar te *Zuiddorpe* eene schuurkerk gebouwd is, en daarvan was alsdan de eerste recollet Adrianus Dekkers.

1791. Joannes Baptista Hamerlinck, geboren te *Zuiddorpe* den 9 Junij 1759, — priester gewijd te Gend 15 Junij 1783, — onderpastoor te *Sas-van-Gent*, den 20 Dec. „85 — pastoor van *Zuiddorpe* 20 Junij „91, — Pastoor te *Callou* 28 Maart 1822, — daarna te St. Pauwels 25 Junij 1825, aldaar overleden den 20 Maart „33.

Onder het bestuur van Pastoor Hamerlinck strekte de parochie *Zuiddorpe* zich niet verder uit dan tot de *Vrouwe-straat:* de andere R. Katholieken, die heden tot deze parochie behooren behoorden tot de parochie van *Overslag*.

In het jaar 1797 zijn de Goddelijke diensten te *Zuiddorpe* gestaakt ten gevolge van den bewusten eed. — De pastoor Hamerlinck is niet lang na 1799, na aan eene poging tot opligting te zijn ontsnapt, vertrokken naar *Holland*, en is in den Zomer van 1801 te *Zuiddorpe* teruggekomen, heeft de goddelijke diensten eerst in het geheim en den 19 Dec. in het openbaar gecelebreerd.

1822. Petrus Verduijn, was pastoor te *Aerseele* benoemd den 3 Dec. 1812, en pastoor te *Zuiddorpe* den 17 Mei 1822; hij werd den 9 Nov. „29 verplaatst naar *Rumbeke*, waar hij overleden is den 27 Aug. „35.

1829. Deservitor te *Zuiddorpe* Cornelius Buijsrogge den 12 Nov. „29; hij was geboren te *Hontenisse* den 12 Mei 1798, priester gewijd in 1822, werd onderpastoor te *Lokeren* den 19 Julij „22; daarna deservitor te *Vlierzele*, den 16 Dec. „30, pastoor te *Themsche* den 2 Oct. 34, — aldaar overleden den 7 Febr. „47.

Digitized by Google

1830. Benedictus Scholiaert werd pastoor in *a*30.

1833. A. F. Janssens was deservitor in *a*33.

Idem. H. Hoeck werd pastoor in *a*33, werd naar *Amsterdam* verplaatst in *a*38; hij werd benoemd tot kanonik van het kathedraal kapittel van *Haarlem* en overleed aldaar.

1838. Henricus Zwijsen was tijdelijk deservitor in *a*38 en pastoor te *Aardenburg* in *a*38 en den 27 Sept. *a*42, kreeg hij zijn demissie. (Zie *Aardenburg*.)

Idem. A. Sijberts geboren te *Almelo* den 8 Maart 1804, was in hetzelfde jaar *a*38 pastoor benoemd en in *a*54 als pastoor verplaatst te *Hengstdijk*; hij stierf den 26 Mei *a*73.

1854. Judocus Elsen pastoor te *Zuiddorpe*; hij verkreeg zijn eervol ontslag den 24 Nov. *a*69 en vertrok naar *Wamel*, waar hij overleed den 13 Dec. *a*75.

1869. Joannes Melchior Genet, geboren te *Breda* den 6 Jan. *a*33, werd eerst professor in het Seminarie te *Oudenbosch* den 19 Maart *a*57, kapellaan te *Steenbergen* den 28 Junij *a*64, kapellaan te *Hulst* den 3 Junij *a*66 en pastoor te *Zuiddorpe* den 24 Nov. *a*69, nog in leven.

Digitized by Google

Inhoudstafel.

Korte beschrijving van de Dekenaten.

	Blz.		Blz.
Lepelstraat	1	Rucphen	208
Leur	9	Sprundel	215
Nispen	23	Standdaarbuiten	225
Oosterhout	37	Steenbergen	234
(Klooster Sint Catharinadal	62	Terheijden	254
Duitsche nonnen	80	Teteringen	268
Ossendrecht	81	Ulicoten	274
Ondenbosch	91	Ulvenhout	279
Prinseland-Dinteloord	114	Wagenberg	290
Prinsenhage	119	Willemstad	294
(Levensschets van Mgr. Henricus Van Beek)	125	Willibrord (St.)	296
Putte	139	Wouw	301
Riel	147	Wouwsche Plantaadje	316
Rijen	152	Zegge	317
Rijsbergen	158	Zundert (Groot)	319
Roosendaal	170	Zundert (Klein)	337

Kerkelijke Geschiedenis van Staats-Vlaanderen.

§ 1.

Inleiding 349

§ 2.

Het voormalige *Staats-Vlaanderen* 354

§ 3.

De Godsdienst 355

Digitized by Google

§ 4.

Beschrijving van het Dekenaat *Aardenburg*. 363
Dekens van het Dekenaat *Aardenburg* 365
Beschrijving van het Dekenaat *Hulst*. 364
Dekens van het Dekenaat *Hulst* 369

	Blz.
Aardenburg	370
AANHANGSEL.	
St. Kruis	405
Axel	407
Biervliet	415
Boschkapellen	423
Clinge	426
Eede	429
Graauw	432
Groede	435
Eenige AANHANGSELS.	
Nieuwvliet	445
Breskens	447
Nieuwkerke	453
Kadzand	453
Schooneveld	459
Wulpen	459
Vlissingen	461
Hengstdijk	467
Hontenisse-Groenendijk	472
AANHANGSEL.	
Kloosterzande	478
Hoofdplaat	482
Hulst	486
Koewacht	505
AANHANGSEL.	
Beoostenblij	509
Lamswaarde	511
Neuzen	516
AANHANGSELS.	
Triniteit	519
Hoek	522
Zaamslag	522
Aandijk	529
Othene	530
Nieuw-Namen	532
Oostburg	538
AANHANGSELS.	
Steenhoven	551
Elmara	551
Noormanskapel	552
Gaternisse	553
St. Catelijnekapel	553
Waterlandschkerkje	554
Zuidzande	555
Retranchement	556
Nieuwkerke	557
Oostvliet	557
Ossenisse	557
Philippine	560
Saa-van-Gent	564
Schoondijke	570
Sint-Janssteen	571
Sluis met St. Anne	576
AANHANGSEL.	
Sint-Anne-ter-Muiden	616
Heile	627
Havekenswerve	633
Heinkenswerve	634
Coxijde	634
Schutheem	636
Slijpendamme	636
Stoppeldijk	638
Westdorpe	644
IJzendijke	650
Zuiddorpe	655

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google